OBDOBJA 38

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

Obdobja 38

Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest

Ljubljana 2019

Obdobja 38
SLOVENSKI JAVNI GOVOR IN JEZIKOVNO-KULTURNA (SAMO)ZAVEST
ISSN: 1408-211X

Urednik: Hotimir Tivadar
Recenzenti: Helena Dobrovoljc, Ina Ferbežar, Matej Hriberšek, Damjan Huber, Gašper Ilc, Monika Kalin Golob, Mihaela Knez, Simona Kranjc, Irena Orel, Mateja Pezdirc Bartol, Nataša Pirih Svetina, Mojca Smolej, Marko Stabej, Petra Stankovska, Hotimir Tivadar, Alenka Valh Lopert, Miloslav Vojtech, Jana Volk, Andreja Žele
Lektorji izvlečkov in prispevkov v tujem jeziku: David Limon, Petra Stankovska, Mila Vujević
Tehnična urednika: Matej Klemen, Mateja Lutar
Korekture: avtorji, Matej Klemen
Prelom: Miro Pečar
Oblikovanje ovitka: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2019. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Izdal: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete
Ljubljana, 2019
Prvi natis
Naklada: 420 izvodov
Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Cena: 15 EUR

Izdajo monografije sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'271(082)

SLOVENSKI javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest / [urednik Hotimir Tivadar]. - 1. natis. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019. - (Obdobja, ISSN 1408-211X ; 38)

ISBN 978-961-06-0259-0
1. Tivadar, Hotimir
COBISS.SI-ID 302184960

VSEBINA

Hotimir Tivadar
UVODNIK UREDNIKA: O SAMOZAVESTI, ZNANOSTI, JAVNOSTI IN SLOVENSKOSTI S *SLOVE*NISTIČNEGA VIDIKA 9

I.

O STANDARDIZACIJI GOVORJENEGA JEZIKA

Zdena Palková
VZTAH SPISOVNÉHO STANDARDU A NESPISOVNÝCH VARIET JAZYKA V MLUVENÉ ČEŠTINĚ: STAV A PERSPEKTIVA 17

FONETIČNO-FONOLOŠKE RAZISKAVE SLOVENSKEGA GOVORA

Damir Horga
HRVATSKO I SLOVENSKO /v/ U AKUSTIČKOJ USPOREDBI 27

Luka Horjak
AKUSTIČNA ANALIZA POLGLASNIKA: OB OSEMDESETLETNICI IZIDA *ORISA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA IZGOVORA* FRANCETA BEZLAJA 39

Damjan Huber
SOODVISNOST POUDARKOV IN TIHIH PREMOROV V GOVORU 49

Peter Jurgec
GLASOSLOVNE RAZISKAVE SLOVENSKIH NAREČIJ NA UNIVERZI V TORONTU 59

Tanja Kocjančič Antolík, Hotimir Tivadar
ULTRAZVOČNI POGLED NA ARTIKULACIJO SLOVENSKIH SAMOGLASNIKOV 71

Tanja Mirtič
GLASOSLOVNE RAZISKAVE PRI PRIPRAVI SPLOŠNEGA RAZLAGALNEGA SLOVARJA 81

Lucia Gaja Scuteri
VARIABILNOST HITROSTI ARTIKULACIJE V SLOVENŠČINI: PRELIMINARNA RAZISKAVA 91

Jana Volk
NAGLAŠEVANJE IZBRANIH PRIDEVNIKOV NA *-(IJ)SKI* IN SAMOSTALNIKOV Z NAGLASNO DVOJNICO 99

RETORIKA IN JAVNO NASTOPANJE

Jelena Vlašić Duić
KAKO GOVORE HRVATSKI MINISTRI? 111

Kaja Jošt
JAVNI GOVOR NA PLENARNIH ZASEDANJIH DRŽAVNEGA ZBORA GLEDE NA POJAVLJANJE NA FUNKCIJSKO RAZLIČNIH DELIH SEJE IN STOPNJO SPONTANOSTI 119

Gabrijela Kišiček
SOFISTIČKO NASLJEĐE U SUVREMENOM POUČAVANJU RETORIKE 127

Matej Meterc
ANALIZA RABE PAREMIOLOŠKIH UVAJALNIH SREDSTEV V PARLAMENTARNIH RAZPRAVAH IZ KORPUSA SIPARL 135

Kristina Pahor de Maiti, Darja Fišer
ODNOS DO VIDEOTOLMAČENJA NA SLOVENSKEM TRGU 143

Alenka Valh Lopert
SLOVENŠČINA V EVROPSKEM PARLAMENTU: TOLMAČENJA PLENARNIH ZASEDANJ 151

ZVRSTNOST, JEZIKOVNI STANDARD IN PRAVOREČJE

Nataša Gliha Komac, Andreja Žele
SOCIALNOZVRSTNO OZNAČEVANJE V NASTAJAJOČEM SPLOŠNORAZLAGALNEM SLOVARJU 161

Helena Dobrovoljc, Mija Michelizza
SLOVAROPISNA OBRAVNAVA ZNAMK, IMEN IZDELKOV IN ZAŠČITENIH POIMENOVANJ 169

Rok Dovjak
CITATNE PRVINE V SODOBNI BRANI SLOVENŠČINI 179

Marko Drobnjak
NEKATERE JEZIKOSLOVNE ZNAČILNOSTI NASLOVOV MEDIJSKIH PRISPEVKOV O KRIMINALITETI V SLOVENIJI 187

Jasna Honzak Jahić
PRAVOREČJE KOT ODRAZ ČASA V UČBENIKIH SLOVENSKEGA JEZIKA ZA ČEŠKE ŠTUDENTE 197

Tjaša Jakop
NAREČNO V JAVNEM 205

Alenka Jelovšek
VPLIV TUJEJEZIČNIH PRAVOPISNIH NORM NA UGOTAVLJANJE GLASOVNE PODOBE BESEDJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA 16. STOLETJA 213

Domen Krvina, Miha Dagarin
RODILNIK ZANIKANJA: KRATEK PREGLED PROBLEMATIKE 221

Tina Lengar Verovnik
STEREOTIPNE PODOBE GEOGRAFSKIH IN DRUŽBENIH GOVORIC V MEDIJIH 229

Ina Poteko
SOCIALNOZVRSTNA ANALIZA GOVORA SLOVENSKIH GOVORCEV NA YOUTUBU 237

Melita Zemljak Jontes, Simona Pulko
ODNOS DO RABE SOCIALNIH ZVRSTI MED MLADIMI 247

Ana Zwitter Vitez
JAVNI DISKURZ IN PROFIL GOVORCEV: OBLIKOSKLADENJSKA IN LEKSIKALNA ANALIZA KORPUSA GOS 255

GOVORJENI JEZIK V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI IN GLEDALIŠČU

Katarina Podbevšek, Nina Žavbi
PRAVOREČJE IN SODOBNE SLOVENSKE GLEDALIŠKE UPRIZORITVE 271

Milena Mileva Blažić, Kasilda Bedenk
GOVORJENI JEZIK V PRAVLJICAH: NA PRIMERU REZIJANSKE PRAVLJIČARKE TÏNE WAJTAWE 279

Silvija Borovnik
SLOVENŠČINA KOT ODRAZ OSEBNE IN NARODNE IDENTITETE V LITERARNEM DELU FLORJANA LIPUŠA 289

Klasja Zala Kovačič
SOCIALNE ZVRSTI ODRSKEGA GOVORA TREH NAJBOLJ GLEDANIH PREDSTAV SEZONE 2015/2016 V OSREDNJESLOVENSKIH GLEDALIŠČIH 297

Janja Vollmaier Lubej
NOTRANJI MONOLOG IN TOK ZAVESTI V ROMANU *V ČETRTEK OB ŠESTIH* (2011) IN KRATKOPROZNI ZBIRKI *TRAMVAJKOMANDA, ODDELEK ZA PRITOŽBE* (2016) LUCIJE STEPANČIČ 305

Andrejka Žejn
MONOLOG IN DIALOG V IZBRANIH PRIPOVEDNIH DELIH STAREJŠE SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI 313

II.

JEZIKOVNOPOLITIČNI POGLEDI NA SLOVENŠČINO V 3. TISOČLETJU

Marko Stabej
KULTIVIRANJE SLOVENSKE JEZIKOVNE POLITIKE 325

Katarzyna Bednarska
RUMENO-ZNANSTVENI SLOG? PRIMER TABLOIDIZACIJE EKOLOŠKEGA DISKURZA 335

Mira Krajnc Ivič, Vesna Mikolič
NEKATERE LASTNOSTI NASILNEGA GOVORA IN JEZIKOVNOPOLITIČNE USMERITVE ZA NENASILNO KOMUNIKACIJO 345

Mojca Šorli
ENAKOST SPOLOV V SLOVENSKEM JAVNEM GOVORU 353

Saška Štumberger
PREDSTAVITEV ODLOČITVE FILOZOFSKE FAKULTETE O RABI ŽENSKEGA SLOVNIČNEGA SPOLA ZA KATERI KOLI SPOL V MEDIJIH 363

Boštjan Udovič
JEZIKOVNA (NE)SAMOZAVEST V JEZIKU DIPLOMACIJE: KDO, KAJ, KJE IN ZAKAJ 371

OBLIKOVANJE SLOVENSKEGA KULTURNEGA PROSTORA IN PRVA SLOVENSKA UNIVERZA

Marko Jesenšek
ZDRUŽITEV PREKMURJA IN POENOTENJE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA 381

Maja Đukanović, Borko Kovačević
RAZVOJ SLOVENSKE SKUPNOSTI V SRBIJI Z JEZIKOVNO-KULTURNEGA STALIŠČA 391

Dragica Haramija
V KNJIŽNI PREKMURŠČINI OBJAVLJENA NEUMETNOSTNA GRADIVA V *MARIJIKINEM OGRAČKU* 397

Pavle Jović
O SLOVENSKI LITERARNI ZGODOVINI OB USTANOVITVI LJUBLJANSKE UNIVERZE 407

Marija Mercina
VKLESANA VIPAVSKA SAMOZAVEST: JAVNA NAPISA IZ LET 1803 IN 1886 NA SLAPU PRI VIPAVI 415

Nataša Pirih Svetina
(NE)SAMOUMEVNOST SLOVENŠČINE NA UNIVERZI V LJUBLJANI 423

Jasmina Šuler Galos
MISELNA IZHODIŠČA ZA RAZVOJ JUGOSLOVANSKE IDEJE V PRVIH DESETLETJIH 20. STOLETJA 431

JEZIKOVNO-KULTURNA ZAVEST IN IZOBRAŽEVANJE

Jerca Vogel
VLOGE BESEDILA, NASLOVNIK IN ETIČNA NAČELA KOT POMEMBNI DEJAVNIKI JAVNEGA GOVORNEGA NASTOPANJA 441

Barbara Baloh
KURIKULARNO PODROČJE JEZIK V VRTCIH V ČEZMEJNEM PROSTORU V SLOVENSKI ISTRI IN NA TRŽAŠKEM 449

Martina Erhart, Elizabeta Jenko, Štefan Oraže
SI.NOVIN*O*R/A: DIDAKTIČNA IGRA ZA UČENJE SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA S POSEBNIM POUDARKOM NA JEZIKU JAVNE DOMENE 457

Lara Godec Soršak
POMEN POVRATNE INFORMACIJE BODOČIM UČITELJEM O NJIHOVIH GOVORNIH NASTOPIH 465

Tanja Jelenko, Irena Sojč
VEČPREDSTAVNA TIMSKA GOVORNA PREDSTAVITEV STROKOVNE TEME KOT PRIPRAVA NA JAVNI NASTOP 473

Marko Ljubešić
JEZIČNO-KULTURNA (SAMO)SVIJEST MLADIH: HRVATSKI PRIMJER 485

Jasmina Moskovljević Popović
ULOGA RAZVOJNOG KORPUSA PISANOG JEZIKA U FORMULISANJU, PRAĆENJU I DOSTIZANJU OBRAZOVNIH STANDARDA U OBLASTI *PISANO IZRAŽAVANJE* 495

Marijanca Ajša Vižintin
INTENZIVNI TEČAJ SLOVENŠČINE: ZA JEZIKOVNO SAMOZAVESTNE DIJAKINJE IN DIJAKE, PRISELJENE V SLOVENIJO 503

Irena Krapš Vodopivec
NAPAKE DIJAŠKEGA PISANJA: VREDNOTENJE SLOVNIČNO-PRAVOPISNIH NAPAK V ŠOLSKIH ESEJIH 513

Sabina Zorčič
SAMOZAVESTNA RABA SLOVENŠČINE NA JEZIKOVNOSTIČNIH PODROČJIH: MLADI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM 523

UVODNIK UREDNIKA: O SAMOZAVESTI, ZNANOSTI, JAVNOSTI IN SLOVENSKOSTI S *SLOVE*NISTIČNEGA VIDIKA

Najprej bi se bralcem tega uvodnika opravičil, ker je ta uvod malo »panonsko širši«, malo bolj oseben, toda (po)trudil sem se, da bi bil zanimiv. Nikakor pa ni povzetek prispevkov v tej monografiji, mogoče samo na kratko v enem odstavku.

Ko smo v letu 2018 začeli pripravljati temo za naš simpozij, nikakor nismo imeli v mislih poudarjanja slovenske nesamozavesti, napovedovanja nekih apokaliptičnih dogodkov v tretjem desetletju tretjega tisočletja. Čeprav je občutek v splošni javnosti ne samo na Slovenskem, temveč v globalnem prostoru pogosto apokaliptičen, nikakor ne moremo trditi, da so leta, ki prihajajo, in zadnje desetletje, ki je minilo, za slovenski jezik usodni v smislu obstoja naroda. Kot smo zapisali v obrazložitvi teme (v množini pišem zato, ker sva to dejansko pregledala več kot dva) proti koncu leta 2018 na spletni strani Obdobij, je »[k]ljub sorazmernemu blagostanju slovenske družbe […] občutek v medijskem prostoru (vključno z družbenimi omrežji) pogosto apokaliptičen, kar pa ni značilnost le slovenskega javnega prostora, ampak je globalna značilnost v interesu večje prepoznavnosti, ki jo poganja kapital.« Mogoče je to obtoževanje kapitala pretirano, toda ne moremo mimo (ob)sodbe negativnega in negativnih novic, najrazličnejših osebnih diskvalifikacij, kar se žal pogosto prenaša tudi na znanstveno področje, kjer so najrazličnejša svarila in tudi osebne obtožbe del sodobnosti. Sodobnosti, modernosti, ki je v primerjavi s stoletjem, ki je minilo, bistveno svobodnejša, naprednejša, tolerantnejša, inkluzivnejša. Ob vsesplošnem napredku je nerazumljivo svarilo, da bo slovenščina kmalu izumrla, če *ne bo* tega ali onega. (Slovenščina bo izumrla kvečjemu takrat, ko je ne bomo govorili oz. hoteli govoriti, za kar pa v tem trenutku ni nobenih resnih indicev. Dodajam za zdaj, da ne boste rekli, da sem prenaiven.)

Prvi oz. drugi zadetek (odvisno od dneva iskanja) na Googlu glede Slovencev in samozavesti je *Slovenci, kje je vaša samozavest? – Naša super hrana* (www.nasasuperhrana.si/clanek/slovenci-kje-je-vasa-samozavest/). Ta naslov implicitno provocira, delno napeljuje na misel, da Slovenci nismo samozavestni. Ali smo res takšni – nesamozavestni? Smo potem lahko nacionalisti, nestrpni? Kdo sploh smo Slovenci v tretjem tisočletju? Na prelomu tisočletja v devetdesetih smo še zasledili plakate z zelo sporno, sovražno vsebino (*Naredimo to deželo spet slovensko*) in volivci so nagradili to nacionalistično stranko z več kot dvakrat večjo podporo, kot jo ima danes (vmes je celo izpadla iz parlamenta). Na evropskih volitvah 2019 nismo izvolili nacionalističnih poslancev niti nismo posebej nagradili ekstremističnih populističnih strank, ki pridobivajo glasove na račun strahu pred priseljenci, kar je bila praksa v večjem delu Evrope, še posebej v nekdanjih komunističnih deželah – vsaj polovica slovenskih evropskih poslancev je nepopulističnih in usmerjenih v tolerantno, svobodno Evropo.

Zakaj ta izlet v politiko? Nacionalizem je vedno skrajno politično gibanje, ki temelji na moči, zatiranju drugega s silo. Danes smo za razliko od druge polovice 19. stoletja in vse do sredine 20. stoletja intelektualci – tudi slovenisti, ki skrbimo za nacionalno pomemben slovenski jezik –, končno, hvala Bogu, predvsem spremljevalci sodobnega dogajanja. Ne nepomembni, nikakor pa tudi ne odločujoči faktor. Želja po moči pa je žal še vedno prisotna v sodobnem človeku. Vsaj od Cezarja naprej je tovrstna imperialistična težnja po obvladovanju sveta prisotna na evropskih tleh in je škodljiva, rodila je mnogo vojn v imenu cesarjev – eden od teh je eden največjih »svetovnih morilcev«, ki je tudi na Slovenskem pogosto nekritično glorificiran: Napoleon Bonaparte. Francoske Ilirske province so sicer slovenskemu delu prinesle precej »kvazinarodne« »samozavesti«, saj je Ljubljana postala središče Balkana. Vendar se negativnega in nasilnega delovanja malega vojskovodje, ki se je okronal za cesarja, pod njegovim vodstvom pa je bilo pobitih na stotisoče ljudi, pogosto premalo zavedamo. Opozarjanje, razpravljanje o pomembnih in tudi manj pomembnih stvareh je zelo potrebno. Potrebno je dopuščati različna mnenja, razpravljati in ne etiketirati različno misleče z različnimi žaljivimi ali manj žaljivimi oznakami.

Tudi zato je letošnji 38. simpozij Obdobja »razprl svoj plašč«, vendar z zelo natančnim in dosledno izvedenim slepim recenzentskim postopkom (*hvala velika vsem recenzentkam in recenzentom!*), pogosto zelo pikolovsko recenzentsko-uredniško politiko. Osnovni namen je bil sprejemanje (ali zavrnitev), predvsem pa izboljšanje poslanih prispevkov in svobodno znanstveno izražanje, kar nujno pomeni spoštljivo argumentiranje, iskanje poti oz. načinov, kako priti do poglavitnega cilja – večje raziskanosti slovenščine in slovenske literature ter kulture. Ljubljanska slovenistika na Oddelku za slovenistiko mora tako kot nekdaj – in danes še bolj – združevati različno, tudi geografsko različno, kar nam je prekmurska 100. obletnica že z letošnjim letom prinesla – prekmurski prispevki so v tej monografiji sicer maloštevilni, a zanimivi. Prav tako vključujemo retorično-govorne vsebine, literaturo predvsem preko gledališkega govora. Zajeli smo različne slovanske jezike, raziskovalce po vsem svetu: Beograd, Dunaj, Gradec, Lodž, Neapelj, Praga, Pulj, Reka, Toronto, Trst, Zagreb so mesta raziskovalcev, ki objavljajo v tej monografiji in se intenzivno ukvarjajo s slovenščino; tudi v teh tujih mestih slovenščina znanstveno živi … Dosti pa razmišljamo tudi o jeziku in normi, tj. osnovnih smereh, kamor naj bi hodila sodobna slovenščina.

Več vsebinskega najdete v monografiji, najprej si seveda oglejte kazalo in avtorje prispevkov, potem pa si izberite najzanimivejše dele zbornika. Sodobni svet je namreč pogosto zelo usmerjen v specializacijo, ključne misli, vsebine, ki jih izbira vsak posameznik. Seveda lahko, še posebej tisti, ki fizično držite v roki knjigo, listate od strani do strani, vse do zadnje 530. strani.

Slovenščina in slovenistika leta 2019 sta vsekakor na bistveno svetlejši strani sveta kot pred leti, jezikovnostatusno stanje je bistveno boljše, kot je bilo še pred 20, 30 leti. Več je najrazličnejših študijskih programov (in predavateljev-raziskovalcev)

na najmanj štirih univerzah v Sloveniji, ki se še posebej ukvarjajo s slovenščino, več raziskovalnih skupin, več govorjenih vsebin tako na komercialnih kot nacionalnih radijskih in televizijskih programih, ki ustvarjajo v slovenskem jeziku. Dosti več je politikov, učiteljev in drugih javnih govorcev, ki se zavedajo pomena slovenščine in jo uporabljajo tudi v mednarodnem prostoru, tudi v diplomaciji, kar je bilo pred letom 1991 prej velika izjema kot pravilo. Prav tako imamo tako Slovensko akademijo znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti z raziskovalnimi inštituti (tudi Jezikovno in Terminološko svetovalnico) kot tudi druge raziskovalne skupine in centre (npr. Center za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani), ki raziskujejo slovenščino in razvijajo najrazličnejša digitalna orodja, s katerimi je slovenščina uvrščena na svetovni zemljevid (od Frana do Gigafide, eBralca, nikakor ne nazadnje tudi Googlov prevajalnik v slovenščino, če hočemo iti tudi v mednarodni popularni prostor). Želimo si seveda še več!

Za konec pa še poudarjen odstavek o slovenščini kot jezikovnem centru sveta, tudi malo kritično, da ne bom preveč kičasto optimističen. Slovenščina je z ustanovitvijo države dokončno postala institucionalni in državni jezik v polnem pomenu besed, z vsemi ključnimi institucijami (nazadnje tudi dominantni jezik vojske in vseh državnih institucij, z diplomacijo vred): misliti slovensko, postati narod mislecev, preiti iz narodnega razmišljanja na nacionalno raven, postati nacija, kot pravi Tine Hribar v svoji knjigi *Euroslovenstvo*. Še posebej za sloveniste je slovenščina osnovni in osrednji predmet tako proučevanja, poučevanja, razpravljanja v tem našem lepem jeziku kot tudi vstopanja z njim v mednarodni prostor. Brez slovenščine ni slovenistov, tako primarno slovensko govorečih kot znanstvenikov, ki jim je slovenščina drugi jezik. Oddelek za slovenistiko s Centrom za slovenščino kot drugi in tuji jezik je sam po sebi, inherentno tako nacionalni kot mednarodni element. Ali se te mednarodne razsežnosti slovenščine res zavedamo, pa je drugo vprašanje – z digitalnimi orodji (prevajalniki) bi moral biti materni jezik tudi v znanosti pomembnejši in ne samo predmet raziskovanja.

Samo še misel v razmislek: »Kolikokrat se definira lastno identiteto na nasprotovanju nekomu ali nečemu!«

Ti časi utemeljevanja sebe in svojih vsebin na podlagi izničevanja drugega (nekoč nemškega, srbo-hrvaškega, neslovenskega, danes tudi slovenističnega, slovanskega …) so oz. bi morali za slovenščino in slovenske znanstvenike miniti v usodnih 19. in 20. stoletju, v tretjem desetletju tretjega tisočletja pa moramo biti bolj samozavestni. Avtorja tega iztrganega citata, s katerim se zelo strinjam, ne bom navedel, zaradi vsebinskosti, objektivnosti, tudi recimo za motivacijo: lahko poiščete na spletu oz. pridete na otvoritev Simpozija, kjer bo, mogoče ☺, razkrit, tudi v kontekstu. Ker beseda, stavek ali dva, brez konteksta niso niti osliček, kaj šele konj! Pa čeprav nekateri mislijo, da lahko tudi na ta način spreminjajo svet – ja, z manipulacijo, pridobivanjem in zlorabo moči (= *denarja*) in posledično upravljanjem z nesvobodomiselnimi množicami, je možno tudi nasilno s pomočjo jezika spreminjati svet. A to ni bil nikoli moj namen, verjamem, da tudi ne namen vseh sedanjih raziskovalcev slovenskega jezika.

Opisujmo jezik je moje mnenje in iztočnica za nadaljevanje znanstvene diskusije – ne pa predpisujmo (= *ustvarja(j)mo po lastni/ljudski podobi*) jezikovno in družbeno stvarnost glede na nekoga/nekaj drugega. Dopuščanje različnih mnenj in korektno argumentirano, spoštljivo, strpno in svobodno izražanje je edina zapoved in edino absolutno, v katero v znanosti verjamem, za kar se trudim. In upam, da mi vsaj v večini primerov uspeva. Dokler mi bo omogočeno svobodno delovati na univerzi in dovoljeno misliti (predvsem v slovenskem jeziku) tudi zelo drugače celo od velike večine, bom še ostal na znanstvenem področju. Odprtost v svet je namreč v mojem znanstvenem genetskem zapisu, brez sveta, tj. praške fonetike in profesorice Palkove, ne bi bilo niti moje diplome o fonemu /v/, ki ga kontrastivno s hrvaščino v tej monografiji predstavlja še en izvrstni slovanski fonetik Damir Horga iz Zagreba. Predvsem pa brez Prage (in Zagreba) ne bi bilo mojega podiplomskega fonetičnega dela in znanstvene poti, kar lahko z bistveno manj težavami (oh, ta čudoviti *digitalni splet*) sedaj nadaljujemo tudi v Ljubljani in širom po svetu. Delo – analiza in interpretacija – z realnim fonetičnim gradivom mi je v največji znanstveni užitek. Samo da imam mir, pač v skladu z mojim imenom. V diskusiji in sodelovanju z dobrimi ljudmi (znanstveniki) pa potem te raziskave dobijo smisel.

Naj ta monografija doda vsaj delček védenja o jeziku, literaturi, zavesti in samozavesti ter vlogi javnosti in naj se tudi govorjena razprava na Simpoziju Obdobja 2019 začne!

V Ljubljani v vročem poletju za manj vročo jesen 2019,

izr. prof. dr. Hotimir Tivadar.

I.

O STANDARDIZACIJI GOVORJENEGA JEZIKA

VZTAH SPISOVNÉHO STANDARDU A NESPISOVNÝCH VARIET JAZYKA V MLUVENÉ ČEŠTINĚ: STAV A PERSPEKTIVA

Zdena Palková
Filozofická fakulta, Praga
zdena.palkova@ff.cuni.cz

DOI:10.4312/Obdobja.38.17-23

Pomemben vidik komunikacijske konvencije v kulturnih jezikih je stilsko razslojevanje jezikovnih sredstev na podlagi dihotomije standardno/knjižno – nestandardno/neknjižno. Postopno nižanje ravni jezikovne kulture v sodobni češčini kaže, da izguba sposobnosti in pripravljenosti govorcev, da bi uporabili standardno različico jezika ne le pri pisanju, temveč tudi pri aktivni govorni praksi v najrazličnejših govornih položajih, vodi v izgubo govorčeve občutljivosti za razločevanje med jezikovnimi zvrstmi in primernimi variantami jezikovnega obnašanja. Prispevek povzema glavne vzroke za tako stanje.

češčina, jezikovna kultura, knjižni in pogovorni jezik pri ustnem sporazumevanju, faze v razvoju jezikovnega standarda v češčini

An important aspect of communicative conventions in languages is style stratification of language resources in relation to the dichotomy standard vs. non-standard. The gradually declining level of language use in contemporary Czech shows that the loss of the ability and willingness of speakers to apply the standard variant of the language not only in writing but also in active speaking practice in a sufficiently wide range of speaking situations leads to speakers losing the ability to differentiate between linguistic layers and suitable variants of linguistic behaviour. The paper summarises the main causes of this condition.

Czech language, language use, standard and colloquial language in spoken communication, stages of the development of language standards in Czech

1

Předmětem tohoto příspěvku je úvaha o vztahu dvou dichotomií, které patří k inherentním vlastnostem jazykové komunikace v kulturních jazycích, jsou předmětem trvalého zájmu lingvistů a svým působením dlouhodobě ovlivňují jazykové prostředí češtiny. První je dichotomie *psanost – mluvenost* jako dva existenční mody jazyka. Druhou pak dichotomie *spisovnost – nespisovnost* jako specifický a polarizovaný pohled na stylové rozvrstvení v rámci variability jazykových prostředků. Propojení (souvztažnost) těchto dichotomií je podstatným faktorem komunikační konvence v rámci širšího tématu *jazykové kultury*. V češtině jsou obě jmenované dichotomie pevně ukotveny, jak z pohledu jazyka, tak celonárodní jazykové komunikace. Ovšem vývoj jejich existence nebyl přímočarý a současný stav jejich vztahu je tím ovlivněn. Stručně připomeneme relevantní etapy vývoje jazyka.

2

Spisovná čeština vznikla na podkladě staršího středočeského kulturního dialektu v druhé polovině 13. století. Z počátku 14. století jsou zachována již vyspělá literární díla (Alexandreida, Dalimilova kronika). Spisovná čeština byla jazykem veřejných jednání i odborné literatury a pronikla též do širších lidových vrstev. Slovy J. Gebauera: do Bílé hory byla oficiálním jazykem panujícím (Gebauer 1904: 449).

Po r. 1620 následoval úpadek, zákonem z r. 1627 byla s češtinou zrovnoprávněna němčina a čeština byla postupně vytlačena z veřejného života i ze školství, kromě základní (vesnické) školy. Obrat nastal až koncem 18. a začátkem 19. století (1793 zřízena stolice české řeči a literatury na Pražské univerzitě). Rozvinulo se intelektuální hnutí známé jako *národní obrození*. V jeho centru stála snaha obnovit spisovný jazyk a prosadit jeho používání na všech úrovních kulturního a veřejného života. Úkolu se ujala řada vynikajících osobností z různých vědních oborů a postupně narůstající okruh erudovaných spisovatelů a básníků. Nelze však pominout skutečnost, že přirozený vývoj vlastní každému živému jazyku byl přerušen a navázán uměle.

3

Pro stav jazyka v nové době představuje výrazný kulturní mezník období 30. a 40. let 20. století, kdy se téma spisovné češtiny stalo předmětem intenzivního zájmu vlivné skupiny Pražského lingvistického kroužku (PLK). Podstatné bylo zejména vydání sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Praha: Melantrich 1932), v něm *Obecné zásady pro kulturu jazyka* (dále PLK 1932), a stěžejní studie V. Mathesia (Mathesius 1932), B. Havránka (Havránek 1932) a M. Weingarta (Weingart 1932).

V. Mathesius hodnotí stav jazyka s přihlédnutím k výše zmíněným historickým souvislostem takto: »Je to spisovná řeč trvání poměrně nedlouhého a vzniklá [...] tím, že ve funkci jazyka spisovného byl zaveden jazyk vybudovaný zčásti na vzoru skoro zaniklého spisovného jazyka dob dřívějších, a proto v své archaistické morfologii vlastně umělý. Tím vznikl těžký úkol vytvořiti pro novou spisovnou češtinu jazykové povědomí, které u šťastnějších národů bývá v dobách kulturní zralosti dáno dlouhou tradicí jejich spisovného jazyka [...] Přesto je třeba říci, [...] že se úkol, o který šlo, z velké části zdařil. U lidí vskutku vzdělaných je dnes spisovná čeština jazykem opravdu živým a její pružnost, jemnost a odstíněnost vystoupla u dobrých spisovatelů proti dobám dřívějším netušeně.« (Mathesius 1932: 68).

Z pohledu našeho tématu je směrodatné, že zásady pro existenci a pěstování spisovného jazyka vztahovali jejich autoři (zejména M. Weingart) k oběma existenčním modům jazyka, k variantě psané i mluvené. V zásadách stanovených PLK se uvádí: »Pramenem normy současného jazyka spisovného je také *jazykové povědomí*, které existuje dnes v intelektuálních vrstvách pro spisovný jazyk, a jejich jazyková prakse ústní, ovšem bez osobního zabarvení lokálního anebo argotického« (PLK 1932: 247).

Ve zkratce lze říci, že začátkem druhé poloviny 20. století se spisovná čeština jeví jako stabilizovaný útvar jazyka s širokým použitím v písemných textech literárního i obecně kulturního a společenského zaměření a s pevným podílem na veřejných projevech mluvených.

(Na okraj poznamenáváme, že v šedesátých letech se ustavila kodifikace spisovné výslovnosti odpovídající tezím PLK.) Tento pozitivní stav lze doložit jazykem autorů, jako jsou Karel a Josef Čapkové, V. Vančura, I. Olbracht, V. Nezval, J. Seifert, J. Hora, J. Hořejší a mnoho dalších. Vidíme také pozitivní postoj kulturní veřejnosti k požadavku všímat si stavu jazykové kultury a vědomě ji pěstovat. Pavel Eisner v závěrečné kapitole své známé knihy věnované češtině (*Chrám i tvrz*, 1946) připomíná myšlenku Palackého: »Vzdělání mysli bez vzdělání řeči jest holý nesmysl, a ušlechtění jazyka jest podmínkou ušlechtilejšího života duchovního« (Eisner 1992: 644).

4

Tento pozitivní vývoj však dále nepokračoval. Stabilizace spisovné češtiny jako prestižního útvaru jazyka a žádoucí součásti kultury řeči byla v následujících desetiletích naopak postupně oslabována. Příčinou bylo spolupůsobení několika faktorů, více sociálně kulturních než strukturně jazykových, které negativně zasáhly především mluvenou komunikaci.

V jejich důsledku se začala navzájem vzdalovat praxe v zacházení se spisovnou varietou jazyka v řeči mluvené a psané. Pro vývoj jazykové kultury je to podstatný aspekt, protože oba existenční mody jazyka se navzájem ovlivňují, z hlediska stability jazykového systému, v ovládání mluvních dovedností a následně i v pociťování kultury projevu. Negativní trend začal krátce po 2. světové válce.

Politické směřování nastoupené v ČSR v druhé polovině 50. letech odmítalo v oblasti kultury ohled k formě jako výraz nežádoucí ideologické orientace. Z mnoha komunikačních situací byla programově odsouvána spisovná čeština a preferován osobní úzus mluvčího. Důsledkem byl nezájem školy o výchovu jazykové kultury. Péče o mluvní dovednosti byla zanedbávána také u skupin mluvčích, které představují vlivné řečové vzory, jako jsou učitelé, pracovníci rozhlasu a později televize, kulturní pracovníci ve veřejné sféře, v neposlední řadě i herci. Když později vznikaly nové nároky na funkční stylovou rozmanitost spisovného jazyka v souvislosti s novými úkoly a cíli veřejné komunikace, zejména v médiích, byla průměrná úroveň jazykových znalostí a mluvních dovedností mluvčích často nedostatečná. Negativní řečové vzory začaly převažovat. Tento stav trvá.

Specifický aspekt představuje záporná intervence ve vztahu k spisovnému standardu ze strany části odborné veřejnosti. Již od šedesátých let někteří lingvisté (J. Hronek, P. Sgall a další) začali preferovat jako přijatelnou varietu pro mluvenou komunikaci ve veřejných projevech tzv. *obecnou češtinu*, substandardní útvar, jehož norma není jednotná a vykazuje značný stupeň volné variantnosti. Jeho základem je běžně mluvený (nespisovný) úzus středních Čech, zejména Prahy.

Zpočátku uměle vyvolaná atmosféra negativního pohledu na dodržování jazykového standardu se pak od sedmdesátých let dále prohloubila vlivem trendu, který dlouhodobě působí v řadě zemí evropského i amerického kontinentu a všeobecně zdůrazňuje neformálnost a toleranci ve všech rovinách společenského chování. V oblasti jazykové komunikace ovlivnil právě mluvenou variantu spisovné češtiny. Ztratí-li však spisovný standard oporu v aktivní mluvní praxi, vzniká nebezpečí,

že se vytratí cit pro rozlišování jazykových vrstev a vhodných variant jazykového chování. Postoj, který neklade na formu mluvených projevů podstatné nároky, je pro mluvčího pohodlný a snadno se prosazuje. Takovému vývoji není snadné čelit, chybí-li protiváha jiné vlivné motivace. Nedostatek tradice připomněl už V. Mathesius. V nové době kultivovaná čeština nikdy neznamenala tak prestižní hodnotový příznak kultury osobnosti, jako tomu bylo a částečně dosud je např. v případě angličtiny.

Na přelomu tisíciletí určuje přední český lingvista Fr. Daneš dva vývojové faktory podstatné pro situaci spisovné češtiny (zejm. Daneš 1997, 1999). Jednak se postupně prohlubuje funkční specifikace spisovného vyjadřování v důsledku nových úkolů komunikace, což vede »k jakémusi rozmělňování, ne-li rozplývání spisovného jazyka, k jeho 'decentralizaci'« (Daneš 1999: 289). Druhým faktorem je stav, který Daneš nazývá specificky českou formou diglosie: Spisovná (standardní) čeština je běžným prostředkem v komunikaci psané, téměř se však neužívá v řeči mluvené v běžných »hovorových« situacích, tj. v komunikačních situacích, kde je standard na místě, není však závazný. Daneš konstatuje: »Pozice standardu se oslabuje, protože však žádná jednotná norma substandardní neexistuje a rovněž normy pro užívání standardu a substandardů v jednotlivých komunikativních situacích jsou v pohybu, je ústní jazykový úzus poměrně nepřehledný a v jednotlivých případech neprediktabilní« (Daneš 1997: 17).

Pro stav mluvené češtiny jsou podle Daneše typické dva jevy: Jednak je to rozdíl mezi Čechami na jedné straně a Moravou a Slezskem na straně druhé; obecná čeština je rozšířeným prostředkem řeči především v Čechách. Druhým jevem je tzv. míšení kódů. V běžném jazykovém styku se substandardní a standardní formy často vzájemně kombinují. (Daneš 1997: zejm. 15–16).

5

Další vývoj přinesl prohlubování uvedených trendů. Na stav řečové kultury i řečového chování má podstatný vliv prostor veřejného dorozumívání, jako přirozeného prostředí pro uplatnění vyšších stylových vrstev jazyka, včetně mluvené řeči na bázi spisovného standardu. Použití formálnější jazykové vrstvy může vyjádřit i stupeň zdvořilosti vůči publiku, tématu či mluvní situaci. Stav řeči v tomto prostoru na konci dalšího desetiletí analyzuje publikace: *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (Čmejrková, Hoffmannová 2011). Kompetentním a o materiál opřeným způsobem ukazuje, že charakteristickým rysem řeči v médiích se stala tzv. *konverzacionalizace* veřejného diskurzu: do prostoru veřejného vyjadřování se přenáší konverzační diskurz z privátní sféry. Výsledkem je zřetelné jazykové uvolňování a sílící neformálnost vyjadřování. »Mediální komunikace (rozhlasová a televizní) a její konverzacionalizace, nebývale rozšířila kontexty, v nichž je užití obou variet, vyšší i nižší, možné.« (Čmejrková 2011a: 60) »Do oblastí, jež byly dříve považovány za doménu vyššího jazykového standardu, proniká čím dál častěji spolu s neformálností i nespisovnost, buď v podobě 'čisté' nespisovnosti, anebo v podobě střídání a míšení kódů.« (Čmejrková 2011b: 309) V konkurenci vyššího a nižšího útvaru stojí proti spisovnému standardu převážně tzv. obecná čeština (viz i Čmejrková 2011a: 42).

Tento vývoj pokračuje nadále, zdá se, že rychleji. Přitom stále častěji vidíme nikoli střídání kódů, nýbrž jejich míšení. Střídání (přepínání) kódů může být výrazem volby a ohledem ke komunikační situaci, z hlediska jazykové kultury tedy pozitivní jev. Míšení kódů se povážlivě blíží stavu, kdy mluvčí v ústní komunikaci ovládá jen svůj osobní úzus. Obecnou češtinu charakterizují zjednodušená flektivní paradigmata a určité hláskové alternanty. Její norma však není jednotná, takže usnadňuje projev mluvčímu, nikoli posluchači. Protože je to útvar se zázemím v pražsko-středočeském regionu, má předpoklady invazivně expandovat. Nejen ve smyslu územního rozšíření. Již se stává, že se v tištěném rozhovoru redaktora s hostem objeví formy obecné češtiny, i když je dialog od začátku určen k publikaci v písemné podobě. Zatím to bývá jen v replikách hosta, avšak i v rozhovorech ke kulturním a společensky závažným tématům. V mluvených projevech je vyjadřování v substandardu dosti běžné, také u mluvčích, které řadíme ke kulturní veřejnosti.

6

Ústup od nároků na dodržování konvencionalizované jazykové formy (standardu) v společensky prestižních situacích mluvené komunikace přispívá k tomu, že se vytrácí cit pro rozlišování jazykových vrstev a téměř zaniká pojem vhodného či nevhodného jazykového chování. Může však být ukazatelem závažnějšího posunu ve vývoji kultury jazykové komunikace. Již na přelomu tisíciletí soudí Daneš (Daneš a kol. 1997: 18), že zejména u mladé generace je oslaben či mizí »pocit závaznosti norem a vědomí spoluzodpovědnosti za kvalitu jazyka«, mění se postojový systém a odpovídající hodnotová škála. Daneš vidí souvislost s »laxností«, s ústupem od chování (nejen vyjadřování), které bylo dosud považováno za kultivované (viz např. posun v užívání vulgárních výrazů). Spolu s destandardizací dochází k dekultivaci, k proměně v hierarchii hodnot. Tyto myšlenky o 10 let později připomíná a rozvádí Jana Hoffmannová (2011: 97).

Nezanedbatelným faktorem působícím v neprospěch spisovné češtiny byla a nadále trvá zmíněná již intervence ze strany některých lingvistů. Připomínají umělý původ novodobé spisovné variety češtiny a tzv. českou diglosii, o níž byla řeč výše: »Podařilo se pak spisovnou češtinu s uměle obnovenou tvaroslovnou normou uvést do poezie i prózy a do odborného života [...], ale dodneška nebylo možné ji plně prosadit v každodenním hovoru« (Sgall, Hronek 1992: 101). Ústřední tezí je pak požadavek, aby podoba standardu v mluvené komunikaci byla opřena o tvary, »které jsou většinou mluvčích v každodenním hovoru pociťovány jako nejpřirozenější« (o. c. 96), je třeba vycházet z toho, »jak se na většině národního jazyka skutečně hovoří« (o. c. 97). Touto většinovou variantou se míní (jednoznačně, s. 101) tzv. obecná čeština, tedy úzus běžný především v Praze a na území centrálních Čech. Takový postoj v podstatě popírá základní principy, z nichž vychází představa existence spisovného standardu. Spisovná (standardní) varieta jazyka není určena pro každodenní »běžnou« řečovou komunikaci. Má umožnit odlišení projevu na vyšší úrovni řečové kultury. Prestižní postavení schopné vyjádřit různou úroveň komunikačních situací nebo jazykového chování vyžaduje stabilní výběr forem, a to forem přijatelných v této

funkci pro mluvčí na celém českojazyčném území, tedy i na Moravě. Představa, že má být prosazen úzus mluvčích z dílčího teritoria Čech, odporuje principu jednotící funkce standardu.

Fakt, že uživatelé češtiny často volí nespisovné vyjadřování v mluvené komunikaci i v situacích znamenajících v podstatě veřejný, často prestižní projev (např. v rozhlasových či televizních rozhovorech) je hlavním argumentem pro lingvisty, kteří zpochybňují funkčnost a tím i oprávněnost spisovné češtiny v mluvené komunikaci vůbec. K tomu se naopak kriticky staví některé příspěvky ve sborníku *Užívání a prožívání jazyka* (Čmejrková et al. 2010), např. Svobodová (2010: 305); Kuldanová (2010: 492). Nezbytným faktorem pro uplatňování spisovné češtiny v řeči je dostatečná výchova mluvních dovedností. I to bývá argumentem pro odmítání standardu, či popření jeho významu, jako umělé zátěže mluvčího. Nemá-li však mluvčí k dispozici oba jazykové kódy, spisovný i svůj osobní, není způsob jeho vyjadřování otázkou volby, nýbrž nutnosti (též Palková 2018).

7 V souhrnu

Stav spisovné variety současné češtiny podstatně ovlivňuje odlišný způsob zacházení s jazykem v jeho psané a mluvené variantě. V psané komunikaci je jazykový standard relativně pevně fixován. V mluvené řeči se naopak často používají i ve veřejné komunikaci substandardní formy, v oblasti centrálních Čech tzv. obecná čeština. Řeč mluvené komunikace na bázi nestabilní směsi stylově heterogenních forem ztrácí možnost uplatnit stylové rozvrstvení jazykových prostředků funkčním způsobem. Mizí jeden z důležitých účelů standardu. Vidím dva hlavní zdroje, které vedou k prohlubování tohoto neuspokojivého stavu.

Jednak není zajištěna žádoucí průprava mluvních dovedností na bázi standardu.

Spisovná varieta jazyka je výsledkem stabilizace a výběru forem. K jejímu použití v řeči musí mít mluvčí nejen znalosti, ale také dostatečnou pohotovost a mluvní techniku.

Druhým a patrně určujícím aspektem je sociokulturní atmosféra komunikačního prostředí. S výběrem spisovné variety jazyka není dostatečně pevně spojována představa osobní a jazykové kultury, chybí pocit osobní prestiže.

Má-li být spisovný standard užitečnou funkční součástí řečové komunikace, je třeba, aby použití vyšší stylové vrstvy jazyka bylo přijímáno jako příznak kulturní úrovně dané společenské situace a aby schopnost přiměřeně uplatňovat prostředky této vrstvy bylo považováno za žádoucí výbavu mluvčího. Současně se znalostí jazyka je třeba pěstovat pocit, že kultivovaný způsob řeči je pozitivní vizitkou člověka. Řeč určená širšímu publiku by neměla být poplatná osobnímu ani lokálnímu úzu. Kultura řeči znamená, že přiměřenost formy neurčuje pohodlí mluvčího, nýbrž ohled k situaci a účinek na posluchače.

Memento. Existence jakékoli kultury ve své podstatě záleží na vůli lidského společenství v daném místě a času. Může být opřena o vědomou snahu, spontánní cit či povědomí vypěstované tradicí, ale základem je vždy postoj dostatečně širokého

okruhu uživatelů, v našem případě uživatelů řeči. Kulturnost není nezbytným faktorem pro existenci lidského společenství, kultura řeči není podmínkou funkční řečové komunikace.

Literatura

ČMEJRKOVÁ, Světla, 2011a: Mluvenost a psanost a specifická jazyková situace češtiny. Světla Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia. 41–60.

ČMEJRKOVÁ, Světla, 2011b: Mluvená čeština v různých podobách mediálního dialogu. Světla Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia. 253–310.

ČMEJRKOVÁ, Světla, HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.), 2011: *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.

ČMEJRKOVÁ, Světla, HOFFMANNOVÁ, Jana, HAVLOVÁ, Ester (eds.), 2010: *Užívání a prožívání jazyka.* Praha: Karolinum.

DANEŠ, František, 1997: Situace a celkový stav dnešní češtiny. František Daneš a kol.: Český *jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia. 12–13.

DANEŠ, František, 1999: Pojem »spisovného jazyka« v dnešních společenských podmínkách. Oldřich Uličný, Dagmar Čapková, Lucie Římalová (eds.): *Výbor z lingvistického díla Františka Daneše II*. 289–296. Původně. a Radoslava Brabcová, František Štícha (eds.), 1988: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: UK. 21–28.

EISNER, Pavel, 1946, 1992: *Chrám i tvrz*. Praha: LN.

GEBAUER, Jan, 1904: *Příruční mluvnice jazyka českého*. Praha: 1904.

HAVRÁNEK, Bohuslav, 1932: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich. 32–84.

HOFFMANNOVÁ, Jana, 2011: Zdvořilost a konverzace (v různých situacích). Světla Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia. 83–102.

HORÁLEK, Karel, 1958: Úvod. Miloslav Komárek: *Historická mluvnice česká, I. Hláskosloví*. Praha: SPN.

KOMÁREK, Miloslav, 1958: *Historická mluvnice česká, I. Hláskosloví*. Praha: SPN.

KULDANOVÁ, Pavlína, 2010: K řečové kultuře současnosti. Světla Čmejrková, Jana Hoffmannová, Eva Havlová (eds.), 2010: *Užívání a prožívání jazyka.* Praha: Karolinum. 491–495.

MATHESIUS, Vilém, 1932: O požadavku stability ve spisovném jazyce. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich. 14–31. [také v: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha: Melantrich, 1947. 415–435. a *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, 1982. 65–75.]

MATHESIUS, Vilém, 1947: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich.

MATHESIUS, Vilém, 1982a: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.

MATHESIUS, Vilém, 1982b: O jazykové správnosti. *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon. 60–64.

MATHESIUS, Vilém, 1982c: O potřebě stability ve spisovném jazyce. *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon. 65–75.

PALKOVÁ, Zdena, 2018: Řeč mateřská, řeč bohatá. *Český jazyk a literatura* LXVIII/5. 209–215.

Pražský lingvistický kroužek [= PLK], 1932: Obecné zásady pro kulturu jazyka. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich. 245–258.

SGALL, Petr, HRONEK, Jiří, 1992: Čeština bez příkras. Praha: H&H.

Spisovná čeština a jazyková kultura, 1932. Sborník PLK. Praha.

SVOBODOVÁ, Jana, 2010: Perspektivy češtiny a spisovnost kolem nás a v nás. Světla Čmejrková, Jana Hoffmannová, Eva Havlová (eds.), 2010: *Užívání a prožívání jazyka.* Praha: Karolinum. 305–310.

WEINGART, Miloš, 1932: Zvuková kultura českého jazyka. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha. 157–244.

FONETIČNO-FONOLOŠKE RAZISKAVE SLOVENSKEGA GOVORA

HRVATSKO I SLOVENSKO /v/ U AKUSTIČKOJ USPOREDBI

Damir Horga
Filozofski fakultet, Zagreb
dhorga@ffzg.hr

DOI:10.4312/Obdobja.38.27-37

Hrvaški in slovenski fonem /v/ opisujejo kot zobnoustnični aproksimant. Poleg nevtralne realizacije fonemov se lahko v hrvaščini realizira alofonska različica [w], v slovenščini pa različice [u], [u̯], [w] in [ʍ]. S pomočjo programa Praat smo analizirali trajanje, težišče spektra, njegovo razpršenost, NHR, naklon spektra, jakost amplitude žarišča spektra in intenzivnost realizacije fonema /v/ na govornem vzorcu, v katerem so po tri izvirne govorke hrvaščine in slovenščine prebrale seznam besed v svojem jeziku.

hrvaščina, slovenščina, fonem /v/, akustična analiza

The Croatian and Slovene phoneme /v/ is described as a labiodental approximant. Apart from neutral articulation one allophonic variant [w] can be realised in Croatian and four in Slovene: [u], [u̯], [w] and [ʍ]. Using the programme Praat the sound duration, centre of gravity of spectrum, standard deviation of the centre of gravity, HNR, skewness, kurtosis, amplitude of centre of gravity and intensity of the realised phoneme /v/ were compared in a sample of words read by three female native speakers of Croatian and three of Slovene.

Croatian, Slovene, phoneme /v/, acoustic analysis

1 Uvod

Govornik se može smatrati procesorom koji proizvodi obavijesti s namjerom da ih saopći slušatelju, pretpostavljajući da između njih postoji razlika u stupnju obaviještenosti. Slušatelj je također govorni procesor koji iz govornog signala otkriva obavijest koju mu je govornik poslao. U govornoj komunikaciji jedna te ista osoba mijenja uloge govornik/slušatelja jer je sposobna mijenjati procesne mehanizme koji su specifični za svaku od tih dviju uloga. Mehanizmi proizvodnje i primanja govora složeni su i mogu se razložiti na tri hijerarhijski povezane razine. Na obavijesnoj razini konceptualizator oblikuje obavijest koju želi priopćiti. U predverbalnom obliku obavijest dolazi do jezične razine formulatora koji ju oblikuje u skladu s pravilima jezičnog sustava konkretnog jezika. Jezično oblikovana obavijest kao poruka dolazi do govorne razine na kojoj je artikulator govornim pokretima oblikuje u zvučni govorni signal. Kroz kanal zvučni signal dolazi do slušatelja, koji ga analizira na auditivnoj razini u kategorijama temeljnih akustičkih parametara. Rezultat te analize prosljeđuje se jezičnoj razini, na kojoj slušatelj otkriva na koje se jedinice jezičnog sustava može razložiti govorni signal. Rezultat je te analize otkrivena jezična poruka iz koje na obavijesnoj razini slušatelj otkriva obavijest koju mu je govornik poslao.

U tako zamišljenom komunikacijskom procesu osnovni je cilj na svakoj razini sačuvati obavijesni sadržaj prethodne razine i u konačnici da slušatelj primi onu obavijest koju je govornik proizveo i odaslao (Levelt 1995; Horga, Liker 2016).

Jedno je od temeljnih pitanja govorne proizvodnje pitanje odnosa reprezentacijske razine jezičnih jedinica i izgovorne razine njihove realizacije. Na fonološkoj segmentalnoj razini pretpostavlja se da su fonemi zabilježeni u svijesti govornika kao apstraktni, diskretni i nepromjenjivi entiteti koji se artikulacijom pretvaraju u varijabilan, povezan i teško segmentiran govorni pokreti i zvučni niz glasnika. Takva realizacija diskretnih jedinica uvjetovana je biomehaničkom i akustičkom prirodom govora koja stavlja određena ograničenja na fizičke pokrete i koordinaciju rada govornih organa, a onda i na proizvedeni akustički rezultat. Valja reći da su u nekim slučajevima, iako nema posebnog biomehaničkog ograničenja za realizaciju nekog fonema, neke realizacije određene prirodom pojedinog jezičnog sustava. Usporedbom jezika s različitim brojem vokala potvrđeno je da su koartikulacijska ograničenja veća u jezicima s većim brojem vokala nego u onima s manjim brojem vokala, kako bi se spriječilo moguće preklapanje akustičkih svojstava vokala i moguće poteškoće u njihovoj identifikaciji, ako bi se u gustom vokalskom prostoru dopustio velik koartikulacijski varijabilitet (Manuel 1990 u Farnetani, Recasens 2013). Uostalom, fonetske razlike među jezicima uvjetovane su velikim mogućnostima čovjekovih artikulacijskih mehanizama i slobodom izbora govornika pojedinog jezika da odabere onaj skup pokreta koji osigurava najekonomičnije funkcioniranje i učinkovitu fonetsku realizaciju.

Odnos reprezentacije i realizacije fonema nije jednoznačan. U hrvatskome se tako mogu pronaći različite varijante realizacije fonema: tipična varijanta, kao u /**p**as/ – [**p**as], kada se adaptira susjednim glasnicima, ali zadržava sva bitna obilježja. Sljedeća je mogućnost realizacije fonema u asimilacijskim uvjetima, kada fonem poprima obilježja tipične realizacije nekog drugog fonema, npr. /i**z** pera/ – [i**s**pera]. U izgovoru fonema kao posebnog alofona mijenja se neko njegovo razlikovno obilježje te se ostvaruje bitno različit glasnik, ali koji nema u dotičnom jeziku samostalnu fonološku funkciju, npr. /ba**n**ka/ – [ba**ŋ**ka]. Dva se ista fonema mogu naći jedan do drugog i spojiti se u izgovoru u neki drugi tipičan fonem /o**n j**e/ – [o**ɲ**e]. Konačno, fonem se može realizirati kao tzv. nulti fonem, tj. da se ne materijalizira u nekom glasniku, primjerice u /neda**m m**u/ – [neda**m**u]. Postoji i obrnuti smjer odnosa fonem – glasnik ako se u jeziku pojavljuju tzv. prozodijski fonemi koji nemaju fonemsku segmentalnu ulogu, već omogućuju lakši izgovor. Tako ćemo, budući da je slog minimalna izgovorljiva jedinica, želeći izgovoriti /t/, ustvari reći [t**ə**], dakle dodat ćemo nefonemski glasnik [**ə**].

Navedene pojave ukazuju na složeni odnos između fonema i njegove realizacije i u proizvodnji govora i u njegovom primanju, jer slušatelj na temelju zvučnog signala, u kojem je fonemski sastav zamagljen, mora otkriti fonemski sastav koji je bio u podlozi govornikova oblikovanja poruke.

Kao što je rečeno, ovisno o repertoaru razlikovnih obilježja ili unutarnjih razlikovnih obilježja koje pojedini autor koristi za opis nekog jezika ovisit će i opis

pojedinog fonema. Tako Horga i Škarić (2007) opisuju hrvatsko /v/ kao glasnik koji ima obilježja difuznosti, gravisnosti, neprekidnosti, zvučnosti i stridentnosti, a nema obilježja vokalnosti, šumnosti, kompaktnosti, akutnosti, povišenosti, nazalnosti i napetosti. Ista razlikovna obilježja koriste i drugi autori (Brozović 1991; Barić i sur. 1997; Pranjković, Silić 2005), s time da, osim prisutnosti i nepostojanja nekog svojstva bitnog za opis fonema, uvode kategoriju fonološke nerelevantnosti nekog svojstva, pa tako difuznost, nosnost, zvučnost, stridentnost i napetost za opis fonema /v/ ulaze u tu kategoriju. Brozović (1991) promatra razlikovna obilježja kao binarne kategorije i navodi ih 13 za fonem /v/, dodajući mu i svojstvo bemolnosti, tj. sniženosti. U fonetskom opisu glasnika, u kojem se navode glasničke opažajne osobine, uz tipične realizacije fonema opisuju se i alofonske varijante, /v/ se opisuje kao zvonki, prigušeni glasnik koji je zubnousneni, neprekidni, tamni i difuzni suglasnik. Njegova je posebna alofonska inačica ispred labijaliziranih vokala /o/ i /u/ polusamoglasnik /w/ koji je dvousneni, slabi, tamni i difuzni glasnik (Horga, Škarić 2007). Kod Brozovića je razlika između alofona /v/ i /w/ u tome da je /v/ stridentan, a /w/ je to obilježje izgubio.

Toporišič (2000) u opisu fonološkog sustava slovenskog jezika polazi od artikulacijskih i akustičkih kriterija, ali ne daje funkcionalni sustav fonema kao razlikovnih jedinica. Tako se slovenski fonem /v/ u tipičnoj realizaciji, tj. ispred vokala, opisuje se kao sonant i labiodental. Druge varijante njegove realizacije opisuju se fonetskim kriterijima jer bitno odstupaju od tipične realizacije. Za razliku od hrvatskog, realizacija slovenskog fonema /v/ ima nekoliko posebnih alofonskih realizacija: labiodentalni aproksimant [ʋ] ispred vokala, kao [u̯] u finalnoj poziciji ili ispred suglasnika, kao zvučni labiovelarni aproksimant [w] na početku sloga ispred zvučnoga konsonanta te kao bezvučni labiovelarni aproksimant [ʍ] ispred bezvučnoga konsonanta i, konačno, kao nulti glasnik u sažimanju sa sljedećim /v/ (Toporišič 1978; Tivadar 1999; Šuštaršič, Komar, Petek 1999). Neke od tih varijanata mogu se smatrati slobodnim inačicama jer nisu uvjetovane artikulacijskim karakteristikama susjednih glasnika, a među pojedinim idiomima, govornim situacijama i govornicima postoje razlike u njihovoj uporabi (Tivadar 1999).

2 Metoda

2.1 Ispitanici

U istraživanju su sudjelovale tri izvorne govornice slovenskoga književnog jezika i tri izvorne govornice hrvatskoga književnog jezika. One su uz prethodnu pripremu (tri minute) pročitale prirodnim tempom listu riječi tako da su svaku riječ izgovorile tri puta zaredom. Riječi su bile istog segmentalnog sastava u hrvatskom i slovenskom. Ukupno trajanje snimanja iznosilo je 30 minuta.

2.2 Procedura

Govorni materijal snimljen je u fonetskim laboratorijskim uvjetima koji su omogućili kvalitetnu akustičku snimku. Akustička analiza napravljena je programom Praat (Boersma, Weenink 2012) te su na oscilogramskom i sonagramskom prikazu uz slušnu provjeru anotirani početak i kraj trajanja glasnika /v/, te je označena

pozicija u kojoj se nalazi (početak, sredina i ispred stanke, tj. kraj riječi) te ispred kojeg glasnika se nalazi (vokal, /l/, /r/, zvučni konsonant, bezvučni konsonant, kraj riječi). Promatrane su sljedeće realizacije fonema /v/ u slovenskom i hrvatskom, npr.: početak riječi ispred vokala (**v**al), početak riječi ispred /l/ (**v**lada), početak riječi ispred /r/ (**v**rat), početak riječi ispred bezvučnog konsonanta (**v**pis – u hrv. **u**pis), početak riječi ispred zvučnog konsonanta (**v**zdih – u hrv. **u**zdah), sredina riječi ispred vokala (ko**v**ina), sredina riječi ispred bezvučnog konsonanta (o**v**čar), sredina riječi ispred zvučnog konsonanta (ra**v**no), kraj riječi (no**v**). To je omogućilo da se dobiju vrijednosti za pojedine akustičke varijable i da se na njima provede statistička obrada. Značajnosti razlika izračunate su t-testom.

2.3 Analiza podataka

U svrhu akustičkog opisa realizacije fonema /v/ u slovenskom i hrvatskom analizirano je sedam varijabli: trajanje glasnika, težište spektra, raspršenje spektra, nagib spektra, istaknutost najjačeg vrha spektra i intenzitet glasnika. Sve su varijable mjerene unutar anotiranog segmenta. Taj skup akustičkih varijabli upotrijebljen je u radu Horge i sur. (2013), a koristili su ga i drugi istraživači (Kent, Read 2002; Jones, Nolan 2007; Jones, McDougall 2009; Li, Edwards, Beckman 2009). Primjer anotacije i mjerenja prikazan je na Slici 1.

Slika 1: Prikaz anotiranja realizacije fonema /v/ u medijalnoj (gore) i finalnoj (dolje) poziciji u hrvatskom (lijevo) i slovenskom (desno) jeziku.

Težište spektra statistička je mjera centra gravitacije najveće koncentracije energije u spektru i ona približno odgovara centralnoj frekvenciji glasnika. Raspršenje spektra standardna je devijacija centra gravitacije i približno odgovara raspršenju oko centralne frekvencije spektra glasnika. Nagib spektra je statistički odmak od težišta distribucije podataka. Ova je mjera korisna jer govori gdje se nalazi većina zvučne energije koja je raspršena oko centra gravitacije: ako je većina energije ispod centra gravitacije, onda je vrijednost bliža nuli, a ako je većina energije iznad centra gravitacije, onda je vrijednost viša. Istaknutost glavne amplitude statistička je istaknutost težišta distribucije podataka i ona dopušta kvantifikaciju relativne jačine najistaknutijega dijela spektra u odnosu na okolne dijelove spektra koji su niže amplitude. Intenzitet je također mjeren unutar područja anotacije. Konačno, koeficijent odnosa harmoničnog i šumnog dijela spektra mjera je zvonkosti glasnika tako da je vrijednost koeficijenta to veća što je glasnik zvonkiji (Horga i sur. 2012).

3 Rezultati

Rezultate ćemo razmotriti prema mjerenim akustičkim varijablama. Prosječne vrijednosti za pojedine varijable, njihove standardne devijacije i značajnosti razlika izračunatih t-testom prikazani su u tablicama.

3.1 Trajanje glasnika

Ispitanicima je data uputa da riječi čitaju prirodnim tempom, tako da je moguće da su hrvatski govornici čitali sporijim tempom, a to je moglo djelovati i na trajanje artikulacije glasnika /v/. Tako je za sve varijante dobiveno da je trajanje glasnika /v/ u hrvatskom dulje i da su te razlike, osim za /v/ u sredini riječi ispred zvučnih suglasnika, statistički značajne. Međutim, u sredini riječi ispred /l/ i /r/ trajanje glasnika /v/ u slovenskom je dulje nego u hrvatskom. Na početku riječi ispred konsonanata (osim /l/ i /r/), gdje se zbog slogovne strukture hrvatskog ne može pojaviti /v/, nego se pojavljuje /u/, dulje trajanje hrvatskog /u/ može se objasniti njegovom vokalskom prirodom i konsonantskom prirodom alofonskih varijanata fonema /v/, koje se u toj poziciji realiziraju u slovenskom. Najkraće trajanje u slovenskom (80 ms) ima suglasnik /v/ na početku riječi ispred bezvučnoga glasnika, u kojoj poziciji je moguća realizacija alofona [ʍ].

U tablicama od 1 do 7 prikazane su srednje vrijednosti (prosjek), standardne devijacije (S. D.) i značajnosti t-testa (p) za sedam promatranih akustičkih varijabli glasnika /v/ u hrvatskom i slovenskom te oznake položaja fonema /v/:

p-v /v/ na početku riječi ispred vokala
p-l /v/ na početku riječi ispred /l/
p-r /v/ na početku riječi ispred /r/
p-b-u /v/ (u slovenskom) i /u/ (u hrvatskom) na početku riječi ispred bezvučnog konsonanta
p-z-u /v/ (u slovenskom) i /u/ (u hrvatskom) na početku riječi ispred zvučnog konsonanta
s-v /v/ u sredini riječi ispred vokala

s-l /v/ u sredini riječi ispred /l/
s-r /v/ u sredini riječi ispred /r/
s-b /v/ u sredini riječi ispred bezvučnog konsonanta
s-z /v/ u sredini riječi ispred zvučnog konsonanta
k /v/ na kraju riječi

	Hrvatski		**Slovenski**		
	Prosjek	**S. D.**	**Prosjek**	**S. D.**	**p**
p-v	0,114	0,03	0,12	0,04	0,01
p-l	0,122	0,03	0,10	0,02	0,01
p-r	0,148	0,04	0,12	0,02	0,00
p-b-u	0,113	0,03	0,08	0,02	0,00
p-z-u	0,133	0,05	0,10	0,02	0,00
s-v	0,075	0,02	0,09	0,01	0,00
s-l	0,087	0,02	0,07	0,01	0,04
s-r	0,083	0,02	0,10	0,02	0,00
s-b	0,143	0,05	0,12	0,03	0,00
s-z	0,115	0,04	0,11	0,03	0,42
k	0,207	0,06	0,17	0,03	0,00

Tablica 1: Trajanje (s) glasnika u različitim položajima.

3.2 Koeficijent harmoničnosti

Osim u početnoj poziciji u riječi ispred /l/ i /r/, gdje ne postoji statistički značajna razlika u svim drugim pozicijama, postoji razlika u koeficijentu harmoničnosti između slovenskog i hrvatskog /v/. U hrvatskom je /v/ sonornije u početnoj poziciji ispred vokala i u početnoj poziciji ispred zvučnih i bezvučnih konsonanata, s time da je ta razlika veća ispred bezvučnih nego ispred zvučnih glasnika. To je logično jer smo rekli da se u toj poziciji u hrvatskom zapravo nalazi fonem /u/. U sredini riječi u svim promatranim pozicijama slovensko /v/ je sonornije jer se tu pojavljuje alofonska inačica /u/, a u hrvatskom izgleda da je često obezvučivanje /v/ ispred bezvučnih konsonanata. U toj je poziciji razlika između sonornosti hrvatskog i slovenskog /v/ najveće. Isto se događa i u finalnoj poziciji fonema /v/ gdje se u hrvatskom često realizira kao /f/ (Tablica 2).

	Hrvatski		Slovenski		
	Prosjek	**S. D.**	**Prosjek**	**S. D.**	**p**
p-v	18,32	3,41	17,63	2,18	0,01
p-l	17,96	3,59	16,90	3,70	0,29
p-r	18,40	2,98	19,25	3,48	0,12
p-b-u	17,34	3,49	9,02	6,25	0,00
p-z-u	21,34	3,70	17,28	3,83	0,00
s-v	17,86	3,64	18,93	3,23	0,01
s-l	15,79	2,88	19,69	2,58	0,00
s-r	16,96	4,19	19,96	2,91	0,00
s-b	6,45	5,34	20,15	3,50	0,00
s-z	14,18	5,65	21,65	3,50	0,00
k	10,35	6,64	16,69	4,62	0,00

Tablica 2: Koeficijent harmoničnosti (dB) glasnika u različitim položajima.

3.3 Intenzitet glasnika

Statistički značajne razlike dobivene su između početne pozicije ispred konsonanata, gdje je hrvatsko /u/ intenzivnije nego varijante slovenskog /v/, u poziciji u sredini riječi, gdje su slovenske inačice i ispred zvučnog i bezvučnog konsonanta intenzivnije od hrvatskog /v/ jer se ostvaruju i kao /u/, a u hrvatskom ispred bezvučnih konsonanata ponekad dolazi do obezvučivanja /v/ i njegove artikulacije kao /f/. Isto se ponavlja i u finalnoj poziciji, gdje je slovensko /v/ intenzivnije od hrvatskog (Tablica 3).

	Hrvatski		Slovenski		
	Prosjek	**S. D.**	**Prosjek**	**S. D.**	**p**
p-v	64,58	3,38	65,19	2,30	0,03
p-l	68,58	5,26	67,36	3,58	0,32
p-r	67,55	4,29	66,83	2,95	0,24
p-b-u	74,31	2,55	63,17	9,65	0,00
p-z-u	74,73	2,46	69,79	3,72	0,00
s-v	67,16	3,98	66,45	2,94	0,09
s-l	66,30	5,75	66,69	3,39	0,81
s-r	68,14	5,12	67,51	3,69	0,41
s-b	59,78	7,03	71,73	3,58	0,00
s-z	61,79	8,22	71,36	3,63	0,00
k	56,58	8,19	69,93	3,79	0,00

Tablica 3: Intenzitet (dB) glasnika u različitim položajima.

3.4 Težište spektra

Čini se da je vrijednost težišta spektra, koja pokazuje na kojim je frekvencijama koncentrirana zvučna energija, u većini slučajeva u niskim frekvencijama, oko 300 Hz, i da, iako postoje statistički značajne razlike, one su vrlo male. Velike i značajne su razlike između /v/ u početnoj poziciji ispred bezvučnih konsonanata, gdje je u slovenskom težište spektra visoko (1995 Hz), a u hrvatskom nisko (308 Hz) jer je u hrvatskom tu izgovoren /u/. U sredini riječi ispred bezvučnih, gdje se u hrvatskom često asimilira /v/ u /f/, a u slovenskom se pojavljuju /u/ inačice, taj je odnos (2772 Hz vs 439 Hz) te u finalnoj poziciji, gdje u hrvatskom nastupa obezvučivanje, a u slovenskom se izgovara /u/ alofon (681 Hz prema 409 Hz) (Tablica 4).

Težište spektra (Hz)	Hrvatski		Slovenski		p
	Prosjek	S. D.	Prosjek	S. D.	
p-v	234,56	58,06	297,03	94,01	0,00
p-l	301,08	94,70	279,49	51,26	0,30
p-r	337,37	96,73	289,34	79,32	0,00
p-b-u	307,86	59,32	1995,67	2833,03	0,00
p-z-u	271,98	44,70	262,79	37,52	0,11
s-v	329,39	203,29	364,22	154,11	0,11
s-l	317,02	50,15	273,01	49,15	0,04
s-r	313,27	69,37	327,32	74,17	0,26
s-b	2722,59	2866,05	439,65	390,74	0,00
s-z	419,04	458,65	378,99	107,20	0,24
k	681,62	755,72	409,39	119,03	0,00

Tablica 4: Težište spektra (Hz) glasnika u različitim položajima.

3.5 Raspršenje zvučne energije

Iako je većina razlika između hrvatskog i slovenskog statistički značajna, značajnije su razlike za /v/ ispred bezvučnih konsonanata, gdje je u slovenskom veće raspršenje u usporedbi s hrvatskim /u/, te za /v/ ispred bezvučnih konsonanata u sredini riječi i na kraju riječi, gdje su vrijednosti veće za hrvatski zbog česte asimilacije i obezvučivanja /v/ i izgovora /f/ (Tablica 5).

Raspršenje spektra (Hz)	Hrvatski		Slovenski		
	Prosjek	S. D.	Prosjek	S. D.	p
p-v	564,25	251,57	477,54	171,41	0,00
p-l	595,61	477,99	316,17	79,70	0,01
p-r	493,17	151,72	400,73	179,09	0,00
p-b-u	173,54	54,25	950,45	1150,13	0,00
p-z-u	194,13	65,76	321,76	185,53	0,00
s-v	643,29	530,99	764,61	520,22	0,07
s-l	528,98	201,80	534,45	203,48	0,95
s-r	516,08	249,74	526,96	260,16	0,81
s-b	2663,68	1391,56	389,16	383,73	0,00
s-z	746,63	765,86	365,09	140,29	0,00
k	962,81	1003,09	304,72	81,63	0,00

Tablica 5: Raspršenje spektra (Hz) glasnika u različitim položajima.

3.6 Nagib zvučne energije

U početnoj poziciji ispred /l/ i /r/ koncentracija energije u slovenskom /v/ veća je prema višim frekvencijama nego u hrvatskom, i to se osobito odnosi na slovensko /v/ u medijalnoj poziciji ispred bezvučnih konsonanata. To bismo očekivali i za hrvatsko /v/ zbog asimilacijskih pojava, ali u njemu je nagib energije veći prema nižim frekvencijama jer je za hrvatsko /v/ težište energije u toj poziciji visoko (2772 Hz), a za slovensko /v/ nisko (439 Hz) (Tablica 6).

Nagib spektra	Hrvatski		Slovenski		
	Prosjek	S. D.	Prosjek	S. D.	p
p-v	21,35	8,52	19,89	7,19	0,07
p-l	17,94	11,06	24,08	9,70	0,03
p-r	16,86	6,81	24,26	12,09	0,00
p-b-u	19,77	11,49	20,10	16,47	0,84
p-z-u	31,36	13,85	27,69	12,41	0,05
s-v	18,97	8,42	15,32	6,25	0,00
s-l	18,60	4,57	20,61	6,61	0,42
s-r	17,88	6,25	18,06	5,33	0,85
s-b	4,80	6,57	16,09	8,18	0,00
s-z	17,57	9,39	16,26	8,14	0,13
k	14,11	8,24	14,39	8,23	0,79

Tablica 6: Nagib spektra glasnika u različitim položajima.

3.7 Istaknutost težišta spektra

Veća istaknutost težišta zvučne energije glasnika /v/ u slovenskom nego u hrvatskom značajna je u početnom položaje ispred /l/ i /r/ te medijalnom položaju ispred bezvučnih konsonanata (Tablica 7).

	Hrvatski		Slovenski		
	Prosjek	**S. D.**	**Prosjek**	**S. D.**	**p**
p-v	648,93	558,64	640,77	457,39	0,88
p-l	679,52	660,28	1132,01	672,76	0,02
p-r	478,81	332,23	1074,16	982,29	0,00
p-b-u	1464,73	1179,15	1305,57	1810,64	0,37
p-z-u	2503,85	1905,14	1627,81	1612,00	0,00
s-v	632,19	517,85	390,16	311,92	0,00
s-l	558,46	359,81	632,41	441,23	0,66
s-r	569,22	409,22	566,93	364,39	0,97
s-b	81,53	218,38	629,16	516,45	0,00
s-z	580,36	579,71	674,38	590,16	0,10
k	414,28	415,14	617,80	584,41	0,00

Tablica 7: Intenzitet težišta spektra (Hz) glasnika u različitim položajima.

Analiza promatranih akustičkih varijabli pokazuje da postoje razlike u njihovim vrijednostima u realizaciji hrvatskog i slovenskog fonema /v/.

4 Zaključak

Ovo je istraživanje pokazalo da predložene akustičke varijable mogu pokazati stanovite razlike u zvučnim karakteristikama realizacije fonema /v/ u hrvatskom i slovenskom. Općenito bi se moglo reći da u tipičnim pozicijama ispred vokala nema bitnih razlika u realizaciji fonema /v/ u hrvatskom i slovenskom. Međutim, neke druge pozicije pokazuju tendenciju da je u slovenskom /v/ izrazitija njegova sonantna komponenta, a da hrvatsko /v/ pokazuje tendenciju prema zvučnoj konsonantskoj prirodi te stanovitom asimilacijskom ponašanju i gubljenju sonantske prirode ispred bezvučnih konsonanata i u finalnoj poziciji ispred stanke. Drugim akustičkim i fonetskim istraživačkim metodama valjalo bi istražiti pojedine alofonske realizacije tog fonema te otkriti njihovu stvarnu prirodu, a ne samo kako pozicija u riječi i fonetskom okruženju djeluje na fonem /v/ nego i koji su njegovi mogući koartikulacijski i asimilacijski utjecaji na susjedne glasnike. Nadalje, otvoreno je pitanje akustičkih obilježja i distribucijskih karakteristika pojedinih alofonskih varijanata u različitim komunikacijskim uvjetima u spontanom govoru, pa ovaj rad može poslužiti kao jedan od mogućih pristupa toj problematici. Suvremene fiziološke fonetske metode (ultrazvuk, artikulografija, elektropalatografija i sl.) također se mogu primijeniti u istraživanju realizacije različitih alofonskih varijanata što bi, nema sumnje, dovelo do novih spoznaja o mehanizmima govorne proizvodnje.

Literatura

BARIĆ, Eugenija, LONČARIĆ, Mijo, MALIĆ, Dragica, PAVEŠIĆ, Slavko, PETI, Mirko, ZEČEVIĆ, Vesna, ZNIKA, Marija, 1997: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

BOERSMA, Paul, WEENINK, David, 2012: *Praat: doing phonetics by computer*. www.praat.org (15. 3. 2016)

BROZOVIĆ, Dalibor, 1991: Fonologija Hrvatskoga književnog jezika. Radoslav Katičić (ur.): *Povijesni pregled, glasovi i oblici, hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Globus, Nakladni zavod, HAZU. 379–452.

FARNETANI, Edda, RECASENS, Daniel, 2013: Coarticulation and Connected Speech Processes William J. Hardcastle, John Laver, Fiona E. Gibon (ur.): *The Handbook of Phonetic Sciencies*. MA USA: Blackwell Publishing. 316–352.

JELASKA, Zrinka, 2004: *Fonološki opis hrvatskoga jezika. Glasovi slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

JONES, Mark J., NOLAN, Francis, 2007: An acoustic study of North Welsh voiceless fricatives. *Proceedings of the ICPhS 16 in Saarbruecken*. 873–876.

JONES, Mark J., McDOUGALL, Kirsty, 2009: The acoustic character of fricated /t/ in Australian English: A comparison with /s/ and /S/. *Journal of the International Phonetic Association* XXXIX/3. 265–289.

HORGA, Damir, ŠKARIĆ, Ivo, 2007: Język chorwacki (Hrvatski jezik). Irena Sawicka (ur.) *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Fonetyka/Fonologia*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.

HORGA, Damir, BADEL, Tomislav, LIKER, Marko, VIDOVIĆ, Ana, 2013: Utjecaj zubne proteze na izgovor frikativa. *Revija za rehabilitacijska istraživanja* XLIX. 37–49.

HORGA, Damir, LIKER, Marko, 2016: *Artikulacijska fonetika*. Zagreb: Ibis.

KENT, Ray D., READ, Charles, 2002: *The Acoustic Analysis of Speech*. San Diego, London: Singular Publishing Group, inc. 160–168.

LEVELT, Willem J. M., 1995: *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge, Massachusetts; London, England: A Bradford Book; MIT Press.

LI, Fangfang, EDWARDS, Jan, BECKHAM, Mary E., 2009: Contrast and covert contrast: The phonetic development of voiceless sibilant fricatives in English and Japanese toddlers. *Journal of Phonetics* XXXVII. 111–124.

SILIĆ, Josip, PRANJKOVIĆ, Ivo, 2005: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, KOMAR, Smiljana, PETEK, Bojan, 1999: Slovene. *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press. 133–139.

TIVADAR, Hotimir, 1999: Fonem /v/ v slovenskem govorjenem knjižnem jaziku. *Slavistična revija* XLIII/7. 341–361.

TIVADAR, Hotimir, 2013: Aktualna problematika sandhi v slovenščini. Anna Cycherskija (ur.) *Sandhi w językach słowiańskich*. Toruń: Wydawnictwo naukowe, Uniwersytetu Nikolaja Kopernika. 269–278.

TIVADAR, Hotimir, ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, 2001: Otvorena pitanja standardnog slovenskog izgovora. *Govor* XVIII/2. 113–121.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

AKUSTIČNA ANALIZA POLGLASNIKA: OB OSEMDESETLETNICI IZIDA *ORISA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA IZGOVORA* FRANCETA BEZLAJA

Luka Horjak
Filozofska fakulteta, Ljubljana
luka.horjak@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.39-47

Prispevek prinaša analizo kakovosti in kolikosti slovenskih polglasnikov v slovenskem govorjenem knjižnem jeziku pri štirih radijskih napovedovalcih. Rezultati analize so primerjani z drugimi sodobnimi raziskavami in z Bezlajevo študijo *Oris slovenskega knjižnega izgovora* iz leta 1939. Formanti polglasnika se razlikujejo glede na položaj polglasnika v besedi in glede na naglašenost. Prispevek dokazuje, da je polglasnik nestabilen fonem.

polglasnik, govorjeni knjižni jezik, formantna analiza, fonetika, slovenščina

The paper introduces the analysis of both quality and quantity of Slovene *schwa* in spoken standard language based on data obtained from four radio announcers. The results are compared with other current research and with Bezlaj's *Oris slovenskega knjižnega izgovora* (1939). Investigation shows that the formants of *schwa* vary with regard to word position as well as the presence or absence of stress, proving that *schwa* is an unstable phoneme.

schwa, spoken literary language, formant analysis, phonetics, Slovene

1 Uvod[1]

Slovenski (knjižni) (iz)govor sta eksperimentalnofonetično prva raziskovala Jakob Šolar (1896–1968) in France Bezlaj (1910–1993). Slednji se je v letih 1933–1937 v praškem laboratoriju za eksperimentalno fonetiko pod mentorstvom prof. dr. Josefa Chlumskega seznanil s sodobnimi fonetičnimi metodami, s katerimi je opisal artikulacijo slovenskih knjižnih glasov. Največjo težavo mu je predstavljala neustaljenost slovenskega knjižnega izgovora, zato je dvomil v ustreznost svojih raziskav. Opiral se je zlasti na govor intelektualcev iz Ljubljane in njene okolice; ugotovil je, da se pri tej skupini govorcev kažejo enake smernice jezikovnega razvoja. Izbral je pet[2] govorcev moškega spola, trije so bili stari 19 oz. 20 let, dva pa 28 in 47 let, pri vsakem govorcu je navedel podatek o kraju rojstva in o izvoru njegovih staršev (Bezlaj 1939: 5–6). Govorci so izgovarjali izolirane besede ali krajše stavke, npr. *To je pə̀s*.

1 Prispevek je nastal na podlagi magistrskega dela *Slovenski polglasnik: Sinhrona in diahrona primerjava*, napisanega pod mentorstvom izr. prof. dr. Hotimirja Tivadarja v študijskem letu 2017/2018.

2 Prvotno je izbral štiri govorce, a ker sta bila dva zelo nervozna, je zaradi večje kakovosti zapisov na kimografu izbral še dodatnega (Bezlaj 1939: 5).

V monografiji *Oris slovenskega knjižnega izgovora*, ki je izšla pred 80 leti, je sistematično z uporabo takrat aktualnih tehnik in priprav predstavil izgovor slovenskih soglasnikov in samoglasnikov. V prispevku bomo predstavili njegovo obravnavo polglasnika ter jo primerjali s sodobnimi akustičnimi meritvami.

2 Polglasnik v slovenščini

Polglasnik[3] je fonem slovenskega knjižnega jezika. Toporišič (2004: 47–49) pravi, da ga slišimo tedaj, ko jezik v ustih miruje, polglasnik ni ne svetel (sprednji) ne temen (zadnji) samoglasnik, ustnična odprtina je nevtralna. Tvorimo ga tako, da »jezik pustimo v položaju mirovanja in če spravimo glasilke v tresenje, ustnice pa rahlo razpremo, ga že zaslišimo. Podoben je tistemu glasu, s katerim 'oživljamo' neprimerne premore v govorjenju.« (Toporišič 1978: 69) Njegova distribucija je po slovenskih krajevnih govorih različna, zato se je moramo v knjižnem jeziku naučiti. To nam olajšajo seznam besed in napotki, kako iz oblikovnih značilnosti besede spoznati, da je v njej polglasnik (prim. Toporišič 2004: 56). Polglasnik v slovenskem črkopisu nima svoje črke.[4] V knjižnem jeziku ga zapisujemo s črko <e>, razen pred /ɾ/ ga zapisujemo le na koncu besede (izjema je npr. žanr [ˈʒanəɾ]),[5] če /ɾ/ ne sledi zvočnik npr. *črv*, *grm* [gəɾm].

2.1 Polglasnik pri Bezlaju

Bezlaj (1939: 65–69) pri polglasniku ugotavlja, da artikulacijska baza pri posamezniku ni stalna, saj na izgovor vplivajo sosednji glasovi. Jezik se pri artikulaciji s svojim srednjim delom približa nebu, je nenapet, njegova lega je odvisna predvsem od glasovnega okolja. Položaj jezika pri nenaglašenem polglasniku je nekoliko višji kot pri naglašenem, zvočno je jasnejši. Zanimiva je položajna razporeditev polglasnikov glede na položaj jezika pri artikulaciji (razmerje: sprednji – zadnji): nenaglašeni polglasnik (stəzä) je bolj spredaj, nekako v sredini je dolgi naglašeni (stə́za), zadaj pa kratki naglašeni (təsə̀n). Pri merjenju samoglasnikov – enoto mu predstavlja 100 tresljajev na sekundo (povprečne vrednosti smo pretvorili v milisekunde) – je upošteval tudi tonemski naglas. Ugotovil je, da trajanje ni toliko odvisno od tonskega poteka kot od naglašenosti. Dolgi polglasnik v besedi *stə́za* traja 100 ms, kratki naglašeni v besedi *pə̀s* 110 ms, dolgi cirkumflektirani v besedi čr̂v 140 ms, dolgi akutirani v besedi *stə́za*

3 Natančnejši opis distribucije polglasnika v standardni slovenščini s pomočjo optimalnostne teorije v fonologiji predstavi Jurgec (2007: 46–63).

4 Samostojno črko za polglasnik je predlagal Metelko (1825: 1), tj. znamenje <ꝛ>, s katerim zapisuje tako etimološke polglasnike kot tudi tiste, ki so nastali iz polnih samoglasnikov pod vplivom moderne vokalne redukcije. Miklošič (1852: 224–239) zapisuje polglasnik s cirilsko črko za jor. Nekaj pravopisnih rešitev za zapis polglasnika predlaga tudi Škrabec (1998: 26–27, 47–50), sprva se zavzema za zapisovanje polglasnika z apostrofom, nato predlaga kombinacijo črke <a> in krativca, tj. <à> (Škrabec 1994a: 155–156), kasneje predlaga zapis s *prevrnjenim a*, tj. <ɐ> (Škrabec 1994b: 8–10), naposled podpre uvedbo Pleteršnikovega znamenja <ə> za polglasnik v slovarju (Škrabec 1998: 331–336). V slovenskih slovnicah so slovničarji polglasnik, za katerega Bohorič (1987: 54, 265–266) pravi, da so to *nejasno* in *komaj občutno* izgovorjeni glasovi, označevali s krativcem nad črkami za samoglasnike, najpogosteje nad <e> (gl. Horjak 2018).

5 O izgovoru polglasnika in zvočniškega sklopa v izglasju pri mlajših prevzetih besedah piše Jurgec (1999).

114 ms, v besedi *stȁz* 171 ms, kratki cirkumflektirani v besedi *pȁs* 132 ms, v akutirani besedi *pŕsa* Bezlaj ugotavlja, da je polglasnik izgovorjen pred in za /ɾ/: pred /ɾ/ traja 47 ms, za njim pa 83 ms, podobno za kratki cirkumfleks v besedi *pȑst*: polglasnik pred /ɾ/ traja 61 ms, za njim pa 53 ms. Nenaglašeni polglasnik v besedi *ropotâ* pred /ɾ/ traja 39 ms (gl. Bezlaj 1939: 73–96).

3 Formantna analiza in trajanje polglasnika pri radijskih govorcih

3.1 Opredelitev gradiva in govorcev

Za analizo smo izbrali radijske oddaje 1. (Radio Prvi) in 2. (Val 202) programa Radia Slovenija, saj so posnetki kakovostni, govorci pa pravorečno izobraženi. Izbrane so bile oddaje, ki vsebujejo čim manj branja in polbranja, voditelj oddajo vodi na podlagi opornih točk ali le z miselno pripravo na govor (gl. Tivadar 2008: 128). Vsi obravnavani govorci so dolgoletni profesionalni voditelji in novinarji na Radiu Slovenija, opravili so govorno izobraževanje ter bili s strani fonetikov in mentorjev potrjeni kot ustrezni govorci.

Analizirani govorci so (spol; izobrazba; regija; delo na radiu; govorno izobraževanje):[6]

1. m01; moški; turistični tehnik, nedokončan študij novinarstva in sociologije kulture; osrednjeslovenska regija (Ljubljana); voditelj, urednik in novinar 28 let na Radiu Slovenija; tri leta izobraževanja na RTV Slovenija;
2. m02; moški; inženir medijske produkcije; osrednjeslovenska regija (Šentvid pri Ljubljani); voditelj, 18 let dela na RTV Slovenija, mdr. je vodil tudi televizijske oddaje;
3. ž01; ženski; univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, prof. zgodovine; osrednjeslovenska regija (Lukovica pri Domžalah); voditeljica in novinarka 25 let na radiu (od tega sedem let na Radiu Hit in 19 let na 1. programu Radia Slovenija); dva semestra govornega izobraževanja na RTV Slovenija;
4. ž02; ženski; univ. dipl. organizatorka dela; gorenjska regija (Tržič); voditeljica in novinarka na Radiu Slovenija 29 let; govorno izobraževanje pri Ajdi Kalan in Cvetki Šeruga Prek.

Izbrani govorci imajo dolgoletne izkušnje dela na radiu – vsi vsaj 18 let. Poleg tega so se dodatno jezikovno izobrazili ter odpravili morebitne individualne izgovorne napake. S svojim govorom vplivajo na poslušalce ter sooblikujejo podobo govorjenega knjižnega jezika.

S podatki o govorcih je zagotovljena preverljivost opravljene analize zvočnega gradiva. Podatki o pokrajinskem izvoru govorcev so pomembni zaradi morebitnega vpliva narečnega govora na zborni govor. Osebni podatki so anonimizirani, dostopni so v avtorjevem arhivu.

6 Podatka o govornem izobraževanju govorca m02 nismo uspeli pridobiti.

3.2 Izbor in obdelava posnetkov

Izbrali smo oddaje, ki so dostopne na portalu RTV 4D,[7] seznam je objavljen v Horjak 2018: 92. Iz izbranih oddaj je bil izrezan le govor posameznega voditelja, saj drugih govorcev nismo analizirali. Pri vsakem govorcu smo izrezali najmanj 27 minut govora. Uporabili smo oddaje v skupni dolžini 7 ur, 49 minut in 19 sekund, analizirali pa smo 2 uri, 12 minut in 30 sekund govora.

V programu Praat, različica 6.0.19 (Boersma, Weenink 2019), smo na podlagi percepcije ter s pomočjo oscilograma in spektrograma označili vse polglasnike in reducirane glasove. Označenih je bilo 849 segmentov, od tega 518 nedvoumnih sistemskih polglasnikov in 331 reduciranih samoglasnikov: 257 /a/, 70 /ɛ/, 4 /i/.

3.3 Kategorije merjenih glasov

Pri kategorizaciji posameznih izmerjenih glasov smo upoštevali njihovo (ne)naglašenost, besedni položaj, (ne)poudarjenost, (ne)nahajanje pred /ɾ/ in realizacijo polnega samoglasnika. Izmerjene glasove smo razvrstili v naslednje kategorije: naglašeni polglasnik pred /ɾ/ (na. pr. /ɾ/), nenaglašeni polglasnik pred /ɾ/ (nn. pr. /ɾ/), naglašeni korenski polglasnik (na. kor.), nenaglašeni polglasnik v nezadnjem besednem zlogu (nn. nz. zl.), nenaglašeni polglasnik v zadnjem besednem zlogu (nn. z. zl.), reducirani /a/ (red. /a/), reducirani /ɛ/ (red. /ɛ/) in reducirani /i/ (red. /i/). Pri statističnih izračunih kolikosti poudarjenih glasov – ti so izgovorjeni z večjo jakostjo, zato je njihov čas artikulacije daljši – nismo upoštevali.

3.4 Merjenje kakovosti in kolikosti

V programu Praat smo merili dva parametra, ki sta prisotna v glasoslovnih opisih slovenskih fonemov, to sta kakovost in trajanje.[8] Kakovost polglasnika smo izmerili s pomočjo formantne analize, izmerili smo osnovni ton (F_0) ter prve štiri formante[9] glasu (od F_1 do F_4). Osredotočili smo se predvsem na F_1 in F_2, ki sta najbolj razločevalna, nanju vplivata predvsem položaj jezika ter oblika ustnic (Palková 1994: 106). Izmerili smo tudi trajanje glasov, zanimal nas je zlasti polglasnik ob fonemu /ɾ/.

7 Portal RTV 4D je spletni arhiv vseh televizijskih in radijskih programov RTV Slovenija, dostopen je na povezavi http://4d.rtvslo.si/.

8 Srebot Rejec (1988), Petek idr. (1996) in Tivadar (2004) so na podlagi meritev slovenskih samoglasnikov ugotovili, da se naglašeni samoglasniki med seboj na podlagi trajanja v govoru ne razlikujejo. Pregled meritev kolikosti slovenskih naglašenih samoglasnikov je obravnavan v Horjak, Tivadar 2019.

9 Formanti predstavljajo močnejša frekvenčna območja pri naravnem govoru, prikazujemo jih s spektrogramom, na katerem so vidni kot črni snopi (Pompino-Marschall 2009: 108). Vrednost prvega formanta (F_1) je pri visokih samoglasnikih (npr. /i/, /u/) nizka, pri nizkih (npr. /a/) pa visoka. Prvi formant nam posreduje podatek o položaju jezika, višja kot je lega jezika, nižja je vrednost F_1. Drugi formant (F_2) pa predstavlja položaj jezika glede na razmerje spredaj – zadaj. Pri sprednjih samoglasnikih se jezična ploskev približuje trdemu nebu, pri zadnjih samoglasnikih pa mehkemu nebu (samoglasnike lahko razdelimo na palatalne in velarne). F_2 je najnižji pri zadnjih samoglasnikih (npr. /u/, /o/), najvišji pa pri sprednjih (npr. /i/, /e/) (prav tam: 125). Skladno z jezično ploskvijo se giba tudi spodnja čeljust. Osnovni ton (F_0) predstavlja osnovno frekvenco melodije govora (angl. *pitch*), imajo ga le glasovi s ponavljajočim nihanjem (Ladefoged 1996: 33). Višji formanti (npr. F_5, F_6 idr.) za določanje fonetičnih lastnosti glasov niso ključni, saj odražajo predvsem individualno zgradbo govoril posameznika (Palková 1994: 106). O težavah pri odčitavanju formantov pri digitalnem spektrografiranju piše Jurgec (2004).

Za analizo so bili izbrani samoglasniki, ki imajo najmanj tri nihaje, analizirani so bili v najstabilnejšem delu, tj. ne v delu prehoda (tranzicije).

3.5 Kakovost polglasnikov in primerjava z meritvami drugih raziskovalcev

Primerjali smo podatke o vrednosti formantov (F_1 in F_2) polglasnika s podatki naslednjih raziskovalcev: Lehiste (1961, navedeno po Toporišič 1978: 122), Toporišič (1978, 2003), Petek idr. (1996), Ozbič (1998a, 1998b), Tivadar (2008, 2010) in Jurgec (2005, 2006).[10] V tabeli je v oklepajih navedeno število posameznih meritev.

Raziskava	**Fonem in podkategorije**		**F_1 (Hz)**	**F_2 (Hz)**
Lehiste (1961)	ə		450–850	1350–1900
	ə̀		450–750	1500–2200
Toporišič (1978)	ə̀		539	1376
Petek idr. (1996)	ə		456	1370
Ozbič (1998a, 1998b)	ə̀	govorke	567	1402
Tivadar (2008, 2010)	ə	govorke	534 ± 107	1547 ± 183
		govorci	432 ± 70	1389 ± 169
Jurgec (2005)	ə	akutirani	497 ± 53	1380 ± 143
		cirkumflektirani	499 ± 45	1356 ± 148
Jurgec (2006)	ə	prednaglasni	442 ± 62	1398 ± 165
		ponaglasni	439 ± 74	1515 ± 164
Horjak (2018)	na. pr. /ɾ/	govorke (90)	462 ± 52	1404 ± 153
		govorci (31)	444 ± 30	1284 ± 84
		skupaj (121)	457 ± 48	1374 ± 148
	nn. pr. /ɾ/	govorke (67)	437 ± 72	1528 ± 120
		govorci (43)	417 ± 39	1461 ± 188
		skupaj (110)	429 ± 62	1502 ± 153
	na. kor.	govorke (11)	480 ± 79	1422 ± 60
		govorci (8)	416 ± 61	1440 ± 153
		skupaj (19)	453 ± 77	1429 ± 106
	nn. nz. zl.	govorke (20)	436 ± 75	1542 ± 183
		govorci (6)	450 ± 60	1463 ± 138
		skupaj (26)	439 ± 73	1524 ± 178
	nn. z. zl.	govorke (149)	422 ± 88	1500 ± 190
		govorci (93)	395 ± 53	1435 ± 161
		skupaj (242)	412 ± 78	1475 ± 182

10 Volk (2015) je na podlagi korpusa spontanega govora perceptivno in akustično (2018) analizirala polglasnike. Ker analizirani govor ni opredeljen kot knjižni, rezultatov analize v pričujočem prispevku nismo upoštevali.

Horjak (2018)	red. /a/	govorke (136)	419 ± 70	1387 ± 212
		govorci (121)	412 ± 58	1467 ± 177
		skupaj (257)	416 ± 64	1425 ± 200
	red. /ɛ/	govorke (33)	406 ± 41	1581 ± 152
		govorci (37)	408 ± 53	1443 ± 151
		skupaj (70)	407 ± 47	1508 ± 166
	red. /i/	govorke (1)	374 ± 0	1353 ± 0
		govorci (3)	374 ± 88	1465 ± 71
		skupaj (4)	374 ± 72	1437 ± 81

Tabela 1: Primerjava podatkov formantnih vrednosti F_1 in F_2 s podatki drugih raziskovalcev.

Glede na F_1 si v raziskavi Horjak 2018 vrednosti od najnižje do najvišje sledijo po naslednjem vrstnem redu: red. /i/ (374 ± 72) < red. /ɛ/ (407 ± 47) < nn. z. zl. (412 ± 78) < red. /a/ (416 ± 64) < nn. pr. /ɾ/ (429 ± 62) < nn. nz. zl. (439 ± 73) < na. kor. (453 ± 77) < na. pr. /ɾ/ (457 ± 48). Razvrstitev se zdi smiselna, saj nižja vrednost F_1 korelira z višino jezične ploskve v ustni votlini. Glede na vrednost F_2 je razvrstitev kategorij od najnižje do najvišje vrednosti naslednja: na. pr. /ɾ/ (1374 ± 148) < red. /a/ (1425 ± 200) < na. kor. (1429 ± 106) < red. /i/ (1437 ± 81) < nn. z. zl. (1475 ± 182) < nn. pr. /ɾ/ (1502 ± 153) < red. /ɛ/ (1508 ± 166) < nn. nz. zl. (1524 ± 178). F_2 je pri nenaglašenih polglasnikih opazno višji kot pri naglašenih. Na podlagi F_2 lahko za nenaglašeni polglasnik pred /ɾ/, nenaglašeni polglasnik v nezadnjem besednem zlogu in za reducirani /ɛ/ rečemo, da so e-jevske barve, saj je vrednost F_2 pri teh kategorijah nad 1500 Hz. Vrednosti F_2 za polglasnike primerjamo še z vrednostmi F_2 za široki /ɛ/ pri Tivadarju (2008: 204–205). Za govorke je izmeril naslednje vrednosti: nenaglašeni /ɛ/ 1838 Hz, naglašeni /ɛ/ 1958 Hz; za govorce pa naslednje: nenaglašeni /ɛ/ 1598 Hz, naglašeni /ɛ/ 1647 Hz. Vrednosti F_2 so pri širokem /ɛ/ višje, a se jim omenjene kategorije polglasnikov približujejo – blizu so Tivadarjevim podatkom za govorce. Vidimo, da je F_2 pri polglasniku nestabilen. Položaj jezika je dokaj spremenljiv (razmerje sprednji – zadnji).

Lehiste (1961) je analizirala govorko z obrobja slovenskega jezikovnega območja, zato je Toporišič (1978: 122) njenim meritvam oporekal, sam (1978: 138) je polglasnik uvrstil med dolge naglašene foneme. Za polglasnik je opravil 55 meritev pri šestih govorcih. Petek idr. (1996) pri formantni analizi ne ločujejo naglašenih in nenaglašenih polglasnikov. Ozbič (1998a, 1998b) je analizirala le naglašene samoglasnike (tarčna beseda je *pes*) pri 11 ženskih govorkah iz osrednjeslovenskega prostora. Tivadar (2008: 202, 2010: 113) kratke naglašene in dolge naglašene polglasnike ločuje glede na položaj v besedi na začetne, sredinske in končne. Kot razlikovalno lastnost formantov posebej upošteva spol, saj se vrednosti formantov pri govorkah in govorcih pomembno razlikujejo. Jurgec (2005) raziskuje formante akutiranih in cirkumflektiranih polglasnikov pri govorkah in govorcih, v Tabeli 1 smo povzeli le skupne povprečne vrednosti. V drugi raziskavi (Jurgec 2006) ugotavlja

razlike med nenaglašenimi prednaglasnimi in ponaglasnimi polglasniki. Naše meritve se ujemajo z navedenimi meritvami. Najbolj opazno je, da je drugi formant (F_2) pri vseh raziskavah najbolj razpršen in nestabilen.

3.6 Kolikost polglasnikov

Bezlaj (1939) je izmeril, da dolgi naglašeni polglasnik traja 100–171 ms, kratki naglašeni pa 110–132 ms. Petek idr. (1996: 136) so pri dveh govorcih izmerili, da je kratki naglašeni polglasnik dolg 122 ms oz. 89 ms, nenaglašeni polglasnik pa 84 ms oz. 67 ms. Tivadar (2008) ugotavlja, da je naglašeni polglasnik dolg okrog 50 ms, nenaglašeni pa okrog 40 ms, pri govorkah je naglašeni polglasnik nekoliko daljši.

Slika 1: Trajanje polglasnika po kategorijah s standardnim odklonom.[11]

V pričujoči analizi si kategorije polglasnika od najkrajše do najdaljše sledijo v naslednjem vrstnem redu: nn. pr. /ɾ/ (40 ± 10 ms) < nn. nz. zl. (42 ± 8 ms) < red. /ɛ/ (43 ± 10 ms) < red. /a/ (44 ± 10 ms) < nn. z. zl. (48 ± 12 ms) < red. /i/ (53 ± 7 ms) < na. kor. (54 ± 12 ms) < na. pr. /ɾ/ (61 ± 14 ms). Najdaljše trajanje imajo pričakovano naglašeni polglasniki ter nenaglašeni v zadnjem besednem zlogu, saj govorci zadnje zloge podaljšujemo. Meritve se ujemajo z ugotovitvami Tivadarja (2004, 2008). Izstopajoče daljši je naglašeni polglasnik ob /ɾ/ (61 ± 14 ms), zato je smiselna oznaka <ŕ> pri šolskem onaglaševanju besedil.

4 Sklep

Formantna analiza je pokazala, da se formanti polglasnika razlikujejo glede na njegov položaj v besedi in glede na (ne)naglašenost. Ugotovili smo, da je položaj jezika pri polglasniku spremenljiv (razmerje sprednji – zadnji), polglasnik pa je nestabilen fonem, kar je z artikulacijskim opisom ugotovil že Bezlaj. Naglašeni polglasnik pred /ɾ/ je izgovorjen bolj zadaj, ostale kategorije polglasnikov pa nekje v sredini. Analiza trajanja potrjuje ugotovitve preteklih raziskav, saj je razlika med naglašenimi in nenaglašenimi polglasniki okoli 10 ms (40 ms : 50 ms). Daljši je edino naglašeni polglasnik ob /ɾ/ (61 ms). Pri nadaljnjih raziskavah bi bilo smiselno natančno preučiti glasovno (soglasniško) okolico polglasnika.

11 Izrisano s programom RStudio, različica 1.1.456.

Literatura

BEZLAJ, France, 1939: *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

BOERSMA, Paul, WEENINK, David, 2019: *Praat: doing phonetics by computer*. Različica 6.0.19. www.fon.hum.uva.nl/praat/ (dostop 20. 4. 2019)

BOHORIČ, Adam, 1987: *Arcticae horulae succisivae = Zimske urice proste*. Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič. Maribor: Obzorja.

HORJAK, Luka, TIVADAR, Hotimir, 2019 (v tisku): Odprta vprašanja kodifikacije in smiselno univerzitetno poučevanje slovenskega govorjenega jezika. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi (ur.): *Govor v pedagoški praksi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

HORJAK, Luka, 2018: *Slovenski polglasnik: Sinhrona in diahrona primerjava*. *Magistrsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

JURGEC, Peter, 1999: Polglasnik in zvočniški sklop v izglasju mlajših prevzetih besed. *Jezik in slovstvo* XLIV/7–8. 314–318.

JURGEC, Peter, 2004: Natančnost odčitavanja formantov pri digitalnem spektrografiranju na podlagi LPC-analize. Tomaž Erjavec, Jerneja Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 34–41. http://nl.ijs.si/isjt04/zbornik/sdjt04-07jurgec.pdf (dostop 20. 4. 2019)

JURGEC, Peter, 2005: Formant frequencies of standard Slovene vowels. *Govor* XII/2. 127–144.

JURGEC, Peter, 2006: O nenaglašenih /e/ in /o/ v standardni slovenščini. *Slavistična revija* LIV/2. 173–185.

JURGEC, Peter, 2007: *Novejše besedje s stališča fonologije: Primer slovenščine*. *Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

LADEFOGED, Peter, [2]1996: *Elements of acoustic phonetics*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

LEHISTE, Ilse, 1961: The phonemes of Slovene. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* IV. 48–66.

METELKO, Franc Serafin, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Laibach: Leopold Eger.

MIKLOŠIČ, Franc, 1852: *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*. Wien: W. Braumüller.

OZBIČ, Martina, 1998a: Akustična spektralna FFT analiza samoglasniškega sistema slovenskega jezika. Tomaž Erjavec, Jerneja Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: zbornik konference*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 55–59. http://nl.ijs.si/isjt98/zbornik/sdjt98-Ozbic.pdf (dostop 10. 7. 2019)

OZBIČ, Martina, 1998b: Akustična spektralna FFT analiza samoglasniškega sistema slovenskega jezika pri tržaških Slovencih. *Defectologica slovenica* VI/1. 22–51.

PALKOVÁ, Zdena, 1994: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praga: Univerzita Karlova.

PETEK, Bojan, ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, KOMAR, Smiljana, 1996: An acoustic analysis of contemporary vowels of the standard Slovenian language. H. Timothy Bunnell, William Idsardi (ur.): *Proceeding ICSLP 96: Fourth international conference on spoken language provessing, October 3–6, 1996, Philadelphia, PA, USA.* Wilmington (DE): University of Delaware, Apllied science and engineering laboratories; Alfred I. du Point institute. 133–136. www.asel.udel.edu/icslp/cdrom/vol1/820/a820.pdf (dostop 20. 4. 2019)

POMPINO-MARSCHALL, Bernd, [3]2009: *Einführung in die Phonetik*. Berlin, New York: De Gruyter.

SREBOT REJEC, Tatjana, 1988: *Word accent and vowel duration in Standard Slovene: an acoustic and linguistic investigation*. München: Otto Sagner.

ŠKRABEC, Stanislav, 1994a: *Jezikoslovna dela 1*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

ŠKRABEC, Stanislav, 1994b: *Jezikoslovna dela 2*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

ŠKRABEC, Stanislav, 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* LII/1. 31–47.

TIVADAR, Hotimir, 2008: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorjenem knjižnem jeziku*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

TIVADAR, Hotimir, 2010: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* LVIII/1. 106–116.

TOPORIŠIČ, Jože, 1978. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 2003: Eksperimentalnofonetične raziskave slovenskega knjižnojezikovnega glasovja in tonemskosti. *Slavistična revija* LI/posebna številka. 119–140.

TOPORIŠIČ, Jože, [4]2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VOLK, Jana, 2015: Sredinski glasovi v spontanem govoru govorcev slovenske Istre. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. *Obdobja 34.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 819–828.

VOLK, Jana, 2018: Polglasnik v slovenskem spontanem govoru prebivalcev Obale. *Jezik in slovstvo* LXIII/1. 19–37.

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (http://zrcola.zrc-sazu.si), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (http://www.zrc-sazu.si) razvil Peter Weiss.

SOODVISNOST POUDARKOV IN TIHIH PREMOROV V GOVORU

Damjan Huber
Filozofska fakulteta, Ljubljana
damjan.huber@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.49-57

Poudarek in premor sta tesno povezani besedilnofonetični značilnosti, saj lahko govorec pomembno informacijo izpostavi tako z večjo izgovorno jakostjo (poudarkom) kot tudi z (daljšim) premorom. V prispevku preverjamo pogostost (ne)pojavljanja tihih premorov ob (predvsem jakostno) poudarjenih delih govora v okviru dvournega korpusa desetih slovenskih pogovornih TV-oddaj s politično vsebino in v nasprotju z nekaterimi tujimi raziskavami ugotavljamo, da se slaba polovica poudarkov ne pojavlja ob tihih premorih.

poudarek, premor, besedilna fonetika, medijski govor

Sentence stress and pause are closely connected prosodic characteristics: the speaker can emphasise an important word through greater intensity of speech (sentence stress) or through a (longer) pause. The paper assesses the frequency of (non-)occurrence of silent or empty pauses adjacent to emphasised words (largely through intensity) in a two-hour corpus of ten Slovene talk programmes with political content; in contrast to some foreign studies, it is ascertained that just over a half of instances of sentence stress do not occur with silent or empty pauses.

sentence stress, pause, prosody/sentence phonetics, media speech

1 Uvod

Členitev govora s premori in poudarjanje skupaj z intonacijo, registrom, hitrostjo govora in glasovnim barvanjem Toporišič uvršča med besedilnofonetične značilnosti govora (npr. SS 1976: 437–462). O temeljitejših raziskavah slovenskega (spontanega) govora z vidika besedilne fonetike lahko govorimo šele od preloma tisočletja, ko se je z razmahom korpusnega jezikoslovja in jezikovnih tehnologij (npr. Gorjanc 2005; Gorjanc, Fišer 2010) ponudila možnost hitrejšega in lažjega preučevanja posameznih besedilnofonetičnih značilnosti (Vitez, Zwitter Vitez 2004; Podbevšek 2006; Volk 2011; Huber 2013; Tivadar 2017, 2018; Scuteri 2018; Žavbi 2019 idr.). Če smo še za drugo polovico prejšnjega stoletja ugotavljali, da redke analize govorjenega jezika temeljijo predvsem na subjektivni oceni raziskovalcev in močno omejenem korpusu najpogosteje branih literarnih besedil, potem smo v zadnjih dveh desetletjih priča velikemu porastu raziskav govorjenega jezika na vseh ravneh. Raziskave temeljijo na velikih in s tem tudi reprezentativnih besedilnih korpusih zvočnega gradiva, analiz digitalno shranjenega gradiva pa se lotevamo z računalniškimi orodji, specializiranimi za transkripcijo in raziskovanje govorne produkcije (npr. Praat, Transcriber, Cool Edit).

Prav zaradi tehnološkega razvoja lahko raziskave govora temeljijo na realnem in spontanem govoru,[1] kar je bilo v preteklosti težko izvedljivo.

2 Poudarek

Poudarek je prozodično realizirana izpostavljenost na stavčni oz. besedilni ravni in je odraz informativne strukture stavka oz. besedila (Duběda 2005: 183), poudarjeni pa so tisti zlogi tistih besed znotraj določenih segmentov, ki jih sogovorci oz. poslušalci zaznavajo kot izstopajoče. Čeprav sta v slovenskem jezikoslovju (besedni) naglas in (stavčni oz. besedilni) poudarek definirana predvsem z vidika jakostne izrazitosti oz. ojačitve (tj. izgovora z večjo količino izdišnega zraka) določenega zloga oz. daljše govorne enote, pa so instrumentalne analize pokazale, da je izrazitost (naglas in poudarek) odvisna od sovplivanja več značilnosti, npr. višine, jakosti, trajanja in kakovosti samoglasnikov (Palková 1997: 156–157). Poleg tega so za prepoznavanje poudarkov pomembni še jasnejši izgovor, telesna govorica in pojavljanje premorov ob poudarkih ter različne kombinacije vseh naštetih (akustičnih) parametrov znotraj enega poudarka. Raziskovalci se po navadi strinjajo, da je na akustični ravni poudarek določljiv z okrepljeno izgovorno jakostjo, povišanim osnovnim tonom, daljšim trajanjem glasov, premorom pred ali/in za besedo, ki se izpostavlja, spremenjenim govornim tempom idr. (npr. Bolinger 1972; Bakran 1996; Podbevšek 2006), vendar si niso povsem enotni, kateri od teh akustičnih signalov ima najpomembnejšo vlogo pri poslušalčevi zaznavi poudarka (na tem mestu ob strani puščajo poslušalčeve izkušnje in njegovo védenje o poslušani tematiki, čeprav je ravno poslušalec tisti, ki da fonetični oz. akustični enoti končno semantično vrednost).

3 Premor

Premore v prispevku razumemo kot nepogrešljivo zvočno ali/in pomensko oz. vsebinsko prekinitev govornega toka. Kot nepogrešljivi element premora se najpogosteje omenjajo različne prekinitve govora, ki pa niso nujno pogojene s tišino (npr. Cruttenden 1986; Garman 1990; Zellner 1994; Horga 1996; Horga, Mukić 2000). Ni torej nujno, da je premor glasovno prazen, saj je lahko zapolnjen z najrazličnejšimi (predvsem nepolnopomenskimi oz. slovničnimi) besedami, glasovi ipd. Obstajajo različne teorije o tem, koliko časa mora biti govor prekinjen, da poslušalci sploh lahko zaznajo glasovno prazen oz. tihi premor (vse od ničtega trajanja do 2 sekund), najpogosteje pa se mejna vrednost zaznavanja premorov postavlja med 200 in 250 ms (npr. Zellner 1994: 44; Horga, Mukić 2000: 107). Kljub temu lahko poslušalci po eni strani zaznajo tudi krajše premore, po drugi pa ne zaznajo niti premorov, ki so daljši od navedenih številk. Horga in Mukić (2000: 107–108) sta prepričana, da je to znak večplastnosti te besedilnofonetične značilnosti, ki je ne moremo opazovati in raziskovati samo z vidika psihološke abstrakcije, opredeljene izključno v fiziološkem smislu, tj. s tišino oz. prekinjenim govornim tokom, ampak tudi preko skladenjske

1 V prispevku poimenovanje *spontani govor* uporabljamo v razmerju do *branja* in *polbranja* ter kot nadpomenko za *popolnoma prosti govor*, *prosti govor brez zapisa, a z miselno pripravo* in *govor na podlagi zapisanih opornih točk*, kot jih definira Tivadar (1999: 346, op. 21), ter ne pomeni nujno govornega izvajanja brez vsakršne priprave na (javni) govorni nastop.

strukture izrekanja in podaljševanja segmentov. Tako lahko premore raziskujemo npr. z vidika tipičnih mest pojavljanja, vlog, ki jih opravljajo v govoru, strukturne sestavljenosti, trajanja, drugih (besedilno)fonetičnih in nasploh jezikovnih značilnosti ter obnašanja v dialoški komunikaciji, (ne)spontanem, (ne)profesionalnem in stilno (ne)zaznamovanem govoru.

4 Poudarek in premor

Govorci pogosto hkrati izkoriščajo različne akustične in besedilnofonetične značilnosti za ustrezno hierarhizacijo izrečene vsebine, s čimer povečujejo možnost poslušalčevega razumevanja povedanega. Poudarek in premor sta po mnenju več raziskovalcev (npr. Fox 1989; Škarić 1991) tesno povezana in soodvisna, saj lahko govorec pomembno informacijo izpostavi tako z večjo izgovorno jakostjo (poudarkom) kot tudi z (daljšim) premorom. Raziskave so prav tako pokazale, da so premori, ki se pojavljajo pred poudarjeno besedo, komunikacijsko veliko pomembnejši od premorov, ki sledijo poudarjeni besedi, saj premori pred poudarjeno besedo pripravljajo poslušalca na najpomembnejši del v govoru, premori, ki sledijo poudarjeni besedi, pa po navadi samo dokončajo razmejitev, zato se jih poslušalci pogosto niti ne zavedajo. To za govorce pomeni, da morajo že pri načrtovanju uspešnega tako vnaprej pripravljenega kot tudi bolj ali manj spontanega govornega nastopa predvideti, da bodo (zanje) pomembno informacijo izpostavili ne samo z večjo izgovorno jakostjo (poudarkom), ampak tudi z (daljšim) premorom. Premori pred poudarki so praviloma tudi daljši kot premori za njimi, govorci, ki v raziskavah niso poudarjali pričakovanih informacij, pa za njimi tudi niso naredili (pričakovanih) premorov. Tako npr. Škarić (1991) ter Horga in Mukić (2000) ugotavljajo, da so premori pogostejši pred besedo, ki jo želimo poudariti (izpostaviti), kot za njo, saj premor pred besedo povečuje njeno pričakovanje. Po drugi strani pa Bilá in Džambová (2011) dokazujeta ravno nasprotno, namreč da premor za besedo, ki je jakostno poudarjena, omogoča večjo sporočilno natančnost pri poslušalcu. Poudarki lahko vplivajo tudi na dolžino premorov, saj se pri različnih stopnjah poudarkov pojavljajo različno dolgi premori; močnejši poudarek načeloma ob sebi zahteva tudi daljši premor, s čimer govorci posamezne besede še dodatno poudarijo in jim dodelijo višji status v govorni verigi (Strangert 2003).

O povezanosti poudarkov in premorov pišejo tudi slovenski raziskovalci. V več slovenskih slovnicah je omenjeno, da se poudarek in premor pogosto pojavita skupaj pri najrazličnejših napovedovanjih, ko delamo premore pred tistimi deli povedi, ki jih želimo posebej poudariti, da zaradi poudarjanja v pisavi s pomišljajem označujemo daljše premore med podrednimi deli istega stavka (SS 1976: 443, 445), da je s poudarjanjem povezano členjenje besedila z nekoliko daljšimi premori (SS 1956: 33) oz. da premori skupaj s poudarki in spremembami intonacije ob sebi ustrezno členijo in spajajo besedilo v višje (daljše) in nižje (krajše) enote ter s tem poslušalcu nakazujejo meje med posameznimi govornimi enotami. Ob različnih intonacijah in poudarkih lahko namreč ista leksikalna enota dobi različen pomen (SS 1956: 33; Podbevšek 2006: 71–104). Podbevšek v svoji raziskavi ugotavlja, da poudarki in intonacije skupaj s premori nakazujejo poslušalcu meje med posameznimi govornimi enotami, da je namesto jakostnega izpostavljanja poudarjanje pogosto realizirano s premori in

da premori opravljajo tudi poudarno funkcijo (Podbevšek 2006: 71, 80). T. i. poudarni premori dajejo poseben pomen besedam pred sabo, in ker so po navadi taki premori daljši od drugih, hkrati upočasnjujejo hitrost govora. Po drugi strani kratki premori na mestih, kjer ni ločil, skušajo ustvariti iluzijo spontanega tvorjenja besedila, bralci pa po navadi z njimi poudarjajo določene besede (prav tam: 129–150).

Dokazana interakcija dveh raziskovanih besedilnofonetičnih značilnosti – premora in poudarka – služi ustvarjanju pogojev za uspešno komunikacijo. Tako za premore kot poudarke prav tako velja, da jih govorci za doseganje komunikacijskih ciljev, tj. tako ali drugače z govorom vplivati na sogovorce, pogosto uporabljajo hkrati z drugimi (besedilno)fonetičnimi značilnostmi, npr. intonacijo, spremembo jakosti in hitrosti govora ali podaljševanjem glasov.

5 Raziskovalna izhodišča

Zaradi velike razširjenosti medijski (v začetku predvsem brani, danes v veliki meri že tudi spontani) govor v zadnjih desetletjih uvrščamo med nosilce zborne izreke na Slovenskem, zato je bila opravljena analiza govora oz. raziskava premorov in poudarkov pri izbranih govorno šolanih (voditeljih pogovornih TV-oddaj) ter v govornem smislu (verjetno) nekoliko manj šolanih govorcih (politikih) v izbranih TV-oddajah. Raziskava je bila opravljena v okviru za ta namen sestavljenega korpusa 10 pogovornih oddaj s politično vsebino (*Intervju*, *Pogovor s predsednikom vlade*, dvakrat *Vroči stol*, dvakrat *Pod žarometom*, trikrat *Omizje*, *Studio City*) v skupni dolžini 122 minut in 35 sekund (15 govorcev/govork, od tega 3 politiki in 3 političarke v skupni dolžini 82 minut in 42 sekund ter 5 voditeljev in 4 voditeljice TV-oddaj v skupni dolžini 35 minut in 58 sekund). Gre za zbirko avtentičnega in bolj ali manj spontanega medijskega govora oz. govora izbranih politikov in voditeljev TV-oddaj. V veliki meri gre za dialoge in multiloge oz. monologe, ki prehajajo v dialoge, ter formalne in javne govorne položaje, ki se odvijajo v ljubljanskih studiih TV Slovenija brez prisotnosti občinstva. Vse oddaje imajo podoben koncept: pogovor voditelja oz. voditeljice z gosti/politiki oz. gostom/politikom o aktualnem in polpreteklem političnem dogajanju, kjer gosti (politiki in političarke) govorijo predvsem spontano, medtem ko voditelji in voditeljice TV-oddaj govorijo tako spontano kot delno spontano oz. celo nespontano (npr. berejo uvodne predstavitve gostov in obrazložitve tem oddaj). Vsi politiki in političarke se kot govorci pojavijo v dveh analiziranih oddajah, vsi voditelji oz. voditeljice (razen voditelja GovNm6/GovNm13[2]) pa v eni oddaji. Govorci nimajo govornih napak in v nevtralnem, nečustvenem govornem položaju po mnenju raziskovalca normalno poudarjajo in členijo govor (podrobneje o gradivu in govorcih gl. v Huber 2017: 283–288).

Pri pripravi, transkripciji, segmentaciji in akustični oz. fonetični analizi gradiva smo si pomagali s programom za analizo govora Praat (Boersma, Weenink 2013). Osnovno enoto segmentacije smo poimenovali segment, ki ga v prispevku razumemo kot govorni tok oz. jezikovni niz, na obeh straneh zamejen s premorom

2 Gov – govorec/govorka, P – politik/političarka, N – novinar/ka oz. voditelj/ica, m – moški govorec, z – ženska govorka, s številkami 1–22 so označeni posamezni govorci.

(> 50 ms dolgi premori med besedami), ki ga ne glede na njegovo dolžino izgovori isti govorec. V tako pripravljenem gradivu smo izvedli meritve in označevanje jakostno ter višinsko[3] izpostavljenih delov posameznih segmentov (podrobneje o načelih segmentiranja in transkribiranja gradiva gl. v Huber 2013: 349–361).

V prispevku preverjana hipoteza, da se poudarki tako pri govoru politikov/političark kot pri govoru voditeljev/voditeljic analiziranih TV-oddaj najpogosteje pojavljajo v položaju po tihem premoru, temelji na subjektivnem predvidevanju raziskovalca, da so v analiziranem govoru politikov/političark in voditeljev/voditeljic tihi premori pogostejši pred poudarki kot za njimi. Raziskava sledi načelom kombinirane slušno-eksperimentalne metode preučevanja premorov in poudarkov.

6 Rezultati raziskave

V delu raziskave, kjer smo preverjali pojavljanje tihih premorov ob poudarjenih besedah, so upoštevani samo poudarki, ki so bili zaznani v slušni analizi govora (raziskovalec in avtor tega prispevka je pri poslušanju zaznal izpostavljeni del govora) in hkrati tudi potrjeni pri meritvah v Praatu, kar pomeni, da niso upoštevane besede, ki so v določenem segmentu sicer lahko imele izmerjen najvišji F_0 in/ali največjo jakost, niso pa bile slušno zaznane kot poudarjene. Če sta bili znotraj enega segmenta slušno zaznani dve poudarjeni besedi ena za drugo, smo ju v okviru tega dela raziskave obravnavali kot eno enoto, npr. poudarjeni besedi »mi smo« predstavljata eno poudarjeno enoto. Zapolnjeni premori[4] so v tem delu raziskave obravnavani enakovredno drugim izgovorjenim besedam, kar pomeni, da imata (regularno) izgovorjena beseda in zapolnjeni premor (npr. ponovljena ista beseda) enakovreden status. Zanimalo nas je torej, kako sta z vidika razporeditve v govornem toku povezana poudarek in tihi premor (Tabela 1).

3 Jakost je izmerjena v decibelih (dB), višina osnovnega tona (F_0) pa v hercih (Hz). V obeh primerih so bili izmerjeni vrhovi, tj. najvišje vrednosti izpostavljenih besed, ne pa povprečja npr. celih besed.

4 Premori so lahko zapolnjeni npr. s polglasnikom, podaljševanjem različnih glasov, ponavljanjem zlogov, besed, besednih zvez in daljših skladenjskih enot, hkratnim govorom več govorcev, z napačnimi začetki, neverbalnimi komunikacijskimi sredstvi (različna mašila) ali neverbalnimi dogodki (npr. vzdihovanje, smejanje, kašljanje, kihanje, požiranje).

Simbol	Razlaga	Primer iz gradiva[5]
(/ +) Pou + / (1, 2)[6]	ob poudarjeni besedi ni tihega premora, kar pomeni, da je poudarek neodvisen od tihega premora	»tako kot menedžerji **POVSOD** v tržnem gospodarstvu delujejo«, *GovPm5*, *Besedilo 3*
PrT + Pou + / (3)	poudarjena beseda sledi tihemu premoru, za poudarjeno besedo pa ni tihega premora	»leto in pol [TIHI PREMOR] **PRED** volitvami«, *GovPm12*, *Besedilo 6*
/ + Pou + PrT (4)	poudarjena beseda pred tihim premorom oz. tihi premor sledi poudarku, pred poudarkom pa ni tihega premora	»če gre za **LJUDI** [TIHI PREMOR] ki so nardili«, *GovPz7*, *Besedilo 4*
PrT + Pou + PrT (5)	poudarjena beseda med tihima premoroma	»odstotek in [TIHI PREMOR] **POL** [TIHI PREMOR] glasov je«, *GovNz22*, *Besedilo 10*

Tabela 1: Razporeditve poudarkov in tihih premorov v govoru.

Analizirali smo 3757 poudarkov, in sicer se jih je 1954 pojavilo pri govorcih, 1803 pa pri govorkah (Tabela 2). Slaba polovica (1583 oz. 42,1 %) vseh poudarkov se v govoru pojavlja neodvisno od pojavljanja tihih premorov ob njih (tipa 1 in 2). Drugi najpogostejši so poudarki, ki sledijo tihim premorom (tip 3) – 904 poudarki oz. 24,1 %. Z 22,7 % (851 poudarkov) jim tesno sledijo poudarki tipa 4, torej poudarjene besede pred tihimi premori, najmanj pogosti pa so poudarki tipa 5 – poudarjene besede med tihima premoroma (419 oz. 11,2 %). Med govorci in govorkami ni večjih razlik glede uporabe različnih tipov poudarkov. Še največja razlika se pojavi pri tipih 1 in 2, saj ju govorci uporabljajo nekoliko pogosteje (43,6 %) kot govorke (40,6 %). Tudi kategoriji politiki/političarke in voditelji/voditeljice se razlikujeta predvsem po rabi poudarkov tipa 1 in 2, saj jih voditelji/voditeljice uporabljajo pogosteje (48,3 %) kot politiki/političarke (39,2 %), vse druge tipe poudarkov pa nekoliko pogosteje uporabljajo politiki/političarke, npr. tip 4 politiki/političarke 24,0 % in voditelji/voditeljice 19,7 %. Tip 1 in 2 najpogosteje uporabljajo voditelji (50,2 %), najmanj pogosto političarke (37,9 %), ki pa najpogosteje uporabljajo poudarke tipa 3 (26,0 %) – najmanj pogosto voditeljice (22,3 %). Poudarke tipa 4 najpogosteje uporabljajo politiki (24,4 %), najmanj pogosto pa voditelji (18,1 %). Poudarki tipa 5 so pri vseh govorcih najmanj pogosto zastopani, še najpogosteje jih uporabljajo političarke (12,4 %), najmanj pogosto pa voditelji (8,2 %).

5 Poudarjene besede so zapisane okrepljeno in z velikimi tiskanimi črkami.

6 PrT – tihi premor, Pou – poudarek. Tip 1 je »Pou + / (1)«, torej poudarek na začetku govora, npr. oddaje, dela oddaje ipd., tip 2 pa »/ + Pou + / (2)«, torej poudarek, ki ni na začetku govora. V analizi smo oba tipa združili, saj se je tip 1 zelo redko pojavil v korpusu, strukturno pa sta si oba tipa zelo podobna.

Govorec	(/ +) Pou + / (1, 2)		PrT + Pou + / (3)		/ + Pou + PrT (4)		PrT + Pou + PrT (5)		Skupaj
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.
Skupaj (Pm)	537	40,4	308	23,2	324	24,4	159	12,0	1328
Skupaj (Pz)	464	37,9	319	26,0	290	23,7	152	12,4	1225
Skupaj (Pm + Pz)	1001	39,2	627	24,6	614	24,0	311	12,2	2553
Skupaj (Nm)	314	50,2	148	23,6	113	18,1	51	8,2	626
Skupaj (Nz)	268	46,4	129	22,3	124	21,5	57	9,9	578
Skupaj (Nm + Nz)	582	48,3	277	23,0	237	19,7	108	9,0	1204
Skupaj (Pm + Nm)	851	43,6	456	23,34	437	22,36	210	10,75	1954
Skupaj (Pz + Nz)	732	40,6	448	24,85	414	22,96	209	11,59	1803
Skupaj (P + N)	1583	42,1	904	24,1	851	22,7	419	11,2	3757

Tabela 2: Soodvisnost poudarkov in tihih premorov – rezultati raziskave.

Poudarki v analiziranem korpusu so torej le delno odvisni od pojavljanja premorov ob njih, saj se v kar 42,1 % pojavljajo na mestih, ki jih ne obkrožajo tihi premori. Najmanj pogosto se poudarki pojavljajo med dvema tihima premoroma (11,2 %), medtem ko je odstotek poudarkov, ki se pojavljajo za tihimi premori (24,1 %), in odstotek poudarkov, ki se pojavljajo pred tihimi premori (22,7 %), dokaj uravnotežen. S tem v raziskavi nismo potrdili hipoteze, da se poudarki tako pri govoru politikov/političark kot pri govoru voditeljev/voditeljic TV-oddaj najpogosteje pojavljajo v položaju po tihem premoru. V korpusu se ta tip poudarkov namreč pojavi v le 24,1 %, torej le pri slabi četrtini vseh poudarkov. Če ne upoštevamo poudarkov, ob katerih ni tihih premorov, potem lahko ugotovimo, da je približno enak odstotek premorov, ki se pojavljajo pred oz. za poudarki (41,6 % proti 39,1 %), medtem ko je 19,3 % takih poudarkov, ki imajo premor tako pred kot za sabo.

7 Sklep

V okviru širše analize besedilnofonetičnih značilnosti v slovenskem medijskem govoru (Huber 2013) ugotavljamo, da nekoliko bolj tekoče, torej z manj pogostimi prekinitvami, govorijo voditelji/voditeljice TV-oddaj, ki so predvidoma bolje govorno šolani (interno šolanje na RTV Slovenija) in ki imajo pisno ali vsaj miselno pripravljena vprašanja za goste (obstaja tendenca bolj tekočega govora, tj. z manj premori, pri voditeljih in voditeljicah TV-oddaj, ki velik del predstavitve gostov in vprašanj med oddajo preberejo). Politiki/političarke torej pogosteje členijo govor s premori kot voditelji/voditeljice (premor na 3,59 oz. 4,02 besede; gre za skupne rezultate tihih in zapolnjenih premorov). Rezultati so bili potrjeni pri obeh spolih, saj naredijo tako voditelji (na 4,14 besede) kot voditeljice TV-oddaj (na 3,88 besede) manj premorov v govoru kot politiki (na 3,72 besede) in političarke (na 3,46 besede) (podrobneje v Huber 2013: 362–368), s čimer so še dodatno podkrepljeni rezultati, predstavljeni v tem prispevku, namreč da voditelji/voditeljice pogosteje uporabljajo poudarke tipa 1 in 2 (ob poudarkih ni premorov), pri politikih in političarkah pa so pogostejši poudarki tipa 3, 4 in 5 (ob poudarkih se hkrati pojavljajo še premori).

Na podlagi rezultatov raziskave lahko sklenemo, da v raziskanem gradivu ni zaznati večje medsebojne povezanosti pri pojavljanju tihih premorov in poudarkov, saj se slaba polovica analiziranih poudarkov tako pri politikih/političarkah kot pri voditeljih/voditeljicah TV-oddaj pojavlja neodvisno od položaja tihega premora v govoru. V prihodnje bi bilo smiselno na slovenskem gradivu analizirati še vloge premorov z vidika poudarjanja oz. izpostavljanja v govoru, t. i. poudarne premore, ki ob popolni odsotnosti jakostnega poudarka – torej ne hkratnega pojavljanja s poudarki – opravljajo njegovo vlogo v govoru. Ne nazadnje na slovenskem gradivu prav tako še ni preverjeno, ali različne stopnje (jakostnih) poudarkov kakor koli vplivajo na dolžino premorov v govoru in kako na poslušalčevo zaznavanje izpostavljenih informacij v govoru vplivajo druge (besedilno)fonetične značilnosti, npr. sprememba intonacijskega poteka, hitrosti govora ali registra in podaljševanje glasov.

Literatura

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica* [= SS 1956]. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BAKRAN, Juraj, 1996: *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika.

BILÁ, Magdaléna, DŽAMBOVÁ, Anna, 2011: A preliminary Study on the Function of Silent Pauses in L1 and L2 Speakers of English and German. *Brno Studies in English* XXXVII/1. 21–39.

BOERSMA, Paul, WEENINK, David, 2013: *Praat: Doing phonetics by computer*. www.praat.org (dostop 2. 3. 2013)

BOLINGER, Dwight, 1972: Accent is Predictable (If you are a Mind Reader). *Language* XLVIII. 633–644.

CRUTTENDEN, Alan, 1986: *Intonation*. Cambridge: University Press.

DUBĚDA, Tomáš, 2005: *Jazyky a jejich zvuky. Univerzálie a typologie ve fonetice a fonologii*. Praga: Karlova univerza.

FOX, John, 1989: Analiza TV-dnevnika kao poruke. *Govor* VI/1. 75–85.

GARMAN, Michael, 1990: *Psycholinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

GORJANC, Vojko, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.

GORJANC, Vojko, FIŠER, Darja, 2010: *Korpusna analiza*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

HORGA, Damir, 1996: *Obrada fonetskih obavijesti*. Zagreb: Znanstvena biblioteka hrvatskoga filološkog društva.

HORGA, Damir, MUKIĆ, Igor, 2000: Neki vremenski parametri govora u dnevnicima HTV-a. *Govor* XVII/2. 105–127.

HUBER, Damjan, 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru. Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

HUBER, Damjan, 2017: Raziskovalna izhodišča besedilnofonetične analize slovenskega medijskega govora (na primeru besednovrstne predvidljivosti poudarkov). *Slavistična revija* LXV/2. 281–299.

PALKOVÁ, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praga: Karlova univerza.

PODBEVŠEK, Katarina, 2006: *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagoški in umetniški praksi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

SCUTERI, Lucia Gaja, 2018: Diahrona makroprozodična raziskava slovenskega govora v televizijskih informativnih oddajah. *Slavistična revija* LXVI/2. 143–157.

STRANGERT, Eva, 2003: Emphasis by Pausing. *Proceedings ICPhS 2003*. Barcelona. 612–615.

ŠKARIĆ, Ivo, 1991: Fonetika hrvatskoga književnog jezika. Stjepan Babić idr.: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb: HAZU, Globus. 61–377.

TIVADAR, Hotimir, 1999: Fonem /v/ v slovenskem govorjenem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* XLVII/3. 341–361.

TIVADAR, Hotimir, 2017: Speech rate in phonetic-phonological analysis of public speech (using the example of political and media speech). *Jazykovedný časopis* LXVIII/1. 37–56.

TIVADAR, Hotimir 2018: Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov. *Jezik in slovstvo* LXIII/2–3. 7–24.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica* [= SS 1976]. Maribor: Založba Obzorja.

VITEZ, Primož, ZWITTER VITEZ, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovstvo* XLIX/6. 3–24.

VOLK, Jana, 2011: *Intonacija v spontanem neformalnem govoru slovenskih govorcev na dvojezičnem področju Slovenske Istre*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ZELLNER, Brigitte, 1994: Pauses and the Temporal Structure of Speech. Eric Keller (ur.): *Fundamentals of speech synthesis and speech recognition*. Chichester: John Willey. 41–62.

ŽAVBI, Nina, 2019: Odrski govor – slušnozaznavna in računalniška fonetična analiza uprizoritev Cankarjevih *Hlapcev*. *Slavistična revija* LXVII/1. 51–67.

GLASOSLOVNE RAZISKAVE SLOVENSKIH NAREČIJ NA UNIVERZI V TORONTU

Peter Jurgec
University of Toronto, Toronto
peter.jurgec@utoronto.ca

DOI:10.4312/Obdobja.38.59-69

Prispevek povzema ugotovitve treh glasoslovnih študij slovenskih narečij: o podaljšavah samoglasnikov v Šmartnem v Brdih, nosni harmoniji na Mostecu pri Brežicah in drugotni palatalizaciji v Zadrečki dolini. Z uporabo novejših orodij za akustično in artikulacijsko analizo smo prišli do ugotovitev, ki ključno dopolnjujejo dosedanje opise narečij ter razumevanje podobnih glasovnih pojavov.

fonologija, slovenska narečja, ultrazvok, nosna harmonija, soglasniška harmonija

This paper summarizes the results of three recent phonological studies of Slovene dialects at the University of Toronto: compensatory lengthening in the speech of Šmartno, nasal harmony in Mostec, and palatalization consonant harmony in the Zadrečka Valley. We use new methods for acoustic and articulatory analysis (ultrasound and nasalance mask) to uncover previously misunderstood phenomena, which complement our knowledge of possible variation in the world's languages.

phonology, Slovene dialects, ultrasound, nasal harmony, consonant harmony

1 Uvod

V slovenskem narečjeslovju kot glavna metoda prevladuje izpraševanje in zapisovanje fonetičnih vrednosti skoraj izključno na podlagi slušnega vtisa. Fonetične raziskave so redke in večinoma samo akustične (Neweklowsky 1973; Zemljak Jontes 2004). V zadnjih desetletjih pa se s tehnološkim razvojem odpirajo nove priložnosti, ki lahko poglobijo razumevanje glasovnih vzorcev.

Prispevek povzema ugotovitve treh raziskav slovenskih narečij, ki smo jih od leta 2014 naredili na Univerzi v Torontu v sodelovanju z raziskovalci z Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. Začenjam s podaljšavo samoglasnikov v Šmartnem v Brdih (razdelek 2). V Jurgec 2019 z akustično analizo trajanja samoglasnikov pokažem, da zares prihaja do podaljšav samoglasnikov ob izpadu končnic, medtem ko tonski vzorci niso enotni. V razdelku 3 povzemam ugotovitve nosne harmonije v govoru Mosteca pri Brežicah (Misic idr. 2017; Jurgec idr. 2019). Izmerili smo razmerje med nosno in ustno akustično energijo. Rezultati so pokazali, da nosni drsnik nazalizira samoglasnike in zvočnike. Razdelek 4 predstavi rezultate študije drugotne palatalizacije v govorih Zadrečke doline (Chiong idr. 2018; Jurgec idr. 2018).

Z ultrazvočno napravo smo izmerili položaj jezika in ugotovili, da se palatalizirajo vsi soglasniki v korenu.

Rezultati teh raziskav so presenetljivi glede na dosedanje opise, stanje v slovanskih in drugih jezikih ter dopolnjujejo razumevanje glasovnih pojavov. Delo se metodološko navezuje na sodobne trende v splošni fonologiji, kjer se tradicionalne metode povezujejo z eksperimentalnimi.

2 Podaljšava samoglasnikov v Šmartnem v Brdih

Šmartno v Brdih pozna izpad nenaglašenih samoglasnikov in nastanek nove opozicije na naglašenih samoglasnikih. Logar (1977, 1981) opiše to novo opozicijo kot primarno tonsko: izpadli samoglasniki povzročijo akutski ton predhodnega (naglašenega) samoglasnika, medtem ko so drugi samoglasniki cirkumflektirani.

Izpad nenaglašenih samoglasnikov /i u ə/ v govoru Šmartnega povzroči sovpad končnic. V (1) prikazujem drugo žensko sklanjatev, in sicer glede na korenski naglas, ki je bodisi na zadnjem zlogu dvozložnih korenov (*kokoš*), na predzadnjem zlogu (*ohcet*), na edinem zlogu (*smrt*) ali pa se premika (*luč*). V skladu s tradicijo v tvorbenem jezikoslovju (in kot je za ruski glagol pokazal že Jakobson 1948) predpostavljam, da ima ta paradigma iste končnice, ki pa se premenjujejo. IM. ED. predstavlja korene brez končnic, DAJ. MN. ima končnico -*m*. ROD. ED. je enak za prve tri omenjene samostalnike, razlika je pri *luči*, ki ima v rodilniku končnico -*i*. To pa zato, ker je tak -*i* naglašen. Pri naglašenih korenih pa je -*i* brez naglasa in zato izpade, kar podaljša predhodni samoglasnik, če je naglašen.

(1) Druga ženska sklanjatev (izbrani skloni)

	kokoš	*ohcet*	*smrt*	*luč*
IM. ED.	kaˈkuoš	ˈɔxcet	ˈsmərt	ˈluč
ROD. ED.	kaˈkuoːš	ˈɔxcet	ˈsməːrt	luˈči
DAJ. MN.	kaˈkuošm	ˈɔxcetm	ˈsmərtm	ˈlučm

Podobne premene veljajo tudi za druge sklanjatve: ko visoki samoglasniki izpadejo, je predhodni naglašeni samoglasnik podaljšan. Omenjeno je bilo preverjeno tudi eksperimentalno v Jurgec (2019), kjer sem posnel 26 minimalnih parov (npr. *kaˈkuoš* proti *kaˈkuo*ːš) za vsako od treh govork (79–87 let) in izmeril trajanje samoglasnikov.

Če gre res za kvantitetno razliko, bi pričakovali, da bodo dolgi samoglasniki daljši od kratkih. Prikaz 1 to potrdi: dolgi samoglasniki (ki se pojavljajo v besedah z izpadom) so v povprečju za 79 milisekund (ms) daljši od kratkih samoglasnikov (v besedah brez izpada).

Prikaz 1: Trajanje in dolžina samoglasnika sovpadata. Prikaz je t. i. škatla z brki (angl. *box plot*). Sredinska črta je srednja vrednost, škatla vsebuje 2. in 3. kvartil, brka vsebujeta največjo in najmanjšo vrednost do 1,5-kratnika interkvartilne razlike. Posamezne meritve so prikazane s krožci, ki so neporavnani na x-osi (t. i. *jitter*).

Vse tri govorke imajo isti vzorec podaljšave (Prikaz 2).

Prikaz 2: Trajanje in dolžina samoglasnika sovpadata. Prikaz po govorkah.

Logar (1977, 1981) zapiše tudi, da izpad samoglasnika vpliva na nastanek novih tonemov. To sem preveril eksperimentalno s primerjavo minimalnih parov, ki se kot zgoraj razlikujejo le glede na izpad končnega samoglasnika. Za določitev tonskega poteka sem vsak samoglasnik razdelil na 10 enakih intervalov, potem pa za vsakega izmeril povprečno osnovno frekvenco (F0).

Rezultati za vse govorke in besede so v Prikazu 3a. Očitno je, da je med obema krivuljama precejšnja razlika v drugi polovici. Vendar pa je taka predstavitev tonskega poteka nekoliko zavajajoča, saj je časovna komponenta normalizirana ne glede na kvantiteto. Prikaz 3b prikaže tonske poteke glede na relativno trajanje. Tu je razlika med obema tonskima potekoma vidna približno med časoma 5 in 7, kjer imajo kratki samoglasniki nekoliko višji ton.

Prikaza 3a (levo) in 3b (desno): Tonski poteki kot polinomna regresija z intervali zaupanja 95 % (sivine) glede na izpad samoglasnika (dolgi proti kratki). F0 je normaliziran po govorkah (enota je en standardni odklon oz. vrednost z). Čas je normaliziran ne glede na trajanje samoglasnika (3a) ali relativiziran glede na trajanje, tako da so dolgi samoglasniki 40 % odstotkov daljši od kratkih (3b).

Tonski poteki se lahko precej razlikujejo po govorkah. Če ne upoštevamo razlike v trajanju (Prikaz 4a), vidimo, da ima govorka A vedno rastoči ton, govorki B in C pa imata padajoči ton pri dolgih samoglasnikih. Če pa upoštevamo, da so dolgi samoglasniki za 40 % daljši od kratkih, imata govorki B in C prekrivne tonske poteke, razlika je samo v trajanju; dolgi samoglasniki imajo na koncu tonski padec.

Prikaza 4a (zgoraj) in 4b (spodaj): Tonski poteki po govorkah, absolutni (4a) in relativni (4b) čas.

Če povzamem: izpad samoglasnikov v Šmartnem je tako diahroni kot sinhroni pojav, ki podaljša predhodne naglašene samoglasnike, kar vodi do novega kvantitetnega razlikovanja. Kar pa se tiče tonskega poteka, vidimo dva vzorca: bodisi imajo podaljšani samoglasniki manj strm tonski potek bodisi ima podaljšani del samoglasnika nižji tonski potek v drugi polovici.

Kaj torej fonološko-podprte fonetične raziskave prinašajo k dosedanjim ugotovitvam o govoru Šmartnega? Potrdili smo Logarjeve trditve o trajanju in zvenečnosti končnih nezvočnikov (gl. Jurgec 2019). O razmerju med tonskim potekom in trajanjem Logar (1981: 58) pravi, da so podaljšani vokali akutirani in (samo) fonetično, ne fonološko dolgi. Akustična analiza pa ne podpira takega zaključka. Samoglasniki, ki so podaljšani, so tonsko nižji (padajoči ali manj rastoči) kot nepodaljšani samoglasniki. Pri tem je tudi razlika med govorkami. Po drugi strani pa je trajanje, ki je pri Logarju kvečjemu fonetični učinek, najbolj prepoznavna in stabilna razlika. V literaturi opisana metatonija je tako vprašljiva.

3 Nosna harmonija na Mostecu pri Brežicah

Mostec pri Brežicah je eden izmed slovenskih govorov, ki imajo nosni drsnik [j̃] (iz splošno slovenskega *ń*), ki je sicer značilen za znaten del narečij štajerske in panonske narečne skupine. Toporišič (1981, 2009) zapiše, da [j̃] nazalizira sosednje samoglasnike (npr. [kɔ̃ːj̃ã] *konja*, [j̃ĩːva] *njiva*), kar pa ne velja za nosniške zapornike [m, n, ŋ].

Trditvi sta presenetljivi. Prvič, nosniški glasovi skoraj vedno fonetično nazalizirajo sosednje glasove (Cohn 1993). Ni razumljivo, zakaj bi bila tovrstna nazalizacija drugačna za [j̃] v primerjavi z drugimi nosniki; bolj verjetno je, da je nosniškost samo bolj slišna na sosednjih samoglasnikih. Drugič, v jezikih sveta poznamo dva podobna, a ključno drugačna pojava: nazalizacija in nosna harmonija. Nazalizacija je pojav, ki nazalizira sosednji glas (ponavadi samoglasnik ali zvočnik) ali njegov del. Nosna harmonija drugače nazalizira več zaporednih glasov pred nosnim glasom ali za njim (Walker 2000). Ključna ugotovitev je, da vseh glasov ni enako lahko nazalizirati. Višja, kot je zvočnost glasu, bolj verjetno bo nazaliziran (samoglasniki > drsniki > jezičniki > priporniki > zaporniki). Govor Mosteca bi lahko imel nosno harmonijo, ki nazalizira samo samoglasnike. Čeprav je nosna harmonija v jezikih sveta precej pogost glasovni pojav, je v slovanskih jezikih ne poznamo.

V Misic idr. (2017) ter Jurgec idr. (2019) smo se zato vprašali, ali ima govor Mosteca nosno harmonijo. Ker je nosnost večine soglasnikov težje slišati, sami posnetki pa običajno ne omogočajo zelo natančne akustične analize nosnosti, smo se odločili uporabiti t. i. nosno masko (angl. *nasalance mask*). Maska ima ločeni komori za usta in nos, vsaka pa ima mikrofon, ki zajame zvok. Stimuli so bile narečne besede z nosnim drsnikom. Da bi bolje razumeli fonološke lastnosti nosne harmonije, smo za vsako besedo z [j̃] dodali še minimalni par z nosnim zapornikom [m, n] in drugim zvočnikom [j, l]. Nekaj takih minimalnih trojčkov je v Tabeli 1. Kriterija za stimule sta bila še: drugi soglasniki v besedi in položaj na začetku ali proti koncu besede.

Npr. [zɛˈleːj̃ɛ] *zelenje* vsebuje [j̃] na začetku zadnjega zloga, predhodni soglasnik pa je [l], ki je visoko zveneč in zato pričakujemo, da bi bil lahko nazaliziran. Minimalni par z ustnim zvočnikom je [azaˈlɛːjɛ] *zelene*. Čeprav ta beseda ni pravi minimalni par, šteje kot minimalni par za naše potrebe, saj kvaliteta samoglasnika ni ena izmed naših spremenljivk. To pa zato, ker se samoglasniki načeloma ne razlikujejo med sabo glede nosne harmonije. Omenjeni primer lahko razlikujemo od besed z [v]: [ˈj̃iːva] *njiva* proti [ˈnoːva] *nova* in [ˈleːva] *leva*, ki imajo ključni kontrast na začetku besede. Izbrali smo 18 trojčkov besed.

Prikaz 5	**Nosni drsnik**		**Nosni zapornik**		**Ustni zvočnik**		**Drugi/vmesni soglasnik**
a	zɛˈleːj̃ɛ	*zelenje*	zɛˈlɛːnɛ	*zelene*	azaˈlɛːjɛ	*azalaje*	l
	jɛˈlej̃i	*jelenji*	jɛˈlɛːni	*jeleni*	jɛˈleːli	(pabeseda)	
b	ˈj̃iːva	*njiva*	ˈnoːva	*nova*	ˈleːva	*leva*	v
c	kuˈståːj̃ɛ	*kostanji*	puˈstaːna	*postana*	ˈstaːla	*stala*	st

Tabela 1: Izbrani minimalni trojčki (ali skorajšnji minimalni trojčki). Alofonska nosnost ni označena.

Za vsakega od šestih govorcev (od tega dve govorki, starost 66−92 let) smo upoštevali po dve pojavnici za vsako besedo in jih segmentirali. Vsak segment smo razdelili na 10 korakov in izračunali nazalenco, tj. delež nosne zvočne energije (amplitude) v razmerju do celotne zvočne energije (vsota nosne in ustne zvočne energije). Nazalenca korelira z nosnostjo, čeprav je njuno razmerje bolj kompleksno; manj je zanesljiva pri nezvočnikih. Nazalenca nosnih zapornikov je veliko višja kot nazalenca nosnih drsnikov, ker zaporniki nimajo zračnega toka skozi usta, medtem ko ga drsniki imajo.

Prikazi 5a−c predstavljajo nazalenco za minimalne trojčke. Vsak prikaz je omejen na trojčke, ki imajo določen vmesni soglasnik. Na osi x je normalizirani čas, štet od začetka besede. Vsakih deset stopenj je en glas. Razlikovalni soglasnik [j̃, n/m, j/l] je tisti, ki vpliva na razliko v besedah, ker so sicer besede drugače segmentno identične. V Prikazu 5a so minimalni trojčki z vmesnim soglasnikom [l]. Razlikovalni soglasnik je med časovnimi stopnjami 41−50. Kot vidimo, imajo besede z nosnim zapornikom vrh med 41 in 50, kar odgovarja trajanju nosnega zapornika. Nazalizacija pada na obeh straneh. Približno pri 35, torej na sredini predhodnega samoglasnika, pa krivulja za nosne zapornike (temno siva) sovpade s krivuljo za besede z le ustnimi glasovi (bela). Slednja služi kot osnovna raven nazalence, ki jo najdemo v besedah s samo ustnimi glasovi. (Časovne stopnje prve polovice prvega glasu in druge polovice zadnjega glasu so izpuščene, ker nazalenca na začetkih in koncih besede ni zanesljiva.) Ključna je črna krivulja, ki predstavlja besede z nosnim drsnikom. Njihova nazalenca je vseskozi nad besedami z ustnimi glasovi (bela krivulja). Ker je ta razlika precejšnja (intervali zaupanja se ne prekrivajo), lahko zaključimo, da so besede z [j̃] nosne. Gre za nosno harmonijo, ki pa je omejena samo na besede z nosnim drsnikom, ne pa

besede z nosnim zapornikom. Slednje so sicer nosne, vendar le med trajanjem nosnika in deloma sosednjih samoglasnikov, kar ustreza nazalizaciji.

Prikaz 5a: Nazalenca za trojčka a v Tabeli 1 z vmesnim soglasnikom [l]. Nazalenca je predstavljena kot polinomna regresija z intervali zaupanja. Razlikovalni soglasnik je med 41 in 50.

Prikaz 5b: Nazalenca za trojčka b v Tabeli 1 z [v]. Razlikovalni soglasnik je med 6 in 10.

V Prikazu 5b je minimalni trojček b v Tabeli 1. Ta ima razlikovalni glas [ɲ, n/m, j/l] na začetku (čas 6−10). Rezultat je podoben kot pri Prikazu 5a: črna krivulja, ki predstavlja besede z [ɲ], ostane nad belo krivuljo besed z ustnimi glasovi, medtem ko imajo besede z [n] sicer visoko nazalenco na začetku, vendar pa ta sovpade z ustnimi besedami že pri približno 21, torej na koncu prvega samoglasnika. Nosna harmonija torej velja tudi pri [v]. Drugače je pri Prikazu 5c, ki ima nezvočnike. Ti ne morejo postati nosni, tako da vse tri črte hitro sovpadejo.

Prikaz 5c: Nazalenca za trojčka c v Tabeli 1 s [st]. Razlikovalni soglasnik je med 51 in 60.

Zaključimo lahko, da ima Mostec nosno harmonijo, ki jo povzroči [j̃]. Harmonija poteka v obe smeri. Nosni postanejo samoglasniki in zvočniki. Nosni zaporniki ne povzročajo nosne harmonije, vendar pa vseeno nazalizirajo sosednje glasove, in sicer približno polovico predhodnega samoglasnika in celoten naslednji samoglasnik.

Raziskava [j̃] v Mostecu je deloma potrdila, deloma ovrgla Toporišičeve ugotovitve. Res je, da je [j̃] nosen in nazalizira sosednje glasove. Vendar pa ni res, da se nazalizacija tam ustavi. V resnici se nazalizira niz samoglasnikov in zvočnikov. Ravno tako smo ugotovili, da nosni zaporniki pričakovano nazalizirajo sosednje glasove. S pomočjo eksperimentalne fonologije na terenu smo torej potrdili prvi primer nosne harmonije v slovanskem narečju.

4 Drugotna palatalizacija v govoru Zadrečke doline

Govori Zadrečke dolini imajo drugotno palatalizacijo oz. mehčanje (Rigler 1981; Weiss 1994, 1998, 2001). Palatalizacija je razlikovalna na koncu besede zaradi izpada končnih samoglasnikov. Palatalizirajo se lahko vsi nevelarni soglasniki z izjemo [r], [j] in zadlesničnikov.

Vendar pa dosedanje študije omenjajo tudi nekaj nepojasnjenih pojavov. Eden izmed njih je palatalizacija čez samoglasnik. Tako se npr. v besedi *pila*, če ji sledi končnica s sprednjim samoglasnikom, morda palatalizira tudi začetni [p]. Ta pojav je v splošni fonologiji znan kot soglasniška harmonija (Rose, Walker 2004).

V Chiong idr. (2018) in Jurgec idr. (2018) smo se vprašali, ali se soglasniki v Zadrečki dolini lahko premenjujejo čez samoglasnik in gre torej za palatalizacijsko soglasniško harmonijo. Zasnovali smo seznam 52 resničnih minimalnih parov, kjer se isti koren pojavlja s končnico, ki palatalizira (npr. MN. *-i* in *-e*), in s končnico, ki ne palatalizira (npr. ED. *-a* ali DV. *-a*). Drugotna palatalizacija je artikulacijsko realizirana tako, da je jezik pomaknjen nekoliko naprej ali je višji v primerjavi z nepalataliziranim soglasnikom.

Za zajem govora smo uporabili ultrazvočno napravo. Sonda je bila postavljena pod brado govorca ali govorke in je bila stabilizirana s posebnim nastavkom. Sonda zajame kot 93 stopinj 40-krat na sekundo. Poleg ultrazvočne slike smo zajeli tudi zvok. Vsak od petih govorcev (od tega dve govorki, starost 58–78 let) je izgovoril vsako besedo glede na sliko po osemkrat.

Podatke smo analizirali. S programskim orodjem smo z ekrana odčitali položaj jezika na sredini vsakega soglasnika. Te podatke smo analizirali z metodo Smoothing Spline ANOVA (SSANOVA), ki izriše najustreznejšo povprečno vrednost in interval zaupanja za celotno krivuljo, ki je v tem primeru oblika jezika. Vsaka krivulja ustreza obliki jezika od strani, kakor jo je zaznal ultrazvok na sredini soglasnika (osem izgovorov za vsako krivuljo), sprednji del jezika je v prikazih na desni.

Na tem mestu bom analiziral samo samostalnik *bunda* glede na končnico, ki lahko palatalizira (-*e*) ali ne (-*a*). V Prikazu 6 vidimo dve SSANOVI za vsak soglasnik (*b*, *n* in *d* od leve proti desni). Če pogledamo zadnji okvir, vidimo, da je med obema krivuljama precejšnja razlika in intervali zaupanja niso prekrivni in so torej statistično različni. Da se zadnji soglasnik v korenu premenjuje glede na končnico, ni presenetljivo. Vendar pa se razlikujeta tudi druga dva soglasnika: v vseh primerih je palatalizirani soglasnik izgovorjen višje in bolj spredaj kot nepalatalizirani soglasnik. To potrjuje soglasniško harmonijo v govorih Zadrečke doline.

Prikaz 6: SSANOVE za soglasnike v besedi *bunda* (brez palatalizacije) in *bunde* (-*e* palatalizira) za govorko F2. Sivine so intervali zaupanja. Črte orišejo obliko jezika od strani (spredaj je na desni). Številke se nanašajo na koordinate v milimetrih.

To delo je prva ultrazvočna študija soglasniške harmonije v katerem koli jeziku. Ugotovili smo, da ima govor Zadrečke doline soglasniško harmonijo drugotne palatalizacije, ki je v slovanskem okviru unikatna.

5 Razprava in zaključek

Pomen naših ugotovitev je dvojen. Prvič, za natančen opis glasovnih značilnosti narečij so vsaj včasih nujne eksperimentalne metode. Če ponazorim z izbranimi tremi primeri: izpad samoglasnikov v Šmartnem sicer lahko vpliva na tonsko razliko na predhodnem naglašenem samoglasniku, vendar pa ta razlika ni tako konsistentna kot dolžina. Nazalizacija sosednjih glasov na Mostecu ni omejena samo na nosni drsnik, temveč jo poznajo tudi nosni zaporniki; nosni drsniki pa povzročajo nosno harmonijo, ki nazalizira tudi oddaljene samoglasnike in zvočnike. Drugotna palatalizacija v Zadrečki dolini ne zadeva le bližnjih soglasnikov, temveč potencialno vse soglasnike v besedi, četudi so oddaljeni več zlogov.

Drugič, natančni opis glasovnih vzorcev v narečjih lahko informira splošno fonologijo. V tem smislu ne gre le za napredno metodologijo, temveč tudi zanimanje

za v jezikih sveta redke vzorce. Šmartno kaže, kako lahko izpad samoglasnika privede do novih razlikovalnih lastnosti, kakršna sta dolžina in zvenečnost. Nosna harmonija na Mostecu je tipološko redka, saj nosni drsniki izjemno redko povzročajo harmonijo; poznamo samo en podoben jezik: semitski jezik inor. Soglasniška harmonija v Zadrečki dolini izkazuje dvoje: sekundarno palatalizacijo in premene. Soglasniška harmonija tega tipa je izjemno redka, znana samo iz turškega jezika karaim. Splošna fonološka teorija mora pojasniti, zakaj so ti trije slovenski vzorci mogoči, a redki.

Prispevek povzema ugotovitve treh raziskav slovenskih narečij na Univerzi v Torontu. Z uporabo sodobnih orodij za akustično in artikulacijsko analizo smo prišli do novih spoznanj. Izpad samoglasnikov v govoru Šmartnega v Brdih povzroči predvsem podaljšavo predhodnega samoglasnika, medtem ko tonski vzorci niso enotni. Na Mostecu v Brežicah samo nosni drsnik povzroči nosno harmonijo. Govor Zadrečke doline ima palatalizacijsko soglasniško harmonijo, kjer končnica lahko palatalizira tudi oddaljene soglasnike korena. Ti rezultati kažejo, kako so eksperimentalne metode nepogrešljive za natančen opis glasovnih pojavov v slovenskih govorih.

Literatura

CHIONG, Rachel Evangeline, MACANOVIĆ, Andrea, JURGEC, Peter, WEISS, Peter, 2018: *Palatalization consonant harmony in Zadrečka Valley Slovenian supports Agreement-by-Correspondence*. Rokopis. Toronto: Univerza v Torontu.

COHN, Abigail C., 1993: Nasalisation in English: Phonology of phonetics. *Phonology* XX/1. 43–81.

JAKOBSON, Roman, 1948: Russian conjugation. *Word* IV/3. 155–167.

JURGEC, Peter, 2019: Opacity in Šmartno Slovenian. *Phonology* XXXVI/2. 265–301.

JURGEC, Peter, CHIONG, Rachel Evangeline, MACANOVIĆ, Andrea, WEISS, Peter, 2018: True transparency and limited blocking in Slovenian palatalization consonant harmony. Referat na *Annual Meeting on Phonology*, 6. 10. 2018. San Diego: Univesity of California.

JURGEC, Peter, MISIC, Mia Sara, KENDA - JEŽ, Karmen, 2019: *Glides as triggers of nasal harmony*. Rokopis. Toronto: Univerza v Torontu.

LOGAR, Tine, 1977: Slovenska dialektična metatonija. *Slavistična revija* XXV/posebna številka. 41–45.

LOGAR, Tine, 1981: Šmartno v Brdih (OLA 4). Pavle Ivić (ur.): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 53–58.

MISIC, Mia Sara, ZHIYAO, Che, PERALTA, Fernanda Lara, KENDA - JEŽ, Karmen, JURGEC, Peter, 2017: Nasal harmony and nasalalization in Mostec Slovenian. Referat na *Annual Meeting on Phonology*, 15. 9. 2017. New York: New York Univesity.

NEWEKLOWSKY, Gerhard, 1973: *Slowenische Akzentstudien: Akustische und linguistische Untersuchungen am Material slowenischer Mundartenaus Kärnten.* Wien: Verlag der Österrechischen Akademie der Wissenschaften.

RIGLER, Jakob, 1981: Luče (OLA 10). Pavle Ivić (ur.): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 93–101.

ROSE, Sharon, WALKER, Rachel, 2004: A typology of consonant agreement as correspondence. *Language* LXXX/3. 475–531.

TOPORIŠIČ, Jože, 1981: Mostec (OLA 17). Pavle Ivić (ur.): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 147–156.

TOPORIŠIČ, Jože, 2009: Glasoslovje in naglas moščanskega govora v primeri s slovenskim knjižnem jezikom. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 101–108.

WALKER, Rachel, 2000: *Nasalization, neutral segments, and opacity effects*. New York: Garland.

WEISS, Peter, 1994: *Teorija in praksa slovenskega narečnega slovaropisja. Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

WEISS, Peter, 1998: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek (A−H).* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

WEISS, Peter, 2001: Fonološki opis govora kraja Spodnje Kraše (SLA 314). *Jezikoslovni zapiski* VII/1–2. 321–347.

ZEMLJAK JONTES, Melita, 2004: *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora: instrumentalno-slušna analiza*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

ULTRAZVOČNI POGLED NA ARTIKULACIJO SLOVENSKIH SAMOGLASNIKOV

Tanja Kocjančič Antolík
Filozofická fakulta, Praga
tkocjancic@gmail.com

Hotimir Tivadar
Filozofska fakulteta, Ljubljana
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.71-79

Dosedanji opisi slovenskih samoglasnikov so temeljili večinoma na akustičnih lastnostih, predvsem na formantih in trajanju. V prispevku je predstavljena artikulacijska analiza slovenskih samoglasnikov, opravljena s pomočjo ultrazvočnega snemanja jezika. Analiza petih govorcev potrjuje obstoj osmih samoglasnikov, ki se ne razlikujejo v trajanju, ter opazne razlike med govorci in znotraj njih.

slovenščina, samoglasniki, artikulacija, ultrazvok jezika, glasoslovje

Descriptions of Slovene vowels have been based predominantly on the acoustic properties, mainly formants and duration. The paper presents an articulatory analysis of Slovene vowels using ultrasound tongue imaging. The analysis of five speakers confirms the existence of eight vowels, which do not differ in duration, and notable differences between and within speakers.

Slovene, vowels, articulation, ultrasound tongue imaging, phonetics

1 Uvod[1]

Instrumentalnofonetično raziskovanje slovenskega jezika ima že dolgo tradicijo. Že v prvi polovici 20. stoletja je med devetmesečnim študijskim bivanjem v Pragi France Bezlaj naredil artikulacijski opis slovenskih samoglasnikov (Bezlaj 1939). Predvsem artikulacijske opise samoglasnikov je potem v svoji slovnici prevzel Jože Toporišič (1976). V naslednjih desetletjih se je z razvojem akustičnih naprav (snemalnikov in programov za analizo govora) tudi v slovenščini raziskovala predvsem akustična podoba, medtem ko je artikulacijski opis slonel na Bezlajevem orisu in samoopazovanju fonetika, ki je predvsem pri pouku potreboval to vedenje.[2]

1 Študija je podprta s projektom OP VVV, št. CZ.02.2.69/0.0/0.0/17_050/0008466.

2 Pri tem je treba omeniti, da je bilo raziskovanje slovenske fonetike po letu 1976 sorazmerno ustavljeno, saj je veljalo nezapisano pravilo o zadostni in kakovostni raziskavi slovenske fonetike v aktualni slovnici. Fonetično-fonološke raziskave so se razmahnile šele proti koncu 20. stoletja (več o razvoju fonetike v Tivadar 2012).

1.1 Samoglasniki slovenskega jezika

Samoglasniki so v slovenščini nosilci zloga in zaradi tega osrednji fonemi slovenskega govora (kot taki so nosilci naglasa v besedi, poudarka v stavku oz. povedi in besedilu). Načeloma je splošno sprejeto dejstvo, da ima slovenščina osem samoglasnikov (Toporišič 1976–; Šuštaršič, Petek, Komar 1996; Tivadar 2004a, 2004b, 2010), v novejšem času pa se v akustičnih meritvah pojavlja tudi deveti samoglasnik (Jurgec 2011), ki ga izgovarjajo izbrani osrednjeslovenski govorci.

1.2 Ultrazvočno snemanje jezika

Ultrazvočno snemanje jezika je metoda, ki omogoča opazovanje oblike, položaja in gibanja površine jezika v realnem času (Stone 2005). Metoda je popolnoma varna in neinvazivna, saj v najosnovnejši aplikaciji zahteva le postavitev ultrazvočne sonde pod govorčevo brado in že lahko opazujemo jezik znotraj ustne votline. Ultrazvočni valovi, ki zapuščajo sondo, potujejo naravnost navzgor proti ustni votlini in se nato odbijejo na meji med dvema snovema z različnima gostotama. Pri snemanju jezika gre za mejo med tkivom jezika in zrakom oz. kostjo (ob stiku jezika in trdega neba) nad njo. Metoda omogoča dva pogleda na jezik, od strani (sagitalno) ali od spredaj (koronalno), in ustvari sliko jezika približno vsakih 15 ms.

Pri snemanju za namene artikulacijske analize je izjemno pomembno, da je sonda fiksirana pod brado in se med samim snemanjem ne premika. Le tako namreč zagotovimo, da ultrazvočni valovi ves čas potujejo v isto smer in vizualizirajo isti del jezika. Slabost metode je, da ne omogoča vizualizacije dvignjene konice jezika, saj se pod njo ustvari zračni žep, in vizualizacije preostalih artikulatorjev. Delni obris trdega neba in alveolarnega grebena pa lahko pridobimo, če govorec spije vodo, ki nadomesti zrak med jezikom in trdim nebom ter s tem ultrazvočnim valovom omogoči, da dosežejo trdo nebo. Pogled na jezik od strani je poleg tega v zadnjem delu jezika omejen s senco hioidne kosti, v sprednjem pa s senco čeljustnice. Pomembna omejitev metode je tudi, da ne dovoljuje direktne primerjave posnetkov, opravljenih v različnih snemanjih, saj ni možno zagotoviti, da bi bila sonda položena na identično mesto in pod identičnim kotom.

Ultrazvočno snemanje jezika se uporablja za artikulacijsko analizo govora in kot sistem za vizualno povratno informacijo o jeziku pri logopedski korekciji glasovnih motenj (npr. Bernhardt idr. 2005; Cleland idr. 2015) ter pri korekciji izreke glasov tujega jezika (Kocjančič Antolík idr. 2019).

1.3 Cilji raziskave

Glavni cilj raziskave je analizirati in predstaviti ultrazvočni pogled na artikulacijo slovenskih samoglasnikov. Študija poskuša odgovoriti na naslednja vprašanja:

1. Kakšen je položaj jezika pri slovenskih samoglasnikih?
2. Ali obstaja razlika v položaju jezika pri artikulaciji kratkih in dolgih samoglasniških parov?
3. Ali obstaja artikulacijski dokaz o obstoju samoglasnika /ʌ/?
4. Kako stabilen položaj jezika imajo govorci v ponovitvah posameznega samoglasnika?

Rezultati bodo obogatili naše razumevanje tvorjenja slovenskih samoglasnikov in bodo v pomoč učiteljem in učencem slovenščine kot tujega jezika ter logopedom pri obravnavi motenj izreke samoglasnikov.

2 Metodologija

2.1 Govorci

V raziskavi je sodelovalo pet udeležencev (označeni so kot G1–G5), starih od 29 do 39 let (Tabela 1). V času snemanja so vsi (razen G2) živeli v Pragi na Češkem. Vsi govorci vsakodnevno uporabljajo slovenščino in so vsi (z izjemo G4) profesionalni uporabniki slovenščine (radijsko napovedovanje, poučevanje slovenščine, igra in petje). Govorci prihajajo z različnih koncev Slovenije, vsi so se vsaj delno šolali v Ljubljani in so univerzitetno izobraženi. Prav tako vsi govorijo več tujih jezikov, nekatere vsakodnevno.

Govorec	**G1**	**G2**	**G3**	**G4**	**G5**
Starost	32	35	29	31	39
Spol	ž	m	ž	ž	ž
Otroštvo	Šenčur	Ljubljana	Mengeš	Lenart v Slovenskih goricah	Novo mesto
Stopnja izobrazbe	uni.	uni.	uni.	uni.	uni.
Kraj šolanja	Preddvor, Ljubljana	Ljubljana	Mengeš, Ljubljana, Praga	Lenart, Maribor, Ljubljana, Praga	Novo mesto, Ljubljana
Kraj bivanja	Praga	Ljubljana	Praga	Praga	Praga
Leta v tujini	3,5	/	3,5	5	6
Države bivanja	Češka, Slovenija	Slovenija	Češka, Slovenija	Češka, Slovenija	Češka, Rusija, Slovenija
Pogostost uporabe slovenščine	dnevno	dnevno	dnevno	2–3-krat/ teden	dnevno
Tuji jeziki in pogostost uporabe	angleščina, češčina in srbohrvaščina – dnevno	angleščina in nemščina – občasno	angleščina in češčina – dnevno, francoščina – občasno	angleščina – dnevno, francoščina – občasno	češčina – 4-krat/teden, angleščina – 2-krat/teden, ruščina – 1-krat/teden

Tabela 1: Podatki o udeležencih.

2.2 Nabor besed

Raziskava je zajela devet samoglasnikov: /i, e, ɛ, a, ɔ, o, u, ə, ʌ/. Nabor besed (Tabela 2) vsebuje za vsak samoglasnik pet enozložnih besed v zaporedju soglasnik-samoglasnik-soglasnik (CVC), skupaj 45 besed. Besede tvorijo skupino (kvazi) minimalnih parov, ki se razlikujejo v kakovosti samoglasnika, in skupino minimalnih parov, ki se razlikujejo v kolikosti. Samoglasniki /i, ɛ, a, ɔ, u/, ki teoretično omogočajo razlikovanje glede na dolžino trajanja, so predstavljeni z enim ali dvema paroma. Besede so bile umeščene v sredino smiselnih povedi. G1 in G2 sta opravila tri ponovitve tarčnih besed, drugi govorci pa dve.

	Minimalni pari kakovost	**Minimalni pari kolikost: kratki vs. dolgi**	**Ostali**
/i/	pit	sit – sit bil – bil	
/e/	pet		med, let, tek, cev
/ɛ/	pet	met – med	let, bes
/a/	pad	vas – vas kaj – kaj	
/ɔ/	pot	vod – vod pod – pod	
/o/	pot		pol, dom, kot, bos
/u/	pum	na kup – nakup pust – pusta	
/ə/	pes		vrt, dež, prst, ves, krt
/ʌ/			čas, brat, fant, prag, dokaz

Tabela 2: Nabor tarčnih besed, vključno s skupino kvaziminimalnih parov, razlikujočih se v samoglasniški kakovosti, in minimalnih parov, razlikujočih se v kolikosti.

Perceptivna ocena posnetega govora je razkrila nekaj razlik med govorci. Opažena so bila naslednja odstopanja od pričakovane izreke govorjenega knjižnega jezika (SP 2001):[3] G1 [bɛs] → [bəs]; G2 [bɛs] → [bəs] in [pɔt] → [pot]; G3 [pɔt] → [pot] in [vɔt] → [vot]; G4 [pəs] → [pɛs] (2-krat), [lɛt] → [let] (2-krat), [pɔt]/ → [pot]/ (2-krat) in [vɔt] → [vot]; G5 [bɛs] → [bəs]. Vse te realizacije tarčnih besed so bile izločene iz nadaljnje analize. Predstavljeni rezultati tako vključujejo 134 samoglasnikov za G1, 131 za G2, 88 za G3, 83 za G4 in 89 za G5.

2.3 Snemanje govora in jezika

Govor in gibanje jezika sta bila posneta z ultrazvočnim sistemom Articulate Instruments Micro system in s programsko opremo Articulate Assistant Advances (AAA, Articulate Instruments Ltd., 2012). Micro system omogoča časovno

3 Pri tem moramo omeniti, da se kodifikacija tako v slovarju (SSKJ in SSKJ²) kot tudi v pravopisu (SP 2001) še vedno drži tradicionalne fonološke opozicije med dolgimi in kratkimi samoglasniki, ki pa v sodobnejših fonetično-fonoloških meritvah ni bila potrjena (Tivadar 2004a, 2004b, 2010; Jurgec 2011). Fonološkega razlikovanja po trajanju ni potrdila niti ta ultrazvočna raziskava.

sinhronizacijo avdio (govor) in video (jezik) signala. Slika jezika je bila ustvarjena približno vsakih 15 ms.

Vsi posnetki so bili pripravljeni v zvočno izoliranem studiu Inštituta za fonetiko Karlove univerze v Pragi. Vsi govorci so nosili posebno čelado (Articulate Instruments Ltd., 2008), ki zagotavlja, da se ultrazvočna sonda med samim snemanjem ne premika. Testni stavki so se eden za drugim izpisovali na ekranu prenosnega računalnika in govorci so dobili navodilo, da stavek preberejo takoj, ko ga vidijo. Pred začetkom snemanja govora so govorci popili nekaj požirkov vode, kar omogoča vizualizacijo alveolarnega grebena in trdega neba.

2.4 Analiza

Posnetki so bili analizirani s programsko opremo AAA. S pomočjo avdio signala so bili najprej izbrani tarčni samoglasniki in njihov artikulacijsko najstabilnejši del. Ker so bili samoglasniki izrečeni v tekočem govoru, so bili podvrženi vplivu koartikulacije sosednjih glasov. Koartikulacija je zelo močno prisotna pri jezikovni artikulaciji, saj se jezik obnaša kot (najmanj) trije samostojni artikulatorji: konica, sprednji in zadnji del jezika ter del jezika, ki ni vključen v artikulacijo trenutnega glasu, a se že lahko pripravlja za izreko naslednjega. Kot artikulacijsko najstabilnejše mesto je bila pri večini samoglasnikov izbrana sredina trajanja glasu. Le pri samoglasnikih v besedah *cev*, *bil* in *pol* je bilo izbrano mesto ob koncu prve tretjine.

Izboru najstabilnejšega mesta je sledila pridobitev pripadajoče ultrazvočne slike. Ker vsaka ultrazvočna slika predstavlja 15 ms trajanja govora, AAA omogoča izris nove, neposnete, slike na točno določenem mestu v posnetku s pomočjo interpolacije med sosednjimi posnetimi slikami. V vsaki od teh slik je bilo treba nato (avtomatsko in ročno) obrisati vidno sliko površine jezika. Rezultat postopka je pridobitev krivulje, opisane z nizom (x, y) točk. Vsak tarčni samoglasnik je torej predstavljen z eno krivuljo. Krivulje so bile nato izrisane v programu R (R Core Team, 2018) kot samostojne realizacije in kot povprečne krivulje za vsak samoglasnik. Krivulje so analizirane kvalitativno.

3 Rezultati

3.1 Dolgi in kratki samoglasniki

Kvalitativna primerjava položaja jezika pri samoglasniških parih /i/ – /i:/, /ɛ/ – /ɛ:/, /a/ – /a:/, /ɔ/ – /ɔ:/ in /u/ – /u:/ ni pokazala nobenih sistematičnih razlik. Slika 1 prikazuje položaj jezika govork G3 in G5 za vse posamezne produkcije zgornjih samoglasnikov. Enako kot pri G3 in G5 je bilo tudi pri vseh ostalih govorcih opaženo znatno prekrivanje med krivuljami kratkih in dolgih samoglasnikov iste kakovosti. Rezultati hkrati prikazujejo jasne razlike med samoglasniško kakovostjo, saj krivulje tvorijo pet ločenih sklopov. Edino opazno prekrivanje z ostalimi samoglasniki je pri /a/ v besedi *kaj*, kjer je zadnji del samoglasnika zaradi koartikulacije s /k/ višji.

Slika 1: Položaj jezika pri dolgih (sklenjena krivulja) in kratkih (prekinjena krivulja) samoglasnikih: levo: /ɛ/ (svetlo siva) in /ɔ/ (temno siva); desno: /i/ (svetlo siva), /a/ (črna) in /u/ (temno siva); trdo nebo (črna, prekinjena krivulja črt in pik); G3 zgoraj, G5 spodaj. Sprednji del jezika je na desni strani slike.

3.2 Samoglasnik /ʌ/?

Slika 2 prikazuje položaj jezika govork G3 in G5 pri /a/, /a:/ in /ʌ/. Podobno kot pri primerjavi kratkih in dolgih samoglasnikov tudi tu lahko vidimo pomembno prekrivanje. Pri vseh treh glasovih jezik zavzema podobno mesto v ustni votlini, njegov položaj pa se delno razlikuje glede na glasovno okolje tarčnega samoglasnika.

Slika 2: Položaj jezika pri izreki /a/ (črna sklenjena krivulja), /a:/ (črna prekinjena krivulja) ter /ʌ/ (svetlo siva sklenjena krivulja); trdo nebo (črna, prekinjena krivulja črt in pik); G3 levo, G5 desno. Sprednji del jezika je na desni strani slike.

3.3 Samoglasniški sistem slovenščine

Zgornja in srednja vrsta Slike 3 prikazujeta povprečne krivulje jezika G3 in G5, pri čemer zgornja vsebuje vse posamezne izreke za posamezen samoglasnik, srednja pa le tiste, ki so del minimalne skupine samoglasniške kakovosti. Predstavitev obeh

povprečij jasno prikazuje vpliv koartikulacije. V zgornji vrsti lahko npr. pri obeh govorkah vidimo praktično popolno prekrivanje jezika pri glasovih /i/ in /e/. V srednji vrsti, kjer je vpliv koartikulacije poenoten, je jezik postavljen višje v ustni votlini pri /i/ kot pri /e/.

Rezultati prav tako prikazujejo globalne razlike v položaju jezika pri artikulaciji samoglasnikov slovenskega jezika. Pri /i/, /e/ in /ɛ/ je celoten jezik pomaknjen naprej v ustni votlini, pri /u/, /o/ in /ɔ/ nazaj, pri /a/ in /ə/ pa zavzema predvsem njen srednji del. Med sprednjimi samoglasniki je jezik najvišje pri /i/, sledita mu /e/ in /ɛ/. Razlika med prvima dvema je manjša kot med drugima dvema. Med zadnjimi glasovi je jezik najvišje pri /u/, sledita mu /o/ in /ɔ/. Razlike med njimi se zdijo približno enake. Položaj jezika pri srednjih samoglasnikih /a/ in /ə/ se razlikuje le v sprednjem delu, ki je višji pri /ə/. G4, ki prihaja z vzhoda Slovenije, je /ə/ v skupini minimalnih parov zamenjala z /ɛ/ (poleg narečja gre tudi za vpliv zapisa).

Slika 3: Položaj jezika pri samoglasnikih: /i/ (svetlo siva, sklenjena), /e/ (svetlo siva, prekinjena), /ɛ/ (svetlo siva, pikčasta), /a/ (črna, sklenjena), /ɔ/ (temno siva, pikčasta), /o/ (temno siva, prekinjena), /u/ (temno siva, sklenjena), /ə/ (črna, prekinjena); trdo nebo (črna, prekinjena krivulja črt in pik). Zgoraj – povprečne krivulje vseh posameznih izrek, sredina – povprečne krivulje minimalne skupine samoglasniške kakovosti, spodaj – posamezne ponovitve minimalne skupine samoglasniške kakovosti. G3 levo, G5 desno. Sprednji del jezika je na desni strani slike.

Spodnja vrsta Slike 3 prikazuje stabilnost položaja jezika v ponovitvah. Podatki predstavljajo le minimalno skupino kakovosti samoglasnikov. Tako G3 kot G5 sta opravili dve ponovitvi vsake tarčne besede in slika jasno prikazuje variabilnost v ponovitvah, prav tako pa tudi variabilnost med govorci. G3 ima npr. stabilno izreko /u/, /ɔ/, ne pa /o/, G5 pa stabilno izreko /o/, ne pa /u/ in /ɔ/. Analiza vseh govorcev ni pokazala nikakršnih sistematičnih vzorcev.

4 Diskusija

Glavni namen predstavljene raziskave je bil opis položaja jezika pri izreki slovenskih samoglasnikov. Hkrati s tem pa smo želeli preveriti, ali obstajajo razlike v položaju jezika med (teoretično dopustnimi) kratkimi in dolgimi samoglasniki ter obstoj samoglasnika /ʌ/.

Artikulacijska analiza ni pokazala nobenih razlik med samoglasniki, ki naj bi se pojavljali v kratki oz. dolgi različici. Krivulje obeh različic so se znatno prekrivale pri vseh analiziranih samoglasniških parih, kar ne nakazuje bistvenih razlik v položaju jezika. Artikulacijski rezultati v tem sledijo predhodnim akustičnim (Šuštaršič idr. 1995; Tivadar 2004a) in perceptivnim (Tivadar 2004b; Huber 2006), da govorci slovenskega jezika ne ločujejo več med dolgimi in kratkimi samoglasniki (fonološkost kolikosti). V predstavljeni raziskavi sicer nismo preverjali dejanske razlike v dolžini samoglasnikov, ampak je delitev na kratke in dolge samoglasnike izhajala iz slovarskih transkripcij (SSKJ).

Analiza položaja jezika prav tako ni potrdila obstoja glasu /ʌ/ pri sodelujočih govorcih, kar je v nasprotju s predhodnimi opažanji akustičnih meritev (Jurgec 2011). Podobno kot pri analizi kratkih in dolgih samoglasnikov tudi tu ni bilo bistvenih razlik v položaju jezika med samoglasnikoma /a/ in /ʌ/.

Rezultati vseh petih govorcev nakazujejo, da ima slovenščina osem samoglasnikov: /i, e, ɛ, a, ə, ɔ, o, u/, ki se razlikujejo predvsem v položaju jezika. Jezik ima pri njihovi tvorbi distinktivno različno obliko in/ali položaj v ustni votlini. Ta razlika je najopaznejša pri njihovi izreki v naboru minimalnih parov. V primerjavi samoglasnikov, izrečenih v različnih glasovnih okoljih, pa je opazen znaten vpliv koartikulacije, ki lahko bistveno spremeni obliko in položaj jezika (npr. samoglasnik /a/ na Sliki 1), kar je skladno z opisom koartikulacijskega vpliva sosednjih soglasnikov na položaj jezika pri samoglasniku (Zharkova, Hewlett 2009)

Predstavljena raziskava je prav tako razkrila zanimive razlike med govorci in pri njih samih.[4] Čeprav imajo na splošno vsi govorci primerljive položaje jezika, so med njimi opazne tudi manjše razlike, kot npr. razlika med /a/ in /ə/ pri obeh govorkah na Sliki 3. Te razlike so najverjetneje posledica individualnih anatomskih značilnosti in usvojenih artikulacijskih navad. Razlike so opazne tudi v ponovitvah istih govorcev, pri čemer se jezik bolj razlikuje v položaju kot v obliki. To nakazuje, da ne obstaja zgolj en sam ustrezen položaj jezika, temveč da ima jezik ciljno področje v ustni votlini, znotraj katerega se mora izvesti artikulacija.

4 O različnem položaju jezika pri tvorbi polglasnika v obalnem govoru je pisala Jana Volk (2018).

5 Zaključek

Ultrazvočni pogled na slovenske samoglasnike je potrdil obstoj osmih različnih samoglasnikov ter predstavil pomembne razlike med govorci in v ponovitvah istih govorcev. Menimo, da bodo rezultati v pomoč logopedom in učiteljem slovenščine kot tujega jezika pri predstavitvi artikulacije slovenskih samoglasnikov. V prihodnjih raziskavah bi bilo treba vključiti več govorcev ter združiti akustično, artikulacijsko in perceptivno analizo govora istih govorcev. Le tako bi dobili kar najširši pogled na slovenski samoglasniški sistem.

Literatura

Articulate Instruments Ltd, 2008: *Ultrasound Stabilisation Headset Users Manual: Revision 1.4*. Edinburgh, UK: Articulate Instruments Ltd.

Articulate Instruments Ltd, 2012: *Articulate Assistant Advanced User Guide: Version 2.14*. Edinburgh, UK: Articulate Instruments Ltd.

BERNHARDT, Barbara, BACSFALVI, Penelope, GICK, Bryan, RADANOV, Bosko, WILLIAMS, Rhea, 2005: Exploring the use of electropalatography and ultrasound in speech habilitation. *Journal of Speech-Language Pathology & Audiology* 29. 169–182.

BEZLAJ, France, 1939: *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

CLELAND, Joanne, SCOBBIE, James, WRENCH, Alan, 2015: Using ultrasound visual biofeedback to treat persistent primary speech sound disorders. *Clinical Linguistics and Phonetics* 29. 575–597.

HUBER, Damjan, 2006: Percepcija samoglasniških opozicij pri dijakih pomurskih srednjih šol. *Jezik in slovstvo* LI/1. 71–83.

JURGEC, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* LIX/3. 243–268.

KOCJANČIČ ANTOLÍK, Tanja, PILLOT-LOISEAU Claire, KAMIYAMA, Takeki, 2019: The effectiveness of real-time ultrasound visual feedback on tongue movements in L2 pronunciation training. *Journal of second language pronunciation* V/2. 72–79.

R Core Team, 2018: *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. www.R-project.org.

STONE, Maureen, 2005: A guide to analysing tongue motion from ultrasound images. *Clinical Linguistics & Phonetics* XIX/6–7. 455–501.

ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, KOMAR, Smiljana, PETEK, Bojan, 1995: Slovene. *Journal of the International Phonetic Association* 25. 86–90.

TIVADAR, Hotimir, 2004a: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* LII/1. 31–48.

TIVADAR, Hotimir, 2004b: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetičnofonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo* XLIX/2. 17–36.

TIVADAR, Hotimir, 2010: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* LVIII/1. 105–116.

VOLK, Jana, 2018: Polglasnik v slovenskem spontanem govoru prebivalcev Obale. *Jezik in slovstvo* LXIII/1. 19–37.

ZHARKOVA, Natalia, HEWLETT, Nigel, 2009: Measuring lingual coarticulation from midsagittal tongue contours: Description and example calculations using English /t/ and /ɑ/. *Journal of Phonetics* XXXVII/2. 248–256.

GLASOSLOVNE RAZISKAVE PRI PRIPRAVI SPLOŠNEGA RAZLAGALNEGA SLOVARJA

Tanja Mirtič
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
tanja.mirtic@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.81-90

V prispevku[1] je na podlagi spletnega perceptivnega testa orisano pridobivanje gradiva za glasoslovni opis govorjenega knjižnega jezika v novem temeljnem razlagalnem slovarju knjižne slovenščine (eSSKJ). V analiziranem perceptivnem testu, ki je bil izveden septembra 2018 in ga je izpolnilo 218 govorcev slovenščine, smo raziskovali kakovost naglašenih samoglasnikov *e* in *o*.

splošni razlagalni slovar, govorjeni knjižni jezik, perceptivni test, metoda anketiranja, pravorečje

On the basis of an online perception test, the article outlines the process of gathering material for the phonological description of spoken standard language in the general explanatory dictionary of standard Slovene (eSSKJ). In the analysed perception test, conducted in September 2018 and completed by 218 speakers of Slovene, the quality of stressed vowels *e* and *o* were examined.

general explanatory dictionary, spoken Standard language, perception test, survey method, orthoepy

1 Glasoslovne raziskave in splošni slovar

Novi temeljni slovar knjižne slovenščine (v nadaljevanju eSSKJ), ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, prinaša vse najpomembnejše glasoslovne podatke, in sicer tako z jezikoslovnega vidika kot tudi z vidika splošnega uporabnika slovarja. Za vse uslovarjene enote je (v dveh transkripcijah) izpisan izgovor v celoti, navedeni so tonemsko in jakostno onaglašeni pregibnostno-naglasni vzorci, vsaka slovarska iztočnica pa je tudi jakostno onaglašena. Prav tako so pri vseh iztočnicah na voljo zvočni posnetki izgovora (Gliha Komac idr. 2015: 11–30).

Glasoslovje sicer ni središčni del splošnega slovarja, kar neposredno vpliva na obseg in izvedbo raziskav govorjenega knjižnega jezika[2] ob njegovi pripravi. Rastoči slovar

1 Raziskovalno delo je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru aplikativnega projekta OptiLEX (L7-9406) in v okviru programa P6-0038 (Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju) ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

2 V pričujočem članku uporabljamo termin *govorjeni knjižni jezik*, ki označuje zlasti govor v javnih, formalnih govornih položajih in poleg temeljne sporazumevalne funkcije opravlja tudi dve posebni družbeni vlogi: narodnopovezovalno in narodnopredstavniško.

eSSKJ vsebuje torej tako glasoslovno povsem neproblematične leksikalne enote (npr. *abeceda*, *žabon*) kot tudi enote, ki izkazujejo eno ali več problematičnih mest (npr. *bezeg*, *cviček*, *judo*). Ker slovar prinaša glasoslovne podatke za vsako uslovarjeno enoto (Rigler 1976: 13), se pri pripravi slovarja odpirajo številna nerešena vprašanja slovenskega govorjenega knjižnega jezika, obenem pa se vedno znova kaže velika potreba po priročniku, ki bi se že v zasnovi zamejil na glasoslovno problematične enote (prim. Dular 2003; Tivadar 2003a; Lengar Verovnik 2015; Mirtič 2018).[3] V glasoslovne raziskave ob pripravi splošnega razlagalnega slovarja je torej vključena zelo heterogena problematika.

2 Spletno anketiranje

Ker slovenščina nima relevantnega korpusa, ki bi omogočal pravorečne raziskave (prim. Tivadar 2003a, 2015), pri pripravi splošnega razlagalnega slovarja uporabljamo zlasti metodo spletnega anketiranja; ta se je izkazala za zanesljiv način zbiranja glasoslovnih podatkov, saj lahko v kratkem času zberemo razmeroma veliko relevantnega gradiva. V pričujoči raziskavi smo uporabili perceptivni test, enako kot že več raziskovalcev govorjenega jezika (prim. Tivadar 2003a; Huber 2006). Podobne raziskave opravljajo tudi na Fonetičnem inštitutu v Pragi (prim. Palková 2007). Raziskave s stališča zaznavanja omogočajo objektivno preverjanje določenih glasoslovnih značilnosti knjižnega jezika, pri čemer pa je vseeno treba poudariti, da so tudi izsledki perceptivnih testov odvisni od več dejavnikov, npr. predznanja respondenta, pričakovanj, starosti, lokalnega izvora (Tivadar 2003a: 86–87; 2004: 17–18). Naš cilj je na podlagi objektivno zbranih podatkov ugotoviti aktualno jezikovno rabo, saj želimo iz nje razbrati kolektivni jezikovni čut govorcev slovenskega jezika glede obravnavanih vprašanj in se s tem izogniti subjektivnemu vrednotenju (Urbančič 1987: 28).

Gradivo za perceptivni test smo posneli v snemalnem studiu na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU.[4] Anketa je bila oblikovana v odprtokodni aplikaciji 1ka.[5] Povezavo do ankete smo respondentom poslali po elektronski pošti in jo delili na različnih omrežjih (npr. družbeni omrežji Facebook in Twitter, stanovsko e-glasilo SlovLit). Perceptivni test so sestavljale povedi, v katerih je bila v nevtralnem stavčnem položaju uporabljena opazovana beseda, in zvočni posnetki izgovora, ki so bili dosegljivi s klikom na povezavo. Sodelujoče smo prosili, naj označijo izgovor, ki se jim zdi v govorjeni knjižni slovenščini sprejemljivejši. Navedeni sta bili tudi možnosti »ne slišim razlik v izgovoru« in »ne poznam besede«. Prosili smo jih, da se (če je le mogoče) odločijo le za eno od navedenih možnosti. Povedi sta brala bralec

3 Na velik zaostanek na področju pravorečja je bilo opozorjeno tudi v empirično podprtem projektu Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov (vodja: Kozma Ahačič, koordinatorica: Nataša Gliha Komac). Govorci slovenščine so oblikovanje pravorečnega priročnika opredelili kot eno od prednostnih nalog znotraj slovenske jezikovne infrastrukture (Ahačič idr. 2017).

4 Pri snemanju in urejanju zvočnih posnetkov je sodeloval Peter Vendramin z Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

5 Spletno anketiranje: www.1ka.si (30. 5. 2019).

in bralka, oba tonemska govorca.[6] Bralec izhaja iz gorenjske narečne skupine, bralka pa iz dolenjske narečne skupine. Oba sta jezikoslovca, ki delata in živita v Ljubljani.[7]

Raziskava, ki je potekala od 6. do 23. septembra 2018, je vsebovala 18 vprašanj, in sicer tako besede domačega kot tujega izvora.[8] V pričujočem članku bomo analizirali le del perceptivnega testa, tj. sedem vprašanj, ki obravnavajo kakovost naglašenih *e* in *o*. Dva samostalnika smo v anketi namenoma uporabili dvakrat, pri drugi ponovitvi sta se bralca le zamenjala. V analizi so upoštevane samo v celoti rešene ankete (N = 218 respondentov).

3 Podatki o respondentih

Anketo je v celoti izpolnilo 218 respondentov. Svoje osebne podatke je navedlo 210 oseb. V anketi je sodelovalo 154 oseb ženskega in 55 oseb moškega spola. Ena oseba se ni opredelila. Največ sodelujočih je bilo iz starostnih skupin 21–40 let (61 % respondentov) in 41–60 let (28 % respondentov).

3.1 Izobrazbena sestava respondentov

Univerzitetni program ali drugo bolonjsko stopnjo je zaključilo 37 % respondentov, 24 % respondentov je končalo višješolski, visokošolski program ali prvo bolonjsko stopnjo, 21 % sodelujočih ima magisterij znanosti, doktorat znanosti ali tretjo bolonjsko stopnjo, 16 % respondentov pa je zaključilo srednješolsko izobraževanje.

3.2 Kraj odraščanja in kraj bivanja

Pri kraju odraščanja in bivanja smo zbirali le približne podatke, zato nam je zadoščal podatek o narečni skupini. V anketi smo pri posameznih odgovorih navedli kraje, ki spadajo v isto narečno skupino, pri čemer se zavedamo številnih izgovornih raznolikosti znotraj posameznih narečnih skupin in mejnosti nekaterih območij.

Respondenti prihajajo iz vseh narečnih skupin, kar je zelo pomembno, saj ima poleg starosti, izobrazbe in poklica velik pomen na knjižni govor tudi lokalni izvor govorcev. Največ jih živi v Ljubljani, ki ima kot glavno mesto ter kulturno in politično središče Slovenije pomembno vlogo pri razvoju govorjenega knjižnega jezika. Natančnejšo razporeditev deležev prikazujeta spodnja grafikona.

6 Slovenski knjižni jezik pozna dve vrsti naglaševanja: jakostno in tonemsko. Oba načina naglaševanja sta v knjižnem jeziku enakovredna (SP 2001: § 622).

7 Torej ne gre za spontani govor, temveč za branje vnaprej pripravljenih povedi, kar je eden izmed pomembnih načinov uresničitve govorjenega knjižnega jezika.

8 Besede tujega izvora oz. prevzete besede na osnovi razdelitve Marka Snoja (2006) delimo na tujke in izposojenke.

Grafikon 1: Kraj odraščanja respondentov.

Grafikon 2: Kraj bivanja respondentov.

4 Analiza perceptivnega testa

4.1 Kakovost naglašenih *e* in *o*

V slovenskem knjižnem jeziku sta naglašena samoglasnika *e* in *o* lahko ozka (zaprta) ali široka (odprta) (SP 2001: 69), zato pogosto prihaja do izgovorne

dvojničnosti, in sicer tako v domačem kot prevzetem besedju. Naglašena ozka *e* in *o* sta v slovenščini pogostejša kot naglašena široka *e* in *o*. Toporišič navaja, da v prevzetih besedah naglašena *e* in *o* načeloma izgovarjamo ozko, razen pri besedah z glasovnimi zvezami *ov*, *ej* ali *er*. Široke naglašene samoglasnike pripisuje besedju, ki smo ga prevzeli iz neposrednega glasovnega stika (Toporišič 2004: 52–53), torej izposojenkam. V novejšem prevzetem besedju sta široka naglašena *e* in *o* pogosta, saj v sodobnem času na slovenščino zelo vplivajo izgovorne značilnosti prevzetega besedja,[9] zlasti tistega, ki je prevzeto iz angleškega jezika.[10] Večja seznanjenost slovensko govorečih s fonološkimi in fonetičnimi značilnostmi angleškega jezika povzroča, da se mlajše tujke mnogokrat prilagajajo na drugačen način, kot bi bilo za kodificirano slovenščino pričakovano (Šuštaršič 1991).[11] Na to opozarjata tudi Tivadar in Šuštaršič (2001: 119), ki izpostavljata večji vpliv govorjenih medijev v sodobnem času in obenem dvomita v uveljavljanje ožine v prevzetih besedah iz angleščine.

4.1.1 Samostalnik *bober*

Pri samostalniku *bober* smo raziskovali kakovost naglašenega samoglasnika *o* v prvem besednem zlogu. Samostalnik je bil uporabljen v povedi in v raziskavi naveden dvakrat: kot prvo (bralec) in zadnje vprašanje (bralka). V prvi in drugi izdaji SSKJ ter v SP 2001 obe izgovorni možnosti povezuje kvalifikator *in*.[12]

Grafikon 3: Izsledki raziskave pri samostalniku *bober*.

Izsledki ankete kažejo, da se v sodobni knjižni slovenščini pri tej besedi uveljavlja izgovor s širokim samoglasnikom *o* v prvem besednem zlogu, saj 73 % respondentov meni, da je tovrstni izgovor sprejemljivejši.[13] Samostalnik je bil v anketi uporabljen

9 Prevzete besede se že pri Brezniku (1982: 365–370) delijo na izposojenke in tujke.

10 Kot zanimivost, ki ponazarja, kako so se časi spremenili, dodajamo Škrabčev zapis v odlomku o slovenskem pravopisu in pravorečju, kjer zapiše: »Jaz tega seveda ne vem iz lastne skušnje, ker sem francoščine jako malo slišal, angleščine pa celo nič« (Škrabec 1995: 65). Zelo povedni so primeri tujk v slovenskem jeziku, ki odražajo vpliv pisave jezika dajalca, npr. *punch*, *club*, saj se izgovarjajo in pišejo *púnč* in *klúb* (Snoj 2006: 346). O tem, da se naglašeni *e* v prevzetih besedah pogosto izgovarja široko, tudi v Tivadar 2006: 219.

11 Treba je upoštevati tudi dejstvo, da imajo različni govorci različno znanje, kar prav tako (lahko) vpliva na izgovor prevzetih besed (prim. Hůrková 1995: 49–50).

12 Kvalifikator *in* v SSKJ in SSKJ^2 uvaja enakovredno dvojnico, v SP 2001 pa označuje »nekoliko manj navadno dvojnico« (SSKJ: XXIV; SP 2001: § 1066).

13 Analiza ankete je pokazala, da povezanost kraja bivanja in narečnega izvora respondenta z določenim odgovorom ni bila bistvena, medtem ko smo pri analizi starosti respondentov ugotovili, da so se za izgovor z ozkim naglašenim *o* pogosteje odločali starejši respondenti.

dvakrat, vendar bistvenih razlik pri izsledkih ni bilo zaznati. Pri drugi navedbi, ko je poved prebrala bralka, se je za široki *o* odločilo 72 % respondentov.

Zgodovinskorazvojno bi tukaj pričakovali ozki (akutirani) samoglasnik *o*, saj je v položaju pred izglasnim soglasniškim sklopom (ne)zvočnik + zvočnik prišlo do podaljšanja novega akuta na kračini (Šekli 2018: 147). Podoben razvoj je doživel tudi pridevnik *dober*, kjer se ohranja tako pričakovana ožina v imenovalniku oblike za moški spol kot tudi pričakovana širina v drugih sklonskih oblikah. Široki *o* v imenovalniku ednine pri samostalniku *bober* je najverjetneje posledica izravnave z drugimi sklonskimi oblikami, kjer je širina zgodovinskorazvojno pričakovana.

4.1.2 Samostalnik *blog*

S samostalnikom *blog* odpiramo vprašanje kakovosti naglašenega *o* v prevzetih besedah. V drugi izdaji SSKJ sta navedeni izgovorni dvojnici, pri čemer je na prvem mestu prikazan izgovor s širokim naglašenim samoglasnikom *o*.[14] Naglašena *e* in *o* v prevzetem besedju izkazujeta precej dvojničnosti. V SSKJ se dvojničnost v kakovosti naglašenih *e* in *o* kaže pri številnih raznorodnih samostalnikih (npr. *center*, *globa*, *kvota*). Ugotavljamo, da pogosto pride do naslonitve prevzete besede na besedo, ki v jeziku že obstaja, kar pa je težavno nedvoumno dokazati (denimo naslonitev samostalnika *mobing*, ki se večinsko izgovarja z ozkim naglašenim *o*, na samostalnik *perpetum mobile*; pri samostalnikih *šoping* in *bossing*, ki se izgovarjata s širokim naglašenim *o*, pa na samostalnika *šop* in *bos*/*boss*).[15]

Grafikon 4: Izsledki raziskave pri samostalniku *blog*.

V spletnem perceptivnem testu se je 65 % respondentov odločilo za izgovor z ozkim samoglasnikom v osnovi, kar kaže na postopno uveljavljanje ožine, na kar morda vpliva naslonitev samostalnika *blog* na (v imenovalniku ednine) enakoglasni samostalnik *blok*, ki ima v osnovi ozki naglašeni samoglasnik *o*.

4.1.3 Samostalnika *dekadenca* in *dekadent* ter pridevnik *dekadenten*

Samostalnik *dekadenca* ima v vseh priročnikih pri naglašenem samoglasniku *e* navedeno ožino, saj je bil prevzet prek nemščine, pri čemer je ohranil slovnični spol in se vključil v prvo žensko sklanjatev, kjer je v sodobni knjižni slovenščini precej samostalnikov s končajem -*enca* (npr. *konkurenca*, *impotenca*). Že Toporišič ugotavlja, da se pri končaju -*enca* ohranja ožina, vendar opozarja, da se pojavlja tudi

14 SP 2001 tega samostalnika ne obravnava.
15 Na zgleda *mobing* in *šoping* me je opozoril Marko Snoj.

širina, pri čemer izpostavlja, da bi pri nekaterih samostalnikih lahko poleg ožine navajali tudi širino, npr. *konkurenca* (Toporišič 1978: 81).[16] V naši raziskavi je pri samostalniku *dekadenca* široki *e* izbralo osem respondentov (različnega lokalnega izvora), za izgovor z ozkim samoglasnikom pa se je odločilo okoli 96 % respondentov.

Grafikon 5: Izsledki raziskave pri samostalnikih *dekadent* in *dekadenca* ter pridevniku *dekadenten*.

Samostalnik *dekadent* je bil zaradi preverjanja doslednosti odgovorov v anketnem vprašalniku uporabljen dvakrat, obakrat v edninski rodilniški obliki. Statistično relevantnih razlik ni bilo. Izsledki perceptivnega testa sicer nakazujejo, da je pri priponi *-ent* v odvisnih sklonih bolj sprejemljiv široki samoglasnik *e*, ki ga je izbralo 66 % respondentov. Izgovor z ozkim samoglasnikom se zdi bolj sprejemljiv za 31 % respondentov. Do podobnih sklepov je pri svojih anketah za ugotavljanje kakovosti naglašenega samoglasnika prišel tudi Toporišič (prim. Toporišič 1978: 81).

Pri pridevniku *dekadenten*, ki v splošnem slovarju ne izkazuje dvojničnosti (prim. SSKJ, SSKJ²), v pravopisnem priročniku pa je izgovor s širokim samoglasnikom prikazan kot enakovredna dvojnica, se je za široki *e* odločilo 14 % respondentov. Pridevnik smo prevzeli iz nemščine, kar se v slovenščini pogosto odraža z ožino.

4.1.4 Samostalnik *mohant*

Pri samostalniku *mohant*, ki je prevzet iz koroške nemščine (Snoj 2015), je v dosedanjih priročnikih naveden le izgovor z ozkim samoglasnikom *o*. V perceptivnem testu smo ugotavljali, ali se v knjižni izreki pojavlja tudi izgovor s širokim samoglasnikom *o*,[17] ki ga ta beseda izkazuje v bohinjskem govoru.[18]

16 Samostalnike, ki se v knjižni slovenščini končujejo na končaj *-enca*, bo v prihodnosti treba še natančneje raziskati, kar nakazuje hitra poizvedba med govorci slovenščine. 17 respondentov smo povprašali, ali v besedah *konkurenca*, *abstinenca*, *impotenca* in *kompetenca* izgovarjajo naglašeni *e* ozko ali široko. Pri besedah *impotenca* in *kompetenca* se je 15 respondentov odločilo za ožino, dva za širino. Pri samostalniku *abstinenca* se je 11 respondentov odločilo za ožino, trije za širino, trem pa se zdita obe možnosti enakovredni. Pri samostalniku *konkurenca* je ožino izbralo 10 respondentov, trem se zdita obe možnosti povsem enakovredni, štirje respondenti pa izgovarjajo široko. Za samostalnik *konkurenca*, ki izkazuje največ dvojničnosti, smo povprašali še dodatnih 10 govorcev slovenščine, od katerih jih je šest izbralo ožino, štirje pa širino. Širina samoglasnika *e* se je najverjetneje razširila iz imenovalniške oblike poimenovanj oseb *konkurent*, *abstinent*. Ker besed *impotent*, *kompetent* ni, se širina v teh primerih ni mogla širiti po besedni družini, temveč le po besedotvornem modelu (Marko Snoj, ustno).

17 Na pojavljanje tovrstnega izgovora me je opozoril Matej Meterc.

18 *Mohant* je namreč »mazav mehki sir iz kravjega mleka, ostrega vonja in pikantnega okusa, ki se tradicionalno izdeluje v Bohinju« (eSSKJ).

Grafikon 6: Izsledki raziskave pri samostalniku *mohant*.

Analiza kaže, da se v sodobni jezikovni rabi približno enakovredno uporabljata obe možnosti izgovora (64 oz. dobrih 29 % respondentov je izbralo izgovor [móhant], 65 oz. slabih 30 % respondentov je izbralo izgovor [môhant]). Veljalo bi še izpostaviti, da 40 % oz. 85 respondentov opazovane besede ne pozna.

5 Sklep

V članku smo na podlagi analize sodobne jezikovne prakse, osnovane na izsledkih spletnega perceptivnega testa, skušali opozoriti na problematičnost kakovosti naglašenih *e* in *o* v sodobni knjižni izreki. Analiza izsledkov prinaša sicer le delne ugotovitve, ki bodo pri nadaljnjem delu, če se bo za to pokazala potreba, dopolnjene. Raziskava nakazuje, da moramo, če želimo dobiti realen opis sodobne jezikovne rabe, tovrstno problematiko navadno razreševati od besede do besede (oz. znotraj posamezne besedne družine), saj na uveljavljanje ene od možnosti vpliva veliko različnih dejavnikov (npr. vpliv izgovarjave jezika dajalca ali jezika posrednika, naslonitev prevzete besede na že obstoječo besedo v jeziku, glasoslovne značilnosti podobno zvenečih besed v jedrnem besedišču jezika). Za pravilno razumevanje in razlaganje sinhrone ravni jezika ter za ugotavljanje sodobnih razvojnih tendenc govorjene knjižne slovenščine je treba poznati tudi etimološke in dialektološke ugotovitve. Analiza ankete tudi kaže, da je dvojničnost ena od pomembnih značilnosti prikaza govorjenega knjižnega jezika v splošnem razlagalnem slovarju, kar je glede na zapleteno glasoslovno stvarnost slovenščine povsem pričakovano. Dvojničnost, ki je utemeljena na gradivu, namreč knjižne slovenščine ne ogroža, temveč jo bogati in dela sprejemljivo za širši krog govorcev.[19]

V raziskavi uporabljena metodologija gradi most med raziskovalci in uporabniki slovenskega jezika. Iz komentarjev respondentov lahko razberemo, da jih glasoslovne značilnosti slovenskega knjižnega jezika zelo zanimajo, saj izredno natančno poslušajo in analizirajo govorce v javnih govornih položajih. To pomeni, da je še vedno zelo prisotna (pre)velika skrb za pravilno izreko, kar kaže na zelo čustven odnos govorcev slovenščine do slovenskega (knjižnega) jezika (prim. Tivadar 2003b: 287),[20]

19 Tudi za pojmovanje stabilnosti norme v praški šoli je značilno, da stabilnost norme ne izključuje njene dvojničnosti, in sicer zlasti kadar opravlja različne funkcije (knjižnega) jezika (Nebeská 2003: 20).

20 »Končna posledica pretiranega kritiziranja jezikovnega izražanja (tako pisnega kot govorjenega) je pogosto mišljenje Slovencev, rojenih govorcev slovenščine, da ne znajo (in se celo bojijo) govoriti slovensko« (Tivadar 2003b: 287).

obenem pa tudi na dejstvo, da je (govorjena) knjižna slovenščina v slovenski družbi pomembna kulturna vrednota.

Literatura

AHAČIČ, Kozma idr., 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: ZRC SAZU idr. https://isjfr.zrc-sazu.si/sites/default/files/raziskovalno_porocilo_28_11_2017.pdf (dostop 30. 5. 2019)

BREZNIK, Anton, 1982: *Jezikoslovne razprave*. Izbral in uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica.

DULAR, Janez, 2003: Pravopisni kompromis ali kompromisni pravopis? *Slavistična revija* LI/2. 123–126.

1ka: en klik anketa. www.1ka.si (dostop 30. 5. 2019)

eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–. www.fran.si (dostop 30. 5. 2019)

Gigafida. www.gigafida.net (dostop 30. 5. 2019).

GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf (dostop 30. 5. 2019)

HUBER, Damjan, 2006: Percepcija samoglasniških opozicij pri dijakih pomurskih srednjih šol. *Jezik in slovstvo* LI/1. 71–83.

HŮRKOVÁ, Jiřina, 1995: *Česká výslovnostní norma*. Praga: Scientia.

LENGAR VEROVNIK, Tina, 2015: Pravorečje v pravopisnem slovarju in ob njem. Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik (ur.). *Pravopisna razpotja. Razprave o pravopisnih vprašanjih.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 95–107.

MIRTIČ, Tanja, 2018. Pravorečna problematika s splošnoslovaropisnega vidika. *Slavia Centralis* XI/2. 172–184.

NEBESKÁ, Iva, 2003: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praga: Karlova univerza.

PALKOVÁ, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru.* Praga: Karolinum.

RIGLER, Jakob, 1976: Pravopis in pravorečje v slovarju. *Naši razgledi* XXV/1. 13.

Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, 2012. www.fran.si (dostop 30. 5. 2019)

Slovar slovenskega knjižnega jezika [= SSKJ]. www.fran.si (dostop 30. 5. 2019)

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja [= SSKJ^2]. www.fran.si (dostop 30. 5. 2019)

Slovenski pravopis [= SP 2001], 2001. www.fran.si (dostop 30. 5. 2019)

SNOJ, Marko, 2006: O tujkah in izposojenkah v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* LIV/posebna številka 1. 343–349.

SNOJ, Marko, 2015: *Slovenski etimološki slovar^3*. www.fran.si (dostop 30. 5. 2019)

ŠEKLI, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŠKRABEC, Stanislav, 1995: *Jezikoslovna dela 3*. Uredil Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, 1991: Fonološko prilagajanje soglasnikov v angleških slovarskih enotah, prevzetih v slovenščino. *Slavistična revija* XXXVIII/2. 140–156.

TIVADAR, Hotimir, 2003a: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

TIVADAR, Hotimir, 2003b: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa.* Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 281–299.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo* XLIX/2. 17–36.

TIVADAR, Hotimir, 2006: Slovenski medijski govor v 21. stoletju in pravorečje – RTV Slovenija vs. komercialne RTV-postaje. Zdena Palková, Jana Janoušková (ur.): *Kapitoly s fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Praga: Filozofska fakulteta Karlove univerze. 209–226.

TIVADAR, Hotimir, 2015: Variantnost v prihodnjem slovenskem pravopisu (s poudarkom na pravorečju). Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik (ur.): *Pravopisna razpotja. Razprave o pravopisnih vprašanjih.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 109–121.

TIVADAR, Hotimir, ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, 2001: Otvorena pitanja standardnoga slovenskog izgovora. *Govor* XVIII/2. 113–122.

TOPORIŠIČ, Jože, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, [4]2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

URBANČIČ, Boris, [3]1987: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.

VARIABILNOST HITROSTI ARTIKULACIJE V SLOVENŠČINI: PRELIMINARNA RAZISKAVA

Lucia Gaja Scuteri
Neapelj
lg.scuteri@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.91-98

Zaradi tesne povezave z jezikovnim sistemom oz. s specifičnimi značilnostmi zlogov je po mnenju številnih avtorjev mogoče reči, da za vsak jezik obstaja stabilna intrinzična hitrost artikulacije (HA) (Magno Caldognetto, Vagges 1991; Giannini 2000; Giannini, Pettorino 2011). V prispevku je predstavljen razpon variabilnosti HA v slovenščini na podlagi specifičnih vzorcev naravnega govora – izrečenega oz. s stvarnim namenom sporazumevanja – oz. mejni vrednosti, ki zamejujeta razpon, v katerem naj bi se uresničile vse možne – bolj ali manj hitro artikulirane – ritmične stopnje govora v slovenščini.

govorjena slovenščina, makroprozodična raziskava, intrinzična hitrost artikulacije

Due to its strong connection to the syllable structure of a given language, several studies have established that each language tends to have a stable intrinsic rate of articulation (AR) (Magno Caldognetto, Vagges 1991; Giannini 2000; Giannini, Pettorino 2011). The paper presents the range of variability of AR in Slovene, based on very specific samples of natural speech – i. e. produced with specific communicative intent; the minimum and maximum thresholds of the AR are established, encompassing all the possible – more or less quickly articulated – realisations of rhythmic speech rates in Slovene.

spoken Slovene, macro-prosodic research, intrinsic articulation rate

1 Uvod[1]

Medtem ko je makroprozodični[2] kazalec hitrosti govora (v nadaljevanju HG) lahko zelo variabilen, za hitrost artikulacije (v nadaljevanju HA) velja, da je dokaj stabilen kazalec, saj je močno odvisna od anatomsko-fizioloških značilnosti fonacijskega aparata (Bertinetto, Magno Caldognetto 1993: 184) oz. govornega organa. Kazalec HA nam posreduje informacije o nivoju natančnosti artikulacijske geste (nadartikuliran – podartikuliran govor). Njena vrednost izhaja iz kvocienta med številom zlogov in

1 Potreba po preliminarni določitvi intrinzične HA v slovenščini, ki je predmet pričujočega prispevka, je nastala v okviru doktorske raziskave o diahronih ritmično-prozodičnih značilnostih slovenskega TV govora (prim. Scuteri 2017). Prispevek je bil prvič predstavljen na mednarodnem simpoziju Stoletnica poučevanja slovenščine na Univerzi L'Orientale v Neaplju (prim. Scuteri 2014).

2 Več o izrazu *makroprozodičen* in o terminoloških ter metodoloških določitvah in opredelitvah hitrostnih kazalcev in upoštevanih govornih enot v Scuteri 2017.

trajanjem artikuliranih sekvenc[3] (v nadaljevanju AS), pri čemer je AS tista govorna enota, ki je sestavljena iz konkretno izrečenih zlogovnih verig, ki jo zapolnjeni premori[4] (v nadaljevanju ZP) prekinjajo. Zaradi tesne povezave z jezikovnim sistemom oz. s specifičnimi značilnostmi zlogov (zlogovno strukturo) je po mnenju številnih avtorjev mogoče reči, da pri vsakem jeziku obstaja stabilna intrinzična hitrost artikulacije (Magno Caldognetto, Vagges 1991; Giannini 2000; Giannini, Pettorino 2011).

Zlogovno trajanje, ki ga upoštevamo tako pri izračunu HA kot HG, je namreč jezikovno specifično, odvisno je namreč od zlogovne strukture določenega jezika (odprti – zaprti zlogi in število možnih zaporednih soglasniških elementov v okviru enega zloga) ter od morebitne naglašenosti elementov, saj so naglašeni zlogi načeloma daljši od nenaglašenih. V jezikih, za katere je značilna kompleksnejša zlogovna struktura oz. kjer je odstotek zaprtih zlogov večji od odprtih – npr. angleščina 60 % in nemščina 53 % – je npr. HA ne glede na zvrstno tipologijo govora (spontani oz. brani govor) manjša kot v jezikih s prevladujočim odstotkom odprtih zlogov – npr. italijanščina in francoščina 76 % ali španščina 72 % (Dellatre 1965 po Magno Caldognetto, Vagges 1991: 427). Pri tem igra vlogo pri razlikovanju HA med jeziki tudi nivo kompresibilnosti nenaglašenih zlogov, saj prav morebitna izrazita redukcija nenaglašenih zlogov daje jezikom različen ritem in vsakemu različno, vendar v istem jezikovnem sistemu stabilno HA (Bertinetto, Magno Caldognetto 1993). Za primerjavo: intrinzična HA angleškega jezika – to je jezik, ki v primerjavi z npr. italijanskim ali japonskim jezikom predstavlja kompleksnejšo zlogovno strukturo in večjo kompresibilnost nenaglašenih zlogov – je nekoliko manjša (4–5 zl/s) tako od italijanske (5–6 zl/s) kot od japonske (6–7 zl/s) intrinzične HA (Giannini 2010: 1233).

Kljub večji stabilnosti pa tudi HA variira, in to ne samo glede na jezikovni sistem, temveč tudi v povezavi z drugimi dejavniki, kot so npr. idiosinkratične in biološko-anatomske govorčeve značilnosti (npr. spol, starost, višina, teža, zdravstveno stanje, narečno ozadje) ali govorčevo čustveno stanje (Pettorino 2003, 2004). Ob tem je treba poudariti, da kljub stabilnosti kazalca v vsakem jeziku obstajata mejni vrednosti HA, nad oz. pod katerima govor lahko zveni izumetničeno ali celo nerazumljivo. V okviru razpona variabilnosti HA v istem jezikovnem sistemu običajno ločimo tri hitrostne stopnje, in sicer »normalno« razločno artikulirano besedilo (intrinzična HA), (pre)počasno oz. pretirano razločno artikulacijo (nadartikulacija) in (pre)hitro oz. pospešeno in nenatančno artikulacijo (podartikulacija) (Giannini 2000: 253). V istem jezikovnem sistemu tako variacije tega kazalca namigujejo na morebitne pospešitve ali upočasnitve hitrosti, s katero izgovarjamo zloge – na krajše oz. daljše zlogovno trajanje – ter na različno stopnjo natančnosti artikulacijske geste. Predvidoma bo torej nepatološki govor,[5] katerega vrednosti kazalca se v povprečju nahajajo pod intrinzično

3 V literaturi je AS opredeljena kot fonična veriga brez zapolnjenih premorov, ki se nahaja med praznima premoroma, katerih minimalni prag v položaju pred zapornikom je 50 ms (Zmarich, Magno Caldognetto, Ferrero 1996 po Romito, Lio, Galatà 2007).

4 Prekinitve govornega toka ločimo na prazne – tj. zvočno prazne oz. neglasovne ali tihe – in zapolnjene premore – to so zvočno zapolnjeni oz. glasovni premori (gl. Scuteri 2017).

5 Z napredovanjem nevrodegenerativnih bolezni, kot so npr. tipični in atipični parkinsonizmi, nastanejo t. i. motorične motnje govora (dizatrija, disfonija), pri čemer se artikulacijska kakovost in hitrost bolnikov

HA, nadartikuliran – govorec zloge izgovarja počasi in zelo razločno, artikulacijska gesta je široka, saj govorec artikulacijski cilj doseže pri vsakem fonemu. Ko pa so vrednosti kazalca določenega govora bližje zgornjim vrednostnim mejam, torej nad intrinzično HA, pa govorimo o podartikuliranem govoru – govorčevi artikulacijski gibi so pospešeni in tako manj natančni, artikulacijska gesta je s tem ožja in pri izgovarjavi zlogov artikulacijski cilj ni dosežen za vse foneme (Giannini 2006).

V literaturi ni zaslediti podatkov o intrinzični HA za slovenščino. Medtem ko se je v zadnjih letih na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pod vodstvom dr. Tivadarja začelo konkretno raziskovanje slovenskega govorjenega jezika glede na HG, je v slovenskem akademskem svetu vprašanje HA z redkimi izjemami pravzaprav še neobravnavano.[6] Strojno podprte raziskave hitrostnega kazalca HA v slovenščini so namreč doslej opravili predvsem tuji avtorji. V okviru analiz, ki so jih opravili Horga, Požgaj Hadži in Liker (2012) ter Horga, Požgaj Hadži in Balažič (2012), se razpon HA v slovenščini giblje med 3,3 (spontani govor) in 5,6 (brani govor) zl/s. Razpon HA slovenskega spontanega in branega govora v analizah, opravljenih na Univerzi v Neaplju (Scuteri 2005/06, 2011a, 2011b; Giannini, Pettorino 2010; Giannini, Pettorino 2011), pa je nekoliko višji in se giblje med 5,0 in 6,4 zl/s. Na podlagi navedenih podatkov se sicer da predpostavljati, da se intrinzična HA v slovenščini najverjetneje giblje okrog 5 zl/s, kar nakazujejo tudi podatki Tivadarjeve (2014) analize političnega (2,5–5 zl/s) ter branega govora v nefarmacevtskih (4,63–5,5 zl/s) in farmacevtskih reklamah (3,75–9 zl/s) ter podatki Tivadarjeve (2017) primerjalne analize spontanega in branega govora TV-voditeljev (5,5–7,7 zl/s) in slovenskih prominentnih politikov (3,7–6,9 zl/s).

2 Med pravljico in reklamo za določitev razpona HA: metoda in predstavitev gradiva

Da bi določili razpon variabilnosti HA v slovenščini, smo kot vzorec zvočnega gradiva za izmeritev najnižjih in najvišjih vrednostnih mej prilagodili metodo, ki jo uporablja Giannini (2000), in podobno kot italijanska raziskovalka analizirali specifični tipologiji naravnega govora (Scuteri 2014).

Za določitev maksimalne meje smo analizirali vzorec TV-reklam, in sicer značilne zimske reklame, ki oglašujejo zdravila proti gripi, kašlju, prehladu itn. (farmacevtske reklame). Kot je znano, se na koncu farmacevtskih reklam pojavlja sporočilo, ki opozarja, da je treba oglaševani izdelek, glede na to, da gre za zdravilo, uživati previdno. Čeprav zakoni predpisujejo, da morajo te reklame o neželenih učinkih, ki jih lahko zdravila povzročajo, poročati »razločno in razumljivo«, ob njihovem poslušanju lahko opazimo, da je za zadnji del reklame značilna izrazita pospešitev govora oz. zelo

znatno spremenita. V literaturi je torej kot nepatološki govor opredeljen tisti govor, ki ga ne afektirajo govorne motnje nevrološke narave (gl. Iraci, Grimaldi, Fivela 2018).

6 Z raziskovanjem HG na podlagi konkretnih analiz govora se zadnja leta (2010–) na Slovenskem ukvarjajo študenti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pod vodstvom dr. Hotimirja Tivadarja, ki se sicer sam tematike intenzivno loteva od leta 2003. HA spotoma omenjajo Hozjan, Kačič in Ambruš Čeh (2000) in Tivadar (2014, 2017), samostojnih obravnav pa kazalec na Slovenskem še ni bil deležen.

hitri govor, da je prav ta del znatno pospešen v primerjavi z artikulacijsko hitrostjo preostalega besedila.

Za določitev minimalne meje HA pa smo analizirali brani govor, namenjen otrokom od 3. do 5. leta starosti. Gre za pravljice, kjer govorjeni odseki alternirajo z glasbenimi deli. Bralec oz. pripovedovalec pravljice ob zavedanju tipologije občinstva, ki mu je pravljica namenjena, namerno uporablja t. i. pootročeni govor.[7] Pripovedovalčev govor torej teži k nadartikulaciji fonemov (nadartikuliran govor).

Odločili smo se za deset delov TV-oddaj (od teh je sedem farmacevtskih reklam, in sicer reklame za *Ibubel* (2-krat), *Fidi koencim 10* (2-krat), *Operil* (2-krat), *Lekadol plus C*, ter 3 pravljice) in odlomek pravljice iz zbirke pravljic na CD-ju, ki je izšla kot priloga revije *Ciciban* in *Cicido* leta 2013, predstavljenih v Preglednici 1 (v skupnem obsegu 6 min in 16 s). TV-oddaje smo na DVD-ju pridobili na RTV SLO avgusta 2014.

Besedilo	**Oddaja/Posnetek**	**Na sporedu**	**Spol govorcev**	**Čas trajanja govora po besedilih**	**Skupno trajanje govora po tipologiji**
Besedilo 1 in 2	reklama *Ibubel*	27. 1. 2011	m	4,903 s 4,121 s	29,011 s
Besedilo 3 in 4	reklama *Fidi koencim 10*	4. 1. 2012	m	4,158 s 3,785 s	
Besedilo 5 in 6	reklama *Operil*	14. 2. 2012	ž	3,924 s 4,955 s	
Besedilo 7	reklama *Lekadol plus C*	27. 10. 2013	m	3,165 s	
Besedilo 8	*Prepovedana soba*	Japonske pravljice (1979)	ž	1 min 43 s	5 min in 48 s
Besedilo 9	*Ded in drevo kam*	Zlata ptica (1979)	m	1 min 45 s	
Besedilo 10	*Kostanjev škrat*	Pravljice (1979)	m	1 min 44 s	
Besedilo 11	*Piskrček, kašo kuhaj*	Mladinska založba 2013	ž	1 min 49 s	
				Skupaj	6 min 16 s

Preglednica 1: Število in skupno trajanje analiziranih posnetkov farmacevtskih reklam in pravljic.

Tako pridobljeno gradivo smo pripravili za analizo, kar pomeni, da smo ga po konvertiranju v kompatibilni format ustrezno izrezali[8] in transkribirali. TV-oddaje so bile predvajane na TVL oz. TVS med letom 1979 in 27. oktobrom 2013. V osnovi

7 Ob primeru otroškega sogovorca oz. poslušalca govor postane počasen, stavki kratki, zlogi so razločno in podaljšano artikulirani, ustnice so zelo zaokrožene (angl. *protruded*) in ton moduliran (Giannini, Pettorino 2011: 41–42); takšno govorno vedenje pa se ob pogovoru z odraslim sogovorcem ali poslušalcem spremeni. Govor, ki ga uporabljamo pri sporazumevanju z otroki, je v literaturi definiran z izrazom *baby-talk* – slovensko bi ga lahko poimenovali *pootročeni govor*.

8 Iz farmacevtskih reklam smo izrezali glavno besedilo in za analizo shranili le zaključni del reklame; v izbranih pravljicah pa smo izrezali vse glasbene inserte.

gre za dva tipa posnetkov, in sicer za 1) farmacevtske reklame, predvajane na TVS 1 v času zimske sezone (moški in ženski poklicni govorec na koncu reklame prebere opozorilo o neželenih učinkih oglaševanega zdravila), ter 2) pravljice za otroke od 3. do 5. leta starosti, predvajane na TVL 1, oz. pravljica, posredovana kot priloga otroškim revijam *Ciciban* in *Cicido* (moški in ženski poklicni govorec – večinoma gre za igralca – prebere in interpretira umetnostna besedila, namenjena otrokom).

Analizirali smo torej govor 6 govorcev, od tega govor 4 govorce pravljic (2 igralca, 1 igralka in 1 pravljičarka) ter govor 2 govorcev farmacevtskih reklam (1 moški in 1 ženska). Gradivo je bilo analizirano s programsko opremo Wavesurfer 1.8.5, pri čemer smo pri obdelavi govornega signala in analizi zajetega gradiva uporabili hibridno eksperimentalno-perceptivno metodo.[9] Po opravljeni transkripciji in segmentaciji gradiva smo v gradivu izmerili in izračunali število zlogov, AS[10] in relativna trajanja, iz česar smo za vsakega govorca izmerili HA vseh AS.

3 Rezultati in razprava

V celoti smo analizirali 6 min in 16 s branega govora, v okviru katerega je bilo izgovorjenih 2246 zlogov, vendar v nadaljevanju predstavljamo samo podatke AS, ki so predstavljale najnižje oz. najvišje vrednosti HA v skupnem trajanju 30,18 s (gl. Preglednici 2 in 3).

Trajanje AS	Število zlogov	Povprečna HA	Razpon HA
14,995 s	137	9,13	6,86–10,44

Preglednica 2: Trajanje, število zlogov in HA artikulacijskih sekvenc z najvišjimi vrednostmi – farmacevtske reklame.

Trajanje AS	Število zlogov	Povprečna HA	Razpon HA
15,308 s	35	2,28	1,45–2,89

Preglednica 3: Trajanje, število zlogov in HA artikulacijskih sekvenc z najnižjimi vrednostmi – pravljice.

HA govorcev se v analiziranih reklamah giblje med 6,86 in 10,44 zl/s, pri čemer so pri obravnavani govorki vrednosti nekoliko nižje kot pri analiziranem govorcu, kar je odvisno od daljšega zlogovnega trajanja v govoru ženskih govork nasploh.[11]

9 Govorno gradivo lahko namreč analiziramo in segmentiramo z dvojnim pristopom: perceptivnim in eksperimentalnim. Prvi se nanaša na posameznikovo slušno razsodno sposobnost, drugi pa na računalniško programsko opremo. Programske opreme omogočajo precizno strojno merjenje in s tem preseganje subjektivnosti in arbitrarnosti, ki sta povezani s perceptivnim pristopom. Pri tem Buroni (2010) opozarja, da mora raziskovalec sicer vedno »ročno« preveriti natančno individuacijo artikuliranih delov (praznih in zapolnjenih premorov) in zato pri določanju govornih enot nasploh priporoča mešan, perceptivno-eksperimentalni pristop.

10 AS in FV so se v analiziranih besedilih ujemale, saj se v izbranem gradivu ni pojavil noben ZP, ki bi prekinil AS.

11 Zgradba fonacijskega aparata vpliva na akustične značilnosti govorcev odvisno od govorčevega spola in starosti. V študijah so Nittrouer idr. (1990) ter Klatt idr. (1990 po Vitagliano 2008: 319–320) dokazali, da manjša dolžina fonacijskega kanala pri ženskah (in otrocih) pogojuje namreč nekatere akustične značilnosti njihovega glasu, ki tako predstavlja v primerjavi z glasom odraslega moškega višje resonančne

HA pripovedovalcev pravljic pa se giblje v nekoliko manjšem razponu in predstavlja nižje vrednosti (1,45–2,89 zl/s). V nasprotju s pričakovanim se je pri branju pravljic izkazalo, da je govor moških pripovedovalcev počasnejši od govora pripovedovalk, saj predstavlja v povprečju nižje vrednosti HA in daljše povprečno zlogovno trajanje, kar je najverjetneje treba pripisati bolj emfatičnemu interpretiranju pravljic, v spremstvu pogostih poudarkov in pogostega podaljšanja samoglasniških fonemov, ki je v analiziranem gradivu značilen za moške pripovedovalce.[12] Kot pričakovano in kot kažejo tudi povprečne vrednosti HA, se povprečno zlogovno trajanje v dveh tipologijah govora znatno razlikuje, saj je v pravljicah štirikrat daljše (437 ms) kot v opozorilih o posvetu pri farmacevtu ali zdravniku (109 ms).

V luči izpeljanih izračunov lahko sklepamo, da se povprečni razpon variabilnosti HA v slovenščini giblje med minimalno hitrostjo 2,28 zl/s in maksimalno hitrostjo 9,13 zl/s. Gre za variacijo približno 7 zl/s oz. za 300 % pospešitev v »hitrem« govoru v primerjavi s »počasnim«. Znotraj tako pridobljenega razpona je torej pričakovati, da se bodo vse možne ritmične stopnje slovenskega govora predvidoma realizirale.

Podobno kot za HG tudi pri HA običajno ločimo tri hitrostne stopnje, in sicer »normalno« razločno artikulirano besedilo, (pre)počasno (nadartikulirano) in (pre)hitro (podartikulirano), pri čemer je tako rekoč jasno, da naj bi se »normalni« govor umestil na sredini pridobljenega razpona. Na podlagi izmerjenih vrednosti lahko sklepamo, da naj bi bila torej za slovenščino »normalna« HA okrog 5,8 zl/s (gl. Graf 1).

Graf 1: Mejni vrednosti HA in intrinzična HA v slovenščini.[13]

frekvence in povprečno višje vrednosti osnovne frekvence F0. Zaradi tega naj bi ženske pri artikulaciji fonov potrebovale več časa, kar se pogosto prevede v daljše trajanje zlogovnih segmentov in tako tudi na nižje vrednosti HA od moških. Po Byrdu (1994) in Fergusonu (1994 oba po Vitagliano 2008) pa vendarle ugotovljeno daljše trajanje samoglasniških segmentov v ženskem glasu ne povzroča vedno tudi daljšega zlogovnega trajanja, kar narekuje nadaljnje raziskovanje dejavnikov, ki vplivajo na nižjo HA v ženskem govoru.

12 Potrditev podatka o daljšem zlogovnem trajanju in nižji HA pri moških pripovedovalcih pravljic bo treba v prihodnosti dokazati na osnovi širšega raziskovalnega korpusa in ugotoviti, ali se pri tem kaže splošna težnja oz. idiosinkratična tendenca ali pa je povezano z govornim šolanjem (izvirnim poklicem pripovedovalcev) in besedilnimi značilnostmi posameznih pravljic.

13 Legenda: maks. prag. = maksimalni prag oz. višja mejna vrednost HA (farmacevtske reklame), min. prag. = minimalni prag oz. nižja mejna vrednost HA (pravljice), in. HA = intrinzična HA.

4 Sklep

Preliminarna analiza izbranega gradiva nam je omogočila individuiranje maksimalnih in minimalnih vrednosti HA za slovenski brani govor in tako intrinzično HA slovenščine. Pri tem smo potrdili trditev, ki smo jo postavili na osnovi podatkov že opravljenih analiz HA v slovenščini, da se intrinzična HA v slovenskem jeziku najverjetneje giblje okrog 5 zl/s.

Z opravljeno raziskavo seveda nismo izčrpali vseh možnosti raziskovanja in bi bilo smiselno v prihodnosti HA in njeni variaciji v slovenščini posvetiti več pozornosti in prostora. Pri tem je sicer treba izpostaviti, da pridobljene vrednosti zaradi naše želje po analizi naravnega govora – izrečenega oz. s stvarnim namenom sporazumevanja – ne predstavljajo skrajnih možnih pragov, saj je pričakovati, da bi npr. v laboratorijskem govoru, se pravi v vzorcu nenaravno proizvedenega govora – izrecno izdelanega za analizo, torej brez stvarnega sporazumevalnega namena – lahko opazili večje oz. manjše število zl/s in drugačno povprečno zlogovno trajanje in tako posledično tudi različne vrednosti HA.

Kljub omejenemu obsegu in specifičnosti analiziranega vzorca pridobljeni podatki vsekakor predstavljajo uporabno izhodiščno točko za nadaljnje raziskovanje variabilnosti HA v slovenskem spontanem in branem govoru na osnovi demografsko homogeno (npr. spolno, starostno, zdravstveno) vzorčenega govornega gradiva.

Literatura

BERTINETTO, Pier Marco, MAGNO CALDOGNETTO, Emanuela, 1993: Ritmo e intonazione. Alberto A. Sobrero (ur.): *Introduzione all'italiano contemporaneo. Vol. 1 Le strutture.* Bari: Laterza. 141–192.

BURONI, Edoardo, 2010: La voce del telegiornale. Aspetti prosodici del parlato tele-giornalistico italiano in chiave diacronica. Elisabetta Mauroni, Mario Piotti (ur.): *L'italiano televisivo 1976–2006. Atti del Convegno (Milano 15–16 giugno 2009).* Firenze: Edizioni Accademia della Crusca. 387–407.

GIANNINI, Antonella, 2000: Range di variabilità della velocità di articolazione in italiano. *Atti del XXVIII Convegno nazionale dell'Associazione Italiana di Acustica (AIA).* Bitonto (BA): Tipografia Addante. 253–256.

GIANNINI, Antonella, 2006: *Predavanje pri predmetu Fonetica sperimentale*. Napoli: Facoltà di Lettere e Filosofia, Università degli Studi di Napoli »L'Orientale« 10. 2. 2006.

GIANNINI, Antonella, 2010: Uno sguardo al ritmo e alla prosodia. Franco Mazzei, Patrizia Carioti (ur.): *Oriente, Occidente e dintorni ...: scritti in onore di Adolfo Tamburello*. Napoli: Il Torcoliere Officine Grafico-Editoriali d'Ateneo. Università degli Studi di Napoli »L'Orientale«. 1227–1239.

GIANNINI, Antonella, PETTORINO, Massimo, 2010: Il parlato dei mass media: analisi multilingue del parlato dei telegiornali. Massimo Pettorino idr. (ur.): *Comunicazione parlata 3. Atti del congresso internazionale GSCP (Napoli 23–25 febbraio 2009). Volume II.* Napoli: Il Torcoliere Officine Grafico-Editoriali d'Ateneo, Università degli Studi di Napoli »L'Orientale«. 71–83.

GIANNINI, Antonella, PETTORINO Massimo, 2011: L'italiano e lo sloveno a confronto. Indagine preliminare sul piano ritmico prosodico. Aleksandra Žabjek, Lucia Gaja Scuteri (ur.): *I 90 anni dello sloveno a Napoli. Atti del convegno.* Napoli: Il Torcoliere Officine Grafico-Editoriali d'Ateneo, Università degli Studi di Napoli »L'Orientale«. 41–56.

HORGA, Damir, POŽGAJ HADŽI, Vesna, BALAŽIČ BULC, Tatjana, 2012: Speech fluency: a result of oral language proficiency? *Linguistica* LII/1. 87–100.

HORGA, Damir, POŽGAJ HADŽI, Vesna, LIKER, Marko, 2012: Vremenski parametri govora. Vesna Požgaj Hadži idr. (ur.): *Izazovi kontrastivne lingvistike. Izzivi kontrastivne lingvistike.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 114–125.

IRACI, Massimiliano Mario, GRIMALDI, Mirko, FIVELA GILI, Barbara, 2018: Dalla L2 al parlato patologico: un indice di categorizzazione fonemica per la valutazione dell'intelligibilità del parlato disartrico. Anna De Meo, Margaret Rasulo (ur.): *Usare le lingue seconde. Comunicazione, tecnologia, disabilità, insegnamento.* Milano: Officinaventuno (Collana Studi AitLA, 7). 195–210. www.aitla.it/images/pdf/StudiAItLA7/015Iraci--Grimaldi-Fivela.pdf (dostop 5. 8. 2019)

MAGNO CALDOGNETTO, Emanuela, VAGGES, Kyriaki, 1991: Indici di fluenza, tipologia e distribuzione delle sillabe nel parlato spontaneo. *Atti del XIX Convegno Nazionale dell'AIA (Napoli 10–12 aprile 1991)*. *Rivista Italiana di Acustica*. 423–429.

PETTORINO, Massimo, 2003: Caratteristiche prosodiche dell'italiano dialogico. Piero Cosi, Emanuela Magno Caldognetto (ur.): *Voce, Canto e Parlato, studi in onore di F. Ferrero.* Padova: Unipress. 227–230.

PETTORINO, Massimo, 2004: La velocità di articolazione. Amedeo De Dominicis idr. (ur.): *Costituzione, gestione e restauro di corpora vocali. Atti delle XIV Giornate di studio del GFS (A.I.A).* Roma: Esagrafica (Collana degli atti dell'associazione italiana di acustica, 31). 227–232.

ROMITO, Luciano, LIO, Rosita, GALATÀ, Vincenzo, 2007: Fluency Articulation and Speech Rate as new parameters in the Speaker Recognition. *Proceedings of the 3th Conference on Experimental Phonetics (CEP) (Santiago de Compostela 24–26 October 2007)*. www.researchgate.net/publication/266448871_Fluency_Articulation_and_Speech_Rate_as_new_parameters_in_the_Speaker_Recognition/link/558bc09708ae31beb1005bfe/download (dostop 5. 8. 2019)

SCUTERI, Lucia Gaja, 2005/2006: *Esperimento contrastivo tra lo sloveno e l'italiano a livello ritmico-prosodico. Seminarska naloga.* Napoli: Università degli Studi di Napoli »L'Orientale«, Facoltà di Lettere e Filosofia, Lingue e culture comparate.

SCUTERI, Lucia Gaja, 2011a: *La lingua slovena: confronto diacronico del parlato televisivo*. *Magistrsko delo.* Napoli: Università degli Studi di Napoli »L'Orientale«, Facoltà di Lettere e Filosofia, Lingue e culture dell'Europa orientale.

SCUTERI, Lucia Gaja, 2011b: Slovenski jezik: diahronična primerjava televizijskega govora politikov in novinarjev. Franc Marušič, Rok Žaucer (ur.): *Škrabčevi dnevi 7. Zbornik prispevkov s simpozija 2011*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. 76–87.

SCUTERI, Lucia Gaja, 2014 (v tisku): *Indagine preliminare sulla variabilità della velocità di articolazione in sloveno*. Prispevek na konferenci Centenario dello sloveno a Napoli. Neapelj 3.–4. 10. 2014.

SCUTERI, Lucia Gaja, 2017: *Razvoj slovenskega televizijskega jezika od osemdesetih let do danes v luči diahrone primerjave vzorčnih dnevnoinformativnih oddaj. Doktorska disertacija.* Koper: Fakulteta za humanistične študije.

TIVADAR, Hotimir, 2014: *Hitrost govora v slovenskih govorjenih TV-reklamah.* Predavanje na Univerzi v Bratislavi.

TIVADAR, Hotimir, 2017: Speech rate in phonetic-phonological analysis of public speech (using the example of political and media speech). *Journal of Linguistics* LXVIII/1. 37–56. https://content.sciendo.com/view/journals/jazcas/68/1/article-p37.xml (dostop 5. 8. 2019)

VITAGLIANO, Ilaria, 2008: Il parlato dei tg: voce maschile e voce femminile. Massimo Pettorino idr. (ur.): *La comunicazione parlata I. Atti del Convegno Internazionale.* Napoli: Liguori. 319–333.

NAGLAŠEVANJE IZBRANIH PRIDEVNIKOV NA *-(IJ)SKI* IN SAMOSTALNIKOV Z NAGLASNO DVOJNICO

Jana Volk
Fakulteta za humanistične študije, Koper
jana.volk@fhs.upr.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.99-107

Naglasno mesto je v slovenščini nepredvidljivo, ni vezano na določen zlog v besedi, temveč se ga naučimo skupaj z besedo. Že Rigler (1968) ugotavlja, da je problem naglaševanja eden izmed pomembnejših v slovenskem pravorečju. Namen prispevka je pokazati na nekatere naglasne značilnosti samostalnikov in pridevnikov v sodobni knjižni izreki. Osredinili smo se na pridevniške izpeljanke na *-(ij)ski* in na samostalnike z naglasnimi dvojnicami. Med govorci primorske narečne skupine smo izvedli raziskavo, v kateri so sodelujoči brali posamezne povedi, kjer so bili opazovani samostalniki in pridevniki uporabljeni v nevtralnem stavčnem položaju. Posebej smo analizirali samostalnike in pridevnike z naglasnimi dvojnicami, pridevnike na *-(ij)ski* z nepremičnim naglasnim tipom in pridevnike na *-(ij)ski* s premičnim naglasnim tipom. Rezultate raziskave smo primerjali s *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* (2014), slovarskim delom *Slovenskega pravopisa* (2014) in *Slovensko zborno izreko* (Šeruga Prek, Antončič 2003).

naglas, naglaševanje, naglasno mesto, pridevniki na *-(ij)ski*, samostalniki z naglasno dvojnico, primorska narečna skupina

Stress and accentuation in Slovene can occasionally be unpredictable and is not bound to a specific syllable but is acquired along with the word. Rigler (1968) notes that the problem of accentuation and stress is one of the most important in Slovene orthoepy. The purpose of this article is to show some of the accent features of nouns and adjectives in the contemporary standard pronunciation. The research focused on adjectival derivatives with the *-(ij)ski* suffix and nouns that have two possibilities of accentuation. Among the speakers of the Littoral dialect group, a survey was conducted in which respondents read individual sentences and nouns and adjectives used in neutral clause positions were noted. Nouns and adjectives that have two possibilities of accentuation and adjectives with the *-(ij)ski* suffix that had a mobile and those that had an immobile accentuation type were analysed. The results of the survey were compared to the Dictionary of Slovenian Language (2014), the dictionary part of the Slovene Grammar (2014), and the Slovenian standard pronunciation (Šeruga Prek, Antončič 2003).

stress, accentuation, accent placement, adjectives with the *-(ij)ski* suffix, heteronym nouns, Littoral dialect group

1 Naglaševanje, naglas in naglasno mesto

Naglaševanje je »[i]zrazitost (jakostna ali tonemska) enega zloga [...] nasproti drugemu [...] iste besede ali ene enozložne besede« (Toporišič 1992: 116). V slovenskem

jezikoslovju sta se dolgo zamenjevala termina *naglas* (lastnost besede) in *poudarek* (lastnost stavka), ki je veljal za besedni poudarek, torej v današnjem smislu naglasa. Razlikovanje med pojmoma sta uvedla Rigler (1968) in Toporišič (1976).

Večina besed v slovenskem knjižnem jeziku je enonaglasnic, tvorjenke pa so lahko večnaglasnice (najpogosteje zloženke in sklopi, npr. *živínozdravník*, *dváindvájset*). Na število naglasov vpliva tudi zavedanje o tvorjenosti besede – če se tvorjenosti zavedamo, tvorjenka običajno ohranja naglase besed, iz katerih je tvorjena, če se tvorjenosti ne zavedamo (več), tvorjenka nima več naglasov (Šeruga Prek, Antončič 2003: 89).

V slovenskem knjižnem jeziku mesto naglasa ni predvidljivo oz. ni vezano na določen zlog v besedi (po Toporišiču prosti naglas; Toporišič 1992: 105); naglasa se naučimo skupaj s posamezno besedo. Pri knjižnem naglasu pa so nam lahko v pomoč nekatera pravila v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 63–71), *Slovenskem pravopisu* (2007: 69–72 in 2014, v nadaljevanju SP), *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (2014, v nadaljevanju SSKJ) in priročniku *Slovenska zborna izreka*, v katerem želita avtorici pokazati na najpogostejše izgovorne napake govorcev slovenskega jezika (Šeruga Prek, Antončič 2003: 13–14).

Že Rigler ugotavlja, da je eden izmed pomembnejših pravorečnih problemov naglaševanje. Do razlik v naglasnem mestu lahko prihaja zaradi različno izpeljanih naglasnih premikov v narečjih in »različno daleč izpeljanih posploševanj naglasa v posameznih oblikoslovnih kategorijah« (Rigler 1968: 193). Zaradi nestalnega naglasnega mesta bi bilo smiselno pri izgovoru krajevnih in osebnih lastnih imen upoštevati izvorno naglasno mesto, ki je vezano na okolje in na uporabnike teh imen (Tivadar 2015b: 144–146).

2 Pravorečje v jezikovnih priročnikih

Strokovna javnost (npr. Tivadar že 2003a, 2003b, 2003c, 2015a, 2018; Mirtič 2018; Mirtič idr. 2018; Žavbi Milojević 2018) že dlje časa opozarja, da slovenščina nima samostojnega pravorečnega priročnika, zadnji je *Slovensko pravorečje* Mirka Rupla (1946). V okviru raziskave v projektu Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov je dobra polovica anketiranih izrazila željo po pravorečnem priročniku kot temeljnem priročniku, ki ga slovenščina in njeni uporabniki nujno potrebujejo.[1] Priročnik, ki bi pri pravorečnih zadregah pomagal tako profesionalnim govorcem kot splošnim uporabnikom, bi prispeval k višji splošni govorni kulturi (Ahačič 2017: 19–20).

Ker sta slovensko glasoslovje in pravorečje navezana na regionalno poreklo govorca, sta že v preteklosti veljala za zahtevno (Tivadar 2016: 112–113). Čeprav so fonetične značilnosti slovenskega knjižnega jezika obširno predstavljene v SSKJ, informacije o naglasu pridobljene z anketami, v slovarju je označen tako jakostni kot tudi tonemski naglas, pa spremenjene okoliščine govora prinašajo tudi potrebo, da

1 Za zdaj funkcijo pravorečnega priročnika do določene mere opravljajo SP, SSKJ in *Slovenska zborna izreka* Šeruge Prek in Antončič, kar kaže tudi na določeno nesamostojnost pravorečne stroke (Ahačič 2017: 19).

že predstavljena fonetična dejstva ponovno preverjamo (Tivadar 2009: 365). Zadnje desetletje 20. stoletja je namreč poleg velikega tehnološkega razvoja prineslo tudi spremenjene okoliščine govora – vse več je govora v javnosti, razmahnilo se je število medijev, na mnogih radijskih postajah je v ospredju predvsem spontani govor, ki je tudi v narečno obarvanem jeziku, v knjižno izreko prodirajo prvine slenga, narečja, pokrajinskih govorov ali tujih jezikov. A ravno ta raznolikost govora – pokrajinska,[2] narečna, verjetno pa tudi generacijska – je lahko za raziskovalce poseben izziv (Tivadar 2004: 173, 175). Variantnost pa mora biti utemeljena (prav tam: 173), zato se morajo raziskovalci ukvarjati predvsem z raziskovanjem govora in realnih govorjenih besedil (Tivadar 2012: 596).

3 Naglasno mesto v raziskavah slovenskega govorjenega jezika ter raziskava o naglaševanju pridevnikov na *-(ij)ski* in nekaterih samostalnikov z naglasno dvojnico v primorski narečni skupini

Laharnar (2014: 61–62) na gradivu korpusa Gos ugotavlja, da prihaja do odstopanj pri naglasnem mestu predvsem pri premičnem naglaševanju večzložnih deležnikov na *-l.* Tu po Šeruga Prek in Antončič (2003: 101) prevladuje napačno nepremično naglaševanje (npr. *pozvoníl* namesto *pozvónil*). Pri samostalnikih z dvojnico v naglaševanju v rodilniku ednine izpostavi samostalnik *zavod* (naglašen kot *závoda* ali *zavóda*), ki kaže odstopanja v množinski obliki – v korpusu se namreč ob dvojnici *závodi* pojavlja le oblika *zavódi*, ki jo priporočata tudi Šeruga Prek in Antončič (2003: 127). Nekatere samostalnike pa lahko govorci napačno naglasijo že v imenovalniku, npr. *petelin*, *Ukrajinka* ali *dekle*. Beseda *megla* je po SSKJ lahko naglašena na polglasniku ali na *a*: v korpusu se pojavljata obe obliki, v obliki z naglasnim mestom na *a* pri govorki iz severovzhodne Slovenije. Tudi beseda *pekel* ima dvojnično naglaševanje, obe možnosti se pojavljata tudi v korpusu.

Mirtič (2015: 129–132) opazuje naglasne značilnosti samostalnikov druge ženske sklanjatve z dvojničnim pregibno-naglasnim vzorcem v rodilniku ednine in ugotavlja, da prevladuje mešani naglasni tip, saj ga vsi anketiranci uporabijo pri 11 samostalnikih (*nàdoblastí*, *podkletí*, *primesí*, *uteží* ...), pri samostalnikih *oblast*, *premoč* in *veleobrt* 9 anketirancev uporablja mešani naglasni tip, po 1 pa nepremičnega, pri samostalniku *obrv* 8 anketirancev uporablja mešani naglasni tip, 2 pa nepremičnega, najbolj pa izstopa samostalnik *postrv*, pri katerem 6 anketirancev uporablja mešani naglasni tip, 4 anketiranci pa so naglasili tudi končnico (*postrví*).

3.1 Raziskava med govorci primorske narečne skupine

Šeruga Prek in Antončič ugotavljata, da je pri izpeljanih pridevnikih na *-(ij)ski*, nastalih iz samostalnikov, zelo pogosto napačno naglaševanje. Prevladuje sicer naglaševanje na *-(ij)ski,* zato ga avtorici priporočata tudi pri morebitnih dvojnicah (Šeruga Prek, Antončič 2003: 91).

2 Govorjeni jezik na Obali se od govorjenega jezika drugih slovenskih pokrajin razlikuje (vsaj) po intonaciji (Volk 2011) in tvorjenju polglasnikov (Volk 2018).

Raziskavo smo izvedli[3] med govorci slovenščine kot maternega jezika, ki prihajajo iz različnih krajev primorske narečne skupine (po Logar, Rigler 1983, 2016). Sodelovalo je 55 anketirancev ženskega in moškega spola, starih od 9 do 74 let.

V raziskavi sodelujoči anketiranci so prebrali vnaprej pripravljeno besedilo, ki vsebuje analizirane samostalnike in pridevnike v nevtralnem stavčnem položaju. Pred snemanjem niso bili seznanjeni, kaj natančno z raziskavo preverjamo, na branje se niso mogli pripravljati. Njihovo branje smo posneli, da bi kasneje analizirali naglasno mesto. Naglasno mesto izbranih pridevnikov in samostalnikov smo analizirali po slovarskem delu SP (2014), SSKJ[1] (2014), SSKJ[2] (2014) in *Slovenski zborni izreki* (Šeruga Prek, Antončič 2003). Ločeno analiziramo: a) samostalnike z naglasnimi dvojnicami, b) pridevnike na *-(ij)ski* z naglasnimi dvojnicami, c) pridevnike na *-(ij)ski* z nepremičnim naglasom, č) pridevnike na *-(ij)ski* z obveznim premičnim naglasom in d) ostale pridevnike na *-(ij)ski*.

Rezultati so zaradi lažje primerjave prikazani v odstotkih. Pri nekaterih sodelujočih se je pojavilo povsem napačno[4] oz. neustrezno naglaševanje, npr. *próvizija*, zato smo takšne primere iz obravnave izločili, preostalo število pravilnih in nepravilnih primerov oz. dvojnic smo preračunali v odstotke, vrednosti so zaokrožene na eno decimalko. Če ni drugače navedeno, velja oznaka SSKJ za prvo (SSKJ[1]) in drugo izdajo SSKJ (SSKJ[2]).

3.1.1 Samostalniki z naglasnimi dvojnicami

Sem sodijo samostalniki, ki imajo naglas na predzadnjem ali predpredzadnjem zlogu. V nekaterih primerih je med obema možnostma kvalifikator *in*,[5] v drugih pa *tudi*.[6] Analizirani samostalniki in kvalifikatorji so navedeni v Tabeli 1. Samostalnik *diskusija* ima v SSKJ[2] kvalifikator *in*, po SSKJ[1] kvalifikator *tudi*, po SP pa se naglašuje samo na predzadnjem zlogu. Samostalnik *televizija*[7] ima po SSKJ kvalifikator *in*, v SP pa je navedena samo oblika z naglasom na predzadnjem zlogu. Pri samostalniku *agencija* je na prvem mestu oblika z naglasom na predpredzadnjem zlogu (*agéncija*), pri ostalih analiziranih samoglasnikih s kvalifikatorjem *in* pa je na prvem mestu oblika z naglasom na predzadnjem zlogu (*diskusíja*, *televizíja*). V samostalnikih s kvalifikatorjem *tudi* je na prvem mestu navedena oblika z naglasom na predzadnjem zlogu.

3 Za pomoč pri izvedbi ankete se zahvaljujemo študentom Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem: Aniki Černigoj, Anzheliki Danadzhy, Poloni Kavčič, Leonu Kolmanu, Nini Petejan, Piji Stegel in Marini Vitković.

4 Izraza *pravilno* in *nepravilno*/*napačno* uporabljamo v pomenu, da naglasno mesto ni v skladu z v jezikovnih priročnikih zapisano knjižno normo.

5 Kvalifikator *in* stoji pred enakovredno dvojnico. Dvojnice so lahko pisne, izgovorne, pisno-izgovorne ali oblikoslovne (SSKJ[2]: 29, 35). Izgovorne dvojnice se lahko razlikujejo v številu naglasov, mestu naglasa, kvaliteti in kvantiteti naglašenega samoglasnika, fonemskih variantah.

6 Kvalifikator *tudi* stoji pred manj navadno dvojnico, ki se v knjižnem jeziku ali umika ali uveljavlja (SSKJ: 35).

7 Samostalnik najdemo tudi v *Slovarju slovenskih sinonimov* z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu (*televizíja*).

Analizirana beseda	Kvalifikator		Naglas na predzadnjem zlogu v %	Naglas na predpredzadnjem zlogu v %
agéncija	*in*	*agencíja*	77,1	22,9
*televizíja**	*in* (SSKJ)	*televízija*	60,4	39,6
*diskusíja***	*in* (SSKJ[2])/*tudi* (SSKJ[1])	*diskúsija*	4,1	95,9
eksplozíja	*tudi*	*eksplózija*	28,8	71,2
garancíja	*tudi*	*garáncija*	90,2	9,8
kartuzíja[8]	*tudi*	*kartúzija*	24,5	75,5
provizíja	*tudi*	*provízija*	71,4	28,6
trámvaj	*tudi*	*tramváj*	57,7	42,3

Tabela 1: Naglaševanje samostalnikov, ki imajo v imenovalniku ednine dvojnično naglasno mesto. * Po SP samo *televizíja*. ** Po SP samo *diskusíja*.

V samostalnikih s kvalifikatorjem *in* prevladuje naglas na predpredzadnjem zlogu v besedi *agéncija* in na predzadnjem zlogu v besedi *televizíja*. V besedi *diskúsija* je pogostejše naglasno mesto na predpredzadnjem zlogu, torej prevladuje oblika, ki je v SSKJ[1] označena kot manj pogosta. Med samostalniki s kvalifikatorjem *tudi* prevladuje naglasno mesto na predzadnjem zlogu pri samostalnikih *garancíja* in *provizíja*, pri samostalniku *tramvaj* sta obe dvojnici uporabljeni skoraj enakovredno, samostalnika *eksplózija* in *kartúzija* pa sta pogosteje naglašena na predpredzadnjem zlogu.

3.1.2 Pridevniki na *-(ij)ski* z naglasno dvojnico

Pridevnik *televizijski* ima v SSKJ na prvem mestu naglas na predzadnjem zlogu (*televizíjski*), ob kvalifikatorju *in* pa tudi obliko z naglasom na predpredzadnjem zlogu (*televízijski*), v SP pa samo prvo obliko. Pridevnik *kemijski* ima po SSKJ na prvem mestu naglas na predpredzadnjem zlogu (*kémijski*), ob kvalifikatorju *tudi* je oblika z naglasom na predzadnjem zlogu (*kemíjski*), SP pa pozna samo slednjo obliko. Pridevnik *intervencijski* ima na prvem mestu obliko z naglasom na predzadnjem zlogu (*intervencíjski*), pridevnik *tramvajski* pa z naglasom na predpredzadnjem zlogu (*trámvajski*).

8 Samostalnik najdemo tudi v *Slovarju slovenskih sinonimov* z naglasnim mestom na predpredzadnjem zlogu (*kartúzija*).

Analizirana beseda	Kvalifikator		Naglas na predzadnjem zlogu v %	Naglas na pred-predzadnjem zlogu v %
privatizacíjski	*in*	*privatizácijski*	57,1	42,9
*televizíjski**	*in* (SSKJ)	*televízijski*	76	24
intervencíjski	*tudi*	*intervéncijski*	21,6	78,4
*kémijski***	*tudi* (SSKJ[2])	*kemíjski*	9,4	90,6
trámvajski	*tudi*	*tramvájski*	64,7	35,3

Tabela 2: Naglaševanje pridevnikov na *-(ij)ski*, ki imajo v imenovalniku ednine dvojnično naglasno mesto. * Po SP samo *televizíjski*. ** Po SP samo *kemíjski*.

Pri anketirancih prevladuje naglas na predzadnjem zlogu pri pridevniku *televizíjski*, pri pridevniku *privatizacijski* pa sta skoraj enakovredni obe obliki, *privatizacíjski* in *privatizácijski*. Pri pridevnikih s kvalifikatorjem *tudi* prevladuje naglas na predpredzadnjem zlogu pri pridevniku *intervéncijski*, torej v obliki, ki naj bi bila v knjižnem jeziku manj pogosta, in *kemíjski*, obliki, ki je v knjižnem jeziku pogostejša. Pri pridevniku *tramvájski* pa je pogosteje izbrana dvojnica, ki naj bi bila v knjižnem jeziku manj pogosta.

3.1.3 Pridevniki na *-(ij)ski* z nepremičnim naglasom

Pridevnika *magíjski* in *prekmúrski*[9] imata naglas na predzadnjem zlogu, pridevnika *promócijski* in *transákcijski* pa na predpredzadnjem zlogu.

Analizirana beseda	Naglas na predzadnjem zlogu v %	Naglas na pred-predzadnjem zlogu v %
magíjski	28,8	71,2
prekmúrski	50	50
*promócijski**	9,4	90,6
transákcijski	13,5	86,5

Tabela 3: Naglaševanje pridevnikov na *-(ij)ski* z nepremičnim naglasom. * Besede *promocijski* v SP ni.

Pridevnik *mágijski* večina anketirancev naglašuje na predpredzadnjem zlogu, torej napačno, pri pridevniku *prekmurski* pa je razmerje izenačeno. Pridevnika *promócijski* in *transákcijski* večinoma naglašujejo pravilno, na predpredzadnjem zlogu v besedi.

9 Lokalni pokrajinski izgovor je z naglasom na prvem zlogu (*Prékmurje*, *prékmurski*) (Tivadar 2015b: 145).

3.1.4 Pridevniki na *-(ij)ski* z obveznim premičnim naglasom

Pridevniki z obveznim premičnim naglasom so naglašeni na predzadnjem zlogu.

Analizirana beseda	Naglas na predzadnjem zlogu v %	Naglas na predpredzadnjem zlogu v %
akumulacíjski	72,6	27,4
garancíjski	76,8	23,2
infekcíjski	36,5	63,5
komunikacíjski	74,5	25,5
kvalifikacíjski	59,6	40,4
okupacíjski	50	50
operacíjski	78,8	21,2
opozicíjski	41,2	58,8
organizacíjski	69,2	30,8
reakcíjski	69,2	30,8
reformacíjski	38,5	61,5
reklamacíjski	42,1	57,9
rekreacíjski	61,9	38,1

Tabela 4: Naglaševanje pridevnikov na *-(ij)ski* z obveznim premičnim naglasom.

Pravilno so anketiranci naglasili pridevnike *operacíjski*, *garancíjski*, *komunikacíjski*, *akumulacíjski*, *organizacíjski*, *reakcíjski*, *rekreacíjski*, *kvalifikacíjski*, pri pridevniku *okupacijski* se enakomerno uporabljata obliki *okupácijski* in *okupacíjski*, pri pridevnikih *opozícijski*, *reklamácijski*, *reformácijski* in *infékcijski* pa je pogostejša napačna oblika.

3.1.5 Ostali analizirani pridevniki na *-(ij)ski*

V to kategorijo uvrščamo pridevnike, ki so naglašeni na predzadnjem zlogu, samostalniki, iz katerih so pridevniki izpeljani, pa imajo naglasno dvojnico (npr. *agencíja* in *agéncija*, pridevnik je *agencíjski*).

Analizirana beseda	Naglas na predzadnjem zlogu v %	Naglas na predpredzadnjem zlogu v %
agencíjski	86,8	13,2
diskusíjski	28,8	71,2
eksplozíjski	40,4	59,6
kartuzijánski	78,8	21,2

Tabela 5: Naglaševanje ostalih pridevnikov na *-(ij)ski*.

V pridevnikih *agencíjski* in *kartuzijánski* prevladuje pravilno naglaševanje na predzadnjem zlogu, v pridevnikih *diskúsijski* in *eksplózijski* pa prevladuje napačno naglaševanje na predpredzadnjem zlogu.

4 Rezultati in zaključki

Po analizi vseh primerov, ki imajo naglasne dvojnice in med obema oblikama kvalifikator *in*, ugotovimo, da rahlo prevladuje naglas na predpredzadnjem zlogu (54,94 %), na predzadnjem zlogu pa je naglašenih 45,06 % primerov. V primerih z dvojničnim naglaševanjem in s kvalifikatorjem *tudi* pa je razmerje obrnjeno – več (54,1 %) jih je naglašenih na predpredzadnjem zlogu, torej je večkrat izbrana manj običajna možnost, 45,9 % besed pa je naglašenih na predzadnjem zlogu. Pridevnikov na -*(ij)ski*, ki se pravilno naglašujejo na predzadnjem zlogu, je v naši anketi 57,1 %, kar velik odstotek pa jih je neustrezno naglašenih na predpredzadnjem zlogu, 42,9 %. Skupno rahlo prevladuje naglas na predzadnjem zlogu v besedi (52,6 % vseh primerov). Tudi v italijanščini, jeziku, ki je z večino narečij analizirane narečne skupine v stiku, je naglasno mesto prosto, najpogosteje je naglas na predzadnjem zlogu (takih je približno polovica vseh besed), precej besed pa ima naglas na predpredzadnjem zlogu (približno desetina) (Canepari 2004: 150). A glede na dobljene rezultate ne bi mogli z gotovostjo trditi, ali je viden vpliv italijanskega jezika. Mogoče na neustrezno izbiro naglasnega mesta vpliva tudi pomanjkanje sodobnega pravorečnega priročnika, utemeljenega na gradivu dejanskega, realnega govora, ne pa na izreki dobrega govorca. Vsekakor bi za odgovore na ta vprašanja potrebovali večji korpus, več govorcev, tudi primerjavo z drugimi slovenskimi pokrajinami.

Literatura

AHAČIČ, Kozma idr., 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo.* https://isjfr.zrc-sazu.si/sites/default/files/raziskovalno_porocilo_28_11_2017.pdf (dostop 7. 5. 2019)

CANEPARI, Luciano, 2004: *Manuale di pronuncia italiana*. Bologna: Zanichelli.

LAHARNAR, Alenka, 2014: *Korpus govorjenega jezika in njegova uporabnost za analize govora. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1983, dopolnili sodelavci Dialektološke sekcije ISJFR ZRC SAZU 2016: *Karta slovenskih narečij z večjimi naselji.* Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Inštitut za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU.

MIRTIČ, Tanja, 2015: Naglasne in oblikovne značilnosti samostalnikov druge ženske sklanjatve v sodobni knjižni slovenščini. Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik (ur.): *Pravopisna razpotja.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 125–136.

MIRTIČ, Tanja, 2018: Pravorečna problematika s splošnoslovarskega vidika. *Slavia Centralis* XI/2. 172–184.

MIRTIČ, Tanja, HUBER, Damjan, VEROVNIK, Tina, PODBEVŠEK, Katarina, TIVADAR, Hotimir, ŽAVBI, Nina, 2018: Slovenščina in javno govorno izražanje. *Pravna ureditev in programski dokumenti o jezikovni rabi in praksah jezikovnih uporabnikov v Republiki Sloveniji in uporabnikov slovenskega jezika v sosednjih državah in po svetu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 56–73. www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-090WK5J2 (dostop 22. 7. 2019)

RIGLER, Jakob, 1968: Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* XIII/6. 192–199.

RUPEL, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovar slovenskega knjižnega jezika [= SSKJ[1]]. www.fran.si (dostop 10. 5. 2019)

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja [= SSKJ[2]]. www.fran.si (dostop 10. 5. 2019)

Slovenski pravopis [= SP]. www.fran.si (dostop 10. 5. 2019)

SNOJ, Jerica, AHLIN, Martin, LAZAR, Branka, PRAZNIK, Zvonka: *Sinonimni slovar slovenskega jezika.* www.fran.si (dostop 10. 5. 2019)

ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2003: *Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce.* Maribor: Aristej.

TIVADAR, Hotimir, 2003a: Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 437–452.

TIVADAR, Hotimir, 2003b: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* LI/2. 203–220.

TIVADAR, Hotimir, 2003c: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa.* Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 281–299.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Kaj je prav in kaj resnično (prav) v slovenskem govoru. *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezika pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 172–178.

TIVADAR, Hotimir, 2009: Fonetika in realno gradivo – izbira(nje), pridobivanje, urejanje in analiza govorjenih medijskih besedil. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 365–369.

TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* LX/V. 587–601.

TIVADAR, Hotimir, 2015a: Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* LX/3–4. 161–172.

TIVADAR, Hotimir, 2015b: Razmerje med domačim in tujim v govorjenem knjižnem jeziku 3. tisočletja. Marko Jesenšek (ur.): *Leopold Volkmer. Prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem.* Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 106). 139–148.

TIVADAR, Hotimir, 2016: Slovenska fonetika za tuje študentke in študente. Alojzija Zupan Sosič: *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 52. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 111–116.

TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga. *Slavia Centralis* XI/2. 158–171.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, [4]2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

VOLK, Jana, 2011: Intonacija v spontanem govoru v Slovenski Istri. *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici.* Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 379–395.

VOLK, Jana, 2018: Polglasnik v slovenskem spontanem govoru prebivalcev Obale. *Jezik in slovstvo* LXIII/I. 19–37.

ŽAVBI MILOJEVIĆ, Nina, 2018: Jezik (govor) v slovenskih gledališčih in jezikovna politika. *Slavia Centralis* XI/2. 132–143.

RETORIKA IN JAVNO NASTOPANJE

KAKO GOVORE HRVATSKI MINISTRI?

Jelena Vlašić Duić
Filozofski fakultet, Zagreb
jvduic@ffzg.hr

DOI:10.4312/Obdobja.38.111-117

Članek analizira govorico sedanjih članov Vlade Republike Hrvaške. Najpomembnejši namen njihovega javnega govora je prepričati občinstvo, da so načela, ki jih zagovarjajo, usmerjena v splošno korist. Ob tem bi morali uporabljati zborno hrvaščino, ki je obvezna v formalnih situacijah, kjer je treba govoriti skladno s kodificiranimi predpisi. Vendar se večina analiziranih politikov zborne hrvaščine ni naučila, zato so v njihovih govorih zelo pogoste narečne značilnosti. V prispevku so podana odstopanja od standardnega govora, slog, elementi populizma in načini prepričevanja.

politični govor, zborni jezik, prepričevanje, slog, populizem

The paper analyses the speech of current members of the Government of the Republic of Croatia. The most important goal of their public speech is to convince the public that the principles they advocate serve the common good. They should speak standard Croatian language which is an obligation in formal situations and has codified rules. However, most of the analysed politicians have not learned to do this, so their dialectal features are very common in their speeches. Deviations from standard speech, stylistic, populist elements and persuasion are analysed.

political speech, standard language, persuasion, style, populism

1 Uvod

Korijene političke retorike nalazimo još u staroj Grčkoj, u kojoj su politički stručnjaci bili vrsni govornici (*rhetores*) i imali su moć uvjeravanja (Worthington 1994: 93). Antička se retorika bavila odnosom značenja rečenoga i načina iznošenja, a i ovaj će rad istražiti ne samo izvedbenu nego i tekstualnu razinu političkih govora, povezat će što se i kako govori. Naslijeđe antičke političke retorike svakako je i korištenje ideologije – »sustav[a] reprezentacije, predočivanja, koji daje jasno uobličene, vrijednosno nabijene i usmjeravajuće interpretacije svijeta, u kojima je, za razliku od znanosti, praktična društvena uloga važnija od spoznajnoteorijske uloge« (L. Althusser, prema *Hrvatska enciklopedija* 2019). Istražujući ideologiju u političkom diskursu, van Dijk (2011: 32–33) zaključuje da politika ima prioritet nad ideologijom i da su političari skloni zaboravljati svoja ideološka načela ako je njihovo vladanje dovedeno u pitanje. To što su pod pritiskom političke sile – glasača – spremni promijeniti svoje stavove, van Dijk naziva *političkom praktičnošću*.

Politički teoretičari populizam promatraju kao slabo utemeljenu političku ideologiju i kao politički stil. Tri su ključna obilježja populističkoga stila: pripadnost

narodu, antielitizam i antagonizam prema opasnima drugima (Šalaj, Grbeša 2016). Takva, moglo bi se reći tržišna orijentacija i prethodno spomenuta politička praktičnost ne podudaraju se s onim što je još Aristotel (*Rhet*. 1356a 2) smatrao najvažnijom osobina političara – njegovim karakterom, vjerodostojnošću. Govorio je o trima vrstama uvjeravanja: *logosom* (riječima, argumentima, sadržajem govora, djelovanjem na razum slušatelja), *patosom* (djelovanjem na slušateljeve emocije i raspoloženje) i *etosom* (vjerodostojnošću, kredibilitetom). Etos ili etičko uvjeravanje sredstvo je uvjeravanja s obzirom na sposobnost i ugled govornika koji je povezan s položajem u društvu, obiteljskim naslijeđem, preporukama, obrazovanošću. Aristotel naglašava da se uvjerljivost u političkom govorništvu najviše postiže upravo etosom. Analizirajući populizam, Kišiček i Rogulj (2018: 28) pokazuju da su hrvatski političar skloni ekstrinzičnoj izgradnji etosa – nabrajanju vlastitih uspjeha, isticanju karakternih vrlina, ljepote, bogatstva, prikazivanjem sebe kao onih koji predstavljaju narod, kao njegovih spasitelja.

Vlada Republike Hrvatske obavlja izvršnu vlast te u skladu s Ustavom predlaže Hrvatskome saboru zakone, državni proračun, provodi zakone i druge odluke Sabora, vodi unutarnju i vanjsku politiku, nadzire i usmjerava rad državne uprave, brine se o gospodarskom razvoju te usmjerava djelovanje i razvitak javnih službi. Vladu čine predsjednik (premijer), potpredsjednici i ministri. Svojim javnim govorima članovi Vlade utječu na narod i vode zemlju, oblikuju javno mišljenje, grade svoju društvenu i političku ulogu te usmjeravaju djelovanje svojih slušatelja.

2 Ispitanici, metodologija i cilj istraživanja

Analizirat će se govor aktualnoga predsjednika hrvatske Vlade Andreja Plenkovića te ministara i ministrica: Tomislava Ćorića, Blaženke Divjak, Darka Horvata, Damira Krstičevića, Milana Kujundžića, Lovre Kuščevića, Nade Murganić, Nine Obuljen Koržinek, Predraga Štromara, i Gabrijele Žalac. Korpus istraživanja čine televizijski intervjui 11 članova Vlade (od ukupno 21) emitirani od studenoga 2018. do veljače 2019. Analizirana je govorna izvedba na temelju audiovizualnih snimaka 12–15 minuta govora po govorniku (ukupno oko 150 minuta snimaka). Cilj je rada istražiti obilježja političkoga govora hrvatskih ministara. Od njih se očekuje da u javnosti govore standardnim jezikom. Analizira se njihova govorna izvedba, odstupanja od standardnoga govora na ortoepskoj i leksičkoj razini, glatkoća, stilističnost, načini uvjeravanja i populistički elementi.

3 Poštuju li govornu normu?

Većina ministara nije usvojila standardan izgovor vokala, pa čujno je njihovo podrijetlo.[1] Obuljan Koržinek (Dubrovnik) ima zatvorene *a*, *e* i *o* (*najạvili*, *nạčelno*, *vlạde*, *mẹdiji*, *povjerẹnje*, *trẹbali*, *progovọrilo*, *bọrba*) te diftongizirane vokale (*pruavi*, *znoate*). Kujundžić (Imotski) ima zatvoreni dugi *e* (*bolẹst*, *manję*, *krẹnuli*)

1 Navode se samo po dva do tri primjera svakoga odstupanja, a u korpusu je za svakoga govornika pronađeno više od deset primjera. U zagradama su navedena mjesta rođenja.

i otvoreno *o* (*gOdinu*, *pOtvrdi*, *pOstoje*), Kuščević (Brač) ima zatvorene duge *a*, *e* i *o* (*vạžne*, *višę*, *svakọm*), kao i Ćorić (Metković) (*fạze*, *kạrtu*, *grạdi*, *mję̣seci*, *desętak*, *dođę*, *mọra*, *prọstor*, *brọd*). Štromar (Varaždin) ima zatvoreni dugi, a ponekad i kratki *e* (*prędsjednice*, *tęme*, *vęliku*), a završne vokale izgovara prelabavo ili ih neutralizira (*pripremə*, *izgradnjə*, *mogə*, *stanovimə*). Krstičević (Vrgorac) ima zatvoren i produljen zanaglasni *e* (*državê*, *idê*, *opêt*). Žalac (Vinkovci) ima zatvorene *e* i *o* (*nęma*, *terę̣nu*, *mọra*, *dọkaz*) kao i Horvat (Čakovec) (*kolęge*, *Slovę̣nijom*, *požęle*, *dọšlo*, *zadovọljstvo*, *resọra*). Samo Murganić (Karlovac), Divjak (Varaždin) i Plenković (Zagreb) ostvaruju standardne vokale iz kojih se ne da naslutiti njihovo podrijetlo.

Govornici koji imaju udarni naglasni sustav nemaju uzlazne naglaske te imaju česte pogreške naglasnoga mjesta: Divjak (*provjerava*, *rezultat*, *ponudio*; 33 pogreške naglasnoga mjesta) i hiperkorektnost (*prepozna* za 3. l. jd. prezenta); Murganić (*isp**u**nili*, *post**o**tak*, *prov**o**dimo*; 15 pogrešaka), Štromar (*pripr**e**ma*, *prihv**a**ćena*, *gov**o**ri*; 9 takvih pogrešaka) i Horvat (*pon**u**dit*, *dost**a**vlja*, *napr**a**vili*; 31 pogreška). Kuščević također vrlo često griješi u prozodiji riječi (*ne m**o**že*, *nab**a**vilo*, *prednj**a**či*; 42 pogreške) te ima čakavski akut (*pojãvi*, *nãs*, *tĩče*). Ostalih sedam govornika ima četveronaglasni sustav i rijetko naglasno griješi (1–3 pogreške po govorniku), ali često imaju preduge zanaglasne dužine (Ćorić, Krstičević i Kujundžić).

Nedostatnu dikciju imaju Ćorić, Murganić i Krstičević, Divjak, Žalac, Kuščević, Štromar i Horvat. Vrlo su česta ispadanja suglasnika i samoglasnika, čak i slogova (Divjak: *gle'ajte*, *tre'a*, *ne'ojmo*, *vel'kih*, *kol'ko* – 5 puta; *tol'ko* – 3 puta, *čet'ri*; Murganić: *gle'ajte*, *euro'skih*, *pre'školski*; Kujundžić*: hrva'ske*, *gle'ajte*, *mis'ti* (misliti); Krstičević: *nukl'* (nuklearno), *'nači*; Obuljan Koržinek: *'ko*; Kuščević: *in'cijative*, *hrva'škom*, *šes'*, *činj'cu*; Ćorić: *potvr'ti*, *je'an*, *dva'eset*; Štromar *gle'ateljima*, *kval'tetna*, *slje'eće*; Kujundžić *mis'ti*. Sinkopiranje je jako regionalno obilježje koje imaju Krstičević (*pril'ka*, *in'cijativama*, *naprav'li*), Kujundžić (*liječ'ti*, *ljud'ma*, *naglas'ti*) i Ćorić (*naglas'ti*, *polit'ka*, *dopust'te*). Divjak i Horvat, koji dolaze iz kajkavskoga govornog područja obezvučuju završne zvučne suglasnike (Divjak: *kot*, *izazof*, *poret*, *ot*; Horvat: *iz tok*, *gotof*). Žalac griješi u izgovoru futura I (izgovara *t*: *vidjet ćemo*, 2 puta).

4 Poštuju li jezičnu normu?

Najčešće su jezične pogreške infinitivi bez nastavačnoga *-i* (Obuljan Koržinek: *ugrozit*, *bit*, *kontrolirat*; Kuščević: *slušat*, *ić*, *prikupljat*; Horvat: *radit*, *sjedit*, *trebat*; Plenković: *stavit*, *bit*, *svest*); uporaba instrumentala sredstva s prijedlogom (Obuljan Koržinek: *bavit se s cenzurom*, *bavio se s tim*; Štromar: *riješiti sa europskim novcem*), *sa* umjesto *s* (Krstičević: *sa pogreškama*, *sa izazovima*, *sa prijetnjama*; Murganić: *sa tetama*, *sa osiguranjem*, *sa njihovim*; Kuščević: *sa toliko*, *sa ovim*, *sa terena*; Ćorić: *sa promišljanjima*, *sa strane*, *sa dokumentacijom*; Štromar: *sa barem*, *sa europskim*, *sa vladom*; Horvat: *sa njime*, *sa nekim*, *sa prioritetnim*; Plenković: *sa gradom*, *sa ovoliko*, *sa vladama*); aorist 1. l. jd. *bi* (Obuljan Koržinek, Krstičević); uporaba *da li* (Murganić, Kuščević, Ćorić, Štromar, Horvat, Plenković), *miliona*

(Murganić i Kuščević). Ćorić pozdravlja s *dobra veče*, Horvat rabi *po prvi puta*, *optimista* (N jd.) i pogrešan futur I: *morati ćemo*, *biti će*. Regionalizama ima na tvorbenoj i leksičkoj razini. U govoru Krstičevića i Kuščevića pojavljuje se nastavačno *-n* umjesto *-m*. Krstičević: *Austrijon*, *Slovačkon*, *Mađarskon*, *zatin*, *vodstvon*, *kažen*; Kuščević: *neman*, *Dipon*, *međutin*. Krstičević ima ikavski refleks jata: *dvi*, *miseci*, Štromar ekavski *napred*; Krstičević rabi glagole: *pokrenila*, *pohvalija*, Kuščević *prekiniti*, *izvrćati*, a Kujundžić *počme*. Obuljan Koržinek rabi imenicu *sumlji* (umj. *sumnji*).

5 Kakvim stilom govore i čime uvjeravaju?

Govor politike pripada administrativnome stilu standardnoga jezika. Jedna od njegovih karakteristika jest uporaba pleonazama koji su pronađeni i u ovom korpusu: *kako i na koji način* (Divjak i Ćorić), *međusobna povezanost* (Divjak), *vremenski period* (Plenković), *riješiti problematiku dugovanja*, *potrebni i relevantni uvjeti*, *u segmentu poboljšanja poslovanja*, *korespondencija i tematika koja je vezana uz tu temu* (Horvat). Međutim, u administrativnome stilu ne bi trebalo upotrebljavati regionalizme, dijalektizme, žargonizme, riječi u prenesenom značenju, stilske figure, frazeme (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 255). Gazdić-Alerić (2009) analizirala je 40 sati saborskih rasprava i pronašla 687 frazema u govorima hrvatskih političara te je na temelju toga opovrgnula tezu o neekspresivnosti administrativnog stila. Ova je analiza pokazala da i po mnogim drugim karakteristikama politički govor nema obilježja administrativnoga, nego razgovornoga stila.

Divjak, Žalac i Murganić nemaju figurativnosti u govoru, a ostali rabe figure. Npr. *prebaciti lopticu u šesnaesterac oporbe* (Horvat), *kao šilok ovdje danas* (Plenković uspoređuje agresivnost s regionalnim vjetrom). Štromar rabi retoričko pitanje, pa čak i rimu: *Što će to donijeti našim građanima? Više kuna u vašem džepu, manje u HEP-u*. Tvrdeći da su uštede u zdravstvu opasne za pacijente, Kujundžić pita voditeljicu treba li onda zaustaviti transplantacije te poentira: *Ali di su ljudi, oni idu na onaj svijet*. Njegova briga za ljude (*patos*) kojom se suprotstavlja ekonomskoj logici pojačana je frazemom *ići na drugi svijet*. Međutim, nakon toga gomila nerazumljive izraze, čak i latinsku izreku: *Ne može se mimo algoritama*; *Pustimo, nomena sunt odiosa* (imenica bi trebala glasiti *nomina*). Horvat u svojem govoru ima žargonizme: *ne smijemo više sjedit doma*; *ne želim špekulirati*, a Plenković frazeologiju svakodnevnog govora: *ponašaju se kao pijani milijarderi*, *bez mačka u vreći*, *neko pušta mejlove*, *ucviljeno plaču*. Obuljan Koržinek također koristi frazeme: *otpornost društva*, *kad lavina krene*, *politička arena*, *borba bez rukavica*.

Obilježja govorne glatkoće mogu se pronaći kod Obuljan Koržinek, Kujundžića, Horvata, Štromara i Plenkovića, a ostali umjesto modalnih izraza često rabe poštapalice: Horvat, Divjak, Žalac i Murganić imaju produžen neutralni samoglasnik *əəə* (po 5 do 8 puta), Divjak ima i poštapalicu *znači* (8 puta u govoru), Žalac *dakle* (9 puta), Murganić *jel'* (6 puta), Ćorić *jel'* (5 puta), Kuščević se nakašljava (3 puta) u funkciji stanke procesiranja, a Krstičević ima poštapalicu *'nači* (8 puta) te ponavlja riječi (*mislim da je jako važno*, *jako važno je*).

Najviše stručnih i nerazumljivih sintagmi imaju Žalac i Horvat, primjerice: *administrativni kapaciteti*, *red line*, *mehanizam integriranih teritorijalnih ulaganja za urbanu aglomeraciju* (Žalac), *vertikala gospodarskog karaktera*, *filozofija pristupa inspektorata realnom sektoru*, *modalitet u notifikaciji restrukturiranja* (Horvat). Zbog mnogih brojki koje Žalac iznosi (nemamo ih s čim usporediti pa ne znamo jesu li velike ili male) i čestoga korištenja stručnih izraza (više od 30) ostavlja dojam ekskluzivnosti koja nije primjerena medijskome govoru. Njezin nerazumljiv, namjerno kompliciran i neprecizan govor poslije će teže biti predmetom rasprave ili prigovora. Horvat je još nerazumljiviji od Žalac (ima više od 40 stručnih izraza). I njegov je govor zbog prenatrpanosti stručnim izrazima neproziran i mistifikatorski. Takav govor, u kojem se jednostavne misli izriču kao komplicirane konstrukcije dugačkih rečenica Frye naziva pojmovnim i kaže da je to »govor institucije, a ne pojedinca, glas konformizma, birokratski bla-ba« (Frye 1979: 368–380, prema Ivas 1988: 197).

U Krstičevićevu govoru prevladava uvjeravanje patosom. Emotivan je, osobno angažiran, ima mreže tautologija, labirintske rečenice, gomila riječi po inerciji, frazeologizira s ritualnim, gotovo hipnotičkim formulama (*ono što je ključ*, *na dobrom smo putu*, *velika stvar* i sl.). Govori u natuknicama, rečenice su mu nedovršene, neoblikovane (a takve su onda i misli). Njegov govor pripada vrsti govora koju Frye naziva *emocionalnim* i za koji kaže da mu ne treba vjerovati jer da se »emotivnim izrazom djeluje mimo uma, isključivo na emocije« (Frye 1979: 368–380, prema Ivas 1988: 197) te da su u njemu česti verbalni izrazi infantilno usmjerenih mržnji, strahova, ljubavi i sl. Krstičevićeva retorička opširnost nije figura nego pogreška stila jer nije ni funkcionalna ni efektna. Često ne odgovora na pitanje, nego mijenja temu ili ističe vrijednosti. Npr. na pitanje treba li postojati vojska EU, Krstičević govori o potrebi suradnje (spominje je čak 9 puta).

U raspravi o objavljivanju lažnih vijesti i o teškoći borbe protiv lažnih vijesti ministrica Obuljan Koržinek tvrdi da građani moraju prepoznati kojim se medijima može vjerovati te trivijalno zaključuje: dobro je da se o tome progovorilo »s velikom odgovornošću u prvom redu zato jer je važno čuvat demokratske institucije te da su to neke metode i neke pojave koje bi svatko kome je stalo do demokracije morao osuditi.« Pritom radi i pogrešku irelevantnog zaključka (*non sequitur*) jer za predmet o kojem se raspravlja to nije relevantno (raspravljalo se o tome je li nakladnik trebao objaviti fotografije za koje je prethodno utvrdio da su falsificirane). Premijer Plenković javno je pohvalio nakladnika zato što je prije objave provjerio originalnost fotografija, utvrdio da su fotomontaža, pa ih objavio uz napomenu da je riječ o falsifikatu, a objavljivanje je implicitno podržala i ministrica Obuljan Koržinek iako je i to objavljivanje također plasiranje lažne vijesti.

6 Etos i populizam

Kuščević se koristi etiketiranjem da bi diskvalificirao: *Most, kao i uvijek, jedna populistička stranka koja, evo, nastoji određenoj grupi birača se dodvoriti pa i, evo, dovodi ih u zabludu*. Ironičan je prema referendumskim inicijativama: iznenada prelazi

iz govora u 1. l. jd. u upravni govor u 1. l. mn. govoreći uime inicijativa, a završava promjenom teme kad ustvrdi da su od referenduma važniji gospodarstvo i demografija: *Priznajemo, nismo uspjeli skupiti dovoljan broj potpisa, radili smo manipulacije, varali smo, radili smo stvari koje se ne rade u normalnim demokracijama i evo ga, čekat ćemo neku novu priliku, pokušat ćemo ponovo. Jer stvarno bi bilo već vrijeme da se zatvori ova tema i da se konačno posvetimo svi zajedno problemima Hrvatske, a to je gospodarstvo, to je demografija*. Iako je Most kritizirao zbog populizma, u nastavku će pohvaliti svoju vladu koja sluša narod i radi za njega, a upravo je to obilježje populističkoga stila: *Pa zaista, əə ako je iti jedna vlada u povijesti ove države, əə želi slušat narod, radi za narodne interese, to je Vlada Andreja Plenkovića*.

Česta je uporaba prvoga lica jednina u svrhu nabrajanja vlastitih uspjeha i populističkog poistovjećivanja sebe s narodom. Npr. kad voditelj pita ministricu Žalac je li zadovoljna ugovorenim projektima, ona mu odgovara u 1. licu jednine iako je nemoguće da je sama za to zaslužna: *Pa jesam, iznimno sam sam zadovoljna sa rezultatima*; *Ja se veselim svim projektima*; *Ja ću vam reći*; *Ja bih rekla*. Divjak također često počinje rečenice zamjenicom *ja*: *Ja mislim*; *ja osobno*; *ja tu nemam što raditi*; *ja onda*. Kao nestranačka ministrica, izgrađuje svoj *etos* ističući svoje karakterne vrline (dosljednost, beskompromisnost) i implicira da će napustiti Vladu ako njezini ciljevi budu ugroženi: *Svi takvi procesi koji bi ugrožavali ə�ə reformske procese, meni osobno əəə ne odgovaraju i ja tu onda, naravno, moja pozicija je takva da imam ja i drugih planova u svojem životu*. Krstičević često stavlja sebe ispred drugih i prikazuje se vrijednim, onim koji će svojim djelovanjem spasiti narod: *To je bilo jučer, ja sam bio tu i jučer. Jučer, ja i ministrica vanjskih poslova i svi ministri vanjskih poslova i obrane smo razgovarali*. I Kuščević je siguran u svoje stavove: *Ja vjerujem* (3 puta); *Ja mislim*. Tomislav Ćorić hvali se svojom nenametljivošću: *Pa evo ja si dopuštam recimo to tako da ne pokušavam biti nametljiv u hrvatskoj javnosti*, a Darko Horvat optimizmom: *Ja sam optimista*. Plenković uporabom *ja* ironizira i pokazuje *tko je jači*. Voditeljica ga pita: *Tko pušta dokumente u javnost? Puštate li Vi možda preko svojih suradnika?* Plenković: *Pa kako da ne, ja sam poznat po tome da puštam u javnost.* Voditeljica: *Pitam Vas*. Plenković: *Pa ja kažem, pa naravno da ne puštam. Ja nemam nikakvih saznanja kako su dokumenti dospjeli u javnost*. Premijer ironično izražava suprotno od onoga što misli, a *etos* izgrađuje time što prikazuje sebe kao nekoga čiji se kredibilitet ne smije dovoditi u pitanje. Naglašava svoj autoritet: *Ja Vas pitam* […] *kakve bi bilo implikacije i posljedice takvih fotografija*, isto kao i kad na kraju razgovora voditeljica kaže: *Predsjedniče, evo morat ćemo završiti* premijer uzvraća: *Samo da zaključim*, insistirajući da njegova riječ bude posljednja. Plenković je vješt govornik, ugodna glasa i dobre dikcije, ali često je vrlo opširan u svojim govorima te se koristi promjenom ili skretanjem teme kao retoričkom smicalicom: *Samo sekundu, poslušajte, ovo je važno i za vas i za javnost* [...] *Ovo je važno uoči europskih izbora.* Slično natjecanje s voditeljicom (natjecanje kao retoričku smicalicu) rabe Kujundžić (*Čekajte, možda je ovo važno za hrvatsku javnost*) i Ćorić (*Vratimo se na listu, to je bilo vaše pitanje*).

7 Zaključak

Za razliku od europskih i američkih političara koji rade na unapređenju svojih govornih i govorničkih sposobnosti, hrvatski političari zanemaruju važnost takvoga usavršavanja. Govoru hrvatskih političara s pravom se zamjeraju odstupanja od standarda, ponavljanja, uopćenost, nerazumljivost i populizam. Analiza je pokazala da je javni govor ministara bliži razgovornome nego administrativnom stilu jer ima regionalizama, frazema, opširan je i personalan. Političari bi trebali njegovati značajke administrativnoga stila: činjeničnost, objektivnost, jasnoću, jednostavnost, logičnost, preglednost i usklađenost s normama hrvatskoga standardnog jezika. Prednost standardnoga govora jest u njegovoj nadregionalnosti jer ne pruža informaciju odakle govornik dolazi. Za razliku od prvoga, zavičajnoga jezika, koji usvajamo spontano, standardni se jezik mora učiti, ali hrvatski ministri taj drugi jezik nisu naučili, imaju vrlo jaka regionalna obilježja i često jezično griješe. Također, pogrešno pretpostavljaju da će teži način govorenja biti primljen kao vredniji i istinitiji. Trebali bi jednostavno govoriti o kompliciranim temama jer upravo nemogućnost jednostavnoga objašnjenja upućuje na to da ne razumiju o čemu govore. Ivas (1988: 232) politički govor naziva *jezikovanjem* i zaključuje da nema pokretačku moć, nego, dapače, da ima moć ograničenja pokreta i stabilizacije, održavanja i čuvanja jer to implicira da političari svoj posao dobro rade te da je društvo neproblematično i beskonfliktno. To se potvrdilo i u analizi načina uvjeravanja koja je pokazala da se ministri često koriste populizmima. Glasači će na izborima pokazati vjeruju li ministrima kad ističu pripadnosti narodu i jesu li njihove samohvale opravdane, tj. djeluju li ili tek *jezikuju*.

Literatura

ARISTOTEL, 1989: *Retorika*. Zagreb: Naprijed.

van DIJK, Teun A., 2001: Political discourse and ideology. *Jornadas del Discurso Politico*. Barcelona. www.discourses.org/OldArticles/Political%20Discourse%20and%20Ideology.pdf (pristup 5. 4. 2019)

FRANČIĆ, Anđela, HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2005: *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

GAZDIĆ-ALERIĆ, Tamara, 2009: The Phraseology of the Croatian Political Substyle. *Südslavistik online: Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen* 1. 73–90.

Hrvatska enciklopedija. www.enciklopedija.hr (pristup 21. 4. 2019)

IVAS, Ivan, 1988: *Ideologija u govoru*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

ROGULJ, Maja, KIŠIČEK, Gabrijela, 2018: Populizam kao retorička taktika u hrvatskom suvremenom političkom diskursu. *U žarištu: Politička komunikacija i populizam* 35. 28–35.

ŠALAJ, Berto, GRBEŠA, Marijana, 2016: Što je populizam i kako ga istraživati? *Društvena istraživanja* XXVI/3. 321–340.

WORTHINGTON, Ian, 1994: *Persuasion: Greek rhetoric in action*. London, New York: Routledge. https://web.stanford.edu/group/dispersed_author/docs/PowerandOratory.pdf (pristup 29. 4. 2019)

JAVNI GOVOR NA PLENARNIH ZASEDANJIH DRŽAVNEGA ZBORA GLEDE NA POJAVLJANJE NA FUNKCIJSKO RAZLIČNIH DELIH SEJE IN STOPNJO SPONTANOSTI

Kaja Jošt
Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana
kaja.jost@dz-rs.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.119-126

Prispevek obravnava značilnosti javnega govora na plenarnem zasedanju državnega zbora glede na pojavljanje na funkcijsko različnih delih seje in nekatere posebnosti, zaradi katerih se brani govor razlikuje od prostega. Na konkretnem primeru redne seje je predstavljena raba diskurznih označevalcev, stilno-zvrstno zaznamovanih in tujejezičnih izrazov ter osebnih zaimkov *jaz*, *vi* in *mi*.

spontani govor, brani govor, prosti govor, parlamentarni jezik, plenarno zasedanje

The article discusses the characteristics of public speech at a plenary session of the National Assembly, considering functionally different parts of the session and certain linguistic particularities which lead to differences between read and spontaneous speech. Based on a specific example of a regular session, the article presents the use of discourse markers, stylistically-genre marked expressions, expressions in foreign language, and the pronouns ‘me’, ‘you’ and ‘we’.

spontaneous speech, read speech, unnscripted speech, parliamentary language, plenary session

1 Uvod

V *Poslovniku Državnega zbora* je s 101. členom določeno, da so seje državnega zbora in delovnih teles javne. To pomeni, da so vsi govorniki na plenarnih zasedanjih državnega zbora javni govorniki, ki s svojim nastopom sooblikujejo podobo govorjene slovenščine v formalnih, javnih govornih položajih.[1] Za parlamentarne razprave je značilno tudi, da so popolnoma institucionalizirane, saj je potek seje natančno določen s poslovnikom. Zaradi formalnosti, javnosti in institucionaliziranosti bi pričakovali, da je na plenarnih zasedanjih raba knjižnega jezika dosledna, vendar strokovnjaki opozarjajo, da v parlamentarni jezik prodira vse več stilno-zvrstno zaznamovanih in tujejezičnih izrazov, značilnih za zasebni govor, ter drugih prvin, značilnih zlasti za spontani oz. prosti govor (Moličnik 2016: 90, 190). Razloge za to je med drugim mogoče iskati v stopnji branosti oz. spontanosti povedanega, ki pa je odvisna od tega, v katerem funkcijskem delu seje je bilo besedilo izrečeno.

1 Tivadar (2004: 437, 384) opozarja, da se je ukvarjanje z govorjenim knjižnim jezikom v slovenskem prostoru zares začelo šele v šestdesetih letih 19. stoletja, ko je slovenščina postala parlamentarni jezik.

2 Potek plenarnih sej državnega zbora, institucionaliziranost in govorjeni jezik

Ker je v državnem zboru govorni dogodek institucionaliziran, se odvija v okviru določenih in zapisanih pravil (Modrijan 2007: 3). S *Poslovnikom Državnega zbora* je določeno, da se vsaka plenarna seja začne tako, da predsedujoči obvesti zbor, kdo od poslancev se seje ne more udeležiti in kdo je povabljen na sejo. Po tem, ko poslanci in poslanke določijo dnevni red, se začne obravnava posameznih točk dnevnega reda po določenem vrstnem redu. Na začetku obravnave vsake točke lahko (mora pa, če tako sklene zbor) predlagatelj oz. njegov predstavnik poda dopolnilno obrazložitev. Za predlagateljem oz. njegovim predstavnikom dobijo najprej besedo poročevalci delovnih teles,[2] predstavnik vlade in predstavniki poslanskih skupin, nato poslanci po vnaprej določenem vrstnem redu, kakor so se priglasili k razpravi. Predlagatelj oz. njegov predstavnik ter predstavnik vlade lahko dobijo besedo tudi med razpravo poslancev. Čas trajanja seje državnega zbora in čas obravnavanja posameznih točk dnevnega reda ter čas trajanja razprav poslancev oz. poslanskih skupin in drugih udeležencev seje vnaprej določi kolegij predsednika državnega zbora. Če ni določeno drugače, dodeljeni čas trajanja razprav poslancev in drugih udeležencev seje ne more biti krajši od petih minut, dodeljeni čas trajanja razprav za poslanske skupine pa ne od desetih minut. Če čas, določen za razpravo, še ni potekel, vrstni red vnaprej priglašenih razpravljavcev pa je izčrpan, se v okviru še razpoložljivega časa razpravljavci lahko ponovno prijavijo k besedi. Poslancu, ki želi govoriti o uporabi poslovnika (postopkovno vprašanje), da predsedujoči besedo takoj, ko jo zahteva. Govor tega poslanca ne sme trajati več kot tri minute. Vsak razpravljavec ima tudi pravico do odgovora na razpravo drugega razpravljavca (replike), če se ta razprava nanaša na njegovo razpravo in če meni, da je bila njegova razprava napačno razumljena ali interpretirana. Besedo dobi takoj, ko jo zahteva. V repliki se mora govornik omejiti samo na potrebno pojasnilo, govor pa ne sme trajati več kot tri minute. Replika na repliko načeloma ni dovoljena. Po opravljeni razpravi poslanci glasujejo o obravnavanem predlogu. Predstavnik poslanske skupine lahko pred končnim glasovanjem o predlogu odločitve obrazloži glasovanje poslanske skupine. Njegov govor lahko traja največ tri minute, svoj glas lahko v lastnem imenu obrazložijo tudi poslanci, govor lahko traja največ dve minuti.

Na vsaki redni seji državnega zbora se določi tudi posebna točka dnevnega reda za vprašanja ali pobude poslancev. Pobude obstajajo samo v pisni obliki in na seji niso posebej predstavljene, zato se v nadaljevanju osredotočamo le na ustna poslanska vprašanja. Pri tej točki lahko vsak poslanec vladi ali posameznemu ministru ali generalnemu sekretarju vlade postavi ustno vprašanje. Poslansko vprašanje mora poslanec že pred začetkom seje pisno prijaviti predsedniku državnega zbora, ta vprašanje posreduje dotičnim predstavnikom vlade. S poslovnikom je določeno, da ustna predstavitev poslanskega vprašanja ne sme trajati več kot tri minute, predstavniki vlade pa morajo,

2 Oblika poročila matičnega delovnega telesa je določena v 42. členu *Poslovnika*, vsebovati mora: bistveno vsebino razprave in predlogov, ki so bili dani v razpravi, stališča, ki so bila sprejeta o mnenjih zainteresiranih delovnih teles, zakonodajno-pravne službe, državnega sveta, predsednika republike in vlade, stališča o predlogih, ki so bili dani v razpravi, mnenje, ki ga je sprejelo matično delovno telo, s predlogi sklepov, ki naj jih sprejme državni zbor, ločena mnenja, če to zahtevajo posamezni člani.

če je le mogoče, odgovoriti na isti seji v največ petih minutah, sicer lahko kasneje pošljejo pisni odgovor. Če poslanec ni zadovoljen z odgovorom, ki ga je dobil na seji, lahko zahteva dopolnitev odgovora. Obrazložitev zahteve poslanca za dopolnitev odgovora ne sme trajati več kot dve minuti, dopolnitev odgovora predsednika vlade ali ministra ali generalnega sekretarja vlade pa ne več kot tri minute. Na predlog poslanca, ki je postavil vprašanje, lahko državni zbor sklene, da bo na naslednji seji opravil razpravo o odgovoru vlade ali ministra ali generalnega sekretarja vlade. S poslovnikom je določeno tudi, da mora biti poslansko vprašanje kratko in jedrnato ter izraženo tako, da je njegova vsebina jasno razvidna. V Tabeli 1 je strjeno prikazano, koliko časa imajo govorniki na voljo pri posameznem funkcijskem delu seje glede na določila poslovnika in kolegija predsednika državnega zbora.

Funkcijski del seje	**Razpoložljiv čas**
Razprave poslanskih skupin	najmanj 10 min
Razprave poslancev in drugih udeležencev seje	najmanj 5 min
Postopkovno vprašanje	največ 3 min
Replika	največ 3 min
Obrazložitev glasovanja poslanske skupine	največ 3 min
Obrazložitev glasu v lastnem imenu	največ 2 min
Ustna predstavitev poslanskega vprašanja	največ 3 min
Odgovor na vprašanje	največ 5 min
Zahteva za dopolnitev odgovora	največ 2 min
Dopolnitev odgovora	največ 3 min

Tabela 1: Razpoložljivi čas pri posameznem funkcijskem delu seje glede na določila poslovnika in kolegija predsednika državnega zbora.

Iz navedenega lahko ugotovimo, da zaradi institucionaliziranosti na sejah državnega zbora do dialoga v klasičnem smislu ne more priti (Modrijan 2007: 5), govorniki imajo pravico neposredno komunicirati zgolj s predsedujočim, pa še to le, ko jim ta preda besedo in kadar želijo uveljaviti pravico do replike ali postopkovnega predloga.[3] Čeprav je potek seje določen vnaprej, prav tako vsebina razprav, in bi v javnem, formalnem okolju od govornikov pričakovali rabo knjižnega jezika, v glavnem v smislu reprodukcije predhodno zapisane besede, ob spremljanju parlamentarnih razprav hitro opazimo, da so prisotni elementi, značilni za spontani govor. Na to opozarja tudi Moličnik (2016: 90), ki ugotavlja, da se je vidna prelomnica v zvezi z govorjeno politično besedo v Sloveniji zgodila v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je prenos povedanega preko hitropisa zamenjalo snemanje na magnetne trakove, javni parlamentarni govor pa je postajal vse manj (nadzorovano) bran, posledično manj zboren in v skladu s postmodernističnimi gibanji in globalizacijo vse bolj prosto

3 Na tem mestu moramo pripomniti, da do t. i. klasičnega dialoga občasno vendarle prihaja, običajno, kadar predsedujoči opozori na neustrezno izvajanje ali kršenje poslovnika, govornik pa se odzove z odgovorom.

govorjen. Pojavnost določenih prvin spontanega govora v nadaljevanju prispevka predstavljamo na konkretnem primeru plenarnega zasedanja državnega zbora.

3 Metode dela in gradivo

Za analizo smo izbrali magnetogram 7. redne seje državnega zbora, ki je potekala 15. in 16. aprila 2019.[4] Glede na s poslovnikom določeno strukturo seje, predstavljeno v prejšnjem poglavju, smo gradivo razdelili na 16 tematskih sklopov, v katerih smo opazovali rabo prvin spontanega govora, to so:

1. vprašanja poslancev (VP)
2. odgovori vlade (OV)
3. zahteva za dopolnitev odgovora (ZDP)
4. dopolnitev odgovora predsednika vlade ali ministra ali generalnega sekretarja vlad (DO)
5. postopkovno vprašanje/postopkovni predlog (PP)
6. replika (R)
7. dopolnilna obrazložitev predloga (DOp)
8. poročilo pristojnega delovnega telesa (PDT)
9. predstavitev stališča vlade (SV)
10. predstavitev stališč poslanskih skupin (SPS)
11. splošna razprava poslancev (SRP)
12. komentar predlagatelja med splošno razpravo (KP)
13. komentar vlade med splošno razpravo (kadar ni predlagateljica) (KV)
14. sklepni del splošne razprave (S)
15. razprava poslancev po delitvi časa (RPČ)
16. obrazložitev glasu v lastnem imenu/imenu poslanske skupine (O)

Najprej smo izločili oglašanja predsedujočih, ki vodijo sejo v skladu z določili poslovnika in vnaprej pripravljenega scenarija (Moličnik 2016: 190), zaradi česar je v njihovem izvajanju pojavnost prvin spontanega govora malo verjetna, v nadaljevanju pa smo se osredotočili na posamezne elemente, značilne za spontana besedila, in sicer na: nestandardne besede in izraze, prvo- in drugoosebne zaimke, diskurzne označevalce, ponavljanja, popravljanja, deikte, besedilne aktualizatorje, napačne začetke, dodatne strukture, vrinjene strukture, nedkončanje izreka.[5] Pri tem smo ugotovili, da so magnetogrami nekakšna vmesna stopnja med originalom (tj. izrečenim na seji) in sejnim zapisom (tj. redigirano verzijo zapisa izrečenega), zato sicer izrečeni napačni začetki, samopopravki, nekatera ponavljanja ipd. pogosto sploh niso zapisani. V gradivu za analizo je bila raba besedilnih aktualizatorjev in deiktov redka, na drugi strani pa raba osebnih zaimkov *jaz*, *mi* in *vi* v stavčnočlenski vlogi osebka,[6] stilnozvrstno zaznamovanih in tujejezičnih izrazov ter diskurznih

4 Gradivo je bilo dostopno na povezavi https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/izbranaSeja?mandat=VIII&seja=07.%20Redna&uid=2AB5C73540E11207C12583A500320431, dokler ni bilo zamenjano z redigirano verzijo, imenovano Zapis seje.

5 Več o tem v Zuljan Kumar 2007 in Zemljarič Miklavčič 2008, 2009.

6 Zaimki v stavčnočlenski vlogi osebka so v knjižni slovenščini, če niso posebej poudarjeni, eliptični (Zuljan Kumar 2007: 118).

označevalcev sorazmerno pogosta in praviloma ohranjena, zato smo te elemente vključili v analizo. Diskurzne označevalce v tem prispevku razumemo v najširšem smislu, in sicer v skladu z definicijo Verdonik (2007: 47), ki jih opredeljuje kot tista jezikovna sredstva, ki imajo predvsem pragmatično vlogo in so manj pomembna za posredovanje vsebine, hkrati pa so pomembna za organizacijo besedila, diskurza, razvijanje medosebnih odnosov ipd.

Analize smo se lotili tako, da smo v besedilu ročno poiskali stilno-zvrstno zaznamovane in tujejezične izraze, prej omenjene osebne zaimke ter nekatere diskurzne označevalce. Sestavili smo seznam izrazov, ki se v gradivu pojavljajo pogosto in lahko opravljajo funkcijo diskurznega označevalca, nato pa izločili primere, ki glede na podano definicijo to niso. Vključili smo naslednje označevalce: *ja*, *ne*, *no*, *(po)glejte*, *(a) veste*, *kot veste*, *vam povem*, *(in)zdaj/sedaj*, *tako da*, *skratka*, *mislim/mislim da*, *ne vem*, *bi/bom rekel/rekla*, *lahko rečem(o)*, *moram(o) reči*, *če (tako) tečem*, *da (tako) rečem*, *(kot) sem rekel/rekla*, *kot rečeno*, *in tako naprej*, *in tako dalje*, *in podobno*, *in vse stvari*, *in podobne zadeve*. Pogostost pojavljanja preučevanih elementov smo primerjali s številom vseh besed v posameznem sklopu.

4 Analiza rezultatov

V Tabeli 2 so prikazani odstotni deleži analiziranih elementov glede na število vseh besed v vsakem od v prejšnjem poglavju predstavljenih tematskih sklopov rednega plenarnega zasedanja.

	Št. vseh besed	**Diskurzni označevalci (%)**	**Stilno-zvrstno zaznamovani in tujejezični izrazi (%)**	**Zaimek *jaz/mi/vi* (%)**
VP	12362	0,388	0,057	0,194
OV	18914	0,640	0,031	0,418
ZDP	8896	1,056	0,034	0,607
DO	7781	1,015	0,026	0,617
PP	5413	0,684	0,037	0,960
R	707	0,990	0,000	0,990
DOp	2495	0,240	0,000	0,000
PDT	890	0,000	0,000	0,000
SV	1473	0,068	0,000	0,000
SPS	18743	0,139	0,037	0,080
SRP	18423	0,684	0,092	0,727
KP	6104	1,327	0,033	0,475
KV	859	0,582	0,000	0,814
S	1991	1,256	0,050	0,703
RPČ	3639	0,851	0,027	0,714
O	808	0,495	0,000	0,371

Tabela 2: Elementi spontanega govora na funkcijsko različnih delih seje.

Opazimo lahko, da se **diskurzni označevalci** najpogosteje pojavljajo v komentarju predlagatelja med splošno razpravo (KP), sledijo sklepni del splošne razprave (S),

zahteva za dopolnitev odgovora (ZDP) in dopolnitev odgovora (DO) – pri vseh je delež večji od 1 %. Ker so to tisti deli seje, v katerih se govorniki odzovejo na nastope drugih sodelujočih, kar pomeni, da povedano ni zgolj reproduciranje pisne predloge z glasnim branjem, nas takšen rezultat ne preseneča. Na to, kar želijo povedati, se lahko, medtem ko čakajo na besedo, pripravijo z opornimi točkami ali zgolj z mentalno pripravo. Sledijo replike (R), ki so neposreden odziv na izrečeno predhodnega govorca, zato smo pričakovali, da bo delež diskurznih označevalcev nekoliko večji. Rezultat pripisujemo majhni količini replik oz. izrečenega (samo 707 besed) v primerjavi z obsegom izrečenega v drugih delih seje. Sorazmerno visok delež diskurznih označevalcev je tudi v splošni razpravi poslancev (SRP), postopkovnih predlogih (PP), razpravi poslancev po delitvi časa (RPČ), odgovorih vlade na poslanska vprašanja (OV) in komentarju vlade med splošno razpravo (KV). Pričakovano je delež manjši v obrazložitvah glasu (O), vprašanjih poslancev (VP), dopolnilnih obrazložitvah predlogov (DOp), predstavitvah stališč poslanskih skupin (SPS), predstavitvah stališča vlade (SV), v poročilih pristojnih delovnih teles (PDT) pa jih sploh ni. Vsa ta besedila so lahko, glede na opisano v drugem poglavju, pripravljena vnaprej in naučena na pamet ali le na glas prebrana.

Zaznamovanega ali tujejezičnega besedja ni v replikah (R), komentarju vlade med splošno razpravo (KV), obrazložitvah glasu (O), dopolnilnih obrazložitvah predlogov (DOp), predstavitvah stališča vlade (SV), poročilih pristojnih delovnih teles (PDT). V teh primerih gre bodisi za izjemno kratka besedila (R, KV) bodisi za besedila z vnaprej predpisano obliko oz. pripravljeno vsebino (SV, PDT, O, DOp). Največji delež zaznamovanih ali tujejezičnih izrazov je v splošni razpravi poslancev (SRP), vprašanjih poslancev (VP), predstavitvah stališč poslanskih skupin (SPS), postopkovnih predlogih (PP), sledijo zahteva za dopolnitev odgovora (ZDP), komentar predlagatelja med splošno razpravo (KP), odgovori vlade na poslanska vprašanja (OV), razprava poslancev po delitvi časa (RPČ) in dopolnitev odgovora (DO).[7] Čeprav so nekateri izmed teh izrazov žargonizmi, vezani na obravnavano tematiko (npr. *hearing*, *software*, *downhill*), se poraja vprašanje, ali ne gre pri rabi zaznamovanega oz. tujejezičnega izrazja nemara za zavestno izbiro govorcev z namenom približevanja volivcem, in ne nujno za indikator spontanosti. To izrazje ima namreč močno konotacijo in predvidevamo, da se govorniki zavedajo, da volivci vidijo in slišijo vse, kar izrečejo. O tem piše tudi Moličnik (2016: 90), ki konec osemdesetih in začetek devetdesetih let označi za vrhunec ideje o svobodi govora, ki je pomenila predvsem ogromno govorjenja o vsem mogočem brez vsakih okvirov in omejitev, kar se v javnem političnem govoru odraža tudi v pogostejši rabi pogovornih, narečnih in tujejezičnih izrazov. Ti so se v govoru na plenarnih zasedanjih, kot je razvidno, ohranili do danes.

Zaimkov *mi*, *vi* in *jaz* ne zasledimo v poročilih pristojnih delovnih teles (PDT), predstavitvah stališča vlade (SV) in dopolnilnih obrazložitvah predlogov (DOp) –

7 Npr.: *spokati*, *riskirati*, *šlepati*, *okej*, *fajn*, *tunel*, *mainstream*, *hearing*, *mail*, *probati*, *knof*, *pofušati*, *game over*, *software*, *zvani*, *bremzati*, *švercati*, *downhill*.

tistih delih seje, ki so vnaprej pripravljeni in povezani s poročanjem, utemeljitvami in reproduciranjem pisne predloge z glasnim branjem, razbremenjeni pa so nasprotij *mi* : *vi* ter postavljanja posameznika ali določene skupine v ospredje. Pričakovano največ jih je v replikah (R), postopkovnih predlogih (PP), komentarju vlade med splošno razpravo (KV), sledijo splošna razprava poslancev (SRP), razprava poslancev po delitvi časa (RPČ), sklepni del splošne razprave (S) in zahteva za dopolnitev odgovora (ZDP). Kot se je pokazalo že pri rabi diskurznih označevalcev, so to tisti deli seje, kjer se govorniki odzivajo na predhodno izrečeno in torej pred sabo nimajo celovite pisne predloge. Iz enakih razlogov nas ne preseneča prisotnost obravnavanih zaimkov v vlogi osebka v komentarju predlagatelja med splošno razpravo (KP), dopolnitvi odgovora (DO), zahtevi za dopolnitev odgovora (ZDP). V SRP, predstavitvah stališč poslanskih skupin (SPS), obrazložitvi glasu (O) in vprašanjih poslancev (VP) gre za sicer res vnaprej pripravljena besedila, a sta v njih posameznik ali skupina postavljena v ospredje, zato je izražanje nasprotij v smislu *mi* : *vi* pričakovano z vidika poudarjanja različnih ideologij.

5 Za zaključek: spontano ali brano?

Po analizi poteka plenarnega zasedanja državnega zbora glede na določila poslovnika in analizi rabe prvin spontanega govora na funkcijsko različnih delih seje ne moremo mimo vprašanja, ali v zvezi z javnim govorom na plenarnih zasedanjih sploh lahko govorimo o spontanosti. Ker je s poslovnikom izjemno natančno določeno, kdaj in zakaj ima posameznik pravico do besede, in je predmet razprave vsakič znan vnaprej, govorniki pa se bolj ali manj opirajo na pisne predloge, ugotavljamo, da je prisotnost prvin spontanega govora bolj kot s spontanostjo povezana s stopnjo branosti pisne predloge – manjša kot je, več je prvin spontanega govora. Podobno sta razpravljala že Krajnc (2004) in Tivadar (2004, 2011). Prva piše, da so se v političnem govoru izoblikovali naslednji tipi besedil: v celoti vnaprej pripravljena so brana besedila, nebrana pa so besedila, ki se jih govorec nauči na pamet ali pa jih samo tematsko pripravi vnaprej s pomočjo t. i. opornih točk, pri čemer pusti naslovniku, da deloma vpliva na potek sporočanja. Ta tip besedila avtorica imenuje premišljena (Krajnc 2004: 476). Tivadar (2004, 2011) pa glede na stopnjo branosti oz. pripravljeno predlogo načine govora deli na branje ali polbranje ter govor na podlagi opornih točk in prosti govor brez zapisa, a z miselno pripravo in na popolnoma prosti govor.[8] Za zadnjega smo že ugotovili, da se zaradi vnaprej pripravljenih tem na plenarnih zasedanjih državnega zbora ne more pojaviti. V kategorijo branja ali polbranja lahko uvrstimo naslednje tematske sklope: VP, OV, DOp, PDT, SV, SPS, O; v kategorijo govora na podlagi opornih točk in prostega govora brez zapisa, a z miselno pripravo pa: OV, ZDP, DO, PP, R, KP, KV, S, RPČ. Naše ugotovitve se torej skladajo z ugotovitvami omenjenih avtorjev, poudarjamo pa še verjetnost, da na prisotnost prvin spontanega govora v javnem govoru na plenarnem zasedanju vpliva tudi časovna omejenost govornikov (Tabela 1).

8 V tem prispevku sicer razumljen kot spontani govor.

Viri in literatura

KRAJNC, Mira, 2004: Besedilnoskladenjske značilnosti javne govorjene besede (na gradivu mariborščine). *Jezik in slovstvo* LII/4. 475–498.

MODRIJAN, Nina, 2007: Naslavljanje pri predajanju, pridobivanju in ohranjanju vloge govorca na parlamentarnih razpravah. *Jezik in slovstvo* LII/5. 3–17.

MOLIČNIK, Vesna, 2016: *Državni zbor Republike Slovenije kot reprezentacija in reifikacija demokracije. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Poslovnik Državnega zbora z razlagami, 2014. Ljubljana: Državni zbor. https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Poslovnik_Drzavnega_zbora/2014-1slo_Poslovnik_DZ_z_razlagami.pdf (dostop 19. 5. 2019)

7. redna seja Državnega zbora. 15. in 16. 4. 2019 www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/izbranaSeja?mandat=VIII&seja=07.%20Redna&uid=2AB5C73540E11207C12583A500320431 (dostop 19. 5. 2019)

TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 437–452. https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-22/

TIVADAR, Hotimir, 2011: Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 489–495. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/30-Tivadar.pdf

VERDONIK, Darinka, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru: diskurzni označevalci in popravljanja*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: Iskanje odgovorov na Vprašanja govorjenega jezika. *Jezik in slovstvo* LIII/2. 89–106. www.jezikinslovstvo.com/pdf/2008-01-Razprave-JanaZemljaricMiklavcic.pdf

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2009: Raziskovanje govorjenega jezika. Nike K. Pokorn (ur.): *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

ZULJAN KUMAR, Danila, 2007: *Narečni diskurz: diskurzivna analiza briških pogovorov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SOFISTIČKO NASLJEĐE U SUVREMENOM POUČAVANJU RETORIKE

Gabrijela Kišiček
Filozofski fakultet, Zagreb
gkisicek@ffzg.hr

DOI:10.4312/Obdobja.38.127-134

Cilj tega prispevka je podati pregled osnovnih načel sofističnega poučevanja retorike v 5. stoletju pr. n. št. in jih primerjati s sodobnimi postulati retoričnega poučevanja. V preteklosti so sofiste zelo pogosto kritizirali in jih imeli za odgovorne za negativne konotacije, ki jih ima retorika včasih tudi danes. Vendar se velik del njihovih načel uporablja tudi danes pri sodobnem poučevanju retorike, argumentacije in javnega govora.

argumentacija, antična Grčija, prepričevanje, retorika, sofisti

The main aim of this paper is to give an overview of the basic principles of sophistic teaching of rhetoric dating from the 5th century B.C. and to compare it with the contemporary postulates of rhetorical teaching. Sophists were criticised throughout history and held responsible for negative connotations which are even today connected with rhetoric. However, many of their principles are applied in the contemporary teaching of rhetoric, argumentation and public speaking.

argumentation, ancient Greece, persuasion, rhetoric, sophists

1 Tko su bili sofisti?

Sofisti su bili prvi učitelji retorike u antičkoj Grčkoj, a ime dolazi od grčke riječi *sophistēs*, odnosno mudrost. No, termin sofista u to je vrijeme podrazumijevao i »učitelje«, osobe od autoriteta i znanja, koji su uživali visok status u društvu. Najznačajniji predstavnici sofističke retorike bili su Protagora i Gorgija, o kojima će kasnije biti više riječi, čije su metode poučavanja retorike izazivale mnoge kontroverze, prigovore i neslaganja, a oni su postali predmetom kritike najvažnijih filozofa toga razdoblja: Sokrata i Platona, a kasnije i Aristotela. Te su kritike toliko snažno odjeknule da i danas, 25 stoljeća kasnije, mnogima samo spominjanje retorike i retoričara nosi negativne konotacije povezane s manipulacijom, laganjem i neetičnim uvjeravanjem. Ipak, cilj je ovog rada pokazati kako su sofisti uvelike zaslužni ne samo za razvoj retorike i njezin položaj u antičkoj Ateni već su neka od njihovih načela postala važna u suvremenom poučavanju retorike, argumentacije i javnoga govora općenito.

Koji su bili glavni razlozi nevoljenosti i netrpeljivosti prema sofistima? Jedan razlog svakako je »neodređenost« njihova predmeta poučavanja jer su osim umijeća uvjeravanja sofisti isticali kako svoje učenike poučavaju »vrlini« (*arete*). Koncept *arete* pojavljivat će se kasnije kod Aristotela i podrazumijeva čast i vrlinu govornika, a kod

sofista je uključivao i umijeće vodstva, nešto što bismo danas nazvali karizmom. Upravo je podučavanje *arete* bio glavni problem za kritičare među Atenjanima jer su smatrali da je to nešto što čovjek posjeduje ili ne, vrlina, karizma jest nešto s čime se čovjek rađa i ne može se naučiti. Tvrditi da se za novac (jer su sofisti svoje pouke naplaćivali) može dobiti karizma, smatralo se neetičnim. S druge strane, problem u prihvaćanju sofista ležao je i u njihovu podrijetlu. U očima atenskog »establišmenta« oni su bili stranci, provincijalci, lutalice bez korijena. Iako su se mnogi učitelji retorike nazivali sofistima, povjesničari retorike (Guthrie 2006; Day 2007) smatraju da se ipak ne može govoriti o »sofističkom pokretu« ili unificiranoj sofističkoj školi jer su različiti sofisti naglasak stavljali na različite aspekte učenja retorike. Day (2007: 378) piše da su neki sofisti svoje učenike uvježbavali u argumentaciji, debatiranju i praktičnim vježbama uvjeravanja. Neki su imali stilistički pristup, poučavali ljepoti izražavanja, ritmu, figurama. Postojali su i oni koji su naglasak stavljali na psihologiju publike. A postojale su i sofističke škole koje su se fokusirale na uvježbavanje govorne izvedbe. Dobar dio škola bila je mješavina svih elemenata koja je doduše stavljala naglasak na jedan dio retoričke pouke (primjerice, Protagora je bio poznat po poučavanju argumentacije, a Gorgija stila). Zajedničko im je ipak bilo shvaćanje retorike kao vještine usmjerene na uvjeravanje i to uvjeravanje u danom trenutku. Rasprave u sudnici, skupštinama, na festivalima, postale su natjecateljske tako da su ih Atenjani promatrali kao atletska natjecanja. Vježbe, štoviše, natjecanja u sofističkim školama bila su usmjerena na to da jedan natjecatelj publici iznosi »dobre razloge« za svoju tvrdnju, a drugi natjecatelj brani svoju stranu. Publika zatim bira uvjerljivijeg. Guthrie (2006: 39) ističe da su sofisti redovito nastupali i na velikim festivalima, pogotovo na onome na Olimpiji, i to iz nekoliko razloga. Prvo, nastupi su bili pokazatelj da su sofisti sebe smatrali dijelom tradicije putujućih pjesnika. Primjerice, Ksenofon i Empedoklo svoje su pjesničko umijeće pokazivali recitirajući vlastitu poeziju. Drugo, epideiktička retorika sofista imala je i natjecateljsku svrhu. Hipija govori o tome kako ga na Olimpiji nitko nije pobijedio. Natjecateljstvo je postalo opća karakteristika sofista i još jedan od razloga što ih se ne može smatrati jednom, homogenom skupinom. Dakle, sofisti antičke Grčke bili su heterogena skupina učitelja »verbalnog uvjeravanja« (Day 2007: 378) jednako kao što su učitelji retorike danas skupina različitih stručnjaka, različitih vrsta obrazovanja i različitih specijalizacija koji svojim »klijentima«, polaznicima, studentima ili učenicima nude različite varijante retoričke poduke.

2 Važnost retorike za društveni i profesionalni uspjeh

Sofisti su najzaslužniji za položaj retorike u tadašnjem društvu, a to je položaj i obrazovna važnost koju retorika danas može samo poželjeti. U svojim su podukama, deklamacijama, svim vrstama javnoga nastupa dosljedno isticali kako bez retoričkih vještina nema uspjeha ni u jednoj profesiji. Najveću zaslugu u tome ima Gorgija, koji je retoriku stavio na posebnije i više mjesto od bilo kojeg sofista. Za njega je moć uvjeravanja vrhunac na svakom polju, u poučavanju prirode ili drugih filozofskih tema, na sudovima, u političkim arenama, zakonodavstvu. Umijeće *logoi* put je do vrhovne moći i prema njegovu mišljenju osnovni uvjet za tu vještinu bila je procjena

situacije, *kairos*, pravo vrijeme ili šansa. »Pogodan trenutak u skupštini ponekad je više uspjeha nego najveći trud traženja argumenata.« Govornik mora svoje riječi prilagoditi slušateljstvu i situaciji. U Ateni sredinom 5. stoljeća biti uspješan govornik bilo je ključno za imati moć. »Riječ je moćni silnik«, rekao je Gorgija u jednoj od svojih deklamacija. Njegovo viđenje retorike moglo bi se definirati kao vještina govora, stvaranje uvjerenja, utjecanje na »duše slušača«. I ta je vještina superiorna svim ostalim vještinama jer, kako kaže, sve pada pod njezin utjecaj, i to ne silom, nego dobrovoljno. Gorgija ističe kako umijeće uvjeravanja djeluje na dušu slično kao što lijekovi djeluju na tijelo. Posljedice u oba slučaja mogu biti i pozitivne i negativne. Govori također o tome kako dobar govornik može zavarati publiku: »Jedan jedini govor, ako je dobro pripremljen, može začarati i uvjeriti publiku lakše nego onaj kojim se govori istina«. Takvi stavovi pomalo su šokantni jer naočigled ne čine razliku između legitimnih i nelegitimnih sredstava uvjeravanja. No, Gorgija ističe da retorika nije umjetnost varanja, ona može biti iskorištena u te svrhe, ali ne smije. Za njega je retorika neutralna, sredstvo, a ne cilj.

Jedna od osnovnih sličnosti između sofističkih i suvremenih retoričara jest upravo isticanje važnosti učenja retorike za profesionalni uspjeh. Osborn i Osborn (1997: 4–15) govore o brojnim prednostima koje se stječu učenjem retorike i javnoga govora, od društvenih preko praktičnih do kulturnih.

> Učinkovitost cjelokupnoga političkog sustava ovisi o vještinama deliberativnoga govorništva i na njemu se temelji mudrost odluka u kreiranju društvenog sustava. Ako se čak i ne govori, pomaže nam u kritičkom slušanju zastupnika u vladi, u procjeni njihovog rada koje zatim u vrijeme izbora i ocjenjujemo.

Slično govore i drugi autori retoričkih priručnika te priručnika javnoga govora ističući povezanost demokratskoga prava na govor od vremena antičke Grčke do 21. stoljeća, naglašavajući kako su svi civilizacijski, društveni, ekonomski, religijski i politički pomaci bili povezani s javim govorom. Andrews, Andrews i Williams (1999: 5) govore:

> Javni govor je važan. On je osnovna sastavnica demokratskog načina života, stvara mogućnosti da podijelimo naše znanje, iskustvo i ideje s drugima; stvara komunikacijski kontekst za prenošenje ideja i reakciju slušatelja. Idealno, svi koji sudjeluju u tom komunikacijskom procesu razvijaju se te grade bolje međusobno razumijevanje. Javni govor je most između govornika i publike.

Nelson i Pearson (1996) također naglašavaju važnost učenja javnoga govora ističući kako se njime razvijaju samopouzdanje osobe te osjetljivost prema različitostima stavova i ideja. Također, uspjeh u profesionalnom životu i razvoju karijere, bez obzira na struku ili specijalizaciju, bit će duži i teži bez znanja i vještina uvjeravanja. Na kraju, učenje javnoga govora pridonosi i razvoju pluralnosti društva koje njeguje načela slobode govora. Vrlo slično stavu Gorgije, koji je politički, ideološki gledano bio idealist vjerujući da različitosti u svijetu postoje, ali je moguće održavati harmoniju i ravnotežu zahvaljujući snazi riječi. A blizak tom pluralizmu bio je i Protagora, koji je svoje učenike, ambiciozne mlade Atenjane naučio da budu otvorenog uma prema idejama koje se suprotstavljaju njihovima te da ih uvijek uzimaju u obzir.

3 Važnost učenja argumentacije (Protagora)

Sofistički učenici bili su iznimno uspješni na sudovima antičke Grčke, a njihovi učitelji mogli su im s velikom sigurnošću jamčiti vještine koje će im pobjedu i osigurati upravo zbog metoda poučavanja argumentacije – smišljanje argumenata *za* i *protiv* neke teze. Time su učenici naučili debatirati obje strane određene teze, a i, kako je Protagora tvrdio, naučili su »slabiji argument učiniti prividno jačim« (prema Day 2007: 356). Poučavanje argumentacije temeljilo se na dijalektičkim raspravama koje započinju *endoxom*: premisama koje su opće prihvaćene. Primjerice, rasprava može započeti tvrdnjom: bolje je posjedovati više vrlina nego novca. Jedan student razvio bi argument ili seriju argumenata temeljenu na toj opće prihvaćenoj premisi. Drugi bi student nastojao opovrgnuti te argumente na temelju druge opće prihvaćene premise. Upravo zbog te vještine smišljanja i odgovaranja na protuargumente, njihovi su učenici bili vrlo moćni i uspješni u sudskim raspravama. Ta ideja *dissoi logoi* bila je temeljna vještina koja se stjecala u sofističkim školama. Temelji Protagorine sofistike povezani s argumentacijom mogu se, dakle, svesti na dva osnovna pravila:

– za svaki argument *za* postoji i onaj *protiv* – u raspravi o svakoj stvari postoje barem dvije, jednako razumne strane. Svrha je rasprave da se iznesu argumenti *za* i *protiv* te da se publiku uvjeri u ispravnost jedne strane. Protagora je od svojih učenika tražio da brane obje strane jedne rasprave: jednu ujutro, drugu popodne. Cilj je bio uvježbati ih u argumentaciji kako bi bili jednako uvjerljivi neovisno o strani koju zastupaju;
– svaki loš argument moguće je učiniti prividno jačim. To znači da je moguće argument koji nam isprva čini slabim, dobrim govorničkim taktikama pretvoriti u jači. Dao je primjer bolesnog čovjeka kojem se i najukusnija hrana čini neprivlačnom, a zdrav će je čovjek s užitkom pojesti. Moć *logosa* leži u tome da se i bolesnom čovjeku hrana učini privlačnom.

O važnosti poučavanja argumentacije u suvremenoj retorici, i to upravo na način da se anticipiraju mogući prigovori, govori čitav niz priručnika, knjiga, radova i autora koji se time bave. Najvažniji od njih svakako je Stephen Toulmin i knjiga *The Uses of Argument* (1958), u kojoj predstavlja svoj model argumenta, sofisticiraniju i razrađeniju verziju sofističkog poimanja argumentacije. Isticanje važnosti argumentacijske situacije (o čemu su govorili sofisti) temelj je poučavanja argumentacije suvremenih autora popot Tindalea (2004: 23), koji govori: »Naš fokus na argumentacijsku situaciju s njezinim nužnim komponenatama: govornikom, publikom i argumentom stvara argumentacijsku strukturu povezanosti tih komponenata.«

Poučavanje argumentacije koja uključuje anticipiranje protuargumenata i njihova pobijanja sastavni je dio priručnika brojnih autora Wenzel (1994), Rieke i Sillars (2001), Walton (2006), Groarke i Tindale (2013), Underbeg i Norton (2017) i svi se slažu da je argumentacijski nemoguće braniti svoju poziciju, svoj stav ako prethodno nismo razmotrili moguće protuargumente i na njih pripremili odgovor. Važno je analizirati »protivnike« i njhovu argumentaciju kako bismo svoju analizirali, propitali i eventualno je odbacili ili učinili jačom.

4 Važnost poznavanja publike za govornički uspjeh

Jedno od Protagorinih načela bilo je da ne postoji univerzalna istina, odnosno da sve može biti predmet rasprave, a da je čovjek mjerilo onoga što jest i onoga što nije. To načelo o publici koja je »mjerilo istine« postalo je još jedan temelj sofističkoga učenja, a samim time očito publiku stavilo u fokus retorike.

Jedan od manje poznatih sofista bio je Antifon, koji je isticao važnost dobroga poznavanja publike, štoviše, smatrao je da dobar govornik mora biti i dobar psiholog vjerujući da riječi mogu umiriti i utješiti. Trazimah je bio učitelj retorike koji je eksperimentirao sa stilom nastojeći izazvati emocije kod publike izborom prave figure u pravome trenutku.

Govoreći o važnosti poznavanja onih koje se uvjerava, važno je istaknuti i perspektivu logografa, profesionalnih pisaca govora, čije se usluge i vještine danas učestalo koriste, osobito u političkome diskursu. Iako nije »publika« u strogom smislu riječi, poznavanje onih u čije ime se piše ključna je osobina svakog logografa, a najpoznatiji među njima u antičkoj Ateni bio je Lizija. Uz njegovu logografiju povezuje se koncept *etopoeie*, koji je itekako važan i u suvremenoj retorici i profesionalnom pisanju govora. *Etopoeia* je sposobnost da se uhvate riječi, ideje, stil i izvedba osobe za koju se govor piše. Lizija je imao sposobnost koristiti prave izraze u pravome trenutku, njegove su rečenice bile jednostavne pa je čitav govor stilom sličio na govor na tržnici, spontan i prirodan. Lizijina se retorika može opisati kao mogućnost da se odstupi od tradicionalnih principa i da se oni prilagode osobi za koju je pisana. Etopoeja, dakle, i danas ostaje vrijedan retorički koncept.

Što se suvremene retorike i javnoga govora tiče, gotovo je jednoglasno slaganje oko važnosti procjene publike i prilagođavanja slušačima, i to stilom, jezikom, ali i argumentima. Publika, zahvaljujući knjizi *Nova retorika* Chaima Perelmana i Lucie Olbrecht-Tyteca (1958), ponovno postaje središte retorike. Zainteresirani primarno za argumentaciju, ali i važnost vrijednosti u argumentaciji, autori smatraju kako je poznavanje publike prvi korak u argumentacijskom procesu. Primarni interes logike vrijednosnih sudova naveo ga je da se zapita kojoj se publici obraćamo. Nije bio zadovoljan odgovorom da je uvjeravanje usmjereno partikularnoj publici koju karakteriziraju individualne, specifične predrasude ili emocionalni angažman, već je razvio koncept univerzalne publike. Perelam i Olbrecht-Tyteca (1971: 17) pišu: »Ono što smo preuzeli od antičke retorike jest ideja publike, ideja koja se javlja čim se pomisli na govor«. A prema autorima, poznavanje onih koje se želi uvjeriti preduvjet je argumentacije. Počinju pretpostavkom da nijedna tvrdnja ili zaključak nije očito istinit i da pribjegavanje apsolutima poput Boga nisu argumenti koji će se održati u suvremenom, pluralnom društvu (što nas ponovno podsjeća na Protagorine riječi).

Suvremeni priručnici javnoga govora (Nelson 1996; Osborn, Osborn 1997; Jaffe 1998; Lucas 2008, Kaye 2012; Bebe, Bebe 2016) među prvim poglavljima ističu važnost analiziranja i profiliranja publike te detaljno objašnjavaju načine i tehnike koje govornik može koristiti kako bi publiku upoznao, na nju mogao djelovati i na kraju od te publike bio prihvaćen. Naime, to i jest osnovni cilj retorike – djelovati na publiku.

5 Važnost učinkovitoga korištenja jezika u javnome govoru

Još je jedna u nizu sličnosti sofističkog i suvremenog poučavanja retorike naglašavanje važnosti stila, izbora riječi i figura kako bi govor bio što učinkovitiji i efektniji. Gorgija govori: »Da bi dotaknula duše slušatelja, retorika mora posuditi elemente iz pjesništva« (prema Bons 2007: 37), a upravo zbog tih dvojakosti i različitosti koje postoje u svijetu, korištenje paralelizama i antiteza činilo mu se najučinkovitije. U svom govorništvu i poučavanju Gorgija je pretjerivao u korištenju figura tako da su njegovi govori katkada zvučali neobično. Osim toga, zvučali su poput glazbenih kompozicija, s mnogo kadenca i krešenda, u čemu je, povjesničari retorike ističu, također pretjerivao pa je zvučao vrlo neprirodno. Protagora je pak poučavao studente da govore jasnim jezikom. Volio je korištenje aforizama. Također, tražio je od studenata da uče gramatiku. Sastavio je i listu »primjerenih«, denotativnih riječi (za razliku od konotativnih metafora). Međutim, najveći doprinos važnosti jezika u javnome govorništvu dao je sofist Prodik. Bio je sofist u punom smislu riječi, profesionalni učitelj koji je poučavao vještini uspjeha u politici i osobnom životu. Bio je poznat i slavan po svojim predavanjima iz semantike, a sofisti su za njega govorili da se znao uplitati u razgovore u različitim fazama i inzistirati na detaljnim distinkcijama značenja riječi koje su se obično smatrale sinonimima.

Suvremeni autori jezik i stil smatraju ključnim dijelom uspješnosti javnoga govora. Osborn i Osborn (1997: 312) govore o snazi izgovorene riječi (koja se uvelike razlikuje od pisane riječi), naglašavaju važnost ritma govora zahvaljujući čemu riječi ostaju u memoriji slušača i ako ih vješto koristimo, izgovorene riječi brže i lakše dolaze do slušatelja. Dobrim izborom riječi možemo djelovati na emocije slušača, probuditi osjećaje, izbjeći dosadu i monotoniju, smanjiti udaljenost govornika i publike, potaknuti publiku na djelovanje.

6 Važnost memoriranja, improvizacije i učinkovite govorničke izvedbe

Iz povijesti retorike sasvim je jasno da su sofisti svojim načelima poučavanja utjecali na čitav niz kasnijih učitelja, od Cicerona i Kvintilijana pa do srednjovjekovnih retoričkih učitelja. Međutim, taj je utjecaj posebno vidljiv u suvremenim pristupima javnome govoru i retorici. Jedna od metoda poučavanja javnoga govora svakako je suočiti studente, učenike s *impromptu* govorima. Suočavaju se sa strahom i tremom od javnog nastupa, s nepredviđenim okolnostima, a razvijaju vještinu snalaženja u toj, govornički najzahtjevnijoj, situaciji. Slične metode primjenjivali su sofistički učitelji smatrajući kako je umijeće improvizacije najvažnije umijeće koje njihovi učenici mogu steći. Gorgija je bio poznat po tome da se penjao na pozornice u gradu tražeći od svojih slušača da mu »dobace temu«, a onda demonstrirao umijeće da bez pripreme govori o određenoj problematici. Taj stil slijedio je i jedan od njegovih učenika, Alkidam. U svom kratkom djelu pod nazivom *O onima koji sastavljaju pisane govore ili o sofistima* on napada sve koji se nazivaju sofistima, paradiraju svojim mudrostima u pisanim govorima i misle da su majstori retorike, a posjeduju tek jedan djelić umjetnosti. Smatra da je pisana riječ strana govorništvu i da nikako nije nešto čime

bi se netko ponosio, a oni koji troše život na to zanemaruju i filozofiju i retoriku i ne zaslužuju ime sofist (prema Guthrie 2006). Sofisti su djelomično slavu stjecali i po tome što su mnoge impresionirali svojom sposobnošću memoriranja. Najpoznatiji u tome bio je Hipija, koji pripada mlađoj generaciji sofista, vremenski bliži Sokratu nego Protagori i Gorgiji. O Hipiji doznajemo najviše iz Platonovih dijaloga, koji mu u usta mu stavlja riječi poput: »Nikad nisam sreo nekog tko bi me nadmašio u bilo čemu«, a zatim ga prikazuje kao naivnog čovjeka koji ne shvaća Sokratovo laskanje kao ironiju. Ipak, imao se Hipija i čime pohvaliti. Platon govori o njegovoj enciklopedijskoj memoriji po kojoj je mogao upamtiti popis od pedeset imena nakon što ih je čuo samo jednom. Ksenofon ga je zvao čovjekom enciklopedijske naobrazbe. Bio je jedan od onih što uče lako i brzo čak i one stvari koje zahtijevaju visoku intelektualnu sposobnost.

Umijeće improvizacije, ne čitanje govora već »govorenje«, dio su savjeta suvremenih autora za učinkovit javni nastup. Nelson (1996: 236) odgovarajući na pitanje kakva je to učinkovita govornička izvedba kaže: »Mora biti razgovorna, prirodna i spontana. Mora biti ugodna za govornika i za njegovu publiku jer samo tada će publika imati osjećaj da govorite s njima, a ne njima.« Savjetuje izbjegavanje svega u izvedbi što odvlači pozornost od sadržaja: »Ako ste preglasni, neće vas čuti. Ako previše blještite, neće vas vidjeti. Ako ste previše kičasti, ostat ćete skriveni. Previše svega dovodi do ničega«. Osborn i Osborn (1997: 347) govore kako nije nužno memorirati cijeli govor (ili predavanje), ali je osobito važno da se uvod, završetak i barem neki dijelovi govora memoriraju kako bi govornik mogao održavati kontakt s publikom.

7 Zaključak

Između sofističkog i suvremenog poučavanja retorike, očekivano, postoje razlike uvjetovane razvojem društva, ponajviše sudske prakse. Naime, javni govor u tadašnjim sudnicama i skupštinama često je odmicao od onoga što bismo nazvali idealnom argumentacijom. Dok su neki govornici naglašavali činjenice i primjenu tih činjenica u zakone, druge je karakterizirao osobni napad na protivnike ili emocionalni ispadi – strastveni nastupi, kidanje košulja pa čak i dovođenje djece da bi se izazvala empatija kod sudaca. A bilo je i nečeg nezamislivog iz današnje perspektive – mučenja robova da svjedoče na sudu. Sudionici u sudskim raspravama bili su zainteresirani jedino za to da pobijede na sudu, neovisno o posljedicama, koje su katkada mogle biti i smrtne. No, sve te razlike ponajviše su uvjetovane različitostima društvenog, političkog i sudskog života, razlikama između antičkog i suvremenog svijeta. Rekli bismo da su najveće razlike u primjeni retorike u društvu. Ali, ključno jest da je u poučavanju, u stjecanju retoričkog umijeća više sličnosti nego razlika. Unatoč brojnim kritikama koje su sofisti i sofistička retorika priskrbili tijekom stoljeća, pokazalo se da današnji učitelji retorike mnogo duguju sofističkima.

Bibliografija

ANDREWS HEYES, Patricia, ANDREWS, James, WILLIAMS, Glen, 2002: *Public Speaking: Connecting You and Your Audience*. Boston: Houghton Mifflin Company.

BEBE, Stephen, BEBE, Susan, 2016: *Public Speaking Handbook*. Cambridge: Pearson.

BONS, Jeroen, 2007: Gorgias the Sophist and Early Rhetoric. Ian Worthington (ed.): *A Companion to Greek Rhetoric*. Boston: Blackwell Publishing.

DAY, Jane, 2007: Rhetoric and Ethics from the Sophists to Aristotle. Ian Worthington (ed.): *A Companion to Greek Rhetoric*. Boston: Blackwell Publishing.

GROARKE, Leo, TINDALE, Christopher, 2013: *Good Reasoning Matters: A Constructive Approach to Critical Thinking*. Oxford: Oxford University Press.

GUTHRIE, William, 2006: *Povijest grčke filozofije*. Zagreb: Naklada Juričić.

KAYE, Jezra, 2012: *Speak like yourself*. New York: Ring Press.

LUCAS, Stephen, 2008: *The Art of Public Speaking*. Boston: McGraw Hill.

NELSON, Paul, PEARSON, Judy, 1996: *Confidence in Public Speaking*. Boston: McGraw Hill Publishers.

OSBORN, Michael, OSBORN, Suzanne, 1997: *Public Speaking*. Boston: Houghton Mifflin Company.

PERELMAN, Chaim, OLBRECTH-TYTECA, Lucie, 1971: *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, London: University of Notre Dame Press.

REIKE, Richard, SILLARS, Malcom, 2001: *Argumentation and Critical Decision Making*. New York: Longman Publishers.

TOULMIN, Stephen, 2003: *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.

UNDERBERG, Larry, NORTON, Heather, 2017: *Argumentation: The Art of Civil Advocacy*. Los Angeles: SAGE Publications.

WALTON, Douglas, 2006: *The Fundamentals of Critical Argumentation*. Cambridge: Cambridge University Press.

WENZEL, Joseph, 1994: *Public Speaking and Argumentation*. Boston: Simon&Schuster Publishing.

ANALIZA RABE PAREMIOLOŠKIH UVAJALNIH SREDSTEV V PARLAMENTARNIH RAZPRAVAH IZ KORPUSA SIPARL

Matej Meterc
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
matej.meterc@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.135-141

Paremiološka uvajalna sredstva so izrazi, ki spremljajo paremiološke enote v pisnem in govorjenem sporazumevanju. So bogat vir podatkov o paremiologiji in odnosu govorcev do nje. Ob slovarskem delu, ki obsega veliko korpusnih analiz in analiz besedil iz drugih virov, urejamo rastočo zbirko paremioloških uvajalnih sredstev. Pokazali bomo, kako lahko uvajalna sredstva, najdena z izpisovanjem iz korpusov Gigafida, Janes in slWaC, ter njihove številne variante bolj sistematično iščemo v teh treh korpusih in v korpusu SiParl z uporabo jezika CQL. Raziskali bomo rabo uvajalnih sredstev v vlogi retoričnega orodja javnih nastopov v državnem zboru.

frazeologija, paremiološka uvajalna sredstva, paremiologija, pregovor, korpus SiParl

Paremiological text introducers are expressions with which paremiological units are presented in written and spoken communication They provide rich information on paremiology and the attitude of the speakers towards it. During lexicographical work which includes a lot of corpus analysis and analysis of other texts, the collection of text introducers was established. The aim of the paper is to show how text introducers gathered in Gigafida, slWaC and Janes corpora and their numerous variants can be found even more systematically in the same three corpora and the Siparl corpus with the use of the Corpus query language. The use of text introducers as rhetorical tools in parliamentary speeches in the Slovene parliament is presented.

phraseology, paremiological text introducers, paremiology, proverb, SiParl corpus

1 Paremiološka uvajalna sredstva

Besedilno uvajalno sredstvo je jezikovno sredstvo, ki ima funkcijo uvajanja drugega jezikovnega sredstva; v nekaterih primerih zaradi negotovosti govorca, v največji meri pa spremljajo frazeme (Čermák 2004: 71–72). Čermák je s korpusno analizo pokazal, da so uvajalna sredstva najpogostejša v paremiologiji; tako uvajalno sredstvo je npr. zveza *star pregovor pravi* v povedi *Star pregovor pravi, da se po jutru dan pozna*. Paremiologijo razumemo kot presečišče zanimanja folkloristov in jezikoslovcev (Permjakov 1988: 82) oz. del frazeologije, ki zajema zlasti pregovore in reke (Kržišnik 2013: 25) oz. paremiološke izraze ali paremije (Babič 2011; Meterc 2016a, 2017). Z izrazom *uvajalno sredstvo* je bil v slovenščino s prevodom Čermákovega članka (2004) preveden češki termin *introduktor*, sicer pa Čermák (2005) v angleščini uporablja termin *text introducer*, obstajajo pa še druge oznake;

Ďurčo (2002) npr. v nemščini uporablja izraz *Konnektor*. Izraz *konektor* je tudi prisoten v slovenskem jezikoslovju (prim. Balažic Bulc 2010: 56) za označevanje »izrazov, ki v besedilu eksplicitno izražajo povezave med manjšimi besedilnimi segmenti, tj. izjavami«, vendar bomo v tem prispevku sledili prevodu Čermákovega termina. V slovenščini se je teme uvajalnih sredstev v navezavi na Čermáka dotaknila Gantar (2007: 223–225). Več pozornosti jim je bilo posvečene v članku o dvostranskem preverjanju laičnih in terminoloških izrazov za paremiološke enote (Meterc 2016a)[1] ter za določanje meje med paremiološkimi in neparemiološkimi stavčnimi frazemi (Meterc 2016b: 80). V okviru dela o slovenskem paremiološkem optimumu smo ocenili (Meterc 2017: 199), da potencial uvajalnih sredstev še zdaleč ni izčrpan ter na primeru izraza *rek* pokazali korpusno iskanje še neuslovarjene paremiologije z njimi (Meterc 2017: 198–204).

2 Sistematično dopolnjevanje zbirke uvajalnih sredstev s pomočjo korpusov SiParl, Gigafida 2.0, slWaC in Janes

V besedilih korpusov Gigafida 2.0, slWaC in Janes smo v okviru dela pri tretji izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* ter v sklopu projekta Aktualna raba pregovornih izrazov slovenskega jezika: korpusni in slovaropisni vidik zbrali številna paremiološka uvajalna sredstva.[2] Prikazali bomo, kako s pomočjo korpusnih orodij zbirko sistematično dopolnjujemo z novimi enotami in variantami v besedilno specifičnem korpusu SiParl ter v treh besedilno pestrejših korpusih (Gigafida 2.0, slWaC in Janes).

V zbirki uvajalnih sredstev prevladujejo samostalniška in stavčna uvajalna sredstva. To je primerljivo s Čermákovo ugotovitvijo (2004: 75, 2005: 63), da v vlogi uvajalnih sredstev najpogosteje nastopajo samostalniki, glagoli, prislovi, vezniki in besedne zveze. V slovenskem gradivu smo naleteli na samostalniška jedra *citat*, *dejstvo*, *floskula*, *fraza*, *geslo*, *kliše*, *manira*, *modrost*, *moto*, *načelo*, *parola*, *pravilo*, *princip*, *primera*, *prispodoba*, *puhlica*, *recept*, *resnica*, *šaljivka*, *slog*, *slogan*, *stil*, *vodilo*, *zabavljica*, *zbadljivka*, *zmerljivka* in *žaljivka*. Ti samostalniki lahko nastopajo samostojno, npr. »da se v teh razmerah vse ne popljuva z geslom, da mora vsak sam pojesti tisto, kar je zakuhal«, zelo pogosta pa je raba s pridevnikom, ki tematizira veljavnost, starost, poznanost in izvorni jezik. Že samostalniška jedra se razlikujejo po vrednotenju paremije, ki jo uvajajo (npr. *modrost* : *puhlica*), dodatno pa jih vrednotijo pridevniki (npr. *zlato pravilo*, *moder pregovor*, *oguljen pregovor*, *obrabljena floskula*). Izrazi, ki lahko nastopajo v funkciji uvajalnega sredstva, se med seboj ne razlikujejo le po pogostnosti, temveč tudi po tem, v kolikšni meri nastopajo v drugih vlogah. Ta razmerja bi bilo treba raziskati v ločeni razpravi. V primerjavi z zvezo *star pregovor* se npr. zveza *(splošno) znano dejstvo* redko pojavi v vlogi uvajalnega sredstva. Pri dopolnjevanju zbirke smo si pomagali s korpusno analizo pridevniške okolice. Prikazujemo 20 najpogostejših pridevniških kolokatov samostalnika *pregovor*

1 Preverjali smo: 1) katere tipe frazemov najdemo ob določenih uvajalnih sredstvih in 2) kakšna uvajalna sredstva najdemo ob primerih tipov frazemov.

2 Prispevek je bil izveden v okviru projekta Z6-9378, ki ga financira ARRS v okviru programa P60038.

dve mesti pred besedo v štirih korpusih. V oklepajih prikazujemo zgolj pogostnost kolokacije, ki pa, kot smo razložili, ni enaka pogostnosti rabe v vlogi uvajalnega sredstva:

> SiParl: star (245), slovenski (232), latinski (38), ljudski (29), kitajski (21), nemški (10), dober (10), angleški (9), drug (8), afriški (8), eden (8), rimski (5), arabski (5), kmečki (4), srbski (4), preprost (4), krasen (4), balkanski (4), italijanski (4), zanimiv (3);
>
> Gigafida 2.0: star (2121), slovenski (1380), ljudski (573), vremenski (445), znan (352), kitajski (345), latinski (253), naslednji (234), ruski (205), nemški (204), angleški (165), francoski (122), italijanski (117), arabski (95), japonski (75), lep (66), dober (47), afriški (44), ameriški (36);
>
> slWaC: star (1217), slovenski (691), znan (247), ljudski (187), kitajski (165), latinski (120), vremenski (101), naslednji (65), angleški (49), nemški (41), italijanski (39), arabski (33), dober (32), japonski (30), ruski (30), srbski (25), nov (24), indijanski (24), eden (23), hrvatski (22);
>
> Janes: star (604), slovenski (474), kitajski (112), nemški (68), latinski (61), znan (64), ljudski (43), srbski (43), dober (40), indijski (37), japonski (36), angleški (36), italijanski (34), ruski (30), francoski (27), arabski (26), afriški (24), čebelji (21), hrvaški (19), španski (19).

Zanimiv rezultat dobimo tudi z orodjem logDice, ki ocenjuje težnjo dveh besed po sopojavitvi v odvisnosti od njune pogostnosti v korpusu (Gablasova, Brezina, McEnery 2017: 164), vendar za celotno navajanje nimamo prostora. Navedimo le, da se na lestvico v primeru korpusa SiParl prebijejo pridevniki *slaven* (2), *starogrški* (1), *staroverski* (1) in *šparoven* (1). Iz rezultatov smo izločili napačno lematizirano obliko *pravi* (npr. 62 konkordanc v SiParlu in 874 konkordanc v Gigafidi 2.0), ker gre za korpusni šum pri glagolu *praviti*. Zanimivo je uvajalno sredstvo *star čebelji pregovor (pravi)*, ki je krilatica iz risanke Čebelica Maja. Ne preseneča, da se je med 20 najpogostejših pridevniških kolokatov prebil prav v statistiki korpusa Janes, saj je šaljiva raba paremij za družbena omrežja značilna, se pa pojavlja tudi v Gigafidi 2.0 (9 zgledov) in slWaCu (8 zgledov), v SiParlu pa ga ne najdemo.

V nadaljevanju bomo predstavili glagole, ki so v stavčnih uvajalnih sredstvih iz naše zbirke najpogostejši. V vseh štirih korpusih smo uporabili iskalne pogoje z dvema lemama v oddaljenosti pet mest in v poljubnem vrstnem redu. Na ta način smo po vzorcu (zapis v jeziku CQL) [lemma="rad"][]{0,5}[lemma="reči"]|[lemma="reči"][]{0,5}[lemma="rad"] preverjali leme *rad*/*pogosto*/*večkrat reči*/*govoriti*/*praviti* in našli naslednja uvajalna sredstva, ki tematizirajo pogostnost, razširjenosti in priljubljenost paremioloških enot:

> **Večkrat radi rečemo**, da ima »hudič rad tudi mlade«, in to se nam je naredilo tudi v letošnjem letu, 23. julija, ko je hudo neurje v naši občini ponovno povzročilo veliko škodo. (SiParl)
>
> **Ljudje so menili**, da od boba postanejo močni, zato so večkrat radi rekli »boba se najej in gora se te bo bala«. (Gigafida 2.0)
>
> **Ljudje večkrat radi rečemo** »ne popravljaj, kar ni pokvarjeno«. (Gigafida 2.0)
>
> **Pogosto pravimo**, da denar kvari ljudi, da denar ni dober in podobno. (slWaC)

Mnoga stavčna uvajalna sredstva se sklicujejo na paremiološko enoto kot na kolektivno uzaveščeno resnico, ki jo naslovnik mora poznati. S kombinacijami lem *poznati*/*vedeti* ter *pregovor*/*iti*/*kako*/*tisto* smo našli:

Boljše je, da počakate, **saj poznate tisti pregovor**, če govoriš, potem pridejo. (SiParl)

Zakaj pa ljudje pijejo to, sem si mislil, jaz že ne bom. Aha, **saj poznate tisto** o zarečenem kruhu … (Gigafida 2.0)

Če varčuješ na dolgi rok, precej privarčuješ že z 10 ali 20 evri odtegljaja mesečno. **Saj veš, kaj pravijo**: kamen na kamen – palača. (slWaC)

Naj se ZDA razpade na 50 samostojnih držav. **Saj veste, kako gre tista**: Kdor drugim jamo koplje, … se sam razpade. (Janes)

Uvajalna sredstva, ki poudarjajo davni izvor, preteklo rabo in veljavo paremioloških enot, smo iskali z glagoli govorjenja ali glagoloma *držati* in *veljati* v kombinaciji s časovnimi zaimki *nekoč*, *nekdaj* in *včasih*:

Okoli vloge zalednih držav. V slogi je moč, **smo včasih rekli**. (SiParl)

Mi moramo iti v resno transparentno privatizacijo tudi na področju sklada kmetijskih zemljišč in ponuditi zemljo tistemu, ki jo obdeluje, **kot so nekoč tovariši pravili**. (SiParl)

Tam **je od nekdaj veljalo pravilo** »don't change the winning team«. (SiParl)

Veljalo je nekoč in velja tudi danes: Kdor poje, slabo ne misli. (slWaC)

Medtem ko **je včasih veljalo staro viteško pravilo** vsi za enega, eden za vse, zdaj prevladuje samo še vsak zase in za nikogar drugega. (Gigafida 2.0)

Številno skupino predstavljajo tudi uvajalna sredstva, ki poudarjajo veljavnost z (zanikanim) glagolom govorjenja ob prislovu *zaman* ali *zastonj*, pa tudi s frazemom *držati kot pribito*:

Moram reči, da bi želel, da bi vendarle ta debata bila ustrezna glede na temo, ki jo obravnavamo, **saj se ne reče zastonj**, da so otroci največje bogastvo […]. (SiParl)

Ne pravimo zastonj, še pove, da beseda včasih udari bolj kot bič. (Gigafida 2.0)

Res je. **Ne reče se zastonj**, da kjer je volja tam je pot :-) (Janes)

[…] da bi ti ljudje res nekaj dobili in to takoj. Ker – če hitro daš, dvakrat daš. **To je tisti pregovor in to drži kot pribito**. Hvala. (SiParl)

»Nikoli ne reci nikoli« **je pregovor, ki drži kot pribit**. (Gigafida 2.0)

Veliko babic kilavo dete. **Tu pregovor drži kot pribito**. (Janes)

Ponovno se je izkazalo, da drži kot pribito: Na mladih svet stoji! (slWaC)

Posebno skupino predstavljajo uvajalna sredstva, s katerimi govorec ponazori priklic pregovora iz spomina s pomočjo vprašalnice *kako* in členka *že*. Iskali smo ju z glagoli govorjenja po iskalnem modelu [lemma="že"][]{0,5}[lemma="praviti"]|[lemma="praviti"][]{0,5}[lemma="že"]:

Grčija je naša prijateljska država. Tudi sam sem član skupine prijateljstva, če to kaj pomeni, ampak **kaj že pravi stari slovenski pregovor**, čisti računi, dobri prijatelji. (SiParl)

Kako se že glasi rek – naj sosedu krava crkne, če pa ne, bom pa poskrbel da mu bo. (slWaC)

No, **kako so že včasih rekli**? Kar se Janezek nauči, to Janez zna? (Gigafida 2.0)

Štejejo besede, ne dejanja **al kako že gre ta rek**? (Janes)

3 Značilnosti rabe uvajalnega sredstva *pregovor* v korpusu SiParl

Pregovori so odlično retorično orodje v političnem govoru (Mieder 2004: 1), s katerim politiki v svoj govor vnašajo ekspresivnost, prepričljivo komunicirajo z ljudmi, ki te pregovore poznajo v tradicionalni obliki in razumejo inovativne posege vanje (prav tam: 56) ter se skušajo ljudem približati tako, da z rabo pregovorov tudi sami zvenijo ljudsko in celo z manipulacijo izrabljajo predstavo o njihovi absolutni veljavnosti (prav tam: 139). Pregovori so pogosto rabljeni tako za začetek kot zaključek poslanskega govora:

Hvala lepa. Tudi sam bom začel **s pregovorom, ki pravi**: »Ko vino pride, pamet odide.«

Če sem začel s pregovorom, pa še mogoče nadaljujem. **Drugi pregovor pa pravi**, da je bolje preprečevati, kot pa zdraviti.

Ljudski pregovor pravi: »Pomilujte ljudi, ki odslavljajo svoje voditelje samo zato, da bi lahko z nagovori in nepokorščino sprejemali nove voditelje«. S tem zaključujem in seveda podpreti vaše kandidature ne morem.

Da zaključim **s tistim znanim slovenskim pregovorom, ki pravi**: »kako si bomo postlali tako bomo ležali«. Hvala lepa.

Želim končati **s starim pregovorom, ki pravi**, da ne pljuvaj v vodnjak, iz katerega piješ.

Poslanci se ob prepričevanju in utemeljevanju opirajo na pregovore kot na kolektivne resnice:

Boljše je da počakate, **saj poznate tisti pregovor**, če govoriš, potem pridejo.

Vsi sicer poznamo stari latinski pregovor: »Časi se spreminjajo in mi se spreminjamo v njih,« ampak moram reči, da tudi ta pregovor ne drži vedno.

Vprašal bi ga, **če je slišal za tisti pregovor**, da ga je čebela v coklah našla in ga bo v coklah zapustila.

Poslanci pogosto uporabljajo uvajalna sredstva za poudarjanje aktualnosti določenega načela:

Star pregovor pravi, varčuješ lahko takrat, kadar kaj imaš, ker če nimaš, nimaš kaj varčevati. Verjemite, da **ti stari pregovori še vedno veljajo**.

Je pa že tako, kot pravi star slovenski pregovor, da če mački stopiš na rep, zacvili.

Zasledimo tudi primere povezovanja pregovora s stereotipno predstavo o narodu, ki ga v naslednjem primeru poslanec predstavlja kot pozitiven zgled:

Francozi, ki so poznan narod države in diplomacije, **poznajo trd pregovor**: Nobles oblishe. Tudi parlament vsakega naroda je neke vrste nobles, kar seveda zahteva in zavezuje vsakogar od nas, da svoj posel opravlja resno, zavzeto in dostojno.

Paremiološke enote lahko služijo tudi za poudarjanje različnih, nasprotujočih si vidikov:

> Klin se z klinom zbija, **pravi pregovor**. In **če to velja in če hočemo to pravilo upoštevati**, potem moramo na vojno odgovoriti z vojno. Je pa še **nek drug rek, ki vedno velja**. Kdor z mečem začenja, bo z mečem pokončan. O teh stališčih zalivske vojne sem spregovoril na prejšnji seji.

Dodajmo, da ta zgled nazorno prikazuje ugotovitev (Meterc 2016a: 186), da se izraza *pregovor* in *rek* v rabi poljubno zamenjujeta. Poslanci se opredeljujejo glede lastnega upoštevanja pregovorov:

> **Jaz tudi tu izhajam iz pregovora**, kar se Janezek nauči, to Janez zna.
>
> **Žal se tudi vedno spomnim nekega pregovora, ki sem se ga naučil od starejših modrih ljudi, ki pravijo** petek slab začetek.

Pregovore pa izrabljajo tudi za humorno popestritev govorov:

> Rad bi – **malo za šalo, malo za res** – prav v zvezi s to pametjo in neumnostjo spomnil na **pregovor, ki ga poznam, in se glasi takole**: Če bi ljudje svojo pamet kupovali na tržnici, bi vsak kupil točno svoje možgane.

4 Nekaj opažanj o enotah, najdenih v SiParl ob uvajalnem sredstvu *pregovor*

Našli smo precej paremij, ki so manj znane, npr. *Kmet priveže kravo, krava priveže kmeta*. Nekaterih enot v drugih virih (korpusih, slovarjih in zbirkah) še nismo zasledili npr. *Če udariš pastirja, ponavadi zastoka cela čreda*. Pri nekaterih je vprašljivo tudi, ali sploh gre za ustaljene enote: »Star pregovor pravi, in tudi bivši minister za kmetijstvo je na Bledu zelo natančno in dobesedno rekel: Država in narod, ki nima svoje hrane, doma pridelane, je obsojen na smrt.« Ob uvajalnem sredstvu *pregovor* je po pričakovanjih mnogo pregovorov, ki so bili s pomočjo ankete in korpusne analize v uvrščeni v slovenski paremiološki optimum oz. med 300 najbolj poznanih in pogostih paremioloških enot (Meterc 2017), npr. *Boljše vrabec v roki kot pa golob na strehi*, *Kakor si bomo postlali, tako bomo spali* in *Več glav več ve*. Ob uvajalnem sredstvu pregovor smo našli tudi nekaj pregovorov, ki so dokaj pogosti, se pa niso uvrstili v optimum, npr. *Človeka moraš naučiti loviti ribe, ne pa, da mu kupuješ, da ne bo lačen* in *Z dobrimi nameni je tlakovana pot v pekel*. To lahko primerjamo z rezultati analize paremioloških enot ob uvajalnem sredstvu *rek* v Gigafidi (Meterc 2017: 198), s katero smo ugotovili, da je še zelo veliko neuslovarjene paremiologije. Poslanci pogosto rabijo tudi tuje paremiološke enote v slovenskem prevodu, npr.:

> **Star angleški pregovor pravi**: Kvaliteto pudinga lahko ocenimo šele, ko ga jemo.

Nekatere navajajo v izvirniku in jim dodajajo prevod:

> Končal bi pa, čeprav to ni uradni jezik v skupščini, **z dvema latinskima pregovoroma**. Prvi pravi: »Sine amicitia vita nulla est«; brez prijateljstva je življenje nič. Drugi pregovor bom pa povedal samo v slovenščini, se pa imenuje; lahko pa tudi v latinščini: »Fortes fortuna adiuvat«; pogumnim usoda stoji ob strani.

5 Zaključki

S pomočjo kompleksnih poizvedb s CQL-om smo tudi v specializiranem jezikovnem korpusu, kakršen je SiParl, našli veliko paremioloških uvajalnih sredstev in njihovih variant ter tako dopolnili zbirko, ki je nastala na osnovi korpusov z bolj pestrimi nabori besedil. V poslanskih govorih in replikah najdemo večino tematskih skupin uvajalnih sredstev, pregovori pa se, kot smo pričakovali, izkazujejo za močan retoričen pripomoček ravno zaradi splošne poznanosti in veljavnosti sporočila, ki jih uvajalna sredstva izpostavljajo. Pregovori so pogosto uporabljeni za začetek ali zaključek govora. Ob uvajalnem sredstvu *pregovor* smo našli tako zelo znane kot tudi manj znane ali celo zelo redke pregovore in citatne ter kalkirane tuje paremiološke enote.

Literatura

BABIČ, Saša, 2011: Paremiologija – na križišču jezikoslovja in slovstvene folkloristike. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–31.

BALAŽIC BULC, Tatjana, 2010: Pozicija konektorjev v makrostrukturi znanstvenega članka. Špela Vintar, Vojko Gorjanc, Jana Zemljarič Miklavčič (ur.): *Slovenske korpusne raziskave*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 54–71.

ČERMÁK, František, 2004: Besedilna uvajalna sredstva rečenic in drugih stalnih besednih zvez. *Slavistična revija* LII/1. 71–88.

ČERMÁK, František, 2005: Text introducers of proverbs and other idioms. Introduktory přísloví a jejich idiomů. *Jezikoslovlje* VI/1–2. 57–77.

ĎURČO, Peter, 2002: K výskumu súčasnej živej slovenskej paremiológie. Jozef Mlacek (ur.): *Prednášky XXXVIII. letnej školy a kultúry. Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava: Stimul. 51–60.

GABLASOVA, Dana, BREZINA, Vaclav, McENERY, Anthony Mark, 2017: Collocations in corpus-based language learning research: identifying, comparing and interpreting the evidence. *Language Learning* I/67. 155–179.

GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KRŽIŠNIK, Erika, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Zidaki frazeološke zgradbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–26.

METERC, Matej, 2016a: Izrazi za stavčne frazeme v slovenskem govornem in raziskovalnem prostoru skozi čas. Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Založba ZRC, ZRC SAZU. 181–191.

METERC, Matej, 2016b: Empirični pristopi k razločevanju med neparemiološkimi in paremiološkimi stavčnimi frazemi. *Jezikoslovni zapiski* XXII/1. 39–49.

METERC, Matej, 2017: *Paremiološki optimum. Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MIEDER, Wolfgang, 2004: *Proverbs: A Handbook*. Westport: Greenwood Press.

PERMJAKOV, Grigorij, 1988: *Osnovy strukturnoj paremiologii*. Moskva: Nauka.

Korpusni viri

Gigafida v2.0. www.clarin.si/noske/index.html (dostop 10. 5. 2019)

slWaC (*Slovene Web*). www.clarin.si/noske/index.html (dostop 10. 5. 2019)

Janes v1.0. www.clarin.si/noske/index.html (dostop 10. 5. 2019)

siParl (*parlament 1990-2018*). www.clarin.si/noske/index.html (dostop 10. 5. 2019)

ODNOS DO VIDEOTOLMAČENJA NA SLOVENSKEM TRGU

Kristina Pahor de Maiti
Filozofska fakulteta, Ljubljana
kristina.pahordemaiti@ff.uni-lj.si

Darja Fišer
Filozofska fakulteta in Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
darja.fiser@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.143-150

V prispevku predstavljamo rezultate kvalitativne raziskave odnosa različnih skupin strokovnih udeležencev pri videotolmačenju do te oblike tolmačenja. Z metodo polstrukturiranega intervjuja ugotavljamo, da kljub splošno razširjenemu odklonilnemu mnenju o tolmačenju v virtualnem okolju intervjuvanci z videotolmačenjem nimajo izrazito negativnih izkušenj in da ima videotolmačenje velik potencial še posebej na področju sodnega, skupnostnega in poslovnega tolmačenja.

videotolmačenje, tolmačenje na daljavo, videokonferenčno tolmačenje, videokonferenca

In this paper, we describe the results of a qualitative analysis in which we studied the personal experience of different groups of professional participants in a video-interpreting setting. The study conducted by means of a semi-structured interview showed that the stereotypical negative attitude towards video-interpreting is not confirmed through practical experience. What is more, video-interpreting was recognised by the interviewees as having great potential especially at events requiring legal, community or business interpreting.

video-interpreting, remote interpreting, video-conference interpreting, video-conference

1 Uvod[1]

V času globalizacije, ko so težnje po rabi skupnega delovnega jezika in zmanjševanju stroškov storitev vse močnejše, lahko za polno funkcionalnost slovenščine poskrbimo tako, da omogočamo njeno neovirano rabo na najrazličnejših področjih. Pri tem so, ko gre za večjezično komunikacijo, ki pogosto poteka na daljavo, tolmači nepogrešljiv vezni člen. Vendar velja splošno prepričanje, da so tolmači v Sloveniji do te nove oblike tolmačenja zadržani. V predstavljeni raziskavi smo tako želeli na podlagi osebnih izkušenj tolmačev, sodnikov in tehnika ugotoviti, ali videotolmačenje lahko predstavlja eno od rešitev, ki bi poenostavila in razširila dostop do tolmaških storitev ter govorcem omogočila neovirano rabo slovenščine.

1 Prispevek temelji na magistrski nalogi z naslovom *Videotolmačenje v Sloveniji* (Pahor de Maiti 2018), ki celovito obravnava stanje videotolmačenja v Sloveniji z vidika tehničnih posebnosti in uporabniških izkušenj.

Prispevek vsebuje kratek pregled sorodnih raziskav in opis zasnove raziskave. Sledijo rezultati, kjer predstavimo, kako tolmači dojemajo videotolmačenje in znotraj tega sebe, govorca in delovno okolje. Nadaljujemo z opisom prednosti in slabosti, kot jih vidijo intervjuvanci. Sledi razmislek o razvoju videotolmačenja. Zaključimo s sklepom in usmeritvami za nadaljnje raziskave.

2 Sorodne raziskave

Prve raziskave videotolmačenja[2] v sedemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja so dale neenotne rezultate, obenem pa so pokazale, da obstaja precejšen razkorak med objektivnimi izsledki raziskav o videotolmačenju in subjektivnimi poročili tolmačev, ki so pogosto navedli občutek nelagodja (*Video-Mediated Interpreting*). Več avtorjev, med katerimi so npr. Mouzourakis (2008), Lester (2012) in Rosado (2013), piše, da se tolmači v virtualnem okolju počutijo bolj izolirane in zaradi občutka pomanjkljivega nadzora nad situacijo ter strahu pred slabo kakovostjo avdio in video prenosa tudi bolj obremenjene, poleg tega pa morajo razviti dodatne strategije za spopadanje s težavami. Wessling in Shaw (2014) sta ugotovili, da večina tolmačev (za znakovni jezik) v videokonferenčnem okolju izkusi zelo močna čustva, ki ostanejo tudi po končanem klicu, in da so ta čustva večinoma negativna. Med pomembnejšimi sodobnimi raziskavami izstopa tridelni evropski projekt AVIDICUS (2008–2016), namenjen preučevanju videotolmačenja v sodstvu (vključno z opremo, potekom komunikacije in odzivom tolmačev), ki je pokazal, da se nekateri pomembni vidiki pri tolmačenju na kraju dogodka ne prekrivajo s tistimi pri videotolmačenju, zato ni nujno najbolje, če se v virtualnem okolju skuša dosledno poustvarjati značilnosti dogodka na enem kraju, kar nakazuje, da bi videotolmačenje morali obravnavati kot posebno obliko tolmačenja (Braun idr. 2013: 55).

3 Zasnova raziskave

3.1 Hipoteze

V prispevku se podrobneje posvetimo kvalitativni raziskavi odnosa intervjuvancev do videotolmačenja.

Hipoteze so oblikovane na podlagi ugotovitev v sorodnih raziskavah (prim. Mouzourakis 2008; Rosado 2013), v katerih je izpostavljen negativni odnos tolmačev do videotolmačenja, ki temelji predvsem na zadržanosti tolmačev do novosti in na nezaupanju tolmačev v kakovost delovnih pogojev v novem okolju. Hipoteze smo razdelili v tri sklope:

– videotolmačenje skozi oči tolmačev:
  - Hipoteza 1: Tolmači imajo do videotolmačenja odklonilen odnos.
– slabosti in prednosti videotolmačenja:
  - Hipoteza 2: Tolmači z uporabljano opremo niso zadovoljni.

2 Poimenovanje oblike tolmačenja, ki je podprto z videokomunikacijsko tehnologijo, še ni ustaljeno. V prispevku uporabljamo izraz videotolmačenje, ki vključuje zgolj informacijo o mediju (video), ne pa tudi o namenu (konferenčno/nekonferenčno) oz. položaju (tolmač ob eni od strank/tolmač na ločeni lokaciji).

– prihodnost videotolmačenja:
  - Hipoteza 3: Razvoja videotolmačenja v Sloveniji zaradi odklonilnega odnosa tolmačev ne moremo pričakovati.

3.2 Vzorec

Z osrednjega slovenskega spletnega poslovnega portala Bizi.si[3] smo z iskalnim parametrom *dejavnost – prevajanje, lektoriranje, tolmačenje* pridobili e-poštne naslove 150 aktivnih pravnih oseb s pravnoorganizacijsko obliko d. o. o. in 1067 pravnih oseb, ki poslujejo pod obliko s. p. Nanje smo se obrnili s prošnjo za sodelovanje v raziskavi, poleg tega pa smo stopili v stik tudi s štirimi stanovskimi združenji (ZKTS, DPTS, Združenje SCIT, DZTPS) in vsemi okrožnimi sodišči v Sloveniji (11). Sodelovanje v raziskavi je potrdilo sedem tolmačev, dva sodnika in en računalniški tehnik s sodišča. Udeleženci so imeli pred raziskavo vsaj eno izkušnjo z videotolmačenjem.[4]

3.3 Potek raziskave in obdelava podatkov

Za namen raziskave in glede na strukturo vzorca smo pripravili tri ločene vprašalnike (za tolmače, sodnika in tehnika). Skupno deset polstrukturiranih intervjujev smo opravili v avgustu in septembru 2017. Odgovore treh intervjuvancev smo prejeli prek e-pošte, sedem intervjujev pa smo izvedli osebno in so trajali povprečno 30 minut. Odgovore smo anonimizirali, tako da je razvidna le vloga intervjuvanca (Tolmač 1, Sodnik 2 itn.), in jih kvalitativno obdelali.

4 Rezultati in razprava

4.1 Struktura intervjuvancev

Med intervjuvanimi tolmači je bilo šest žensk in en moški. Trije tolmači so bili starejši od 50 let, trije mlajši od 50 let, eden pa mlajši od 30 let. Tolmačenje je za tri intervjuvane tolmače od sedmih glavna poslovna dejavnost, dva tolmačita več kot desetkrat letno, dva pa manj kot desetkrat letno. Dva intervjuvana tolmača sta prek videokonferenčne povezave tolmačila le enkrat, eden pogosto, večina pa redko (do desetkrat letno). Z videotolmačenjem se je večina tolmačev srečala na sodišču, nekateri pa (tudi) v drugih institucijah ali poslovnem okolju.

3 Bizi.si: www.bizi.si.

4 Načrtovali smo sicer vključitev posameznikov v vseh vlogah pri videokonferenci s tolmačenjem, ki bi imeli izkušnje z vsaj petih tovrstnih dogodkov, vendar smo morali obe merili prilagoditi zaradi dostopnosti podatkov in števila razpoložljivih kandidatov. Majhno število intervjuvancev je lahko posledica neodzivnosti posameznikov z več tovrstnimi izkušnjami ali dejanskega pomanjkanja posameznikov, ki bi dosegali zastavljeni prag.
V raziskavi so sodelovali tako udeleženci kot udeleženke. Pri predstavitvi rezultatov je uporabljen generični moški spol.

	Vse oblike tolmačenja	Videokonferenčno tolmačenje
Pogosto	3	1
> 10-krat letno	2	/
< 10-krat letno	2	4
1-krat	/	2

Tabela 1: Število tolmačev glede na pogostost uporabljene oblike tolmačenja.

	Sodišče	Druge institucije	Poslovno okolje
Št. tolmačev	4	2	3

Tabela 2: Število tolmačev glede na področje uporabe videotolmačenja.

Vzorec zajema tolmače, ki imajo – razen v enem primeru – redke izkušnje z videotolmačenjem. To lahko kaže na nizko povpraševanje po videotolmačenju ali na dejstvo, da se tolmači zanj redko odločajo. Obenem je zanimivo, da se videotolmačenje ne uporablja izrazito le na sodiščih, kar bi bilo pričakovati zaradi spodbude v obliki Večletnega evropskega akcijskega načrta za e-pravosodje (2008–2018), ampak tudi v poslovnem okolju in na drugih področjih skupnostnega tolmačenja.

4.2 Videotolmačenje skozi oči tolmačev

4.2.1 Vpliv videokonferenčnega okolja na tolmača in njegovo delo

Videotolmačenje je za pet tolmačev od sedmih bolj stresno kot druge oblike tolmačenja, čeprav izkušnja ni nujno negativna, saj je stres vezan na to, da je vse »malo drugače, ni ustaljeno« (Tolmač 2), oz. je izkušnja celo »zelo dobra« (Tolmač 4). Tolmač 2 pravi, da vidi »videotolmačenje kot izjemno dobro in hitro rešitev«, Tolmač 5 pa, da je »videotolmačenje […] primerljivo z običajnim tolmačenjem pred sodiščem«. Tolmač 6, podobno kot drugi, sicer izpostavi, da mu videotolmačenje ni všeč »zaradi pomanjkanja osebnega stika [… in ker ima] občutek nemoči zaradi nepoznavanja tehnologije«.

Za nekatere od intervjuvanih tolmačev je videotolmačenje napornejše in »ker je manj interakcije z drugo stranjo, [je] posledično treba več koncentracije. […] Počutim se bolj izpostavljeno, ker ne vem, ali je kamera ves čas usmerjena vame« (Tolmač 7). Tudi Tolmač 1 meni, da zaslon podzavestno povzroča dodatno obremenitev. Morebitne tehnične težave tolmačem povzročajo dodatno skrb, saj je hitro posredovanje zaradi oddaljenosti skoraj nemogoče (Tolmač 3). Podobno pove tudi Tolmač 1: »Za videokonferenčno obravnavo potrebujem drugačno psihološko pripravo, da se naravnam na situacijo, za katero vnaprej vem […], da bo mogoče kaos [… in vmes] potrebujem več podpore, večkrat moram kaj vprašati«. Tolmač 7 izpostavi: »Sem manj zadovoljen, ker mi ta neosebna situacija ne ustreza.« Tolmači so sicer zadovoljni s svojim delom in nimajo občutka, da bi bile tipične tolmaške težave vezane na obliko tolmačenja. Za videotolmačenje torej ni mogoče trditi, da negativno vpliva na kakovost tolmačenja, če je na voljo kakovosten prenos (Tolmač 4, Tolmač 7).

Na podlagi odgovorov lahko potrdimo hipotezo 1, ki pravi, da je odnos tolmačev do videotolmačenja odklonilen, čeprav iz rezultatov obenem izhaja, da ne gre za radikalno zavračanje te oblike tolmačenja. Iz odgovorov lahko tudi sklepamo, da razlog za zadržanost tolmačev do videotolmačenja ni nujno samo v nekakovostnem prenosu zvoka in slike, ampak tudi v osebnih, vnaprej sprejetih prepričanjih o neustreznosti tovrstne oblike tolmačenja.

4.2.2 Vpliv videotolmačenja na komunikacijo in govorca

Na komunikacijo naj bi po mnenju tolmačev negativno vplivala predvsem »slabša povezava s človekom na drugi strani« (Tolmač 3), »neosebna situacija« (Tolmač 7), ki jo predstavlja videotolmačenje, oz. pomanjkanje očesnega stika, kadar je ta potreben (npr. pri konsekutivnem tolmačenju; pri simultanem tolmačenju na kraju dogodka namreč tudi ni očesnega stika). Intervjuvani tolmači sicer ne zaznavajo posebnih vplivov videokonferenčnega okolja na govorca. Večina meni, da so različni dejavniki (zapletenost besedila, neverbalna komunikacija ipd.) »zelo primerljiv[i] z običajnim tolmačenjem« (Tolmač 4). Res pa je, da je zaradi tehničnih omejitev (zamik, doseg mikrofona …) treba udeležence pogosteje kot pri tolmačenju na kraju dogodka opozarjati, naj govorijo »bolj počasi, glasneje [oz. naj bodo] pri miru« (Tolmač 2), če ne gre za udeležence, ki so vajeni videokonferenčnega okolja (Tolmač 4).

Odgovori kažejo, da je vsem komunikacija v živo ljubša, saj deluje bolj naravno, večinoma zagotavlja boljši stik z drugimi udeleženci in posledično celovitejši prenos informacij na vseh ravneh. Čeprav tolmači ne opažajo sprememb v strukturi povedanega, se pojavljajo (nehoteni) moteči odzivi udeležencev (pretiho govorjenje, oklepanje mikrofona ipd.), ki pa jih je z ustreznim usmerjanjem in nekaj vaje mogoče odpraviti.

4.3 Slabosti in prednosti videotolmačenja

4.3.1 Slabosti

Videokonferenca s tolmačenjem je primerna »pri manj zapletenih primerih […] za nabiranje preprostih podatkov« (Tolmač 2), ne pa tudi, ko je treba »vrtati globje. […] Ker] ni osebnega stika […], odpadejo emocije … postane neosebna, sterilna, pragmatična zadeva […] odpade mimika in gestikulacija […] ljudje se potegne[jo] vase in komunikacija postane otežena […] izkušnja je stoprocentno drugačna« (Tolmač 1), poleg tega je težje razreševati nejasnosti (Tolmač 3, Sodnik 1).

»Velika pomanjkljivost […] je] lahko slaba kakovost zvoka in slike« (Tolmač 4), »težave s povezavo« (Tolmač 2), »zamik na zvezi« (Tehnik 1) in tudi »dejstvo, da ni pregleda nad celo dvorano […] čeprav do tega lahko pride tudi, če […] je kabina [na kraju dogodka] postavljena tako, da [se] ne vidi[š] dobro dogajanja« (Tolmač 7).

Na komunikacijo sicer vplivajo različni dejavniki, ki niso nujno problematični zgolj pri videotolmačenju (npr. neustrezen položaj tolmača, slab pregled nad dogajanjem), čeprav lahko ravno videokonferenčno okolje težave potencira. Med glavnimi pomanjkljivostmi izstopajo okrnjen prenos neverbalne komunikacije in tehnične

težave. Tudi razlike v uporabljeni opremi in protokolih na sodelujočih straneh povzročajo tehnične težave, kar krepi miselnost o neuporabnosti takšnih sistemov, zato je treba narediti več v smeri poenotenja standardov in izmenjave dobrih praks.

4.3.2 Prednosti

Videotolmačenje »privarčuje čas, ki bi ga porabili za pot« (Tolmač 4), »poenostavi in poceni [sodni] postopek« (Tolmač 6), »reši veliko težav, sploh če gre za iskanje tolmača za bolj eksotične jezike«[5] (Tolmač 2), omogoča, »da odpade poseben prevoz oseb, [s čimer] se prihrani pri denarju in času« (Tolmač 1), poleg tega je tolmač v videokonferenčnem okolju lahko »bolj odmaknjen in zato bolj zavarovan [… in] govorca vidi od blizu, ne od daleč« (Tolmač 7). Nenazadnje omogoča »v primeru zdravniških pregledov, da bolniku morda ni tako neprijetno, ker tolmač ni fizično prisoten« (Tolmač 4). Tehnik 1 pravi, da »se je v razmerju do uporabe oprema zdela ekstremno draga, [… zdaj pa je] porast uporabe opreme izjemen, [… zato] ne smemo gledati le na stroške, ampak tudi na to, koliko nam to odpre možnosti«, sploh ob upoštevanju dejstva, da se kakovost prenosa izboljšuje (Tolmač 7, Tehnik 1) in da so bili intervjuvanci v večini primerov z opremo zadovoljni.

Kot je razvidno iz odgovorov, ima videotolmačenje številne dobre plati in čeprav se tehnične težave izpostavljajo kot ena od glavnih slabosti, lahko ovržemo hipotezo 2, ki predpostavlja, da tolmači niso zadovoljni z uporabljano opremo.

4.4 Prihodnost videotolmačenja

4.4.1 Smiselnost razvoja videotolmačenja

Vsi intervjuvanci menijo, da je razvoj vsekakor smiseln in pričakovan, še »sploh na področju tolmačenja za potrebe skupnosti« (Tolmač 4). Čeprav ima videotolmačenje »svoje pomanjkljivosti, […] so te zanemarljive v primerjavi s koristmi« (Tolmač 2).

Hipoteza 3, ki predpostavlja, da razvoja videotolmačenja v Sloveniji zaradi odklonilnega odnosa tolmačev ne moremo pričakovati, ne drži. Čeprav odgovori kažejo deloma deljeno stališče tolmačev do videotolmačenja, je razvidno, da videotolmačenje lahko predstavlja dobro rešitev za zagotavljanje dostopnejših tolmaških storitev. Ziegler (2017) opozarja, da videotolmačenje ni, ne more in ne sme postati nadomestilo za tolmačenje na kraju dogodka, lahko pa tolmačem predstavlja dodatno storitev, pri čemer se je ob vsakem dogodku nujno vprašati, ali je zanj virtualni medij primeren. Glede na izražene prednosti bi bilo videotolmačenje strateško pomembno podpreti tudi na nacionalni ravni in tako spodbuditi njegovo uporabo ne le na področju sodstva, ampak tudi v zdravstvu in pri upravnih postopkih. Razvoj videotolmačenja mora prednostno vključevati oblikovanje standardov dela,[6] vključno s tehnično nadgradnjo opreme in varnostnimi protokoli ter ozaveščanjem udeležencev o posebnostih. Brez izoblikovanih standardov bo potek videotolmačenja še naprej prepuščen presoji

5 Jeziki, za katere je na določenem območju na voljo manjše število usposobljenih tolmačev.

6 Mednarodno združenje konferenčnih tolmačev (AIIC) je januarja 2019 objavilo smernice za tolmačenje na daljavo: https://aiic.net/page/8734/.

posameznikov. To lahko negativno vpliva na kakovost dela in tolmaško izkušnjo, kar ruši zaupanje v to obliko tolmačenja, hkrati pa odpira možnost, da neustrezni pogoji dela po nareku trga postanejo norma.

4.4.1.1 Izobraževanje o videotolmačenju[7]

Izjava Tehnika 1 glede prejetega izobraževanja vsebinsko povzema odgovore vseh: »Prišli smo v prazen prostor. Potrebno znanje […] se je oblikovalo sproti. […] skupaj se učimo iz konkretnih izkušenj in skupaj prilagajamo stvari, tako da se je zdaj že oblikovala neka praksa«. Tolmač 1 pravi, »da bi bilo izobraževanje potrebno za vse udeležence, za vse profile«, saj bi to pripomoglo k boljšemu razumevanju posebnosti videotolmačenja in k večji strpnosti. Izobraževanje naj bi predvsem izpostavilo, »na kaj vse je treba biti pozoren« (Tolmač 7), s pomembnim poudarkom na uporabi opreme (Tehnik 1), s čimer bi se tolmači lahko izognili situacijam, ki jim tehnično ne bi bili kos (Tolmač 3).

Povpraševanje po videotolmačenju se povečuje, zato se bo z njim verjetno srečalo vse več tolmačev. Zanje bi moralo obstajati ustrezno izobraževanje (npr. v obliki seminarja o posebnostih, podrobnejši pripravi, reševanju težav, poteku komunikacije in simulacijah tipičnih videokonferenčnih tolmaških dogodkov), da ne bi bili omejeni zgolj na lastne izkušnje, pridobljene med delom. Slednje bi namreč lahko pomenilo, da je tolmaška storitev, dokler si tolmač ne nabere dovolj izkušenj, slabše kakovosti, kar širi nezadovoljstvo med udeleženci in poustvarja neustrezne delovne pogoje. Tolmačem ustrezna izobrazba pomaga, da nudijo kakovostno storitev in obenem samozavestno zagovarjajo potrebne standarde dela. Pomembno je, da tolmači znajo prepoznati dogodke, ko je prisotnost na kraju dogodka nujna (npr. travmatične situacije v zdravstvu) (Olsen 2017).

5 Sklep

Zaskrbljenost, ki vlada med nekaterimi tolmači in temelji na prepričanju, da bo videotolmačenje nadomestilo bolj tradicionalne oblike tolmačenja in s tem porušilo delovne standarde, je odveč, saj gre za nišno storitev z jasnimi prednostmi in slabostmi. Videotolmačenje prinaša veliko priložnosti za pogostejšo rabo različnih jezikov, torej tudi slovenščine, v mednarodnem okolju, za razvoj področja tolmačenja in širitev poslovanja. Velik potencial se kaže še posebej na področju sodnega, skupnostnega in poslovnega tolmačenja. Z oblikovanjem standardov dela in ozaveščanjem zainteresiranih skupin o posebnostih in zahtevah videotolmačenja ter njegovi primernosti za določen dogodek lahko videotolmačenje postane pozitivna izkušnja za izvajalce in uporabnike tolmačenja.

Za ustrezen razvoj in razumevanje področja so potrebne dodatne (interdisciplinarne) raziskave o vplivu virtualnega okolja na tolmača in kakovost njegovega dela (razlika v dojemanju resničnega in virtualnega sveta, učinki daljše izpostavljenosti virtualni komunikaciji, posebnosti virtualne komunikacije, ko je zagotovljen visokokakovostni

7 Višješolsko izobraževanje o videotolmačenju je bila tema projekta SHIFT (2015–2018): www.shiftinorality.eu/en/project.

prenos ipd.). Poleg tega bi bilo dobro preveriti tudi, ali je natančno posnemanje situacije tolmačenja na kraju dogodka res najboljši način za izvedbo videotolmačenja ali bi bilo prakso bolje prilagoditi značilnostim virtualnega okolja.

Literatura

BRAUN, Sabine idr., 2013: *AVIDICUS 2 (2011–2013) – Workshop report*. http://wp.videoconference-interpreting.net/wp-content/uploads/2014/01/AVIDICUS-2-Workshops-Report.pdf (dostop 13. 5. 2019)

LESTER, Giovanna, 2012: Who's in Control? A look at Remote Interpreting? *NAJIT – National Association of Judiciary Interpreters and Translators*. https://najit.org/whos-in-control-a-look-at-remote-interpreting/ (dostop 12. 5. 2019)

MOUZOURAKIS, Panayotis, 2008: Remote Interpreter Training – Training for Remote Interpreting. *Cadernos do Centro de Multimédia e Línguas*. https://multimedialinguas.wordpress.com/edicoes/ano-i-2010/0001-janeiro/panayotis-mouzourakis-%C2%ABremote-interpreter-training-training-for-remote-interpreting%C2%BB/ (dostop 9. 5. 2019)

OLSEN, Barry, 2017: Remote Interpreting: Feeling Our Way into the Future. *The ATA Chronicle.* www.atanet.org/chronicle-online/featured/remote-interpreting%E2%80%A8-feeling-our-way-into-the-future/#sthash.0qdlq8ei.YHEG1RTr.dpbs (dostop 13. 5. 2019)

PAHOR DE MAITI, Kristina, 2018: *Videotolmačenje v Sloveniji. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ROSADO, Tony, 2013: Remote conference interpreting: The interpreter's new best friend? *The Professional Interpreter. Bilingual English-Spanish blog on issues important to the professional interpreter*. https://rpstranslations.wordpress.com/2013/04/23/remote-conference-interpreting-the-interpreters-new-best-friend/ (dostop 9. 5. 2019)

Video-Mediated Interpreting. http://wp.videoconference-interpreting.net/ (dostop 10. 5. 2019)

WESSLING, Dawn M., SHAW, Sherry, 2014: Persistent Emotional Extremes and Video Relay Service Interpreters. *Journal of Interpretation* XXIII/1.

ZIEGLER, Klaus, 2017: Panel 1: Interpreters and Technology. *AIIC Symposium on the Future of the Interpreting Profession*. Cartagena 21. 7. 2017. 1:27:30–2:01:20. https://aiic.net/page/8155/symposium-on-the-future-of-the-interpreting-profession/lang/1 (dostop 9. 5. 2019)

SLOVENŠČINA V EVROPSKEM PARLAMENTU: TOLMAČENJA PLENARNIH ZASEDANJ

Alenka Valh Lopert
Filozofska fakulteta, Maribor
alenka.valh@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.151-158

Od slovenskih tolmačev v Evropskem parlamentu se ob izjemni jezikovni kompetenci v tujem jeziku zahteva tudi odličnost v materinščini. Upoštevati pa je treba omejeno zmožnost pomnjenja v skopo odmerjenem času in stres, prav ta dejavnika namreč privedeta do določenih odstopanj od trenutne jezikovne norme. V prispevku so ta predstavljena na vseh jezikovnih ravninah (od glasoslovja, oblikoslovja, skladnje, besedja do stila), zapisana po naključno izbranih zvočnih posnetkih simultanih tolmačenj plenarnih zasedanj v Evropskem parlamentu v Bruslju od junija do decembra 2017.

slovenski jezik, Evropski parlament, simultano tolmačenje, Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije

Slovene interpreters in the European Parliament are not only expected to have the highest possible proficiency in a foreign language, but also a full mastery of their own mother tongue. However, due to limited working memory capacity and stress, certain deviations from the current language norm are not uncommon. The paper examines some of these deviations found in randomly selected sound recordings of simultaneous interpretation of plenary sessions in the European Parliament in the period from June to December of 2017, analysing them on various linguistic levels (from phonetics, morphology, syntax, vocabulary to style).

Slovene language, European Parliament, simultaneous interpretation, Slovene Association of Conference Interpreters

1 Uvod

Slovenija je postala enakopravna članica Evropske unije (EU) leta 2004, s tem pa je tudi slovenski jezik postal eden izmed današnjih 24 uradnih jezikov EU. Politika večjezičnosti v EU na eni strani »varuje bogato jezikovno različnost Evrope«, na drugi pa »spodbuja učenje jezikov«. Namreč – »Tudi poslanci Evropskega parlamenta imajo pravico, da govorijo v katerem koli uradnem jeziku EU.« (*Večjezičnost*) Tako je postala vloga tolmačev v institucijah EU še pomembnejša, saj skrbijo za učinkovito komunikacijo (*Tolmačenje*) med številnimi govorci. Prispevek prinaša v teoretičnem delu kratek vpogled v zgodovino tolmačenja, pojasnilo terminov *prevajanje* in *tolmačenje*, kratko predstavitev Združenja konferenčnih tolmačev Slovenije (v nadaljevanju ZKTS) in tolmaške službe v Evropskem parlamentu. V empiričnem

delu je predstavljena jezikovna analiza (na ravni glasoslovja, oblikoslovja, skladnje, besedja, stila) naključno izbranih simultanih tolmačenj plenarnih zasedanj v Evropskem parlamentu v Bruslju od junija do decembra 2017.[1]

2 O tolmačenju in prevajanju

Pogosto zasledimo nepoznavanje razlike med terminoma *prevajati* in *tolmačiti*.[2] Pojasnilo v SSKJ[2] je: *prevájati* 1. izražati, podajati pisano ali govorjeno besedilo enega jezika z jezikovnimi sredstvi drugega jezika, *tolmáčiti* 1. prevajati: tolmačiti pogovor; vendar ne daje natančne opredelitve posameznih terminov. O razlikah med prevajalci in tolmači je prav zaradi še vedno prisotnega mnenja, da lahko prevajalec tolmači, tolmač pa prevaja, zapisanega veliko.

Tolmač[3] mora imeti ne le znanje jezikov, tako ciljnega kot izvirnega jezika, ampak predvsem posluh in dar govora, dobro izgovarjavo, melodijo stavka, barvo glasu. Simultano tolmačenje je oblika konferenčnega tolmačenja, je »posebna oblika komunikativno-govorne dejavnosti« (*Tolmačenje*). Simultani tolmač poustvarja sporočilo govornika v drugem jeziku, delo poteka v zahtevnih okoliščinah, gre za zapletene lingvistične postopke, psihološke mehanizme verjetnostnega napovedovanja, vnaprejšnje sinteze sporočila, za sočasnost slušnega zaznavanja in govora, zaradi pomanjkanja časa tolmač začne tolmačiti, še preden se konča proces slušnega zaznavanja, pri čemer hitrost tolmačenja določa govornik, tolmač mora imeti izjemne psihofizične sposobnosti, dober spomin (Suntrup), od tolmača se pričakujejo hitrost, sposobnost analiziranja in odlično poznavanje maternega jezika (*Simultano tolmačenje*). Zato tudi Sofer (2006: 139) poudarja: »Tolmačijo lahko samo tolmači!«

2.1 Začetki tolmačenja

Začetke tolmačenja težko določimo, saj ni ohranjenih pisnih dokazov (kakor so jih našli za prevajanje), vsekakor pa obstaja, odkar se človek sporazumeva z govorom; pomembno je bilo že v antičnem Rimu in Grčiji, Egipčani so tolmačem celo pripisovali zmožnosti sporazumevanja med ljudmi in bogovi. Predstavljali so most med svojim narodom in osvajalci, most med različnimi kulturami, omogočali so sklenitve paktov in sporazumov, ki drugače ne bi bili mogoči. Za tolmačenje pa so se večje spremembe pojavile leta 1927 na Mednarodni delavski konferenci v Ženevi, ko je bilo prvič uporabljeno simultano tolmačenje. Zaradi visokih stroškov in zapletenosti vse do Nürnberškega procesa leta 1945 sicer ni bilo več v rabi, kasneje pa je spet postalo del skoraj vsakega sestanka, konference in sojenja. Kmalu po koncu Nürnberškega procesa (1947) pa so ga Združeni narodi postavili za svojo stalnico (Furmanek, Achenbach 2004).

1 Analiza je nastala na željo ZKTS. Za povabilo se zahvaljujem vsem članom, posebej predsednici Upravnega odbora DKTS Nadi Prodan in kolegici dr. Aleksandri Nuč.

2 Več v Kocijančič-Pokorn 2003, Markič 2009, Gorjanc 2014.

3 Tolmačenje zajema konsekutivno, simultano, šepetano tolmačenje, tolmačenje znakovnega jezika. Več v Sofer 2006: 139–144.

2.2 Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije

Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije (ZKTSb) je nastalo pred 47 leti, 18. decembra 1972, in je edino stanovsko združenje slovenskih konferenčnih tolmačev.

Med osamosvojitvijo Slovenije so imeli njegovi člani pomembno vlogo pri priključitvenih postopkih k Evropski uniji ter postopkih včlenjevanja Slovenije v mednarodne organizacije. Prispevali so k uveljavitvi slovenščine na mednarodni ravni, bili nepogrešljivi:

> pri tolmačenju predpristopnih pogajanj, usklajevanju zakonodaje in v širitvenem procesu. Slovenščina je postala eden od uradnih jezikov Unije, tolmačenje v slovenščino in iz nje pa je postalo nepogrešljivo pri delu Evropskega parlamenta, Evropske komisije, Sveta Evropske unije in Sodišča Evropske unije (prav tam).

2.3 Tolmačenje v Evropskem parlamentu

Slovenščina je ob vstopu Slovenije v EU leta 2004 postala eden od uradnih jezikov EU. Pred tem se je v EU uporabljalo 20 uradnih jezikov, kar je pomenilo 380 jezikovnih kombinacij za delo tolmačev. Evropski parlament se je s štirih jezikov držav ustanoviteljic – nemščine, francoščine, nizozemščine in italijanščine – razširil na 24 uradnih jezikov in posledično na 552 jezikovnih kombinacij[4] (*Tolmačenje*). Danes predstavlja eno največjih tolmaških služb na svetu, vodi jo Agnieszka Walter-Drop, generalna direktorica Generalnega direktorata za logistiko in tolmačenje za konference (DG LINC – The Directorate-General for Logistics and Interpretation for Conferences) (DG LINC).[5]

3 Gradivo za analizo

Analiza je nastala leta 2018 na povabilo ZKTS za pripravo seminarja *Poskusimo še bolje – od naglasa do sloga*, v katerem so bila predstavljena vsa jezikovna odstopanja pri tolmačenjih plenarnih zasedanj v slovenščino, ki so jih opravili njihovi člani v Evropskem parlamentu. Posnetki tolmačenj so bili izbrani naključno (moški in ženske), in sicer za obdobje od junija do decembra 2017 (1., 12. in 16. 6.; 3. do 6. 7.; 14. in 24. 9.; 2., 3. in 15. 10.; 14. 11.; 14. 12.) (*Plenarna zasedanja*).[6]

3.1 Analiza

Obravnavana so bila odstopanja od (trenutne) norme v *Slovenskem pravopisu* (SP 2001) in *Slovenski slovnici* (2000), za glasoslovno analizo tudi po (edinem) pravorečnem priročniku *Slovenska zborna izreka* (Šeruga Prek, Antončič 2014); primeri so bili analizirani na vseh jezikovni ravneh: od glasoslovja, oblikoslovja, skladnje, besedja do stila; podana so bila priporočila oz. smernice za izboljšanje.[7]

4 Poleg uradnih jezikov se pogosto uporabljajo tudi jeziki držav kandidatk, pa tudi ruščina, kitajščina, arabščina, japonščina ipd.

5 Generalni direktorat za prevajanje (DG TRAD – The Directorate-General for Translation) od leta 2016 vodi Slovenec Valter Mavrič (DG TRAD).

6 Plenarna zasedanja: www.europarl.europa.eu/ep-live/sl/plenary/.

7 Nuč je leta 2012 opravila analizo tolmačenj iz slovenščine v nemščino, pri čemer je napake strnila

Kot osnova je služila tudi analiza tolmačenj študentov 4. letnika Filozofske fakultete Univerze v Mariboru[8] (Valh Lopert 2014).[9]

Primeri iz gradiva za:

glasoslovje: izgovor predloga *v* s podaljšanim polglasnikom za knjižne [u̯] [ʍ] [w]: *və preostali Evropi və evrskem območju*, *və Marseillu*, *və varne kraje*, *və času*, *və evropskem*, *və Evropi in və svetu*, *və drugih državah*; izgovor polglasnika kot [ê]: *stêber*; fonem /v/ kot zobnoustnočni [ʋ] za izgovor [u̯], [w] v vzglasju: *vlad*; kakovost samoglasnikov: [ê] za [é] *pomêna*, *interêsom*, *pogrêba*, *ukrêpe*, *sklêpe*, *svêtih*, *prizadêne*, *sklênjena*; [ô] za [ó]: *pristôpe*, *otrôki*, *dostôpa*; [ó] za [ô]: *ón*, *vódil*; napačno mesto naglasa:[10] *deléžnikov → déležnikov*, večinoma umik na začetek besede: *sódelovanja → sodelovánja*, *náloge → nalóge*, *grádnike → gradníke*, *spórazum → sporazúm*, *slábovíden → slabovíden*, *se morajo posvétiti → posvetíti*, *predsédovanju → predsedovánju*, *na Nórveškem → na Norvéškem*, *Jádranskem → Jadránskem*, *kólektivna → kolektívna*; izg. /e/ pred *r* kot [ê] za [i] *na katêrem*, *katêrih*, *nekatêri*, *primêr*, *razmêre*; /o/ za *c*, *ž*, *š*, *j* namesto preglasa v /e/: *poklicom in trajnostnim razvojom → poklicem*, *razvojem*; izpust /j/ v soglasniškem sklopu -*lj*-: *dele Sredozemla*; pojav »elkanja«, izgovor /l/ pred soglasnikom za [u̯]: *pogajalci*, *proizvajalci*, *zakonodajalca*, *iskalci*, *pogajalske mize*, *negovalcem*, *negovalkam*;

oblikoslovje: raba predloga *z* namesto *s*: *z podporo*, *z splošno deklaracijo*, *z to odločitvijo*, *z tem predlogom*, *z posebno enoto*; raba *potrebno* ob nedoločniku namesto *treba*:[11] *potrebno je dobro sprejeti*, *potrebno je zagotoviti*, *je potrebno okrepiti*, *potrebno je poskrbeti*, *potrebno se je povezati*, *potrebno jo je racionalizirati*, *poleg tega je potrebno zagotoviti*, *razmišljati je potrebno*, *potrebno je pokazati*, *potrebno je popolnoma izvesti*, *potrebno je najti*, *bo potrebno opraviti*, *potrebno je preklicati*; sklanjanje nesklonljivega nedoločnega količinskega števnika *več*: *na izkušnjah večih desetletjih*; raba nedoločne namesto določne oblike pridevnika: *majhnimi in srednje velikimi podjetji → malimi*, *velíka osebnost*, *velíka ženska → vélika*; raba določne namesto nedoločne oblike pridevnika v povedkovem določilu: *je bil posebni poudarek → poseben*; odvečna raba zaimka (glagol izraža osebo): *oni so dali barvitost*, neujemanje v številu *ima tri ali več otrok → ima tri otroke ali več*; opisno stopnjevanje pridevnika/prislova namesto stopnjevanja z obrazilom: *najbolj napredno → naprednejše*, *preveč dolgo sama → predolgo*, *bolj sorazmeren →*

v naslednje sklope: slovnične napake, dobesedno tolmačenje, izpusti, terminološke težave, združevanja in interference, ponavljanja in strnitve, tolmačeve popravke govorca.

8 Več o študiju prevajanja in tolmačenja v Mariboru piše Nuč (2013).

9 Študenti so v študijskem letu 2007/2008 prvič obiskovali vaje iz tolmačenja. Do dne, ko so tolmačili posneti govor, so imeli skupaj približno 70 ur vaj iz tolmačenja v angleščino in iz nje, vendar od tega samo približno polovico vaj iz simultanega tolmačenja, druga polovica je zajemala konsekutivno tolmačenje. Izvirni govor je bil v angleščini, študenti so ga tolmačili v slovenščino. Študenti so govor tolmačili v fonolaboratoriju v okviru rednih vaj, besedila govora niso poznali vnaprej, seznanjeni so bili le s temo govora. V analizi so bila na glasoslovni in oblikoslovni ravni zabeležena odstopanja od trenutne jezikovne norme (glede na *Slovenski pravopis* iz leta 2001), na besedni pa so bili podani nasveti glede slovenjenja prevzetih besed.

10 Desno od puščice podajamo knjižni izgovor, ustreznejšo različico, predloge itn.

11 Več v Weiss 2014.

sorazmernejši, *bolj pomembna → pomembnejša*; raba dajalnika namesto mestnika: *pri informiranemu oblikovanju → informiranem*; raba glagola *moči* v primerih s pomenom *morati*: *in more biti*, *vendar pa morem reči*, *da more razložiti*; napačna raba predlogov: *najdemo pot k drug drugemu → drug do drugega*, (glede na razmerja *na/s*, *z* in *v/iz*) *zmogljivost iz 460 na 350 → s 460*; *iz 6,6 % na 1,6 % → s 6,6 %*; raba svojilnega namesto povratnega svojilnega zaimka: (*mi*) [...] *izboljšati življenje naših državljanov*, (*mi*) *pokažemo tudi našo predanost*, *ste se držali vašega* časa, *bom* [...] *mojega kolega*, (*oni*) *se polno zavedajo njihove*, (*mi*) *bi morali integrirati naše sposobnosti*, (*jaz*) [...] *in mojemu kolegu*, *ne želim napasti mojega prijatelja*; napačno sklanjanje oziralnega zaimka *kar*: *nekaj, kar ne potrebujemo → česar*; raba nedovršne oblike glagola namesto dovršne in obratno: *utrpeva škodo → trpi*, *da se bo situacija še naprej poslabšala → slabšala*; raba istostnega zaimka *isto* namesto *enako*: *morajo dobiti isto plačilo*; napačno sklanjanje samostalnika: *z različnimi ravnemi → ravnmi*;

skladnjo: predmet v tožilniku namesto v rodilniku ob zanikanem povedku: *prihodnost Evrope ne moremo diktirati → prihodnosti*, *ne pa vračati te državam → tega/teh*, *razočarani zaradi tega, kar nismo naredili → česar*, *ki jo parlament ni potrdil → je*; osebek v rodilniku namesto v tožilniku ob zanikanem povedku: *in tega tudi ne sme postati → to*; napačen naslonski niz: *istočasni bi naj potrdil → naj bi*, *bodo se potrudili → se bodo potrudili*, *saj sicer bodo predlagane kvote → saj bodo sicer*; neustrezen besedni red: *sta dve ženski bili žrtvi → dve ženski sta bili žrtvi*, *so postali zavezujoči avtomatično → so avtomatično postali zavezujoči*, *da je preselitev migrantov bila → da je bila preselitev migrantov*, *želim na začetku se zahvaliti → na začetku se želim zahvaliti*; neujemanje osebka in povedka v številu: *bistvenega pomena je tudi neodvisnost in kakovost → sta*, *ker je Evropa in EU dosegla* → [...] *sta dosegli*, *tri države da naj bi se pridružili → pridružile*; napačne skladenjske navezave *večina knjig je dostopnih → dostopna*, *5 % del je bilo dostopna → dostopnih*.

Pri skladnji smo predlagali tudi krčenje odvisnikov v stavčne člene, saj tolmač tako pridobi kar nekaj časa: *zagotoviti, da imajo ljudje dostop do vode → zagotoviti ljudem dostop do vode*; *prispevala k temu, da bomo obvladali → prispevala k obvladanju*; *hvala, da ste mi dali besedo → hvala za besedo*; *priporočilih, ki so stare → po starih priporočilih*;

besedje: prevzeto besedje namesto slovenskega: *ima pomembno misijo → poslanstvo*, *nalogo*; *mediteranski → sredozemski*; *prehajajo teritorij → ozemlje*, *področje*, *območje*; *tega moratoriuma* (prav *moratorija*) *→ odlog*; *specifičen → poseben*, *svojevrsten*, *značilen*, *tipičen*; *imeti transformacijo lastništva → sprememba*; *ni dovolj fleksibilen → prožen*, *prilagodljiv*; *indikatorji → pokazatelji/kazalci*; *se fokusira → se osredinja*; *vsi akterji → vključeni*; *z interesom → z zanimanjem*; *ustrezen input → vložek*, *vnos*; *prioriteta → prednost*; *garancija → jamstvo*, *poroštvo*; *specifična priporočila → posebna*, *značilna*, *tipična*; *paralelno s poročilom → vzporedno*; *da eliminirajo → odpraviti, odstraniti*; *tolerirati → dopuščati*, *dopustiti*; *je locirana → postavljena*, *nameščena*, *umeščena*; *v tem kontekstu → sobesedilu*, *okviru*, *smislu*; *pomembna etapa → stopnja*, *obdobje*, *doba*; *otvarjam zasedanje →*

odpiram; nepravilna raba frazema: *na plodna stran → tla*, *niti za eno inčo → ped*; odvečno besedje (pleonazem): *v teh zadevnih državah regije*, *se upravičeno vrnejo nazaj*, *od 2007 naprej*, *so jih sprejeli pri sebi*, *Juncker lansko leto → lani*, *v mesecu avgustu → avgusta*, *kadrovski viri → kadri*; terminološke zagate: *velikoplavutni*, *velikooki tun → veleoki*, *modroplavutnega tuna → modroplavutega tuna* (*Priloga 2: Znanstvena in slovenska imena rib in drugih ribolovnih organizmov*); *neopravičeno prednost → neupravičeno*;

stil: odvečni predlogi/odvečne predložne zveze: *v okviru tega partnerstva → pri tem partnerstvu*, *tekom te razprave → danes med razpravo*, *tekom celotnega življenja → v življenju*, *tekom tega mandata → v mandatu*, *tekom teh let → v teh letih*, *tekom glasovanja → med glasovanjem*, *v tem času sprejemamo → sedaj sprejemamo*, *kar privede do dejstva → kar povzroči*, *v zvezi s katerim*, *je v tej zvezi izrazil*, *v zvezi s pravno državo*, *v zvezi s pravicami*, *v zvezi z odnosom → glede/o ...*, *iz teh razlogov → zato*, *izpustili iz zapora iz zdravstvenih razlogov → zaradi*, *zlasti s strani ministra → od ministra*; manj ustrezno/prepovedano/odsvetovano po SP 2001: *vsem ostalim → drugim*, *sledečega vprašanja → naslednjega*, *naleteti na rešitve → priti do rešitev*, *kar zadeva pravna vprašanja*, *kar zadeva gospodarstvo → glede pravnih vprašanj*, *glede gospodarstva*, *igrajo pomembno vlogo → so pomembni*, *bo prejemal zdravljenje → ga bodo zdravili*, *ne podvržejo hudi kazni → ne bo kaznovan*, *moramo delati tudi na odpiranju → moramo odpirati*, *naredimo konec govoricam → končamo govorice*, *bo naredila konec tej situaciji → bo končala to situacijo*, *cilj moramo zasledovati → doseči cilj*, *je bistvenega pomena → bistven/pomemben*, *bo vzel na znanje → bo upošteval*, *veliko pomena daje → poudarja*, *naredili vse napore → si zelo prizadevati*, *se truditi*, *temu sploh ni tako → to ni tako*.[12]

3.2 Ugotovitve

Kljub visoki ravni obvladanja slovenskega jezika tudi pri tolmačih zaradi časovnega pritiska in stresa pri delu prihaja do odstopanj od trenutno veljavne jezikovne norme, in sicer na vseh jezikovnih ravneh. Analiza je zajela 13 naključno izbranih posnetkov tolmačenj v Evropskem parlamentu od junija do decembra 2017. Odstopanja od knjižnega jezika smo spremljali na nivoju glasoslovja (*interêsom → interésom*; *sódelovanja → sodelovánja*), oblikoslovja (*večih → več*; *preveč dolgo → predolgo*), skladnje (*jo* [...] *ni potrdil → je* [...] *ni potrdil*; *ker je Evropa in EU dosegla → sta* [...] *dosegli*), besedja (*niti za eno inčo → niti za eno ped*; *resursov → virov*, *zalog*, *sredstev*) in stila (*tekom tega mandata → v tem mandatu*; *bo vzel na znanje → bo upošteval*). Pregled kaže na dokaj enakomerna odstopanja na vseh ravneh; namen ni bil podati kvantitativnih podatkov, odstopanj nismo preštevali, zato pa smo v kvalitativni analizi podali popravke in predloge.

Veliko zaznanih napak lahko, vsekakor, pri tako izkušenih tolmačih izključimo kot pomanjkanje jezikovnega znanja. Da kljub temu prihaja do njih, vplivajo različni

12 »Pri besedni zvezi *temu ni tako* gre za slogovno manj ustrezno formulacijo, ki je kalkirana iz nemščine, zato se ji v rabi skušamo izogniti.« (Dobrovoljc)

dejavniki, ki bi jih bilo treba posebej analizirati.[13] O tem je Gile (2009: 157–190) v svojem modelu (angl. *effort model*) razvil dve temeljni ideji, s pomočjo katerih skuša pojasniti kognitivne procese, ki potekajo med tolmačenjem. Poudarja, a) da se za tolmačenje potrebuje »mentalna energija«, ki jo ima človek na voljo le v omejenih količinah, b) včasih pa bi je potrebovali še več, zato prav takrat prihaja do slabše kakovosti tolmačenja. Napake, nastale zaradi napora pri tolmačenju, pojmuje kot posledico omejitve v sposobnosti izvedbe zapletenih kognitivnih procesov, poslušanja, produkcije in pomnjenja, ter omejitve človekovega delovnega spomina v stresnih okoliščinah.

4 Sklep

Konferenčni tolmači so govorci z odličnimi jezikovnimi kompetencami v več jezikih, a njihova skrb za slovenski jezik, ki je njihovo delovno orodje, mora biti na visoki ravni in stalna. O tem pri mnogih govorcih v domači javnosti ne moremo govoriti, ti namreč prej mislijo, da jih slovenščina ovira pri njihovem delu. Da se v slovenščini zmore in da, če se le hoče in zna, dokazujejo prav tolmači s svojim že visokim znanjem materinščine in z neprestano težnjo po odličnosti. Sklenemo naj s citatom iz poročila ZKTS (ZKTSa) o delavnici *Poskusimo še bolje: od naglasa do sloga*: »skupaj [smo] ugotavljali, da bi tovrstno znanje morali redno obnavljati, saj želimo konferenčni tolmači kot strokovnjaki za jezik ohranjati visoko raven zbornega jezika.«

Vir

Plenarna zasedanja. www.europarl.europa.eu/ep-live/sl/plenary/

Literatura

DG LINC. http://europarl.europa.eu/the-secretary-general/en/organisation/directorates-general, http://europarl.europa.eu/the-secretary-general/en/directorates-general/linc (dostop 8. 5. 2019)

DG TRAD. http://europarl.europa.eu/the-secretary-general/en/organisation/directorates-general, http://europarl.europa.eu/the-secretary-general/en/directorates-general/trad (dostop 8. 5. 2019)

DOBROVOLJC, Helena: Ali je zveza »temu ni tako« ustrezna? *Jezikovna svetovalnica*. https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/44/ali-je-zveza-temu-ni-tako-ustrezna (dostop 8. 5. 2019)

FURMANEK, Olgierda, ACHENBACH, Heidi, 2004: *Interpreting for the community. A Brief history of Interpreting*. http://lrc.wfu.edu/community_interpreting/pages/history.htm (dostop 28. 6. 2010)

GILE, Daniel, 2009: *Basic concepts and models for interpreter and translator training.* Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamins.

GORJANC, Vojko (ur.), 2014: *Slovensko tolmačeslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zbirka Prevodoslovje in uporabno jezikoslovje). http://e-knjige.ff.uni-lj.si/index.php/ZZFF/catalog/book/1 (dostop 8. 5. 2019)

KAUTZ, Ulrich, 2000: *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmatschens*. München: Iudicium, Goethe Institut.

KOCIJANČIČ-POKORN, Nike, 2003: *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba (Zbirka Scripta).

13 Analiza je bila namenjena prav tistim tolmačem, ki so besedila tolmačili na posnetkih. Zato interpretacije glede na diskurzivne okoliščine v tem prispevku niso dodane, so pa mogoče kot nadaljnje raziskave. Tolmače so zanimale konkretne napake in popravki.

MARKIČ, Jasmina, 2009: Vloga tolmačenja v sodobnem svetu. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 239–244.

NUČ, Aleksandra, 2013: Študij prevajanja in tolmačenja v Mariboru. Jana Veber (ur.): *Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije: 40 let: jubilejni zbornik*. Ljubljana: Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije. 56–63. www.zkts.si/o-zkts/zbornik-zkts (dostop 8. 5. 2019)

Opis poklica: Konferenčni tolmač. www.ess.gov.si/ncips/cips/opisi_poklicev/opis_poklica?Kljuc=852&Filter=Kratek opis (dostop 8. 5. 2019)

Poskusimo še bolje: od naglasa do sloga [= ZKTSa]. www.zkts.si/novice/79-poskusimo-se-bolje-od-naglasa-do-sloga (dostop 8. 5. 2019)

Priloga 2: Znanstvena in slovenska imena rib in drugih ribolovnih organizmov. *Uradni list RS* 46/05. www.uradni-list.si/files/RS_-2005-046-01879-OB~P002-0000.PDF (dostop 8. 5. 2019)

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. www.fran.si (dostop 8. 5. 2019)

Slovenski pravopis, 2001. www.fran.si (dostop 8. 5. 2019)

SOFER, Morry, 2006: *The translator's handbook*. Rockville: Schreiber Publishing.

SUNTRUP, Katharina, [b. d.]: Zur Anwendbarkeit des Konzepts des Arbeitsgedächtnisses auf das Dolmetschen. Ein Begriff – Viele Interpretationen. interpreters.free.fr/reading/memory7chunks.doc (dostop 8. 5. 2019)

ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2014: *Slovenska zborna izreka*: *priročnik z vajami za javne govorce*. Maribor: Aristej.

Tolmačenje. www.europarl.europa.eu/interpretation/sl/introduction.html (dostop 8. 5. 2019)

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

VALH LOPERT, Alenka, 2014: Pomen zavedanja socialne zvrstnosti slovenskega jezika za študente tolmačenja in prevajanja. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 81–90.

Večjezičnost. https://europa.eu/european-union/topics/multilingualism_sl (dostop 8. 5. 2019)

WEISS, Peter, 2014: Pravopisna obravnava zveze »potrebno« + nedoločnik. *Jezikovna svetovalnica*. https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/597/pravopisna-obravnava-zveze-potrebno-nedoločnik (dostop 8. 5. 2019)

Zbornik ZKTS [= ZKTSb]. www.zkts.si/o-zkts/zbornik-zkts (dostop 8. 5. 2019)

ZVRSTNOST, JEZIKOVNI STANDARD IN PRAVOREČJE

SOCIALNOZVRSTNO OZNAČEVANJE V NASTAJAJOČEM SPLOŠNORAZLAGALNEM SLOVARJU

Nataša Gliha Komac
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
ngk@zrc-sazu.si

Andreja Žele
Filozofska fakulteta, Ljubljana in
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
andreja.zele@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.161-168

Prispevek predstavlja trenutni izbor socialnozvrstnih kvalifikatorjev, ki so uporabljani pri novem razlagalnem slovarju slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ), in utemeljuje njihov izbor in spremembe oz. dopolnitve njihovih opredelitev glede na SSKJ. Na konkretnem slovarskem gradivu odpira in tudi problematizira vprašanja sporočilnosti in natančnosti socialnozvrstnega označevanja, kar povezuje in pogojuje z merili uporabe določenega socialnozvrstnega kvalifikatorja. Obravnava skuša v smislu razmerja jezik – družba in aktualne jezikovne rabe osvetliti, kako pomenljiv pokazatelj družbenih sprememb in vrednotenj so tudi različni socialnozvrstni zaznamki v slovarju – in prav zato se morajo njihove opredelitve in obseg uporabe domišljeno dograjevati skozi celotno nastajanje splošnorazlagalnega slovarja.

slovenščina, socialne zvrsti jezika, označevanje, kvalifikatorji, razlagalni slovar

The paper presents the current selection of the diastratic labels that are being used in the new explanatory dictionary of Slovenian (eSSKJ), justifying the choice of labels and according to the SSKJ modifications or additions to their definitions. On the basis of concrete lexicographic language material, the article discusses problems of the informative value and precision of diastratic labels, relating them to and conditioning them by the criteria of use of a given diastratic label. From the perspective of the relation between language and society and current language use, the analysis tries to shed light on how meaningful various diastratic labels in a dictionary are as indicators of social changes and evaluations. Precisely for this reason, their definitions and the scope of their application should be developed in a well-thought-out manner throughout the entire process of compilation of an explanatory dictionary.

Slovene, social varieties, labelling, labels, explanatory dictionary

1 Uvod

Obravnava skuša predstaviti smiselnost označevanja družbene funkcionalnosti leksike, kar naj bi izboljšalo natančnost in stil uporabe, hkrati pa opozarja, da je

vsako tovrstno označevanje zahteven in odgovoren poseg v rabo. Oznaka mora biti dovolj povedna oz. jasna in natančna, njena uporaba pa utemeljena. Z vidika možnih zastranitev, ki jih prinaša nedomišljeno ali prekomerno označevanje besed, mora naprej veljati pravilo, da raje ne označiti kot pa označiti slabo ali napačno.

V slovenski slovaropisni tradiciji obstajajo socialnozvrstne oznake z opredelitvami, vendar je treba tako njihovo izrazijsko predstavnost oz. povednost kot njihove opredelitve vedno znova preverjati. V to nas sili spreminjanje obstoječe in uporaba nove leksike. Vsako spreminjanje ali ukinjanje obstoječega socialnozvrstnega označevanja in njegovih opredelitev mora biti utemeljeno na novozbranem gradivu. Spremembe obstoječih socialnozvrstnih oznak morajo biti še bolj utemeljene kot uvajanje novih dodatnih označevanj. Našteta vodila so vključena tudi v nadaljnjo predstavitev in komentiranje problemskih vprašanj pri socialnozvrstnem označevanju v nastajajočem splošnorazlagalnem slovarju slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ).

2 Obvestilnost obstoječih socialnozvrstnih kvalifikatorjev in njihova aktualna uporabnost

Dosedanje označevanje izhaja iz osamosvojenih sistemov knjižnega jezika, pogovornega jezika in osamosvojenih narečnih sistemov (prim. Vidovič Muha 1971/72, 1972) in upošteva ažurirane dopolnitve v *Slovenski slovnici* (Toporišič [1]1976, [4]2000) in drugih temeljnih priročnikih (Toporišič 1992, [4]1994).

Predlagana delitev socialnozvrstnih kvalifikatorjev skuša opozoriti, da ne gre za ostro delitev med že do sedaj označenim besedjem in sodobno še neoznačeno leksiko, ampak bolj za to, ali uporaba nove leksike še dopušča dosedanje socialnozvrstne oznake, in katere izmed teh oznak ostajajo primerno sporočilne.

Obravnavana leksika v rastočem razlagalnem slovarju eSSKJ omogoča uporabo socialnozvrstnih kvalifikatorjev s posodobljenimi (dopolnjenimi) opredelitvami, npr. **knjižno** (standard, nadstandard, podstandard), **pogovorno** (knjižno pogovorno, neknjižno pogovorno (našteto lahko vključuje mestno pogovorno, nižje pogovorno, žargonsko), **narečno** (koroško, primorsko ipd.), **sleng**, **latovščina** in **otroška govorica**.

1) Knjižno kot izhodiščno merilo glede na standardizacijo, kultiviranost in obseg funkcionalnosti slovenščine: socialnozvrstno se lahko deli na **a)** standard, ki je z vidika zapisane in govorjene rabe nezaznamovan in obsega tudi strokovno izrazje, npr. *abeceda*, *čebela*, *čedar*, *slez*, na **b)** nadstandard (**ozkoknjižno** oz. **knjižno neobčevalno**, **zborno**), npr. *alma mater*, *triangel*, in **c)** podstandard (**knjižno pogovorno**), npr. *cankar* ‘bankovec’, *sirovka* ‘sirova štručka’, *duplerica* ‘dvostranska fotografija’; tako v knjižni nadstandard kot v knjižni podstandard seže **knjižno izobrazbeno** (s tudi precej **prevzetega** izrazja, npr. že navedeni *alma mater* oz. *duplerica*).[1]

Glede na **knjižno** z upoštevanjem stopnje standardizacije, kultiviranosti in obsega funkcionalnosti primerjalno prehajamo v pogovorni jezik.

1 Obstoječim socialnozvrstnim kvalifikatorjem, kot so jezikoslovno zastavljeni in opredeljeni v obstoječih priročnikih, se v novejšem času priznava upoštevanje družbenega položaja govorca, in ne samo zemljepisne umestitve (prim. Skubic 2003a, 2003b), vprašanje pa je, do kolikšne mere in kako natančno je to označevanje lahko udejanjeno v slovaropisni praksi.

2) Pogovorno se lahko deli na podskupine a) **knjiž. pogovorno**: omejeno na govor in zato uporablja poenostavljene različice še vedno znotraj knjižnega (pod)standarda v smislu bolj pogovornih sinonimov, npr. *buča* 'glava, zlasti človeška', *maček* 'valjček za beljenje', *čist* 'ki ne uživa nedovoljenih substanc', *polakirati* 'nanesti lak na nohte', *važič* 'bahač', ali poenobeseditve tipa *vetrobran* 'vetrobransko steklo', *špičak* 'špičast čevelj', *plavica* 'modrica'; torej še vedno v mejah možnega standardiziranega zapisa, pa hkrati značilno za bolj sproščeno komunikacijo; b) **neknjižno pogovorno**: govorjeno že zunaj meril knjižnega, tj. lahko tudi **mestno pogovorno** (npr. Ljubljana, Koper, Maribor, Nova Gorica): *brihten*, *familija*, *foter*, *hec*.[2] Z vidika neknjižnosti in zaradi prekomerne uporabe sposojenk lahko govorimo tudi o **nižjem pogovornem**, npr. *bremzati*, *britof*, *cajtenge*, *šajba* ipd. Funkcijski vidik k (ne)knjižnemu pogovornemu dodaja **žargonsko**, ki je navadno pogovorna (največkrat neknjižna, kdaj tudi knjižna) vzporednica knjižnemu strokovnemu izrazju, npr. *špil*, *žaba* 'teptalni stroj', *dresura* 'dresurno jahanje', *broker* 'borzni posrednik' ipd.[3] Žargonsko je med drugim pokazatelj naraščajoče determinologizacije, ki je najobsežnejša in najintenzivnejša (najprej) v pogovorni plasti jezika (Bugarski 2003).

Prehod iz **sistema knjižne slovenščine** v različne **narečne sisteme** znotraj slovenščine je tudi v splošnorazlagalnem slovarju označen z npr. **narečno koroško**, **narečno primorsko** ipd. in pomeni, da je beseda značilna za določeno območje slovenskega jezikovnega ozemlja, npr. *borjač* 'dvorišče', *bica*, *nona*, *sirek* 'koruza'.

Drastičen odmik v neknjižno neformalno komunikacijo izraža **sleng** (z oznako **slengovsko**, v dosedanjih priročnikih z opredelitvijo **pogovorno**, **zlasti v sproščenem ožjem krogu**): ta sociolekt vključuje nenavadno oz. nekonvencionalno izražanje in je verbalno upiranje večji urejenosti, prezira družbeno, starostno in izobrazbeno razslojenost, podira različne tabuje ipd.; pri tem poudarja čustvo in čutnost, tudi objestnost, npr. *čist* 'ki ne uživa nedovoljenih substanc', *keš*, *ful*, *nakladati*, *skenslati*, *težiti*, *žurka*. Slengizmi se menjavajo in veliko prvotnih slengizmov z generacijami prehaja v (ne)knjižni pogovorni jezik.

Na »obrobje« družbene funkcionalnosti ravno in tudi zaradi stalne ekspresivne rabe sodita še socialnozvrstni oznaki za sociolekta, ki sta nastala iz različnih ali celo nasprotnih vzrokov in tudi z različnimi oz. nasprotnimi nameni: en je **latovščina**, ki je nastala z željo po nerazumljivosti in namerni izločenosti iz določene združbe (slednje zaradi težje prepoznavnosti v splošnorazlagalnem slovarju ni), **otroška govorica** pa izraža željo odraslih, da bi z ekspresivno govorico vzpostavili čim bolj pristno komunikacijo z najmanjšimi otroki, npr. *papcati*, *kakec*, *medo* ipd.

2 Samostojnih obravnav mestnih govoric nimamo. Zaenkrat je še najboljše predstavljena mariborska govorica (Čižek 2010; Valh Lopert, Koletnik 2011).

3 To se je potrjevalo že v šestdesetih letih 20. stoletja, npr. v razpravi Brede Pogorelec (1965: 135) o vprašanjih govorjenega jezika: »Med te nižje plasti pogovornega jezika za vsakdanjo rabo spadajo tudi žargoni. Ti se po svojem osnovnem sistemu, to je po glasovih in oblikah, navadno ne razlikujejo od drugih oblik pogovornega jezika, vsebujejo pa celo vrsto fraz in metaforiko, ki je značilna za manjše skupine ljudi, ki delajo v skupnem okolju.« Tudi v novejšem času se žargon vse bolj potrjuje kot socialnozvrstna kategorija rabe jezika (Race 2015).

2.1 Merila socialnozvrstnega označevanja – poskus utemeljitve

Knjižni jezik[4] je izhodiščno merilo za vse druge družbene jezikovne različice:

1) Družbenih razmer in jezikovnega položaja ni mogoče prevzeti, zato tudi prevzemanje jezikoslovne terminologije, ki je vezana na specifiko razvoja in obstoja določene družbe, brez predhodne jasne utemeljitve, ni upravičeno.[5] Slovenski knjižni jezik je družbeni pojav in zmore vsenarodno, narodnopredstavno in narodnozdruževalno vlogo. Torej je pri določanju ali spreminjanju temeljnega jezikoslovnega termina, kot je *knjižni jezik*, treba upoštevati celotno pojmovno polje ter posledično pomenskost in že ustaljeno predstavnost, ki jo določeno poimenovanje označuje.

2) *Slovenski knjižni jezik* glede na svoj razvoj in položaj predstavlja izhodišče za vse druge jezikovne različice znotraj slovenščine; prilastek ***knjižni*** poudarja njegovo prvenstveno zapisano in prestižno vlogo, ki vključuje pogoj kultiviranosti zapisanega – velja namreč, da se ne zapiše kar vsega. Izhodišče nadaljnjemu označevanju tako glede knjižnosti kot glede stopnje standardiziranosti je stilno nezaznamovana različica knjižnega standardnega jezika. Glede na večinsko osrednjo standardno rabo znotraj knjižnega jezika lahko ločimo še nad- in podstandard,[6] knjižni nestandard pa je *neknjižni jezik*.

3) Neodtujljiv del knjižnega jezika je standardizacija. Ta je vedno posledica razmerja med rabo in normo. V jeziku se standardizacija lahko enači in uresničuje z možnostjo poenotenega zapisa in izgovora – to so pravila poenotene rabe, ki morajo slediti premikom v normi in s tem tudi težnjam njenega nadaljnjega razvoja; spremembe v normi so vezane na razvoj celotnega jezikovnega sistema in njegovih funkcij v družbi. Knjižnost poleg razvojne normativnosti vključuje še stopnjo družbene sprejemljivosti oz. kultiviranosti zapisanega ali izrečenega, zlasti javno zapisanega in izrečenega, in tudi oznako stilnosti. Knjižnost torej pri jezikovni rabi poudarja **način** izražanja (izbor leksemov in stila), standardnost pa zlasti **sredstvo** izražanja (poudarek zlasti na kodificiranem zapisu).[7]

4 Knjižni jezik je strokovni oz. jezikoslovni termin in kot jezikovna metafora ne vzdrži dobesedne razlage.

5 Dejstvo se potrjuje v primeru izločitve hrvaščine iz srbohrvaškega jezika, zlasti z novim standardiziranjem rabe, ki je zasnovana na zunajjezikovni ideologizaciji jezika. Ne gre za nov knjižni jezik kot celovit samostojen sistem, ampak le za hrvaščino kot na novo standardizirano rabo jezika (o tem mdr. Kordić 2003). V kontekstu družbenopolitičnih sprememb in nove situacije tudi sklicevanje na monografijo Brozovića (1970) o standardnem jeziku ni več relevantno. Kako odločilno je družbenopolitično stanje, iz katerega izhaja oz. ga ureja/določa jezikovna politika, kažejo tudi razprave o položaju češčine po letu 2000: Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi (Čermák, Sgall, Vybíral 2005), Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi (Kořenský 2005), Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině (Oliva 2005); vsako aktualiziranje še tako izdelanih izhodišč (npr. Havránek 1963) je zelo zahtevno in odgovorno jezikoslovno delo.

6 Osrednji knjižni standard je bil tudi nezaznamovano leksikalno jedro *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in hkrati izhodiščno merilo za socialnozvrstne kvalifikatorje pri (še) nestandardizirani ali vključeni neknjižni leksiki: »Jezikovnosistemska zasnova slovarjev v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja, zlasti v slovanskem svetu, je bila znotrajsistemsko omejena na knjižni jezik (gre za slovarje predračunalniškega oz. preddigitalnega obdobja), gre za slovarski prikaz samo tistih slovarskih prvin, ki so postale neločljivi del jezikovnega sistema oz. njegove leksike« (Vidovič Muha 2000: 84). Standard se torej lahko omejuje na običajno rabo (Skubic 2001: 210).

7 Knjižni jezik kot izhodiščno merilo tudi opozarja, zakaj npr. Slovenci nismo razvili t. i. splošno

Če upoštevamo ključna merila, ki jih navadno navajajo pri opredelitvi knjižnega jezika, tj. nadregionalnost, celovita kodifikacija in opozicija glede na narečja in sociolekte, bi opredelitev slovenskega knjižnega jezika lahko strnili v: *Knjižni jezik je nadnarečna in hkrati nadpokrajinska kodificirana različica jezika, namenjena splošni javni rabi in se uporablja pretežno v zapisani obliki. Kot najbolj uzaveščena vseslovenska in zato tudi narodnoidentifikacijska jezikovna različica z vsemi funkcijskimi in stilskimi vlogami je izhodiščno merilo za razpoznavanje in razločevanje vseh drugih sociolektov.*

Knjižni jezik vključuje tri bistvene vloge, ki izoblikujejo celostno jezikovno vedênje: 1) komunikacijska vloga, ki zaobseže tudi njegovo funkcionalizacijo, 2) estetska vloga in 3) etična vloga (vezana na ovrednotenje posameznika, družbenih in političnih razmer). Standardizacija jezika se pri tem zameji na uzakonjanje rabe znotraj komunikacijske vloge z vsaj delnim upoštevanjem funkcijskosti jezika.

Standardni jezik se omejuje na jezikovni standard, tj. opisuje aktualno javno rabo za množično sporazumevanje, s poudarkom na objektivnosti in transparentnosti izraza. To pomeni, da ne upošteva primernosti rabe, tj. funkcijsko zvrstnost, in tudi ne kultiviranosti izraza.

3 Kvalifikatorji z vidika sporočilnosti, aktualnosti in natančnosti

Zgornje predstavitve in komentirane opredelitve kvalifikatorjev in njihovo uporabo je treba preveriti še s slovaropisnega vidika. Predvideni kvalifikatorji za novi rastoči slovar slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ) so podrobneje predstavljeni v *Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015).[8]

3.1

Znotraj socialnozvrstne okvalificiranosti se je slovenski jezikovni prostor skušalo čim bolj celovito zajeti z vidika družbene in geografske členjenosti, primerno aktualni jezikovni stvarnosti, pri čemer se različne idiome opazuje v razmerju do izhodiščnega knjižnega jezika. S socialnozvrstnimi kvalifikatorji se označuje vsako odstopanje od kultivirane, v (javnih, formalnih) govornih položajih ustaljene, predvidljive in vsaj pretežno s kodifikacijo usklajene leksike slovenskega knjižnega jezika, ki je večinoma razširjena tako v govorjenih kot zapisanih besedilih. Zaznamovanost gre v dve smeri: bodisi proti izrazito omejeni rabi v posebej izbranih govornih položajih za izrecno poudarjanje jezikovne kultiviranosti in umetelnosti v smislu izkazovanja lastne jezikovne zmožnosti (tj. v ozkoknjižno) bodisi proti manj formalni rabi,

pogovornega jezika, imamo pa dobro razvite govore urbanih pokrajinskih centrov, pokrajinskopogovorne jezike. Z vidika knjižnosti se dobro prepoznavajo različni sociolekti, tudi ekscesni, in se dajo z vidika jezikovne kulture v družbi in kultiviranosti določene družbe dodatno ustrezno ovrednotiti in posledično ustrezno uporabiti. O tem prim. Vodušek 1933; Urbančič [3]1987; Toporišič 1986/7, 1989, 1991, 2008; Vidovič Muha 1991, 2013a, 2013b; Skubic 2001, 2005.

8 Gl. povezavo: https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf. Tam je v poglavju, naslovljenem 2.5.2 Kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila, pojasnjeno, da kvalifikatorji natančneje opredeljujejo zvrstno pripadnost in stilno učinkovanje eno- in večbesednih leksikalnih enot, njihovih pomenov in podpomenov ter s tem hkrati dajejo podatke o širše razumljeni normativnosti.

tj. najprej v pogovornost (knjižno in neknjižno), lahko tudi v narečnost ali žargon, sleng, otroški govor; dokončna tipologija se z uslovarjanjem leksike oblikuje skozi nastajanje razlagalnega slovarja. Tudi danes je za slovenski pogovorni jezik težko določiti splošne zakonitosti (Pogorelec 1965: 135) in za zdaj še ni celovit sistem.[9]

Kot knjižno pogovorne so označene leksikalne enote, njihovi pomeni in podpomeni, ki so značilne za javne in poljavne neformalne govorne položaje, ko gre za bolj neposredno sporazumevanje med naslovniki, npr. *važič*, *cankar*, *vetrobran*; tovrstno izrazje ima večinoma neoznačeno nevtralno ustreznico. Kadar bo leksikalno enoto mogoče natančneje umestiti v eno izmed mestnih govoric, bo socialnozvrstnemu kvalifikatorju knjiž(no) pog(ovorno) ali že bolj pokrajinsko obarvanemu neknjiž(no) pogovorno dodano še kvalifikatorsko pojasnilo, npr. Trst z okolico, Ljubljana z okolico, Maribor z okolico itd. Z oznako neknjižno pogovorno so označene zlasti sposojenke, ki so navadno splošnoslovensko znane, npr. *žajfa*, *šajba*, *fajfa*, *bremza*, in so bile v SSKJ pogosto označene kot nižje pog(ovorne). Geografski prehod v neknjižni sistem je označen z *nar(ečno)*, ki opozori na besedje tipa *bica* (nar. kor. ʻbabicaʼ), *gavda* (nar. kor. ʻzabavaʼ), *feta* (nar. prim. ʻrezinaʼ). Poudarjen družbeni vidik naj bi označevala kvalifikatorja sleng(ovsko) in otr(oško), komentirana že v poglavju 1, pri čemer pa ostaja aktualen razmislek o ponovni vzpostavitvi kvalifikatorja žarg(onsko), npr. pri geslih tipa *balvan* ʻbalvansko plezanjeʼ, *dresura* ʻdresurno jahanjeʼ.

4 Za sklep: smiselnost in pogostnost uporabe kvalifikatorjev in kvalifikatorskih pojasnil

Zagotovo se je do sedaj izkazalo, da je treba upoštevati tako družbeno kot zemljepisno razslojenost slovenščine, vprašljivi pa ostajata tehtnost in domišljenost izbora oznak in pogostnost njihove rabe.[10] Navodila za posamezne oznake morajo biti čim bolj dorečena, njihov nabor pa mora – tudi zaradi razumevanja med uporabniki ter posledične funkcionalnosti oznak – izhajati tako iz uveljavljene tradicije kot temeljnih, prek šolskega sistema posredovanih teoretičnih izhodišč.

Izziv za označevanje ostaja stalen pritok novega besedja (prim. *Slovar novejšega besedja* 2012, *Sprotni slovar slovenskega jezika* 2014–), ki je lahko posledica različnih (družbenih) sprememb. Poleg izrazne variantnosti, npr. *sommelier – somelje*, *mozzarella – mocarela*, *emodži – emoji*, *smeško* za *smiley*, *sebek* za *selfie*, *snežno kolo* za *snowbike*, je pogosto vprašljiva (ne)zaznamovanost uporabe, npr. *zimzelenček*, *trebušnjak*, *limonadnica*. Še posebej pa to velja za besedotvorno opazne besede tipa *neimetnik*, *takojšnjost*, *kredibilnost*, *ekspertka* in zveze tipa *informacijska avtocesta*, za determinologizirano leksiko tipa *betakaroten*, *blokator*, *forenzik*, *steroid* in reaktualizirano leksiko iz ožje rabe *borzništvo*, *borznoposredniški*, *pokušina, postrešček* ipd.

9 Za vsak jezikovni sistem namreč velja, da mora imeti vzpostavljene vse osnovne jezikovne ravnine, od glasoslovne do skladenjske.

10 V slovaropisni praksi velja nepisano pravilo, da je bolje pustiti neoznačeno kot narobe označiti in s tem zavajati uporabnika.

Viri in literatura

BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.

BUGARSKI, Ranko, 2003: *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek.

ČERMÁK, František, SGALL, Petr, VYBÍRAL, Petr, 2005: Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost* LXVI/2. 103–115.

ČIŽEK, Darja, 2010: *Mariborski pogovorni jezik v Molierovi komediji. Diplomsko delo.* Maribor: Filozofska fakulteta.

Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–. www.fran.si

Gigafida. www.gigafida.net

HAVRÁNEK, Bohuslav, 1963: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

KOŘENSKÝ, Jan, 2005: K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *Slovo a slovesnost* LXVI/4. 270–277.

KORDIĆ, Snežana, 2003: Glotonim srbohrvaški jezik glede na srbski, hrvaški, bosanski, črnogorski. *Slavistična revija* LI/3. 355–364.

OLIVA, Karel, 2005: Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině. *Slovo a slovesnost* LXVI/4. 278–290.

POGORELEC, Breda, 1965: Vprašanja govorjenega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 132–156.

RACE, Duša, 2015: *Problematika slovarskega označevanja sociolektov. Magistrsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

SKUBIC, Andrej E., 2001: Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 209–226.

SKUBIC, Andrej E., 2003a: Jezikovna zvrstnost in sociolekti. Odziv na rešitve v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* LI/2. 239–245.

SKUBIC, E. Andrej, 2003b: Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje in eksces. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 297–320.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

TOPORIŠIČ, Jože, [1]1976, [4]2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1986/87: Družbenostna vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika. *Jezik in slovstvo* XXXII/6. 178–187.

TOPORIŠIČ, Jože, 1989: Jezik in kultura na primeru slovenskega jezika. Inka Štrukelj (ur.): *Uporabno jezikoslovje*. Ljubljana: Zveza društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije. 361–370.

TOPORIŠIČ, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika: sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, [4]1994: *Slovenski pravopis 1. Pravila*. Ljubljana: DZS.

TOPORIŠIČ, Jože, 2008: *Stilnost in zvrstnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 20).

URBANČIČ, Boris, [3]1987: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.

VALH LOPERT, Alenka, KOLETNIK, Mihaela, 2011: Mariborščina kot identitetni dejavnik v radijskem diskurzu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* LXXXII/1. 121–134.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1971/72: Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* XVII/6. 178–186.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnost Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 35–52.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1991: Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. *24. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 17–27.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. *Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013a: Kriza družbene funkcije knjižnega jezika. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve. Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 481–490.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013b: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Razprave FF).

VODUŠEK, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. Rajko Ložar (ur.): *Krog (zbornik umetnosti in razprav)*. Ljubljana: založili sotrudniki.

SLOVAROPISNA OBRAVNAVA ZNAMK, IMEN IZDELKOV IN ZAŠČITENIH POIMENOVANJ

Helena Dobrovoljc
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

Mija Michelizza
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
mija.michelizza@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.169-178

Prispevek predstavlja razmisleke, ki jih je treba upoštevati pri uslovarjanju znamk in zaščitenih poimenovanj, ki so tudi del občnoimenskega fonda. Ob pregledu slovarske obravnave znamk, imen izdelkov, imen in poimenovanj, nastalih s konverzijo znamk, bodo ob dveh slovarjih (eSSKJ in ePravopis) prikazane slovaropisne zadrege zaradi teoretsko fluidnih entitet. Znamke se kot imena znajdejo v dveh nasprotujočih si procesih: apelativizaciji in pravni onimizaciji, hkrati pa so v nekaterih položajih v večdenoativni vlogi.

eSSKJ, ePravopis, znamke, zaščitena poimenovanja, mala in velika začetnica, apelativizacija, onimizacija

The article presents the factors to be taken into account when branding and protected designations are dictionarised, and also recognised as a part of the Slovene common noun lexicon. The dictionary treatment of brands, product names and proprio-appelative lemmas derived from the conversion of trademarks in two new Slovene dictionaries (the general explanatory dictionary – eSSKJ and the specialised normative guide – ePravopis) will be presented from a theoretical point of view. Brand names are present within two contradictory processes: appellativisation and onymisation, based on legal provision, while at the same time they are in the role of multidenotative units.

eSSKJ, ePravopis, trademark, protected names, capitalisation, deproprialisation, appellativisation, onymisation, proper names, deproprial lemmas

1 Uvod[1]

V jezikoslovju 20. stoletja lastna imena in njihovo slovnično vedênje niso bili deležni zadostne pozornosti, pogosteje so bila prepuščena onomastikom, slovničarji pa so se lastnih imen dotikali obrobno, najpogosteje zaradi njihove podobnosti z občnoimensko leksiko. Pri raziskavah sodobnega imenskega fonda se pojavljajo zadrege zlasti zaradi odsotnosti študij, ki bi analizirale imena s slovničnega in semantično-pragmatičnega vidika, na kar opozarjajo številni raziskovalci (Van Langendonck 2007; Anderson 2004).

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

V večini publikacij, ki obravnavajo naslovno problematiko, se je uveljavil izraz *znamka* za vse vrste stvarnih lastnih imen, ki označujejo določen izdelek, storitev, tudi širšo skupino izdelkov ali podjetje in njegove dele; izrazu pritrjuje tudi marketinška stroka (Damjan 2004). Nehomogenost skupine znamk je razlog za razlike v njihovem skladenjskem in semantičnem vedenju: s tega vidika so najbolj nestalna in jezikovno progresivna skupina *imena izdelkov*,[2] ki s poobčnoimenjenjem (apelativizacijo) lahko hitreje postanejo del občnoimenskega fonda in se (če so prevzete) tudi fonetično prilagodijo slovenščini (*vozi se z džipom*). V prispevku bodo predstavljena tudi poimenovanja, občne besede, ki so v procesu pravne zaščite dobile tudi lastnoimensko vlogo oz. so se poimenile (onimizacija); zanje se uveljavlja izraz *zaščitena poimenovanja*.

2 O znamkah kot stvarnih lastnih imenih v slovenskih normativnih priročnikih 20. stoletja

V slovenska slovarska dela in druge normativne priročnike so začeli vključevati poimenovanja industrijskih izdelkov ter znamke s *Slovenskim pravopisom* 1950 (v nadaljevanju SP 1950). Tedanja praksa je imena postavljala vedno ob občnoimenska jedra v besedni zvezi, zato so bila kot nesklonljiva tudi oblikoslovno manj zanimiva: *(cigarete) Drava so močné*; *z (s cigaretami) Dráva mi postrezi!* (SP 1950: 164). Že v SP 1950 je nakazano izpuščanje besednozveznega jedra, kar je v slovarju SP 1962 pripeljalo do izenačitve znamk, izdelkov in generičnih poimenovanj (*celofan*, *fiat*, *morava*, *frižider* ...), ki jih po SP 1962 pišejo z malo začetnico in opisujejo kot industrijske izdelke ter najpogosteje kot nesklonljive samostalnike v vlogi besednozveznih jeder (*postregel mi je z drava*), a tudi sklonljivo in števno ob števnikih (*imam še eno dravo*) (SP 1962: 201).

Pravopisna odločitev iz leta 1962 je obvezovala tudi sestavljavce *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970; v nadaljevanju SSKJ), v katerem se je nabor uslovarjenih znamk[3] in izdelkov precej razširil. V dosedanjih raziskavah (Dobrovoljc 2009) se je že izkazalo, da ta skupina ni homogena, saj razlikujemo tri različne tipe obravnave, in sicer: 1) besede, razložene z izrecno navedbo proizvajalca, lastnika znamke ali imena industrijskega izdelka (npr. *marker*, *mazda*, *drava*); 2) besede, ki v razlagi vključujejo ime proizvajalca, v podpomenu pa izkazujejo generični pomen oz. vrstno rabo (npr. *šeleshamer*); 3) apelativizirane besede, ki niso več vezane na izvorno lastnoimensko poimenovanje in ne na prvotno imensko vlogo (npr. *celofan*). Za pričujočo razpravo je zanimiva predvsem prva skupina besed, ki se (tako kot besede iz drugih dveh skupin) v SSKJ izkazujejo že povsem skladenjsko integrirane, navadno sklonljive (*prižgal si je dravo*, *prodam dobro ohranjeno mazdo*), razen v poziciji imenskega (*cigarete drava*) ali nesklonljivega prilastka (*drava cigarete*).[4]

2 V prispevku uporabljava terminološko razlikovanje *ime – poimenovanje* med lastnim in občnim. Taka terminologija je uporabljena tudi v sicer še neobjavljenem predlogu novih pravopisnih pravil.

3 Med gesli ni lastnih imen, razen kadar se uporabljajo v prenesenem pomenu ali v stalnih zvezah (Uvod, § 4).

4 Skladenjska zveza nesklonljivega prilastka (*drava cigarete*) ni izkazana kot gradivsko podprta

Že v osemdesetih in devetdesetih letih so jezikoslovci ob novem valu pravopisnih priročnikov v slovanskem svetu (Dobrovoljc 2009: 11) začeli vključevati imena izdelkov in znamke med stvarna lastna imena, ki jih je treba pisati z veliko začetnico, če le niso dobila vrstnega značaja (*superge znamke Adidas*) ali če niso fonetično podomačena (*brijem se z žiletko*). Tedaj nastajajoči novi *Slovenski pravopis* (izšel leta 2001 s slovarjem) je sicer med kategorije stvarnih lastnih imen vključil imena znamk, vendar le, če nastopajo v skladenjski poziciji »imenovalnih prilastkov k vrstnim imenom tehničnih izdelkov in trgovskih znamk«, npr. *pisalni stroj Olivetti*, *zobna krema Kalodont* (SP 2001: § 107). Če so znamke rabljene samostojno, ne kot imenovalni prilastki, jih po SP 2001 pišemo z malo začetnico (§ 147: *Pišem z olivetijem* (s pisalnim strojem Olivetti). – *Zobe si umivam s kalodontom*.)

Še danes veljavno pravopisno določilo je postalo problematično s spremembo družbenega sistema in vstopom v nov pravni red ter sprejetjem *Zakona o industrijski lastnini* (2006; v nadaljevanju ZIL-1). Ravnanje z znamkami kot registriranimi, zaščitenimi ali lastniškimi imeni se je spremenilo in tudi v slovaropisje prineslo nove zahteve, ki presegajo pravopisno kodifikacijo in v hierarhiji pravnih določil nad vse postavljajo pravno zaščito lastnikov znamk, izraženo v 51. členu ZIL-1:

> Če daje reprodukcija znamke v slovarju, enciklopediji ali podobnem delu vtis, da gre za generično ime blaga ali storitev, za katere je znak registriran, mora založnik dela na zahtevo imetnika znamke poskrbeti za to, da je najkasneje v naslednji izdaji publikacije pri reprodukciji znamke oznaka, da gre za znamko.

Posledično je bilo zaradi zahtev imetnikov blagovnih znamk *Cockta*, *Superga*, *Teflon* in *Tetra Pak* iz druge izdaje SSKJ treba umakniti slovarske sestavke, ki prikazujejo iz navedenih blagovnih znamk nastale občne besede (Gliha Komac idr. 2014: 235).

Pri koncipiranju novih slovarjev moramo upoštevati ne le spremembe družbene realnosti, temveč tudi specifike jezikovnih procesov, v katerih obravnavana imena in iz njih nastale občne besede nastopajo.

3 Znamke in poimenovanja v rastočih slovarjih na portalu Fran

V obeh rastočih slovarjih z normativnim značajem, ki se nahajata na portalu Fran, tako novem SSKJ (eSSKJ) kot novem pravopisu (ePravopis), bodo med slovarske iztočnice vključene občne besede, nastale iz znamk, in generični pojmi, pogosto oddaljeni od prvotnih pomenov. Problemi, ki jih je treba pred tem razrešiti, se na izrazni ravni morda res dotikajo bolj zapisa oz. rabe začetnice, podstavno pa gre za problem ločnice med imenom in občnim leksemom, pomenskih prenosov in konverznosti, ki jih je treba reševati ustrezno konceptu vsakega slovarja.

v listkovnem gradivu za SSKJ, najdemo pa take primere v časopisju, npr. *Tedaj smo pa v trafikah prodajali Morava in Vardar tako, da smo dajali Morava cigarete le, če je kupec vzel tudi odgovarjajoče število Drava cigaret.* (*Slovenec* 1944).

3.1 Predstavitev znamk in poimenovanj v pravopisnih pravilih, ePravopisu in eSSKJ

Rastoči spletni pravopisni slovar ePravopis (2014–) je zasnovan kot gradivska razširitev nastajajočih pravopisnih pravil. Slednja nastajajo v Pravopisni komisiji SAZU in ZRC SAZU,[5] slovar pa je zasnovan po konceptu Dobrovoljc in Jakop (2011).[6] Povezave med slovarjem in pravili so predstavljene (Dobrovoljc, Lengar Verovnik 2015), odstopanja med novimi predlogi in pravili SP 2001 pa so deloma razvidna že iz *Pravopisnih kategorij ePravopisa* (2018). Predlogi Pravopisne komisije za obravnavo znamk in imen ali poimenovanj industrijskih izdelkov so nastali na osnovi pregleda obstoječih kritik, raziskav (Dobrovoljc 2009, 2012), povratno informacijo o ustreznosti pravila pa nudijo tudi spremljajoči slovarski sestavki, ki razkrivajo, da tudi ta skupina imen ni notranje povsem homogena.

V konceptu (Gliha Komac idr. 2014: 8) vzporedno nastajajočega splošnega razlagalnega slovarja eSSKJ je predvideno uslovarjenje dveh tipov lastnih imen: 1) lastno ime v večbesedni enoti, zlasti v frazemu, in 2) enote, pri katerih v razlagalnih slovarjih pričakujemo pomenski opis, zlasti če je ob tem prišlo do pomenskega prenosa in apelativizacije. Posebnost eSSKJ je, da navaja kratko etimološko osvetlitev, v kateri v skladu s slovaropisnimi načeli izpolnjuje zakonsko zahtevo po označitvi znamk.[7] Zaradi narave splošnega enojezičnega razlagalnega slovarja, v katerem lastna imena že tradicionalno niso predvidena, hkrati pa gre za rastoči slovar, ki na portalu Fran sobiva z drugimi slovarji, je bila sprejeta uredniška odločitev, da se navajanje lastnoimenskih enot in iz njih izpeljanih enot omeji. V sklopu redakcij eSSKJ je bila zaznana tudi problematika zaščitenih imen kmetijskih pridelkov in živil, ki so v osnovi občnoimenska poimenovanja, a so s pravno zaščito prešla tudi med lastna imena (npr. *mohant*, *bohinjski sir*).

Sestavljavci obeh slovarjev in pravopisnih pravil se pred uslovarjanjem znamk, imen izdelkov, iz znamk nastalih generičnih poimenovanj in iz občnih besed nastalih zaščitenih poimenovanj srečujejo z nerešenimi dilemami, ki jih lahko povzamemo v naslednjih vprašanjih:

1. Ali so znamke stvarna lastna imena ne glede na pozicijo v besedni zvezi, stavku?
2. Kako obravnavati znamkam enakozvočne izraze, nastale z metonimijo: kot imena ali občne besede?
3. Ali je skupina znamk homogena glede na procese, v katere vstopa?
4. Kako naj bodo v slovarjih prikazani apelativizirani izrazi?
5. Ali prihaja s pravno zaščito tradicionalnih poimenovanj tudi do onimizacije?

5 Pravila pripravljajo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v sodelovanju z ožjim sestavom Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU. Širši sestav ima v komisiji recenzentsko vlogo. Gl. spletišče Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU (http://pravopisna-komisija.sazu.si/Domov.aspx).

6 Predstavitev prvih predlogov poglavij novih pravopisnih pravil je predvidena za konec leta 2019.

7 Taka rešitev navajanja znamke je sicer znana iz Anićevega slovarja hrvaškega jezika (2003) in hrvaškega enciklopedičnega slovarja (HER 2003) (Dobrovoljc 2009: 14).

3.1.1 Uvrstitev znamk med stvarna lastna imena

V dosedanjih študijah imen izdelkov in znamk (Bešter 1994/95; Dobrovoljc 2009) je bilo že ugotovljeno, da so znamke in imena izdelkov ena od kategorij stvarnih lastnih imen, ki jih zato pišemo z veliko začetnico, npr. *Adidas*, *Argeta*, *Cockta*, *Fructal*, *Nokia*, *Paloma*, *Pips*, *Visa*. Imena se ne pojavljajo le v značilni lastnoimenski poziciji imenovalnih prilastkov (*vrata Jelovica*, *čevlji Alpina*, *testenine Barilla*), temveč tudi samostojno, pri čemer je njihov primarni imenski značaj okrnjen (Van de Velde, Ambouroue 2011; Becker 2014). Ta imena so lahko tudi večdenotativna, saj pogosto nastanejo iz osebnih imen, npr. *Ford*, *Prada*, *Škoda*, *Barilla*, pri tem po potrebi spremenijo spol (*Barilla* m ʻpriimek italijanskega podjetnikaʼ – *Barilla* ž ʻpodjetje in znamkaʼ).

3.1.2 Metonimičnost imen in znamk

Metonimičnost je proces, v katerem ime izgublja primarno imensko funkcijo (Van Langendonck 2014). Veliko lastnih imen je rabljenih metonimično, npr. imena oseb uporabljamo namesto njihovih del (*Cankar* ʻavtorʼ – *berem Cankarja* ʻavtorjevo deloʼ), imena držav ali prebivalcev namesto njihovih športnih ekip (*Bolgarija* ʻdržavaʼ – *v finalu je zmagala Bolgarija* ʻigralci/moštvo iz Bolgarijeʼ), imena organizacij oz. podjetij namesto njihovih zaposlenih (*Apple* ʻpodjetjeʼ – *lani je Apple oznanil* ʻzaposleni v podjetjuʼ) ipd. Metonimična raba je bolj razširjena v vsakdanjem govoru kot v knjižnem jeziku, zato so primeri pomenskih prenosov v slovarju SP 2001 sicer redki, omejeni na gradivsko dokumentirano rabo, označeni pa kot praktičnosporazumevalni (prim. geslo *Pleteršnik*). V obdobju po letu 2013, ko je slovarski opis v še večji meri lahko oprt na gradivo korpusov in najrazličnejše spletne vire,[8] ne zgolj na intuicijo slovaropiscev, se metonimična raba že izkazuje kot nevtralna, rabljena v najrazličnejših knjižnojezikovnih žanrih (leposlovje, publicistika, strokovna in spletna besedila), zato se v ePravopisu (2014–) sestavljavci odločamo za konkretnejšo oz. razvidnejšo označitev, npr. s (kvalifikatorskim) pojasnilom »v prenesenem pomenu«:

> **Pleteršnik** -a m, oseb. i. (ê) |slovenski slovaropisec|; prakt.sp. kupiti Pleteršnika *Pleteršnikov slovar* (SP 2001)
>
> **Cankar** -ja m, oseb. i. |priimek|; |slovenski pesnik in dramatik|: rojstna hiša Ivana Cankarja; Dopisoval si je s Cankarjem; v prenesenem pomenu Skodelica kave je projekt štirih študentov, ki že leto dni potujejo po Sloveniji in berejo Cankarja *Cankarjeva dela* […] (ePravopis)

Metonimičnost je pogosta tudi pri znamkah in imenih podjetij. V vseh dosedanjih slovarskih delih je v skladu s tradicionalno slovnično in leksikografsko interpretacijo upoštevana imenska funkcija teh izrazov le ob skladenjski poziciji imenovalniškega desnega prilastka, ni pa bilo upoštevano, da se ob pomenskem prenosu »znamka – izdelek« ali »podjetje – izdelek« odvije enak proces kot pri drugih, že naštetih prenosih, npr. »oseba – njeno delo« (gl. zgoraj *Cankar*, *Pleteršnik*), a je pri slednjih

8 Kljub temu pa je metonimičnost še vedno prepuščena ročnemu pregledovanju korpusov, saj je semantično označenih korpusov zelo malo (Markert, Nissim 2006).

redkeje izpeljan. Pregled gradiva kaže, da je prenos »znamka – ime« izdelka pogostejši takrat, ko je znamka registrirana za konkreten izdelek (*Jupol* ʻbarva znamke Jupol’, *Milka* ʻčokolada znamke Milka’), redkeje pa, ko je znamka enaka imenu podjetja (*Alpina*, *Elan*), saj se v teh primerih najpogosteje iz imena razvije nova občnoimenska tvorjenka (npr. *Elan – elanka* ʻsmučka’).

Glede zapisa začetnice imen oz. poimenovanj po metonimičnih prenosih (*Rad bi košček Milke*, *Belim z Jupolom*) v slovenski javnosti in jezikoslovju ni enotnega stališča. Upoštevaje trenutno kodifikacijo in tudi rabo,[9] bi bilo treba dopustiti obe možnosti (*Rad bi košček Milke/milke*; *Belim z Jupolom/jupolom*). Kratka anketa ob povedi *Pojedel je košček Milke*, ki je bila izvedena ob pripravi tega prispevka, pa se nagiba k zapisu z veliko začetnico (14 od 20 vprašanih), pri čemer so anketiranci svojo odločitev utemeljevali s spremembo norme (»Še pred par leti z malo, zdaj pa z veliko začetnico«) oz. dejstvom, da imena *Milka* ne uporabljajo generično, torej za katero koli čokolado (»Velika začetnica pomeni lastno ime, mala pa čokolado«, »Pisala bi z veliko začetnico, nutela pa z malo, ker sem jo že posplošila na čokoladne namaze«). Če bi se torej želeli izogniti neželeni dvojnici v pravopisu, bi ohranili veliko začetnico za ime izdelka, malo začetnico pa za položaje, ko se neka znamka popolnoma apelativizira, npr. *kalodont* ʻzobna pasta’, *superge* ʻšportni copati’ (gl. 3.1.4).

3.1.3 Imena dvoživke oz. krovne znamke serijskih izdelkov

Kot je bilo že predstavljeno, znamke niso semantično homogena skupina: nekatere so omejene na podjetja (*Elan*), druge na njihove proizvode (*Milka*), tretje na kako drugo tržno blago. Ob prvotnih znamkah, ki se širijo na različna področja, npr. od pijače k hrani, od oblačil h kozmetiki, od enega tipa pijače k drugemu, se pogosto razvijejo njihove različice, ki dobijo različne razlikovalne dodatke k osnovnemu, tj. krovnemu imenu. V rabi se vse pogosteje tudi ta poimenovanja obravnavajo kot lastna imena, četudi nimajo značilnih lastnoimenskih vlog; skladenjsko se vedejo podobno kot navadni občnoimenski samostalniki, saj jih najdemo v vseh številih, tudi množini, ob čemer je izkazana tudi njihova večdenotativnost, zato bi jih lahko poimenovali tudi t. i. krovne znamke (npr. *Koliko različnih Coca-Col vidiš v videu?*; *Seznami klicev so enaki kot pri Nokii 7250 in tudi pri vseh ostalih Nokiah*). V korpusnem gradivu omahovanja na ravni lastno ime – občna beseda opazujemo lahko tudi pri rabi začetnice, najbolj opazno pri imenih avtomobilov in napravah, npr. *Pošiljanje sporočil je pri Samsungih vsaj za Slovence trn v peti*. (*Mobinet*, 2004); *Kot smo že navajeni pri samsungih, najprej pohvalimo dober notranji zaslon* (*Moj mikro*, 2005).

Medtem ko ePravopis v bazo vključuje tudi lastna imena, se v eSSKJ,[10] četudi so

9 Nekatere slovenske časopisne hiše se glede imen znamk še vedno oklepajo kodifikacijskih načel iz SP 1962.

10 Analizirana je leksika slovarja eSSKJ glede na objavljene slovarske sestavke iz let 2016–2018, slovarske sestavke v zaključnih fazah za objavo v letu 2019 in slovarske sestavke, ki so bili od leta 2016 redakcijsko pregledani in (začasno) izločeni za objavo (glede na stanje v maju 2019). Ker je eSSKJ rastoči slovar, ki nastaja povsem na novo, nekatere redakcijske smernice in posledično rešitve še niso dokončne, zato je namen prispevka zlasti predstaviti težave in ugotovitve, do katerih smo prišli pri redakciji tovrstne leksike.

bili v slovarski bazi eSSKJ zabeleženi pomeni, ki zaznamujejo znamko oz. tip vozila (npr. *golf*, *impala*, *kolibri*, *panda*, *piper*), znamko sira (*livada*) oz. nagrade (*zlati cepin*), niso uvrstili. Pri navedenih primerih gre za t. i. dvoživke, kjer je meja med imenom izdelka in občno besedo pogosto nedoločljiva (Dobrovoljc 2012: 32), poleg tega gre za lekseme, ki jih lahko razložimo le s tipsko razlago 'tip vozila znamke N', kar se v kontekstu možnosti iskanja po različnih slovarjih hkrati ne zdi zadosten doprinos.

3.1.4 Apelativizacija

Če so imena, nastala po metonimičnih prenosih, in krovne znamke oz. krovna imena zaradi svojih lastnosti na meji med lastnimi imeni in občnimi besedami, pa z apelativizacijo nastanejo občne besede, ki dobijo predmetni pomen – se apelativizirajo, torej denotat postane občno ime. Funkcija lastnega imena s poobčnoimenjenjem preide iz sredstva za označevanje individualnega v sredstvo za označevanje vrstnega (Šivic-Dular 1998/99).

V ePravopisu so te besede povezane z izvornimi poimenovanji, če tako ime še obstaja (*Kalodont – kalodont*), s čimer je apelativizacija nakazana; v eSSKJ so uvrščena poimenovanja, ki so pridobila generični pomen. Iz slovarskih ponazoritev je že razvidno, da ne poimenujejo zgolj izdelka ali znamke, po kateri so poimenovana, temveč tudi podobne izdelke drugih znamk, najdemo pa tudi primere poimenovanj, ko imena znamk ali izdelkov niso več aktualna, generični pomen pa se je ohranil (*armafleks*, *atrazin*, *goreteks*, *gustin*, *ibuprofen*, *paracetamol*, *plastelin*, *siporeks*). Kot ugotavlja že Dobrovoljc (2012: 34), je največkrat težko ločevati med tem, ali uporabniki ob zapisu tovrstnih poimenovanj mislijo na točno določene izdelke oz. izdelke določene znamke ali na vrsto takih izdelkov. Ocena, ali gre že za generično poimenovanje, je tako pogosto prepuščena jezikovnemu občutku slovaropisca, čeprav v gradivu običajno zasledimo tudi primere, v katerih je to razmeroma jasno nakazano,[11] npr. pri besedi *armafleks* (*Pa še nasvet: topla oblačila in kakšen armafleks ne bodo odveč.* (*Gorenjski glas*, 2005)). Povezava z izvorno znamko ali imenom izdelka je v slovarju eSSKJ razvidna iz zavihka Etimologija (*plastelin*: prevzeto iz nem. Plastilin, prvotno ime izdelka, glej ↑plastika - več ...; *goreteks*: prevzeto iz angl. Gore-Tex, prvotno ime izdelka proizvajalca W. L. Gore (& Associates) + ↑teks(til)).

3.1.5 Pravna onimizacija

Poleg procesa apelativizacije opažamo tudi obrnjeni proces – oninimizacijo (Šivic-Dular 1998/99: 263). V zadnjem desetletju so namreč z evropsko in nacionalno pravno zaščito poimenovanja različnih kmetijskih pridelkov in živil, ki so v osnovi občnoimenska poimenovanja, začela prehajati tudi med lastna imena. Z zaščitenimi imeni se želijo proizvajalci pravno zavarovati pred tem, da bi imena tradicionalnih jedi, npr. *belokranjska pogača*, *bovški sir*, *idrijski žlikrofi* ipd. na svoje izdelke pisali tudi tisti, ki ne upoštevajo predpisanega načina proizvodnje oz. izdelave in recepture

11 Navedeni zgled sicer ni uvrščen v slovar, zabeležen je le v slovarski bazi in služi kot ponazoritev generičnosti pomena.

oz. ki nimajo certifikata. S tem ukrepom se torej izvaja zaščita slovenskih izdelkov na slovenskem trgu in trgu EU.

Nekatera zaščitena poimenovanja so identična občnoimenskim poimenovanjem, ki so bila v preteklosti vedno uslovarjena le kot občna poimenovanja (npr. *prekmurska gibanica*, *mohant*). Raba teh leksemov z malo oz. veliko začetnico je v slovarju eSSKJ pojasnjena v zavihku Normativnost. Za ePravopis pa se predvideva, da bodo zaščitena tradicionalna poimenovanja obravnavana kot občnoimenske iztočnice s posebnim pojasnilom (»kot priznano tradicionalno poimenovanje z veliko začetnico«) glede spremembe začetnice zaradi zaščite.

V nekaterih primerih je zaščiteno poimenovanje nastalo pod vplivom narečja in je zato nekoliko spremenjeno ali celo v nasprotju z rabo v knjižnem jeziku, npr. sorta čebule, ki je zaščitena pod imenom *Ptujski lük*, *tolminski sir* oz. *tolminec* ima zaščiteno poimenovanje *Tolminc*, v rabi pa zasledimo zapise z malo in veliko začetnico za oba denotata.[12] Podoben primer je še pravopisno napačen zapis *Štajersko prekmursko bučno olje* (namesto *Štajersko-prekmursko bučno olje*; prim. Dobrovoljc, Michelizza 2018). Navedeni primeri služijo kot ponazoritev težav in hkrati opozorilo, da bi bilo pred zaščito imena marsikdaj dobrodošlo tudi mnenje jezikoslovca.

Aktualno je tudi vprašanje, kako reševati tuja zaščitena imena. Verjetno najbolj znan tuji primer zaščitenega poimenovanja, ki je postalo generično za vse druge izdelke iste vrste, je šampanjec, ki ga zaradi zaščite imena lahko uporabljamo zgolj za peneče vino iz francoske pokrajine Champagne, čeprav se je v preteklosti v različnih jezikih že uporabljalo oz. se še uporablja generično, torej za vsa peneča vina, pridelana po takem postopku. Ta pomen ima izkazan tudi SSKJ, ki ga kvalificira kot pogovorno z razlago ʻpeneče (se) vino’.

4 Sklep

Stvarna imena, med katera umeščamo znamke in imena izdelkov, imajo zaradi svoje spremenljivosti in nestalnosti poseben status, saj pogosto stopajo v semantična razmerja, v katerih postanejo večdenotativna in dobijo lastnosti občnih besed, lahko bi rekli, da se »razimenijo«, še vedno pa jih pogosto pišemo z veliko začetnico in obravnavamo kot lastna imena. Zaradi nejasnih razmerij med lastno- in občnoimenskimi lastnostmi, ki se kažejo na izrazni ravni v zapisu zelo očitno – z zapisom začetnice –, je v slovenščini zadrega večja kot v nekaterih jezikih, ki takega razlikovanja v zapisu nimajo, čeprav imajo tudi neznačilne imenske enote (Van Langendonck 2016; Van de Velde, Ambouroue 2011; Becker 2014).

V dveh rastočih različno zasnovanih slovarskih zbirkah, ki imata normativno intenco, ponazarjamo v prispevku opisano skupino imen na različne načine: v ePravopisu, ki je namenjen gradivski razširitvi pravopisnih pravil, so uslovarjena prednostno lastna imena, z njimi povezana občna poimenovanja pa z namenom razlikovanja (Aspirin stvar. i. |znamka|: *Bayerjev Aspirin* – aspirin m |protibolečinsko sredstvo|: *socialni aspirin*). Za uslovarjenje leksike v eSSKJ, ki lastnih imen ne

12 Primer je še posebej težaven, saj v večini sklonov zapisa *Tolminc* in *tolminec* sovpadeta.

vključuje, pa mora biti izpolnjen pogoj vrstnosti (gustin ‘jedilni škrob iz koruze, namenjen zlasti za zgoščevanje jedi, peko’, Etimologija: prevzeto iz nem. Gustin, imena izdelka podjetja dr. Oetker). Pri občnoimenski leksiki, ki je z zaščito postala tudi lastnoimenska, je v eSSKJ opozorjeno v normativnem zavihku, v ePravopisu pa s posebnim pojasnilom.

Literatura

ANDERSON, John M., 2004: On the grammatical status of names. *Language* 80. 435–474.

BECKER, Joeren-Martin, 2014: Wann ist der name ein name? *Anuari de filologia. Llengües i literatures Modernes* 4. 43–52.

BEŠTER, Marja, 1993/1994: Kako pisati imena zdravil: z veliko ali malo začetnico? *Jezik in slovstvo* XXXIX/7–8. 351–353.

DAMJAN, Janez, 2004: *Najboljše so starejše: o razvoju slovenskih znamk*. http://jd.sartres.si (dostop 14. 5. 2019)

DOBROVOLJC, Helena, 2009: Pravopisna obravnava imen znamk in industrijskih izdelkov ter posledice spreminjanja njihovih lastnoimenskih funkcij. *Jezik in slovstvo* LIV/6. 3–16.

DOBROVOLJC, Helena, 2012: Pisanje imen izdelkov in znamk. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 27–39.

DOBROVOLJC, Helena, VEROVNIK, Tina, 2015: Slovar pravopisnih težav kot sopotnik pravopisnih pravil in pomenskorazlagalnega slovarja. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 163–171.

DOBROVOLJC, Helena, MICHELIZZA, Mija, 2018: O pisanju zaščitenih kmetijskih izdelkov: »štajersko-prekmursko bučno olje«. *Jezikovna svetovalnica*. https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/3298/o-pisanju-za%C5%A1%C4%8Ditenih-kmetijskih-izdelkov-%C5%A1tajersko-prekmursko-bu%C4%8Dno-olje (dostop 14. 5. 2019)

ePravopis: Slovar slovenskega pravopisa, 2014– [= ePravopis]. www.fran.si (dostop maj 2019)

eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika [= eSSKJ]. www.fran.si (dostop maj 2019)

GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf (dostop 8. 5. 2019)

GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, KERN, Boris, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MICHELIZZA, Mija, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2014: Izbrisani slovarski sestavki iz druge, dopolnjene in deloma prenovljene izdaje Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* XX/1. 235.

MARKERT, Katja, NISSIM, Malvina, 2006: Metonymic Proper Names: A Corpus-based Account. Anatol Stefanowitsch, Stefan Th. Gries (ur.): *Corpus based approaches to metaphor and metonymy*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 152–174.

Slovar slovenskega knjižnega jezika [= SSKJ]. Ljubljana: DZS.

Slovenski pravopis, 1950 [= SP 1950]. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis, 1962 [= SP 1962]. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis, 2001 [= SP 2001]. Ljubljana: SAZU, Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŠIVIC-DULAR, Alenka, 1998/99: Skladenjska določitev lastnega imena (na podlagi samostalniških zvez z imenovalnim prilastkom). *Jezik in slovstvo* XLIV/7–8. 259–268.

VAN DE VELDE, Mark, AMBOUROUE, Odette, 2011: The grammar of Orungu proper names. *Journal of African Languages and Linguistics* XXXII/1. 113–141.

VAN LANGENDONCK, Willy, 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

VAN LANGENDONCK, Willy, VAN DE VELDE, Mark, 2016: Names and grammar. Carole Hough (ur.): *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press. 17–38.

CITATNE PRVINE V SODOBNI BRANI SLOVENŠČINI

Rok Dovjak
Javni zavod Radiotelevizija Slovenija, Ljubljana
rok.dovjak@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.179-186

Prevzeto besedje se ciljnemu jeziku – med drugim – prilagaja v glasovju in tudi pisavi; pogosto nejasna stopnja podomačevanja se izraža kot napetost med zbornim in pogovornim jezikom. Koncept citatnosti je zaradi hitre izmenjave podatkov in vse lažjega stika s tujimi jeziki (a hkrati izrazite posredniške vloge angleščine) potreben natančnejše, ne zgolj jezikoslovne opredelitve. Prispevek obravnava slednji vidik: povezanost zapisa in izgovora na primeru prevzetega besedja v branem besedilu, sestavljenem za potrebe raziskave, in sicer v odvisnosti od sobesedila, zvrsti, občnosti besede in starosti govorca.

govor, izgovarjava, pisava, pravorečje, prevzeto besedje

Though the borrowing of loanwords concerns both writing as well as speech, the degree of adaptation is not always clear. The uncertainty results in tension between standard and non-standard (colloquial) pronunciation. With the progress of technology and expansion of English as a lingua franca, it becomes hard to define what the appropriate authentic form of a certain expression is. The article discusses the influence of writing on speech, considering the context, style, proper names and the age of the speaker.

speech, pronunciation, writing, orthoepy, borrowings

1 Uvod

1.1 Govor in pisava

Kdor je bral *Igro prestolov*, se je morda vprašal, kako izgovoriti ime *Bran*: [brán], [brên] ali celo [bɹên]. Kje najti odgovor in kako zanesljiv je odgovor, na katerega napotuje pravopis, ali tisti, ki ga ponujajo spletni forumi? Variantnost izgovora ali negotovost o primerni izreki imena[1] vplivata na to, da zapisanega ne dojemamo več kot glasove oz. njihov odraz na papirju: črkovni niz vse bolj postaja podoba, simbol, ideogram. Kljub informacijskemu obilju govorjenih virov je črka tako še vedno ključni znak reference.[2] Takšno stanje izhaja iz tradicionalnega pojmovanja pisave kot prestižnejšega in primernejšega jezikovnega prenosnika (Bugarski 1984: 235–236), ki je utemeljeno z lastnostmi vidnega znaka,[3] podkrepljeno pa v njegovi družbeni

1 V gradivu raziskave je tudi ime lokala v Ljubljani: Tloft. Ko sem o izgovoru vprašal uslužbenko, je dejala, da pravilnega izgovora ne pozna, da pa se govori: »Tlòft, bolj ...«

2 To je zelo jasno razvidno iz promocijskih videopredstavitev na YouTubu: zvok uvoda je omejen na dramatično kuliso, medtem ko ključno ime ostaja zgolj zapisano.

3 Za Gottloba Fregeja je pisni znak v primerjavi s slušnim jasnejši in primernejši za nedvoumno

simbolni funkciji (Bugarski 1994: 111; Škiljan 1998: 60). Bugarski (1984: 253) govori kar o grafični intuiciji, ki usmerja tok našega mišljenja (torej tudi branja).[4]

Čeprav že obstoj črke predpostavlja koncept fonema (Bugarski 1984: 239–241; Benveniste 1988: 34), pa kulturnozgodovinske okoliščine (za slovenščino npr. Cegnarjev predlog izgovora po črki, prim. Rupel 1946: 11–12) in (morda iz njih izhajajoča) pedagoška poenostavitev pri podajanju v črki zasežene jezikovne kompleksnosti (Šolar 1939: 105) navajajo na nepopolno uzaveščenje razmerja med pisavo in izgovorom. Tivadar zato poudarja pomen samostojnega pravorečnega priročnika (Tivadar 2003: 282; Jurgec, Tivadar 2003: 205; Tivadar 2004: 174), skupaj z novim opisom, ki bi bolj odražal živi, k spontanosti težeč javni govor (Tivadar 2003: 283, 288; 2004: 175);[5] zavzema se tudi za več pravorečnih vsebin v učnem načrtu (2013: 39; 2015: 128–129).[6]

Sprejemanje tujega besedja lahko v ciljni jezik vnaša tudi novosti na neleksikalnih ravninah. Odnos do prevzetega zato vselej niha med odklonilnostjo in naklonjenostjo oz. med prilagajanjem in citatnostjo.

1.2 Kratek pregled navodil za izgovor tujk v slovenskih priročnikih

Pri tujih lastnih imenih se je že Stanislav Škrabec zavzemal za podomačeni zapis (Dobrovoljc 2004: 180),[7] kot ga za občno prevzeto besedje predvideva zdajšnji pravopis (Toporišič 2001: 37–38, § 222–224). Nasprotno so se Fran Levec (1899: § 514), Josip Tominšek (Dobrovoljc 2004: 180) in Anton Breznik (Toporišič 1982: 365–375) opredelili za izvirni zapis in kvečjemu prilagoditev slovenski izreki. Tudi Mirko Rupel je v *Pravorečju* (1946: 90–91) zagovarjal izvirno izreko tujih lastnih imen ter tistih občnih besed, ki v pisavi še ohranjajo izvirni zapis, podobno *Slovenska slovnica* (Bajec idr. 1968: 86). *Slovar tujk* (Verbinc 1974: 13), *Enciklopedija Jugoslavije* (Cecić 1983: XXVII) in *Leksikon Cankarjeve založbe* (Dolinar, Knap 2000: 1199) v uvodu podajajo glasovno-črkovne preglednice z znamenji mednarodne fonetične abecede (IPA) ter posebnimi opombami o izreki za pomoč pri citatnem

razumevanje, saj da ga odlikuje brezčasnost, preglednost, preverljivost sklepanja in ponovljivost (Potrč 1986: 28, 29, 32). Omogoča prenos v prostoru in času ter nadzor nad sporočilom, zato je ključna prvina javnega sporazumevanja (Škiljan 1998: 32–39). Zapisani jezik je sporočilno enovitejši, nefragmentaren, ekspliciten, jasno členjen in prikriva čustveno-odnosni vidik sporočila (Aitchison 1999: 111; Ivas 1988: 103, 165–166; Škarić 2005: 27–29; Schwanitz 2010: 567). Njegova odmaknjenost od živega govora je tudi dejavnik za izbor v literarni kanon (Golden 2001: 31).

4 Raziskave o vplivu zapisa na izgovor so redke. Tanja Mirtič (ustno) je pri anketi za SSKJ[2] opazila, da je izgovarjava občnih besed enotna v 90 % primerov (*bobi/bobby* [bôbi], *hendikep/handicap* [hêndikep]; vzorec 10 oseb).

5 Podobno poudarjajo tudi sodelujoči pri ciljnem raziskovalnem projektu Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov (Ahačič 2017: 21–22; Gliha Komac, Jesenšek 2017: 2, 13, 20, 22).

6 Sedanji učni načrt (Poznanovič idr. 2018: 53–54, 58–59) pravorečne učne cilje podaja zelo ambiciozno (»obvlada knjižno izreko besed in povedi ter jo opiše«), a hkrati splošno (»med govornim nastopanjem govori čim bolj knjižno in razločno«). Pri pravorečnem pouku je še vedno aktualen Šolarjev predlog (1939: 103–106), ki temelji na samoopazovanju, medpredmetnem povezovanju in vsakdanji uporabnosti; Škarić (2005: 152) in Tivadar (2004: 173) se strinjata, da je namen takšnega pouka tudi izguba odpora do zborne izreke in strahu pred nastopanjem.

7 Pogačnik (2012: 74) namesto terminov *podomačeni* ali *fonetični zapis* rabi izraz *plitvi zapis*.

branju. Tudi SSKJ (Bajec 1998: XXVIII, § 177) ob sistemskem knjižnem izgovoru dopušča izvirnega, če se beseda razume citatno: »bêteg betéga lahko tudi bèteg betèga«.

Kasneje izšli priročniki (Bajt, Kocjan-Barle 2003–2005: VIII; Pogačnik 2006: XI–XII; Tavzes 2006: XI; Bajt, Kocjan-Barle 2007: VII) pri izreki načeloma upoštevajo *Slovenski pravopis* (Toporišič 2001: 37–38, 152–205), ki ga dopolnjujejo s tujimi za izgovor relevantnimi leksikoni ter znanstvenimi članki. To kaže, da je kljub velikemu napredku glede na prejšnji pravopis prav to poglavje pri govorcih ostalo najbolj neuzaveščeno oz. je razhajanje med jezikovnim občutkom in predpisom tu največje.[8]

2 Metodološka izhodišča poskusa

V poskusu sem primerjal branje prevzetih besed pri dveh skupinah izgovarjalcev.[9] Besedilo je bilo sestavljeno iz raznolikih povedi. Branje je potekalo v dveh časovno ločenih delih. Izgovarjalec je prvi sklop povedi bral *prima vista* (dovoljeni pa so bili postanki za tiho branje in vmesni komentarji), na drugo branje pa se je lahko pripravil. Udeleženci niso vedeli, katero prvino branja bom raziskoval.

S poskusom sem želel ugotoviti: 1) enotnost oz. doslednost branja, 2) pogostnost citatnosti oz. stopnjo upoštevanja tujejezičnih prvin, 3) okoliščine v zapisu, ki spodbujajo citatno branje, 4) razlike med poklicnimi in nepoklicnimi izgovarjalci ter 5) upoštevanje veljavnega pravopisa v neformalnem govornem položaju. Pri tem je treba upoštevati, da branje že samo po sebi vzbuja vtis formalnosti in teži h knjižnosti (Ivas 1988: 91; prim. Tivadar 2003: 293, 296), kar sta še okrepila zavest izgovarjalcev o sodelovanju v poskusu; osebni stik izgovarjalec-raziskovalec, snemanje v domačem okolju in motnje (hkratno komentiranje branja, šum okolja) pa so vzpostavili primerne okoliščine za bolj sproščeno izreko (Horga, Požgaj Hadži 2013: 18–22).[10]

Poskus je bil po Škiljanu (1999: 18) zastavljen zunajkontekstualno. To pomeni, da vsa imena niso imela jasne reference, torej da etnična pripadnost poimenovanih oseb ali narava njihovega imena (pravo ime ali umetniško ime) nista bili vselej znani. Taka zasnova poskusa je poudarila izgovarjalčevo odločitev, čeprav so psihosocialni dejavniki, ki so izgovarjalca motivirali, da je izbral eno izmed možnih izgovorov, behavioristično zanemarjeni. To sicer do neke mere vzbuja dvom o verodostojnosti odraza grafične intuicije in zastavlja vprašanje izgovarjalčevega kodnega preklapljanja.

Celovita raziskava branja še poteka, prispevek pa obravnava vzorec 20 izgovarjalcev. Razdelil sem jih v dve skupini: *izkušeni izgovarjalci* (II) in *kontrolni izgovarjalci* (KI).

8 To se je izkazalo pri projektu Svojilni pridevniki iz prevzetih priimkov – spletna aplikacija za uporabnike (SPiPP) v okviru programa ŠIPK, saj se izgovor angleških lastnih imen z ožino, ki jih navaja *Veliki splošni leksikon*, v rabi ni uveljavil. Sodelujoči pri projektu so se zato odločili, da bodo imena, pri katerih se jim je ozki izgovor zdel preoddaljen od živega jezika, prebrali kot dvojnice: z ozko in široko kakovostjo samoglasnikov (Stramljič Breznik, Koderman Patačko 2019: 513).

9 V tem prispevku uporabljeni izrazi za osebe so zapisani v moški slovnični obliki, čeprav so uporabljeni kot nevtralni za ženski in moški spol, tudi zaradi varovanja identitete sodelujočih.

10 Izgovarjalce sem prosil, naj besedilo preberejo po lastni presoji, kakor bi se jim zdelo primerno za javni nastop. Namerno sem se izogibal zvezam *zborna izreka* ali *knjižni jezik*, da bi uporabili ponotranjeni jezik, brez institucionalnih napotil, če le-teh sami niso sprejeli.

V skupini II so *radijci* (R), torej poklicni bralci, napovedovalci, voditelji in povezovalci z Radia Slovenija, Radia Ognjišče, Radia Ekspres, Radia Študent ter nekdanji sodelavec lokalnega radia. Skupina KI je bila brez omejitev. Razdeljena je bila na dve podskupini: stari 25 let ali več oz. *delavci* (D) in stari do 25 let oz. *šolajoči se* (Š). Po izobrazbeno-poklicni strukturi so podskupino D sestavljali lektor, projektni inženir, bančni uslužbenec, nezaposlen gostinski tehnik in srednješolski učitelj slovenščine, podskupino Š pa štirje študentje slovenistike in gimnazijec (oznaka G). Trije izgovarjalci so vnašali narečno barvo: Š2 in D23 primorsko, D24 štajersko.

Starost	Spol	Skupina II		Skupina KI	
		Moški	Ženske	Moški	Ženske
Do 25		/	R12	Š7	G1, Š1, Š2, Š5
26–45		R3, R10, R11, R13	R4, R14	/	D23, D24
46–65		R7	R1, R2	D8	D4, D7

Preglednica 1: Starostna in spolna struktura izgovarjalcev.

Primerjava rezultatov glede na skupino II je bila opravljena z uporabo Bernoullijeve verjetnosti (h_0 = enakost deležev; $\alpha = 0{,}05$, $z_{0{,}025} = \pm 196$), ki je primerna za obravnavo binarnih stanj (Košmelj 2001: 130–133). Množica raznolikih realizacij opazovane prvine je morala biti zato zvedena na dve podmnožici: na A in njegovo negacijo (tristopenjsko dvovejnato drevo; zaradi kombinatorične obsežnosti sem primerjal le realizacije enega glasu ali glasovnega sklopa).

Slika 1: Stopnje dvovejnatega drevesa (binarne opredelitve izgovora tujega imena).

3 Rezultati[11]

3.1 Sobesedilo oz. izvor predmetnosti

Besedni signali jezikovnega okolja (navadno navedba kraja, narodnosti) so izgovarjalce usmerjali, če so jih prepoznali.[12] Beseda *lab* se zaradi razpoznavnega slovenskega konteksta v vseh skupinah izgovarja pretežno [láb-], italijanski *Sergio* [sêrdžo], španski *Juan* [hwán] ipd., ne upošteva pa se portugalsko branje <j> kot [ž] (*Jair*, *Juninho*), pač pa le <nho> [njo]. Od zaokroženih glasov <ä> v skupinah II in D pogosteje berejo kot [é], v skupini Š kot [a]; francoski <u> se bere različno (*Curie* [i] – *Pinturault* [u]), pri *Pinturault* v II in D [u], v Š pa se glas zniža ali reducira [pintaró/pintəró/pintró]; za celoten vzorec velja, da se <ü> pri *Mevlüt* bere kot [u], pri *München* in *Türk* pa kot [i]. Pri <ö> pri vseh skupinah prevladuje [é], je pa opaziti razlike med nemškimi (*Köln*, Göthe) in nenemškimi besedami (*Vatnajökull*, *György,* zlasti *København* [kébənhaun]): v KI nemške besede manj podomačujejo kot v II (v KI namesto [é] berejo [ó], [ö]). Madžarski *yő* (*Győr*) se v II bere [ê/jê(r)], v Š pa [jó].[13] V nobeni skupini niso upoštevali <j> [dž] v indijskih imenih; v II in D so angleški <ay> brali [i], v Š pa [ej]. Pri kraticah (*CMYK*, *CNN*, *NBA*, *RGB*) je opaziti splošno težnjo po slovenskem izgovoru s polglasniškim črkovanjem ali branjem besede (zlasti v Š [cmik]); medtem ko so v II in D kratico *CNN* vsi izgovarjali citatno angleško [sienèn], so jo v Š tudi črkovali [ceenèn, cənə'nə].

3.2 Zvrsti

Signali zvrsti so bili v besedilu manj jasni, zaznan pa je bil dvogovor. Beseda *heki* se je sicer izgovorila z [é], v dvogovoru pa v II in D z [ê].

3.3 Občnost besede

Znamka *Crocs* se ne glede na zapis izgovarja z [ô], kar gre pripisati prav lastnoimenskosti besede, čeprav stabilen izgovor ob variantnem zapisu obstaja tudi znotraj občnih besed (*reli – raily* [é], *flat – Flat* [ê], podobna težnja tudi pri *sket – skate* [ej]). *MasterChef* se kot osnovna beseda izgovarja z [é], verjetno pod vplivom izgovora v oddajah *MasterChef* in *Mali šef* (na sporedu ravno aprila 2019) in oglasov na radiu (dostava hrane *Topchef*). Nasprotno se naslov knjige *The Naked Chef* vselej izgovarja z [ê], v Š celo [ð] za <the>. A besedi *donut* in *(Alice) Donut* se v vseh skupinah izgovarjata enako, z [ó] in ne dvoglasnikom.

11 Navedeni so večinski odgovori, ki so tudi statistično značilni.

12 Izgovor navajam v poenostavljenem zapisu s slovenskimi znaki, kot jih rabi *Slovenski pravopis* v iztočnici; [ö] po IPA pomeni [œ], [ü] pa [y]. Lomljeni oklepaj <> označuje črko oz. črkovni niz, oglati [] pa izgovor.

13 Tivadar (2003: 295) navaja zaokrožen izgovor za Murski val in opozarja na lastna imena kot ločena od pravorečnega slovarja. Neknjižni glasovi lahko postanejo tudi prepoznavni kazalci pokrajine (znamka *Lejko mlejko*, *meso iz tünke*, *ptujski lük*). Splošni vtis je, da izgovarjava tu ni vselej dosledna, deloma zaradi razvidne etimologije ali poudarjene likovne podobe zapisa. Glede na knjižno ustreznico *luk* in Ingoličevo delo *Lukarji* je tako sistemsko dosledna televizijska podomačitev [likarji] za narečno [lükarji] nesmiselna (prim. *gostüvanje*, Toporišič 1978: 83); podobno je pri švicarski jedi *rösti* opazna sorodnost z angl. *rost*. Neskladno s pravopisom se izgovarjajo tudi besede *Mömax* [mómaks], prekmurski *dödöli* [dódoli/dédoli].

3.4 Starost izgovarjalcev

Izgovor v (skupini Š) teži k večji rabi [ê] (*breksit*, *džez*), vendar še vedno izkazuje večinski izgovor z [é] (*chef*, *heker*, celo *gospél*, kar se v II in D ni pojavilo). Opazna je težnja po neupoštevanju diakritik (<ä> [a], <ü> [u]), vpliv angleščine je močnejši (*muzikal* berejo kot [mjúzikəl]). Izgovarjava mladih pa izkazuje tudi nekaj zbornih prvin, kot so branje *kravl* enozložno, *Utah* z izglasnim [h], doslednejši izgovor [v] v primerih *showa*.

3.5 Zapis in vnašanje tujejezičnih prvin

Vpliv pisave je najočitnejši pri naglasu: KI izkazuje močno težnjo po naglaševanju tujih besed brez naglasnega znamenja na predzadnjem zlogu. Zapis *Ekaterinburg* so le v II brali z vzglasnim [j]. Besedni pari *fracking* [ê] – *freking* [é], *curling* [kər] – *kerling* [kêr], *retwitt* [w] – *retvit* [v], *Brexit* [gz] – *breksit* [ks] nakazujejo, da citatna pisava k citatnemu izgovoru navaja tudi v II. Dvoglasniki se pojavljajo, a so redki (*raily*, *donut*, *Idaho*), izjema je *Vogue*. Branje *showa* z upoštevanjem morfemske meje med korenom in končnico (Srebot Rejec 1976: 22) je še vedno prisotno. V Š je raba angleškega retrofleksnega r [ɹ] (*fracking*, *brunch*, *brexit*) pogostejša kot v II in D, v D pa so glede na preostali skupini *ricotta*, *Matarella* in *Marco Lugaresi* izgovarjali s prepoznavno italijansko melodijo. V II in D nekatera imena prepoznavajo kot nemška (branje <st> [št], <s> [z], <v> [f]), v Š pa ne in jih berejo po slovenski ali angleški vrednosti črk (*Josef* [jósef/džósef]). Pridih za soglasnikom v indijskih imenih se večinoma zanemari, se pa v KI, zlasti Š, kot [h] odraža v večji meri kot v II; pridih za samoglasnikom se obravnava različno (*Nehru* [néhru] – *Brahmaputra* [bramapútra]).

4 Sklep

Brano besedilo (uresničitve tujih besed) vseh treh skupin je v splošnem precej izenačeno, v posameznostih pa zelo različno, kar je posledica nesistemskosti prevzemanja, obsežnega in nepovezanega besedila, branja brez priprave, izobrazbene in interesne podobnosti izgovarjalcev (Š7 npr. želi postati radijski spiker). Upoštevanje norme v KI lahko pripišemo tudi velikemu deležu žensk, saj se bolj kot moški zavedajo družbene prednosti prestižnega govora (Aitchison 1999: 114). Odkloni skupine Š so zaradi majhnosti vzorca vprašljivi, a koristni za predstave o jezikovni dinamiki.

Raziskava ni pokazala bistvenih odstopanj med II in KI; potrjuje Tivadarjevo stališče o enotnem govorjenem knjižnem jeziku (2015: 126) in zanemarljivem vplivu tujih jezikov v glasovju (2004: 175), pri čemer že Jurgec in Tivadar (2003: 210) opozarjata na izjemo, to je vnašanje [w] in [ə] v izreko tujih imen namesto [v] in [é] (za <u/w> ob samoglasniku oz. <ö>). Kljub temu lahko pritrdimo Aristotelu, da mora govor pritegniti z nenavadnim – zato bodo tujke in njih citatno branje do neke mere vselej del jezika (Ivas 1988: 38), sploh govora, ki je bolj dovzeten za vpliv nestandardnih oblik (Južnič 1983: 54, 60, 181). Poleg v uvodu naštetih dejavnikov je treba v prihodnje upoštevati še interpretacijo (melodija tujega jezika), hitrost govora (hitrejši tempo vpliva na izgovor <v>; Gošte 2012: 72) in uveljavljenost določenega imena, zaradi katere se to lahko obravnava bliže eksonimu (prim. gesli *Mount Everest* in *Mount Palomer* v Toporišič idr. 2001).

Viri in literatura

AHAČIČ, Kozma idr., 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov (raziskovalno poročilo).* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru, Inštitut za narodnostna vprašanja, Pedagoški inštitut, Alpineon, Amebis, Zveza gluhih in naglušnih Slovenije.

AITCHISON, Jean, 1999: *Linguistics*. London: Hodder & Stoughton Ltd.

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1968: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BAJEC, Anton idr. (ur.), 1998: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.

BAJT, Drago, KOCJAN BARLE, Marta (ur.), 2003–2005: *Slovenski veliki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BAJT, Drago, KOCJAN BARLE, Marta (ur.), 2007: *Splošni religijski leksikon: A–Ž*. Ljubljana: Modrijan.

BENVENISTE, Émile, 1988: *Problemi splošne lingvistike I*. Ljubljana: ŠKUC.

BUGARSKI, Ranko, 1984: *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit.

BUGARSKI, Ranko, 1994: *Jezik od mira do rata*. Beograd: Beogradski krug.

CECIĆ, Ivo idr. (ur.), 1983: *Enciklopedija Jugoslavije: 1, A–Biz*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

DOBROVOLJC, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

DOLINAR, Ksenija, KNOP, Seta (ur.), 2000: *Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

GLIHA KOMAC, Nataša, JESENŠEK, Marko (ur.), 2017: *Pleteršnikovi dnevi: Jezikovna politika Republike Slovenije.* Pišece: Univerza v Mariboru, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Društvo za varovanje maternega jezika, naravne in kulturne dediščine Maks Pleteršnik Pišece, Strokovni odbor za slovenski jezik Maksa Pleteršnika, Občina Brežice.

GOLDEN, Marija, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.

GOŠTE, Anita, 2012: *Izgovor fonema /v/ sodobnem medijskem govoru. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

HORGA, Damir, POŽGAJ HADŽI, Vesna, 2013: Govorna disfluentnost v elektroničkim medijima. Hotimir Tivadar (ur.): *Aktualna vprašanja slovenske fonetike*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–23.

IVAS, Ivan, 1988: *Ideologija u govoru*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

JURGEC, Peter, TIVADAR, Hotimir, 2003: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* LII/2. 203–220.

JUŽNIČ, Stane, 1983: *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum v Ljubljani.

KOŠMELJ, Katarina, 2001: *Uporabna statistika*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta.

LEVEC, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarsko-kraljeva založba šolskih knjig.

POGAČNIK, Aleš (ur.), 2006: *Veliki splošni leksikon: priročna izdaja v 20 knjigah: 1, A–Au*. Ljubljana: DZS.

POGAČNIK, Aleš, 2012: Glasovno domačenje lastnih imen nelatiničnih pisav. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 73–83.

POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2018: *Učni načrt (posodobljena izdaja): Program Osnovna šola*, *Slovenščina.* Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo.

POTRČ, Matjaž, 1986: *Zapis in govorica*. Ljubljana: DZS.

RUPEL, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje: navodila za zborno izreko*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

SCHWANITZ, Dietrich, 2010: *Vse, kar moramo vedeti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

SREBOT REJEC, Tatjana, 1976: Še o angleški tujki »show« v slovenščini. *Jezik in slovstvo* XXII/1. 21–23.

ŠOLAR, Jakob, 1939: Fonetični pouk v srednji šoli. *Slovenski jezik* II. 103–106.

ŠKILJAN, Dubravko, 1999: *Javni jezik: K lingvistiki javne komunikacije*. Ljubljana: Studia humanitatis.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, KODERMAN PATAČKO, Darinka, 2019: Spletna aplikacija za tvorbo svojilnih pridevnikov iz tujih priimkov. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in njegovi sosedi*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 513–515.

TAVZES, Miloš (ur.), 2006: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TIVADAR, Hotimir, 2003: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa.* Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 281–299.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Kaj je prav in kaj resnično (prav) v slovenskem govoru? Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 171–178.

TIVADAR, Hotimir, 2013: Slovensko-slovansko fonetično raziskovanje. Hotimir Tivadar (ur.): *Aktualna vprašanja slovenske fonetike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 35–42.

TIVADAR, Hotimir, 2015: Pravorečje pri pouku v slovenskih šolah. Andreja Žele (ur.): *Bilten ob štiridesetletnici Zveze pokrajinskih slavističnih društev*. 125–130.

TOPORIŠIČ, Jože, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože (ur.), 1982: *Anton Breznik: Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.

TOPORIŠIČ, Jože idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

VERBINC, France, 1974: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

NEKATERE JEZIKOSLOVNE ZNAČILNOSTI NASLOVOV MEDIJSKIH PRISPEVKOV O KRIMINALITETI V SLOVENIJI

Marko Drobnjak
Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana
marko.drobnjak@pf.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.187-196

S pojavom sodobnih tehnologij in novih oblik sporočanja se je začela spreminjati podoba klasičnih in nekdaj tradicionalnih medijev (časopis, televizija, prve spletne strani z novicami). To velja tudi za naslove prispevkov, ki so osrednji predmet našega raziskovanja. V analizo je bilo zajeto naslovje portala prvega slovenskega multimedijskega centra, in sicer (veliki) naslovi iz rubrike Črna kronika v obdobju med letoma 2003 in 2017, kar znaša 10.899 naslovov. Ugotovljena dinamika medijskega poročanja v naslovju se kaže prek različnega uresničevanja, ki je skozi jezikoslovno in kriminološko perspektivo pojasnjeno v prispevku.

naslovi, mediji, kriminaliteta, nasilje, vaba za klike

With the advent of modern technologies and new forms of communication, the appearance of classic and formerly traditional media (newspapers, TV, first news websites) began to change. The latter also applies to the headlines of such texts, which are the main subject of this research. The analysis covered headlines of media texts published in the first Slovene multimedia centre, specifically the crime and accident news category in the period between 2003 and 2017, which amounts to 10,899 headlines. The identified dynamic of media reporting through headlines can be observed via different realisations that are explained in the article from a linguistic and criminological perspective.

headlines, media, crime, violence, clickbait

1 Splošno o naslovju

Naslovi novinarskih prispevkov (t. i. veliki naslovi) so posebna enota besedila, ki omogoča hipen vir informacij, in zaradi izraznosti uporabnikom zadostujejo za osnovno informiranje (Kalin Golob 2008: 15). Ob branju slednjih namreč poteka uresničevanje jezikovnostilnih prvin, kjer je treba upoštevati ugotovitve dotičnega področja, ki ga skozi raziskovanje podajata Kalin Golob in Korošec. Na tem mestu je možno narediti prehod s časopisnih tendenc tudi na splet, kjer ravno tako obstaja izbirnost na področju jezikovnega in vizualnega (Kalin Golob 2008: 20). Prav tehnološko multimedijske možnosti funkcijsko delujejo na izbiro jezikovnih sredstev v naslovju, kar ima lahko za posledico sorazmerno nevtralno besedje (Kalin Golob 2008: 23) in sporočilno praznost (Korošec 1998: 152) ter tudi uporabo eksplicitnih sredstev sporočanja, o čemer v navezavi na TV-prispevke piše Petrovec (2003) ter

v navezavi na časopisne naslovnice in prispevke Bučar Ručman (2011a) in Petrovec (2001).

Za tabloidne medije velja, da izpostavljeno naslovje s pripadajočo fotografijo omogoča senzacionalno perspektivo medijev (Conboy 2003: 45). S ponavljanjem iste vsebine naslova je mogoče ustvariti ponavljajoči se naslov, ki je pravzaprav slogan (Conboy 2003: 51), s katerim tvorec že na začetku nakazuje osrednje sporočilo prispevka, naj gre za poročanje o družbenopolitičnih temah ali črni kroniki. Časopisno naslovje vsekakor vpliva na razumevanje človeških dejanj, a obenem obstaja možnost, da je tovrstna sporočilnost nepremišljena, nenačrtovana ali celo lažna (Richards 2018: 43). Kot elemente *presenečenja* naslove prepoznavajo novinarji in jezikoslovci (Schneider 2000: 45), ki jih raziskujejo tudi v posebej oblikovanih korpusih naslovov (Schneider 2000: 45).

2 Nasilje v medijih

Študija Slovenski mediji in kultura (ne)nasilja (Petrovec 2001) jasno strni ugotovitve s področja medijskega poročanja o kriminaliteti: uporabniki multimedijskih vsebin so zaradi spremljanja nasilja v medijih naučeni agresivnejšega vedenja, viša se neobčutljivost na nasilje, a jih je obenem tudi strah, da bi sami postali žrtve nasilja (Petrovec 2001: 305). Zaradi medijskih naslovov, prispevkov kot celote in spremljajočih foto in video zapisov je v sodobnem času, prepletenem s pametnimi napravami, skorajda nemogoče, da ne bi bili obkroženi s poročanjem o nasilju (Petrovec 2001: 308). Študija ugotavlja, da poročanje oz. naslovnice »vsebujejo najbolj senzacionalistične naslove, ki naj s krvavo vsebino pritegnejo bralčevo pozornost« (Petrovec 2001: 311). S tem se odpirajo vrata razmislekom o etiki in eksplicitnosti prikazovanja nasilja (Petrovec 2001: 312), kar je podrobneje analizirano v prispevku Med novinarskim stilom in etiko: senzacionalizem brez meja (Kalin Golob, Poler Kovačič 2005), ki orisuje tovrstno stilistiko poročevalstva. Avtorici se med drugim osredotočata na pogostost določenega besedja, npr. rabe besede *umor* (Kalin Golob, Poler Kovačič 2005: 291). Prisotnost pogovornega jezika in tvorčevo vrednotenje dejanja neposredno usmerja bralca oz. prejemnika informacij že od naslova dalje, da se poistoveti s sprejemanjem nasilja skozi medije, k čemur prispevajo neposredna jezikovna sredstva, ki omogočajo škandaloznost in ogorčenost (Kalin Golob, Poler Kovačič 2005: 299). Na drugi strani ugotovljeni obstoj in zaznavanje politične pristranosti na podlagi naslovov novičarskih spletnih strani CNN in FOX News (Weatherly, Petros, Christopherson, Haugen 2007) podpira tezo, da lahko zgolj naslovi odločilno vplivajo na informiranje in prepričanje o sami vsebini.

3 Jezikovnostilna sredstva kot vplivanjska sredstva za naslavljanje posameznika in množic

Ob medijskih prispevkih lahko govorimo o rabi stilno zaznamovanih sredstev, ki služijo kot sredstvo stičnosti med tvorcem besedila in naslovnikom (Kalin Golob 2003: 229–230). Pridobivalni funkciji naslovov (Kalin Golob 2006: 289) je treba pripisati tudi informativno (Bučar Ručman 2011a: 23), pri kateri ob želji po prebiranju

prispevkov in pridobivanju bralcev (Kalin Golob 2003: 233) obstaja tudi splošna želja posameznika po informiranosti o družbenem stanju. Naslov in začetni odstavek (angl. *lead*, povzeto po Korošec 1998: 103) ne sumatizirata oz. povzemata zgolj osrednjosti novice, temveč lahko izpostavljata prelomno in izstopajočo družbeno prvino (White 1997 po Gravells 2017: 11) in tako omogočata posredne ali neposredne nastavke za nadaljnje branje novice (Bird, Dardenne 1988: 77 po Gravells 2017: 11). Z dolžino samega naslova se vzpostavi tudi fenomen zastrtih naslovov, ki ga Korošec (1998: 153) grafično prikaže in predstavi dve skrajni točki: prva vodi v praznost in (pre)splošnost naslova z manjšim številom besed, druga pa z večanjem števila besed v hiperboličnost z izpostavijo zgolj enega segmenta iz vsebinskega sklopa medijskega prispevka. Zaradi tega lahko prihaja do dezinformiranja in potvarjanja ter prirejanja vsebine in to zgolj na podlagi izbranega besedja v naslovu, kar dokazujejo tudi tuje raziskave, v katerih v naslovih zaznavajo večje možnosti po izkrivljanju dejanskega s t. i. vabo za klike (angl. *clickbait*), ki prek usmeritev in pozivnih funkcij vpliva na bralčevo/prejemnikovo pozornost (Chakraborty, Paranjape, Kakarla, Ganguly 2016: 9–16). Slednje prejemnika informacij motivira, da klikne na novico predvsem zaradi jezikovnostilnih prvin naslova (možna je tudi istočasna prisotnost multimedijskih elementov). Verjetnost, da je naslov vaba za klike, se poveča z daljšanjem naslova, tj. z večjim številom besed v naslovu (Chakraborty, Paranjape, Kakarla, Ganguly 2016: 10). Naslednja posebnost, ki poleg ostalega novinarskega diskurza velja tudi za naslove, je specifična slovnična oblika, kjer poročanje o nepotrjenih informacijah ali o temah, ki so vezane na kazniva dejanja, poteka z rabo napovednika, torej »morfemskega izražanja nedokazanosti«, tj. z obliko *naj bi + deležnik na -l* (Kalin Golob 2006: 286; Korošec 1998: 33–45). Za naslove lahko očitno trdimo, da so ustvarjalci stilotvornega stila poročanja (Kalin Golob 2006: 290), predvsem skozi neposredne funkcije, o katerih je pisal Korošec (1998). Pri medijih in naslovju se tipično in temeljno preučuje njihovo politično vplivanje in politične reference (Weatherly, Petros, Christopherson, Haugen 2007; Bučar Ručman 2011b), a so raziskave pokazale, da lahko naslovje vpliva tudi na ozaveščanje potrošnikov o zdravi in kakovostni hrani, ravno naslovi medijskih prispevkov imajo namreč statistično značilen vpliv na preference potrošnikov in njihovo pripravljenost plačevanja za lastnosti prehranskih izdelkov in varnost hrane (Ortega, Holly Wang, Olynk Widmar 2014: 441–443). Z jezikovnimi sredstvi v naslovju poteka tudi proces vrednotenja naslova in vsebine s strani tvorca, kar prispeva k zaznamovanosti naslovja (Kalin Golob 2006: 286), in sicer z izbiro ustreznih stilističnih izraznih sredstev (Unuk 2013: 117).

4 Metodologija in rezultati

V analizo je bilo zajeto veliko naslovje rubrike Črna kronika spletnega mesta rtvslo.si (ki deluje v sklopu Multimedijskega centra RTV Slovenija – prvega interaktivnega multimedijskega portala) iz časovnega intervala od 29. julija 2003 do 31. decembra 2017, kar predstavlja 10.899 naslovov, ki so bili zbrani v tekstovnem korpusu. Študija vsebuje največje število enot naslovja, ki je bilo kadar koli istočasno zajeto v tovrstno analizo. V raziskavo so vključeni še statistični podatki

Statističnega urada RS, s pomočjo katerih so ustvarjene primerjave, ki povezujejo poročanje o kriminaliteti in dejansko družbeno stanje, zajeto v podatkih. Vsi naslovi so bili označeni z oblikoskladenjskim označevalnikom (*Oblikoslovni označevalnik za slovenski jezik*), poseben poudarek je bil namenjen nekaterim besednim vrstam. S preučevanjem podatkov smo poskušali odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

– Ali je poročanja o nasilju in poročanja v črni kroniki dejansko več?
– Kolikšna je povprečna dolžina naslovja v raziskovanem obdobju?
– Kakšno je razmerje med poročanjem o umrlih po zunanjem vzroku smrti in dejanskim družbenim stanjem?
– Kako poteka distribucija besednih vrst v naslovju?
– Kakšno je poročanje o specifičnih kaznivih dejanjih glede na družbeno stanje?

4.1 Poročanje o črni kroniki

Število prispevkov v rubriki Črna kronika je od leta 2005 do leta 2009 postopoma padalo, in sicer s 741 prispevkov na leto na 629 prispevkov na leto. Padajočemu gibanju je sledil nagel porast v letu 2011 na 921 prispevkov na leto in rahel padec prispevkov v letu 2012, tj. 847 prispevkov na leto. V letu 2013 je bilo število prispevkov najvišje v celotni zgodovini obravnavanega spletnega mesta in je znašalo 948 prispevkov na leto. Doseženemu maksimumu sledi padanje števila prispevkov: 864 prispevkov v letu 2014, 775 prispevkov v letu 2015, 662 prispevkov v letu 2016 in 616 prispevkov v letu 2017 (gl. Prikaz 1).

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Število prispevkov (x 100)	7,41	7,69	6,83	6,97	7,07	6,78	6,29	9,21	8,47	9,48	8,64	7,75	6,62	6,16
Povprečna dolžina naslova (št. besed)	4,50	4,70	4,80	4,90	5,10	5,50	6,70	7,30	7,50	8,00	8,20	8,10	8,40	8,40

Prikaz 1: Poročanje o črni kroniki in dolžina naslovov.

4.2 Dolžina naslovov

Povprečno število besed v naslovu, tj. dolžina naslova v besedah, skozi zajeto obdobje narašča, kar v resnici predstavlja trend v večanju dolžine naslovja. Gibanje od leta 2004, ko je povprečna dolžina naslova znašala 4,50 besede v naslovu, do leta 2017, ko je povprečna dolžina naslova znašala 8,40 besede v naslovu, je vseskozi naraščajoče in pomeni podaljšanje naslovja za 86,67 % med letoma 2004 in 2017 (gl. Prikaz 1).

4.3 Razmerje med družbenim stanjem in medijskim poročanjem

V naslednji sklop analize je bilo zajeto naslovje, ki vsebuje iztočnici (oz. besedne korene) *umrl* in/ali *smrt*, in statistični podatki o številu umrlih po zunanjem vzroku smrti, to »so okoliščine ali nasilje, ki je povzročilo poškodbo, zaradi katere je oseba umrla« (*Umrli po zunanjem vzroku smrti*). Količnika (k_1 = (umrli po zunanjem vzroku smrti)/1000 in k_2 = (skupaj naslovi (*umrl* in *smrt*[1]))/100) se gibljeta vzporedno in to navkljub dinamiki celotnega števila prispevkov v rubriki Črna kronika. Razlika med njima znaša od –0,17 do 0,49 (gl. Prikaz 2).

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Število prispevkov (x 100)	7,41	7,69	6,83	6,97	7,07	6,78	6,29	9,21	8,47	9,48	8,64	7,75	6,62	6,16
Količnik k1 - Umrli po zunanjem vzroku smrti	1,49	1,44	1,59	1,60	1,52	1,60	1,52	1,62	1,56	1,46	1,25	1,40	1,39	1,54
Količnik k2 - Skupaj naslovi ("umrl" in "smrt")	1,09	1,53	1,52	1,35	1,16	1,28	1,03	1,54	1,29	1,35	1,06	1,05	1,55	1,4

Prikaz 2: Razmerje med družbenim stanjem in medijskim poročanjem.

4.4 Raba besednih vrst v naslovju

Pri rabi členkov v naslovju so bili prepoznani trije trendi, prvi naraščajoči od leta 2004 do leta 2008 in drugi od leta 2009 do leta 2014, čemur je sledil trend padanja rabe členkov v naslovju. Opazne so tudi vzporednosti pri rabi samostalnikov, glagolov

1 Gre za skupno število naslovov, kar predstavlja količnik k_2.

in predlogov, kjer gre med letoma 2006 in 2010 za rahlo naraščanje rabe, ki potem v višjem deležu (sicer z vmesnim padcem rabe v letu 2012) narašča do leta 2013, če primerjamo rabo z dejanskim številom prispevkov in povprečno dolžino naslovja. Od leta 2013 do leta 2016 je opazno padanje rabe samostalnikov, glagolov in predlogov, medtem ko se v letu 2016 padanje rabe glagolov nadaljuje, raba predlogov pa začne znova rahlo rasti. Delež rabe samostalnikov v naslovju je vseskozi daleč najvišji (gl. Prikaz 3).

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Število prispevkov (x 100)	7,41	7,69	6,83	6,97	7,07	6,78	6,29	9,21	8,47	9,48	8,64	7,75	6,62	6,16
Povprečna dolžina naslova (št. besed)	4,50	4,70	4,80	4,90	5,10	5,50	6,70	7,30	7,50	8,00	8,20	8,10	8,40	8,40
Samostalnik (x 100)	16,09	17,56	15,24	15,57	16,3	16,76	18,65	28,6	27,72	32,56	30,77	26,92	23,51	22,39
Glagol (x 100)	4,11	4,19	4,76	4,63	4,96	5,39	6,32	10,88	9,76	11,11	10,09	9,33	8,07	7,71
Členek (x 100)	0,16	0,15	0,28	0,25	0,46	0,23	0,62	1,12	1,04	1,39	1,94	1,39	0,95	0,66
Predlog (x 100)	5,8	6,18	5,1	4,95	5,4	5,85	6,2	9,83	9,06	11,11	10,1	9,06	8,49	8,59

Prikaz 3: Raba besednih vrst.

4.5 Morfemsko izražanje nedokazanosti in multimedijski kvalifikatorji

Raba posebne slovnične oblike z morfemskim izražanjem nedokazanosti v obliki *naj bi (+ deležnik na -l)* do leta 2009 skorajda ni bila prisotna, od leta 2009 pa je zabeležena prva rast tovrstne rabe, ki ji je sledil padec v letu 2012 in zatem znova rast v letu 2013, ko je bila specifična raba nedokazanosti najbolj aktualna. Po maksimalni vrednosti iz leta 2013 v analiziranem obdobju je sledilo padanje do vključno leta 2017. Raba multimedijskih kvalifikatorjev prispevkov pred začetkom vsebine naslovja (*Foto:*, *Video:*, *Foto in video:*) je začela naraščati od leta 2007 do leta 2011 in 2012, z rahlim vmesnim padcem leta 2010, pozneje raba tovrstnih kvalifikatorjev pada (gl. Prikaz 4).

4.6 Poročanje o določenih kaznivih dejanjih in dejansko družbeno stanje

Zadnja analiza v prispevku predstavlja poročanje o kaznivih dejanjih, opredeljenih kot kazniva dejanja zoper premoženje (po členih iz KZ-1 (*Kazenski zakonik (KZ-1)*): 204. člen – tatvina, 205. člen – velika tatvina, 206. člen – rop, 207. člen – roparska

Prikaz 4: Morfemsko izražanje nedokazanosti in multimedijski kvalifikatorji.

tatvina). Tovrstni statistični podatki so zajeti za obdobje med letoma 2013 in 2017 (*Polnoletni storilci, zoper katere je bil kazenski postopek pri državnem tožilstvu končan po kaznivem dejanju in vložniku ovadbe, Slovenija, letno*), in sicer v obliki števila vseh ovadb in števila oseb, ki so bile obsojene, ter so primerjani s številom

Prikaz 5: Poročanje o določenih kaznivih dejanjih (KD).

naslovja, ki vsebuje pomensko ustrezne iztočnice (oz. besedne korene) *rop*, *tat*, *ukradli* in *kraja*. V letih 2013, 2014, 2015 in 2016 se kaže padanje števila ovadb in padanje števila naslovja z naštetimi iztočnicami, v letu 2017 pa pride do stičišča in sovpadanja števila ovadb in naslovja, medtem ko statistika obsojenih oseb od leta 2015 vseskozi pada, in sicer sprva se število obsojenih giblje nad številom ovadenih v letu 2015, nato se spusti do vmesnega stanja med številom ovadenih in številom naslovov v letu 2016. V letu 2017 pa je število obsojenih pod obema ostalima enotama sklopa (gl. Prikaz 5).

5 Diskusija in zaključek

Predpostavka, da je poročanja o nasilju v prispevkih v črni kroniki več, drži zgolj za leto 2011 in nato leto 2013, po katerem število prispevkov v rubriki pada, kar govori o padanju medijskega poročanja s tovrstno vsebino. V letu 2013, ko je bilo število prispevkov najvišje, tj. 948, je šlo za 26,06-odstotno zvišanje objavljanja v primerjavi s povprečjem za obdobje med letoma 2004 in 2017, ki znaša 752 naslovov na leto.

Z daljšanjem dolžine naslovja je opazno prehajanje vsebinskih konotacij naslovja: govorimo lahko o prehajanju iz vsebinsko praznih naslovov k hiperboličnim naslovom. Obenem pa se soočamo s trendom, ki spominja na večjo možnost vab za klike z daljšanjem naslovja, k čemur delno prispeva uporaba morfemskega izražanja nedokazanosti prek oblike *naj bi (+ deležnik na -l)* in uporaba multimedijskih označevalnikov *foto* in *video* pred vsebino naslovja.

Samo razmerje med dejanskim družbenim stanjem skozi statistične podatke o umrlih po zunanjem vzroku in naslovjem, ki nakazuje tovrstne okoliščine, kaže na sorazmerno poročanje glede na družbeno stanje vseskozi, tudi v letih, ko je bilo število prispevkov višje od celotnega povprečja obdobja.

Pri zastopanostih besednih vrst so na prvem mestu samostalniki in predložne zveze, ki natančneje orisujejo sporočanjske okoliščine v naslovju, z višanjem rabe glagolov v naslovju se veča teža dogajanju, medtem ko raba členkov nakazuje možnost vrednotenja določenih vsebin naslovja s strani tvorca.

Z obravnavo podatkov o določenih kaznivih dejanjih in poročanja o njih je bilo ugotovljeno, da je poročanja v primerjavi z dejanskim družbenim stanjem manj, v letu 2017 pa je prišlo do ujemanja med podanimi ovadbami in naslovjem za obravnavana kazniva dejanja, s čimer se odraža družbena realnost tudi v naslovih medijskih prispevkov.[2]

Naša (pilotna) raziskava je dokazala, da je preučevanje medijev v povezavi s poročanjem o nasilju in prikazovanje nasilja vseskozi aktualna tema, ki s porastom novih tehnologij omogoča vedno nove pristope – zaradi načina objavljanja kot tudi zaradi možnosti analiziranja in poznejše interpretacije. Za še boljše razumevanje medijskega poročanja in percepcijo nasilja ter vplivanja skozi naslove je v prihodnje smiselno nadgraditi raziskovanje še z dodatnimi kvantitativnimi in kvalitativnimi pristopi in metodologijo, ki bi lahko prispevala k razumevanju pristranosti, ki jo ustvarjajo naslovi in medijsko poročanje.

2 Za konkretizacijo gl. Prikaz 4 in poglavje 4.6.

Viri in literatura

BIRD, S. Elizabeth, DARDENNE, Robert W., 1988: Myth, chronicle and story: Exploring the narrative qualities of news. James Carey (ur.): *Media, myths and narratives: Television and the press*. Newbury Park, CA: Sage. 67–87.

BUČAR RUČMAN, Aleš, 2011a: Medijsko poročanje o kriminaliteti v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* LXII/1. 23–38.

BUČAR RUČMAN, Aleš, 2011b: *Potrošniška demokracija: analiza politično-medijskega diskurza sodobnih »demokratičnih« družb*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.

CHAKRABORTY, Abhijnan, PARANJAPE, Bhargavi, KAKARLA, Sourya, GANGULY, Niloy, 2016: Stop Clickbait: Detecting and Preventing Clickbaits in Online News Media. *IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM)*. 9–16.

CONBOY, Martin, 2003: Parochializing the global: language and the British tabloid press. Jean Aitchison, Diana M. Lewis (ur.): *New Media Language*. London: Routledge. 45–54.

GRAVELLS, Jane, 2017: *Semiotics and Verbal Texts*: *How the News Media Construct a Crisis*. Wiesbaden: Springer.

KALIN GOLOB, Monika, 2003: Stil in novinarski škandal. *Teorija in praksa* XL/2. 229–224.

KALIN GOLOB, Monika, POLER KOVAČIČ, Melita, 2005: Med novinarskim stilom in etiko: senzacionalizem brez meja. *Družboslovne razprave* XXI/49–50. 289–303.

KALIN GOLOB, Monika, 2006: Stilistika poročevalstva in poročevalski stil: od prvih dnevnikov do tabloidizacije medijev. *Slavistična revija* LIV/posebna številka. 281–292.

KALIN GOLOB, Monika, 2008: Naslovje v slovenskih tiskanih medijih: od izbesedilnih panaslovov do interpretativnih čeznaslovov. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji. 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 15–23.

Kazenski zakonik (KZ-1), 2008. Uradni list RS 55/08.

KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

Multimedijski center RTV Slovenija (MMC). www.rtvslo.si (dostop 23. 5. 2019)

Multimedijski center RTV Slovenija (MMC). Črna kronika (arhiv od 29. 7. 2003 do 31. 12. 2017). www.rtvslo.si/crna-kronika (dostop 25. 10. 2018)

Oblikoslovni označevalnik za slovenski jezik. http://oznacevalnik.slovenscina.eu/Vsebine/Sl/ProgramskaOprema/Navodila.aspx (dostop 25. 10. 2018)

ORTEGA L., David, WANG, H. Holly, OLYNK WIDMAR, Nicole J., 2014: Effects of media headlines on consumer preferences for food safety, quality and environmental attributes. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics* LIX. 433–445.

Polnoletni storilci zoper katere je bil kazenski postopek pri državnem tožilstvu končan po kaznivem dejanju in vložniku ovadbe, Slovenija, letno. Statistični urad Republike Slovenije. https://pxweb.stat.si:443/SiStatDb/sq/258 (dostop 23. 5. 2019)

PETROVEC, Dragan, 2001: Slovenski mediji in kultura (ne)nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* LII/4. 303–313.

PETROVEC, Dragan, 2003: *Mediji in nasilje. Obseg in vpliva nasilja v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

RICHARDS, Barry, 2018: A Most Brutal and Implacable Superego: Understanding the Pseudo-political Violence of the Islamic State. Steffen Krüger, Karl Figlio, Barry Richards (ur.): *Fomenting Political Violence Fantasy, Language, Media, Action*. Wiesbaden: Springer. 37–56.

SCHNEIDER, Kristina, 2000: The Emergence and Development of Headlines in English Newspapers. Friedrich Ungerer (ur.): *English media texts-past and present: language and textual structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 45–66.

Umrli po zunanjem vzroku smrti. Statistični urad Republike Slovenije. https://pxweb.stat.si:443/SiStatDb/sq/257 (dostop 23. 5. 2019)

UNUK, Drago, 2013: Stilizacija. *Revija za elementarno izobraževanje* VI/2–3. 115–139.

WEATHERLY, Jeffrey N., PETROS, Thomas V., CHRISTOPHERSON, Kimberly M., HAUGEN, Erin N., 2007: Perceptions of Political Bias in the Headlines of Two Major News Organizations. *The International Journal of Press/Politics* XII/2. 91–104.

WHITE, Peter R. R., 1997: Death, disruption and the moral order: The narrative impulse in mass-media »hard news« reporting. Frances Christie, James R. Martin (ur.): *Genres and institutions: Social processes in the workplace and school*. London: Cassell. 101–133.

PRAVOREČJE KOT ODRAZ ČASA V UČBENIKIH SLOVENSKEGA JEZIKA ZA ČEŠKE ŠTUDENTE

Jasna Honzak Jahić
Filozofická fakulta, Praga
jasna.honzak@seznam.cz

DOI:10.4312/Obdobja.38.197-204

Namen prispevka je prikazati razvojno dinamiko v opisu pravorečja v dveh učbenikih slovenščine kot tujega jezika. Učbenika povezujejo: avtorji, učitelji slovenščine, uporabniki, češki študenti, in gradivo, pravorečje slovenskega knjižnega jezika. Razlike v opisu so odraz nastanka: učbenik Jožefa Skrbinška je iz začetka tridesetih, Albine Lipovec in Jana Petra pa iz srede sedemdesetih let 20. stoletja.

pravorečje, Jožef Skrbinšek, Albina Lipovec, Jan Petr, trideseta in sedemdeseta leta 20. stoletja, primerjava s češkim jezikom

The purpose of the article is to present the dynamics of the development of descriptions of orthoepy in two textbooks of Slovene as a foreign language. The textbooks bring together the author, the teacher of Slovene, the users, Slovene beginners, and the orthoepy of the Slovene formal language. Differences in the description of the orthoepy reflect the time of their creation: the textbook by Jožef Skrbinška dates from the early Thirties, while Albina Lipovec and Jan Peter from the mid-Seventies.

orthoepy, Jožef Skrbinšek, Albina Lipovec and Jan Petr, 1930s and 1970s, comparison with the Czech language

1

Jožef Skrbinšek (15. marec 1878, Sele pri Ptuju–16. julij 1938, Zbraslav pri Pragi) je bil prvi lektor slovenskega jezika na Filozofski fakulteti Karlove univerze v Pragi (1914–1936). Napisal je tudi učbenik slovenščine, prvi, *Praktická učebnice jazyka slovinského se slovníčkem* (1912), je predelan izšel še enkrat z naslovom *Učebnice slovinského jazyka* (1921).

1.1

Pravorečje v drugi izdaji učbenika uvaja podpoglavje Abeceda, izgovor samoglasnikov (Skrbinšek 1921: 1–6). Pojmovanje pravorečja je podano tradicionalno, prikazuje ga razmerje črka – glas. Z latinskimi črkami slovenske abecede so zaznamovani glasovi, ni dvoglasnikov, te ima češčina (*ou*, *au*). Samoglasniki *a*, ozki *e*, široki *e*, *i*, *o*, *u* so glede na trajanje dolgi in kratki, glede naglasa naglašeni in nenaglašeni. Razvrstitev slovenskih samoglasnikov z ozirom na kolikost in naglas je pojasnjena s pravilom, da so v slovenščini naglašeni samoglasniki dolgi ali kratki,

nenaglašeni pa samo kratki (Skrbinšek 1921: 1). Naglasno mesto ni kot v češčini avtomatično predvidljivo, vezano na prvi zlog, v slovenščini je nevezano, naglašen je lahko kateri koli zlog, npr. zadnji (*govorím*), predzadnji (*domovína*), tretji od zadaj (*nenádoma*), prvi (*píšeš*), toda ni samovoljno izbrano, ampak določeno. Besedni naglas je redko zaznamovan.

1.2

Črka *e* zaznamuje glasove: široki *e*, zaznamovan kot pri Pleteršniku (1894/95) z ostrivcem (*séstra*, *métla*), dva ozka, zapisana s ključico ali piko pod grafemom (*sr*ęča, *šęst*; *lęto*, *dęlo*) (Skrbinšek 1924: 4), vendar »ako sta e in o brez pike in ključice, sta široka glasova« (Pleteršnik 1895: XI). Pri izgovoru ozkih *e*-jev ni razlik »v olikanem govoru, kakršen je zdaj najbolj navaden, v narečjih pa se ti glasovi ločijo« (Skrbinšek 1921: 4), kar je citat iz *Slovenske slovnice* Antona Breznika (1916: 9). Polglasnik je zapisan z *malim e* in je v izgovoru podoben kratkemu *e*. Izgovarja se neskrbno, »kot da ga ne bi bilo« (Skrbinšek 1921: 4)[1] v zadnjem zlogu osnove, npr. *Slovénc*, *sréčn*, v osnovah besed (*mègla*) in enozložnih besedah (*pès*) je polglasnik naglašen in izgovor razločen (Skrbinšek 1921: 4). Pod črto v opombi je dodano, da črka *o* zaznamuje tri glasove: prvi je širok (*ókno*, *vójna*), druga dva ozka (*pọt*, *pọlje*) (Skrbinšek 1921: 4).[2]

1.3

V podpoglavju Izgovor soglasnikov (Skrbinšek 1921: 6–10) v popravljeni izdaji so izpostavljeni *r*, mehka *lj* (ľ) in *nj* (ń), ustničnik *v* in jezičnik *l*. V zgledih *vrt*, *smrt*, *rdeč*, *rjav* je spredaj izgovorjen polglasnik, zveza polglasnika in *r* se je v preteklosti pisala z dvočrkjem *e* + *r* (*smert*, *vert*) (Skrbinšek 1921: 6).[3] Poleg navadnih, srednjih *l* in *n* sta slovenska knjižna glasova tudi *lj*, *nj*. Nimata lastne črke, zapisujeta se s črkovno zvezo *l* + *j*, *n* + *j*. V predsamoglasniškem položaju se izgovarjata kot samostojna glasova (*zemlja*; *sanje*), na koncu besede in pred soglasniki enoglasno, kot (mehka) palatalizirana *l* in *n* (*kralj*, *učiteljski*; *vonj*, *manjši*).[4] *V* je ustnično-zobni glas v predsamoglasniškem položaju in pred *r*[5] (*voda*, *vreme*), v predsoglasniškem

1 Sklepamo, da Skrbinšek na tem mestu opozarja na redukcijo polglasnika v govorjenem jeziku. V knjižnem jeziku predvideva izgovor polglasnika, saj ga tudi v učbeniku zapisuje s posebnim znamenjem.

2 Skrbinškov opis slovenskih knjižnih samoglasnikov je skromen, kar je ugotovil že kritik prvega Skrbinškovega učbenika, češki jezikoslovec Jiří Polivka. Opis slovenskega jezika je preveč osredotočen na pisni jezik, razlike med pisnim in govorjenim jezikom bi prikazal opis slovenskih knjižnih glasov in njihove izreke (Polivka 1912: 71). V slovenskem jezikoslovju je tudi v sodobnosti potreben premik od pisnega h govorjenemu, kar dokazuje tudi neznanje pravil retorike vplivnih govorcev v javnosti. Javni govor zahteva kakovostno artikulacijo in spoštovanje nedialektalnega principa (Tivadar 2012: 590).

3 Polglasnik pred *r* izgovarjajo v večini slovenskih narečij tudi v primerih, kjer pišemo *r* med dvema soglasnikoma: *smrt*, *prt*, *črn*, *trden*, *vetrček*, *svedrc*. Polglasnik spremlja vsak *r*, ki ni ob samoglasniku, izgovarja in zapisuje se le pred končnim *r*, npr. *veter*, *sveder* (Toporišič 1965: 129).

4 Nepredsamoglasniških *lj*, *nj* Slovenci ne izgovarjajo mehko, ampak mehčano ali pa tudi brez takega visokega pridviga prednjega dela jezikovne ploskve proti trdemu nebu, tj. kot srednji *l* in dlesničnozobni *n* (Toporišič 1965: 134).

5 Dejstvo, da se *r* izgovarja s polglasnikom spredaj, je razlog tej uvrstitvi v pravilu, tako tudi v Breznikovi slovnici (1916: 21), v sodobnosti urejajo izgovor pravila o variantah zvočniških fonemov v samoglasniškem in nesamoglasniškem glasovnem okolju (Toporišič 1965: 132–133).

položaju, kot predlog in na koncu besede premenjen v dvoustnični *u̯* (*vprašati*, *v vodi*, *cerkev*). Tako se izgovarjajo tudi tujke (*au̯tomat*, *au̯tor*, *Au̯strija*, *reu̯matizem*) (Skrbinšek 1921: 8–9). Srednji *l* se izgovarja kot češki (*lagati*, *hvala*), trdi *l*, govorjen do 17. stoletja, se na koncu besede (*spal*, *cel*) in pred soglasniki (*volk*, *dolg*) izgovarja kot dvoustnični *u̯*. Raba srednjega *l* se širi, dvoustničnik se ne govori več tam, kjer je bil prej brezizjemen (*palec*, *palca*; *svetilnik*, *umivalnik*, *kuhalnica*), zato tudi pravila izgovora srednjega *l*: rod. mn. sam. na *-la*, *-lo* (*dežela – dežel*, *darilo – daril*) z izpeljankami (šola – *šol*, *milo – milnica*), or. mn. sam. s končnico *-mi* (*z volmi*, *z živalmi*), tujke (*glagol*, *glagolski*) (Skrbinšek 1921: 8–10).

1.3.1

Premene soglasnikov *v* in *l* so bile zajete v aktualno vprašanje prvih desetletij 20. stoletja, kakšen naj bo knjižni govor. Ali naj se v knjižnem govoru izgovarja *l* v tistih kategorijah besed in oblik, kjer se sicer navadno govori dvoustnični *u* (*u̯*)? S stališčem, naj bo govorjeni knjižni jezik naraven, se je Oton Župančič uprl oživljanju *elkanja*, aktualnem tudi v šestdesetih letih 19. stoletja.[6] Del ljubljanskega gledališkega občinstva se je odločil za bojkot predstav, izgovor dvoustničnika naj bi bil dopusten samo v ljudskih igrah, drugače bi »izobraženi govor degradiral na stopnjo narečja« (Skrbinšek 1921: 9).[7] V pravilih izgovora glasov *l* in *v* v predsoglasniškem položaju in v izglasju je pisec izpostavil rezultat premene, dvoustnični *u̯*, v vajah pa namesto enega stolpca z naglašenim slovenskim besedilom podal dva: prvega s premeno, drugega brez, in v opombi pojasnil, da se bosta glasova *v* in *l* v vseh položajih izgovarjala kot češka, ker »drugačen izgovor v slovenskem knjižnem jeziku nima upanja na zmago« (Skrbinšek 1921: 11–13). Tudi Breznik je v svoji slovnici predlagal dva načina izgovora trdega *l*. »Trdi l se govori v knjižni izreki ali kot dvoustnični v oz. soglasni u (u̯) ali pa, kakor je prišlo semtertja v navado, kot srednji l« (Breznik 1916: 30). Breznikovo stališče so ocenjevali kot določene vrste umik pred elkarji, pa tudi kot dejstvo, da je Breznik »prvi doumel, da se je slovenščina razvila do take stopnje, da med kategorijami govora in pisave ni mogoče postaviti enačaja« (Suhadolnik 1981: 143–162).

6 Ko so politične spremembe, konec Bachovega absolutizma, motivirale razvoj slovenskega govorjenega knjižnega jezika, je bilo reševanje teoretičnih in praktičnih vprašanj te socialne zvrsti slovenskega jezika (pre)težko. Zato so se reševale posamezne pravorečne prvine, kot prve izgovor soglasnika *l*. »Vsaka črka naj se vselej izreka tako, kakor se piše, tedaj tudi črka l« (Cegnar 1861: 386). Cegnarjevo pravorečno načelo je čez deset let omajala prva teoretična zasnova slovenske knjižne izreke jezikoslovca Stanislava Škrabca v besedilu *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika* (1870), ki je temeljila na vodilu, naj bo knjižni izgovor, oprt na protestantsko knjižnojezikovno izročilo, naraven in enoten.

7 Če je Vodušek zmagovito Cegnarjevo načelo razumel kot prizadevanje za ločitev javnega govora od nejavnega in elkanje kot »statusno, meščanstvu potrebno irealno privzdignjeno izreko« (Vodušek 1958/59: 194), je bil do pojava elkanja v začetku 20. stoletja kritičen; v razmerju do naravnega izgovora ga razume kot »odmaknjeno privzdignjenost«, ustvarjeno zlasti zaradi (pravorečno) predpisanega zanemarjanja sodobnega govorjenega jezika izobražencev (Vodušek 1958/59: 197; Honzak Jahić 1996: 313–314).

1.4

Podpoglavje Naglas (Skrbinšek 1921: 17–20) se posveča melodičnemu naglaševanju. Glede na intonacijo so dolgi in kratki samoglasniki rastoči in padajoči. Pri rastoči (besedni) intonaciji je dolgi potisnjeni (*grâd*) in kratki potisnjeni naglas (*brȁt*), pri padajoči dolgi potegnjeni (*dán*) in kratki potegnjeni naglas (*mègla*) (Skrbinšek 1921: 18); poimenovanja vrst intonacij in zgledi so povzeti iz Breznikove slovnice (1916: 33–34). V učbeniku je upoštevano ekspiratorno naglaševanje, ker tisti, ki ne naglašujejo melodično, tudi ne razlikujejo intonacij.[8] Zanimiv je zgled, kjer je mesto naglasa lahko v isti besedi na različnih zlogih (*mègla – meglà*), kar je pogosto v predložnih zvezah (*na rôko – na rokó*; *pod vôdo – pod vodó*), tudi premena kolikosti naglašenega samoglasnika (*brȁt – bráta*, *nȉt – níti*). Naglas je podrobneje predstavljen v Oblikoslovju (Skrbinšek 1921: 21–188). Sklanjatev sam. ž. sp. ima v prvem učbeniku en sam zgled (*riba*), v drugem šest: *jagoda*, *oseba*, *duša* (stalni naglas na osnovi), *gubà* (stalni naglas na končnici), *gôra* (stalni naglas na osnovi in/ali mešani naglas, ki ga pisec imenuje gibljivi in je zanj prednosten) in *steza* (stalni naglas na osnovi in/ali stalni naglas na končnici). Odvisnost/povezanost med besednim naglasom in premenami, podaljšavami končnic, kaže končnica *-á,* ki jo imajo v rod. dv. in mn. samostalniki mešanega naglasnega tipa kot variantno k ničti (*stèz – stezá*) (Skrbinšek 1921: 49–50).

1.5

Izbor besedil v učbeniku je sledil namenu: postopno usvajati tuji jezik in spoznavati slovensko literaturo, kulturo in realije. Skrbinškova odlikuje postopna težavnost, funkcijskozvrstna različnost in razumljivost; slovensko-češki slovar obsega uporabljeno slovensko besedje, ki je naglašeno in opremljeno s slovničnimi kvalifikatorji in češkimi leksikalnimi ekvivalenti.

2

Učebnice slovinštiny (1976) je učbenik slovenščine, namenjen češkim študentom, ki sta ga napisala slovenska bohemistka Albina Lipovec in češki slavist Jan Petr. Lipovec je bila na Karlovi univerzi v Pragi lektorica slovenskega jezika (1971–1975). Soavtor učbenika, profesor slovanskega jezikoslovja Jan Petr, ki je bil tudi pobudnik pisanja,[9] je za potrebe praške slavistike napisal več dobrih, teoretično in praktično zasnovanih učbenikov, npr. o osnovah slovanskega jezikoslovja, poljščine, lužiške srbščine, ruščine, slovenščine (*Základy slovinštiny*, *Osnove slovenščine*, 1971, 1974).

2.1

Nastanek učbenika so podprli tradicionalno dobri slovensko-češki kulturni stiki in dejstvo, da je zadnji izšel pred pol stoletja. Drugače je bilo na Slovenskem, kjer je

8 Skrbinšek je bil rojen v Selah pri Ptuju in tu je preživel tudi otroška leta. Rodno Skrbinškovo narečje je prleško in tako kot panonska narečna skupina naglašuje dinamično. Ta biografski podatek lahko pojasni navedeno avtorjevo odločitev.

9 Biografski in bibliografski podatki o Albini Lipovec so navedeni v Pogovoru Radke Novákové s Albinou Lipovec (Nováková 2014: 484–491).

izšel *Slovenski jezik: izgovor i intonacija s recitacijama na pločama* Jožeta Toporišiča (1961), *Slovenski jezik* Janeza Drolca (1970), namenjen hrvaško govorečim dijakom, za potrebe Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture je izšla *Slovenščina za tujce* Hermine Jug-Kranjec (1978).

2.2

Učbenik vsebuje deset lekcij, do šeste zajema tudi pravorečje slovenskega knjižnega jezika, ki je povzeto iz učbenika Jožeta Toporišiča *Slovenski knjižni jezik 1* (1965).[10] Besedilo je rezultat avtorjevega večletnega pedagoškega (lektorskega) dela na zagrebški filozofski fakulteti in študija fonetike pri prof. Guberini na tamkajšnji fakulteti ter na Inštitutu za fonetiko hamburške univerze, kjer je bil Toporišič v študijskem letu 1962/63 kot Humboldtov štipendist. Svoj učbenik je avtor predstavil:

> To, kar se je pojavilo kot antiteza tradicionalni slovenski slovnici, v konceptu stari že nad 100 let, zaradi posebnih okoliščin seveda še ni najsodobnejša slovnica slovenskega jezika. Ni deloma zato, ker je navsezadnje v prvi vrsti namenjena pouku slovenskega jezika na gimnazijah, ni pa tudi zato, ker skok v najmodernejše načine obravnave jezika otežuje […] konzervativno vzgajano občanstvo, ki naj bi táko, zmerno moderno napisano slovnico vendarle bralo in imelo od nje praktične koristi (Toporišič 1987: 317).

2.3

Sestavljavca sta med izbranimi vsebinami iz slovenske normativne slovnice predstavila tudi pravorečje. Zaradi uporabnikov učbenika, čeških študentov začetnikov, sta izbirala osnovno in razlikovalno. Največ pravorečnega gradiva sta uvrstila v prvo lekcijo (Lipovec, Petr 1976: 20–26). Navedla sta inventar slovenskih fonemov in njihovih splošnih karakteristik, pri samoglasnikih opozorila na neparalelnost fonemov in grafemov (8 : 5) in polglasnik zaznamovala s podčrtano črko *e*. Prozodične lastnosti samoglasnikov so trajanje (dolgi – kratki), jakost (krepki – šibki) in ton (visoki – nizki). Naglasno mesto, kolikost in kakovost naglašenega samoglasnika so zaznamovani z naglasnimi znamenji dinamičnega naglaševanja. (V učbeniku je onaglašeno vse slovensko, opis jezikovnih prvin, fonetične, slovnične in konverzacijske vaje, besedila in slovensko-češki slovarček). V prvi vrsti parnih zvenečih in nezvenečih soglasnikov so problemsko izpostavljene premene po zvenečnosti. Podana so pravila in zgledi enačenja nezvočnikov po zvenečnosti v določenem glasovnem položaju, tj. *móž* [móš], ózka [óska], *účbenik* [údžbenik], *péš grém* [péžgrém], *mlád móž* [mlátmóš], *mlád ôče* [mlátôče]. Predstavljen je predlog *k* z zvenečo in nezvenečo varianto *h*: *h kóči* [x kóči] in *h gozdu* [γ gózdu], a predlog *z* ima nezvenečo varianto *s*: *s Pétro* [s Pétro]. Med neparnimi (zvenečimi) soglasniki sta izpostavljena fonema *v* in *l* in predstavljene njune variante; pri prvem [v] [pívo], [u̯] [siu̯], [síu̯kast], [u] ali [w] [uzéti], [wzéti], [zaletéti /u/w drevó], [u] ali [ʍ] [uprášati], [ʍprášati], [predusə̑m], [predʍsə̑m], pri drugem [u̯] ali [u] [píu̯], [mə̑rzeu], [u̯] in [l] [pou̯n], [jedílnik].

10 V *Učbeniku slovenščine* verjetno zato, ker gre za skripta, ni navedena uporabljena strokovna literatura. Toda v *Osnovah slovenščine* je Petr v obsežnem spisku slovenske strokovne literature navedel tudi *Slovenski knjižni jezik 1* (1965), *2* (1966) in *3* (1967) Jožeta Toporišiča.

Pri samostalnikih, izpeljanih iz glagolskih podstav s priponama *-lec*, *-lca*, npr. *brálec*, *bralca* sestavljavca predvidevata posplošitev izgovora nepremenjenega *l* v odvisnih sklonih, npr. *gasilec* [gasiləc], *gasilca* [gasilca].[11] Zvezi *l + j*, *n + j* ureja pravilo, da se v predsamoglasniškem položaju govorita dva glasova [*l ị*], [*n ị*], a v izglasju ali pred soglasniki mehčani *l`* in mehčani *n`*, ki sta lahko tudi nepalatalizirana, srednja [l], [n]. Zveza polglasnika + *r* se v govorjenem jeziku uresničuje tam, kjer se *r* piše med dvema soglasnikoma, npr. *vŕt* [vəŕt], tŕg [təŕk], zapis zveze grafema *e* + *r*, npr. *véter* [vétər], híter [hítər] določa pravilo, da se polglasnik zapisuje samo pred končnim *r* (Lipovec, Petr 1976: 20–24).

2.3.1

V fonetičnih vajah so zahtevnejši knjižni fonemi, tj. dolgi (ozki in široki) samoglasniki, nenaglašen polglasnik (pri samostalnikih s pripono *-ec* [-əc] (*kozárec*), v rod. mn. sam. ž. sp. (*jútro – jútər*)), samoglasniki različne kolikosti (*nàš – náša*) (Lipovec, Petr 1976: 42–43). V drugih vajah so se izgovarjali predlogi *z/s* in *k/h* in samostalniki, fonema *l* in *v* in njune položajne variante, *lj*, *nj* v različnih govornih položajih (Lipovec, Petr 1976: 64–65).

2.4

V prvi lekciji (Lipovec, Petr 1976: 25–26) sta predstavljeni tudi obe vrsti naglaševanja. Med jakostnim (dinamičnim, ekspiratornim) in melodičnim (tonemskim) naglaševanjem je razlika v jakostni (krepki – šibki) in tonski (visoki – nizki) izrazitosti naglašenega samoglasnika. V učbeniku je upoštevano jakostno naglaševanje z ustreznimi ločevalnimi znamenji. Naglas ni vezan na določen zlog, nosilec naglasa je lahko vsak (*ávtobus*, *vprášati/vprašáti*, *gospá*), a večinoma en. Več kot enega imajo sestavljenke (*nàjlepší*, *prádéd*, *nàdnároden*), zloženke (*Trómostovje*, *kínodvórana*, *literárno-zgodovínski*) in sklopi (*péšpót*, *dváindvájset*, *bógvékdó*). Kratki naglašeni samoglasniki so večinoma v zadnjem (študḗnt) ali edinem (*bràt*) zlogu. Mesto naglasa ima pomenskorazločevalno vlogo: *gôvori* ʻprojevyʼ, *govôri!* ʻmluv!ʼ, *on govorí* ʻon mluviʼ. Tudi tonemski naglas ima fonološko vrednost, npr. nasprotje akut : cirkumfleks (*do vrát* ʻdo vratʼ, *za vrât* ʻza krkʼ).

2.5

Naglasni tipi so v četrti, peti in šesti lekciji učbenika. Nepremični naglasni tip je prevladal v vseh vrstah sklanjatev in spregatev (*lípa*, *nìt*, *ràk*, *mésto*; *stàr*, *stára*, *stáro*; *dáti*, *dám*, *dáj*, *je dál*), povečuje se tudi z vključevanjem drugih tipov, premičnega (*zibél*), mešanega (*vôda*), končniškega (*meglà)* (Lipovec, Petr 1976: 85–86). Premični naglasni tip je najpogostejši pri sam. m. sp. (*jêzik*), pri sam. sr. sp. večina tistih, ki podaljšujejo osnovo z *-n-* (*vrême*) ter s podaljšavo osnove s *-t-* *têle*, *teléta*; *plêče*, *plečéta*. Pri pridevniku je redek (*vêlik*, *velíka*, *velíko*; *debêl*, *debéla*, *debélo*),

11 Iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* je izpisano sicer skromno število izglagolskih izpeljank na *-lec*, ki pomenijo delujočega človeka, npr. *vabílec*, *vdeválec*, *vdirálec*, *vlagálec*, *vlomílec*, *vnašálec*, *voščílec*, *vpisoválec*, *vpraševálec*, *vršílec*, *vrtálec*. Zgledi imajo zaznamovana oba izgovora v rod. ed., prvi je *ṷ*, drugi *l* (SSKJ 1991: 1634–1694).

pogostejši pri glagolih, npr. velelniku (*rêci!*, *recíte!*; *nêsi!*, *nesíte!*), v oblikah sed. časa in v opisnem deležniku (*nósim – nosíla*, *hódim – hodíla*, *prósim – prosíla*) (Lipovec, Petr 1976: 133–134). Končniški naglasni tip lepo predstavljata sam. ž. sp. *gospà* in sam. m. sp. *pès*, drži se tudi pri sam. m. sp., ki imajo v edinem ali zadnjem zlogu polglasnik (*sèl*, *dèž*, *čebèr*, *stebèr*, *pekèl*, *skedènj*), a tudi že nepremični naglas, npr. *žebèlj*, *žebljà*; *žêbelj*, *žêblja*. Mešani naglasni tip je značilnost sam. ž. sp. 2. sklanjatve (*nóč*), pri sam. m. sp. je zgled samostalnik *móž*, pri sam. sr. sp. je lepo ohranjen pri samostalnikih *blago*, *srebro*, *seno*, *meso*, *nebo*, *srce* (*srcé*, *srcá*, *sŕcu* …) (Lipovec, Petr: 107–108).

2.6

Učbenik potrebuje besedila, vsebuje jih tudi *Učbenik slovenščine*. Izbor besedil je negativno ocenil Janez Dular, saj obsegajo »kar osem strani prevedenih predgovorov k trem nemškim izdajam Komunističnega manifesta ob samo petih straneh izvirnih slovenskih strokovnih besedil[12] in trinajstih straneh slovenske lirike od ljudskih pesmi in Prešerna do Makarovičeve – pri tem je popolnoma izpuščen Jenko, kot lirik pa je zastopan Kersnik!« (Dular 1976/77: 156). V zgodovini povojne češke jezikoslovne slavistike so sledi Jana Petra nespregledljive, a so v senci problematične politične angažiranosti v času ideološke normalizacije po vpadu vojsk Varšavskega pakta leta 1968 v češkoslovaški prostor (Černý 2014: 139).

3 Sklep

V učbenikih Jožefa Skrbinška *Učebnice jazyka slovinského* (1921) ter Albine Lipovec in Jana Petra (1976) je bilo češkim študentom predstavljeno tudi pravorečje. Skrbinškov opis knjižnih samoglasnikov ne bi bil tako pomanjkljiv, če bi v večji meri upošteval glasoslovje *Slovenske slovnice* (1916) Antona Breznika in v njej rabo slovenskih knjižnih samoglasnikov v izreki in pisavi. Na določena odprta vprašanja, pa tudi tedanji normativni predpis še ni našel vseh odgovorov, npr. za izgovor *lj* in *nj* v nepredsamoglasniškem položaju in v izglasju, za izgovor *v* in *l* in njihovih položajnih variant. Skrbinškovo oznako naglasa dopolnjujejo zgledi v oblikoslovju. Opis pravorečja Albine Lipovec in Jana Petra, oprt na učbenik Jožeta Toporišiča *Slovenski knjižni jezik 1*, je prikazal osnovno in razlikovalno: knjižne foneme, teorijo soglasniških sklopov in razvrstitve zvočniških inačic fonemov *v* in *l*, besedni naglas in naglasne tipe. Uvrščena Skrbinškova učna besedila so postopno težavna in funkcijskozvrstno različna, drugi učbenik pa ima premalo reprezentativnih umetnostnih in strokovnih besedil, publicistična so odraz ideološke normalizacije v češkoslovaškem prostoru.

12 Jože Toporišič, Škrabec in naše pravorečje, Boris Paternu, Razvoj in tipologija slovenske književnosti.

Literatura

BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

CEGNAR, France, 1861: Parlamentarni jezik. *Kmetijske in rokodelske novice* XIX/3. 386.

ČERNÝ, Marcel, 2014: Přinos jazykovědce Jana Petra (1931–1989) pro pražskou univerzitní slovenistiku. Alenka Jensterle-Doležalová, Jasna Honzak Jahić, Andrej Šurla (ur.): *Sto let slovenistiky na univerzitě Karlově v Praze. Pedagogové a vědci ve stínu dějin*. Praga: Varia. 112–139.

DULAR, Janez, 1976: Nov učbenik slovenščine za Čehe. *Jezik in slovstvo* XXII/5. 155–157.

HONZAK JAHIĆ, Jasna, 1996: Slovenski knjižni pogovorni jezik v interpretaciji Boža Voduška. Ada Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 311–318.

LIPOVEC, Albina, PETR, Jan, 1976: *Učebnice slovinštiny*. Praga: Státní pedagogické nakladatelství.

NOVÁKOVÁ, Radka, 2014: Interview Radky Novákové s Albincou Lipovec, lektorkou slovinštiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Alenka Jensterle-Doležalova, Jasna Honzak Jahić, Andrej Šurla (ur.): *Sto let slovenistiky na Univerzitě Karlove. Pedagogove a vědci ve stínu dějin*. Praga: Varia. 484–491.

PLETERŠNIK, Maks, 1894, 1895: *Slovensko-nemški slovar. Prvi del A-O. Drugi del: P-Ž*. Ljubljana: Založilo Knezoškofijstvo.

POLÍVKA, Jiří, 1912: Praktická cvičebnice jazyka slovinského se slovníčkem. *Listy filologické* V/3. 71–72.

SKRBINŠEK, Josef, 1912: *Praktická učebnice jazyka slovinského se slovníčkem*. Praga: Nákladem české grafické akc. společnosti Unie.

SKRBINŠEK, Josef, 1921: *Učebnice jazyka slovinského. Druhé, přepracovované vydání*. Praga: Nákladem české grafické unie a.s.

Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V, 1970–1991. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

SUHADOLNIK, Stane, 1981: Breznikove raziskave morfonoloških vprašanj slovenskega jezika iz druge polovice 19. stoletja. Matjaž Kmecl (ur): *Zbornik predavanj XVII. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 143–162.

TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom na preteklost. *Slavistična revija* LX/4. 587–601.

TOPORIŠIČ, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Založba Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1987: *Portreti, razgledi, presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti*. Maribor: Založba Obzorja.

VODUŠEK, Božidar, 1958/59: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo* IV/7. 193–200.

NAREČNO V JAVNEM

Tjaša Jakop
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
tjasa.j@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.205-211

Prispevek predstavlja rabo narečnega oz. pokrajinsko obarvanega jezika v različnih jezikovnih zvrsteh. V prvem delu sta obravnavani raba in funkcija različnih socialnih zvrsti jezika v literarnem besedilu sodobnega slovenskega avtorja Dušana Čatra, v drugem delu pa narečni govor v javnosti – javno nastopanje jezikoslovcev, ki so o svojem narečju predavali v narečju (Weiss, Tivadar).

socialne zvrsti jezika, narečje vs. pokrajinski pogovorni jezik, standardna in nestandardna raba slovenščine, pogovorna vs. narečna besedila, javni govor v narečju

The paper presents a dialect or provincially coloured language in different linguistic categories. In the first part, the use and function of various social types of language will be discussed in the literary texts of contemporary Slovene authors (e.g. Čater). In the second part, dialect speech in public will be observed – attempts at dialect in the public speech of linguists who lecture about dialect in their own dialect (e.g. Weiss, Tivadar).

language clusters, dialects and other (provincial) forms of language, standard vs. non-standard (vernacular) varieties, dialect in literary texts, public speech in dialect

1 Raba narečnega oz. pokrajinsko obarvanega jezika v slovenskih literarnih besedilih[1]

Obstaja veliko literarnih besedil, ki vključujejo dialoge, napisane v nestandardnem jeziku. V besedilih sodobnih slovenskih avtorjev velikokrat nastopi (ljubljanski) sleng (gl. Skubic, Glavan).[2] Nekateri pisatelji pa v svojih delih uporabljajo tudi narečje, da bralcu omogočijo pristnejši občutek govora (zlasti na podeželju). V knjigi *Dan zmage* so združene različne zgodbe več slovenskih avtorjev; Dušan Čater je prispeval opis življenja v majhni vasici na Kozjanskem (Kalobje blizu Šentjurja). Na primeru Čatrovega literarnega besedila *Lepota po slovensko* bomo predstavili rabo narečnega oz. pokrajinsko obarvanega jezika v besedilu, sicer pisanem v knjižni slovenščini. Besedilo namreč vključuje dialoge, napisane v srednještajerskem narečju, ter celjski pogovorni jezik, ki ga uporablja uradnik, ki pride iz mesta na vas. Avtorica prispevka, ki je dialektologinja in poznavalka tega štajerskega narečja, je besedilo jezikovno uredila in ga lektorirala, za preverjanje narečnih zapisov in oblik pa je uporabila tudi informatorja (tj. narečnega govorca) iz tega kraja. V prispevku bo besedilo

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.
2 Andrej E. Skubic npr. v prevodu romana *Trainspotting*, Polona Glavan pa v romanu *Kakor koli*.

analizirano s stališča razmerij med knjižnim in narečnim na različnih jezikovnih ravninah (glasoslovni, oblikoslovni in leksikalni). Spremno besedilo je torej napisano v knjižni slovenščini, v dialogih pa Čater uporabi srednještajersko narečje, da bralcu omogoči verodostojnejši občutek in predstavo, kako se slovenščina govori v tem delu slovenskega podeželja. Zaradi težjega prikaza fonoloških razlik v pisanem besedilu sta leksika in morfologija najzanimivejši področji razlik med različnimi zvrstmi slovenskega jezika (standardna slovenščina vs. štajersko narečje); skladnja pa je bližje govorjenemu jeziku širše regije. Avtorica članka in svetovalka pri zapisu narečja v tem literarnem delu je upoštevala tudi razlikovanje med govorom lokalnih prebivalcev – domačinov in govorom prišleka iz najbližjega mesta (verjetno Celje, ki je od vasi oddaljeno približno 10 km); prišlek uporablja srednještajersko različico pogovornega jezika.

V obravnavanem literarnem besedilu se torej srečujemo s tremi različicami slovenskega jezika: standardnim, pokrajinsko pogovornim in narečnim. Knjižna oz. standardna slovenščina se uporablja za dele besedila brez dialoga, medtem ko se narečje uporablja samo v dialogih kot sredstvo interakcije med dvema ali več vaščani. To seveda ni prvi literarni tekst, ki v dialogu uporablja narečje ali pogovorni jezik, je pa prvi, ki uporablja srednještajersko narečje. Večina romanov uporablja pogovorni jezik glavnega mesta Ljubljane ali regionalizme bolj obrobnih narečij, kot so prekmursko narečje na severovzhodu (npr. Miško Kranjec, Feri Lainšček), koroško na severu (npr. Prežihov Voranc, Florjan Lipuš) ter primorsko na jugozahodu (npr. Marjan Tomšič). Besedilo, napisano v narečju, ima v tem literarnem delu veliko večjo izrazno moč kot besedilo v knjižnem (standardnem) jeziku in zelo učinkovito dodaja lokalni duh in izraz.

1.1 Glasoslovje

Od glasoslovnih pojavov je v besedilu najbolj opazna t. i. vokalna redukcija, npr. *mat* ʻmatiʼ, *mulc* ʻmulecʼ, *babnca* ʻbabnicaʼ, *kuharca* ʻkuharicaʼ, *dnar* ʻdenarʼ, *v žerjavci* ʻv žerjaviciʼ, *štirdeset* ʻštirideset', *o men* ʻo meniʼ, *nobenmu* ʻnobenemu', *našmu* ʻnašemu', *dobr* ʻdobro', *mal* ʻmalo', *natoč* ʻnatočiʼ (vel.), *posluš* ʻposlušaj' (vel.), *vzem* ʻvzemi' (vel.), *rešmo* ʻrešimo', *mel* ʻimel', *blo* ʻbilo', *bla* ʻbila', *ustavla* ʻustavila', *prslonla* ʻprislonila', *sma se zmenla* ʻzmenila', *je padl* ʻje padla', *ponoč* ʻponoči', *kolker* ʻkolikor', *zarad* ʻzaradi', *tolk* ʻtoliko', *čist* ʻčisto', *nikol* ʻnikoli', *okol* ʻokoli', *drugač* ʻdrugače', *al* ʻali', *Pr' lisic* ʻPri lisici' (ime gostilne), posebne štajerske oblike z *e*-jevskim samoglasnikom (*male grobeke*) ali prehod *nj* > *n* (*v lukni)* in *lj* > *l* (*pripelalo*); v štajerskih narečjih je namreč *ĺ* otrdel v *l* (npr. *pole* ʻpolje'), *ń* ob soglasniku pa je otrdel v *n* (npr. *lukna* ʻluknja').

1.2 Oblikoslovje

V Čatrovem besedilu najdemo v dialogih tudi rabo tipičnih štajerskih dvojinskih glagolskih oblik na *-ma*, npr. *boma*, *sma*, *nisma*, *grema*, *najdema*. Primer: »ʻTole **morma** dokončat,' je rekel in pokazal na pikado.« Pojavljajo se tudi razne druge glagolske in sklonske oblike, npr. glagoli na *-niti -nem* (*obreg**nal*** ʻobregnili'), *postrel**at***

'postreliti', *je najdu* 'je našel', *sem delal pri* ***našmu*** 'našem' *župniku*, *nimam* ***takiga*** 'takega' *terenca*; ***tagale*** 'takega' *ti pošljejo sem gor*, ter pogovorne fraze, npr. »Dost mam.«; »Vi se sam razkomotite …«; »Bi že mogl bit, ja …«

Pri pisanju deležnikov na *-l* je lektorica naletela na nedoslednosti: Čater uporablja tako oblike na *-u* (npr. *mogu*, *plaču*, *tuhtu*, *vidu*) kot tudi na *-o* (npr. *pobegno*, *bi isko*, *vedo*, *vrno*) in celo na *-l* (pod vplivom knjižne norme: *je prišel*, *sem pucal* 'sem čistil'). Primeri: »Kak bi pa **vedo**, kje stopit z avtobusa, pa po kteri poti prit do nas? Čist po naključju že ni **prišu**, ne?«; »A ti misliš, da bi enega, ki je živalim oči ven **devo** in jih **spravlo** v kozarce za marmelado, živali pa **zakopavu** po gozdu …«; »Saj veš … Oni, ki je **prišel** snoči … Da bi on …«

1.3 Besedje

V besedju se čuti vpliv (sosednjih) tujih jezikov. Izstopajo germanizmi (npr. *foter* 'oče', *šank*, *za šankom*, *špricer*, *špricerji*, *župca* 'juhica', *kremenadli* 'zrezek', *zenf* 'gorčica', *šverc komerc*, *na puf*; *porihtat* 'urediti', *pošicat* 'postreliti', *ga pajsaš* 'cmariš', *sem pucal* 'sem čistil', *ziher* 'sigurno', *glih* 'ravno, pravkar'), sposojenke iz južnoslovanskih jezikov, in sicer tako besede (npr. *kafič*, *eto*) kot tudi cele fraze (»**Koja pederčina** od tipa!«) ter druge pogovorne oz. narečne besede (npr. *beštrga*, *mat*, *mulc*, *evrokrem*, *cmizdriš*, *sevede*, *lejga*), npr. »**Sevede** mam prav.«; »Kaj si pa tak živčen, **lejga**?« V besedilu najdemo tudi veliko kletvic oz. preklinjanja: »Pa kak **hudiča** je najdu k nam?«; »Vidim tule, da maš pufa ko Grčija, **madona santa**!«; »Ma daj, Marjan, ne mi ga zdaj **srat** s tem …« Veliko je tudi glagolov z *jeb-*, npr. *jebo mater pasjo*, *jebo te kadilski zakon*, in zmerjavk oz. slabšalnih izrazov (npr. *kurcipalci*).

2 Narečni govor v javnosti: poskusi javnega nastopanja v narečju

V drugem delu prispevka bo predstavljen narečni govor v javnosti oz. poskusi javnega nastopanja jezikoslovcev v narečju. Dr. Hotimir Tivadar z Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je 16. septembra 2016 na simpoziju Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci na Cankovi prispevek z naslovom Med Avgustom Pavlom in Murskim valom – razmerje med (knjižno) slovenščino in prekmurščino predstavil v prekmurščini, dr. Peter Weiss z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pa je 16. oktobra 2017 v Lingvističnem krožku Filozofske fakultete v Ljubljani predaval v svojem narečju z naslovom O zgornjesavinjskem narečju (v zgornjesavinjskem narečju).

Tivadar je s svojim predavanjem v prekmurskem narečju nastopil v Prekmurju, na Cankovi, torej v skoraj domačem okolju.[3] Težjo nalogo je verjetno imel Weiss, ki je nastopal v zgornjesavinjskem narečju v drugem narečnem oz. govornem okolju: v Ljubljani, kjer zgornjesavinjsko narečje ni nekaj običajnega in ga tudi vsi ne razumejo.

Tivadar (2016a) v povzetku članka piše (članka v narečju v pisni obliki ni objavil):

> V prekmurskem okolju vključno z mediji je obstajala in še danes obstaja dihotomija med slovenščino in prekmurščino […] Za prekmurščino namreč še vedno velja, da je

3 Na Cankovi se sicer govori ravensko podnarečje (Jakop 2017), Tivadar pa izvira iz Lipovcev, kjer se govori dolinsko podnarečje.

> več kot narečje – še do sredine 20. stoletja je bila knjižni jezik […]. Z izgubo ruralnega in podeželskega življenja so se začeli izgubljati prekmurski izrazi in prekmurščina kot samostojni in polnokrvni, nekoč knjižni jezik.

Avtor se sprašuje:

> Ali je prekmurščina na poti omrtvičenja in izginevanja ali samo spreminja svojo obliko? Ali smo Prekmurci zamudili priložnost za ohranitev in nadgradnjo svojega jezika, ko smo pozabili na kmetstvo, izpraznili podeželje, (ne)hote pozabili na kulturno elito in nismo izkoristili vseh človeških virov zaradi pregovorne slovenske neenotnosti? Če ni ljudi, tj. govorcev, ni jezika. Ali »plešemo poslednji ples z volkovi« naše prekmurščine, ki doživlja razcvet kot predmet raziskovanja, tudi kulturnega ustvarjanja, na deklarativni ravni pa jo vsi podpirajo in imajo radi? Ali nam to sodobno življenje prekmurščine govori kaj tudi o prihodnosti slovenščine?

V elektronski pošti (17. junija 2019) je Tivadar na vprašanje, ali je imel kaj težav z vdorom zbornega govora v narečnega (prekmurskega), odgovoril, da je imel več težav z narečnim govorjenjem na radiu, predvsem na Radiu Ars, kjer je bilo zelo »knjižno« okolje. Posledica nesproščenosti je malo večja raba mašil oz. krajših premorov v govorčevi prekmurščini (ki jo začne uporabljati v drugem delu oddaje na pobudo novinarja), pa tudi skladnja se marsikdaj približa knjižni oz. zborni, oblikoslovje pa se zdi popolnoma narečno, prav tako glasoslovje in naglas (gl. oz. poslušaj Tivadar 2016b). Tivadar je še povedal, da je prekmursko govoril že julija 2000 na Radiu Monošter, popolnoma naravno, saj je sogovorec Dušan Mukič govoril porabsko. Tudi na Murskem valu je bilo lažje; zdelo se mu je, da govori povsem prekmursko (*Kratki stik*, 2. oktober 2018, 11.15–12.00, radio Murski val).

Na vprašanje, kako je z znanstvenim oz. strokovnim izrazjem (terminologijo) v takem govoru (funkcionalnost narečja), je Tivadar povedal:

> O terminologiji nisem razmišljal, niti o skladenjskih strukturah, prosojnice pa so bile v knjižnem jeziku. Namen predavanja je bil preizkus, ali prekmurščina lahko živi v javnem govoru in v vsebinsko zahtevnejšem govorjenem besedilu. Poudaril pa bi, da prekmurski pisci in medijski govorci pogosto ne govorijo v narečju, to celo opredeljujejo kot jezikovno neznanje.

Vprašali smo ga tudi, če je besedje le glasovno prilagodil narečnemu sistemu: »Načeloma le fonetična prilagoditev, pa tudi kakšne besede so bile prekmurske, ker sem govoril o prekmurski kulturi, npr. *pozvačin*, *gibanica* …« Na vprašanje, ali je npr. uporabljal narečne diftonge namesto zbornih monoftongov, je odgovoril pritrdilno, saj je bil govor izveden v Prekmurju, v domačem okolju.

Weiss (2004: 372–373) pa je o svojem narečju zapisal:

> Nove besedne oblike (take, ki so doživele glasovno ali oblikovno inovacijo) ter nove besede in besedne zveze prehajajo v narečje v zadnjem času iz vseh različkov slovenskega jezika, vključno z (zahodnoštajerskim?) nadnarečjem, in sicer največkrat z novimi predmeti in pojavi. Posredniki pri tem so radio in televizija (tudi lokalni radijski in televizijski programi, […] npr. velenjski in celjski televizijski program), časopisje in knjige, pri uveljavljanju nenarečnih različkov, ki so bližje knjižnemu jeziku, pri govorcih na obravnavanem področju pripomoreta šola in cerkev, pri uveljavljanju

> nenarečnih različkov, ki so bližje narečju, pa vsakodnevne migracije, saj se ljudje vozijo v večja središča (Gornji Grad, Nazarje, Mozirje, Velenje, Celje ...) na delo in v šolo, ter vsakotedenski obiski tistih, ki se vozijo v Maribor in Ljubljano, večinoma študirat.

V elektronski pošti (14. maja 2019) pa je v odgovoru na vprašanja o narečnem govoru v javnosti Weiss takole podal svoje občutenje o narečju:[4]

> Govorim zgornjesavinjsko narečje, izviram iz Spodnjih Kraš v spodnji Zadréčki dolini, kjer sem preživel najzgodnejše otroštvo (roj. 1959). Prvih 20 let sem govoril samo narečno (pisal sem seveda v knjižni slovenščini tudi že prej). Tudi s sinom (roj. 1997) govorim v narečju. Redno se vračamo v Bočno in Spodnje Kraše, kjer imamo sorodnike in znance, ki so vsi po vrsti narečno govoreči.
>
> Ko je leta 2013 v zbirki *Glasovi* izšla knjiga *Gori, doli, sem in tja* (pripravili smo jo Marta Orešnik, Vida Štiglic in jaz), smo imeli predstavitve v vseh sedmih zgornjesavinjskih občinah in te so seveda potekale v narečju. Narečno sem začel vede in hote javno nastopati na Rečici pred 12 leti, ko sem govoril o odnosu med narečjem in knjižnim jezikom. Na tistem nastopu sem publiki govoril v sistemu, ki je podoben knjižnemu, potem pa sem sredi predavanja prestopil v narečje. Povedali so mi, da so bili poslušalci prijetno presenečeni in da so se odobravajoče spogledali, tudi sam pa sem zaznal bolj sproščeno vzdušje. Na začetku zdaj poslušalcem dajem na izbiro, ali knjižni jezik ali narečje. Še nikoli se niso odrekli narečju.

V narečju je (izven Zadréčke doline oz. zgornjesavinjskega jezikovnega okolja) nastopil v Lingvističnem krožku oktobra 2017, in sicer pred jezikoslovno izobraženim občinstvom, ki je bilo že v naslovu opozorjeno, da bo predavanje v zgornjesavinjskem narečju. Publiki, ki je bila večinoma iz osrednjeslovenskega jezikovnega okolja, je na začetku predlagal, da ob nerazumljivem vprašajo, a niso. Weiss še pove:

> Narečje v javnosti ni samo pripovedovanje vicev ali smešnih dogodkov in spominov, ampak se v njem dogaja čisto vse, od vsakdanjega do tragičnega in žalostnega, od poetičnega in božajočega do skrajno trdega, od nakupov v trgovini do pogovorov z zdravnikom. Poslušalcem na javnih prireditvah poskušam povedati, da imamo v narečju na razpolago vse, in to jim pripovedujem tudi z zgledom.

Govorci slovenščine smo pod precejšnjim pritiskom, ko moramo govoriti v javnosti, npr. v medijih (radio, televizija) in na javnih nastopih (lokalne proslave, javni nastopi na konferencah itn.). Naše občinstvo je zelo zahtevno in kritično, saj o narečnosti v javnem nastopanju še vedno obstajajo razni predsodki. Primer je prispevek s foruma *Starševski čvek* z naslovom Moj otrok govori grdo narečje (1. junija 2012), pod katerega je nekdo dopisal:

> Neznanje knjižnega jezika ne kaže na neinteligenco, ampak kaže na zaplankanost, kar pa ni eno in isto. Se pa strinjam, da je smešen javni govorec, ki govori v domačem narečju. A je spet drugače, če govori na lokalni prireditvi ali pa v parlamentu.

Z vprašanjem, kdaj je narečno govorjenje primerno, se je ukvarjala tudi Martina Smerdelj v diplomskem delu *Raba narečja v primorskih vrtcih* (2015). Vzgojiteljice so bile mnenja, da naj bi v formalnem govornem položaju upoštevali pravila SSKJ,

4 Zaradi omejenega obsega sem morala za to publikacijo besedilo skrajšati.

slovenskega pravopisa in pravorečja, saj formalni govorni položaj zahteva višji »nivo« komunikacije. Povedale so, da »formalni« jezik uporabljajo med vodenimi dejavnostmi, medtem ko se pri neformalnem govornem položaju pogovarjajo bolj sproščeno in uporabljajo več narečnih besed.[5]

Primeri utemeljitev vzgojiteljic (Smerdelj 2015: 28–29): »Pri formalnem govornem položaju uporabljamo bolj knjižni jezik in smo vsebinsko bolj pripravljeni, pri neformalnem je jezik narečni in so vsebine bolj splošne.« Ko vzgojiteljice otroke poučujejo in vodijo, torej uporabljajo zborno različico, medtem ko pri sproščeni igri uporabljajo narečje. To potrjujejo tudi naslednje izjave: »Formalno nekomu podajamo jasna navodila in ga o nečem obveščamo s svojo strokovnostjo, neformalno pa, ko se z nekom preprosto pogovarjamo.«; »Pri formalnem govoru pazimo na jezik, ton glasu, držo telesa, pri neformalnem smo lahko sproščeni in ni nujno, da uporabljamo knjižni jezik.«; »Neformalni govorni položaj uporabim, ko se želim otroku približati, formalni pa pri dejavnostih.«; »Pri spontanih pogovorih z otroki se mi zdi, da prideš do bolj pristnega stika, če uporabljaš narečje oz. njegov stil govora.«

3 Sklep

Narečje je torej – v primerjavi s knjižnim oz. zbornim jezikom – nekaj bolj osebnega. Uporabljamo ga v sproščenih (zasebnih in javnih!) položajih, in to tako doktorji jezikoslovja (Tivadar, Weiss) kot vzgojiteljice v vrtcu (gl. Smerdelj), pisatelji (npr. Čater) pa ga vpletajo v svoja besedila zlasti v dialogih, da bralec dobi pristnejši vtis govora različnih nestandardnih različic slovenščine (narečje, sleng).

Govorci slovenščine imamo več težav s pisanjem v narečnem ali pokrajinskem jeziku; v takšno pisanje rada »vdira« knjižna norma, saj sicer (razen v dialogih ali miselnih tokovih) pisci uporabljajo knjižno slovenščino. Ravno obratno pa je pri javnem zbornem govorjenju: tu opažamo večji vdor narečnih značilnosti (npr. kvaliteta samoglasnikov, naglaševanje, raba sklonov, maskulinizacija srednjega spola, neraba dvojinskih ženskih oblik ipd.).

Poseben izziv predstavlja javni govor v narečju tistih govorcev, ki sicer obvladajo zborno izreko: ko npr. dr. jezikoslovja javno spregovori v svojem narečju, da predstavi svoje narečje (torej o znanstveni ali strokovni temi). Narečni govor je namreč tradicionalno omejen na zasebno, lokalno, Weiss in Tivadar pa sta dokazala, da je narečje lahko funkcionalno tudi v stroki.

Viri in literatura

ČATER, Dušan, 2013: Lepota po slovensko. *Dan zmage*. Ljubljana: Založba Beletrina (Zbirka eBeletrina).

GLAVAN, Polona, 2014: *Kakor koli*. Ljubljana: Založba Beletrina.

JAKOP, Tjaša, 2017: Govor Cankove od Pavlovega Glasoslovja (1909) dalje. Marko Jesenšek (ur.): *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze (Zora, 120). 53–64.

5 Formalni govorni položaj je torej namenjen širši publiki, neformalni položaj naj bo namenjen individualni komunikaciji.

SMERDELJ, Martina, 2015: *Raba narečja v primorskih vrtcih*. *Diplomsko delo.* Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Starševski čvek: Moj otrok govori grdo narečje. *Med.Over.Net*. https://med.over.net/forum5/viewtopic.php?t=7833343&start=40 (dostop januar 2019)

TIVADAR, Hotimir, 2016a: Med Avgustom Pavlom in Murskim valom – razmerje med (knjižno) slovenščino in prekmurščino. Marko Jesenšek (ur.): *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci: zbornik povzetkov*. Maribor: Univerza, Ljubljana: Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Cankova: Občina. 10.

TIVADAR, Hotimir, 2016b: Prekmurski knjižni jezik le kot simpatija? *Jezikovni pogovori*. 3. program Radia Slovenija 20. 9. 2016. http://ars.rtvslo.si/2016/09/jezikovni-pogovori-67/

WEISS, Peter, 2004: Sodobne jezikovne inovacije v govorih Spodnje Zadrečke doline. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 371–382.

WELSH, Irvine, 1997: *Trainspotting*. Prevod Andrej E. Skubic. Ljubljana: DZS.

VPLIV TUJEJEZIČNIH PRAVOPISNIH NORM NA UGOTAVLJANJE GLASOVNE PODOBE BESEDJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA 16. STOLETJA

Alenka Jelovšek
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
alenka.jelovsek@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.213-220

V prispevku je predstavljena problematika določanja glasovne podobe besedja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, zlasti prevzetega, v primerih, ko se domneva, da so pisci pri pisanju upoštevali tujejezično pisno normo, ki tudi v izvirnem jeziku ne odraža glasovne podobe besede. Tipični primeri so nemški zapis <sp-> in <st-> za /šp-/ in /št-/ ter zapis <ei> in <eu> za dvoglasnika /aj/ in /oj/, ki se v posameznih primerih odražajo tudi v zapisu slovenskih besed 16. stoletja.

slovenščina 16. stoletja, stično jezikoslovje, prevzete besede, nemška pisna norma, etimologija

The article presents the difficulties faced by a researcher in determining the phonological forms of the 16th century literary Slovene words, especially loanwords, when it is assumed that Slovene writers observed foreign spelling norms that do not reflect the phonological values of the foreign words. Typical examples are German initial <sp->, <st-> (with phonological values /ʃp-/, /ʃt-/) and <ei>, <eu> (/aɪ/, /ɔʏ/) that are sometimes used also in 16th century Slovene words.

16th century Slovene, contact linguistics, loanwords, German spelling rules, etymology

1 Uvod[1]

Prva pisna norma knjižne slovenščine se je oblikovala s pomočjo tujega črkovnega vzorca, prirejenega glasovnemu sestavu tujega jezika (latinščine in nemščine; Merše, Jakopin, Novak 1992: 324). Tako je prepoznavanje domačih glasov na podlagi pisave včasih oteženo, še bolj zapleteno pa je, kadar tudi tuja pisna norma (zaradi glasovnih sprememb ali vpliva pisne tradicije) ne odraža natančno glasov tega jezika. V nemščini so v 16. stoletju takšni primeri zapisi dvoglasnikov <eu> in <ei> za srvnem. /ī/ in /ū̄/[2] ter zlasti <sp> in <st> za srvnem. /sp/ in /st/, ki se je v zgodnji visoki nemščini razvil v /šp/ in /št/, v nemški pisni normi pa je, domnevno pod vplivom latinščine, na začetku

1 Prispevek je nastal na podlagi raziskovalnih rezultatov v okviru projekta J6-6843, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

2 Lomljeni oklepaji v prispevku označujejo grafeme, poševnice pa foneme. Zaradi sočasnih variantnih zapisov <ſ>, <s>, <ſh>, <sh> itd. je za /s/ in /š/ v lomljenem oklepaju zapisan sodobni grafem (<s>, <š>). Nemški fonemi so zapisani kot v nemščini in ne s slovenskimi glasovnimi ustrezniki.

besede ohranil zapis <sp>, <st> (Wolf 1985: 1310). »Prepletanje tujega in domačega pravopisnega pravila, ki ga zrcali izbor znakov, je zaznavno predvsem v prevzetih, analogično pa tudi v domačih besedah, tako v začetnem kot v nezačetnem položaju« (Merše, Jakopin, Novak 1992: 327).

2 Glasovne vrednosti zapisov <eu> v nemških izposojenkah

Zapisi z <eu> v nemških izposojenkah so v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja[3] redki, saj je bil sodobni nemški dvoglasnik /eu/ v slovenščino pretežno prevzet kot /aj/ (srvn. /iu/, /ǖ/ > nar. nem. /ai/ (Šekli 2015: 41); npr. *ajhler* < nem. *Heuchler*, *cigajner* < *Zigeuner*, *šnajcer* < *Schneutzer*). Najbolje sta izpričani *zeug*, *zeuk* (nem. *Zeug*) in zloženka iz nje *berceug*, *berkzeug*[4] (nem. *Werkzeug*), za kateri se domneva glasovna oblika *cevg*/*cevk**, *ber(g)cevg* (Besedje16; Stabej 1977; Jazbec 2007),[5] prevzeta iz srvn. bav. (Striedter-Temps 1963: 23); *cevg* je izpričan tudi v DB 1584,[6] kjer so zapisi po nemški pisni normi izjemno redki (prim. v nadaljevanju).

Ob tem najdemo še enkratno pojavitev *eunomian* 'privrženec nauka gr. teologa Evnomija' v TAr 1562 (< nem. *Eunomianer*; Besedje16: *evnomijan*) in skoraj citatno zapisano besedo *kartheuſer* (tudi *karthauser*, LB 1545: *Cartheuſer*)[7] 'kartuzijan(ski)' v TPo 1595 (v Besedju16 uvrščeni kot *karteuzer*, *kartauzer*), ki bi ju lahko glede na redkost pojavitev uvrstili med učene novovisokonemške tujke (prim. Šekli 2015), prevzete iz knjižne nemščine, in zanju domnevali sočasni nemški izgovor.

Jazbec (2007: 78) pa predvideva vsaj delen citatni zapis po nemški pisni normi tudi za besedo *nevštalt* (*neushtalt*, TT 1557), ki jo razlaga kot 'nova štalt = nova podoba' in domneva izgovor *nojštalt*, vendar pa zgledi tako za samostalnik kot za iz njega izpeljani pridevnik *nevštalten* (*neushtalten*, TKo 1557, TR 1558, TT 1581-82, TPo 1595) tega pomena in s tem tudi navedenega izgovora ne potrjujejo.[8]

3 Gradivo za prispevek je bilo zbrano na podlagi izdanega abecednega popisa besedja, objavljenega tudi na portalu Fran (Ahačič idr. 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, v nadaljevanju Besedje16), in listkovne kartoteke (o njej prim. Merše 2011). Uporabljeni so tudi podatki iz že izdelanih, a še neobjavljenih gesel za prvi zvezek *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*: *cajhen* (M. Merše); *beštija*, *cejzlica** (A. Jelovšek); *berkcevg*, *blejbejs**, *cevg* (J. Narat); *bajer*, *cigajner*, *cinklvajn** (M. Čepar); *človeštvo* (A. Legan Ravnikar); *disputirati*, *dvanajst* (K. Ahačič). Zvezdica za potrebe tega prispevka označuje gesla, pri katerih zaradi dilem, predstavljenih v njem, oblika iztočnice še ni dokončno določena.

4 Na problematiko izgovora besede *zeug* je ob pregledu geselskih člankov na črko B v okviru projekta *Zgodovinski slovar slovenskega knjižnega jezika – 1. zvezek* opozorila Irena Orel.

5 Enako obliko na podlagi razvoja iz srvn. *zeug* predvideva Metka Furlan (NESSJ: geslo *cevg* – v pripravi). Za podatke se ji najlepše zahvaljujem.

6 Okrajšave del so navedene po sistemu, ki je uporabljen tudi v Besedju16; v tem delu so navedene tudi njihove razvezave.

7 Verjetno je oblika rabljena pridevniško: »en Menih, karthauſer ordna ali kakiga drugiga« (TPo 1595, II: 177). V istem delu najdemo tudi podomačeno obliko pridevnika v zvezi *Carthuſerſki orden* (TPo 1595, II: 52).

8 »Obtu vas vſeh proſſim de leta mui greh inu **neushtalt**, kir tukai ſto muio dolgo Predguuoro ſturim, meni odpuſtite« (TT 1557: k3a); prim. tudi pridevniške zglede: »Danes ſo eni Mladi, Lipi, Sdraui [...] Iutri pa ſo Stari, **Neushtaltni**, Nemarni« (TT 1581-82, II: **3b); »de te Buque od tih Tryeh Shtukou preuelike inu **neushtaltne** ne bodo/ moram naprei vtih drugih Euangelieh she kratkishi biti« (TR 1558: Z2a) itn. (Poudarila A. J.) Glede na zglede bi lahko pomen pridevnika opredelili kot 'nelep, brezobličen, neurejen'.

3 Glasovne vrednosti zapisov <ei> v nemških izposojenkah

Pogostejše in za določanje glasovne podobe besede še zapletenejše so izposojenke nemških besed s srvn. /ī/, saj lahko odražajo njegove različne razvojne stopnje glede na čas prevzema: srvn. /ī/ > /ei/ (okoli 1100) > /ai/ (okoli 1250) → sln. /i/ : /ej/ : /ai/ (Šekli 2015: 38). Zapis z <ei> se v tovrstnih besedah pojavlja kot dvojnica ob zapisu z <ai, aj>, npr. *cajhen* (*zaihen*, *zeihen* itn. < nem. *Zeichen*) 'znamenje', *šraj* (*shrai*, *shrei*[9] < nem. *Schrei*) 'vpitje', tudi *fajn* (*fain*, *fein* < nem. *fein*) 'dober' in *gmajn* (*gmain*, *gmein*) 'navaden', pri redkeje izpričanih besedah tudi kot edina varianta, npr. *ceiflica* (< MTh 1603 *Zeysel*) 'lišček', *bleibeis* (< nem. *Bleiweis*) 'svinec', *cinklvein*/*cinklbein* 'pokvarjeno vino' (prim. nem. *sinter*, *Wein*), *speiskamra* (< nem. *Speiskammer*) 'shramba'.[10] Za tovrstne besede je bila v obstoječih slovarjih prevladujoče izbrana iztočnica z /-aj-/: prim. Lägreid 1967, Stabej 1977 *blajbajs*, *cajzlica*, *cinklvajn*, *špajskamra* (gl. spodaj); Besedje16 *cinklvajn*, *cajzlica*, *špajskamra* (zapisi z <ei> so prikazani s kazalkami), vendar *blejbejs*.[11]

3.1 Da o glasovni vrednosti /aj/ za tovrstne zapise z <ei> ne moremo biti povsem prepričani, kažejo tudi nekateri primeri iz del slovenskih protestantov, zlasti različice besede *ohcet* 'svatba' < nem. *Hochzeit*. Najbližje sočasnemu nemškemu zapisu je *hohcejt*, ki jo najdemo pri Krelju (kot prevladujočo različico) in Juričiču (kot redkejšo različico ob prevladujoči *ohcet*);[12] po Striedter-Temps (1963: 14) gre za izposojenko iz srvn. bav. v obdobju, ko je bil odraz srvn. /ī/ v bavarščini /ei/. To se ujema tudi z odsotnostjo zapisov z <ei> v drugih, redkeje izpričanih besedah pri Krelju in Juričiču. Pri teh dveh avtorjih najdemo tudi *hohcet* s predvidoma slovenskim glasovnim razvojem /ei/ > /e/ (prim. Striedter-Temps 1963: 14[13]). Iz nje se je s tipično onemitvijo vzglasnega pridihnjenega *h* (prim. Striedter-Temps 1963: 58; Jazbec 2007: 63), razvila sodobni enaka oblika *ohcet*, ki jo najdemo v osmih delih (KPo 1567, JPo 1578, DB 1584, DM 1584, MD 1592, TPo 1595, TfM 1595, MTh 1603) in je po številu pojavitev najpogostejša oblika v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja.

Na poznejšo izposojo kaže različica *ohcajt*, ki deloma ustreza sočasni nemški glasovni podobi besede (*Hochzeit*) in je izpričana v petih Trubarjevih delih (TT 1557, TO 1564, TC 1575, TT 1577, TT 1581-82); redkejša je *hohcat* (le ena pojavitev v DB 1578), ki jo lahko izvajamo iz bav. nar. oblike **hohzat* (Bezlaj 1976: 244; Jazbec 2007: 63); verjetno je iz nje z onemitvijo /h-/ nastala različica *ohcat*,[14] ki se pojavlja v devetih delih (TE 1555, TT 1557, TR 1558, TO 1564, TPs 1566, TC 1575, TT 1577, DB 1578, TT 1581-82, DB 1584), po številu pojavitev pa zaostaja za različico *ohcet*.

9 Pojavljajo se tudi zapisi s <ſ>.

10 Zapisi z <ei> so zlasti pogosti v obeh Megiserjevih slovarjih, takšen zapis najdemo tudi za /aj/ iz izvornega nem. /eu/, prim. *feihtigkeit* < nem. *Feuchtigkeit*.

11 Prim. Kastelec-Vorenc (gl. Stabej 2014): *plajbas* in nar. gor. *pláı̯bes* (Ramovš 1924: 184).

12 Za podatke se zahvaljujem M. Čeparju, ki je pripravil oblikoslovni opis navedenih besed.

13 Striedter-Temps (1963: 14) jo pripisuje razvoju v nenaglašenem zlogu, kot se kaže tudi v nar. *plajbes* (Ramovš 1924: 184). Zgledi iz KPo 1567 z ostrivcem na *e* (D ed. *ohcéti*, str. LXXIXb, M mn. *ohcétih*, str. LXX) pa kažejo na možnost naglasa na zadnjem zlogu osnove.

14 Rigler (1968: 31) obliko *ohcat* razlaga kot hiperkorektno odpravljanje *j* ob samoglasniku po zgledu odpravljanja diftongičnega refleksa jata.

3.2 Manj različic ima izposojenka *veroh* iz nemškega *Weiroh* ‘kadilo’, pri kateri kljub velikemu prevladovanju različice z <e> (zapisana je tudi v obeh Megiserjevih slovarjih, čeprav se sicer pri njem pojavlja največ zapisov z <ei>) dvakrat najdemo tudi *veiroh* (v TT 1557, ki je bil v 1581–82 spremenjen v *veroh*, in v TPo 1595).

3.3 Podobno razmerje med starejšo in mlajšo prevzeto obliko kot pri *ohcet* najdemo pri slabše izpričani besedi *vejer* (Dalmatin) : *baier* (Megiser) < nem. *Weiher* ‘ribnik’ (prim. Striedter-Temps 1963: 86).

3.4 Na možnost domačega glasovnega razvoja /ej/ iz /aj/ v mlajših prevzetih besedah (npr. pri *frei* : *frai*, *gmein* : *gmain*) pa kažejo različice neprevzetih besed *dvanejst*, *grižljej*, *jejce*, *skorej*, *skupej* itd. z asimilacijo /ai̯/ > /ei̯/ (Ramovš 1935: 225).

3.5 Negotov je tudi izgovor v primerih, ko za besedo ne moremo določiti neposredne nemške predloge, npr. *veikushna*, *veikushnica* za domnevno *vajkušna*, *vajkušnica* ‘vzglavnik’ (Lägreid 1967; Stabej 1977; Besedje16).[15]

4 Glasovne vrednosti zapisov <sp>, <st>

4.1 Izposojenke iz nemščine

Manj dvomov o glasovni podobi besede je pri zapisih s <sp> in <st>, zlasti na začetku besede, saj sta se od okoli leta 750 do 15. stoletja srvn. /sp/ in /st/ zaradi izgovora /s/ kot [ṡ] (in pozneje [š]) pred nezvenečimi glasovi v slovenščino prevzemala kot /šp/, /št/, po tem obdobju pa je to veljalo dosledno za vzglasni položaj, sredi besede pa le za izposojenke iz (južnokoroških) narečij, mlajše izposojenke iz knjižne nemščine pa so bile predvidoma prevzete s /sp/, /st/[16] (Striedter-Temps 1963: 47–48; Jazbec 2007: 84).

4.1.1 Pregled izbranih gesel[17] je pokazal, da se zapisi *sp* in *st* pri prevzetih besedah iz nemščine dosledno pojavljajo v prvih dveh Trubarjevih delih (TC 1550, TA 1550) ter pri Krelju (KB 1566, KPo 1567), pogosti so tudi pri Juričiču (JPo 1578) in pričakovano v obeh slovarjih Nemca Hieronima Megiserja (MD 1592, MTh 1603); v drugih delih je pojavitev malo, največ v drugih Trubarjevih delih (najpogosteje v TO 1564), le izjemoma jih najdemo pri Dalmatinu (npr. DB 1584: *forstat*).

4.1.2 Zapisi <sp>, <st> za /šp/, /št/ v skladu z nemško normo se pojavljajo tudi znotraj besede pri prevzetih nemških zloženkah (*forstat* za *forštat* (< nem. *Vorstat*), *padstuba* za *padštuba* (< srvn. *badstube*) ‘kopališče’, *pretspil* za *pretšpil* (< nem. *Brettspiel*) ‘igra na igralni deski’, *puhstab* za *puhštab* (< nem. *Buchstab*), *verkstat*

15 Oblika *vajkušna* je bila določena na podlagi enakega zapisa v Pleteršnikovem slovarju, v Kastelec-Vorencu pa najdemo obliki *vakušnica* in *vaikišnica*. Tjaša Jakop za nar. *vAnjkUš* ‘blazina za pod glavo’ navaja naslednji izvor: *(vańkuš)-ь ← stvnem. *wangakussīn*, srvnem. *wangeküssen*, *wangeküsse* ‘vzglavnik, blazina’ (https://fran.si/Search/File2?dictionaryId=203&name=SLA_V107A(a).01.pdf).

16 Striedter-Temps med zgledi za pozni prevzem navaja tudi *kristal*, ki pa je v 16. stoletju v slovenščini prevladujoče zapisan s <š>, s <s> ga najdemo le v DB 1584 (prim. Besedje16).

17 Pregledana so bila gesla *špajskamra* do *špica*, *špringar* do *špruh*, *štima*, *štrajfinga*, *štrajfan*, *štrajfati* in posamezna gesla s /st/ ali /št/ sredi besede. Pri obsežnejših geslih s /št/ so pojavitve zapisov s <st> predstavljale sorazmerno majhen delež (npr. pri *štrajfati* okoli 4 %).

za *verkštat* (< nem. *Werkstatt*) 'delavnica'),[18] kjer je v nemščini, ne glede na čas prevzema, pričakovani izgovor prav tako /šp/, /št/.

4.1.3 Nekoliko bolj negotovo je določanje izgovora ob zapisu <st> v drugih položajih glede na predvideni časa prevzema. Med zapisi s <st> najdemo npr. *angstr* za *angšter* 'vrsta posode za pitje', *borst* (srvnem. *vorst*) za *boršt* 'gozd', *closter* za *klošter* 'samostan', *finkusten* za *finkušten* 'binkoštni', *first* za *firšt* 'knez', *fister* za *fišter* 'pek', *kostati* za *koštati* 'stati', *kunst* za *kunšt* (tudi *kunsten* in *kunstnu*) 'umetnost, spretnost', *lust* za *lušt* 'poželenje', *polster* za *polšter* 'blazina', *trost* za *trošt* 'tolažba'..., vendar se za večino besed v literaturi predvideva, da gre za zgodnejše izposojenke (prim. Snoj 2016 za *klošter*, *finkušten* (pri *binkošti*); Snoj 2014 za *boršt* (< srvnem. *vorst*), *firšt* (nem. *Fürst* < srvnem. *vürste)*, *koštati*, *kunšt*, *lušt*, *polšter* (pri *povšterc*), *trošt*; Striedter-Temps 1963 za *angšter*, *boršt*, *firšt* (< bav. av. *Fürst*, v govorjenem jeziku *firšt*), *fišter*, *klošter*, *kunšt*, *lušt*, *polšter*, *trošt*) in torej prevzete s /št/, zapisane pa pod vplivom nemščine v skladu s sočasno nemško normo s <st>.[19]

Od navedenih besed izstopa citatni zapis *fürst*, ki bi lahko kazal na sekundarni prevzem iz sočasne knjižne nemščine in izgovor *first*. Vendar najdemo le posamične pojavitve pri Krelju in v treh izdajah pesmarice (DC 1579, DC 1584, TfC 1595), hkrati pa v Bohoričevi slovnici najdemo tudi zapis *fürsht*, ki potrjuje opozorilo, da večja odvisnost nekaterih prevzetih besed od izvirnega zapisa ne kaže nujno na novejši prevzem (Legan Ravnikar 2012: 133).

4.2 Izposojenke iz drugih jezikov

4.2.1 Pri nemških izposojenkah torej dilem glede glasovne podobe ob zapisu <sp>, <st> praktično ni. Se je pa tovrstni zapis iz njih mestoma razširil tudi v prevzete besede iz drugih jezikov, npr. italijanizme *austria* ob *aushtria* za *avštrija*,[20] *kastiga* ob *kashtiga* za *kaštiga* (z besedno družino), ter celo v posamičnih primerih[21] v neprevzete besede, vendar v začetnem položaju predvsem pri Trubarju: *ſteti* (TPs 1566, TT 1581-82), *ſtevenje* (JPo 1578) za *šteti*, *števenje*, *styri* (TC 1550, TT 1557, KPo 1567), *styriſtu* (TL 1561) itn. za *štiri*, *štiristo* itd.; v nezačetnem položaju pa se tovrstni zapisi pojavljajo v delih, kjer so tipični tudi za prevzete besede: *nistar* (KB 1566, KPo 1567,[22] JPo 1578), *postovanje* (MD 1592).[23]

18 Izjemoma najdemo zapis <sp>, <st> pri sestavljenkah, ki imajo za osnovo prevzeti glagol, predpona pa je slovenska, npr. *saspotovati* za *zašpotovati* (*P 1563, JPo 1578, TT 1581-82), *prestimati* za *preštimati* (JPo 1578).

19 Zapis s <st> najdemo še v naslednjih obdobjih, npr. v Kastelec-Vorenčevem slovarju (pri *kunšt*) in pri Svetokriškem (pri *kunšt*, *lušt*, *trošt*; Snoj 2014).

20 Etimologija je negotova, Bezlaj (1976: 6) besedo izvaja iz it. *osteria*.

21 Njihova maloštevilnost je v skladu s splošno maloštevilnostjo neprevzetih besed s soglasniškimi sklopi /šp/, /št/ v slovenščini (prim. Legan Ravnikar 2012: 136).

22 Kreljev dosledni zapis *nister* za *ništer* (ki ga v posameznih primerih najdemo tudi pri Juričiču, verjetno pod Kreljevim vplivom) je primerljiv z njegovim zapisom prevzetih besed; v drugih neprevzetih besedah je Krelj pretežno uporabljal zapis <št>.

23 Zapis <st> se pojavlja tudi v priponi *-stvo* pri osnovah na mehkonebni zapornik ali šumnik (*bustvo*, *človestvo*, *sovrastvo*), vendar različice iztočnice pri geslu *človeštvo* kažejo, da ne gre nujno za pisno varianto, saj izkazujejo različne premene soglasniških sklopov: *človestvu*, *človečstvu*, *človejcstvu*, *človeštvu* (naštete so samo tiste različice, ki so relevantne za to vprašanje).

4.2.2 Dilema se pojavi, kjer so vse pojavitve zapisane s <s>, npr. *castrun* 'koštrun' (MD 1592, MTh 1603), ki ga Besedje16 navaja kot *kastrun*. Prevzet naj bi bil iz ben. it. *castròn* (Snoj 2014), in ker se v slovenščino italijansko-furlanska /s/, /z/ prevzemata kot /š/, /ž/ (Šekli 2013)[24] (da je to veljalo tudi za 16. stoletje, potrjujejo zgoraj navedeni dvojnični zgledi), lahko predvidevamo izgovor *kaštrun*.[25]

4.2.3 Še bolj je vprašljiva glasovna podoba romanskih izposojenk, ki so prevzete bodisi iz italijanskih narečij ali iz latinščine, npr. pri zapisih *bestia*/*bestja* ob *beshtia* za *beštija*. Predvidoma izvira iz it. *bestia* 'žival, surovež', kar se je razvilo iz lat. *bēstia* 'žival, zver', pojavljanje pretežno v biblijskih besedilih (TT 1557, TL 1561, TL 1567, TT 1577, JPo 1578, TT 1581-82, DB 1584, ZK 1595) pa bi morda kazalo tudi na neposreden vpliv latinske predloge in morebiten izgovor /st/, vendar razmerje med različicami temu nasprotuje, saj zapis s <št> prevladuje pri Trubarju (ob posameznih pojavitvah <st>) in je edini pri Dalmatinu, s <st> pa pri Juričiču; pojavitev *bestja* najdemo le v Znojilškovem prevodu malega Luthrovega katekizma, torej nima latinske predloge.[26]

4.3 Izposojenke iz latinščine (domnevno) prek nemščine

Podobno dilemo povzročajo latinske besede, za katere se domneva posredni prevzem prek nemščine, npr. prevladujoči zapis *statut* ob *shtatut* (Snoj 2016: prevzeto (eventualno prek nem. *Statut*) iz lat. *statūtum* 'pravilo') in *disputirati* ob *dishputirati* (Snoj 2016: prevzeto prek nem. *disputieren* iz lat. *disputāre* v enakih pomenih);[27] Besedje16 v obeh primerih navaja oba zapisa kot iztočnici. Domnevamo lahko, da gre v tovrstnih primerih za t. i. učene tujke (prim. Šekli 2015: 41), prevzete bodisi iz enega ali drugega knjižnega jezika. Ob domnevnem prevzemu prek nemščine bi pri *statutu* zaradi vzglasnega položaja pričakovali izgovor /št/, pri *disputirati* pa /sp/.

Pri *statutu* je zaradi majhnega števila pojavitev glasovno podobo skoraj nemogoče prepričljivo določiti, saj se zapis s <st> pojavlja le pri Krelju, ki /št/ v prevzetih besedih dosledno zapisuje s <st>, in Juričiču, pri katerem najdemo tudi edini zapis s <št>. Glede na tendence zapisovanja teh glasov pri obeh avtorjih (prim. 4.2.1) bi to kazalo na pričakovano obliko *štatut*, vendar ob pomanjkanju drugih podatkov za to nimamo potrditve.

Disputirati je izpričan precej bolje (skupaj 58 pojavitev), zapis s <sp> najdemo v osmih delih (TT 1557, TAr 1562, KPo 1567, TC 1575, TT 1577, JPo 1578, TT 1581-82, TPo 1595), s <šp> pa v 11 (TT 1557, TR 1558, TT 1560, TL 1561, TAr 1562, TO 1564, TL 1567, TT 1577, TT 1581-82, DAg 1585, TPo 1595). Glede na uveljavljeno rabo v posameznih delih lahko pričakujemo, da bi se tudi zapisi <sp> vsaj v KPo

24 »(Severozahodno)romanska sičnika s, z in tudi beneškoitalijanska in furlanska s, z različnih izvorov [...] se v beneški italijanščini in furlanščini izgovarjata kot glasova med sičnikoma s, z in šumevcema š, ž. Posledično govorci obeh geolektov tudi s, z v knjižni italijanščini pri (nezborni) izreki izgovarjajo na isti način.« (Šekli 2013: 305)

25 Enako obliko in prav tako zapis <st> najdemo še pri Svetokriškem (Snoj 2014).

26 Snoj za 17. stoletje navaja obliko *bestija*, ki pa bi jo lahko pripisali obnovljenemu vplivu latinske svetopisemske predloge v obdobju protireformacije.

27 Tudi Ahačič (2011: 120) navaja, da je bila večina latinskih glagolov prevzetih prek nemščine.

1567, deloma pa tudi v JPo 1578 in TPo 1595, kjer lahko potrdimo vpliv nemške pisne norme tudi v nedvoumnih primerih, lahko izgovarjali kot /šp/, tako da pozicijsko nepričakovani izgovor /šp/ pri glagolu bistveno prevladuje, kar bi kazalo bodisi na zgodnejše prevzemanje ali notranjejezikovni razvoj /sp/ > /šp/. Slednje morda potrjuje izposojenka *majesteta* (< nem. *Maiestät*) 'visočanstvo', ki je v 16 delih zapisana s pričakovanim <st> (TM 1555, TT 1557, TR 1558, TL 1561, TAr 1562, TO 1564, KPo 1567, TC 1575, TT 1577, JPo 1578, TkM 1579, TT 1581-82, DB 1584, DM 1584, TPo 1595, TfM 1595), v TrPre 1588 pa je dosledno zapisana kot *maieshteta*, torej s <št>.

5 Zaključek

V prispevku so predstavljene nekatere težave, ki jih prevzemanje tujih pravopisnih norm predstavlja za raziskovalca starejšega jezika, ki se pri raziskovanju zaradi časovne oddaljenosti ne more zanašati na lastno jezikovno kompetenco. Zlasti so pereče za zgodovinsko slovaropisje, ki mora jezikovno raznolikost starejših obdobjih čim bolj zvesto, dosledno in sistematično prenesti v slovarske opise. Avtorji zgodovinskih slovarjev morajo zlasti pri nastavitvi iztočnic sprejeti odločitve o prikazu posameznih besed, čeprav morda niso povsem prepričani o zanesljivosti rekonstrukcije njihove glasovne podobe. Razmislek o načinih in strategijah tega prikaza pa presega okvir tega prispevka in ostaja odprt.

Viri in literatura

AHAČIČ, Kozma, 2011: Nekaj vidikov umeščanja slovenščine v evropski jezikovni prostor 16. stoletja: od uporabnosti slovenskega jezika do latinskih tujk. Kozma Ahačič, Petra Testen (ur.): *Jeziki, identitete, pripadnosti: med središči in obrobji.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 109–122.

AHAČIČ, Kozma, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, NARAT, Jožica, NOVAK, France, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* [= Besedje16]. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BEZLAJ, France, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika I.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–. www.fran.si (dostop maj 2019)

JAZBEC, Helena, 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju: na primeru besedila Ena dolga predguvor*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

LÄGREID, Annelies, 1967: *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2012: Značilnosti sprejemanja besed iz nemščine v knjižno slovenščino 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* XVIII/2. 131–148.

MERŠE, Majda, 2011: Uvod. Kozma Ahačič idr.: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7–16.

RAMOVŠ, Fran, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II: konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

RAMOVŠ, Fran, 1995: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Ljubljana: ZRC SAZU.

STABEJ, Jože, 1977: *Megiser, Hieronymus, Thefaurus Polyglottus = Slovensko-latinsko-nemški slovar*. Ljubljana: SAZU, Razred za literarne in filološke vede.

STABEJ, Jože, 2014: *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1608–1710)*. www.fran.si (dostop maj 2019)

STRIEDTER-TEMPS, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

SNOJ, Marko, 2014: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. www.fran.si (dostop maj 2019)

SNOJ, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*[3]. www.fran.si (dostop maj 2019)

ŠEKLI, Matej, 2013: Metodologija določanja plasti mlajših romanizmov v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* XIX/2. 291–315.

ŠEKLI, Matej, 2015: Pomenska polja nemških izposojenk v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* XXI/2. 31–44.

WOLF, Norbert Richard, 1985: Phonetik und Phonologie, Graphetik und Graphemik des Frühneuhochdeutschen. Walter Besch idr. (ur.): *Sprachgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1305–1313.

RODILNIK ZANIKANJA: KRATEK PREGLED PROBLEMATIKE

Domen Krvina
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
dkrvina@zrc-sazu.si

Miha Dagarin
Ljubljana
majk.dagarin@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.221-227

V prispevku pregledno orisujemo problematiko rodilnika zanikanja pri predmetu, ki ob nezanikanem dejanju stoji v tožilniku. Če sklepamo po vprašanjih uporabnikov Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in nekaterih samoiniciativnih akcijah »za zaščito rodilnika zanikanja« na družbenih omrežjih, rodilnik zanikanja predstavlja temo, ki vedno znova sproža vprašanja o ustreznosti rabe – zlasti glede na dejavnike, ki izhodišče za pravilo spremljajo. Od teh dejavnikov izpostavljamo predvsem: vpliv zanikanja »čez« nedoločniško dopolnilo ali na dele povedi, na katere zanikano dejanje ne prehaja kot na predmet; zanikanje ne samega dejanja ali ob elipsi dejanja; zanikanje ob vprašanju trpnik : splošna vršilskost. Opozarjamo tudi na možnost hiperkorekcije.

rodilnik zanikanja, skladenjski dejavniki vpliva, domet zanikanja, elipsa, trpnik

The article provides a brief overview of the genitive of negation (replacing the accusative in objects of negated actions). Taking into consideration the questions of the users of the ISJ ZRC SAZU Language Counselling as well as certain user-initiated actions »in defence of genitive of negation« in social media, it can be said that questions about proper use constantly arise in relation to the factors accompanying the basic rule of its use. Of these factors, three will be dealt with in detail: the influence of negation upon the infinitive complement or on the parts of the sentence not representing the object of the negated action; the negation not of the action or with the action in ellipsis; negation in the passive voice vs. constructions with *se* verbs denoting a general non-expressed subject. Lastly, the possibility of hypercorrection will be pointed out.

genitive of negation, syntactic factors of influence, range of negation, ellipsis, passive voice

1 Uvod[1]

Rodilnik zanikanja ob izhodiščnem tožilniku (nepredložni tožilniški predmet se ob zanikanju dejanja zamenja z rodilniškim; Toporišič 2004: 269, 501) je skladenjska značilnost, ki v sodobni knjižni slovenščini izstopa zlasti v primerjavi z drugimi

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

južnoslovanskimi jeziki ter češčino in slovaščino. Redno se pojavlja v poljščini, v ruščini pa zlasti v splošno veljavnih, generičnih trditvah z abstraktnim referentom, npr. *Gazet ja ne čitaju. – Časopisov ne berem.* (Pirnat 2015: 12–13); nekdaj je bil v slovanskih jezikih bolj razširjen, sicer pa ga najdemo še v sorodni litovščini (Pirnat 2015: 4).

Kar se tiče nastanka, je rodilnik zanikanja mogoče povezovati s partitivnostjo (izražen je del celote samostalnika). Ob zanikanju obstoja dejanja to namreč predmet, na katerega prehaja, težje zaobseže v celoti; poleg tega konkretnost ob vprašanju o obstoju dejanja do določene mere izgublja tudi sam predmet (Pirnat 2015: 23–28).

V nadaljevanju predstavljamo temeljno tipologijo vprašanj v zvezi z (ne)ustreznostjo rabe rodilnika zanikanja, kot jo izkazujejo vprašanja uporabnikov v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (v nadaljevanju Svetovalnica; gl. povezavo *zanikanje*).[2] Odgovori so podani glede na stanje v jezikovnem gradivu, predvsem korpusu Gigafida (glede na čas nastanka večinoma v verzijah pred verzijo 2.0), ter z upoštevanjem ugotovitev v obstoječih objavah (zlasti Breznik 1943; Ilc 2008; Kaučič-Baša 1982; Pirnat 2015; Toporišič 2004). V poglavju 3 odgovore, zbrane v Jezikovni svetovalnici, ob vprašanju hiperkorekcije dopolnjujemo še z lastno analizo jezikovnega gradiva (korpus Gigafida 2.0).

Vprašanja jezikovnih uporabnikov v Svetovalnici, pa tudi posamezne samoiniciativne akcije (www.facebook.com/rodilnik) kažejo, da rodilnik zanikanja predstavlja problematiko, ki jo velja obravnavati ne le v sprotnem odzivu na zadrege jezikovnih uporabnikov, temveč celostno. To pomeni uporabo tako korpusnega gradiva kot perceptivnih anket, ki upoštevajo različne jezikovne in zunajjezikovne dejavnike; ena podrobnejših anket tega tipa je bila izvedena npr. v Pirnat 2015: 28–45.

2 Tipologija uporabniških zadreg glede (ne)ustreznosti rabe rodilnika zanikanja ob različnih zlasti skladenjskih dejavnikih

Na začetku vsakega podpoglavja navajamo sklice s povezavami na nekaj tipičnih vprašanj (v odgovorih lahko nato sledi še več sklicev na prejšnja vprašanja) v Svetovalnici, ki kažejo na določeno celoto skladenjskih dejavnikov z vplivom na večjo ali manjšo ustreznost rodilnika zanikanja ob njihovi prisotnosti. Kot je razvidno iz odgovorov, so ti predvsem usmerjevalne narave – je pa navadno mogoče opredeliti vsaj težnjo, ali rodilnik prevladuje ali ne. Na splošno je mogoče reči, da prisotnost zanikanja pri jezikovnih uporabnikih povečuje občutek, da »rodilnik mora biti rabljen«; to že v prvi polovici 20. stoletja ugotavlja Breznik (1943: 190). Glede na prisotnost dodatnih skladenjskih dejavnikov se uporabniki sprašujejo, »ali mora biti res rodilnik ali je lahko tudi tožilnik«, in obratno: »raje bi rodilnik, pa je (menda) bolj prav tožilnik«.

Kot že omenjeno, se omejujemo na problematiko rodilnika zanikanja ob tožilniški glagolski vezavi – vprašanja o (ne)prehodu sklona osebka iz imenovalnika v rodilnik ob (ne)zanikanju njegovega obstoja, podredno še nahajanja kje, so namreč precej

2 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/category/67/zanikanje.

redkejša (npr. Rodilnik zanikanja 4[3] (Bizjak Končar 2016)). Poleg tega je takšna uporaba rodilnika regularna v večini slovanskih jezikov; večji izjemi sta slovaščina in zlasti češčina (Pirnat 2015: 16).

2.1 Domet vpliva zanikanja: »čez« nedoločniško dopolnilo ali na dele povedi, ki niso predmet zanikanega dejanja

Posplošeni zapis:

NE {moči, hoteti, želeti …} *delati/narediti* sam$^{\mathbf{rod}(?\ tož)}$

V Svetovalnici problematiko odpirata dva odgovora: Kdaj uporabiti zaimek »kar« in kdaj »česar«?[4] (Krvina 2018) in Posebnosti pri zanikanem rodilniku[5] (Krvina 2016), za katera je bila opravljena krajša analiza gradiva.

Nikalnica ob glagolu z nedoločnikom kot obveznim dopolnilom (gre zlasti za naklonske glagole *moči*, *hoteti*, *želeti* ipd., sorodne glagole tipa *uspeti*, *nameravati* in fazne glagole) zadeva glagolsko celoto – čeprav na predmet formalno prehaja dopolnilo v nedoločniku, ne pa jedro glagolske zveze. To ob zanikanju pomeni rabo rodilnika namesto tožilnika (npr. ***ne*** *smeš* brati *knjig**e***; *naša družina je enotna,* ***česar*** *sosedom* ***ne*** *uspe* doseči), kar v prvi polovici 20. stoletja za takratno (knjižno) slovenščino ugotavlja Breznik (1943: 179–187) in za drugo polovico 20. stoletja Toporišič (2004: 501). Podobno stanje (izrazita prevlada rodilnika) izkazuje jezikovno gradivo, zbrano v sodobnih besedilnih korpusih.

Na možnost odstopa od teh ugotovitev v odzivu na Breznikovo razpravo *Stavčna negacija v slovenščini* opozarja Jesenovec (1943: 152) – zlasti v zvezi z »oddaljenostjo nikalnice od objekta«: če je blizu predmeta dejanja, je večja tudi možnost za rabo rodilnika. Svoj dvom o ustreznosti zgolj rodilnika utemeljuje s primerom *nimam oblasti odpuščati grehe* (bolje kot *grehov*). Ta primer kljub zbližanemu pomenu z *ne smem odpuščati grehov* po strukturi sicer spada k vplivu zanikanja na dele povedi, ki niso predmet zanikanega dejanja.

[sam^{im}/prisl //] NE *dejanje* [// sam^{rod}] *nedoločnik* dopolnilo$^{\mathbf{tož}/rod}$

V primeru, ki ga obravnava odgovor Rodilnik zanikanja 3[6] (Krvina 2014), je tako zanikan le prvi del zveze, nedoločniško dopolnilo – ki ga je tu brez pomenskega premika mogoče pretvoriti v odvisnik – pa ne: *namen določbe* ***ni*** *zagotavljati* > *namen določbe* ***ni****, da zagotavlja*. Za predmet, na katerega prehaja nedoločnik (*zagotavljati zaščit**o***), je zato pričakovano, da stoji v tožilniku: *namen določbe ni zagotavljati zaščito* – ob pretvorbi v odvisnik je to tudi edina možnost. Tožilnik kot edino ustrezno rabo tu zagovarja tudi Breznik (1943: 187–190). Jesenovec (1943: 152) se zopet ne strinja povsem, ker da je »v živi sodobni ljudski govorici in v jezikovnem čutu« tu, zlasti če je nikalnica blizu, utemeljena tudi raba rodilnika; navaja primer, ki je sprejemljiv tako s tožilnikom kot z rodilnikom: »resnico/resnice ni zmeraj lahko govoriti«. Kot kaže

3 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1155/rodilnik-zanikanja-4.
4 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/3387/kdaj-uporabiti-zaimek-kar-in-kdaj-česar.
5 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1720/posebnosti-pri-zanikanem-rodilniku.
6 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/79/rodilnik-zanikanja-3.

tudi sodobno jezikovno gradivo, so Jesenovčevi pomisleki upravičeni: v obravnavanih primerih raba rodilnika skoraj dosega rabo tožilnika (*naš namen **ni** zaostrovati spor* : *naš namen **ni** zmanjševati pomen**a** problematike*) – tolikšen je vpliv prisotnosti zanikanja. Jesenovec opozarja, da omenjeno težnjo »ob zanikanju vse v rodilnik« opaža tudi Breznik.

Primer *Kupci **ne** bi smeli biti prisiljeni predložiti pogodbe/pogodb* (množina) iz odgovora Izbira ustreznega sklona: rodilnik ali tožilnik?[7] (Krvina 2016) se tiče še problematike iz prejšnjega odstavka; zanikano je dejanje, ki prehaja na kupce (*kupcev ne bi smeli prisiliti*), medtem ko nedoločnik lahko zopet pretvorimo v odvisnik (*prisiliti predložiti* > *prisiliti, da predložijo*). Kljub temu je vpliv prisotnosti zanikanja – še toliko bolj, ker zanikano dejanje stoji v trpniku in se zato sklon prizadetega v imenovalniku ne spreminja – zadosten, da tožilnik (ki bi ga sicer priporočili) nad rodilnikom ne prevladuje bistveno.

Posebej zagonetni so primeri tipa

NE *dejanje* sam^{rod} **[kot]** dopolnilo[sam/prid]$^{\textbf{tož}/\text{rod}}$,

ki jih zadevata tako prejšnji odgovor kot Zanikanje – rodilnik ali tožilnik?[8] (Krvina 2017). Podrobnejše obravnave (omemba pri Brezniku 1943: 178) še niso bili deležni. Odločitev, ali rabiti tožilnik ali rodilnik (ki glede na sodobno korpusno gradivo v teh strukturah za tožilnikom zopet ne zaostaja bistveno), se zdi odvisna zlasti od interpretacije: če razumemo dopolnilo za *kot* v vlogi načinovnega prislova, ki ga lahko pretvorimo v odvisnik (***ne** jemljite študij**a** kot zabavo* > *kot jemljete zabavo*; *vodenj**a** **ne** sprejema kot službo* > *kot sprejema službo*), potem stoji v tožilniku (rodilnik ni izključen: *izpad**a** **ni** sprejel kot tragedij**e*** > *kot da je tragedija*). Če pa taka pretvorba ni smiselna, je verjetnejša razlaga, da dopolnilo za *kot* predstavlja neke vrste desni, a ujemalni prilastek, ki v sklonu sledi jedru (***ni** poznal jezik**a** kot celot**e***; ***ne** mara monodram**e** kot vrst**e** igralčeve izpovedi*) – to pa stoji v rodilniku.

Kot vidimo, bi se lahko v primerih »večje oddaljenosti od nikalnice« načeloma strinjali s pomisleki Jesenovca (1943) ob Breznikovi »striktnosti«: pri delih povedi, ki se jih zanikanje neposredno ne tiče,[9] je praviloma priporočljiva raba tožilnika. Vendar pa je tudi raba rodilnika zaradi velikega dometa vpliva zanikanja tako razširjena, da je ne moremo označevati kot neustrezno. V jezikovni rabi torej tu obstaja dvojničnost tožilnik : rodilnik.

2.2 Zanikanje ne samega dejanja ali ob elipsi dejanja

dejanje **NE** sam$^{\textbf{tož}}$, {temveč, pač pa …} sam^{tož} **(→)** [izraženo] NE *dejanje* (**globinsko**: NE) sam$^{\textbf{rod}/\text{tož}}$, {temveč, pač pa …} sam^{tož}

V slovenščini se v primerjavi z nekaterimi drugimi slovanskimi jeziki (npr.

7 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1143/izbira-ustreznega-sklona-rodilnik-ali-tožilnik.

8 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2093/zanikanje-rodilnik-ali-to%C5%BEilnik.

9 Se pa, kot že omenjeno, tiče obveznega nedoločniškega dopolnila in njegovega predmeta ob naklonskih, njim sorodnih in faznih glagolih, ker tvori z zanikanim dejanjem celoto, ki je brez pomenskega premika ni mogoče razbiti s pretvorbo v odvisnik: *želi*, *namerava*, *začne delati* > *da dela (želi/hoče, da [kdo drug] dela).

ruščino ali poljščino: *ja **ne očen'** dovolen* : *jestem **nie za bardzo** zadowolony* : ***nisem** preveč zadovoljen*; ?sem **ne preveč** zadovoljen) del povedi, ki ni dejanje, izraženo zanika sorazmerno redkeje kot sámo dejanje (Kaučič-Baša 1982: 305–315) – tudi če dejansko želimo zanikati ta del povedi, ne pa dejanje; npr. *pišem **ne** knjigo, pač pa članek* → ***ne** pišem knjig**e**, pač pa članek*. Ob formalnem zanikanju dejanja, globinsko pa predmeta, lahko to ob sicer običajni rabi rodilnika poudarimo z rabo tožilnika, zlasti v dvostavčni povedi s trdilnim drugim stavkom: ***ne** pišem knjig**o**, pač pa članek* (Breznik 1943: 177; Kaučič-Baša 1982: 313–315; Toporišič 2004: 501).

Vprašanje zanikanosti dejanja ali katerega drugega dela povedi se pojavlja tudi ob njegovi elipsi, zlasti v dvostavčni povedi s trdilnim prvim stavkom.

dejanje sam^{tož}, {ne pa, in ne …} (**elipsa: dejanje**) sam$^{\mathbf{rod}/tož}$

Kot je razvidno iz odgovora Rodilnik ali tožilnik ob elipsi[10] (Krvina 2018), se tudi ob elipsi dejanja kaže, da se zanikanje v slovenščini ne glede na to, ali je globinsko dejanje dejansko zanikano ali ne, formalno izraža, kot bi bilo zanikano. Za dejanjem v elipsi je ob prisotnosti nikalnice – in to celo kot delom vezniške zveze tipa *ne pa*, *in ne* – izbira sklona predmeta razmeroma izrazito (okoli 3 : 1) v prid rodilnika: *s testom preverimo zmožnost pisnega izražanja v drugem jeziku, in **ne** poznavanj**a**/poznavanje tematskega področja*. Tudi tu lahko govorimo o izrazitem vplivu same prisotnosti zanikanja; če se naslonimo na Jesenovčeve ugotovitve (1943): ker je tu nikalnica v »kontaktni poziciji« (predmet dejanja v elipsi sledi neposredno za njo), je verjetnost za rabo rodilnika še toliko večja kot tedaj, ko je vpliv nikalnice bolj »oddaljen«.

V rabi tu določena dvojničnost obstaja: tožilnik sicer je mogoče rabiti, vendar pa je rodilnik v (izraziti) prednosti. Globinsko zanikanje katerega koli dela povedi se v slovenščini namreč praviloma izraža z zanikanjem dejanja – tudi če to stoji v elipsi.

2.3 Zanikanje dejanja ob vprašanju trpnik : splošna vršilskost

osebek^{im} NE *dejanje*$^{\mathbf{trpnik\ (se)}}$ (~ ↔ ~) NE *dejanje*[***se***$^{\mathbf{kdor\ koli}}$] **sam**$^{\mathbf{rod}}$

V odgovoru Sklon predmeta za zanikanim glagolom[11] (Krvina 2017) – in sklicih v njem – obravnavana tematika presega zgolj vprašanje rabe rodilnika zanikanja. Kar nekaj pozornosti se ji namenja tudi v strokovni literaturi – razmeroma podrobno je obdelana že pri Toporišiču (2004: 501–505).

Pri dvomih o rabi rodilnika zanikanja so problematične oblike s *se*, ki so (tudi) trpniške, saj v sedanjiku glagol *biti* + deležnik na *-n/-t* izraža zlasti stanje (prim. odgovor Glagolski način: »Vrata so se zaprla«[12] (Krvina 2019)). Primer v odgovoru se glede rabe rodilnika zanikanja sicer tiče tudi podpoglavja 2.1 (***ne** sme se peti sveta noč*). Ni izrazito problematičen, saj gre najverjetneje za trpnik – in je torej najustreznejša, priporočena raba imenovalnika. Vendar pa vsaj možnost ne le trpnika (za konkretni primer petja pesmi), pač pa tudi splošnovršilskosti z bolj generičnim pomenom (kot splošno veljavno navodilo) – ob homonimnosti imenovalniške in tožilniške

10 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/3388/rodilnik-ali-to%C5%BEilnik-ob-elipsi.
11 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1783/sklon-predmeta-za-zanikanim-glagolom.
12 https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/3513/glagolski-način-vrata-so-se-zaprla.

oblike samostalnika kot dodatnem dejavniku – odpira možnost interpretacije, da gre v nezanikani povedi lahko tudi za tožilnik (*sme se peti sveta noč* : *sme se peti svet**o** noč*). Ta bi bil ob zanikanju seveda podvržen prehodu v rodilnik (***ne** sme se peti svet**e** noč**i***).

Če bi pri neživem prizadetem kot o predmetu (ki ob zanikanju iz tožilnika prehaja v rodilnik) lahko razmišljali zlasti pri izražanju splošnovršilskosti dejanja, pa pri živem, zlasti človeškem prizadetem to velja že za sam trpnik: človeški osebek dejanje zelo verjetno (lahko) opravlja sam (npr. *otroc**i** **se** kopajo vsak dan* [plavajo sami]). Za jasno izraženost, da nastopa v vlogi prizadetega, ne pa vršilca dejanja, je zato raba tožilnika ne le možna, pač pa nujna (Toporišič 2004: 504): *otrok**e** **se** kopa vsak dan* [jih kopajo starši]. Ob zanikanju se sklon predmeta spremeni iz tožilnika v rodilnik: *otrók **se ne** kopa vsak dan*. Analogija z živim prizadetim bi k izravnavi skladenjske strukture ((NE) *dejanje*^{se} + sam^{tož}/(sam^{rod})) v trpnem pomenu lahko spodbudila še neživo prizadeto. Pri tem bi se sicer zabrisala formalna meja med trpnostjo (prizadeto v imenovalniku) in splošnovršilskostjo (prizadeto v tožilniku).

Kot vidimo, gre tu za problematiko, ki zahteva poglobljeno in večplastno analizo sodobnega jezikovnega gradiva (tudi z normativnega vidika), rodilnik zanikanja pa predstavlja le enega od (spremljajočih) dejavnikov.

3 Hiperkorekcija

Širše gledano bi kot pretirano rabo rodilnika, brž ko se pojavi zanikanje, lahko razumeli že njegovo rabo, ko ob nikalnici pred dejanjem zajema dele povedi, na katere zanikano dejanje ne prehaja kot na predmet (***ni** namen* <u>*zagotavljati*</u> *zaščit**e*** > <u>*da zagotavlja*</u> *zaščit**o***) – tu sicer tožilnik prevladuje, a ne izrazito. Podobno bi lahko razmišljali ob prevladujoči rabi rodilnika zanikanja tudi, ko globinsko ni zanikano sámo dejanje, še bolj pa ob elipsi zanikanega dejanja – kar pa je regularno in za slovenščino tako značilno, da o hiperkorekciji ne moremo govoriti.

Pri elipsi zanikanega dejanja smo ugotavljali, da čeprav nikalnica pogosto stoji v vezniški zvezi (*in **ne**, **ne** pa*), še vedno deluje tako, da je dejanje zanikano, zato predmet stoji pretežno v rodilniku. Drugače pa je pri vezniški zvezi ***ne** da bi*, kjer velika večina primerov kaže,[13] da dejanje ni več razumljeno kot zanikano. To bi morda lahko razlagali z večjo oddaljenostjo nikalnice od predmeta dejanja (≥ 4 mesta). Primeri z rodilnikom se pojavljajo sporadično, npr. *postavili ste trditev, <u>ne da bi</u> zanjo razgrnili dokaz**ov***; *v praksi je težko uživati drogo, <u>ne da bi</u> naredil prekršk**a***; *ne bodo sodelovali v nobeni vladi, <u>ne da bi</u> prej dobili mandat**a** volilcev*; *bolezen poteka dolga leta, <u>ne da bi</u> povzročila težav*; *sede za mizo, <u>ne da bi</u> snel klobuk**a***.

13 Ob primerjavi iskanj [word="ne"][word="da"][word="bi"][]{0,1}[tag="G.*"][tag="S...**t**.*"] (tožilnik) : [word="ne"][word="da"][word="bi"][]{0,1}[tag="G.*"][tag="S...**r**.*"] (rodilnik) = 18,1 : 1. Dejansko je delež rodilnika zanikanja še manjši, saj glavni del najdenega rodilnika predstavljajo glagoli z rodilniško vezavo (npr. *ne da bi **se zavedal** posledic*, *ne da bi **se dotaknil** bolezni*) ter homonimne oblike, zlasti tožilnik množine s./ž. sp. in ednine m. sp. živo^{+} (npr. *ne da bi preveril dejstv**a***, *ne da bi sanirali anomalij**e***, *ne da bi jahal slon**a***). Gre za posledico napak pri avtomatskem označevanju – občasno celo pri besedni vrsti (*ne da bi sploh šli **pit***).

Sporadičnost je vidna tudi pri pojavnosti po virih, saj glede na značilnosti korpusa Gigafida (prevlada publicistike) nobena zvrst posebej ne izstopa: *Delo* (12) + *Dnevnik* (8) + ostali tisk (15) + splet (14) + strokovna besedila (5) + leposlovje (5) = 59. Delež rodilnika zanikanja torej znaša 59/349 = 16,9 % vseh rodilniških pojavitev (gl. opombo 13). V razmerju do vsote rodilnika zanikanja in mnogo pogostejšega tožilnika je ta delež neznaten: 59/(59 + 6310) = 0,9 %. Rodilniške pojavitve v tej funkciji zato glede na jedrno rabo rodilnika zanikanja lahko obravnavamo kot obrobne; v zvezi z Breznikovim opažanjem že v prvi polovici 20. stoletja, da pri govorcih obstaja težnja »ob zanikanju vse v rodilnik«, bi lahko govorili tudi o hiperkorekciji.

4 Zaključek

Rodilnik zanikanja, ko se nepredložni tožilniški predmet ob zanikanju dejanja zamenja z rodilniškim, je pojav, ki je v sodobni slovenščini (še vedno) izrazit in predstavlja eno od njenih tipskih lastnosti; od drugih slovanskih jezikov je značilen za poljščino. Posebnost slovenščine je, da tudi ob globinskem zanikanju drugih delov povedi to izraža z zanikanjem dejanja; to velja celo ob elipsi, kar se kaže s prevlado predmeta v rodilniku za nikalnico ob neizraženem dejanju. Vpliv prisotnosti zanikanja je tolikšen, da ob sicer nekoliko pogostejši rabi tožilnika zajema celo predmet, na katerega prehaja nezanikano nedoločniško dopolnilo zanikanega dejanja, pretvorljivo v odvisnik brez pomenskega premika (***ni*** *namen zagotavljati zaščit****o/-e***; > *da zagotavlja zaščito*). Pri tem igra določeno vlogo tudi oddaljenost nikalnice od predmeta dejanja; še bolj se to kaže v vezniških zvezah, kjer ***ne*** *da bi* (oddaljenost ≥ 4 mesta) v nasprotju z *in* ***ne*** ali ***ne*** *pa* prehoda predmeta v rodilnik ne povzroča; sporadične rodilniške pojavitve je tu mogoče razumeti kot obroben pojav in s tem kot hiperkorekcijo.

Viri in literatura

Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU [= Svetovalnica]. https://svetovalnica.zrc-sazu.si/ (dostop 10. 5.–15. 5. 2019)

Gigafida 2.0. www.clarin.si/noske/run.cgi/first_form?corpname=gfida20_dedup (dostop 10. 5.–15. 5. 2019)

BREZNIK, Anton, 1943: Stavčna negacija v slovenščini. *Razprave Filozofsko-filološko-historičnega razreda Akademije znanosti in umetnosti* XXI/1. 159–200.

ILC, Gašper, 2008: O zanikanju in nikalnici v slovenščini. *Jezik in slovstvo* LIII/2. 65–79.

JESENOVEC, France, 1943: *Breznik Anton: Stavčna negacija v slovenščini*. Dom in svet LII/2. 150–153.

KAUČIČ-BAŠA, Majda, 1982: Rodilnik zanikanja. *Slavistična revija* XXX/3. 305–321.

PIRNAT, Žiga, 2015: Genesis of the Genitive of Negation in Balto-Slavic and Its Evidence in Contemporary Slovenian. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* X. 3–52.

TOPORIŠIČ, Jože, [4]2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

STEREOTIPNE PODOBE GEOGRAFSKIH IN DRUŽBENIH GOVORIC V MEDIJIH

Tina Lengar Verovnik
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana in
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.229-235

Geografskim in družbenim govoricam se pogosto začne pripisovati družbene pomene, ki ne temeljijo na objektivnih presojah, temveč na vzpostavljanju arbitrarnih povezav med posameznimi jezikovnimi prvinami ali celotnimi govornimi različicami ter družbenim statusom in lastnostmi njihovih govorcev. V slovenskih govornih medijih se tovrstne stereotipne podobe uporabljajo zlasti v zabavnih vsebinah in oglasih, a ne nujno le tam. V prispevku nas bo zanimalo tudi, kje so oz. bi morale biti meje tovrstnih medijskih reprezentacij.

jezik, mediji, stereotip, narečje, sociolekt

Dialects and sociolects are often attributed social meanings that are not based on objective judgments, but on the establishment of arbitrary links between individual language elements or entire language variants and the social status and characteristics of their speakers. In Slovene spoken media, such stereotyped images are used in particular in entertainment and advertising, but not necessarily only there. In the article, I shall also consider where the boundaries of such media representations are or should be.

language, media, stereotype, dialect, sociolect

1 Uvod

Decembra 2018, v času prednovoletnih zabav, so na slovenskem javnem radiu predvajali oglas Agencije za varnost prometa, v katerem očitno okajenemu gostu lokala nekdo pravi: »Daj no, stari, pamet u glavo. Pa za par everčkov te jaz varno prepeljem domov. Ajde, pospravi ključe in greva.«[1] Pri poslušanju takoj pade v uho očitna sociolektalna obarvanost govora s prepoznavnimi trdimi *l*-ji, srednjimi *e*-ji in mehkejšimi *č*-ji: poslušalec naj bi v govorcu prepoznal priseljenca iz ene od nekdanjih jugoslovanskih republik, pri tem naj bi mu prepoznavo olajšalo tudi dejstvo, da gre za taksista, torej nekoga, ki opravlja slabše plačan (in cenjen) poklic. Uporaba geografsko in družbeno zaznamovanega govora v oglaševanju in medijih nasploh ni novost; oglas bolj kot rabo neknjižne zvrsti pod vprašaj postavlja (iz)rabo in reproduciranje stereotipne predstave o določeni družbeni skupini v nepridobitnem, celo vzgojnem

1 Daljša televizijska verzija oglasa z naslovom *Alkohol ubija* je dostopna prek spletne strani Agencije za varnost prometa (www.avp-rs.si/preventiva/gradiva/oglasi-in-videi).

oglasu (po tipologiji, predstavljeni v Korošec 2005). Kje so oz. kje bi morale biti meje tovrstnih medijskih reprezentacij, ne le v oglaševanju?

2 O stereotipih

Pojem *stereotip* v družboslovnem in humanističnem raziskovanju nima enovite definicije; marsikdaj ga je težko razmejiti tudi od sorodnih pojmov, kot sta *predsodek* ali *kategorija*. Mikolič (2008: 69) razliko med stereotipi in predsodki vzpostavlja na temelju dispozicije do določene družbene skupine: medtem ko so stereotipi kolektivne predstave, ki nastajajo kot rezultat sklepanja na osnovi omejenih informacij in človekove potrebe, da poenostavi kompleksnost sveta (in imajo lahko kot taki tudi pozitivno dispozicijo), pa so predsodki »negativna in emocionalno nabita stališča do določenih družbenih skupin, ki temeljijo na napačnih in nefleksibilnih posplošitvah, tj. na negativnih socialnih stereotipih«. Pickering (2001: 2–4) svari tudi pred zamenjevanjem ali enačenjem pojmov *stereotip* in *kategorija*: razmišljanje s pomočjo kategorij je nujno za oblikovanje miselnih zemljevidov, ki nam pomagajo pri razumevanju sveta in vsakodnevnem delovanju v njem, tako pri družbenih odnosih in stikih kot pri govorjenju in pisanju. Kategorije so torej nujno potrebna kognitivna orodja, stereotipi pa so prvine širših kulturnih praks in procesov, kot nosilci ideoloških pogledov in vrednot pa niso nujni za dojemanje in kognitivno organiziranje družbenega sveta, v katerem živimo. Avtor dodaja, da stereotipiziranje ustvarja iluzijo natančnosti pri opredeljevanju in vrednotenju drugih ljudi, vendar so stereotipi netočni ravno zato, ker prikazujejo neko družbeno skupino ali kategorijo kot homogeno. Proces poteka tako, da se posamezne oblike vedenja, nagnjenja ali (osebne) značilnosti izolirajo ali izvzamejo iz konteksta in nato povratno pripišejo vsem posameznikom, ki so povezani z določeno skupino ali kategorijo.

3 Stereotipiziranje in jezik

Pri stereotipih o jeziku in njegovih govorcih proces poteka prek oblikovanja sodb o jeziku, ki se po Balažic Bulc (2009: 181) lahko nanašajo bodisi na jezik na splošno, bodisi na posamezne jezike ali jezikovne variante, bodisi na govor posameznika. Stereotipne predstave, tudi če se nanašajo na jezik(e) ali njihove različice, pa nikoli ne ostajajo zgolj v prostoru »splošnega«, temveč vedno prizadenejo posameznike iz določene skupine. Kot nazorno opisuje Akerman (2008: 329), stereotipne predstave vplivajo tudi na celostno dojemanje posameznikov: »Ker jecljam in ker je potemtakem moj govor označen kot drugačen v negativnem smislu pomena besede, sem v očeh mnogih ‘drugačna’ tudi jaz. Moja drugačnost pa ne ostaja omejena le na drugačen način govora, pač pa se razteza na vso mojo osebnost.« O ljudeh, ki jecljajo, se je uveljavilo mnogo stereotipnih sodb, ki jih prikazujejo kot neumne, manj sposobne, lene, nemočne, po naravi tihe, plahe ipd. (prav tam). Podobne negativne ali pozitivne stereotipne predstave se v določeni družbi oblikujejo tudi o tujih jezikih, ki so lahko lepi, grdi, lahki, težki, mehki, grobi, melodični ipd., pa tudi o govorcih posameznih jezikov, ki so lahko bolj ali manj izobraženi, ambiciozni, iskreni, pametni, vljudni ipd. (Balažic Bulc 2009: 181, 183–191).

4 Stereotipi o geografskih in družbenih govoricah

Tudi geografskim in družbenim govoricam se pogosto začne pripisovati družbene pomene, ki ne temeljijo na objektivnih presojah, temveč na vzpostavljanju arbitrarnih povezav med posameznimi jezikovnim prvinami ali celotnimi govornimi različicami (posledično pa seveda tudi njihovimi govorci) ter njihovim družbenim statusom oz. prestižem in družbeno (ne)privlačnostjo oz. (ne)všečnostjo (Coupland 2007: 22). Posledica tega procesa je splošno razširjeno (stereotipno) prepričanje, da lahko določeni jezikovni varianti pripišemo »objektivni« oz. »naravni« pomen tipa *nižji družbeni status*, *neizobražen govorec* ipd.

Slovenske govorice pri tem niso izjema: štajerski govori se npr. pogosto uporabljajo za karakterizacijo komičnih, zabavnih ali celo omejenih likov, neresnih situacij ipd.; primorski se povezujejo z mediteransko ležernostjo, tudi z gurmanskimi užitki; govorica priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik se uporablja za karakterizacijo komičnih likov, ki navadno opravljajo najslabše vrednotena dela; prekmurski govori so povezani s skrajno drugačnostjo, skorajda eksotičnostjo, ali pač nerazumljivostjo (Lengar Verovnik 2012: 149). Za slovenske regionalne govorice, vezane na (osrednjo) Štajersko, Koroško, Dolenjsko, Gorenjsko, (širšo) Ljubljano, Primorsko in Panonsko, je njihovo percepcijo med govorci raziskoval Lundberg (2010), ki je anketirance spraševal, kje v Sloveniji se govori najlepša slovenščina, kje najgrša in kje so Slovenci najbolj lojalni do svoje narečne govorice. Ugotavlja, da je večina anketirancev kot najlepše dojemala lastno narečje, kot na splošno najlepša se je pokazala (osrednje)štajerska regionalna govorica, kot najgrša pa panonska. Lundberg (2010: 52–53) piše, da pri tem najverjetneje ne gre za preproste estetske sodbe, saj raziskave perceptivne dialektologije kažejo, da *lep* pomeni tudi *bližji jezikovnemu standardu*, *grd* pa je pogosto povezan z *nerazumljiv*.

Stereotipi – ne le o jeziku in njihovih govorcih – se reproducirajo na različne načine, izjemno pomembna je pri tem vloga množičnih in popularnih medijev ter kulturne industrije. Akerman (2009: 330) za like, ki jecljajo v literaturi, filmih in risankah, ugotavlja, da redko prevzemajo pomembne vloge ter da mediji tako dodatno krepijo stereotipne podobe, namesto da bi postopoma širili koncept normalnosti. Šabec (2007: 104) v razpravi o stereotipih o etničnih manjšinah opaža, da se množični mediji pri takšnem postopanju sklicujejo na javnost, češ da želijo zadostiti njenim »potrebam in željam«. Vendar avtorica opozarja, da gre v resnici za recipročen odnos, ki ga producirajo mediji sami, saj je »vsakdanji govor pogosto interpretacija informacij, posredovanih zlasti prek množičnih medijev ali drugih institucionalnih diskurzov na družbeni ravni, množični mediji pa, nasprotno, reproducirajo in rekonstruirajo stališča in govor (o etničnih manjšinah) članov družbenih skupin« (prav tam). Kako to počnejo govorni mediji v primeru slovenskih geografskih in družbenih govoric, bomo ob nekaterih konkretnih primerih pogledali v nadaljevanju prispevka, vendar je treba najprej na kratko osvetliti in ilustrirati splošni odnos do neknjižnega govora v slovenskem medijskem prostoru.

5 Slovenski govorni mediji in neknjižne govorice

Skladno s prevladujočim modelom socialnih zvrsti je bil vsaj do osemdesetih let 20. stoletja »naravna« izbira v slovenskih govornih medijih knjižni jezik (z izjemo takrat še oddaje *Val 202*, ki je že v sedemdesetih letih v eter pripeljala tudi govorico nešolanih govorcev). V osemdesetih letih se je začel ta model rahljati (Kalin Golob 2013: 201), v devetdesetih pa so se z okrepljeno produkcijo besedil, nekajkratnim povečanjem medijskega govornega prostora in vse večjo žanrsko diverzifikacijo (Stabej 2010: 82–85) začele neknjižne zvrsti vse bolj uveljavljati, seveda z žanrskimi oz. diskurzivnimi omejitvami. Vendar pri tem ne gre za preprost prenos zasebnih govornih praks v medije, temveč so te zgolj izhodišče za oblikovanje medijsko učinkovitega neknjižnega govora, ki je vedno prirejen oz. igran (Tolson 2006: 10–11, 34). Sleng kot govorica mladih je bil konec devetdesetih let v oddaji *Videošpon* npr. uporabljen kot jezikovni kod, ki naj (nazaj) pred televizorje privablja mlade gledalce. Voditelj Jonas Žnidaršič pa kljub prevladujočemu drugačnemu prepričanju gledalcev za svojo govorico v oddaji pravi, da se je zaradi igralske izobrazbe naučil svojo ljubljanščino na televiziji govoriti na »pravilen« način, pri katerem denimo nikoli ni naredil napake pri rabi dvojine (Kalin Golob 2015: 40).

Geografske govorice so se na televiziji začele sprva pojavljati v skečih oz. humornih vložkih, ki jih je odigral nek lik (npr. znameniti *Košnikov ata* Mita Trefalta). Kasneje so postale razpoznavna lastnost nekaterih voditeljev razvedrilnega programa, ki jih je sproščenost (tudi v jeziku) naredila ljudem bližje. Danes neknjižnost tako ni več le »humorni vložek, presenečenje, eksces, ampak imitacija pogovora, ki pritegne gledalca, lačnega sprostitve« (Kalin Golob 2013: 202). Tudi ko se je prvič pojavilo vodenje javne prireditve (ki ima kljub prisotnemu občinstvu pretežno televizijske gledalce) v povsem neknjižni zvrsti (govor Jurija Zrneca na podelitvi viktorjev leta 2006), je doživelo burne reakcije (gl. Kalin Golob 2009). Sčasoma pa je postalo izbiranje govora, ki je blizu voditeljevemu idiolektu, razumljeno kot povsem sprejemljivo dodajanje osebne note, s katero se hkrati prepreči še togost in nepristnost. Tako sta tudi zadnji vodenji podelitve boba leta v mariborsko obarvani govorici voditelja Jurija Drevenška pri gledalcih bržkone vzbujali pretežno simpatije.

Še vedno pa je odnos gledalcev oz. poslušalcev do rabe geografsko zaznamovanega govora v diskurzih, ki niso (zgolj) razvedrilni, ambivalenten. Tipičen primer takega radijskega diskurza je vodenje programa, ki čeprav se lahko na nekaterih tipih medijev približuje geografski govorici, očitno ni odprt za vsakršno regionalno obarvanost. Zgovoren je primer, opisan v Kalin Golob (2015: 36): študent novinarstva z Jesenic, ki je v (mamini) želji, da bi se otresel kakršnekoli sociolektalne zaznamovanosti, razvil geografsko nezaznamovan idiolekt, na komercialnem radiu ni bil izbran, ker govori »preveč pravilno«, oni pa so hoteli nekoga s primorskim govorom. Zakaj ravno s primorskim in ne npr. s štajerskim? Ker je, kot kaže hiter vpogled v korpus Gigafida, štajerščina preveč »komercializirana v zabavljaške in marketinške namene«, ker je v sinhroniziranih animiranih filmih stereotipno »namenjena preprostim likom, ostali pa pridno klobasajo v ljubljanščini« ipd.?

Stabej (2007: 20) opaža, da dobivajo regionalno obarvane govorice sicer prestižnejši položaj v lokalnem okolju, v javnem (tudi medijskem, čeprav ne v celoti) pa postajajo vsaj »nevtralnejše oz. bolj pričakovane, ali z drugimi besedami, nemoteče in zato družbeno nesankcionirane v vseslovenski govorni situaciji«. Vendar primer oddaje *Avtopilot*, ki jo je Tadej Toš nekaj mesecev vodil na Valu 202, za »vseslovenski« medij kaže drugačno sliko. Voditeljev govor (po njegovih lastnih besedah plod mladosti na Ptuju, študija v Ljubljani, 17 let službe v Mariboru in 450.000 km v avtomobilu – torej ne več izrazito narečen)[2] je postal med poslušalci jabolko spora, pa čeprav denimo prepoznaven voditelj istega radijskega programa Miha Šalehar v svojem govoru prav tako posega po narečnih prvinah (vendar osrednjeslovenskih). Kot piše Šabec (2007: 109), stereotipov s kritičnim opozarjanjem nanje seveda ni mogoče odpraviti, brez njihovega problematiziranja pa njihov obstoj ni dovolj razpoznaven. Nemara se tudi zato v javnem mediju dogajajo zdrsi, kakršen je bila izjava voditelja v televizijski pogovorni oddaji *Polnočni klub* na temo žametnih (radijskih) glasov, češ da je v Sloveniji najbolj smešno, »če kdo po štajersko govori ali pa še kak hujši dialekt«.[3]

6 Stereotipne podobe v televizijskih in radijskih oglasih

Oglaševanje, razbremenjeno žanrskih omejitev (Kalin Golob 2013: 202), poskuša s pogovornostjo, narečnostjo, regionalnim ali družbenim barvanjem govora v televizijskih in radijskih oglasih prispevati k doseganju osnovnega cilja: karseda uspešno nagovoriti in pritegniti ciljno občinstvo. Raba geografskih govoric v oglasih v slovenskem prostoru ni novost. Že leta 1991 je nastal oglas za kraljico mortadel[4] v izrazitem goriškem govoru; eden novejših v regionalni govorici posnetih oglasnih spotov se začne s »Tou san ges, paradjz iz Prekmurja«[5] in se tudi nadaljuje s pripovedjo, zaznamovano z regionalnimi prvinami. Ker pri oglasih govor nikoli ne nastaja v praznem prostoru, ampak gre za večkodna sporočila (Kalin Golob 2013: 203), naslovnik sicer razpozna stereotipne pomene, ki jih omenjena oglasa reproducirata o primorskem oz. prekmurskem govor(c)u, vendar s pomočjo vizualnega dela oglasa razpozna tudi, da tvorci te stereotipe okvirjajo pozitivno: primorska ležernost in bonvivantstvo sta zaželeni lastnosti, ki ju je mogoče doseči ob oglaševanem izdelku; prekmurska (govorna) eksotičnost je skupaj z lojalnostjo regionalnemu prostoru predstavljena kot del zgodbe o uspehu.

Pri govornih oglasih snovalci v kombinaciji z neknjižnim govorom oz. prvinami pogosto posegajo še po humorju. Kot piše Korošec (2005: 131), »[z]abavnost dosega daljše pomnjenje tudi pri za oglaševanje nezainteresiranih, doseže se, da se oglas ne sprejema kot tak, ampak kot gledljiv komunikat, ki v oglasnem bloku prijetno rahlja strnjeno pogostnost vsiljivih in dolgočasnih […] oglasov«. To so gotovo imeli

2 Povzeto po oddaji *Avtopilot* z naslovom Melodije svobode in govora oz. Koliko narečja prenese nacionalni radio?, ki jo je Toš pripravil kot odziv na nestrpne in tudi spodbudne odzive na njegov govorni stil vodenja (dostopno prek https://val202.rtvslo.si/2015/11/melodije-svobode-in-govora).

3 Oddaja je dostopna prek https://4d.rtvslo.si/arhiv/%C5%BEametni%20glasovi (izjava se začne pri 32:53).

4 Oglas je dostopen prek www.youtube.com/watch?v=nT8P70zwYVY.

5 Oglas je dostopen prek www.facebook.com/watch/?v=1288712651177702.

v mislih tudi snovalci serije oglasov za Agencijo za varnost prometa, v katerih se pojavljajo tipski liki, gledalcem znani iz filma *Pr' Hostar* in iz drugih videov istih ustvarjalcev. Gre za stereotipizirane slovenske hipsterje, ruralne prebivalce ter priseljence iz nekdanjih jugoslovanskih republik in njihove v slovensko družbo bolj ali manj integrirane potomce. V obravnavani seriji oglasov,[6] ki imajo izrazito vzgojno in preventivno noto, so snovalci poskušali preobrniti stereotipni refleks, ki ga (domnevno) sproža družbena govorica te zadnje skupine in je bil opisan v uvodu tega prispevka. Osrednji lik oglasov namreč govori izrazito sociolektalno obarvano (veliko bolj kot taksist iz oglasa *Alkohol ubija*), a je v oglasnih zgodbah tisti »pozitivec«, ki brezbrižne, zaplankane ali vase zaverovane Slovence (v enem pa tudi postavljaškega člana lastne družbene skupine) razumno in empatično ali pač avtoritativno (odvisno od sogovornika) podučuje o ustreznem vedenju na cestah. Snovalci so govoru pridružili še dva stereotipna atributa, ki po Strsoglavec (2009: 86) značita priseljence ali njihove potomce: v vseh spotih značilno oblačilno kulturo (»najtipičnejši kos oblačila je trenirka, modni dodatek pa zajetna verižica«), v enem pa tudi glasbeni okus (»prevladuje glasbena zvrst turbo folk«). S tem pa so na vizualni ravni – nasprotno od nameravanega – ustaljeno stereotipno podobo le še utrdili. Glede na to, da ti oglasi ne prodajajo izdelka ali storitve, je kljub razvidno dobri nameri sprevračanja negativnih stereotipov njihova (večinska) uveljavljena reprezentacija tako trčila ob osnovni namen celotne akcije: vzgajati.

7 Zaključek

Po tem res kratkem pregledu se zdi, da se meja (ne)sprejemljivosti tako vstopanja geografskih in družbenih govoric v medijske diskurze kot njihove stereotipizirane rabe v oglaševanju vsaj delno prekriva z intenco žanra. Bolj ko se ta nagiba k zabavanju ali humorju, bolj je vključevanje teh govoric ali njihovih prvin lahko stvar estetske presoje in tehtanja, ali bo vnos neknjižnega pomenil uspelo inovacijo ali spodletelo tveganje. Kot opozarjata Pickering in Lockyer (2009: 4), pa bi morala biti zaradi tanke meje med humorjem in žaljivostjo tudi v zabavne vsebine nujno vključena etična presoja. Ta torej ni zgolj stvar žanrov, ki se od zabave nagibajo k tehtnejšim temam, ali žanrov, ki prevzemajo informativne oz. izobraževalne vloge in naloge – res pa je pri teh gotovo še bolj v ospredju.

Literatura

AKERMAN, Beata, 2008: Predsodki o ljudeh, ki jecljamo, diskriminacija in neprimerni odzivi družbe: naša vsakodnevna realnost. *Socialno delo* XLVII/3–6. 329–335.

BALAŽIC BULC, Tatjana, 2009: Odnos do tujih jezikov in njihova prepoznavnost v slovenski družbi. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 181–194.

COUPLAND, Nikolas, 2007: *Style. Language Variation and Identity*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

6 Tudi te je mogoče najti na spletni strani Agencije za varnost prometa (www.avp-rs.si/preventiva/gradiva/oglasi-in-videi).

Gigafida. www.gigafida.net (dostop 12. 5. 2019)

KALIN GOLOB, Monika, 2009: Razpadajoči modeli: pogovorne zvrsti na javni prireditvi. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 519–525.

KALIN GOLOB, Monika, 2013: Lačen si ful drugačen: v iskanju naslovnikovega jezika. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 201–2016.

KALIN GOLOB, Monika, 2015: Sociolects and media language: modernity, attractiveness, democratisation and marketisation. Peti-Stantić Anita, Mateusz-Milan Stanojević, Goranka Antunović (ur.): *Language varieties between norms and attitudes: South Slavic perspectives. Proceedings from the 2013 CALS conference*. Frankfurt am Main: P. Lang. 35–48.

KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

LENGAR VEROVNIK, Tina, 2012: *Radijska dvogovornost: jezikovne izbire novinarjev*. Ljubljana: Založba FDV.

LUNDBERG, Grant, 2010: Dialect usage in Slovenia. *Slovene Studies* XXXII/1–2. 43–66.

MIKOLIČ, Vesna, 2008: Diskurzivna narava stereotipov in predsodkov ter soočanje z njimi v sodobni demokratični družbi. *Jezik in slovstvo* LIII/1. 67–77.

PICKERING, Michael, LOCKYER, Sarah, 2009: The ethics and aesthetics of humour and comedy. Sarah Lockyer, Michael Pickering (ur.): *Beyond a Joke. The Limits of Humour*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. 1–26.

STABEJ, Marko, 2007: Jaz v nas. Nekaj tez o jeziku, identiteti in jezikoslovju na Slovenskem. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. *43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 13–24.

STABEJ, Marko, 2010: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

STRSOGLAVEC, Đurđa, 2009: Zakaj je voditeljica v trenerki čisto druga oz. ali (oblečeno) telo naredi čefurja? Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 45. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 85–91.

ŠABEC, Ksenija, 2007: Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 102–116.

TOLSON, Andrew, 2006: *Media Talk*. *Spoken Discourse on TV and Radio*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

SOCIALNOZVRSTNA ANALIZA GOVORA SLOVENSKIH GOVORCEV NA YOUTUBU

Ina Poteko
Polzela
inapoteko@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.237-246

Prispevek obravnava govor petih najpopularnejših slovenskih youtuberjev po številu naročnikov. Podatki o govorcih so bili zbrani z metodo anketiranja, s pravorečnimi analizami pa so bile določene socialne zvrsti jezika, ki jih govorijo. Pri tem so upoštevani tudi poseben javni govorni položaj, ki ga omogoča YouTube, predpriprava in zasebnost vsebine videoposnetkov.

YouTube, pravorečna analiza, socialne zvrsti, zasebno, javno

The article offers an analysis of the five most popular Slovene YouTubers, based on the number of their subscribers. The speakers' characteristics were collected by means of a survey. Language analysis was used to determine the variety of language spoken in YouTube videos. YouTube's special public speaking position, the preparation and privacy of the content were also taken into account.

YouTube, language analysis, variety of language, private, public

1 Predstavitev družbenega omrežja YouTube

YouTube je družbeno omrežje, na katerem lahko uporabniki objavijo svoje videoposnetke in spremljajo objave drugih (Trottier, Fuchs 2015: 4), poleg ogledov so torej tudi sami povabljeni k aktivnemu sodelovanju pri kreiranju in kroženju novih vsebin, to pa omogoča, da je stran odraz želja gledalcev (Burgess, Green 2009: 10, 103). Na splet je bil YouTube postavljen junija 2005, ustvarjen pa je bil z namenom biti demokratičen, torej omogočiti uporabnikom svetovnega spleta, da delijo svoje posnetke s komer koli. Uspeh strani med drugim lahko pripišemo temu, da omogoča preprosto nalaganje, objavo in ogled videoposnetkov brez posebnega tehnološkega znanja (Burgess, Green 2009: 1–2). Vsak mesec ga obišče več kot 1,9 milijarde prijavljenih uporabnikov, ki si dnevno ogledajo več kot milijardo ur videoposnetkov, od tega več kot 70 % na mobilnih napravah (*YouTube za medije*). Stran, ki je bila ustvarjena, da bi ljudje svoje videoposnetke lažje delili predvsem s prijatelji in znanci (Burgess, Green 2009: 3), ima danes jasno definirano poslanstvo,[1] omogoča deljenje osebnih izkušenj, »daje glas« komur koli s kamero in internetom, združuje ljudi, omogoča širjenje znanja itn. Ustvarja se nova kultura, kultura posameznikov, tisti, po

1 »Naše poslanstvo je vsem zagotoviti glas in jim pokazati svet. Naše vrednote temeljijo na štirih ključnih svoboščinah, ki nas definirajo: svoboda izražanja, obveščanja, priložnosti in pripadnosti.« (*YouTube*)

katerih se mladi zgledujejo, pa niso več le filmske zvezde in televizijske osebnosti, temveč tudi osebe, ki svoje življenje predstavljajo na spletu (Alloca 2018: xi–xiii).

2 Sprememba pojmovanja zasebnega in javnega danes

YouTube je platforma za deljenje videoposnetkov z namenom dobiti čim več ogledov in doseči čim več ljudi, saj to prinaša zaslužek. V nasprotju z javnostjo te platforme pa so posnetki, ki so pogosto zasebne narave; v predstavitvenem videu YouTuba je povedano: »To je najiskrenejši, najčistejši in najbolj neobdelan portret nas kot ljudi.«[2] Čeprav je torej youtuberje smiselno opredeliti kot javne govorce, ti z gledalci pogosto delijo trenutke iz zasebnega življenja, avtentično in intimno vsebino. Posledično se med njimi in gledalci vsaj na videz vzpostavi prijateljski odnos, podoben tistemu iz resničnega življenja, še posebej, ko ustvarjalec redno bere in odgovarja na komentarje, organizira dogodke, na katerih se spozna z gledalci itn. (Alloca 2018: 291).

Vse to neizogibno vpliva tudi na jezikovne izbire. Slovenski knjižni jezik se načeloma piše in govori na podlagi pisne predloge, v zasebnih, nepripravljenih in spontanih govornih situacijah pa se uporablja neknjižne zvrsti (Toporišič 2000: 15–21). Podobno je v preteklih stoletjih veljalo za angleščino, saj je bil do druge polovice 20. stoletja pisni jezik tisti, ki je standardiziral angleški jezik, nestandardna angleščina pa se je le govorila. V zadnjih nekaj desetletjih se je stanje začelo spreminjati, saj se je pogovorna angleščina začela zapisovati, to pa je povzročilo, da je angleščina danes tudi v pisanju mnogo bolj sproščena (Baron 2011: xii–xiv).

Za vsebino na YouTubu ne moremo trditi, da ni vnaprej premišljena in določena; z obdelavo posnetkov ustvarjalci dobro premislijo, katere dele bodo vključili v končni izdelek, a še vedno pogosto prikažejo spontano, sproščeno in zasebno dogajanje.[3] Vdor zasebnosti v javni prostor pomeni tudi sproščeno javno sporočanje, ki se ne razlikuje dosti od zasebnega jezikovnega koda (Tivadar 2018: 165). Kalin Golob (2004: 55–56) piše o neknjižnosti v razvedrilnih vsebinah v medijih celo kot o novem žanru, katerega značilnost je odklon od pričakovane knjižne govorice, pri tem pa ne gre za delno rabo neknjižnega jezika, temveč za izbiro govorca, da zaradi želje po sproščenosti in ustvarjanju stika s poslušalci uporablja neknjižni jezik. Na to vplivata ciljna publika in govorni položaj; če ta izhaja iz zasebne sfere, se pogovor uresničuje v neknjižni različici, da se to dogaja v javnih okoliščinah, pa je nepomembno (prav tam).

3 Analiza govora slovenskih youtuberjev

Namen pravorečne analize v tem prispevku je določiti socialne zvrsti govora youtuberjev. Pri tem sem se naslonila na Toporišičevo delitev socialnih zvrsti *v Slovenski slovnici*, pri leksiki pa sem upoštevala tudi kvalifikatorje iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in *Slovenskega pravopisa*.

2 »This is the rawest, purest, most unfiltered portrait of who we are as people.« (*YouTube: Our Brand Mission*)

3 Npr. opravljanje izzivov, vlogi, odgovarjanje na vprašanja gledalcev.

3.1 Gradivo

YouTube je težko metodološko enotno in nadzorovano raziskovati, saj se podatki ves čas spreminjajo: videoposnetki se nalagajo in brišejo,[4] dobivajo vse več ogledov, všečkov in komentarjev, na kanalih pa se spreminja število naročnikov. Analizirala sem pet najpopularnejših slovenskih youtuberjev po številu naročnikov, ki imajo kanal v slovenskem jeziku. Za namen raziskave sem YouTube intenzivno spremljala od januarja do maja 2019. Podatke, kateri so slovenski YouTube kanali z največ naročniki, sem najprej pridobila s spletne strani Social Blade, vendar so bili statistični podatki pomanjkljivi,[5] zato sem jih iskala še s pomočjo spletnih novic, socialnih omrežij in drugih posnetkov na YouTubu. Pri iskanju so bili ključni tudi YouTubovi algoritmi,[6] ki so mi predlagali posnetke različnih slovenskih youtuberjev.

Do 8. aprila 2019 je le pet slovenskih youtuberjev preseglo 25.000 naročnikov, z vsakega od teh kanalov pa sem analizirala videoposnetek, ki je imel do tega datuma največ ogledov.[7]

Kanal	Število naročnikov (8. 4. 2019)	Prevladujoča vsebina na kanalu	Videoposnetek z največ ogledi (8. 4. 2019)	Število ogledov (8. 4. 2019)
K_1	46.000	lepota, vlogi, izzivi, spoznaj me (Q & A)[7]	V_1: Fant ali brat | kdo me pozna bolje?	547.000
K_2	32.000	lepota, naredi sam, izzivi, vlogi, spoznaj me (Q & A)	V_2: Kako Narediti slime!! | DIY	258.000
K_3	28.000	vlogi (življenje in avtomobili)	V_3: Denise Dame nam je hotela vzeti nagrado! - Vlog #546	236.000
K_4	28.000	izzivi, vlogi, spoznaj me (Q & A)	V_4: Lyric prank on my friend!!! (Demi Lovato-Believe In Me Lyrics) *Slovenian Version	135.000
K_5	26.000	komedija	V_5: 10 najbolj bednih slovenskih komadov	463.000

Tabela 1: Najpopularnejši slovenski kanali na YouTubu in videoposnetki z največ ogledi.

4 Primer tega je odmevna slovenska youtuberka Denise Dame, ki je v času te raziskave s svojega kanala odstranila vse videoposnetke. O njej v svojih videih govorijo tudi Komotar Minuta, Neva Boškin, Kaya Solo idr.

5 Spletna stran Social Blade naj bi prikazala 250 YouTube kanalov z največ naročniki v izbrani državi, vendar že kanalov nekaterih analiziranih youtuberjev ni na seznamu, ni namreč K_3 in K_5 (*Social Blade*). Stran sem lahko uporabila le kot pomoč, ne pa kot zanesljiv seznam.

6 Na začetku delovanja je YouTube uporabniku predlagal videoposnetke, ki so imeli enake oznake kot tisti, ki si jih je že ogledal. Danes so ti algoritmi bolj zapleteni in mnogo boljši, gre namreč za t. i. strojno učenje, pri čemer računalniki pridejo do zaključkov na podlagi preteklih vzorcev in statističnih podatkov. Od leta 2017 se algoritmi avtomatično posodabljajo, podatke pa jim dajemo uporabniki s svojimi ogledi, všečki, kliki itn. (Alloca 2018: 10–12).

7 Vprašanja in odgovori.

Analizirala sem 500–550 besed vsakega posnetka (smiselne izseke z začetka, sredine in konca). Za potrebe analize je bila narejena preprosta transkripcija. Objavljeni videoposnetki so obdelani in zmontirani, zato sem upoštevala tudi te lastnosti.

Video-posnetek	**Vrsta**	**Predpriprava**	**Dolžina**	**Povprečna dolžina enega neprekinjenega segmenta videa**
V_1	izziv	priprava vprašanj, spontano odgovarjanje	26:29	35 s
V_2	naredi sam (angl. *DIY*)	govor posnet pozneje in dodan posnetku	5:58	4 s
V_3	vlog	spontano	7:50	6 s
V_4	potegavščina (angl. *prank*)	spontano	13:27	3,7 s
V_5	komedija	vnaprej pripravljena vsebina	13:56	5,5 s

Tabela 2: Najpopularnejši videoposnetki.

3.2 Anketa

Z metodo anketiranja sem pridobila podatke o analiziranih govorcih (starost, izobrazba, narečna skupina) in o starostni skupini, ki pretežno spremlja njihove posnetke na YouTubu. Anketo sem prek e-pošte in Instagrama poslala petim analiziranim slovenskim youtuberjem, ki so imeli do 18. aprila 2019 največ naročnikov. Odgovore sem zbirala od 26. februarja do 8. aprila 2019. Zanimalo me je tudi, ali se svojega javnega govornega položaja zavedajo, ali v povezavi s tem razmišljajo o jezikovnih izbirah in kakšen je njihov odnos do jezika, zato sem jim zastavila še štiri vprašanja polodprtega tipa in eno vprašanje odprtega tipa. Odgovori so predstavljeni v podpoglavju 3.4.

3.3 Toporišičeva kategorizacija socialnih zvrsti jezika v *Slovenski slovnici*

Pri določanju socialnih zvrsti govora youtuberjev sem upoštevala Toporišičevo delitev socialnih zvrsti jezika v *Slovenski slovnici* (2000). Loči jih na knjižni jezik (zborni in knjižnopogovorni) in neknjižnega (pokrajinski pogovorni in narečja), v kategorijo knjižnih zvrsti pa uvrsti še značilnosti neknjižnega pogovornega jezika, ki rade vdirajo v knjižnopogovornega. Verjetno je smiselno podvomiti v splošno razširjenost, rabo in izoblikovanost knjižnega pogovornega jezika, kot je predstavljen v *Slovenski slovnici*, saj ta ni tako enoten, odstopanj od knjižne izreke je namreč več (Tivadar 2004: 447). To Toporišič posredno priznava ravno z uvrstitvijo značilnosti neknjižnega pogovornega jezika v knjižni jezik. Vendar pa imajo opisi socialnih zvrsti precej pomanjkljivosti, ne vemo niti, od kod je Toporišič vzel gradivo za podane primere. Že pri značilnostih knjižnega pogovornega jezika mu lahko očitamo, da pri izgovoru nenaglašenega deležnika kot *-u* izpusti tiste, ki se končajo na *-al*

(npr. *ploskal*/*plosku*). Nadalje neknjižni pogovorni jezik po tej delitvi ni samostojna zvrst, čeprav našteva njegove značilnosti, pri tem pa ni jasno, ali so te še sprejemljive v knjižnem pogovornem jeziku. Pri teh značilnostih ne predvidi vseh redukcij, ki bi jih bilo smiselno uvrstiti v to kategorijo, podrobno namreč opiše le redukcije *i*-ja, ne pa tudi drugih glasov (Toporišič 2000: 13–24). V analizi sem v to kategorijo vključila še druge redukcije, ki so se pojavile pri govorcih iz različnih narečnih skupin in so podobne opisanim primerom v slovnici (npr. *kər*, *jəs*, *dans* itn.), preostale redukcije, delne redukcije in asimilacije pa sem smiselno uvrstila v neknjižne zvrsti jezika (npr. ljubljanski pokrajinski pogovorni jezik: *dons*, *kva*, *enga*, *čis* itn.).

3.4 Predstavitev govorcev in pravorečna analiza

Pravorečno sem analizirala videoposnetke petih najpopularnejših slovenskih youtuberjev, ki so imeli največ ogledov (Tabeli 1 in 2). Odstopanja od zborne izreke sem razvrstila v ustrezne socialne zvrsti jezika.[8]

3.4.1 G_1: ženska, 27 let, univerzitetna izobrazba, osrednja Slovenija; YT:[9] 18–24 let

Z anketo sem pridobila podatke, da o tem, katere zvrsti uporablja v svojih videih, G_1 sicer razmišlja, vendar se ne trudi govoriti bolj knjižno kot sicer. Jezik se ji vseeno zdi pomemben, saj z načinom in izbiro jezika predstavlja sebe in spoštovanje do poslušalcev.[10]

Odstopanja od Z	Št.	%	Primeri[10]
KP	17	3,33	*reku* (2), *skuhat* (3), *bla*, *pošlemo* itn.
NKP	29	5,69	*jəs* (4), *kə* (6), *zdej* (3), *vela*, *misləm*, *pərtisne*, *pomenla* itn.
PP	58	11,37	*brət*, *bəl* (2), *dons* (4), *zlo* (3), *bliži* (4), *kók* (2), *velikrat* itn.
N	5	0,98	*un* (5)
S	8	1,57	*ful* (3), *redi*, *šut*, *sleš* itn.
L	5	0,98	*simpatiko ermano*, *lupčke* itn.
D	2	0,39	*tam* (namesto *tja*) itn.
Skupno št. besed: 510	Št. odstopanj od Z: 124	Odstopanja od Z (%): 24,31	

Tabela 3: G_1.

G_1 pretežno govori v pokrajinskem pogovornem jeziku in v knjižnopogovornem jeziku z neknjižnimi prvinami.

8 Kratice, uporabljene v tabelah analize: knjižno: zborna izreka = Z, knjižno pogovorno = KP, značilnosti neknjižnega pogovornega jezika, ki rade vdirajo v knjižnopogovornega = NKP; neknjižno: pokrajinsko pogovorno = PP, narečno = N, sleng = S, druge leksikalne posebnosti = L, drugo = D.

9 Glavna publika videoposnetkov na kanalu.

10 Za vsako zvrst sem navedla nekaj najpogostejših in reprezentativnih primerov.

3.4.2 G_2: ženska, 25 let, srednješolska izobrazba, Primorska; YT: 18–24 let

G_2 je v anketi zapisala, da na posnetkih ne govori enako kot v drugih govornih situacijah, trudi se govoriti bolj knjižno kot sicer, primorskega naglasa pa ne more niti ne želi skriti.

Odstopanja od Z	Št.	%	Primeri
KP	2	0,38	*blo* (2)
NKP	18	3,40	*dej* (2), *jəs* (3), *tut* (2), *klikənte*, *pərjatəlca* itn.
PP	13	2,46	*tko* (8), *misənla*, *nardila* itn.
N	16	3,02	*posnjela* (2), *zakej*, *puhn*, *majn*, *vidiste*, *vóde* itn.
S	25	4,73	*itak*, *ful*, *supskrajp*, *slajm*, *flafi*, *kranči* itn.
L	8	1,51	*rit*, *waterbejst*, *tekscər* itn.
D	13	2,46	*ta videjo* (ni rodilnika), *peno, katero sem nanesla*, izgovor predloga *v* kot [v] (6) itn.
Skupno št. besed: 529	Št. odstopanj od Z: 95	Odstopanja od Z (%): 17,96	

Tabela 4: G_2.

G_2 se trudi govoriti bolj knjižno kot sicer, kar se odraža tudi v tem, da je delež odstopanj od zborne izreke nižji kot pri drugih govorcih (z izjemo G_5).

3.4.3 G_3: moški, 38 let, srednješolska izobrazba, osrednja Slovenija; YT: 18–24, 25–34 let

G_3 je v anketi odgovoril, da sicer razmišlja o tem, katero zvrst jezika uporablja v svojih videoposnetkih, vendar se ne trudi govoriti bolj knjižno ali drugače kot v drugih govornih položajih, saj je pomembno, da je ustvarjalec vsebin iskren predvsem do sebe. K temu, da prikazuje svoje življenje, spada tudi način govora, ki ga sicer uporablja.

Odstopanja od Z	Št.	%	Primeri
KP	29	5,38	*razmišlat* (2), *nauču* (3), *reku* (2), *blo* (3), *poskərbel* itn.
NKP	57	10,58	*kə* (11), *zdej* (6), *tut* (6), *nadaljevou*, *Lublano* itn.
PP	49	9,09	*neki* (2), *čis* (2), *mal* (4), *kva* (2), *tko* (2), *člouk*, *velikrat*, *učer* itn.

N	1	0,19	*loh*
S	13	2,41	*galama*, *čilava*, *lebronke*, *mejkap*, *ful*, *kul* itn.
L	25	4,64	*špeglom*, *pleh*, *pizda* (2), 4 angleške povedi (21)
D	7	1,30	*h babici*, *h dedku*, *iz odra dol* itn.
Skupno št. besed: 539	Št. odstopanj od Z: 181	Odstopanja od Z (%): 33,59	

Tabela 5: G_3.

G_3 pretežno govori knjižni pogovorni jezik z visokim deležem neknjižnih prvin in pokrajinski pogovorni jezik.

3.4.4 G_4: ženska, 17 let, srednješolka, osrednja Slovenija; YT: 13–17 let

G_4 je v anketi zapisala, da ne razmišlja o tem, katere zvrsti jezika uporablja v videoposnetkih, govori enako kot v drugih govornih situacijah in se ne trudi govoriti bolj knjižno kot sicer.

Odstopanja od Z	**Št.**	**%**	**Primeri**
KP	10	2,00	*bla* (3), *zgodil*, *ugotovit*, *prosəm*, *naslednem* itn.
NKP	43	8,58	*kej* (3), *al* (4), *pərjatəlco* (3), *žou*, *misləm*, *zarat* itn.
PP	52	10,38	*donəs* (2), *tko* (9), *čəkála*, *zdəle* (3), *kəšn* itn.
N	3	0,60	*gleja*, *naslejən*, *poj* (v pomenu ‘potem’)
S	28	5,59	*fejlasto*, *majkemi*, *helou*, *lajk*, *folovite* itn.
L	11	2,20	poved v angleščini (11)
D	7	1,40	izgovor predloga *v* kot [v] (2), ni povratno svojilnega zaimka (2) itn.
Skupno št. besed: 501	Št. odstopanj Z: 154	Odstopanja od Z (%): 30,74	

Tabela 6: G_4.

G_4 se ne trudi govoriti drugače kot v drugih govornih položajih, kar se odraža tudi v tem, da v govoru prevladujeta pokrajinski pogovorni jezik in knjižnopogovorni jezik z visokim deležem značilnosti neknjižnega pogovornega jezika.

3.4.5 G_5: moški, 33 let, univerzitetna izobrazba, Primorska; YT: 18–24, 25–34, 35–44 let

G_5 je v anketi odgovoril, da ne razmišlja o tem, katere zvrsti jezika uporablja v videoposnetkih, govori enako kot v drugih govornih situacijah in se ne trudi govoriti bolj knjižno kot sicer.

Odstopanja od Z	Št.	%	Primeri
KP	18	3,45	*bit* (3), *blo* (3), *zbrat*, *presenetlivo*, *rešu* itn.
NKP	24	4,61	*al* (2), *kər* (3), *nardim*, *zgleda ko*, *ispostaula*, *zafuša*, *siguren* itn.
PP	5	0,96	*tko* (2), *ma* (2), *primerən*
N	11	2,11	*láhko* (prislov) (5), *slábo* (prislov), *sámo*, *snéga*, *glejat* itn.
S	4	0,77	*ful*, *fristajlat*, *šeraš*, *subskrajbaš*
L	8	1,54	*piz**, *riti*, *tiča* (2), *tip* (2), *kresnu*, *zmazek*
D	5	0,96	*dve sekunde*, *ne rabi* (v pomenu ʻni treba’) itn.
Skupno št. besed: 521	Št. odstopanj od Z: 75	Odstopanja od Z (%): 14,4	

Tabela 7: G_5.

V govoru G_5 je le malo odstopanj od knjižnega jezika, čeprav se ne trudi govoriti knjižno, pa je knjižnost v njegovem govoru odraz natančne predpriprave.

3.5 Rezultati

Govorec, videoposnetek	Predpriprava	Zasebna vsebina	Prevladujoče zvrsti jezika	Odstopanja od zborne izreke (%)
G_1, V_1	delna	da	PP, NKP	24,3
G_2, V_2	pretežno da	ne	NKP, N, PP, (S)	18,0
G_3, V_3	ne	da	NKP, PP	33,6
G_4, V_4	ne	da	PP, NKP	30,7
G_5, V_5	da	ne	NKP, KP	14,4

Tabela 8: Rezultati analize.

Iz analiz je razvidno, da na socialno zvrst jezika govora youtuberjev pretežno vplivata vsebina in predpriprava. Poleg tega moramo upoštevati tudi to, da je en segment videoposnetka v povprečju dolg le 4–6 sekund (razen v V_1, glej Tabelo 2),

kar pomeni, da ne gre za neprekinjen govor, temveč za izrezane in zmontirane izseke, in to, da je glavna publika večine obravnavanih YouTube kanalov stara od 18 do 24 let. V anketi je le G_2 zapisala, da se trudi govoriti bolj knjižno kot v drugih, vsakdanjih govornih položajih, drugi pa menijo, da če želijo biti iskreni do gledalcev, mora biti takšen tudi jezik.

V govoru youtuberjev prevladujeta pokrajinski pogovorni jezik in knjižnopogovorni jezik z značilnostmi neknjižnega pogovornega jezika. V analiziranih videoposnetkih G_2 in G_5 vsebina ni zasebne narave, pripravila sta jo vnaprej, v primerjavi s preostalimi tremi govorci, pri katerih sem analizirala videoposnetke z zasebno in spontano vsebino, pa sta v govoru manj odstopala od zborne izreke. G_5 je pretežno govoril knjižni pogovorni jezik z značilnostmi neknjižnega pogovornega jezika, G_2 pa mešanico prvin neknjižnega pogovornega jezika, pokrajinskega pogovornega jezika, narečja in slenga, vendar v manjši meri kot drugi.

4 Zaključek

YouTube omogoča komur koli, da postane javni govorec, pri tem pa ne postavlja nobenih omejitev, kar se odraža tudi v jeziku. Zaradi svobode, ki jo ta platforma omogoča, in vnosa zasebnosti v javnost se govorci niti sami nimajo za javne govorce, od katerih bi se pričakovalo, da bi govorili v knjižnih zvrsteh jezika. Pri tem ima pomembno vlogo tudi občutek dvosmerne komunikacije z gledalci, saj se jim želijo približati tudi tako, da v kamero govorijo tako kot s prijatelji. Govor youtuberjev torej variira v neskončnem številu odtenkov, slovenščino namreč pogosto zamenja angleščina, za zborni jezik, ki naj bi s svojo strogostjo odvračal gledalce, ni prostora, neknjižni jezik pa je tisti, ki zaradi želje youtuberjev po prikazovanju avtentične vsebine in njihove nezmožnosti govora knjižne slovenščine prevladuje. Vse to jezikoslovcem omogoča zanimive jezikovne analize v prihodnosti.

Literatura

ALLOCA, Kevin, 2018: *Videocracy: How YouTube is Changing the World … with Double Rainbows, Singing Foxes, and Other Trends We Can't Stop Watching.* New York: Bloomsbury.

BARON, Naomi, 2011: Foreword. Crispin Thurlow, Kristine Mroczek (ur.): *Digital discourse: Language in the New Media.* New York: Oxford University Press, Inc. xi–xv.

BURGESS, Jean, GREEN, Joshua, 2009: *Youtube: Online Video and Participatory Culture.* Cambridge: Polity Press.

Denise Dame nam je hotela vzeti nagrado! - Vlog #546. www.youtube.com/watch?v=SSJF6QBJraY (dostop 8. 5. 2019)

DJURIN, Velemir, 1974: Interesne govorice sleng, žargon in argo. *Slavistična revija* XXII/1. 65–81.

10 najbolj bednih slovenskih komadov. www.youtube.com/watch?v=lK11UNzawMQ (dostop 8. 5. 2019)

Fant ali brat | kdo me pozna bolje? www.youtube.com/watch?v=ijx-cLnAqlE&t=702s (dostop 8. 5. 2019)

Fran. www.fran.si (dostop 10. 5. 2019)

JENKINS, Henry, 2008: *Convergence culture: where old and new media collide.* New York: New York University Press.

Kako Narediti slime!! | DIY. www.youtube.com/watch?v=8_zXqFFc1Ec&t=1s (dostop 8. 5. 2019)

KALIN GOLOB, Monika, 2004: Moderno in modno v publicističnem spletu vplivanja ter stilu slovenskih novinarskih besedil. Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40.*

seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 48–57.

Kateri youtuber je na sliki?/ Guess the youtuber challenge! www.youtube.com/watch?v=PLMlGR7t9eg&t=342s (dostop 8. 5. 2019)

*Lyric prank on my friend!!! (Demi Lovato-Believe In Me Lyrics) *Slovenian Version.* www.youtube.com/watch?v=5jzEsEQWJ3U&t=6s (dostop 8. 5. 2019)

SAHLIN, Doug, BOTELLO, Chris, 2007: *Youtube for dummies.* Hoboken: Wiley.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika.* Ljubljana: Študentska založba.

Social Blade. https://socialblade.com/youtube/top/country/si/mostsubscribed (dostop 10. 5. 2019)

STRANGELOVE, Michael, 2010: *Watching YouTube: extraordinary videos by ordinary people.* Toronto: University of Toronto Press Incorporated.

ŠKARIĆ, Ivo, 2000: *Temeljci suvremenog govorništva.* Zagreb: Školska knjiga.

ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2004: *Slovenska zborna izreka.* Maribor: Aristej.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. *Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 437–452.

TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* LX/4. 587–601.

TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* XI/2. 158–171.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja.

TROTTIER, Daniel, FUCHS, Christian, 2015: *Social Media, Politics and the State: Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in the Age of Facebook, Twitter and Youtube.* New York: Routledge.

YouTube. www.youtube.com/intl/sl/yt/about/ (dostop 8. 5. 2019)

YouTube: Our Brand Mission. www.youtube.com/watch?v=kwmFPKQAX4g (dostop 8. 5. 2019)

YouTube SLOVENIJA | Slovenski YouTuberji | Slovenski vlogarji | Slovenski blogerji | Pšenična. www.youtube.com/watch?v=epoxGvLaJCs&t=597s (dostop 8. 5. 2019)

YouTube za medije. www.youtube.com/intl/sl/yt/about/press/ (dostop 8. 5. 2019)

ODNOS DO RABE SOCIALNIH ZVRSTI MED MLADIMI

Melita Zemljak Jontes
Filozofska fakulteta, Maribor
melita.zemljak@um.si

Simona Pulko
Filozofska fakulteta, Maribor
simona.pulko@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.247-254

Socialne zvrsti jezika vzbujajo med raziskovalci zaradi porajajočih se sprememb vse več zanimanja, in sicer z vidika opazovanja jezikovnih zakonitosti, odnosa govorcev do zvrsti in med njimi. Učitelji in šola kot vzgojno-izobraževalna institucija naj bi bili tisti, ki dosledno opozarjajo na problematična mesta v govoru ter tako skozi rabo uzaveščajo pomembnost izbire okoliščinam ustreznega/primernega izraza. Raziskava na vzorcu skoraj tisoč anketiranih prinaša zanimive ugotovitve glede rabe socialnih zvrsti slovenskega jezika in odnosa mladostnikov do teh.

socialne zvrsti jezika, slovenski jezik, mladostniki, učni načrti, učbeniški kompleti

Due to changes in perceptions of social language varieties, researchers are encouraged to research the development of these varieties by observing language rules and the attitude of speakers to different social language varieties. Teachers and school as an educational institution should consistently emphasise the most problematic parts of speech, and thus emphasise the awareness of appropriate expression according to various circumstances. A survey based on a sample of almost a thousand respondents brings interesting findings regarding the use of the Slovene social language varieties and regarding the attitude of youngsters towards them.

social language varieties, Slovene language, youth, curricula, textbook materials

1 Socialna zvrstnost slovenskega jezika[1]

Sistem socialnih zvrsti slovenskega jezika (t. i. sociolektov) je v *Slovenski slovnici* kot normativnem priročniku slovenskega knjižnega jezika postavljen dvodelno, s temeljno delitvijo na knjižni in neknjižni jezik (Toporišič 2000: 14), pri čemer se prvi za sporazumevanje uporablja na celotnem slovenskem ozemlju in ima vsenarodno in

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

narodnoreprezentativno vlogo, razdeljen pa je na zborni in splošnopogovorni jezik (prav tam: 16).[2]

Na problematiko poimenovanja socialnih zvrsti jezika opozarja več jezikoslovcev, npr. Kržišnik (1998: 55), neenakovrednost izrazja *knjižno* : *neknjižno* pa še posebej izpostavljajo dialektologi, saj je predmet dialektološkega preučevanja vendarle govorjeni jezik, ki je s postavljanjem knjižnega v prestižni položaj postavljeno v neenakovredni, torej manjvrednostni položaj (npr. Smole 2004: 321).

Socialnozvrstna razmerja se kažejo tako v govorjeni kot tudi pisni rabi. Že sama poimenovanja notranje socialnozvrstne delitve (Toporišič 2000: 15–24) kažejo na primarnost zbornega jezika kot zapisanega jezika, vse ostale socialne zvrsti pa so primarno govorjene in šele naknadno (lahko) tudi zapisane.

Sleng (Toporišič 2000: 13, 25–26; 1992: 278; podobno tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika*[3] in *Slovenski pravopis*)[4] sodi med spremljevalne socialne podzvrsti slovenskega jezika, in sicer kot modifikacija osnovnih socialnih zvrsti, torej je lahko modifikacija tako knjižnih kot neknjižnih zvrsti, zaradi sproščenosti rabe sicer pogosteje neknjižnih zvrsti.

Sleng je med tremi interesnimi govoricami najbolj raziskana govorica, raziskujejo jo tako jezikoslovci, raziskovalci drugih strokovnih in znanstvenih področij ter uporabniki sami, še posebej mladi.

Šola je ključni dejavnik ohranjanja in razvoja jezikovne identitete, navzven vidne predvsem nacionalne, ki se kaže v obvladovanju knjižne norme, obvladovanje slednje pa temelji na obvladovanju maternega (običajno neknjižnega) govora posameznika, torej že vzpostavljene osebne jezikovne identitete.

Vprašanje jezika, jezikovne kulture in jezikovne identitete je v šoli posebej izpostavljeno predvsem na predmetnem področju slovenščine, težko pa se je realno opredeliti, koliko je dejansko prisotna v zavesti učiteljev in posledično tudi učencev, dijakov ter študentov. Za vzpostavitev in dvig jezikovne kulture in s tem povezane jezikovne identitete posameznika ter določene (ne zgolj šolske) skupnosti je nujno potrebno medpredmetno povezovanje slovenskega jezika (npr. z zgodovino, geografijo, likovno umetnostjo), saj gre posredno ali pa tudi čisto neposredno za jezikovnokulturno vzgajanje, oblikovanje jezikovne zavesti ne le posameznika, ampak tudi (narodne/nacionalne) skupine.[5]

2 S tem namenom se v sodobnem jezikoslovju namesto termina *knjižni jezik* uporablja tudi termin *standardni jezik* (npr. Skubic 2001: 209–226).

3 Podatki iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*[2] (SSKJ) so dostopni na spletnih straneh http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html in www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=jezik (dostop 26. 4. 2019).

4 Podatki iz *Slovenskega pravopisa* (SP) so dostopni na spletnih straneh http://bos.zrc-sazu.si/sp2001.html in www.fran.si/134/slovenski-pravopis (dostop 26. 4. 2019).

5 O tovrstnih izkušnjah gl. Škofic 1994, Jan 2007, Bitenc 2009 idr.

2 Spremembe socialnozvrstnih razmerij v slovenskem jezikovnem prostoru

V slovenskem jezikovnem okolju se govoreči najprej nauči govora svojega primarnega okolja, tj. svoje družine, rojstnega kraja, ki večinoma ni knjižni jezik, in si tako ustvari svoj idiolekt. Knjižnega jezika se začenja sistematično učiti z vstopom v šolski izobraževalni sistem, pri čemer je obvladovanje in pozitivno sprejemanje svojega, maternega (običajno neknjižnega) govora, ki je hkrati njegov idiolekt in sociolekt, nujno potrebno za usvajanje knjižne norme in za njuno sopostavitev kot enakovredni vrednoti.

Razmišljanja več jezikoslovcev (Orožen 2003: 317; Smole 2004: 323; Brozović 1970: 10 idr.) so skozi desetletja vodila v novo postavitev razmerij med knjižnim in neknjižnim, ki sicer v normativnih priročnikih še niso zapisana, se pa zdi, da so tako v laični kot strokovni javnosti čedalje bolj sprejeta. Spremembe socialnozvrstnih razmerij se v slovenskem prostoru kažejo tudi z (ne)prestižnostjo v razmerju knjižni : neknjižni jezik oz. med posameznimi narečji ali celo (krajevnimi) govori. Prva vrsta sprememb izkazuje v nekaterih raziskavah (npr. Tivadar 2004: 437–452) prestižnost knjižnega jezika v primerjavi z narečji, druga pa med posameznimi narečnimi enotami/različki zaradi njihovega nesimetričnega razvoja, ki se med govorci ohranja ali celo zavestno goji (Kenda Jež 2004: 264). Drugačen pogled na socialnozvrstno delitev postavljata Jutronić (2000: 257) in Kenda Jež (2004: 267): delitev na zemljepisna in socialna narečja.

3 Socialnozvrstna razmerja v učnih načrtih in učbeniških gradivih za slovenščino

Socialnozvrstna razmerja v šolskem sistemu so predstavljena s pregledom ustreznih učnih načrtov in učbeniških kompletov.

Ker so informatorji mladostniki (za klasično dialektologijo netipični informatorji), nas je zanimalo, kakšna sta jezikovno védenje in uzaveščenost teh. Cilji in vsebine o tem so natančno opredeljeni v ustreznih učnih načrtih in učbeniških kompletih, zato je bila narejena analiza učnih načrtov za osnovno šolo (2011, 2018) in gimnazije (2008) ter osnovnošolskih in gimnazijskih učbeniških kompletov založb Mladinska knjiga in Rokus-Klett.

Osnovni cilj sodobnega jezikovnega pouka je razvita sporazumevalna zmožnost (tj. praktično in ustvarjalno obvladovanje vseh štirih sporazumevalnih dejavnosti in jezikovnosistemskih osnov). Ta med drugim poudarja vlogo izbire okoliščinam ustreznega izraza/besedila. Učence/dijake usmerja v uzaveščanje rabe, ki je ustrezna glede na okoliščine/govorni položaj.

Iz analize je razvidna dvojna vloga obravnavane tematike, in sicer iz analize obeh učnih načrtov in učbeniških kompletov lahko zasledimo *narečje kot izhodišče za usvajanje knjižnega jezika*; učenec/dijak loči med knjižnim in neknjižnim jezikom ter praktično obvlada okoliščine, ki narekujejo rabo prvega ali drugega, hkrati pa tudi *spoznava narečje kot eno od socialnih zvrsti* in značilnosti svojega/drugega narečja. Prav tako lahko ugotovimo, da je upoštevano načelo naslonitve knjižnega jezika na vsakdanji govor učencev. Premišljeno in skrbno načrtovano je dosledno in kontinuirano

navajanje učečih se na različne načine govorjenja, upoštevajoč sogovorca in druge okoliščine sporočanja oz. sporazumevanja. Jezikovni pouk je vsekakor učinkovitejši, če se učitelj zaveda, kateri glasovi, katere oblike in besede so v knjižnem jeziku drugačni kot v govoru učečih se.

Analiza je pokazala, da avtorji učbeniških gradiv tudi kontinuirano, dosledno opozarjajo na kritična mesta v govoru in zapisu ter tako poskušajo skozi rabo nenehno uzaveščati pomembnost izbire okoliščinam ustreznega/primernega izraza.

Posebej je treba izpostaviti poudarke na govorjeni rabi; poudarjena je razlika med spontanim govorom in pripravljenimi govornimi nastopi; zlasti pri spontanem govoru so dovoljeni odstopi.

Poglavja o pravorečju so v osnovnošolskih učbeniških kompletih vpeta v poglavja, pravorečna védenja, znanja, pravila se obravnavajo ob drugih vsebinah; v gimnazijskih kompletih pa je pravorečju ob osnovnošolskem modelu dodano še posebno poglavje o pravorečju, in sicer v vseh letnikih. Na obeh stopnjah izobraževanja učbeniški kompleti ponujajo bogat nabor pravorečnih vaj.

Neknjižne zvrsti jezika predstavljajo tudi izhodišče za usvajanje knjižnega jezika; veliko je nalog prestavljanja iz neknjižnega v knjižno; usvajajo se neknjižne zvrsti jezika in spoznavajo značilnosti posameznih neknjižnih zvrsti; ves čas se dosledno uzavešča ustreznost rabe/izbire rabe neknjižnih zvrsti glede na izbrani govorni položaj, dane okoliščine.

Pri jezikovnem pouku se tako usmerjeno in kontinuirano skrbi za usvajanje jezikovnega sistema na eni strani, hkrati pa tudi za obvladovanje zvrsti in vrst zvrsti na drugi ter s tem obvladovanje pravil rabe, tj. pravil za izbiro okoliščinam oz. govornemu položaju ustreznega izraza.

4 Raziskave socialnozvrstnega stanja med mladostniki v Sloveniji

V soavtorstvu avtoric prispevka je nastalo več prispevkov in monografija, ki se nanašajo na rabo socialnih zvrsti slovenskega jezika v šolskem prostoru, narečja kot izhodišča govornega in pisnega (po)ustvarjanja mladostnikov, socialnozvrstnega medgeneracijskega razlikovanja in povezovalno osebne ter nacionalne identitete.[6]

Raziskovalni vzorec predstavlja 997 učencev zadnjega triletja 11 osnovnih šol, in sicer 328 sedmošolcev, 330 osmošolcev in 339 devetošolcev. V analizo je bila vključena tudi kategorija spola, a se je izkazala za nerelevantno, zato spremenljivka v analizi ni upoštevana. Zaradi varovanja osebnih podatkov so šole poimenovane A, B, C, Č, D, E, F, G, H, I in J. Po *Karti slovenskih narečij* (2011, 2014) se šole umeščajo na naslednja zemljepisna narečna območja: v štajersko narečno skupino se umeščajo 3 šole (južnopohorsko narečje), v panonsko narečno skupino 5 šol (1 prleško, 4 slovenskogoriško narečje), v koroško narečno skupino 1 šola (severnopohorsko-remšniško narečje), v dolenjsko narečno skupino pa 2 (vzhodnodelenjski govor).

6 Pulko, Zemljak Jontes 2007, 2011, 2015; Zemljak Jontes, Pulko 2011, 2013, 2014, 2015a, 2015b, 2017, 2018.

Zbiranje podatkov je potekalo na podlagi kvantitativne metode. Pridobivanje podatkov je potekalo najprej s sestavo anketnih vprašalnikov, sledili sta kvalitativna in kvantitativna obdelava.

Pred izvedbo raziskave se je od vodstev šol pridobilo soglasje za anketiranje, pridobljena so bila še dovoljenja staršev za sodelovanje otrok v izpolnjevanju anonimnega vprašalnika.

Za zbiranje podatkov je uporabljen anonimni anketni vprašalnik, ki vsebuje deset vprašanj zaprtega ali polodprtega tipa. Prvo, drugo, četrto, deseto in enajsto so vprašanja zaprtega tipa, ostala pa polodprtega tipa. Četrto vprašanje je razdeljeno na dva dela, in sicer ločeno sprašuje po izobrazbi staršev. Osmo vprašanje je razdeljeno na štiri podvprašanja, pri desetem vprašanju so anketirani med ponujenimi odgovori lahko izbrali več odgovorov.

Analiza je pokazala, da učenci doma najpogosteje govorijo krajevni narečni govor, tako se je opredelilo 67,4 % vseh anketirancev, sicer pa se odstotni delež med posameznimi šolami giblje med 55,6 % in 78,4 %. Učenci s sokrajani (nevrstniki) govorijo predvsem narečno, tako se je opredelilo 58,4 % vseh anketirancev, sicer pa se odstotni delež med posameznimi šolami giblje med 40,2 % in 78,2 %. Učenci s sokrajani (vrstniki) govorijo predvsem narečno; odstotni delež se giblje med 40,0 % in 46,0 %, na štirih šolah pa uporabljajo spremljevalno socialno podzvrst sleng, katere raba se giblje med 44,1 % in 62,6 %, nato pa sledi raba krajevnega narečnega govora (med 33,1 % in 43,2 %).

Pri urah slovenščine govorijo na večini anketiranih šol učenci najpogosteje knjižno; odstotni delež se giblje med 47,6 % in 86,8 %, na dveh šolah pa se ob knjižnem govoru dokaj enakovredno uporablja nadnarečna oblika govora z malo narečnimi besedami (pribl. 40,0 %). Učenci v šoli pri urah drugih predmetov precej izenačeno rabijo knjižni jezik in nadnarečno obliko govora, ki se približuje knjižni izreki. Tako se je za knjižno rabo opredelilo 33,8 % vseh anketirancev, sicer pa se odstotni delež med posameznimi šolami giblje med 17,3 % in 73,8 %; za nadnarečno obliko govora, ki se približuje knjižni izreki, se je opredelilo 31,5 % vseh anketirancev, pri čemer se odstotni delež med posameznimi šolami giblje med 21,8 % in 50,9 %. Tudi sicer je analiza pokazala, da na šestih šolah prednjači raba knjižnega jezika pred nadnarečno obliko govora, ki se približuje knjižni izreki.

Učenci v šoli s svojimi sošolci in z vrstniki najpogosteje govorijo v slengu, tako se je opredelilo 69,2 % vseh anketirancev, sicer pa se odstotni delež med posameznimi šolami giblje med 48,3 % in 86,3 %; z drugimi zaposlenimi na šoli pa se kaže izrazita težnja k rabi knjižnega govora. Analiza je pokazala, da se odstotni delež med posameznimi šolami giblje med 54,4 % in 80,9 %, pri čemer so odstotni deleži višji v prid rabe knjižnega jezika v primerjavi z nadnarečno obliko govora, ki se približuje knjižni izreki; izjema sta dve šoli, kjer se v pogovoru z drugimi zaposlenimi na šoli kaže težnja k rabi narečnega govora (58,2 % in 55,1 %).

5 Sklep

V zadnjih dobrih dveh desetletjih raziskovanja slovenske narečne govorice se v središče raziskovanja ne postavlja več samo opazovanja jezikovnih zakonitosti, ampak tudi odnos govorcev do narečja in narečnega, odnos med samimi narečji in postavitev narečnega ob bok knjižnim zvrstem jezika. Narečna, torej neknjižna govorica se ne pojmuje več kot nekaj negativnega, ampak kot pozitivno, kot prvi oz. materni jezik, v katerega je vsak govorec rojen. Knjižnega jezika se v šolskem sistemu običajno šele priučimo. Prezreti ne gre dejstva, da na oblikovanje jezikovne zmožnosti vplivajo tako notranjejezikovni (fonetični, oblikoslovni) kot tudi izvenjezikovni dejavniki, pogosto tudi osebnostno zaznamovani (sociolingvistični, psiholingvistični).

V učnih načrtih in učbeniških gradivih je razvidna dvojna vloga obravnavane tematike, in sicer lahko opazujemo narečje kot izhodišče za usvajanje knjižnega jezika; učenec/dijak loči med knjižnim in neknjižnim jezikom ter praktično obvlada okoliščine, ki narekujejo rabo prvega ali drugega, hkrati pa tudi spoznava narečje kot eno od socialnih zvrsti in značilnosti svojega/drugega narečja. Prav tako lahko ugotovimo, da je upoštevano načelo naslonitve knjižnega jezika na vsakdanji govor učencev. Premišljeno in skrbno načrtovano je dosledno in kontinuirano navajanje učečih se na različne načine govorjenja, upoštevajoč sogovorca in druge okoliščine sporočanja oz. sporazumevanja.

Raziskava na vzorcu skoraj tisoč anketiranih je pokazala, da učenci doma najpogosteje govorijo krajevni narečni govor; učenci s sokrajani (nevrstniki) govorijo predvsem narečno; učenci s sokrajani (vrstniki) govorijo predvsem narečno, včasih tudi sleng; učenci pri urah slovenščine najpogosteje govorijo knjižno ali pa se kaže težnja k približevanju h knjižni izreki; učenci v šoli pri urah drugih predmetov precej izenačeno rabijo knjižni jezik in nadnarečno obliko govora, ki se približuje knjižni izreki; učenci v šoli s svojimi sošolci in z vrstniki najpogosteje govorijo v slengu; učenci z drugimi zaposlenimi na šoli najpogosteje težijo k rabi knjižnega govora; učenci menijo, da svoj krajevni govor obvladajo dobro ali zelo dobro; učenci imajo do svojega govora pozitiven odnos, še več, nanj so ponosni in ga radi uporabljajo.

Viri in literatura

BITENC, Maja, 2009: Jezik za katedrom: pogledi dijakov na narečje oziroma knjižni pogovorni jezik. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. *Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 75–81.

JAN, Zoltan, 2007: Narečje pri pouku slovenskega jezika kot materinščine. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 497–506.

JUTRONIĆ, Dunja, 2000: Morphological changes in the urban vernacular of the city of Split. *International journal of the sociology of language* 147. 65–78.

KENDA-JEŽ, Karmen, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 263–276.

KRŽIŠNIK, Erika, 1998: Socialna zvrstnost in frazeologija. Erika Kržišnik (ur.): *34. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1993: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija. Obvezni predmet in matura*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf (dostop 26. 4. 2019)

POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2011: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. http://mizs.arhiv-spletisc.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf

POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2018: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt.* Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. http://mizs.arhiv-spletisc.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina.pdf

PULKO, Simona, ZEMLJAK JONTES, Melita, 2007: Raba zemljepisnih različkov slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 353–369.

PULKO, Simona, ZEMLJAK JONTES, Melita, 2011: Narečje kot izhodišče govornega in pisnega (po)ustvarjanja mladostnikov. *Dialekta 2011*. Gornja Radgona: Franc-Franc. 25–29.

PULKO, Simona, ZEMLJAK JONTES, Melita, 2015: *Slovensko ali knjižno – kako je prav?* Maribor: Aristej.

SKUBIC, Andrej E., 2001: Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 209–226.

SKUBIC, Andrej E., 2004: Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje in eksces. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 297–320.

Slovar slovenskega knjižnega jezika[2]. www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika (dostop 26. 4. 2019)

Slovenski pravopis. www.fran.si/134/slovenski-pravopis (dostop 26. 4. 2019)

SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 321–330.

ŠEKLI, Matej, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 41–58.

ŠKOFIC, Jožica, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* XLII/4. 571–578.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. *Obdobja 22*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 437–452.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2011: Govorica mladostnikov v šoli – narečna ali nenarečna? Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora, 80). 407–420.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2013a: Dialectal awareness as identity. Ernestina Carrilho (ur.): *Current approaches to limits and areas in dialectology*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars. 69–81.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2013b: Narečno v izbranih umetnostnih besedilih slovenskih avtorjev za (mlade) bralce. Franci Just (ur.): *Dialekta 2013: programska knjižica*. 4. festival slovenske narečne književnosti, 24.–26. oktober 2013. Murska Sobota: Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc. 30–50.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2014: (Ne)moč narečne besede. Franci Just (ur.): *Dialekta 2014: festivalska knjižica*. 5. festival slovenske narečne književnosti, 29.–31. maj 2014. Murska Sobota: Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc. 30–40.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2015a: Young people's perspective of Maribor vernacular. *Dialectologia et geolingvistica* XXIII/1. 5–23.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2015b: Narečno in osebna identiteta. Maribor: Č*asopis za zgodovino in narodopisje* LXXXVI/4. 112–125.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2017: Slovene (social) language varieties among the youth. *Jazyk – literatura – komunikace* 1. 24–31. http://jlk.upol.cz/index.php/cislo-1-2017

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2018: Dialectal speech of youth as a part of personal and national identity. *Dialectologia et geolinguistica* XXVI/1. 139–151. 10.1515/dialect-2018-0008

JAVNI DISKURZ IN PROFIL GOVORCEV: OBLIKOSKLADENJSKA IN LEKSIKALNA ANALIZA KORPUSA GOS

Ana Zwitter Vitez
Fakulteta za humanistične študije, Koper in Filozofska fakulteta, Ljubljana
ana.zwitter@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.255-267

Profiliranje govorcev je interdisciplinarno raziskovalno področje, ki omogoča boljše razumevanje dejanskega stanja javnega diskurza v slovenskem jezikovnem prostoru. V raziskavi s korpusnimi metodami analiziramo govor različnih profilov govorcev javnega diskurza korpusa govorjene slovenščine Gos (moški, ženske, starejši, mlajši, višja in nižja izobrazba). Rezultati na ravni frekvenčnih seznamov kažejo, da so razlike med posameznimi profili govorcev minimalne. Analiza ključnih oblikoskladenjskih oznak in tipičnih lem pa pokaže izrazite, pogosto celo stereotipne razlike med posameznimi profili govorcev.

javni diskurz, govorjena slovenščina, profiliranje avtorjev besedil, korpusna analiza

Author profiling is an interdisciplinary research field which enables a better understanding of the actual state of Slovene public discourse. In the present paper corpus methods are used to analyse the linguistic characteristics of various profiles of speakers included in the public discourse of the corpus of spoken Slovene Gos (men, women, seniors, the young, higher and lower education). The results of frequency analysis show that the differences between the individual speaker profiles are minimal. On the other hand, the analysis of key morphosyntactic tags and key lemmas reveals important, even stereotypical differences between the analysed speaker profiles.

spoken discourse, spoken Slovene, author profiling, corpus analysis

1 Uvod

Če javni diskurz predstavlja celoto javno dostopnih jezikovnih intervencij, potem je v središče razprave o pomenu in prihodnosti javnega diskurza v slovenščini smiselno postaviti njegove ustvarjalce oz. nosilce. Govor v medijih ni homogena entiteta – gradijo ga vsakokratne okoliščine sporazumevalnega položaja in različni govorci, ki v njem nastopajo. Če želimo razpravljati o dejanskem stanju javnega diskurza, ga je treba sistematično raziskovati glede na okoliščine tvorjenja in glede na specifike tipičnih profilov udeležencev javnih sporazumevalnih položajev.

Specifike diskurza različnih sociodemografskih profilov govorcev so zanimive tako v okviru razprave o prihodnosti slovenščine kot za forenzične preiskave in raziskave javnega mnenja, v zadnjih letih pa profiliranje govorcev doživlja silovit razmah iz izrazito tržno naravnanih motivov. Na družbenih omrežjih vsak dan nastaja ogromna

količina pisnih besedil, ki jih je mogoče avtomatsko odbirati, zajemati, analizirati in kategorizirati, uporabimo pa jih lahko tudi za potrebe profiliranja uporabnikov. V zameno za uporabo brezplačnih platform za govorno komunikacijo (npr. Skype, WhatsApp, Facebook Messenger; gl. Liu 2008) uporabniki privolijo v snemanje pogovorov, ki so podjetjem v pomoč pri gradnji modelov za avtomatsko analizo govora in profiliranja govorcev. Podjetja imajo tako na voljo podatke, učinkovita orodja za njihovo obdelavo in izpeljano znanje o profilih jezikovnih uporabnikov. Sistematično jezikoslovno preučevanje različnih profilov govorcev bo omogočilo boljše razumevanje dejanskega stanja javnega diskurza v slovenskem jezikovnem prostoru, s čimer bo jezikoslovje pomembno prispevalo k analizi in pojasnjevanju stereotipov, povezanih z jezikom opazovanih sociodemografskih profilov govorcev.

2 Študije javnega govora in profila govorcev

Raziskava se dotika področij analize javnega govora in profiliranja avtorjev besedil. Da stanje v slovenskem javnem diskurzu ni idealno, opozarja Tivadar (2012), ki analizira govor v javnosti pogosto prisotnih vplivnih govorcev in utemeljuje potrebo po izdaji sodobnega pravorečja, oblikovanega na osnovi kodifikacijske tradicije, sodobnih raziskav in opisa govora iz sodobnih javnih besedil (Tivadar 2018). Zaradi izpostavljene potrebe po sistematični preučitvi dejanskega stanja slovenskega javnega govora so nastale številne empirične raziskave. Huber (2017) analizira besednovrstno predvidljivost poudarkov medijskega diskurza, Scuteri (2018) preučuje razvoj televizijskega diskurza in ugotavlja, da so določene ritmično-prozodične značilnosti, tipične za pretekli televizijski informativni govor, prisotne tudi v današnjih televizijskih oddajah. S korpusom govorjene slovenščine Gos (Verdonik, Zwitter Vitez 2011) smo dobili možnost sistematičnega preučevanja spontanega govora. Primerjava različnih tipov diskurza glede na celoto zajetih besedil v korpusu Gos (Verdonik, Kosem 2012) je pokazala nekatere specifike posameznih tipov diskurza na besednovrstni ravni, raziskava Zwitter Vitez (2015) pa je zaznala upadanje deleža standardne izgovarjave od javnega informativnega diskurza proti nejavnemu zasebnemu diskurzu.

Profiliranje avtorjev besedil je izrazito ciljno naravnano področje, zato se ga različne raziskovalne vede lotevajo z različnimi pristopi. Jezikoslovci preučujejo jezikovne specifike različnih starostnih skupin avtorjev besedil (Kemper, Summer 2001), jezikovne razlike glede na spol (Tannen 1990) in regionalno pripadnost govorcev (Trudgill 2002), kar je pomembno za razumevanje družbene variantnosti jezika. Raziskovalci s področja računalništva se prav tako posvečajo značilnostim različnih profilov piscev in z uporabo metod strojnega učenja dosegajo odlične rezultate pri avtomatski prepoznavi različnih profilov avtorjev besedil (Koppel idr. 2008). V študiji s področja avtomatskega ugotavljanja spola avtorjev besedil v slovenščini Škrjanec idr. (2018) ugotavljajo, da med moškimi avtorji in ženskimi avtoricami tvitov obstajajo razlike na slogovni in leksikalni ravni: moški uporabljajo več kletvic, števnikov in izkazujejo izrazito leksemsko specifiko, ženske pa uporabljajo več zaimkov, emotikonov in podvojenih znakov.

Na podlagi predstavljenih raziskav ugotavljamo, da je treba slovenski javni govor sistematično raziskati ne le z vidika posameznih jezikovnih prvin (intonacija, pavze,

retorične prvine), temveč tudi z vidika profila govorcev, ki predstavljajo temeljne oblikovalce javnega diskurza.

3 Metodologija

V raziskavi bomo analizirali govor različnih profilov govorcev radia in televizije, ki so vključeni v korpus govorjene slovenščine Gos (Verdonik, Zwitter Vitez 2011). Govorce bomo razvrstili na podkorpuse glede na obstoječe metapodatke o njihovem spolu, starosti in izobrazbi ter poskusili identificirati tipične jezikovne prvine opazovanih profilov govorcev. Vsebine diskurza, zajetega v korpus Gos, ne moremo analizirati, saj ni označena z metapodatki.

Podkorpus	Število pojavnic	Število besed	Delež glede na ostale podkorpuse
Ženske	543.240	505.272	48 %
Moški	594.156	552.629	52 %
Nad 35 let	232.793	216.522	68 %
Pod 35 let	109.523	101.868	32 %
Fakulteta ali več	235.786	219.306	55 %
Srednja šola ali manj	189.374	176.138	45 %

Tabela 1: Analizirani podkorpusi korpusa Gos.

Za pridobivanje podatkov bomo uporabili orodje Sketch Engine[1] (Kilgarriff idr. 2004), ki omogoča vpogled v konkordance, gradnjo podkorpusov in njihovo kontrastivno primerjavo. Pri oblikoslovni analizi bomo najprej pregledali zastopanost posameznih besednih vrst v analiziranih podkorpusih, kar nam bo omogočilo celovit vpogled v rabo besednih vrst analiziranih profilov govorcev. Nato bomo s pomočjo seznamov ključnih oblikoskladenjskih oznak (Scott 1997) opazovali tipične specifike posameznih podkorpusov.

Na leksikalni ravni bomo pregledali frekvenčne sezname lem za vsakega od podkorpusov ter opazovali podobnosti in razlike med izbranimi profili govorcev. Nato bomo opazovali sezname ključnih lem (Scott 1997), ki so tipične za en profil govorcev in izrazito nepogoste za primerjani profil govorcev. Pri kategorizaciji se bomo opirali na metodologijo, ki vključuje dva nabora krovnih pojmov: seznam ved ARRS (*humanistika*, *družboslovje*, *naravoslovje*, *tehnika*, *medicina*) in tematske zavihke portala MMC RTV Slovenija (*Slovenija*, *Svet*, *Šport*, *Kultura*, *Življenjski slog*, *Svet zabave*, *Gospodarstvo*). Izbrani nabor krovnih pojmov je zasnovan na podlagi kriterijev za zajem besedil javnega diskurza korpusa Gos (Verdonik, Zwitter Vitez 2011), ki pokriva tako medijski kot pedagoški diskurz. K izbranemu naboru kategorij smo dodali še kategorijo *Profil*, ki vključuje tiste leme, za katere na podlagi konteksta ocenimo, da so tipične za določen profil govorca (npr. *frend* za mlajše govorce). V primeru dvoma pri razvrščanju bomo preučili kontekst, ki ga ponujajo konkordance

1 www.sketchengine.co.uk.

(npr. lemo *situla* bi lahko uvrstili tako na področje kulture kot humanistike, kontekst konkordanc pa pokaže, da je uporabljena pri pouku zgodovine, kar lemo uvrsti na področje humanistike).

Pred začetkom analize se ustavimo pri omejitvah raziskave. Korpus Gos z milijonom besed ni reprezentativen korpus, zato ugotovitev te raziskave ne moremo posplošiti na celotno populacijo. Prav tako se zavedamo, da na lastnosti slehernega diskurza pomembno vpliva téma pogovora, česar ne moremo sistematično analizirati, saj vsebina pogovorov, zajetih v korpus Gos, ni označena z metapodatki. Na koncu je smiselno upoštevati tudi dejstvo, da na diskurz govorcev nikoli ne vpliva samo en sociodemografski dejavnik. Objektivno primerjavo med profili govorcev bi lahko izvedli zgolj tako, da bi vse kategorije govorcev tvorile iste vrste besedil na iste teme, česar v korpusu Gos zaradi narave gradiva ne moremo najti. Predpostavljamo pa, da na podlagi analiziranega gradiva korpusa Gos lahko govorimo o prevladujočem vplivu preučevanega dejavnika kljub različnim vplivom ostalih dejavnikov.

4 Analiza

Specifike posameznih profilov govorcev javnega diskurza (ženske, moški, starejši od 35 let, mlajši od 35 let, višja izobrazba, nižja izobrazba) analiziramo na oblikoslovni in leksikalni ravni.

4.1 Oblikoslovna raven

Najprej izluščimo frekvenčne sezname za vse besedne vrste po klasifikaciji JOS (Erjavec idr. 2010). Graf 1 predstavlja razporeditev posameznih besednih vrst glede na spol govorca javnega diskurza.

Graf 1: Zastopanost besednih vrst pri moških govorcih in ženskih govorkah javnega diskurza.

Iz Grafa 1 je razvidno, da je zastopanost besednih vrst pri obeh spolih govorcev javnega diskurza popolnoma prekrivna. To pomeni, da razporeditev besednih vrst ni

indikator, prek katerega bi lahko določali specifike posameznega profila govorca.

V nadaljevanju želimo ugotoviti, kakšne so oblikoskladenjske specifike moških in ženskih govorcev. To naredimo s pomočjo seznamov ključnih oblikoskladenjskih oznak, pri katerih opazujemo prve tri oblikoskladenjske oznake, ki imajo frekvenco več kot 100. Prve tri take tipične oblikoskladenjske oznake za ženske govorke predstavlja Tabela 2.

Oznaka	Primer	Frekvenca/milijon	Koeficient ključnosti
Zspzeie	*moja*	237	1,3
Zop-er	*mene*	296	1,2
Zop-et--k	*me*	924	1,1

Tabela 2: Tipične oblikoskladenjske oznake ženskih govork javnega diskurza v korpusu Gos.

Iz Tabele 2 razberemo, da so predstavljene tipične oblikoskladenjske oznake ženskih govork zaimki. Gre za svojilni zaimek ženskega spola ednine v imenovalniku ednine (*moja*), prvoosebni osebni zaimek v rodilniku ednine (*mene*) in naslonsko obliko osebnega zaimka v prvi osebi ednine v tožilniku (*me*). Upoštevati je treba tudi dejstvo, da je pri avtomatskem oblikoskladenjskem označevanju lahko pod rodilniško oznako zajeta tudi homonimna tožilniška oblika.

Tabela 3 predstavlja prve tri ključne oblikoskladenjske oznake moških govorcev korpusa Gos.

Oznaka	Primer	Frekvenca/milijon	Koeficient ključnosti
Psnzei	*Poutiainenova*	265	1,6
Slmmt	*Palestince*	171	1,5
Kbvzei	*tretja*	449	1,3

Tabela 3: Tipične oblikoskladenjske oznake moških govorcev javnega diskurza v korpusu Gos.

Iz Tabele 3 beremo, da so najbolj tipične oblikoskladenjske oznake moških govorcev javnega diskurza svojilni zaimek ženskega spola v imenovalniku ednine (*Poutiainenova*), lastno ime moškega spola v tožilniku množine (*Palestince*) in vrstilni števnik ženskega spola v imenovalniku ednine (*tretja*).

Frekvenčni seznam besednih vrst pri govorcih nad 35 let in pod 35 let pokaže, da so besedne vrste pri starejših in mlajših govorcih enakovredno razporejene (Graf 2).

Graf 2: Zastopanost besednih vrst pri govorcih javnega diskurza nad 35 in pod 35 let.

Preverimo, kakšne so tipične oblikoskladenjske oznake, ki se pogosto pojavljajo pri govorcih, starejših od 35 let, in so obenem izrazito nepogoste pri govorcih, mlajših od 35 let (Tabela 4).

Oznaka	Primer	Frekvenca/milijon	Koeficient ključnosti
Slmmi	*Habsburžani*	837	2,9
Ggnsdm-n	*imate*	622	2,3
Kbgzdi	*dve*	455	1,8

Tabela 4: Ključne oblikoskladenjske oznake pri govorcih javnega diskurza, starejših od 35 let.

Seznam ključnih oblikoskladenjskih oznak, tipičnih za govorce, starejše od 35 let (Tabela 4), izpostavi oblike lastnega imena moškega spola v imenovalniku množine (*Habsburžani*), nedovršni glagol v sedanjiku in drugi osebi množine (*imate*) in glavni števnik ženskega spola v imenovalniku dvojine (*dve*). Analiza konkordanc pokaže, da so tovrstne oblike zastopane predvsem v pedagoškem diskurzu korpusa Gos.

Oznaka	Primer	Frekvenca/milijon	Koeficient ključnosti
Ggnvde	*glej*	1743,9	2,0
Zop-et--k	*me*	1150,4	1,9
Gp-spe-n	*sem*	5578,7	1,9

Tabela 5: Ključne oblikoskladenjske oznake pri govorcih javnega diskurza, mlajših od 35 let.

Analiza ključnih oblikoskladenjskih oznak govorcev, mlajših od 35 let, pokaže, da pri mlajših govorcih izstopajo nedovršni glagol v velelnem naklonu in drugi osebi ednine (*glej*), naslonska oblika osebnega zaimka v prvi osebi ednine v tožilniku (*me*) in pomožni glagol *biti* v sedanjiku prve osebe ednine (*sem*).

Frekvenčni seznam besednih vrst pri govorcih javnega diskurza z zaključeno višjo oz. visoko šolo, fakulteto ali več v primerjavi z govorci, ki imajo zaključeno srednjo šolo ali manj, ne pokaže bistvenih razlik (Graf 3). To pomeni, da govorci korpusa Gos z višjo in nižjo izobrazbo uporabljajo skoraj enaka razmerja med posameznimi besednimi vrstami.

Graf 3: Zastopanost besednih vrst pri govorcih javnega diskurza z višjo in nižjo izobrazbo.

Seznam ključnih oblikoskladenjskih oznak pokaže nekaj zanimivih razlik med primerjanima profiloma govorcev. Pri govorcih z višjo izobrazbo izstopajo lastno ime moškega spola ednine v mestniku (*Šoštanju*) in v rodilniku (*Chomskega*) ter lastna imena v imenovalniku množine (*Rimljani*). Zaznana uporaba lastnih imen predstavlja povezavo med bolj izobraženimi in starejšimi govorci (*Habsburžani*).

Oznaka	Primer	Frekvenca/milijon	Koeficient ključnosti
Slmem	*Šoštanju*	894,9	1,8
Slmer	*Chomskega*	1416,5	1,7
Slmmi	*Rimljani*	911,8	1,6

Tabela 6: Ključne oblikoskladenjske oznake pri govorcih javnega diskurza z višjo izobrazbo.

Pri govorcih s končano srednješolsko izobrazbo ali manj izstopajo lastna imena ženskega spola v imenovalniku ednine (*Slovenija*), vrstilni števnik ženskega spola v imenovalniku ednine (*prva*) in druga oseba zaimka v dajalniku ednine (*ti*).

Oznaka	Primer	Frekvenca/milijon	Koeficient ključnosti
Slzei	*Slovenija*	3205,3	1,9
Kbvzei	*prva*	871,3	1,7
Zod-ed--k	*ti*	1510,2	1,4

Tabela 7: Ključne oblikoskladenjske oznake pri govorcih javnega diskurza z nižjo izobrazbo.

4. 2 Leksikalna raven

Na leksikalni ravni najprej pregledamo frekvenčne sezname lem za različne profile govorcev javnega diskurza (Tabela 8).

Ženske	Moški	Nad 35 let	Pod 35 let	Višja šola ali več	Srednja šola ali manj
biti	*biti*	*biti*	*biti*	*biti*	*biti*
ta	*ta*	*ta*	*ne*	*ta*	*ne*
ne	*eee*	*ne*	*ta*	*ne*	*ta*
eee	*ne*	*eee*	*pa*	*eee*	*pa*
pa	*pa*	*pa*	*se*	*pa*	*ja*
se	*se*	*se*	*in*	*se*	*se*
da	*v*	*v*	*ja*	*v*	*eee*
in	*da*	*da*	*v*	*in*	*v*
v	*in*	*in*	*da*	*da*	*in*
ja	*ja*	*ja*	*eee*	*ja*	*da*

Tabela 8: Najpogostejše leme pri posameznih profilih govorcev javnega diskurza v korpusu Gos.

Kot je razvidno iz Tabele 8, bistvenih razlik med različnimi profili govorcev ni opaziti, kar pomeni, da so najpogostejše leme v korpusu Gos povezane s sistemsko rabo jezika in ne s profilom govorcev. Izpostaviti velja le uporabo diskurznega označevalca *eee*, ki govorcem omogoča sprotno tvorjenje in načrtovanje spontanega diskurza. Uporabljajo ga vsi profili govorcev, najpogosteje se pojavlja pri moških govorcih, najmanj pogosto pa pri govorcih z nižjo izobrazbo.

V naslednjem koraku izvedemo leksikalno analizo posameznih profilov govorcev javnega diskurza na podlagi seznamov ključnih lem, ki smo jih kategorizirali glede na področja, predstavljena v poglavju Metodologija. Graf 4 kaže kategorizacijo tistih lem, ki so izrazito pogoste za ženske govorke javnega diskurza in izrazito nepogoste za moške govorce javnega diskurza.

Graf 4: Kategorizacija ključnih lem ženskih govork javnega diskurza korpusa Gos.

Iz Grafa 4 je razvidno, da ključne leme ženskih govork spadajo na področja humanistike (*knežji*, *situla*), kulture (*poezija*, *razstava*) in življenjskega sloga (*cimra*, *požirek*). Pri teh rezultatih velja spomniti na pedagoški diskurz korpusa Gos, ki močno vpliva na téme pogovorov.

Graf 5 predstavlja kategorizacijo ključnih lem moških govorcev.

Graf 5: Kategorizacija ključnih lem moških govorcev javnega diskurza korpusa Gos.

Kategorizacija ključnih lem moških govorcev javnega diskurza pokaže, da tipične leme moških govorcev spadajo na področji naravoslovja (*mikroval*, *koordinata*) in športa (*stotinka*, *zavoj*), kar verjetno govori o povezavi med témo pogovora in spolom voditelja ali vabljenega govorca.

V naslednjem koraku kategoriziramo ključne leme govorcev javnega diskurza, starejših od 35 let (Graf 6).

Graf 6: Kategorizacija ključnih lem govorcev javnega diskurza, starejših od 35 let.

Iz kategorizacije je razvidno, da so tipične leme govorcev javnega diskurza, starejših od 35 let, povezane s področji naravoslovja (*raztopina*, *zrcaliti*) in humanistike (*povedek*, *taborišče*). Ponovno je treba upoštevati dejstvo, da gre predvsem za pedagoški diskurz korpusa Gos.

V Grafu 7 predstavljamo kategorizacijo ključnih lem govorcev javnega diskurza, mlajših od 35 let.

Graf 7: Kategorizacija ključnih lem govorcev javnega diskurza, mlajših od 35 let.

Tudi pri mlajših govorcih lahko opazimo prevladovanje humanistike (*Pegam*, *boršt*) in naravoslovja (*premer*, *stožec*), kar je posledica velikega deleža pedagoškega diskurza, vključenega v korpus Gos. Vendar opazimo tudi precej prisotno kategorijo življenjskega sloga (*kombi*, *televizor*, *golf*) in nekaj lem, ki smo jih pripisali specifikam profila mlajših govorcev (*car*, *frend*, *horror*).

Graf 8 predstavlja kategorizacijo ključnih lem govorcev s končano višješolsko izobrazbo.

Graf 8: Kategorizacija ključnih lem govorcev javnega diskurza z višjo izobrazbo.

Pri govorcih z višjo izobrazbo prevladujejo tipične leme s področja naravoslovja (*modeliranje*, *rotacijski*) in športa (*polčas*, *Poljak*). Leme, ki niso odvisne od področja in smo jih pripisali specifikam profila govorcev z višjo izobrazbo, so *ključen*, *protislovje* in *bržkone*.

V Grafu 9 predstavljamo kategorizacijo ključnih lem govorcev javnega diskurza z zaključeno srednjo šolo ali manj.

Graf 9: Kategorizacija ključnih lem govorcev javnega diskurza z nižjo izobrazbo.

Iz Grafa 9 lahko razberemo izrazito nerazčlenjeno kategorizacijo ključnih lem pri govorcih z nižjo izobrazbo, ki pokriva zgolj področji športa (*ambiciozen*, *Mazejeva*) in humanistike (*prijateljstvo*), kar je verjetno povezano z vključitvijo šolarjev v pedagoški diskurz.

5 Zaključek

V raziskavi smo predstavili specifike različnih profilov govorcev, ki ustvarjajo javni diskurz korpusa Gos. Rezultati analize kažejo, da frekvenčni seznami ne izpostavijo razlik med govorci, saj so besedne vrste in najpogostejše leme pri različnih profilih

javnih govorcev skoraj identično razporejene. Seznami ključnih oblikoskladenjskih oznak in ključnih lem pa pokažejo bistvene specifike, ki mestoma utrjujejo stereotipe o nekaterih profilih govorcev. Ženske v analiziranem javnem diskurzu tipično uporabljajo osebne in svojilne zaimke v prvi osebi ednine (*mene*, *moja*), moški vrstilne številke (*tretja*) in lastna imena (*Poutiainen*), starejši govorci glagole v drugi osebi množine (*imate*) in lastna imena (*Habsburžani*), mlajši govorci glagole in zaimke v prvi osebi ednine (*me*, *sem*), govorci z višjo izobrazbo lastna imena v mestniku (*Šoštanju*), govorci z nižjo izobrazbo vrstilne številke (*prva*) in zaimke v drugi osebi ednine (*ti*).

Na leksikalni ravni seznami ključnih lem posameznih profilov govorcev kažejo naslednje specifike: pri ženskah prevladujejo leme s področja kulture (*poezija*) in življenjskega sloga (*cimra*), pri moških leme s področja športa (*stotinka*) in naravoslovja (*mikroval*), za starejše in mlajše govorce so značilne leme s področij humanistike (*povedek*) in naravoslovja (*raztopina*), pri mlajših pa opazimo nekaj lem, tipičnih za njihov profil (*horror*, *car*). Bolj izobraženi tipično uporabljajo leme s področja naravoslovja (*rotacijski*) in športa (*polčas*) ter nekatere specifične leme (*ključen*, *protislovje* in *bržkone*), pri manj izobraženih pa izrazito izstopajo leme s področja športa (*tekma*).

V okviru predstavljene analize so nas zanimale predvsem oblikoskladenjske in leksikalne specifike posameznih profilov govorcev, nismo pa iskali odklona od govornega standarda, ki ga definira pravorečje *Slovenskega pravopisa* (2001) ali *Slovenska zborna izreka* (Šeruga Prek, Antončič 2003). Stopnjo odmika od izgovornega standarda bi bilo v prihodnosti smiselno opazovati na podlagi seznamov ključnih besednih oblik za posamezne profile govorcev, ki bi jih lahko kategorizirali glede na to, ali so izgovorjene z upoštevanjem pravorečne norme ali ne. Druga možnost bi bila, da bi korpus Gos poskušali označiti z metodologijo označevanja stopnje standardnosti korpusa Janes (Fišer idr. 2018). Rezultati predstavljene analize bi skupaj s predlaganimi raziskavami odmika od govornega standarda vzpostavili celovito poznavanje oblikoskladenjskih, leksikalnih in izgovornih specifik različnih profilov govorcev, ki soustvarjajo javni diskurz.

Literatura

ERJAVEC, Tomaž, KREK, Simon, ARHAR, Špela, FIŠER, Darja, LEDINEK, Nina, SAKSIDA, Amanda, SIVEC, Breda, TREBAR, Blaž, 2010: *Priporočila za oblikoslovno označevanje*. http://nl.ijs.si/jos/msd/html-sl/msd.index.msds.html (dostop 1. 2. 2019)

FIŠER, Darja, LJUBEŠIĆ, Nikola, ERJAVEC, Tomaž, 2018: The Janes project: language resources and tools for Slovene user generated content. *Language Resources & Evaluation.* 1–24.

HUBER, Damjan, 2017: Raziskovalna izhodišča besedilnofonetične analize slovenskega medijskega govora (na primeru besednovrstne predvidljivosti poudarkov). *Slavistična revija* LXV/2. 281–299.

KEMPER, Susan, SUMMER, Aaron, 2001: The structure of verbal abilities in young and older adults. P*sychology and Aging XVI*/2. 312–322.

KILGARRIFF, Adam, RYCHLY, Pavel, SMRŽ, Pavel, TUGWELL, David, 2004: The sketch engine. *Information Technology*. 105–116.

KOPPEL, Moshe, SCHLER, Jonathan, ARGMON, Shlomo, 2008: Computational methods in authorship attribution. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* LX/1. 9–26.

LIU, Edward, 2008: Advertising using extracted context sensitive information and data of interest from voice/audio transmissions and recordings. *Google patent US20080109222A1*. https://patents.google.com/patent/US20080109222A1/en (dostop 1. 5. 2019)

SCOTT, Mike, 1997: PC Analysis of Key Words – and Key Key Words. *System* XXV/1. 1–13.

SCUTERI, Lucia Gaja, 2018: Diahrona makroprozodična raziskava slovenskega govora v televizijskih informativnih oddajah. *Slavistična revija* LXVI/2. 143–157.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: ZRC-SAZU.

ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2003: *Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce.* Maribor: Aristej.

ŠKRJANEC, Iza, POLLAK, Senja, VERHOEVEN, Ben, 2018: Gender Profiling for Slovene Twitter communication: the Influence of Gender Marking, Content and Style. *Proceedings of the 6th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*. 119–125.

TANNEN, Deborah, 1990: *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: Harper Collins.

TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* LX/4. 587–601.

TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* XI/2. 158–171.

TRUDGILL, Peter, 2002: *Sociolinguistic Variation and Change*. Baltimore: Georgetown University Press.

VERDONIK, Darinka, KOSEM, Iztok 2012: Key word analysis of discourses in Slovene speech: differences and similarities. *Linguistica* LII/1. 309–321.

VERDONIK, Darinka, ZWITTER VITEZ, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Zavod za uporabno slovenistiko Trojina.

ZWITTER VITEZ, Ana, 2016: Specifike govorjene slovenščine glede na formalnost sporazumevalnega položaja. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva Obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 351–359.

GOVORJENI JEZIK V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI IN GLEDALIŠČU

PRAVOREČJE IN SODOBNE SLOVENSKE GLEDALIŠKE UPRIZORITVE

Katarina Podbevšek
Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Ljubljana
kpodbevsek@gmail.com

Nina Žavbi
Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Ljubljana
zavbi.nina@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.271-277

Od časov Župančičevega načrtnega oblikovanja odrskega govora v prvi polovici 20. stoletja in od izida Ruplovega *Pravorečja* (1946) se je jezikovna resničnost, zlasti zaradi velikih svetovnih družbenih sprememb, opazno predrugačila. Spremenile so se tudi gledališke prakse ter funkcija in oblika odrskega govora. Članek poskuša (s pomočjo rezultatov ankete) ugotoviti aktualnost pravorečja pri oblikovanju sodobne odrske zbornogovorne podobe.

pravorečje, zborna izreka, sodobne gledališke uprizoritve, lektor, odrski govor

Since the time of Oton Župančič's systematic design of stage speech in the first half of the 20th century and the publishing of Mirko Rupel's *Slovensko pravorečje* (Slovene Orthoepy, 1946), the linguistic reality, particularly because of radical global social changes, has been noticeably transformed. Theatre practices and the function and form of stage speech have also changed. The article seeks to determine (using the results of a survey) the current relevance of orthoepy in the creation of a contemporary stage standard-speech realization.

orthoepy, standard pronunciation, contemporary theatre staging, language consultant, stage speech

1 Uvod

V naslovu pričujočega prispevka izpostavljamo svojevrstno nasprotovanje med pojmoma *pravorečje* (ortoepija) in *gledališka uprizoritev* – prvi sodi v okvir jezikoslovja, torej znanosti, drugi v polje umetnosti. Prvi že v svojem poimenovanju (gr. *orthós* 'pravi, raven, resničen, pokončen') vsebuje pravilnost, pravila, normativnost, torej kako pravilno reči, govoriti, drugi napeljuje na ustvarjalno svobodo, ki se kakršnim koli normam najraje izogne oz. jih namenoma krši. Kljub navidezni nepovezanosti in v nekem smislu celo kontrastnosti pa vendarle obstaja skupno oz. presečno polje, kjer se pojma prekrivata – tako pravorečje kot gledališka uprizoritev se namreč ukvarjata z govorjenim jezikom. Ne glede na to, da je govor v gledališču večinoma omrežen z drugimi gledališkimi izraznimi sredstvi (gib, scena, mizanscena, kostumi itn.), ki nanj tako ali drugače vplivajo, in da njegovo končno odrsko podobo oblikujejo gledališki

ustvarjalci (igralci s pomočjo režiserja, dramaturga in predvsem lektorja), je vendarle zavezan določenim zakonitostim, ki opredeljujejo bistvo govorjenega jezika, se pravi njegovo zvočno (slušno) podobo. Pomembna prvina v knjižni uporabi govorjenega jezika je pravorečje, ki »določa pravilno in enotno izreko glasov in glasovnih skupin, besed in besednih skupin« ter obenem »opozarja na napake in daje navodila, kako se jih obvarujemo« (Rupel 1946: 3). Pravorečje je pogojeno z načeli določenega jezika, povezano pa je tudi z jasno, razločno izreko, deloma tudi s prozodičnimi prvinami govora (naglaševanje, poudarjanje, intonacija). Obvladovanje pravorečja knjižnega jezika kaže na govorčevo jezikovno kulturo in je zahteva vsakega javnega govornega nastopa, torej tudi igralčevega. Čeprav ustvarjalci odrskogovorne podobe neke uprizoritve v skladu z besedilnimi in odrskimi okoliščinami izkoriščajo sporočilno moč najrazličnejših oblik (zvrsti) jezika, jih mešajo med seboj in s tujimi jeziki ter za vsako uprizoritev ustvarijo drugačno jezikovno-govorno kompozicijo, je standardni govorjeni jezik temeljno sidrišče, iz katerega se v večji ali manjši oddaljenosti rojevajo najrazličnejše jezikovno-govorne variacije.

2 Knjižna izreka v igralski praksi

Študenti dramske igre na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo se v času študija podrobno seznanijo z izgovornimi pravili slovenskega knjižnega jezika in jih – nekateri bolj, drugi manj – ponotranjijo, prav tako pa se naučijo uporabljati jezikovne priročnike. Kasneje se kot profesionalni govorci s pravorečno problematiko srečujejo pri pripravi na različne govorne dogodke (branje literarnih besedil na radiu, televiziji, recitiranje na prireditvah, snemanje zvočnih knjig, sinhroniziranje risank itn.) in pri ustvarjanju v gledališču.

V začetni fazi nastajanja uprizoritve, ki ima za izhodišče v knjižnem jeziku napisano besedilo, ustvarjalci na bralnih vajah z gledališkim lektorjem preizkušajo govornost[1] zapisanih replik in večkrat iz različnih razlogov preoblikujejo jezikovno strukturo zapisanega besedila (dramaturško črtanje nekaterih delov besedila, dopisovanje, spreminjanje skladnje – zlasti besednega vrstnega reda, zamenjevanje ene besede z drugo, slovenjenje tujih imen itn.). Igralci običajno hkrati preverjajo svoje pravorečno znanje zlasti ob težjih izgovornih in naglasnih primerih ter ozaveščajo druge pravorečne zahteve. Ker igralci hote ali nehote primerjajo zapisane besede z živim govorom, seveda tudi s svojim idiolektom, so pogosto v dvomih npr. glede naglaševanja deležnikov na *-l* (*žível/živél*, *narédil/naredíl*, *pêljal/peljál*), velelnikov (*peljíte/pêljite*, *vzemíte/vzêmite*), samostalnikov (*odhòd – odhóda/odhôda*), izgovora polglasnika (*stəza/stêza*, *têžka/təžka*) itn. Na splošno pa velja, da je knjižni jezik za igralce nekakšen varen jezikovni dom, iz katerega sicer radi pobegnejo v vsakdanjo govorno svobodo, ki na videz omogoča več kreativnosti, ampak se vanj tudi radi vračajo, ker ugotovijo, da je red lahko prav tako navdihujoč.[2]

1 Govornost je »lastnost zapisanega besedila, da z jezikovnimi sredstvi nakazuje govorno izvedbo« (Podbevšek 2017: 9).

2 Zanimiva je lektorska izkušnja Tatjane Stanič (2004: 11) pri oblikovanju govora v Zupančičevem *Hodniku*, v katerem naj bi bila »govorna podoba zaigrana spontano, individualistično in nepotvorjeno«,

Večina igralcev, pa tudi drugi gledališki ustvarjalci, pozna in uporablja portal Fran, ki jim omogoči hiter dostop do različnih priročnikov (npr. *Slovenski pravopis*, SSKJ) in besedilnih korpusov (Gigafida, Nova beseda), prav tako pogosto uporabljajo priročnik *Slovenska zborna izreka*[3] – kar je potrdila tudi spletna anketa v okviru ciljnega raziskovalnega projekta Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov v tematskem sklopu Slovenščina in javno govorno izražanje: radio, televizija in gledališče[4] (Ahačič 2017). Med rezultati projekta je npr. tudi ugotovitev, da »gledališki ustvarjalci potrebujejo sodobni pravorečni priročnik, saj po njihovih besedah *Slovenski pravopis* in SSKJ ne zadostujeta« (Žavbi Milojević 2018: 136). O nezadostnosti in nepraktičnosti slovarja je že pred tem zelo kritično in s konkretnimi primeri argumentirano pisal igralec Alojz Svete v članku Zakaj sem tudi s pomočjo lektorice/lektorja ob uporabi SSKJ – nemočen? (2000: 93).

3 Sodobno gledališko lektoriranje

V gledališču je za govorno podobo uprizoritve odgovoren lektor, ne glede na to, da jo govorno udejanjajo igralci. On je tisti, ki si – na osnovi oblike in vsebine dramskega besedila in dramaturško-režijskega koncepta – zamisli in ustvari jezikovno-govorni temelj, na katerem igralci gradijo govorne interpretacije svojih vlog.

Od časov župančičevskega odrskogovornega nazora v prvi polovici 20. stoletja so se družbeno-kulturne razmere in z njimi gledališče ter razumevanje funkcije odrskega govora zelo spremenili. Župančič, ki velja za prvega gledališkega lektorja na Slovenskem, je z upoštevanjem takratne jezikoslovne misli vzpostavil knjižno odrskogovorno normo,[5] ki naj bi bila zgled za »žlahtni zborni govor« (Rupel 1948: 16). V šestdesetih in posebej sedemdesetih letih je uveljavljanje neknjižnih jezikovnih zvrsti na odru govorno normo na videz razrahljalo, »zborni jezik je postal le ena od izbirnih možnosti« (Podbevšek 2010: 212), od konca 20. stoletja naprej pa odrski govor postaja zmerom bolj suveren v vzpostavljanju svoje lastne govorne norme, ki pravorečju pogosto odreka merodajnost, ne samo s stališča umetniške svobode in sodobne gledališke estetike, pač pa tudi s stališča njegove (vsaj v nekaterih segmentih) nesodobnosti.

Na današnji odrski status knjižne izreke vpliva med drugim tudi ena od značilnosti sodobnega uprizarjanja, tj. jezikovna hibridnost, ki je posledica globalizacijske preureditve sveta, ukinjanja kulturnih meja in dejstva, da sta tako dramsko besedilo kot gledališče »postala dovzetna za medbesedilno in medmedijsko nomadstvo«

a se je »formalna, pravilna odrska govorica [...] vrivala v skrbno premišljeno spontanost govorov igralcev«. S tem potrjuje tezo, da igralci kljub konceptu, ki temelji na spontanem neknjižnem odrskem govoru, pogosto (tudi nevede) prehajajo v knjižno različico, v kateri so suvereni in kreativni.

3 Knjigo sta na osnovi Toporišičeve *Slovenske slovnice* in lastne prakse napisali radijska lektorica za govor Cvetka Šeruga Prek in gledališka lektorica Emica Antončič. Njuno delo je »bistveno nazornejše, sodobnejše in uporabnejše kot Toporišičeva slovnica iz 70-ih let« (Tivadar 2018: 163).

4 Projekt (V6-1647) je potekal od 1. oktobra 2016 do 30. septembra 2017 pod vodstvom Kozma Ahačiča.

5 Oton Župančič je leta 1912 v ljubljanskem Deželnem gledališču postal dramaturg, vendar je skrbel tudi za odrski govor. Po njegovem zgledu se je v slovenskem gledališču vzpostavil »nov gledališki poklic: posebni dramaturg za govor, ki je po 2. svetovni vojni dobil ime lektor« (Faganel 1998: 547).

(Toporišič 2018: 57). Poleg hibridizacije je za sodobne uprizoritvene prakse značilen »razpad hierarhičnega razlikovanja med visoko in popularno kulturo, eksperimentiranje, heterogenost, inovacija, marginalnost« (prav tam: 12). V takšnih okoliščinah tudi jezik izgublja svojo tradicionalno jezikovnozvrstno hierarhijo, ki knjižni jezik razume kot najvišjo obliko slovenskega jezika. Knjižni govor je v sodobnem gledališču le ena od izraznih komponent, ki si jo gledališki znakovni sistem prilagaja po funkcijskem in estetskem kriteriju, meje med različnimi oblikami jezika pa postajajo »nenaravne ločnice, ki jih skuša uprizoritev rahljati oz. jih narediti 'mehko' prehodne« (Podbevšek 2012: 20).

Že leta 2006 je lektorica SNG Drama Tatjana Stanič (2006: 65) v članku s povednim naslovom V primežu norme predstavila »novo razumevanje upoštevanja jezikovne normativnosti in sestavljanja standarda (ali več standardov?) govorne podobe sodobnega gledališča«. Sodobni odrski govor se dogaja »v stalni medzvrstnostni interakciji« (prav tam: 67): v knjižno izreko se vpletajo prvine neknjižnih zvrsti, v pogovorni jezik različne variante osebnih pogovornih jezikov, v slengu se prepletajo generacijsko različne jezikovne prvine, pri narečjih gre za problem avtentičnosti in njegove odrske razumljivosti. »Naloga sodobnega lektorja je, da išče in omogoča optimalni izkoristek te multijezikovnosti, naloga igralca pa je, da je znotraj svojega maternega jezika poliglot« (prav tam: 67). Lektor torej ni več varovalec norme, ampak ustvarjalec umetnostnega govora, ki deluje v konkretni uprizoritvi, igralec pa nosilec mnogoterih govornih izrazov, vsakič popolnoma drugačnih, prilagojenih liku.

Sodoben gledališkolektorski pristop temelji na prožni uporabi različnih metodoloških pristopov k oblikovanju govorjenega jezika v skladu s konceptualnimi spremembami gledališke umetnosti. Lektor kot jezikoslovec sicer skrbi za besedilni del igralskega govora (priprava zapisanega besedila, pravorečni in besedilnofonetični napotki), večino svojih premislekov pa posveča ustvarjalnim učinkom odrske rabe jezika in uprizoritveni intenci.[6] V novodobnih gledaliških praksah so prisotne tudi uprizoritve (t. i. performativni model), v katerih besedilo nima prevladujoče vloge in se težišče lektorjevega zanimanja z besedila prenese na igralca, »zlasti v uprizoritvah, ki jemljejo igralčev idiolekt ali negovorni glas za odrsko izrazilo« (Podbevšek 2010: 217) ali pa se ob knjižnem govoru oz. v prepletu z njim pojavljajo različne oblike pogovornosti.[7] Kljub različnim načinom uprizoritvene rabe jezika, ki ustvarjajo »novo modaliteto doživljanja jezikovno-govorne uprizoritvene resničnosti« (Podbevšek 2012: 34), pa knjižni jezik ostaja kreativni potencial v oblikovanju govorne podobe uprizoritve.[8]

6 Sodobno gledališče bi potrebovalo novo poimenovanje za lektorja. Martin Vrtačnik (2012) razume lektorjevo vlogo dvojno: kot lektoriranje pisnih besedil in kot oblikovanje odrskega govora, kamor spada tudi skrb za izreko igralcev. Glede na drugo funkcijo po vzoru poimenovanj za ostale ustvarjalce (npr. oblikovalec luči, zvoka, maske) predlaga za lektorja novo poimenovanje: oblikovalec govora (Vrtačnik 2012: 110). Pri tem poudarja, da je gledališki lektor del »umetniškega ansambla« (prav tam: 111). O spremenjenem statusu lektorjevega dela po t. i. performativnem obratu v gledališču piše Podbevšek (2010).

7 Npr. *Visoška kronika* v SNG Drama Ljubljana (2018), *Ukročena trmoglavka* v SSG Trst (2018).

8 V anketi, ki je bila izvedena v okviru CRP Jezikovna politika RS in potrebe uporabnikov (79 anketirancev s področja gledališča, od režiserjev do umetniških vodij), nekateri menijo, »da je v gledališču jezik preveč knjižen, zato neživljenjski in nenaraven (več bi moralo biti pogovornega jezika)«, drugi pa,

V tem kontekstu je lektor še vedno kritični uporabnik normativnih priročnikov, ki s svojo razdrobljeno informativnostjo in vztrajanjem na nekaterih neživih izgovornih primerih vedno bolj razkrivajo potrebo po sodobni pravorečni monografiji.

S kratkim anketnim vprašalnikom smo pri gledaliških lektorjih preverili, kako v sodobnih uprizoritvah postopajo s knjižno izgovorno normo, v katerih segmentih jo najpogosteje kršijo, ali v knjižnost vnašajo sodobnejše naglasne in izgovorne variante itn.

4 Rezultati ankete

Na anketo je odgovarjalo 12 gledaliških lektorjev, ki stalno ali občasno delujejo v slovenskih profesionalnih gledališčih (vsa slovenska profesionalna gledališča). Na anketo so se odzvali vsi lektorji, ki so pisno odgovarjali na vprašanja polodprtega tipa,[9] v grobem razdeljena na tri vsebinske sklope (podrobneje predstavljeni v nadaljevanju). Cilj raziskave je bil ugotoviti, ali je predvidevanje, da zdaj veljavno pravorečje za gledališko rabo potrebuje (vsaj delno) posodobitev, pravilno. Prav tako smo želeli ugotoviti, kako v praksi nastaja odrski govor, v kolikšni meri lektorji uspejo realizirati svoj lektorski koncept ipd. Ankete smo prebrali in posamezne odgovore vrednotili glede na pritrdilne in nikalne, podrobneje pa po različnih utemeljitvah te izbire, njihovih argumentacijah in ilustracijah s primeri. Anketa nam je zaradi vprašanj polodprtega tipa ponudila raznolike odgovore ter širok nabor razmišljanj o sodobnih odrskogovornih usmeritvah, vlogi lektorja, vlogi knjižnega govora v sodobnem odrskem govoru, o sodobni pravorečni normi in njeni uporabnosti v odrskogovorni praksi itn.

Na začetku smo lektorje vprašali, ali menijo, da je sistematizacija socialnih zvrsti po Jožetu Toporišiču uporabna pri oblikovanju sodobnih konceptov odrskega govora. Polovica (6) vprašanih je odgovorila pritrdilno, ostali pa nikalno. V argumentacijah so navedli, da sistematizacija ne ustreza sodobnemu razvoju jezikovnih zvrsti, eden od lektorjev dvomi, da so zakonitosti knjižnopogovornega jezika še vedno take, kot so navedene v *Slovenski slovnici* (2000: 16−19). Štirje lektorji se pri argumentaciji osredotočijo na ustvarjalnost gledališkega (odrskega) govora, ki je preplet režijsko-dramaturškega koncepta in govorne ustvarjalnosti posameznih igralcev, zato ga ne moremo ukalupiti s pravili in jezikoslovnimi kategorijami, kot so jezikovne zvrsti.

Naslednja skupina vprašanj se osredotoča na ožjo pravorečno problematiko v knjižni odrskogovorni podobi: koliko se lektorji držijo pravorečne norme in koliko jo namenoma kršijo. Opirali smo se na nekatere primere, ki se v odrski praksi kažejo kot problematični in včasih tudi nesodobni, npr. mesto naglasa pri nekaterih deležnikih na *-l* (norma: *zgrádil*, kršenje*: zgradíl*), naglasne premene (norma: *na vhódu*, kršenje: *na vhôdu*), kračine samoglasnikov (norma: *pràg*, kršenje: *prág*, slušna razlika komaj

»da se uporablja preveč pogovornega jezika, slenga in narečij, predvsem jih moti pretirana uporaba vulgarizmov«. Presenečajo odgovori kot: »[G]ledališče (vsaj glavna nacionalna gledališča) bi moralo biti hram slovenskega zbornega jezika (to je govorjenega knjižnega jezika)« (Žavbi Milojević 2018: 138).

9 Na vprašanje odgovorijo npr. pritrdilno ali nikalno, nato pa svoj odgovor utemeljijo, ilustrirajo s primeri, nekateri umestijo tudi v okvir posameznih jezikoslovnih idr. teorij, ved, razprav.

opazna), izgovor polglasnika v nekaterih besedah (norma: *təma*, kršenje: *têma*) itn. Zanimalo nas je tudi, ali pogosto predlagajo samoglasniške redukcije (npr. krajšanje nedoločnikov), tudi kadar ne gre za nižanje jezikovne zvrsti v smislu pogovornih različic jezika, zaradi želje po živem, naravnem govoru. Predvidevali smo, da normo v nekaterih primerih namenoma kršijo zaradi različnih okoliščin, npr. približevanja govora vsakdanjemu. Rezultati so pokazali, da se pri govoru, ki je zamišljen kot knjižni, lektorji večinoma skoraj v celoti držijo pravorečne norme (upoštevanje samoglasniških kračin, npr. *jàz*, *čàs*; naglasnih premen, npr. *vhòd – vhóda*; izgovora polglasnika, npr. *təma*; premen po zvenečnosti na medbesednih mejah, npr. *ja[s] vem*). Izjema so nekateri primeri, ko lektorji (3) dopuščajo ožine namesto širin pri deležnikih na *-č* (npr. *hodéč*), dva pa omenjata kršitev mesta ali kvalitete naglasa deležnikov na *-l* (npr. *užalostíl*). Izgovor [v] pred *l* in *r* (npr. *vlak*, *vreme*) dopuščajo trije lektorji, kar utemeljujejo s problematičnostjo izvedbe na odru, eden pa tudi z znanstvenimi raziskavami. Polovica lektorjev dopušča kršitve norme pri kakovosti naglašenih *e* in *o* v nekaterih besedah, npr. *rdéč*, *bólj*, *spômniti* zaradi nesodobnosti norme.

V povezavi z vprašanji o kršenju/upoštevanju norme nas je zanimalo, ali gledališki lektorji menijo, da je norma potrebna prevetritve – kar deset jih je odgovorilo pritrdilno. Oba, ki menita, da norme ni treba posodabljati, sta svoja odgovora argumentirala. Prvi meni, da se je pri ustvarjanju gledališkega govora treba opreti na živost ter umetniški koncept uprizoritve, ne na normo, lektor pa mora biti poleg jezikoslovca (poznavalca jezika in govora) predvsem umetniški ustvarjalec. Drugi meni, da norme ni treba prevetriti, ampak le uskladiti sistemske nedoslednosti v priročnikih.

V anketah vsi lektorji zapišejo, da pri delu uporabljajo različne priročnike, npr. SSKJ, SP, *Slovensko zborno izreko*, različne leksikone, besedilne korpuse, terminološke in etimološke slovarje, *Antična imena po slovensko* Bronislave Aubelj, slovarje tujk, portal Fran itn.

Kljub majhnemu številu anketirancev in kljub temu da je odrski govor zaradi svoje vpetosti v gledališko umetnost zelo specifičen, lahko sklenemo, da bi bilo z lektorskega stališča treba posodobiti predvsem naslednje: izgovor fonema /v/ v vzglasju pred *l* in *r* (npr. *[v]lak*, *[v]reme*), kakovost naglašenih *e* in *o* v nekaterih besedah (npr. *rdéč*, *bólj*, *spômniti*)[10] in naglaševanje nekaterih deležnikov na *-l* (npr. *užalostíl*) in *-č* (npr. *hodéč*); v zadnjem primeru morda dopustiti dvojnice.

5 Zaključek

Razpravljanje lahko zaključimo z mislijo, da je sodobni gledališki lektor na eni strani raziskovalec in zasledovalec jezikovne živosti v sodobnih družbenih razmerah, na drugi strani pa ustvarjalec, ki z jezikovnim materialom izriše vsakič novo odrskogovorno podobo, sledeč besedilu, dramaturško-režijskemu konceptu in individualnim govorom igralcev. Pravorečje ga v tem kontekstu zanima samo, ko

10 Oboje so jezikoslovne raziskave že zdavnaj evidentirale (npr. Hotimir Tivadar: Fonem /v/ v slovenskem govorjenem knjižnem jeziku (*Slavistična revija* XLVII/3), 341–361; Cvetka Šeruga Prek, Emica Antončič, *Slovenska zborna izreka* (Maribor: Aristej, 2003), 35, 45), vendar priročniki (SP 2001, SSKJ[2]) ohranjajo stare oblike.

je uprizoritev v celoti ali v določenih delih govorjena knjižno. V zvrstno mešanih uprizoritvah pa se lektor večkrat ukvarja s tem, kako oblikovati oz. mehčati ostrost meje med knjižnim in neknjižnim (različne variante pogovornosti, narečnost, idiolekti). V sodobnem gledališču pravorečje sicer ni v središču lektorjevega dela, je pa konstruktivni del odrskega govora, zato bi tudi gledališki ustvarjalci želeli posodobitev pravorečne norme in samostojno publikacijo z izgovornimi napotki.

Literatura

AHAČIČ, Kozma idr., 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo.* Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša idr. https://isjfr.zrc-sazu.si/sites/default/files/raziskovalno_porocilo_28_11_2017.pdf (dostop 29. 4. 2019)

FAGANEL, Jože, 1998: Oton Župančič – začetnik gledališkega lektorstva. *Sodobnost* XLVI/6–7. 544–547.

PODBEVŠEK, Katarina, 2010: Spreminjanje odrske govorne estetike v slovenskem gledališču 20. stoletja. Barbara Sušec Michieli, Blaž Lukan, Maja Šorli (ur.): *Dinamika sprememb v slovenskem gledališču 20. stoletja.* Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani in Maska, Zavod za založniško, kulturno in producentsko dejavnost. 195–239.

PODBEVŠEK, Katarina, 2010: Resničnostni govor v uprizoritvi Zupančičevega Hodnika (Sodobna gledališkolektorska izhodišča). Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010). Obdobja 29*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 211–217.

PODBEVŠEK, Katarina, 2012: Jezikovni hibridi v sodobnih slovenskih uprizoritvenih praksah. Barbara Orel, Maja Šorli, Gašper Troha (ur.): *Hibridni prostori umetnosti*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani in Maska, Zavod za založniško, kulturno in producentsko dejavnost. 15–37.

PODBEVŠEK, Katarina, 2017: *Govornost literarnih besedil*. Maribor: Aristej.

RUPEL, Mirko, 1948: *Slovensko pravorečje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

STANIČ, Tatjana, 2004: »Trešlengvič« in Narobe svet. *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* LXXXIII/14. 11–12.

STANIČ, Tatjana, 2006: V primežu norme. Nekaj refleksij o aktualnih problemih odrskega govora. Katarina Podbevšek, Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru II*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 65–69.

SVETE, Alojz, 2000: Zakaj sem tudi s pomočjo lektorice/lektorja ob uporabi SSKJ – nemočen? Katja Podbevšek, Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru.* Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo.

TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* XI/2. 158–171. www.ff.um.si/dotAsset/73530.pdf (dostop 1. 5. 2019)

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

TOPORIŠIČ, Tomaž, 2018: *Medijsko in medkulturno nomadstvo. O vezljivosti medijev in kultur v sodobnih uprizoritvenih praksah.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

VRTAČNIK, Martin: Gledališki lektor – njegova funkcija in namen v sodobnosti. *Jezik in slovstvo* LVII/3–4. 101–115.

ŽAVBI MILOJEVIĆ, Nina, 2018: Jezik (govor) v slovenskih gledališčih in jezikovna politika. *Slavia Centralis* XI/2. 132–143. www.ff.um.si/dotAsset/73526.pdf (dostop 29. 4. 2019)

GOVORJENI JEZIK V PRAVLJICAH: NA PRIMERU REZIJANSKE PRAVLJIČARKE TÏNE WAJTAWE

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Kasilda Bedenk
Karl-Franzens-Universität Graz, Gradec
kasilda.bedenk@uni-graz.at

DOI:10.4312/Obdobja.38.279-287

Članek predstavlja pravljičarko Valentino Pielich Negro (1900–1984), z domačim imenom Tïna Wajtawa, ki se je rodila v Solbici v Reziji, v Italiji. Slovenski etnolog Milko Matičetov (1919–2014) je po letu 1966 na magnetofonski trak posnel 404 Tïnine pravljice, objavljenih je doslej le 22 (s prevodi 27). Posnetke pravljic hrani ZRC SAZU. Članek analizira pravljice, ki so bile zapisane na podlagi pripovedovanja. Pravljice Tïne Wajtawe vsebujejo značilnosti govorjenega jezika in imajo vse značilnosti evropskih pravljic ter vsebujejo indoevropske slepe motive (npr. motiv priklanjajočega se drevesa). Namen članka je predstaviti Tïnine zapise pripovedovanih pravljic, ki so stilno zaznamovane z jezikovnimi sredstvi, značilnimi za govorjeni jezik, rezijanščino in ljudske pravljice, ter so del evropskega kulturnega konteksta.

govorjeni jezik, pisni jezik, literarna analiza, Rezija, Tïna Wajtawa

Valentina Pielich Negro, with the domestic name Tïna Wajtawa (1900-1984), was born in Ladina, Solvizzia (Resia, Italy). After 1960, Milko Matičetov (1919-2014) recorded 404 of Tïna's fairy tales, but only 22 were published (including translations, 27); the recordings are kept at the ZRC SAZU. These fairy tales have the characteristics of spoken language in the literary context of storytelling. Her tales are stylistically marked by the linguistic characteristic of storytelling, the Resian language, and folk tales that are part of the European cultural context.

spoken language, written language, literary analysis, Resia, Tïna Wajtawa

1 Uvod

Preučevanje ljudskih pravljic ni nikoli zaključena zgodba, saj se v vseh kulturah pojavljajo vedno novi viri, bodisi ustni bodisi pisni, ki odpirajo nova vprašanja o njihovem nastanku in razvoju ter omogočajo nove primerjave in vrednotenja. Na Slovenskem poznamo številne pripovedovalce pravljic in povedk, ki so svoje pripovedi pogosto začinili s sočno narečno govorico. Ena najplodovitejših pripovedovalk je bila Rezijanka Valentina Pielich, po domače Tïna Wajtawa, ki jo je odkril slovenski etnolog in raziskovalec slovenskega ljudskega pripovedništva Milko Matičetov (1919–2014).

V članku predstavljamo nekatere značilnosti pravljic Tïne Wajtawe z motivnega in jezikovno-pripovedovalskega vidika. Pri vsebinski analizi jo primerjamo z drugimi znanimi evropskimi motivi po klasifikaciji pravljic, ki so jo ustvarili Aarne, Thompson in Uther (Uther 2004, 2011), poznamo jo pa kot indeks ATU.

2 Rezijanske pravljice

Šekli (2015, 2019) je rezijanski jezik definiral kot slovenski knjižni mikrojezik v Reziji. Rezijanske pravljice temeljijo na rezijanskem ljudskem izročilu, katerega zbrani del hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani (v nadaljevanju ISN). Milko Matičetov je med letoma 1960 in 1970 na magnetofonski trak posnel številne rezijanske pravljice, samo od Tïne Wajtawe so na rokopisnih karticah zapisane 404.

Najbolj znana je zbirka rezijanskih pravljic za otroke, ki jo je Matičetov izdal z naslovom *Zverinice iz Rezije* (1973). Ponatisnili so jih leta 2010 in 2014, leta 2005 pa je izšla Matičetova dramatizirana verzija. Tri od 60 pravljic so Tïnine.[1]

ISN je leta 2014 izdal tudi sedem rezijanskih pravljic v italijanščini in knjižni slovenščini, ki jih je zbral Matičetov, ena od njih je Tïnina.[2] Spremno besedo sta napisala Roberto Dapit (Univerza v Vidmu) in Monika Kropej Telban (ZRC SAZU). K monografiji je priložen tudi DVD s posnetki pravljic v rezijanščini.

3 Življenje Valentine Pielich – Tïne Wajtawe (1900–1984)

O življenju Tïne Wajtawe ni veliko znanega. O njej je Matičetov (1984) pisal v letu njene smrti, Rehar Sancin (2012) pa je podatke povzela po Matičetovem in jih le malce razširila. Avtorici pričujočega članka sta se zato avgusta 2018 podali v Rezijo in se tam pogovarjali s Tïnino hčerko Gelindo Negro Öjskino. Njene zapiske o mami pa je prepisal in uredil Sandro Quaglia Gurket.

Tïna Wajtawa se je rodila v Solbici v Reziji 4. aprila 1900 očetu brusaču Giosuèju Leopoldu Pielichu Wajtöwu (1860–1904), tudi rojenemu v Solbici, in materi Siegi Giovanni di Antonio Hluġacawa (1861–1930) iz Osojan v Reziji. 13. aprila 1921 se je v Solbici poročila z brusačem Giovannijem Ferdinandom Negno Öjskinom (1889–1953), ki se je rodil v Cerknem. V zakonu se jima je rodilo osem otrok, od tega so štirje žal umrli takoj po rojstvu, trije pa pozneje v odraslejšem obdobju (Giovanni, Armando in Ernesto). Le hčerka Gelinda Negro Öjskina (1936) je preživela sorojence in še danes živi v Pordenonu. Leta 1965 je Gelinda v svojem 26. letu ovdovela in ostala sama z dvema otrokoma (Frankom in Milkom),[3] zato se je Tïna iz Solbice preselila k njej v Pordenone in tam ostala do svoje smrti (Negro Öjskina, Negro Öjskin 2018).

4 Sodelovanje Milka Matičetovega in Tïne Wajtawe

Matičetov je Tïno Wajtawo spoznal leta 1966 in nato redno vsako poletje zapisoval in/ali snemal njeno pripovedovanje.[4] Leta 1967 je za TV Slovenija o njej posnel

1 *Lisica na drenu*, *Muca, ki je imela vzpeti peska* in *Volku ostrigli brke*.
2 *Mož, ki je prodal vole*.
3 Gelindin drugi sin oz. Tïnin drugi vnuk je verjetno ime dobil po Milku Matičetovem.
4 V spominih je Gelinda zapisala, da je bila Tïna zelo ponosna na prijateljstvo z Matičetovim in da jih je

dokumentarni film za serijo *Pri naših pravljičarjih* (Matičetov, Rižnar, Nemec 1968, 2012). Tïna na posnetku pripoveduje svoje pravljice v rezijanščini, eno pa v knjižni slovenščini.

Matičetov je bil prepričan, da so ji pravljice pomagale prenašati življenjske tragedije, saj mu je nekoč dejala, »da bi šla za eno pravljico po kolenih v Benetke ter da bi za njih skočila v ogenj ali vodo« (Matičetov 1984: 187).

Matičetov je nekaj pravljic prepisal oz. objavil. Pri transkripciji[5] pravljic iz Tïnine govorjene rezijanščine v pisno slovenščino je močno posnemal naravno dikcijo Tïninega pripovedovanja.

Matičetov je Tïnine stileme ohranjal v prevodu v slovenščino, npr. uporabo *en, -a, -o* (*enkrat*, *ena dekle*, *ena tistih (s ceste)*). Ohranil je tudi značilnosti govorjenega jezika, npr. značilen uvod v poved: *Je rekel ...*, *Je šel ...*, *Je čula ...*, *Je rekla ...*, *In je šel ...*, *In je položil ...* Značilnosti pripovednega sloga sta tudi časovni prislov *nato* (*Nato je šel ...*) in vezljivosti stavkov (*... je rekla ...*, *je rekel ...*, *Nato je rekla ...*, *Je rekla*, *Nato se je vzdignila ...*).

Ker je Matičetov pri zapisu in prevodu Tïninih pravljic ohranil značilnosti govorjenega jezika, so njegovi zapisi in prevodi primerni za študijsko in šolsko uporabo. Kot primer navajamo začetke povedi, ki jih je Tïna Wajtawa v pripovedovalskem slogu pogosto začenjala z veznikom *in* in glagoli rekanja: *An je rekel, an di* […] (In je rekel, in pravi), *An šel ta* […] (In je šel), *An di* […] (In pravi), *Alora an šel* […] (In potem je šel), *Pero, an di* […] (Vendar, in je rekel).

5 Analiza rezijanske pravljice *Dekle, ki je hotela ubiti svojega otroka* (Vájtova 1968)

V rezijanščini ima pravljica naslov *Ta hćy, ke na tëla wbot nji otrokà*. Pravljica je bila leta 1970 prevedena tudi v francoščino (*La fille qui voulait tuer son petit*) in leta 1973 italijanščino (*La ragazza che voleva uccidere la propria creatura).*

Preglednica prikazuje primere iz Tïninih pravljic,[6] relevantnih za mladinsko literarno vedo, ki ponazarjajo nekatere značilnosti govorjenega oz. zapisanega jezika (Smolej 2010). V prvem stolpcu je zapis govorjene pravljice v rezijanščini, v drugem v knjižni slovenščini, izbrani primeri pa ponazarjajo značilnosti govorjenja oz. pripovedovanja (npr. *alora*, *veste*) in rabo rezijanskih narečnih izrazov (npr. *rusica*, *skakaj*). Tudi po zapisu pripovedovanja sta Tïna in Matičetov nadaljevala s pogovorom v rezijanščini in razpravljala o manj znanih besedah in/ali drugih nejasnostih.

tudi za nekaj dni povabil v Ljubljano. Po njeni smrti je Matičetov (1984: 188) v nekrologu poudaril njeno optimistično nrav: »Kaj bi človek jokal, saj je že tako dovolj hudo na svetu!«

5 Pravljice je prepisal Matej Šekli v sodelovanju z Luigio Negro.

6 Analizirane pravljice hrani arhiv ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, varuhinja arhiva je Monika Kropej Telban.

Ta hćy, ke na tëla wbot nji otrokà – Nur je bila na hćy anu isa hćy na je nosyla. – *Olora* […]	***Dekle, ki je hotela ubiti svojega otroka*** – Enkrat je bilo eno dekle in to dekle je bilo noseče. – *Alora* […]
Rüsice anu skakaj[7] – *Alora* rüsice so bile ta-nutrë w nji jomi, tu-w nji ïšici ano so si stale löpo *kujët*, *perkè* ni dilajo cëlë lëto an si pirnošajo za zïmo. […] – *Ben* tadej a mežel tyt, bužec, *čenče* nikar, *vítë*.	***Rusica anu skakaj***[8] – *Tedaj* mravljice so bile noter v njeni jami, v njeni hiši in so si stale lepo *v miru*, *zato ker* delajo celo leto in si prinašajo za zimo. […] – *Dobro*, potem je moral iti, ubogi, *brez* nič, *veste*?
Jë bil den šuštër – Wun z müi a bíl löpo, löpo, *avancel*, vítë?	***Ta od šuštarja*** – On z muhi je bil lepo, lepo *zmagal*, veste?
Ǧwona Pipijoha ano Marïja Marijoč – *Alora* Marïja Marijoč na nï mëla motare, na jë mëla moköj babo. Ano na jë mëla moćio, vítë, da ka to jë moćia? *Alora* Ǧwona bila *nošinana döpö*, na tëla dabrö köj Ǧwoni anu Marïji nikar. – *Alora*, bi ta bun, Marïja jë se wzela ano pöčala yzet nu tyt ano g'ala kyrpje ta-na nöe, da to je na *fondawej* nutor. Ano na paršla ta-w özd ano ko na jë paršla ta-w özd, na vïdi, so paršly dwonest možuw, to so bili dwonest miscow: *ganor*, *fravrar*, *merč*, *avrïl*, *mej*, *jonj*, *šažaladör*, *avošt*, *satembër*, *otobër*, *novembër* nu *dicembër*. So bili wsy miscavi. […]	***Ǧwona Pipijoha ano Marïja Marijoč*** – *Tedaj* Marija Marijoč ni imela matare, imela je samo babico. In je imela mačiho, veste, da kaj je mačiha? [Tïna vpraša Matičetova, op. prev.] *Tedaj* Ǧwona je bila *rojena potem*, imela je rada samo Gvano in Marijo ne. – *Tedaj*, uboga, Marija je se vzela in začela *yzet* [pomeni 'hoditi skozi sneg', op. prev.] in hoditi in si je dala krplje na noge, da se ne bo *potopila v snegu*. In prišla je v gozd in ko je prišla v gozd, vide, so prišli dvanajst moških, to so bili dvanajst mesecev: *januar, februar, marec, april, maj, junij, julij, avgust, september, oktober, november in december*. So bili vsi meseci. […]
Je bil den jero tu w Istriji – Jë bil, – mörën? –, je bil den jëro tu-w Jištriji, jëro ano müni, *parò* ni so jin plaćali mojo, mojo, mojo, mojo. A rëkel jëro: – »Tej se wumi vïdët izdë, midwa *krapawawa* za lakatjo. Kucë be mawa zdëlet?« A rëkel, an di: »Ći ti si *kontent*« – tu-w münia – »izdë, midwa mawa se g'at *magari* krest, *perkè* ti *pur* vïdiš, ćewa wmri za lakatjo, nišći na plaća nikar.« […] – Tadej njyn na *rivona*. *Fertik*, pravica.	***Bil je duhovnik tam v Istri*** – Bil je, – lahko? [vpraša Milkota, op. prev.] – bil je duhovnik tam v Istri, duhovnik in mežnar, *ampak* so jim plačali malo, malo, malo, malo. Rekel je duhovnik: – »Kot se zna videti tu, midva *mrjeva* zaradi lakate. Kako naj narediva?« Rekel je, pravi: »Če *si za to*« – k mežnarju – »tu midva morava začeti *morda* krasti, *zato ker lahko* videš, bova umrla zaradi lakate, nihče plača.« […] – Tedaj zdaj je *končana*. *Fertik*, pravljica.
Ta hćy, ke na tëla rožice – *Alora* […] – [Matičetov] Kë ste jo čula vï? – [Tïna] Öjmë, se spomenjen, onjatent, to lit rat.	***Dekle, ki je hotela rožico*** – *Tedaj* […] – [Matičetov] Kje ste jo čula, vi? – [Tïna] Jojme, se spomnim, vsako toliko, je veliko let.[9]

Na osnovi Tïninega pripovedovanja in Matičetovega zapisa je razvidno, da je Tïna uporabljala prekinitve (digresije), pojasnjevanje, vzpostavljanje komunikacije

7 Prepis z magnetofonskega traku: Matej Šekli, pregled: Luigia Negro 2019.

8 Prevod v (prvo verzijo) knjižne slovenščine: Luigia Negro 2019. Naslov se v knjižni slovenščini glasi *Mravljica in kobilica.*

9 Odlomek iz video posnetka TV oddaje o Tïni Wajtawi (Matičetov, Rižnar, Nemec 1968, 2012).

(»[…] veste?«) že med pripovedovanjem (»In je imela mačiho, veste, da kaj je mačiha?« vpraša Tïna Matičetovega) in tudi po njem (»Tedaj zdaj je končana. Fertik, pravljica«). Matičetov je tudi spraševal Tïno, npr. kje je slišala določeno pravljico (»Kje ste jo čula, vi?«), kdo ji jo je povedal, kdaj jo je slišala, zanimal ga je prevod ali pojasnilo rezijanskih besed v slovenščino. Njuna komunikacija je potekala diskretno med pripovedovanjem, predvsem pa po pripovedovanju. Matičetov je npr. pri zapisu pravljice *Smrt* dodal opombo: »Tu je pravljičarka najbrž podkrepila svojo pripoved s kretnjo, ki pa žal ni zabeležena.« (Vájtova 1984: 147) To je tudi razvidno z video posnetka (Matičetov, Rižnar, Nemec 1968, 2012).

Ena od značilnosti pravljic, ki so nastajale od antičnih mitov (Tïnina pravljica *Dekle, ki je hotela rožico* je npr. varianta Apulejeve *Pravljice o Amorju in Psihi* (Blažić 2019; Bedenk, Blažić 2019b) prek srednjeveških legend do novoveških pravljic, sprva v obliki pripovedovanja (*Ukec ano lesičica*), potem pa zapisovanja (*Volk in lisica*), je razlagalnost oz. etiologija. Pogosto je etiologija nakazana že v naslovu, kot da je pravljica narativna osmislitev vzroka (*Dekle, ki je hotelo ubiti otroka*), zato se številne, tudi Tïnine pravljice, začnejo s kazalnim zaimkom *ta* (‘tista/tisti’), s čimer poudarja osebo, pojav, stvar, kot ga določa sledeči oziralni odvisnik. S tem izraža, da je vsebina odvisnega stavka v naslovu vzrok dogajanja (*Ta, ki je spala sto let*, kar je pravljični tip/motiv (srednjeveške) *Trnuljčice*), npr.: *Ta kuražna Katarina*, *Ta s krstami*, *Ta s škornjem*, *Ta s soljo*, *Ta štupit babe ke ne so wojmekale otroka*, *Ta, ki hotela ubiti svojega otroka*, *Ta, ki ga prekleli, da postal ptič* idr.

Pogosti so tudi naslovi pravljic s predlogom *od* kot začetno besedo: *Od fratra, ki hodil zvonit*, *Od pesića*, *Od volka, ki so mu ostrigli brke*, v pomenu ‘pravljica o stvari ali osebi in/ali vzroku pojava’, kar prav tako nakazuje na vezljivost in starinskost. Začetna beseda *od* v naslovu je značilnost ljudskega slovstva, ko je izpuščen samostalnik, ki označuje žanr (*Povest/Pripoved/Pravljica*), npr. *O jari kači*. Tïnini naslovi so starinski, posodobljeni bi se lahko glasili: *(Povest) o fratru, ki je hodil zvonit*, *(Povest) o psu*, *(Povest) o volku, ki so mu ostrigli brke* ipd.

Tïna Wajtawa uporablja jezik, ki ima vse značilnosti pripovedovanja pravljic: enodimenzionalnost, abstraktnost, izolacijo in univerzalno povezanost, sublimacijo in vsevključenost (Lüthi 2011). Svoja pripovedovanja vedno razdeli na uvod (*Bila je ženičica, stara, stara babica ...*; *Nekoč je bil mož in imel je ženo.*), jedro (*Čujte, bej ...*; *Tedaj, ko je ...*; *Tedaj sta prišla domov ...*) in zaključek (*Tedaj zdaj je končana. Fertik, pravljica.*).

Tïnine pravljice, npr. *Ǧwona Pipijoha ano Marija Marijoč*, imajo tipično zgradbo: začetek je doma (*Tedaj Marija Marijoč ni imela matare, imela je samo babico. In je imela mačiho ...*), jedro pripovedi je odhod od doma in dogodivščine v gozdu (*Tedaj je rekla, nekega dne* [...] *Marija Marijoč moraš po jagode* [...]) in zaključek (*Ko je prišla ven, je bila še lepša, bila je vsa nova, čevlje, vse na nogah, imela je predpasnik, imela je ruto, imela je to kar so imeli, jako, vse, oblečena.*). Uporabljala je narečne besede, npr.: *alora* (nato), *an* (je), *be* (dobro), *ben* (tedaj), *boćica* (usta), *cuker* (sladkor), *dolor* (trpljenje), *dopo* (kasneje), *jero* (duhovnik), *mliko* (mleko), *miscuw* (meseci), *pensjero* (misliti), *pero* (ampak, vendar), *pjumino* (perje), *vbuwen* (ubiti) itn.

Matičetov je leta 1966 v tržaški reviji *Zaliv* objavil pravljico Tïne Wajtawe *Ta hči, ke na tëla wbot nji otrokà* oz. *Dekle, ki je hotela ubiti svojega otroka*, ki je zapisana v rezijanščini in knjižni slovenščini (Vájtova 1968). Na posnetku je slišati, da je Tïna z naslovom napovedala (*e, glejte*) in na koncu na kratko povzela vsebino, nakazovala je prehode tudi z govorico rok, kar je Matičetov zapisal v oklepaju, in uporabljala premi govor. Matičetov je avtentično zapisal govorjeno besedilo. Tïnino pripovedovanje ima izrazito medosebno funkcijo z Matičetovim (vzdrževanje stika s sogovorcem, npr. *In je šel po veliko zglavje, glejte tako, vse v perju notri*). Pripovedovalka je bila nadarjena za pripovedovanje, znala je strukturirati vsebino in razumeti ter pojasnjevati besede, npr.: *Tedaj Marija Marijoč ni imela matare, imela je samo babico. In je imela mačiho. Veste, da kaj je mačiha?* [vpraša Matičetovega].

Wajtawa je uporabljala značilne rezijanske stileme oz. jezikovna sredstva, ki so pogojena z narečjem in njenimi osebnimi izkušnjami (pravljica *Deček, ki živel 3 ure*) ter družbenimi razmerami (*O dekletu, ki je hotela ubiti svojega otroka*), ki jih je pravljičarka diskretno vključevala (npr. v pravljici *Smrt* je izjemna avtoreferencialnost na *beke* (vrbe) in ptiče brez glav, ki so kristjanizirani simbol nekrščenih, takoj po rojstvu umrlih otrok (*Deček, ki živel 3 ure*), in njihov padec z *bek* (vrb) v podzemno reko, kar na simbolni ravni pomeni krst (Bedenk, Blažić 2019a)).

6 Pripovedne značilnosti pravljice *Dekle, ki je hotela ubiti svojega otroka*

Pravljica tematizira socialno stisko nezakonskih in/ali mladoletnih mater. Je kompleksna, ganljiva in se čustveno dotakne poslušalcev. Kratek povzetek Tïnine pravljice *Dekle, ki je hotela ubiti svojega otroka*: Neporočeno dekle se boji »sramote« zaradi nosečnosti, pride se spovedat k duhovniku in mu reče, da bo po rojstvu otroka umorila. Duhovnik jo prosi, naj po porodu umije otroka in ga previje, mu da plenice in kapico, ga poljubi in prinese njemu. Sledi trojna preizkušnja in duhovnik da otroku posteljico, sladkor in železno kroglo ter ga vpraša, ali je posteljica mehka, sladkor sladek in železna krogla težka. Otrok odgovarja, da je posteljica sicer mehka, a naročje matere še mehkejše, sladkor je sladek, a materino mleko še slajše, železna krogla je težka, a srce njegove matere je trše. V tem trenutku se mati odloči, kar je napovedano že s poljubom otroka, da ga ne bo ubila – naj svet ve, da ga je rodila in da ga ima rada.

V nadaljevanju je predstavljenih nekaj skladenjskih in vsebinskih značilnosti, ki niso značilne le za to pravljico, temveč na splošno za vse zapisane pravljice Tïne Wajtawe:[10]

– Tïna je pogosto prekinila pravljico, da je dodala kakšno pojasnilo, ko je presodila, da je potrebno, pokazala je pripovedno empatijo do dekleta, tudi nagovorila je Matičetova: *Nato je rodila tega sinčka in ga previla in umila in napravila in mu dala kapico in vse v redu in vse prav in potem ga poljublla. Veste da, ko ga je poljubila, se ji je srce navezalo na otroka saj je bil njen, in ona je gotovo tudi kaj pretrpela, da ga je spravila na svet.*
– Matičetov je zapisal tudi Tïnine vmesne komentarje*: Nato se je vzdignila in šla k duhovnemu. Morda je bil kak star duhovni, ali pa mlad, kdo bi vedel kakšen.*

10 Obravnavane značilnosti v posameznih primerih sta podčrtali avtorici.

- Tïna je pri pripovedovanju dodajala tudi (čustvena, morebiti avtoreferenčna) pojasnila, npr.: *Če bi bilo samo nositi devet mescev, kaj pa roditi ga, to veliko trpljenje*!
- Po pojasnilu, kot je navedeno zgoraj, je Tïna nadaljevala pravljično pripoved do konca: *Nato je vzela otročiča, ponoči, in ga nesla dol k duhovnemu*.
- Nadaljevanje pripovedovanja po digresiji in vrnitev na literarno linijo: *Nato je vzela otročila …*, kar nakaže s ponovitvijo zadnjih besed pravljice: *Nato je rodila tega sinčka.*
- Spontani besedni red: *Je šel in mu dal sladkor v ustka*; naslonke na prvem mestu (tipično za govorjeni jezik): *Alora*, *A …*, *An …*, *Ja …*, *Ben …*, *Ja, ja a ne …*, *od* ipd.
- V zapisu pravljic je pogost kazalni zaimek *ta* (*ta dekle*, *ta greh*, *ta hči*, *ta moj*, *ta nutri (notri)*, *ta pod* itn.).
- Značilna so tudi številna ponavljanja: *Je rekla, pravi …*, *Enkrat je bila ena dekle in ta dekle je bila noseča*, *… ga lepo lepo previjte*, *… lepo previt, lepo kapico na glavi, lepe plenice, lepe povoje, ga lepo poljubite …*).
- V vseh zapisih pravljic je vidno dramatično pripovedovanje. V pravljici je veliko premega govora, ker pravljica ubeseduje problemsko tematiko in jo tudi pojasnjuje (npr. notranji monolog): *Imela je tako misel: ko se bo otrok rodil, ga ubije, zakaj ona noče biti v sramoti, da je imela otroka. Nekaj pa jo je vseeno motilo. Mislila si je: »Poprej ko ubijem tega otroka, bi se morala spovedati duhovnemu, videti, kaj mi bo rekel.«; Jaz sem take misli: ko se bo ta moj otročič rodil, ga ubijem.*
- Pogosta raba dramatičnega sedanjika je splošna značilnost pravljic in tudi Tïninih: *»Jaz ga ne ubijem! Če hoče vedeti svet, naj le ve. Saj sem ga imela pod svojim srcem jaz«, je rekla, »in sinčka obdržim!«*

Tïnina pravljica z naslovom *Deček, ki je živel 3 ure* je primer ekspresivne avtoreferencialnosti, hkrati pa je ta pravljični tip v mednarodnem tipnem indeksu pravljic imenovan *Otrokov grob* (angl. *The Child's Grave*). V tem indeksu pravljic ima številko ATU 769[11] (Uther 2004, 2011). Ta pravljični tip oz. motiv je bolj značilen za ljudske pesmi (žalostinke), npr. v Štrekljevi zbirki *Otroška duša se pokori* (Štrekelj 1895–1923: 371–373) ga najdemo v pesmih: *O le ti dete majceno*, *O ti duša majcena*, *No dete se je rodilo* in *Vrč solza*. Tïnina pravljica je ena od redkih slovenskih oz. rezijanskih variant tega čustvenega pravljičnega tipa v prozi.

7 Sklep

Predstavljena Tïnina pravljica velja za eno najbolj pretresljivih pravljic tudi v mednarodnem prostoru (Matičetov, Degh, Kropej Telban (2019) idr.). Za to pravljico je značilna predvsem jezikovna in literarna ekspresivnost. Pravljica je zelo čustvena in pripovedovalka z osebnim slogom vpliva na dogajalno linijo v pravljici s komentarji, pojasnjevanjem, prekinitvami, spontanostjo ipd. Ob tem pa z deminutivi in slogom izraža pozitivna čustva do otroka in do glavnega literarnega lika – mladega dekleta: *kapica*, *otročič/ek*, *posteljica*, *sinček*, *ustka*.

11 ATU je mednarodna oznaka oz. akronim iz priimkov treh folkloristov: Anttija Aarneja, Stitha Thompsona, Hans-Jörga Utherja, ki so sestavili mednarodno klasificiran indeks pravljičnih tipov (Uther 2004, ponatis 2011).

Splošna značilnost Tïninih pravljic je ekspresivnost in kompleksnost, ki najbolj pride do izraza v pričujoči kratki pravljici, v kateri je prikazana individuacija ali dozorevanje dekleta, v začetku od mlade (nezakonske) matere preko vmesnega lika ambivalentne matere (*Imela pa je tako misel: ko se bo otrok rodil, ga ubije ...*), ki ji poleg čustvenosti, pripiše tudi refleksivnost (*mislila si je*), do (zrele) matere (*Jaz ga ne ubijem! Če hoče vedeti svet, naj le ve. Saj sem ga imela pod svojim srcem jaz.*), ki se odloči za otroka ne glede na družbo in »ves svet«. To dozorevanje je prikazano preko jezika oz. pripovedovanja (dramatično pripovedovanje, dramatični sedanjik, komentarji, kontaktna smer (*veste?*), pojasnjevanje, ponavljanje, prekinitev, vrnitev na literarno linijo oz. digresija). Vse te značilnosti imajo funkcijo v literarnem slogu in strukturi rezijanske pravljice (začetek in konec (srečen), zakon dvojnosti, trojnosti, stopnjevanje), ki je del evropske pravljice.

Ne glede na vsa odprta vprašanja[12] so pravljice Tïne Wajtawe izreden primer rezijanske oz. slovenske kulturne dediščine, primerljiv z delom nemške pravljičarke Dorothee Viehmann (1755–1815), ki je bratoma Grimm povedala okrog 36 pravljic (Ehrhardt 2012: 17). Njene pravljice so primerljive tudi z zbirko sicilijanskih pravljic Laure Gonzenbach (1842–1878) in drugih evropskih pravljičark. Po globini in ekspresivnosti pa Tïnine rezijanske pravljice presegajo model ljudske pravljice in se približujejo modelu avtorske pravljice. Njene pravljice so hkrati arhaične in inovativne, in sicer zaradi njene umeščenosti v obrobni slovenski in hkrati centralni evropski jezikovni, kulturni in literarni prostor na stičišču germanskega, romanskega in slovanskega sveta.

Njeno pripovedovanje je stilno zaznamovano z jezikovnimi sredstvi, značilnimi za govorjeni jezik, vsebinsko so njene pravljice ekspresivne in kompleksne, vsebujejo številne motive, motivne drobce in slepe motive, od katerih so najbolj zanimivi indoevropski, ki bodo lahko predmet nadaljnjega raziskovanja, ko bo dostopne več literature oz. zapisov Tïninih pravljic.

Viri in literatura

BEDENK, Kasilda, BLAŽIĆ, Milena Mileva, 2019a: Življenje in delo Tine Wajtawe (1900–1984). *Mednarodni znanstveni simpozij Konstituiranje slovenske slovstvene folkloristike ob 100-letnici rojstva akademika Milka Matičeta*. Ljubljana: SAZU 10.–11. 9. 2019. www.sazu.si/uploads/files/57ee1d95c23371144545f64a/Simpozij%20Mati%C4%8Detov%20povzetki.pdf

BEDENK, Kasilda, BLAŽIĆ, Milena Mileva, 2019b (v tisku): Primerjalna analiza pravljic in pravljičark: Tina Wajtawa – Rožica iz Rezije. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in njegovi sosedje*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

BLAŽIĆ, Milena Mileva, 2019: Medkulturnost v pravljicah Dorotheae Viehmann, Laure Gonzenbach in Tine Vajtove ob primeru pravljic o začarani nevesti (ATU 402). *Studia mythologica Slavica* 22. 163–173. https://ojs.zrc-sazu.si/sms/article/view/7604

DAPIT, Roberto, 2014: *Fiabe resiane.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-S17IPLNO/b7928b2a-a1f9-407f-a978-97ae07f56933/PDF (dostop 20. 8. 2019)

EHRHARDT, Holger (ur.), 2012: *Dorothea Viehmann*. Kassel: Euregioverlag.

12 Teoretično izhodišče je poleg literarnih teorij pravljic tudi članek Mojce Smolej (2010).

KROPEJ TELBAN, Monika: Milko Matičetov – Glasnik slovenske pripovedne nesnovne dediščine. *Mednarodni znanstveni simpozij Konstituiranje slovenske slovstvene folkloristike ob stoletnici rojstva akademika Milka Matičetovega*. Ljubljana: SAZU 10.–11. 9. 2019. www.sazu.si/uploads/files/57ee1d95c23371144545f64a/Simpozij%20Mati%C4%8Detov%20povzetki.pdf

LÜTHI, Max, 2011: *Evropska pravljica: forma in narava.* Ljubljana: Sophia.

MATIČETOV, Milko (scen.), RIŽNAR, Emil (rež.), NEMEC, Slavko (kamera), 1968, 2012: *Pri naših pravljičarjih, 6. Tïna Vajtova* [Videoposnetek]. Ljubljana. Hrani: Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

MATIČETOV, Milko, 1984: In memoriam: Tina Vajtova (1900–1984). *Traditiones* XIII/1. 187–190. www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XSSBASUW

MATIČETOV, Milko, 1973: *Zverinice iz Rezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

NEGRO ÖJSKINA, Gelinda, NEGRO ÖJSKIN, Marco, 2018: *Biografija Valentine Pielich Wajtawe.* Rokopis v italijanščini. Prepis Sandro Quaglia Gurket, prevod v slov. Veronika Devetak in Mara Perič. Pordenone, Solbica.

PALETTI, Silvana, NEGRO, Luigia, DAPIT, Roberto, 2004: *Ta mala dujačesa. La ragazzina levaggia.* Udine: Circolo culturale resiano Rozajanski dum.

REHAR SANCIN, Lelja, 2012: *Nojevo pero. Rojstvo 20. stoletja v znamenju primorskih žena, rojenih do leta 1900*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

SMOLEJ, Mojca, 2010. Prvine govorjenega jezika kot temeljni stilemi v sodobni slovenski prozi. Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010). Obdobja 29*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 275–282.

ŠEKLI, Matej, 2015: Rezijanščina: geneolingvistična in sociolingvistična opredelitev. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8. 199–213. https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pss/article/view/2666/2650 (dostop 20. 8. 2019)

ŠEKLI, Matej, 2019: Slovanski knjižni mikrojeziki: opredelitev in prikaz pojava znotraj slovenščine. *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. *55. seminar slovenskega jezika literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 93–100. https://centerslo.si/seminar-sjlk/zborniki-ssjlk/55-ssjlk-2019/ (dostop 20. 8. 2019)

ŠTREKELJ, Karel, 1895–1923: *Slovenske narodne pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica.

UTHER, Hans-Jörg, 2004, 2011: *The Types of International Folktales, a Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

VÁJTOVA, Tina, 1984: Smrt. Prev. Milko Matičetov. *Traditiones* XIII/1. 144–148. www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XSSBASUW

VÁJTOVA, Tina, 1968: Ta hćy, ke na tëla wbot nji otroką / Dekle, ki je hotela ubiti svojega otroka. Zapis in prevod Milko Matičetov. *Zaliv* 12–13. 144–147.

SLOVENŠČINA KOT ODRAZ OSEBNE IN NARODNE IDENTITETE V LITERARNEM DELU FLORJANA LIPUŠA

Silvija Borovnik
Filozofska fakulteta, Maribor
silvija.borovnik@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.289-296

Članek[1] se ukvarja s podobo in pomenom slovenskega jezika v literarnem delu Florjana Lipuša, s posebnim poudarkom na njegovih doslej zadnjih objavljenih proznih delih *Mirne duše* (2015) in *Gramoz* (2017). Pisatelj, ki živi in dela v Avstriji, je namreč vse svoje literarno delo objavil v slovenščini, ki je bila v tem okolju nezaželeni in preganjani jezik. Tudi s svojim najnovejšim literarnim delom se Lipuš odziva tako na zgodovinske kot na sodobne probleme koroških Slovencev.

Florjan Lipuš, *Mirne duše*, *Gramoz*, slovenski jezik, jezikovni prestop

The article deals with the appearance and meaning of the Slovene language in the literary work of Florjan Lipuš, especially his last published prose work *Mirne duše* (Calm Souls, 2015) and *Gramoz* (Gravel, 2017). The writer, who lives and works in Austria, has published all of his literary work in the Slovene language, which has been rejected and persecuted in this area. With his latest work, Lipuš once again responds to historical and contemporary problems of Carinthian Slovenes.

Florjan Lipuš, *Mirne duše* (Calm Souls), *Gramoz* (Gravel), Slovene language, linguistic crossing

Literarna zgodovina uči, da pisatelju, kadar izjavi, da ne bo več pisal, ne smemo verjeti. Lipuš je od časa, ko je za zaključek svojega opusa, za »sklepanje kroga s krepkejšo črto«, objavil prozno delo *Boštjanov let* (2003), napisal še *Poizvedovanje za imenom* (2013), *Mirne duše* (2015) in *Gramoz* (2017). Na poti k njegovi osemdesetletnici so torej izšle še tri knjige, ki pričajo ne le o njegovi pisateljski zmogljivosti, temveč tudi o tem, da ga še vedno zelo živo prizadevajo tako sodobni kot zgodovinski problemi koroških Slovencev v Avstriji. Lipuš jih obravnava tako, da jim na osnovi zapletanja v delno avtobiografske in delno domišljijsko ugnetene zgodbe kaže obraz v kritičnem in brezobzirno razkrivajočem zrcalu. Glede na zgodbe iz preteklosti, zlasti na tiste, ki se nanašajo na čas nacizma in deportacij koroških Slovencev v nemška koncentracijska taborišča, bralcem pričevanjsko pripoveduje, da koroški Slovenci niso bili le tragične žrtve, temveč pogosto tudi kruti sostorilci. Med tedanjimi žrtvami

1 Članek je v daljši verziji izšel pod naslovom Form und Bedeutung des slowenischen in der Literatur Florjan Lipuš's v znanstveni monografiji *Literarische Mehrsprachigkeit im osterreichischen und slowenischen Kontext* (Leben, Koron 2019: 127–140). V slovenskem izvirniku in v krajši obliki pa je na voljo prvič.

je bila njegova mama, bila je med tistimi, ki so jih ovadili domačini in so bile nato v živinskih vagonih odpeljane v Ravensbrück, od koder se mnoge niso več vrnile. Lipuš opominja, da so bili tudi drugi mučeni, zasmehovani in zasramovani predvsem zato, ker so bili Slovenci. Sodili so v Hitlerjev program iztrebljanja vsega, kar je bilo slovensko, seveda tudi kulture in jezika.

Nekateri, ki so vojno preživeli, in njihovi poznejši mladi potomci so otroci vojne, piše pisatelj v *Boštjanovem letu*. In opominja. Videti je, da se k temu opominu vrača predvsem zato, ker ga prizadeva izginjanje slovenskega jezika na Koroškem zlasti med mlajšo in srednjo generacijo, zelo boleče in ogorčeno pa občuti prestopanje koroških Slovencev v nemški jezik na področju njihovega literarnega ustvarjanja. Med drugo svetovno vojno, marsikdaj pa tudi po njej, je edina svoboda koroških Slovencev obstajala v ohranjanju njihovega jezika. O tem zgovorno pričajo tudi nekateri prizori iz romana Maje Haderlap *Angel pozabe*, ki tematizira usodo babice, nekdanje zapornice v Ravensbrücku, pripoveduje pa tudi o zvestobi slovenščini ter o ohranjanju jezika in slovenske kulture med člani njene ožje družine. Toda ta roman je že napisan v nemščini, čeprav je pisateljica koroška Slovenka in je v slovensko literaturo vstopila kot slovenska pesnica, vendar tudi v novejšem času svojo literarno pot nadaljuje v nemščini. V »zgornjem jeziku«, kakor to imenuje Lipuš, in z zanikovanjem »spodnjega jezika«, to je slovenščine. Tak jezikovni prestop je za pisatelja nadvse problematičen. Njegova obsodba tega dejanja je zelo ostra, zanj je njen roman pričevanje o narodnem in jezikovnem odpadništvu: »Knjiga je zavrgla svoje borno poreklo in se preselila iz spodnjega jezika v zgornji jezik, uverjena, da bo od zdaj naprej izžarevala gosposkost in razkošnost.« (Lipuš 2013: 57)

Roman Maje Haderlap je za pisatelja žalosten dokaz za to, da se slovenščina na Koroškem izgublja tudi pri ljudeh, ki so sicer dovolj močni, nadarjeni in izobraženi, da bi jo lahko ohranjali. Izid romana Maje Haderlap v nemščini Lipuš imenuje »praznik razvalin« (Borovnik 2017: 77–78).

Pisatelj Florjan Lipuš je vse od prvega romana *Zmote dijaka Tjaža* (1972) znan po svojem nespravljivem razmerju do katoliške cerkve, ki ji je poleg licemerja očital tudi udinjanje vladajočemu nemštvu, le-to pa je od Slovencev zahtevalo, naj se odpovejo svojemu maternemu jeziku. Slovenščina je že v Lipuševem prvem romanu nastopila kot prepovedani jezik, kot jezik, h kateremu so se slovenski dijaki v katoliškem zavodu zatekali naskrivaj kot k svojemu pribežališču, potem ko so zapustili svoje domove in jim od lastne identitete ni ostalo nič več. Znano je, da je roman napisan na avtobiografski podlagi, v njem pa prepoznavamo tudi generacijo tistih, ki so se na Plešivcu (nem. Tanzenberg) šolali sočasno z Lipušem (poleg njega še Erik Prunč, Valentin Oman, Peter Handke idr.). Zveza z resničnostjo je v tem romanu poudarjena, čeprav je fikcijsko predelana. Ti dijaki so na Plešivcu naskrivaj izdajali slovenski dijaški list *Kres*, pozneje, po izstopu iz internata, pa niso postali duhovniki, temveč so izbrali drugačne življenjske poti. Leta 1960 so v Celovcu začeli izdajati slovensko literarno revijo *Mladje* v slovenščini, ki je prinesla tedanjo sodobno ambicijo za razvoj slovenske književnosti na Koroškem, 21 let pa jo je urejal prav Florjan Lipuš.

Revija je ves čas izhajala v slovenščini, objavljala pa je tudi prevode drugih del iz tujih jezikov v slovenščino.

Za ves Lipušev prozni opus je značilna njegova zvestoba slovenščini. Pisanje v slovenščini je namreč pomenilo upor zoper izginjanje slovenstva, njegova slovenščina pa nikoli ni ostajala le na sporočilni ravni, to je na ravni dnevnega in praktično sporazumevalnega jezika. Z rabo slovenščine je Lipuš opozarjal na njeno živost in sposobnost, da lahko v njej izrazi tudi najzahtevnejša tematska in slogovno eksperimentalno oblikovana sporočila, z rabo slovenščine je dokazoval njeno zgodovinsko zakoreninjenost, pa tudi spreminjanje skozi čas, pokazal je tako na njeno davninskost kot tudi na sodobno igrivost. Raziskovalci Lipuševega jezika so za njegovo raziskovalnost na področju slovenščine iznašli zanimiv izraz, pisali so namreč o pisateljevem arheološkem raziskovanju jezika (Strutz 1994: 79–109).

Lipuš je v vseh svojih poznejših delih, ki so bila napisana in objavljena po njegovem prvencu iz leta 1972, vztrajal pri slovenščini, trmasto pa tudi pri upanju, da se bo ta jezik ohranjal in razvijal pri slovenski narodni skupnosti na Koroškem ter da se mu ljudje zaradi tržnih in drugih vsakdanjih interesov ne bodo odpovedovali. V enem od zrelih del, že v novem tisočletju, v pripovedi *Poizvedovanje za imenom* (2003), pa beremo pripovedovalčev pesimističen zaključek, namreč da njegov narod propada in da rešitve zanj ni, ker ne spoštuje več maternega jezika in ga ne uporablja več. Slovenci se po njegovem mnenju selijo v muzeje. Njegovo prepričanje je enoznačno: človek, ki govori nemško in tudi literarno ustvarja v nemščini, ni več Slovenec. Zanj je to »jabolko, ki se je zavalilo pod hruško« in »govedo, ki se je zateklo v konjerejčev hlev« (Lipuš 2003: 50). Lipuš obžaluje, da si koroški Slovenci sami zapravljajo svoj jezik.

Zanikovanje in posledično izginjanje slovenščine pa je ena od tem v zadnjih dveh Lipuševih proznih delih, v *Mirnih dušah* in *Gramozu*. Ker sem o drugih Lipuševih delih že večkrat pisala (Borovnik 2000a, 2000b, 2012, 2017), se v pričujočem besedilu posvečam predvsem zadnjima dvema.

V literarnih delih pisatelja Florjana Lipuša vse od njegovih prvih revijalnih in knjižnih objav ni nemščine. To je posebno zanimivo zato, ker je pisatelj vse svoje življenje preživel v Avstriji, kjer je nemščina jezik večine, pa tudi državni in uradni jezik. Z izključno rabo slovenščine se je pisatelj upiral germanizaciji, obenem pa izražal dejstvo, da je slovenščina bogat jezik, v katerem je mogoče z znanjem in nadarjenostjo izraziti najbolj pretanjene plasti človekovega bivanja. Tako je tudi v njegovih doslej zadnjih proznih knjigah, v *Mirnih dušah* in *Gramozu*.

Mirne duše (2015) so zelo poetična knjiga o staranju, ki prinaša iskriv, pa tudi temnohumoren obračun z življenjem, obenem pa pomeni čutečo izpoved pripovedovalčeve ljubezni do žene, vse od prve sramežljive zaljubljenosti do mirne naklonjenosti in sožitja v zrelih letih. Besedilo je polno trpkih spominov na otroštvo, na materino smrt v koncentracijskem taborišču, na odhod v katoliški vzgojni zavod, na versko pranje možganov, ki se je pripovedovalcu uprlo, pa tudi na očetovo vasezaprtost in trdoto, na osamljenost. Nova Lipuševa proza je napisana lirično in pretresljivo, z nekaterimi

nadrealističnimi motivi, pisatelj v njej tematizira misel na smrt, vendar obešenjaško samoironično in spokojno. V spremni besedi je velik poznavalec Lipuševe literature in eden od njenih subtilnih prevajalcev v nemščino, pokojni pesnik Fabjan Hafner, zapisal: »brez trohice dvoma ali pridržka lahko zatrdimo, da gre za avtorjevo najlepšo, jezikovno najbolj sočno in najgostejšo, najbolj pesniško spevno in slikovito nazorno, najbolj ganljivo in hkrati najbolj nežno stvaritev.« (Hafner 2015: 73)

S to njegovo mislijo bi se lahko strinjali, če bi bile *Mirne duše* Lipuševa zadnja knjiga. Toda tej je sledila še pripoved *Gramoz* (2017), ki pa je Hafner žal ni dočakal, ker je mnogo prezgodaj umrl, pomeni pa vrh Lipuševe osebnoizpovedne liričnosti, jezikovne pretanjenosti in mojstrstva, pa tudi ostre kritike zgodovine in sedanjosti na Koroškem v Avstriji. Toda obe deli sta med seboj povezani, kakor so nenazadnje medsebojno povezane vse Lipuševe knjige, v katerih pisatelj, kakor priznava sam, »piše besedilo eno samo«, obravnava iste teme in motive, ki pa jih zdaj razširja, zdaj na novo osvetljuje, jih zariše z drugačnimi jezikovnimi sredstvi. Hafner (2015: 73) je zapisal, da jih Lipuš »prečisti kot rudo ali nafto«.

Mirne duše prinašajo blagohumorno podobo starajočega se moškega, ki se prebuja iz spanja in se mu nekaj »bliska izpod njegovih prstov«. Motiv bliskanja postane nato povezovalni motiv spominjanja na otroštvo in mladost, na doraščanje, na prvo ljubezen, je simbol še živahnega življenja in pripovedovalčeve radoživosti. Pripovedovalec sam pa se sprašuje, od kod to bliskanje, kaj ga je porodilo. Njemu samemu se dozdeva, da bliskanje ni le odsev spomina na mladost, temveč tudi zaljubljenega, erotičnega razmerja do jezika, do njegove materinščine. So bliski posledica »premlevanja iskrive besedne kaše«, se sprašuje. Je ta nenavadni pojav posledica njegovih jezikovnih iger, pisateljevanja? (Lipuš 2015: 11) Njegov spomin na mladost je tesno povezan z razmišljanjem o jeziku, o slovenščini: »Jezik ni samo sporočilo, temveč je tudi dejanje, je ukrepanje. Ko se poslužujemo jezika, z njim razgrinjamo svoje jedro, oznanjamo svojo značajnost, obračamo notranjost v zunanjost.« (Lipuš 2015: 11).

Pripovedovalec – pisatelj pa tudi dopušča, da je bliskanje nastalo zaradi njegove ogorčenosti zaradi odtujevanja mladih materinščini – kar je nakazano v metaforičnem jeziku na mestih, ko piše o »mladičih, ki pobegnejo iz gnezda v drugo gnezdo«, ki »dajejo prednost tujerodnosti« (Lipuš 2013: 12). Toda tem mladičem, piše Lipuš, bodo v tujem gnezdu kmalu dali vedeti, da so odveč. Pri tem postreže z modrostjo: »Bolje gospodar grofije kakor hlapec kraljevine, bolje prvi v malem, a na svojem, kakor zadnji v velikem in na tujem.« (prav tam) Piše torej o jezikovnih in narodnih odpadnikih. Morda se starajočemu človeku zato bliska? Ker vidi v tako imenovanih literarnih zvezdah in jezikovnih prestopnikih spakljivo hrščenje, ker vidi tisto, česar drugi ne vidijo?

Pripovedovalec se v *Mirnih dušah* sprašuje, ali je to bliskanje odziv na ogenj krematorija, na spomin o tem, kako je umrla mati. Ali pa je bliskanje naznanilo njegove še žive strasti v starih letih? Ali pa je bliskanje spremljava njegovega razmišljanja o smrti in opomin na to, da je treba izkoristiti življenje, dokler je še? Nadrealistični motiv bliskanja v tem Lipuševem delu spominja na Tjaževo praskanje v *Zmotah*

dijaka Tjaža (1972). In če je Tjaževo praskanje izražalo njegov odpor zoper nasilne dogme katoliške cerkve, lahko tudi motiv bliskanja razumemo podobno, saj gre za vnovično vračanje in zaokroženje literarnega motiva, ki pomeni odpor in upor, tokrat do slovenskega jezikovnega in narodnega odpadništva.

Poleg avtobiografskih tem, ki se v Lipuševi literaturi ponavljajo in razširjajo, pisatelj zapisuje tudi vedno nova izvirna in duhovita razmišljanja o jeziku: »Ko je beseda izustena, prebrana, zapisana, je zunaj na prostosti, razpre svoja krila in začenja svoje življenje. […] Beseda ni kobila, ki si jo izposodiš in jo vrneš po tem, ko si z njo preoral njivo.« (Lipuš 2013: 22)

V pripovedi *Mirne duše* pisatelj bralcem polaga na srce, da je treba paziti na slovenščino, ki je razkošna in bogata. Tudi to prozno delo prinaša celo paleto najrazličnejših jezikovnih posebnosti, ki segajo v ljudski jezikovni pomnilnik. Taki so npr. frazemi, da nekdo ni bil »ne krop ne voda«, da je bil čas, v katerem se je nekaj dogajalo, »čas, ko se je luna starala«, ali pa da je nekdo »kot gora, ki se je izogibata ptica in lisica« (Lipuš 2013: 11–17). Tu so ponovno pregovori kot »Bolje človek brez zvez, kakor zveze brez človeka.« ali »Noč razpara vse, kar je dan napredel in napletel.«, nekatere pregovorne resnice pa so avtorsko duhovite: »Spanje je v žlahti s pokončevalko matildo.« (prav tam: 14) Lipuš v svoj pripovedni jezik vpleta tudi narečne koroške izraze, npr. da je nekomu ušla »kaka hentano debela, kaka nasajena« ali da »so se priganjale lerme in se jim je seno narajmalo«, nekateri od teh izrazov pa kažejo tudi na vpliv nemščine. Pisatelj je ljubitelj jezikovnih poigravanj kot npr. »švigašvaga z jezikom čez dva praga« ali » pozdrav ni bil na treske pleske uglašen«, nekdo pa je »nekaj obešal na veliki bron« (namesto na zvon). Njegovo jezikovno iskateljstvo dokazuje novotvorbeno živost in ustvarjalnost, ki jo zmore slovenščina: nekdo ima »pogrezninice v koži«, nekaj je »zazvizdalo«, nekdo »se je razhudičil«, ljubljeno dekle in žena je »podolgoličnica«, mrtveca najedajo »mrhobrbci« itn. Njegova lirična proza je zaznamovana v ritmiziranih delih besedila z navadno trodelnimi stopnjevanji, npr.: »Ni bila tišina pred viharjem, tišina je bila vihar, vihar se je zdivjal v tišini in nemosti.« (Lipuš 2013: 49)

Lipuševa pripoved *Gramoz* pa kaže tudi na to, da je beseda lahko nosilka laži, ki spremlja človekovo življenje. Take so npr. besede o tem, da med drugo svetovno vojno na Koroškem ni bilo prevozov domačink – jetnic v živinskih vagonih v nemška koncentracijska taborišča. Lipuš te besede-laži s svojo prozo razgalja in bralcu sporoča resnico. *Mirne duše* so obenem ljubezenska izpoved, pisateljev magistrale, ki se podobno kot v Prešernovem *Sonetnem vencu* ob osebnih temah nanašajo tudi na temeljna vprašanja v zvezi s slovenskim narodom in identiteto.

V pripovedi *Gramoz* (2017) se skupina popotnikov vrne v domačo vas s spominske slovesnosti v koncentracijskem taborišču, v enem od tistih, v katerega so prav iz njihovih krajev med vojno odvedli številne ženske, žene in matere, od katerih se mnoge nikoli več niso vrnile domov. V teh krajih pa je bilo v vsem povojnem času nekaj narobe, »nasajeno okolje se je otipavalo in ovohavalo«, ljudje so naskrivaj šepetali o prikritih zločinih. Toda udeleženci te spominske slovesnosti, na kateri naj bi

počastili spomin na svoje prednike, se ne vrnejo več taki kot pred odhodom, »nemost taborišča se jih je oprijela« (Lipuš 2017: 6). Kot da bi se šele zdaj povsem zavedeli dejstva, da so njihove matere in babice kot goveda naphali v živinske vagone, morda pa je med vožnjo v taborišče, pripominja groteskno pripovedovalec, skozi zamrežena okna uhajalo tudi kravje mukanje. Kajti tudi njihov jezik, to je slovenščina, je bil »dober samo za v hlev« (prav tam).

O tem zaničevanem in zasramovanem jeziku piše pripovedovalec, da ga najrazličnejši družbeni povzpetniki tudi v sodobnosti zanikujejo in se ga sramujejo. Lipuševa beseda je v tem delu izostreno kritična. Vaščani zaradi vzpona do imenitnosti na svoje potomce ne prenašajo več izročila prednikov, svojega »duhovnega brašna«: »Otresejo se osnovnega, rodnega jezika, v katerem je njihovo življenje potekalo naravno, skladno, premočrtno, in ki je prežemal vsako vlakno njihove vsakdanjosti in se kot predivo razpregal po vsem, kar so počeli in kar so opustili.« (Lipuš 2017: 8) Verjamejo, da je njihova materinščina, to je slovenščina, primerna le za domačijsko rabo, za njihovo navidezno gospostvo pa ne. Toda pisatelj opozarja, da bodo za to svoje klečeplazenje pred tujim poželi le prezir. Ti ljudje bodo po njegovem vedno v pregnanstvu.

Pripoved se nato vrača k trpljenju žensk, ki so bile odpeljane v koncentracijska taborišča, vrača se v preteklost. Piše, da je strašljiva prerokba visela nad vsem slovenskim podeželjem, a da ji ljudje niso verjeli, čeprav so takrat nedaleč stran že rasla naselja iz lesenjač, nacističnih taborišč. Ljudje pa zloslutenjskih znamenj niso prepoznavali. Pisateljeva pripoved nato sledi ženski zgodbi iz teh taborišč, kako so jim vzeli osebnost in identiteto. Njegova zgodba se zaradi njihovega trpljenja, ki je sledilo, in zaradi številnih taboriščnih podob »pridelovanja smrti« širi v groteskno razsežnost, ki pa se odraža tudi v jeziku pripovedi. V njej pripovedovalec nenehno izumlja nove in nove izraze, da bi le-ti kar najbolj natančno opisali nepopisno ponižanje in predsmrtno mučenje.

V taboriščnem kamnolomu, kjer so zapornice morale garati in v katerem je ostala tudi »pokamenela babica«, pa boga ni bilo. Lipuš zapisuje ta pribitek prepričano in opominjajoče. Pisateljeva groteska je na takih mestih izraz skrajnega, nečloveškega trpljenja, toda ne le literarnih oseb, temveč tudi pripovedovalca samega. Je izraz njegove popolne zgroženosti nad okrutnostjo človeka. Lipuševi neologizmi izražajo skrajni rob, skrajno mejo človeške stiske. Pisateljeva bolečina v pripovedi, ki sredi opisov umiranja zarisuje hrepenenje jetnic po domu, se iz odstavka v odstavek stopnjuje tudi z jezikovnimi sredstvi, s katerimi so opisane krute podobe »družice smrti« in brezupno samotne, zapuščene ženske sredi kraja, na katerem »duše nimajo kam sesti« (Lipuš 2017: 36). Prav na mestu, ko zarisuje njihove končne, trpeče predsmrtne položaje, se Lipuš ponovno vrača k temi jezika, to je k materinščini. Piše, da je jezik umirajočega vselej materinščina in ironično pripominja, da se takrat »duše iz zmešnjave jezikov vračajo v svoj jezik« (prav tam). Obenem pa ponovno in pomenljivo piše o tistih, ki so svoj materni jezik zatajili: »Tudi tisti prebežniki, ki so se iz samoljubja svojemu onezvestili in se pokorili tujemu, se v smrtni uri proti svoji volji vrnejo v svoj jezik.« (Lipuš 2017: 36)

V zadnjem delu svojega proznega dela *Gramoza* se Lipuš vrača k pohodnikom, ki so se v domačo vas vrnili s spominskega obiska koncentracijskega taborišča. Njih zdaj »skupek zgodb povezuje v nemost« (Lipuš 2017: 38). Pohodniki ne pojejo, temveč »pesem jočejo« (Lipuš 2017: 41). To so otroci »iz tepežkih krajev«, taki, ki so jih v otroštvu tepli očetje, učitelji in duhovniki. Babica, katere spomin sta otroka počastila v taborišču, pa je prevzela večno, netelesno obliko.

Vrnitev pohodnikov v vas zamaje složnost vaške skupnosti. Pohod po vrnitvi dobiva pošastne poteze, kajti spomin na to, da so bili ljudje v vasi sami zločinci, ki so med vojno ovajali svoje bližnje, oživi. Opozarja, da postanejo ljudje divjaki in morilci, če se jim le ponudi priložnost za to. Florjan Lipuš torej v *Gramozu* brezkompromisno sporoča zgodovinsko resnico, za katero želi, da se ohrani. V nadaljevanju pripovedi pa se ponovno vrača tudi k vprašanju ohranjanja slovenščine med koroškimi Slovenci. Ponovno piše o jezikovnem odpadništvu, ki vodi po njegovem v jezikovno brezdomstvo. Nekdaj so se pesniki in pisatelji učili iz jezika, ki je prihajal iz ljudskih ust, danes pa se le-ti obračajo proč od njega, jezik ljudstva se jim gnusi in jih ne zanima več. Zanje so danes pomembne le materialne dobrine, zavrgli so kulturo duha. Iz svoje duhovne dediščine črpajo le, kar jim godi, poslužujejo pa se je predvsem takrat, kadar jim koristi, kajti: »Vaški veter je razpihal materin jezik.« (Lipuš 2017: 61) in: »Z jezikom je pometel božji veter […]. Narodno občestvo je dotrajalo, narodno občestvo je ukinjeno, odpravljeno, prodano.« (Lipuš 2017: 78) Slovenski jezik in duhovno dediščino ohranjajo le posamezniki. Ostali bodo le še sledovi nekdanje drugosti in drugačnosti, a tudi te bo prekril čas kot gramoz v taborišču.

Lipuševo doslej zadnje pripovedno delo *Gramoz* je nadvse trpka pripoved o izginjanju slovenstva. V njem je pisatelj zaokrožil svoj slavospev materinščini, slovenščini, ki pa je mlajše in tudi srednje generacije koroških Slovencev ne uporabljajo več. Florjan Lipuš zaključuje svoje pripovedno delo podobno kot Peter Handke v drami *Še vedno vihar*, v kateri je naslikal Slovence kot redko pleme, ki si ga prihajajo ogledovat radovedni tuji turisti (Handke 2010, 2011).

Florjan Lipuš je v svojem literarnem delu oblikoval visoko pesem slovenščini, v kateri je skušal poimenovati vse, kar se zdi na prvi pogled nepoimenljivo. S pretanjenostjo lirskega mojstra in z ironičnostjo ostrega družbenega kritika opominja tako na zgodovinske krivice kot na novodobne zablode. Ob Tjažu je glavni junak njegovih literarni del slovenski jezik. Temu je postavil veličastni spomenik. Zlasti v zadnjih objavljenih delih pa je postavil spomenik tudi svoji umorjeni materi, ki so jo odgnali v taborišče, ko je bil star komaj šest let in za katero je v nekem intervjuju dejal, da mu ni zapustila nič drugega kot slovenski jezik. Pisateljevo bogato literarno delo pa priča, da mu je zapustila zelo veliko.

Viri in literatura

BOROVNIK, Silvija, 2000a: Patologija slovenske vasi, nasilje verske institucije in arheologija besede v Lipuševi prozi. *Slavistična revija* XLVIII/2. 119–140.

BOROVNIK, Silvija, 2000b: Lipuševa Stesnitev kot primer postmodernističnega zgodovinskega romana. *Razprave, Razred za filološke in literarne vede* 16. 5–16.

BOROVNIK, Silvija, 2012: *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora, 85).

BOROVNIK, Silvija, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Univerzitetna založba Univerze: Maribor (Zora, 123).

HAFNER, Fabjan, 2015: Spremna beseda. Florjan Lipuš: *Mirne duše*. Maribor: Litera. 73–75.

HANDKE, Peter, 2010: *Immer noch Sturm*. Frankfurt: Suhrkamp.

HANDKE, Peter, 2011: *Še vedno vihar*. Celovec: Založba Wieser.

LEBEN, Andreas, KORON, Alenka, 2019: *Literarische Mehrsprachigkeit im osterreichischen und slowenischen Kontext*. Tubingen: Narr Francke Attempto Verlag.

LIPUŠ, Florjan, 2015: *Mirne duše*. Maribor: Litera.

LIPUŠ, Florjan, 2017a: *Gramoz*. Maribor: Litera.

LIPUŠ, Florjan, 2017b: Kulturni banavzi ne berejo knjig. Intervju. *Večer, Sobotna priloga* 12. 8. 2017.

STRUTZ, Johann, ZIMA, Peter V. (ur.), 1996: *Literarische Polyphonie. Ubersetzung und Mehrsprachigkeit in der Literatur*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

SOCIALNE ZVRSTI ODRSKEGA GOVORA TREH NAJBOLJ GLEDANIH PREDSTAV SEZONE 2015/2016 V OSREDNJESLOVENSKIH GLEDALIŠČIH

Klasja Zala Kovačič
Generalni sekretariat Vlade Republike Slovenije, Ljubljana
klasja.k@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.297-304

V osemdesetih letih 20. stoletja se je po zatonu narodno-jezikovne obrambne in jezikoslovno normativne vloge gledališkega lektorja pojavila še danes prevladujoča poetično ustvarjalna vloga. Več ustvarjalnosti in svobode v izražanju na odru pomeni večjo možnost uporabe različnih zvrsti jezika. Prispevek obravnava socialne zvrsti govorjenega jezika sodobnih gledaliških predstav, pri čemer se opira na Toporišičevo opredelitev knjižnopogovornega in neknjižnega pogovornega jezika v *Slovenski slovnici*. Predmet raziskave so vzorci replik iz treh gledaliških predstav, premierno uprizorjenih v sezoni 2015/16, ki so bile v tem času najbolj obiskane: *Faust* (režiser Tomaž Pandur, SNG Drama Ljubljana), *Čudežna terapija* (režiserka Tijana Zinajić, MGL) in *Butnskala* (režiser Vito Taufer, SMG).

odrski govor, socialne zvrsti, Toporišič, jezikovnozvrstna analiza, splošnopogovorni jezik

In the 1980s, the language consultant's primary role in the theatre of implementing national language policy and formulating normative language gave way to the creative poetic role, which still predominates. Creative freedom and freedom of expression have increased the instances of using different linguistic varieties on stage. The article discusses social varieties of spoken Slovene, drawing on Toporišič's definition, in contemporary theatre. The research analyses passages of dialogue taken from the three of the most popular theatre performances premiered in central Slovene theatres in the season 2015/16: *Faust* (director Tomaž Pandur, Slovene National Theatre Drama Ljubljana), *Čudežna terapija* (Couple Therapy; Tijana Zinajić, Ljubljana City Theatre) and *Butnskala* (Bangrock; Vito Taufer, Slovene Youth Theatre).

stage speech, social varieties, Toporišič, analysis of linguistic varieties, general colloquial language

1 Uvod[1]

Jezikoslovci ugotavljajo, da se je v petdesetih letih 20. stoletja pri nas pod vplivom teženj v tujih gledališčih uveljavila sprostitev norme in vpeljava pogovornega

1 Prispevek je nastal na podlagi magistrskega dela *Fonetična in jezikovnozvrstna podoba gledaliških predstav osrednjeslovenskih gledališč* pod mentorstvom izr. prof. dr. Hotimirja Tivadarja.

jezika v gledališče (Pogorelec 2008: 80; Vrtačnik, Tivadar 2015: 841). Te trditve sem poskušala preveriti, zato sem raziskala, katera socialna zvrst jezika prevladuje v gledališčih danes, pri čemer sem izhajala iz splošno sprejete Toporišičeve teorije. Predmet proučevanja je torej jezikovnozvrstna podoba treh gledaliških predstav v osrednjeslovenskih gledališčih, ki so bile glede na število gledalcev najbolj priljubljene v gledališki sezoni 2015/16, v kateri so bile premierno uprizorjene. Odrski govor je zanimivo in sorazmerno neraziskano področje, ki ga je zaradi svoje umetniške prvine težje znanstveno proučevati, a znanstveni diskurz je mogoč in potreben, kot meni tudi Podbevšek (2000: 86).

2 Socialne zvrsti po Toporišičevi slovnici in *Slovenskem pravopisu*

Splošno sprejeta teorija jezikovnih zvrsti na Slovenskem, t. i. Toporišičeva teorija v *Slovenski slovnici* (2004, v nadaljevanju SS; prva različica že v prvi izdaji leta 1976), izhajajoča iz strukturalističnega funkcionalizma, podrobno razlaga zlasti socialne in funkcijske zvrsti slovenskega jezika. Nekatere izmed socialnih zvrsti so opisane na številnih jezikovnih ravninah: na ravni glasovja, pisave, naglasa, oblikoslovja, skladnje in besedja (Toporišič 2004: 18–23). Poleg najbolj razvejanih socialnih in funkcijskih zvrsti jezika so navedene še prenosniške, časovne in mernostne zvrsti (prav tam: 13–34). Taka delitev je tudi v *Slovenskem pravopisu* (2001, § 1039; v nadaljevanju SP).

Socialne zvrsti se delijo na knjižni jezik, katerega del sta zborna in pogovorna oblika, ter neknjižni jezik, med katerimi SP navaja neknjižno pogovorno zvrst, narečja in mestne govorice (§ 1055); SS pa med neknjižne zvrsti uvršča zemljepisna narečja in pokrajinske pogovorne jezike, ločeno skupino predstavljajo socialne podzvrsti (Toporišič 2004: 13). SP za knjižno pogovorno zvrst navaja iste značilnosti kot SS za splošno- ali knjižnopogovorni jezik (v nadaljevanju SPJ; kljub manjši razliki v terminologiji je opredelitev enaka). Razlika med tema normativnima priročnikoma je še opis neknjižnega jezika na jezikovnih ravninah, ki je zgolj v SS.

2.1 Pomanjkljivosti tradicionalnega pojmovanja in novejša pojmovanja socialnih zvrsti slovenskega jezika

Nekateri slovenski jezikoslovci (med njimi Smole, Tivadar, katerih citati in viri so v nadaljevanju) izražajo implicitno ali eksplicitno mnenje, da je razvrstitev zvrsti jezika v SP in SS narejena s stališča knjižnega jezika (v veliki meri zborne zvrsti), iz česar je razvidno, da je Toporišič preveč izrazito izhajal iz osrednjeslovenskega (knjižnopogovornega oz. pogovornega) jezika. Zagovarjal je obstojno, nespremenljivo jedro značilnosti SPJ na vsaki svoji strukturni ravnini z upoštevanjem variant, kakor jih ima tudi zborni jezik (Toporišič 2004: 17). Možen izvor takega pristopa pojasnjuje Tivadarjev (2012: 588) opis vprašanja normiranja knjižnega jezika: »Še sredi 20. stoletja se jezikoslovci niso dosti ozirali na realno rabo govorjenega slovenskega jezika, ampak so precej absolut(istič)no določali (govorjena) besedila (govorce in tip besedil) […]. Lahko rečemo, da to niti ni bil opis, ampak predvsem predpis.« Sodobni jezikoslovci uveljavljajo širše temeljno izhodišče (Petek 2018: 55–58): razvrstitev

in opredelitev (ali nadgradnja) jezikovnih zvrsti mora izhajati iz jezika v vseh njegovih pojavnih oblikah v celoti (Smole 2004: 322), temelji naj torej na jezikovni resničnosti. Glavne zvrsti naj bi bile sistemske (knjižni jezik, narečni krajevni govor) in nesistemske (vse druge), pri čemer sta osnovna protipola normirani jezik (knjižni jezik) in naravni (narečni krajevni govor), med njima pa so vse druge zvrsti (Smole 2004: 328); podobna je delitev na knjižni jezik in narečja (Bitenc 2016: 285). Uveden je bil koncept sociolektov (Skubic 2005), med katerimi je za odrski govor pomemben kultivirani sociolekt, saj so njegovi govorci osebe, »ki kljub neelitnemu statusu opravljajo poklice, izpostavljene kulturnemu jeziku in njegovi izreki, npr. pri igralcih« (prav tam: 191). To so govorice skupin z največjo družbeno močjo, ki dominantno kulturo ustvarjajo in v njej živijo (prav tam: 191).

Slovenski avtorji teorij jezikovnih zvrsti izhajajo iz različnih teoretičnih smeri: tako iz strukturalnega jezikoslovja (Toporišič), geolingvistike (Smole) kot sociolingvistike (Skubic, Bitenc). Vsaka teorija prispeva koristna spoznanja, opazno pa je, da novejše raziskave (Smole, Skubic, Bitenc idr.) razmišljajo širše s poudarkom na jezikovni resničnosti in uveljavljeno strukturalno opredelitev dopolnjujejo, nadgrajujejo. Kritična analiza, vrednotenje in integracija teh konceptov bi zahtevala poglobljeno razpravo, ki presega namen tega prispevka.

2.2 Socialne zvrsti odrskega govora

V različnih jezikoslovnih in gledaliških razpravah zasledimo, da je sodobni odrski govor osrednjih gledališč na Slovenskem pogosto uresničen v pogovornem jeziku in drugih neknjižnih socialnih zvrsteh (Pušić 2000: 76; Skubic 2005: 48; Stanič 2006: 67; Pogorelec 2008: 80; Vrtačnik, Tivadar 2015: 841).[2] Še v drugi polovici 20. stoletja se je odvijala polemika glede možnosti odstopanja od popolne standardne izreke v smeri (kulturne) pogovorne v konverzacijski drami in šele takrat »kulturni jezik odstopi mesto govoricam obrobnih družbenih skupin tudi v popolnoma resni dramatiki« (Skubic 2005: 48). Ob uresničevanju katere koli jezikovne zvrsti se na odru lahko pojavijo težave: ob študiju zborne izreke rade vdirajo žive, nižje zvrsti jezika; ob študiju pogovornega jezika je predmet razprav interakcija med splošnopogovorno obliko in različnimi idiolekti; ob študiju slenga so interakcije pretežno generacijske; ob študiju narečja je težava interakcija med avtentičnostjo narečnega govora in razumljivostjo odrskega govora (Stanič 2006: 67). Iz tega sledi, da je naloga sodobnega gledališkega lektorja, da išče in omogoča izkoristek te večjezičnosti (prav tam).

3 Jezikovnozvrstna podoba gledaliških predstav

Določanje jezikovnozvrstne podobe temelji na poslušanju zvočnih posnetkov predstav in beleženju igralčeve govorne izvedbe. Pri tem sem omejila vzorec replik na najpomembnejše dramske like in zvočno razločne odlomke, izbrane naključno. Slušnozaznavno analizo sem izvedla po prilagojenem raziskovalnem modelu preuče-

2 Več o tem v poglavju Slovenski odrski govor in lektorjevo delo iz 20. v 21. stoletje v magistrskem delu (Kovačič 2018: 19–22).

vanja odrskega govora Nine Žavbi[3] na leksični, glasoslovni in oblikoslovni jezikovni ravnini ter s pomočjo Toporišičeve teorije določila socialno zvrst posameznega vzorca govora. Na leksični ravnini sem prikazala besede ali besedne zveze, ki so v SSKJ[2] označene predvsem z ekspresivnimi in stilno-plastnimi kvalifikatorji. Na glasoslovni in oblikoslovni ravnini sem značilnosti izgovarjave besed raziskala tako, da sem splošnopogovorno obliko izgovarjave primerjala z zborno. Opisi govorne podobe celotnih predstav temeljijo na oznakah lektoric (Cerar 2018; Dermelj 2018; Stanič 2018).

3.1 *Faust*[4]

V uprizoritvah, katerih izhodišče je kanonizirano dramsko besedilo, je najpogosteje izbran zborni jezik, zato je odstopanje od pravorečja praviloma najmanjše. V Goethejevem *Faustu* igralci uporabljajo zborni jezik, ki ga fonetično prilagajajo pravilom govorne interpretacije verznega besedila. Na podlagi raziskovalnega vzorca 30 replik sem določila jezikovno zvrst govora.

Lektorica Tatjana Stanič (2018) trdi, da za tako dramsko priredbo, režiserjevo odrsko estetiko in intenco uprizoritve (preprašati temeljne bivanjske dileme o umetnosti, življenju in smrti skozi klasično besedilo) ni bilo dvoma pri izbiri zbornega jezika.

Faust	**Margareta**	**Faust**	**Mefisto**
Jezikovna zvrst po Toporišiču	knjižni jezik, zborni jezik	knjižni jezik, zborni jezik	knjižni jezik, zborni jezik
Replika	*Ironično: čeprav predstavljamo zlo, smo lahko tudi nezavedna sila dobrega.*	*Sovražim svet, ki nosim ga ječeč; / naj pride smrt, življenje mi je odveč.*	*Pekel je brez meja, / pekel ni zožen na en sam kraj: / pekel je, kjer smo mi –*

Preglednica 1: Socialne zvrsti v *Faustu*.

Ker je zborni jezik opisan v slovarju, pravopisu in pravorečju, sem s pomočjo teh navedla primere rabe besed, pri katerih so upoštevana pravila naglaševanja in ustrezna izgovarjava dvoglasniškega [u̯]. Naglasna mesta, pri katerih se pogosto pojavi neupoštevanje pravorečnih pravil, so v besedah *magíja*, *zlò*, *ječèč*, *poprôsil*, *zlódeju*, *razmakníte* (*razmáknite* je enakovredna dvojnica), *čemú* (Margareta naglasi *čému*, *Mefisto* pa *čemú*), *grešíla*, *verújem* (*vérujem* je enakovredna dvojnica), *pekèl* [pəkəu̯], *zíbelke* [zíbeu̯ke]. Časovno zaznamovana beseda je *pomiré* (3. oseba množine glagola *pomiriti*), jezik je metaforičen, deluje skladno ritmično. Vsi liki govorijo zborni

3 Model v okviru obravnave govorjene podobe jezika vsebuje slušnozaznavno analizo in fonetično računalniško analizo s programom Praat (Žavbi 2013: 219–220).

4 J. W. Goethe: *Faust*. Koprodukcija SNG Drama Ljubljana in Festivala Ljubljana. Premieri: 21. september 2015 (Križanke) in 30. oktober 2015 (SNG Drama Ljubljana). Avtorica priredbe: Livija Pandur. Režiser: Tomaž Pandur. Dramaturginja: Livija Pandur. Lektorica: Tatjana Stanič. Igrajo: Igor Samobor – Henrik Faust, Branko Šturbej – Mefisto, Barbara Cerar – Gospa Mefisto, Polona Juh – Margareta, Branko Jordan – Valentin, Uroš Fürst – Vodja kabineta, Robert Korošec, Filip Samobor, Žan Perko, Matic Lukšič – Kabinet.

jezik, ki se v jezikovnih značilnostih ne oddaljuje od jezikovnih pravil v slovnici in pravopisu; opazne so skladenjske posebnosti, raba metaforičnih figur in ponavljanj, saj gre za dramsko pesnitev z jambsko stopico.

3.2 *Čudežna terapija*[5]

V *Čudežni terapiji* prevladuje SPJ, kar sem potrdila z analizo raziskovalnega vzorca 40 replik dramskih likov.

Lektorica Maja Cerar (2018) poroča, da sta se z režiserko že pred začetkom vaj odločili za SPJ v imenu želene prepričljivosti, naravnosti in organskosti. Ustvarjalna ekipa je uresničila zastavljeno jezikovno podobo, na ponovitvah, ko so se igralci razigrali in sprostili, pa je zlasti v odrskem govoru Terapevtke in Jane opaziti značilnosti osebnih idiomov igralk (prav tam).

Čudežna terapija	**Terapevtka**	**Jana**	**Valentin**
Jezikovna zvrst po Toporišiču	knjižni jezik, SPJ	knjižni jezik, SPJ	knjižni jezik, SPJ
Replika	*Nekaj me pa res zanima. Zakaj se provzaprov ne ločta?*	*Nehi! Ne bit smešn. Sergia ne morš primerjat z Brižit. Sergio je bil pred tabo, no, hočm reč vmes.*	*Pa dej, Jana, no, nehi, no, to prastaro, že tisočkrat prežvečeno zgodbo zdaj vlečeš na dan.*

Preglednica 2: Socialne zvrsti v Čudežni terapiji.

Najprej sem analizirala besedišče in povzela kvalifikatorje po SSKJ[2], npr. ekspresivno, zastarelo, vulgarno. Nekaterim besedam ali besednim zvezam iz raziskovalnega vzorca, ki jih SSKJ[2] ne vsebuje, sem kvalifikatorje pripisala glede na besedilni in dogajalni kontekst. Na ravni leksike so glede na socialno zvrst jezika izstopale naslednje besede in besedne zveze: knjižno – *najti se*; pogovorno – *štala*, *lajf*, *biti off the record* (ni v SSKJ[2]); ekspresivno – *prati komu možgane*, *prastar*, *zdavnaj*; pogovorno, ekspresivno – *luštkan* (*luškan*); poudarjalno – *prežvečen*; prevzeto – *luft*; ekspresivno – *nonstop*; nižje pogovorno: *ratati*, *glih za glih* (ni v SSKJ[2]); vulgarno – *jeben*. Na glasoslovni in posledično oblikoslovni ravnini se pojavijo naslednje oblike izgovarjave (najprej je navedena zborna oblika, nato splošnopogovorna, kakršno izgovori nastopajoči v predstavi):

a) kratki nedoločnik: *prati* → *prat*

b) glas *i* se izgubi na koncu besede v deležniku na *-l*, mn., m. spol: *začeli* → *začel*

c) glas *e* se izgubi v primeru: *naredila* → *nardila*

č) *i* se izgubi v predponi *pri-*: *pričakuje* → *prčakuje*

d) izgovor *l* namesto *lj*, kadar bi moral stati pred samoglasnikom in hkrati za

5 Daniel Glattauer: Čudežna terapija. MGL. Premiera: 24. september 2015. Prevajalka: Lučka Jenčič. Režiserka: Tijana Zinajić. Dramaturginja: Alenka Klabus Vesel. Lektorica: Maja Cerar. Asistentka lektorice: Nina Žavbi. Oblikovalec svetlobe: Andrej Koležnik. Igrajo: Uroš Smolej – Valentin, Tjaša Železnik – Jana, Tanja Ribič – Terapevtka.

soglasnikom: *ključavnica* → *klučavnca* (izgubo glasu *i* sredi besede v priponskem obrazilu -*ica* Toporišič (2004: 19) navede kot eno izmed značilnosti neknjižnega pogovornega jezika, ki rade vdirajo v SPJ)

e) *i* se izgubi na koncu besede pri prislovu: *rajši* → *rajš*

f) v zaimku *ki* se *i* ohrani: *ki* → *ki*

g) v vezniku *da* se *a* ohrani ali izgubi: *da*, *d*

3.3 *Butnskala*[6]

Predstava *Butnskala* je jezikovnozvrstno raznolika. Na podlagi raziskovalnega vzorca, ki obsega 29 replik, sem določila jezikovno zvrst govorov dramskih likov.

Lektorica Mateja Dermelj (2018) poroča, da je jezik glede na odločitev ustvarjalne ekipe identičen tistemu v stripu *Butnskala* (2014), zato so vzeli prepis, ki pa ni bil popolnoma dosleden. V glavnem je to SPJ z elementi ljubljanščine in z govorno interpretacijo, drugačno od radijske igre (prav tam).

Butnskala	**Profesor**	**Ervin Kralj**	**Fanči**
Jezikovna zvrst po Toporišiču	knjižni jezik, zborni jezik	spremljevalne socialne podzvrsti, sleng	neknjižni jezik, pokrajinski pogovorni jezik
Replika	*Kako je, mladenič? Trpite? Duševna stiska? Mogoče mladi gospod razmišlja o … o suicidu.*	*Dej, stari, vtakn si tri prste u rət, pa žvižgej!*	*S tem aparatkom vam bom jest glavo pobrila, ne. Pol mam pa tamle še butnžaubo, s tem vam bom pa namazilla glavo.*

Preglednica 3: Socialne zvrsti v *Butnskali*.

Profesor (kot tudi lik Eminence) govori zborni jezik. Na ravni leksike se pojavita zaznamovani besedi glede na socialno zvrst jezika: zastarelo – *marnja*, prevzeta beseda – *kandelaber*. Ervin Kralj govori pogovorni jezik s prvinami slenga. Pri večini pogovorno rabljene leksike se težko loči SPJ od slenga, posebej pri sposojenkah tipa *ful*, *kul*, *lajf*. Kljub temu žanr predstave, osebni stil in starost lika kažejo, da gre za sleng. Zaznamovane besede na ravni leksike so: pogovorno – *štos*; ekspresivno – *stari*, *čisto* (*čist*); *vtakniti si prste v rit in žvižgati* (ni v SSKJ[2]). Drugi liki prav tako govorijo pogovorni jezik s prvinami žargona. Pojavita se neologizma, ki sta del žargona skupine butnskalarjev: *butnžauba*, *butnskala*. Druge zaznamovane besede so: pogovorno – *komelce* (ni v SSKJ[2]), *fino*; ekspresivno, ljubkovalno – *aspirinček*, *aparatek* (obeh ni v SSKJ[2]). Na glasoslovni in oblikoslovni ravnini se pojavijo naslednje oblike izgovarjave (najprej je navedena zborna oblika, nato splošnopogovorna, kakršno

6 Emil Filipčič, Marko Derganc: *Butnskala*. Koprodukcija SMG in PGK. Premieri: 27. marec 2016 v PGK in 30. marec 2016 v SMG. Režiser, scenograf in kostumograf: Vito Taufer. Dramaturginja: Marinka Poštrak. Lektorica: Mateja Dermelj. Igrajo: Matija Vastl – Ervin Kralj, Blaž Šef – Profesor, Miha Rodman – Eminenca, Vesna Jevnikar – Fanči, Matej Recer – Ludvig, Peter Musevski – Marjan, Dario Varga – Valentinčič, Mojca Partljič – Mici, Željko Hrs – Strojinc, Uroš Maček – Fric, Stane Tomazin – Pipec, Blaž Setnikar – Sekira, Aljoša Ternovšek – Bomba, Borut Veselko – Kugla, Janja Majzelj – Mati, Anja Novak – Hči, Anže Kristan – Glasbenik.

izgovori nastopajoči v predstavi):

a) kratki nedoločnik: *biti* → *bit*

b) glas *i* se izgubi sredi besede: *vidite* → *vidte*

c) namesto dvoglasnika je *u: zaletel* → *zaletu*

č) glas *o* se izgubi na koncu besede: čisto → čist

d) kratki naglašeni ali nenaglašeni *a* pred *j* se izgovarja kot *e*: *zdaj*, *zmeraj* → *zdej*, *zmerej*

e) v zaimku *ki* se izgubi glas *i*: *ki* → *k*

f) izguba glasu *a*: *tako da* → *tko d*

4 Sklep

Pregled problematike zvrsti slovenskega jezika s poudarkom na socialnih zvrsteh in analiza vzorcev replik iz treh sodobnih gledaliških predstav daje osnovo za več sklepov:

1. Pri proučevanju in strokovni obravnavi jezika moramo izhajati iz jezikovne resničnosti naravne medosebne, zasebne, skupinske, javne in množične komunikacije, kot se dogaja v življenju in v posebnih primerih, kot so gledališke predstave. Zato sem izvedla empirično analizo 99 replik v treh pomembnih sodobnih gledaliških predstavah (sezona 2015/16) in uporabila strokovne opredelitve ter opise lektoric.
2. Prevladujoča socialna zvrst jezika v obravnavanih gledaliških predstavah je večinoma splošnopogovorni ali knjižnopogovorni jezik (SPJ) z odstopanji v smeri neknjižnega jezika, saj sem ugotovila, da imata tako jezikovno podobo dve izmed treh proučevanih gledaliških predstav.[7] To je v skladu z ugotovitvami nekaterih raziskovalcev (Pogorelec, Pušić, Skubic), da je v slovenskih gledališčih raba pogovornega jezika pogosta. Delno to potrjuje tudi dejstvo, da je na temo pogovornega jezika v gledališčih v zadnjem času precej raziskav (Stanič 2006; Dervišević 2016; Pori 2018). V prid tej tezi je torej veliko kazalcev, a šele obsežna raziskava reprezentativnega vzorca najpomembnejših predstav v zadnjih desetletjih bi jo nedvoumno potrdila ali ovrgla. Vsekakor pa je v temelju izbira glavne zvrsti jezika predstave odvisna od dramske vsebine in zvrsti ter uprizoritvenega koncepta.
3. Socialne, funkcijske in druge zvrsti jezika so »v živo« povsem prepletene, za pregled in raziskovanje pa bi bila potrebna celovita, empirično utemeljena, uporabna in večinsko sprejeta razvrstitev. Toporišičeva razvrstitev je najbolj izdelana in uveljavljena, a jo mnogi jezikoslovci (Petek, Bitenc, Tivadar, Skubic, Smole idr.) problematizirajo in navajajo smernice za posodobitev. Druge klasifikacije ali teorije, ki bi tako podrobno opisala razlikovalne značilnosti zvrsti slovenskega jezika, nimamo.

7 Več v poglavju Splošnopogovorni jezik glede na analizirane predstave (Kovačič 2018: 114–117).

Viri in literatura

BITENC, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 285–286.

Butnskala, videoposnetek uprizoritve v režiji Vita Tauferja, 2016. SMG in PG Kranj. DVD iz arhiva SMG.

CERAR, Maja, 2018: *Čudežna terapija*. [Opis jezikovne podobe Čudežne terapije.] E-pošta K. Z. Kovačič.

Čudežna terapija, videoposnetek uprizoritve v režiji Tijane Zinajić, 2015. MGL. Dostopno po dogovoru prek spletne povezave.

DERMELJ, Mateja, 2018: *Butnskala*. [Opis jezikovne podobe Butnskale.] E-pošta K. Z. Kovačič.

DERVIŠEVIĆ, Edvin, 2016: *Razvoj pogovornega jezika kot govorne podobe gledaliških uprizoritev od leta 2007 do 2016 v SNG Drama Ljubljana (na primerih uprizoritev Ahasver in Lilom). Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Faust, videoposnetek uprizoritve v režiji Tomaža Pandurja, 2015. SNG Drama Ljubljana. Dostopno po dogovoru prek spletne povezave.

FILIPČIČ, Emil, DERGANC, Marko, 2016: *Butnskala*. Prirejeno po: Marko Derganc, 2014: *Butnskala*. Ljubljana: eBesede.

KLABUS VESEL, Alenka, 2015: *Čudežna terapija*. Prirejeno po: Daniel Glattauer, 2015: *Čudežna terapija* [*Die Wunderübung*]. Iz nemščine prevedla Lučka Jenčič. Ljubljana.

KOVAČIČ, Klasja Zala, 2018: *Fonetična in jezikovnozvrstna podoba gledaliških predstav osrednje-slovenskih gledališč (na podlagi odrskega govora štirih najbolj gledanih predstav gledališke sezone 2015/2016). Magistrsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

PANDUR, Livija, 2015: *Faust*. Prirejeno po: Johann Wolfgang von Goethe, 1999: *Faust* [*Faust*]. Iz nemščine prevedla Božo Vodušek in Erika Vouk. Maribor: Obzorja.

PETEK, Tomaž, 2018: Socialne in funkcijske zvrsti v slovenskem jezikoslovju. *Jezikoslovni zapiski* XXIV/2. 55–68.

PODBEVŠEK, Katarina, 2000: Odrski govor med znanostjo in umetnostjo. Katarina Podbevšek, Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo.

POGORELEC, Breda, 2008: Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih. Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut FF. 75–85.

PORI, Eva, 2018: Sodobni gledališkolektorski pristop: ob analizi drame Hodnik Matjaža Zupančiča. *Jezikoslovni zapiski* XXIV/2. 81–98.

PUŠIĆ, Barbara, 2000: Zgodovinska raziskava odrskega govora. Katarina Podbevšek, Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Slovenski pravopis, 2001. http://bos.zrc-sazu.si/c/sp/sp2001_pravila.pdf (dostop 10. 5. 2019)

SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 321–330.

STANIČ, Tatjana, 2006: V primežu norme: nekaj refleksij o aktualnih problemih odrskega govora. Katarina Podbevšek, Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru II*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 65–68.

STANIČ, Tatjana, 2018: *Faust*. [Opis jezikovne podobe Fausta.] E-pošta K. Z. Kovačič.

TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* LX/4. 587–601.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja. 13–34.

ŽAVBI, Nina, 2013: Uporaba računalniškega programa Praat pri analizi odrskega govora. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi (ur.): *Govor med znanostjo in umetnostjo*. Maribor: Aristej. 217–224.

NOTRANJI MONOLOG IN TOK ZAVESTI V ROMANU *V ČETRTEK OB ŠESTIH* (2011) IN KRATKOPROZNI ZBIRKI *TRAMVAJKOMANDA, ODDELEK ZA PRITOŽBE* (2016) LUCIJE STEPANČIČ

Janja Vollmaier Lubej
Maribor
janja.v@windowslive.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.305-312

Prispevek predstavi izbrani literarni deli slovenske pisateljice Lucije Stepančič s posebno naslonitvijo na pomen in vlogo govora za pripoved, pripovedni tok, karakterizacijo literarnih oseb in bralčevo identifikacijo z literarnim likom. Posebna pozornost se usmerja na pomen in vlogo notranjega monologa (citiranega in samocitiranega) in toka zavesti.

notranji monolog, tok zavesti, Lucija Stepančič, *V četrtek ob šestih*, *Tramvajkomanda, oddelek za pritožbe*

This article presents selected literary works of the Slovene writer Lucija Stepančič with particular attention to the importance and role of speech for narration, narrative flow, characterisation of literary characters and identifying with the characters. It also points out the importance of internal monologue (quoted and self-quoted monologue) and stream of consciousness in selected literary works.

internal monologue, stream of consciounsness, Lucija Stepančič, *V četrtek ob šestih* (On Thursday at 6 o'clock)*, Tramvajkomanda, oddelek za pritožbe* (Tramway Headquarters, Complaints Department)

Uvod

Lucija Stepančič (1969) je uveljavljena slovenska prozaistka in literarna kritičarka. Za svoje kritiške zapise je leta 2003 prejela Stritarjevo nagrado za najboljšega mladega kritika. Izbor njenih kritiških besedil je bil objavljen v knjigi *Sedem let* (2007), njen leposlovni prvenec je kratkoprozna zbirka *Mrtvaki in šlagerji* (1997), ki so ji sledili knjiga kratke proze *Prasec pa tak* (2007), zbirka pesmi *Ljubljanski imenik* (2010), roman *V četrtek ob šestih* (2011), ki se je uvrstil med prvih deset knjig za nagrado kresnik, ter njena zadnja knjiga, znova zbirka kratke proze *Tramvajkomanda, oddelek za pritožbe* (2016). Z Damijanom Stepančičem, slovenskim ilustratorjem in slikarjem, ustvarjata avtorske slikanice, med katerimi so *Kako so videli svet* (2012), *Na otoku zakladov* (2013), *Anton!* (2014), *Kaj nam povejo besede* (2015) in *Arsenije!* (2017). Lucija Stepančič je v vseh svojih literarnih delih jezikovno posebna in samosvoja avtorica. Tina Kozin (2017: 172) izpostavlja, da je njen slog »izrazito prepoznaven, domala nespregledljiv«. Takšen je že v njenem proznem prvencu *Mrtvaki in šlagerji* (1997), v katerem dogodek ni osrednje težišče, temveč je njegova bistvena značilnost

»jezikovno dogajanje« (Kozin 2011: 173), obogateno s cinizmom, grotesko in ironijo. Pripovedovalec ni edninski, saj zgodbo večinoma pripovedujejo množinski pripovedovalci. Prehod v prvoosebnega pripovedovalca se zgodi v kratkoprozni zbirki *Prasec pa tak*, ki vsebuje pet ljubezenskih zgodb, v katerih so razen v dveh glavne pripovedovalke ženske. V svoji značilni brezkompromisni pisavi pisateljica v svojo jezikovno razplastenost vnaša pogovorno, ekspresivno besedje, sociolekte, ljubljanščino, pojavljajo se tudi dialogi, ki jih je v kasnejših literarnih delih vse manj in jih nadomešča notranji monolog. V zbirki so tematizirane pisateljičine stalnice, kot so laži, varanje, neiskrenost, izmikanja, poudarjen je skratka nelep, domala disharmoničen svet, v katerem se prepletajo oddaljeni odnosi med partnerjema, ljubimcema, odraslimi in starši (zlasti materami).[1] To so torej literarna besedila, gonilo katerih je z izjemo kratke zgodbe z naslovom Running late »osebna prizadetost junaka« (Kozin 2011: 177), v katerih je subjektivno doživljanje sveta izčiščeno, neolepšano, ne(samo)cenzurirano. Tudi v knjigi *Prasec pa tak* pisateljica sledi ironiji, groteski, sarkazmu in tragikomičnosti. V edinem romanu *V četrtek ob šestih* (2011) vsevedna pripovedovalka Katarina, večna študentka ekonomije in nesrečnica zaradi končanega razmerja s poročenim moškim, s perspektive mrtve osebe pripoveduje svojo zgodbo skozi subjektivna doživljanja obupa oz. (pol)depresivnih stanj. Mrtva perspektiva, ki sicer v romanu ni novost, saj se pojavi že v prvencu, »v temeljih določa meje romanesknega sveta, saj je neposredna perspektiva, iz katere ta svet vstaja, skoraj samo njena (nekaj je prepusti tudi še živi Katarini)« (Kozin 2011: 181). Poudariti velja »prispodobični pomen« (Kozin 2011: 183) mrtvosti, saj se ob tem vzpostavljajo »naša otopelost, inertnost, naveličanost« (prav tam). Katarina se po razmerju z Majerjem dobiva z Davorjem, ki ima, ne da bi vedel, HIV, s katerim se okuži tudi ona in ko se k njej vrne prvi ljubimec, okuži tudi njega. Bistvena za Katarinino pripoved sta potujitev (Kozin 2011: 187) in osmišljanje v odnosu do Drugega (Geršak 2017), kajti literarna oseba se »v Drugem opazuje, ocenjuje in preosmišlja. Rezultat tega je neobičajna pripovedna perspektiva, ki osebo predstavlja hkrati kot predmet in subjekt zgodbe« (prav tam). Pomembna je še perspektiva iskanja lastne identitete, ki je v romanu močno prisotna, to temo pa je avtorica s premišljevanjem o iskanju/izgubi kolektivne identitete prenesla na raven individualnosti:

> V romanu imajo velike probleme z lastno identiteto. Nekako desetletje po osamosvojitvi, v tranzicijskih letih, ko se ta roman dogaja, je bilo konec idile s pionirčki ... Zelo je narasla ponudba identitet, njihova avtentičnost pa se je razblinila. V romanu vsi pomerjajo identitete kot obleke in nobena ni prav nikomur. To je njihova tragedija. (Matoz 2012: 17)

Tramvajkomanda, oddelek za pritožbe (2016) je zadnja knjiga Lucije Stepančič. Vsebuje 14 zgodb, kjer se bralec vnovič sooča z mrtvo (oz. posmrtno) perspektivo, ki je nadgrajena s pripovedovalčevim prihodom v pekel, spet se pojavi ne le prvoosebni

1 »To ti je mama, da ničesar ne opazi. Kot da ji je čisto vseeno, da sem kar v Ljubljano pobegnila pred strašnim podjetništvom svoje ljube familije. Kot da je res čisto vseeno, da raje drugje sekrete pucam kot doma v gostilni.« (Stepančič 2011: 123)

pripovedovalec, temveč tudi množinski, vsevedni, personalni, tematizirane so zablode in neumnosti današnjega kapitalističnega časa, laži, sprenevedanja, izmikanja, izpraznjenost posameznika in družbe.

Notranji monolog in tok zavesti

> Notranji monolog mi je blizu. Dialoge je težko pisati. Večinoma mi zvenijo nekako prisiljeno. Vse sem črtala in jih spremenila v monolog. Tako da je to neke vrste monodrama. […] Ugotovila sem fantastične možnosti monologa in sem se nehala truditi, da bi osebe zapletala v pogovor. (Matoz 2012: 17)

Kot temeljna vrsta govora v pripovedi Lucije Stepančič se pojavljata tok zavesti in notranji monolog. Za slednjega se je avtorica odločila zaradi prepričanja, da v nasprotju z monologom dialogi zvenijo prisiljeno, pri čemer se je zgledovala po avtorjih, ki so jih v svoja besedila že spretno vključevali, tak pisatelj je npr. Gabriel Garcia Márquez, ki v svojem romanu *Patriarhova jesen* (izdanem leta 1975, v slovenskem prevodu pa 1980) pripoved predstavlja skozi notranji monolog (Matoz 2012: 17). Poleg pripovedovanja in opisovanja je tudi posredovanje govora ubeseditveni način (Zupan Sosič 2017: 80). Zanj, ki bi ga upoštevaje angloameriško literarno vedo lahko poimenovali še predstavitev govora, velja, da se skozi pripoved »predstavlja na različne načine« (prav tam). Bistveno veljavo je posredovanje govora pridobilo z modernizmom, četudi je bil pomemben element že v književnosti 18., še bolj pa 19. stoletja. Modernistični romani so »z novo tehniko predstavljanja notranjih misli ali nezavednega zabrisali meje med govorom in mišljenjem« (Zupan Sosič 2017: 85). Največji premik od ustaljenosti v pripovedovanju se zgodi s prozo Jamesa Joycea, ki prekine s tradicionalnostjo v smislu rabe glagolov rekanja oz. rabe ortografskih znakov (Cafuta 2015: 87). Sledijo mu še številni avtorji in avtorice, Virginia Woolf, William Faulkner, v slovenski književnosti pa Ciril Kosmač, Dominik Smole, Alojz Rebula, Zorko Simčič, Lojze Kovačič (2015: 87–88), tudi Maruša Krese s konverzacijskim romanom *Da me je strah?* (Zupan Sosič 2017: 81). Največ se je z dialogom ukvarjal Mihail Bahtin, ki ga ni preučeval le kot tehniko pripovedovanja, temveč je izpostavil pomembnost heteroglosije v romanu in se osredinil na govor ter razmerja med literarnimi osebami (prav tam). Tako tradicionalne kot tudi postklasične teorije so enotne v prepričanju, da literarni govor nikdar ni docela realističen, mimetičen oz. da gre za zmoto premega govora (Fludernik) ali za paradoks govornega posredovanja (Tuman) (Zupan Sosič 2017: 82). Govor v literarnem besedilu je namreč vedno »preoblikovanje in prilagajanje literarni pripovedni strukturi« (prav tam). Zanimivo se torej zdi razmišljanje o realističnosti govora v pripovedi. Glede na izhodišča različnih literarnih teoretikov, npr. Wales, Thomas, Fludernik, ki jih povzema Zupan Sosič (2017: 82–83), lahko sklenemo, da govor v pripovedi ni dobesedni posnetek nekega govora iz zunajliterarnega sveta, ki mu nikdar ne bo uspelo »celostno reproducirati ustnega jezika« (Zupan Sosič 2017: 83). Že kar na tem mestu naj omenim, da se proza Lucije Stepančič z rabo sociolektov, pogovornega besedja, z zamolki, ki bralca prepričajo o neposrednosti govora, z necenzuriranostjo zelo približa ustnemu jeziku, saj govor literarne osebe precej zanesljivo umešča v konkretne družbene,

kulturne, politične kontekste in so ravno zaradi svojih govoric, govoričenj izredno avtentični, kot da bi bralec videl pred seboj ljudi iz svoje bližnje oz. daljne okolice. Pomembno je izpostaviti pojem dialoški ali konverzacijski roman, za katerega je značilno govorno posredovanje, ki je temeljni oz. edini ubeseditveni način (Zupan Sosič 2017: 93), h kateremu npr. prištevamo romane Maruše Krese, Philipa Rotha, Wiesława Myśliwskega (prav tam). Vsekakor tudi proza Lucije Stepančič nagovarja bralca kot konverzacijski roman, tudi pri njej gre namreč za učinek žive proze (Zupan Sosič 2017: 95), kajti govor pripovedovalcev »ni nič manj kot resda umetniškemu izrazu primerno stilizirana, pa vendar še vedno živa govorica posameznika, govorica, ki je vse prej kot standard knjižnega jezika« (Kozin 2011: 172). Notranji monolog, ki je neslišen, neizgovorjen, del človekove zavesti, so uporabljali že Musil, Proust, Sarraute (Zupan Sosič 2017: 90). V notranjem monologu se prepletajo misli, spomini, pričakovanja, čustva, asociacije, na jezikovni ravni pa vzklični, vprašalni stavki, nedokončane povedi, prevlada prve osebe, neologizmi, subjektivna perspektiva ipd. (prav tam). Strinjamo se z ugotovitvijo Zupan Sosič (2017: 96), da govor »ne uvaja samo posebnega razpoloženja sedanjosti, ampak s posebno procesualnostjo in jezikovnim asketizmom uvaja celo procesualnost resnice«. Resnica je preko brezkompromisnega govora palimpsestno razpršena v prozi Lucije Stepančič, v kateri se prepletajo moška in ženska perspektiva, množinska perspektiva, perspektive mrtve osebe, sodobna, zgodovinska perspektiva itn.[2] Govor je nad pripovedjo. Za notranji monolog je značilen prvoosebni pripovedovalec, ob branju besedil Lucije Stepančič pa se razpira še možnost vsevednega pripovedovanja.[3] Mestoma namreč

2 »Tistega dne, ko me je zapustila Andreja, sem se pritožil nad križi in težavami z denacionalizacijo in gozdovi v cerkveni lasti, za dobro vago sem dodal še Sadama Huseina. Potem pa sem se vrnil k Mayerju, z gnusom odrinil časopis in se zavedel, da me prav en drek briga, kaj se dogaja po svetu, da me niti prej ni zanimalo, da sem navadna egoistična rit, ki jo stvari prizadenejo šele takrat, ko jih občuti na lastni koži.« (Stepančič 2016: 61)
»Vedno rečem, da bo prihodnje poletje vse drugače, potem pa jesen in zima in pomlad tako hitro minejo, da se znajdem točno tam, kjer sem bila že lani. Le da je tokrat zares zadnjič. Ne da bi seveda to vedela.« (Stepančič 2011: 69)
»Je sploh kdo opazil, da je z nami kaj narobe? Žene nam v soboto zjutraj ob kavi na glas preberejo geologovo protestno noto, ki je zašla v rubriko *Pisma bralcev.* Za zgodbo o tem, kako je odločno odsvetoval gradnjo podzemne garaže v vplivnem območju Stolpa, si nadenejo močno poučen glas. Mi pa že vse bolj otopelo mozgamo, kako je mogoče, da nikoli več ne bo, kot je bilo, pa se to vendarle nikjer ne pozna.« (Stepančič 2016: 44)
»Moji starši, ki pojma nimajo, kdo mi je napravil otroka in me okužil in me nazadnje pripravil še do samomora. In Davor, ki ne ve, da je prav danes moj pogreb. In ti, ki se ti niti sanja ne, da si me navsezadnje že do kraja dolgočasil, pa sem se šla vseeno ubit zaradi tebe, seveda, ko ti pa za nič na svetu ne bi mogla povedati o aidsu.« (Stepančič 2011: 154)
»Mi bo pamet solila, pa ravno ona. En predpražnik, to je postala, obnaša se kot dekla od vseh, vsem samo še streže odspred in odzad, tastarim dopoldne v gostilni in potem še dedcu, pa tisti njuni tečni smrklji, ki se dere kot fuknjena ves dan in vso noč. Navsezadnje ima prav, smrklja namreč. Bi se tudi jaz, še najraje.« (Stepančič 2011: 53)

3 »Seveda, seveda, seveda, saj ni misliti, da ne bi prišel! Saj mu je bila Gabi kot mama! Saj če se dobro premisli, ni od njegovih starih tako nič bilo! So bili še časi, ko se je hodilo na veliko v Nemčijo, in tako tudi onadva! Je mali pač izvisel, ko sta garala za novo hišo! Se je morala potem kar teta pobrigati zanj! In res ga je spravila do kruha, vsa čast!« (Stepančič 2016: 89)
»Tjaša ima medtem več kot dovolj časa, da ga dostojno prekolne. Ker ni noben dec, zato. Ker ne napravi reda, ker je ne sčevlja že enkrat, ker niti ne opazi, da ga ima za norca. Gazdarica gleda pa njo. Stara že

pripovedovalka v romanu ali različni pripovedovalci (moški, ženska, množinski) v kratki prozi namenoma dajejo vtis vsevednosti, vsenavzočnosti, o čemer govori tudi Lucija Stepančič:

> Glavna junakinja pripoveduje zgodbo s položaja vsevednice, ve, kaj vse se bo komu zgodilo ... Po eni strani da, po drugi pa je prava nevednica, ker si zelo zatiska oči pred tem, kar ima pred nosom in kar bi lahko dojela. Vsa napetost v romanu izvira ravno iz tega, po eni strani vemo vse, po drugi pa nič o temah, ki so nam najbližje. V takšno okolje sem uvrstila figure in v njem so njihovi položaji res postali zanimivi, toliko, da se je to splačalo napisati. Ne vem, ali bi kaj takega napisala iz normalne, vsakdanje, običajne perspektive. (Matoz 2012: 17)

Genett je vsevednega pripovedovalca opredelil glede na kategoriji glasu (kdo govori?) in fokalizacije (kdo vidi?) (Koron 2011: 267). Sicer bi v konkretnih literarnih delih lahko problematizirali vsevednost pripovedovalca zaradi teze, da gre za pripovedovalca, »ki ni nujno naseljen v pripovednem svetu« (Koron 2011: 264), oz. da je vsevedni pripovedovalec prostorsko vseprisoten. Ta vsevednost je po drugi strani zelo jasna na mestih, kjer so pripovedovalci Lucije Stepančič mrtvi oz. umirajo. Tedaj se namreč s pomočjo fantastičnega dvignejo nad dogajanje oz. lastno pripoved in postanejo ne le vsevedni (vsevidni) pripovedovalci, temveč že tudi prerokovalci. S tem pripovedovalec »posreduje neke individualne presoje in tako privzema določen ideološki oz. moralični profil« (Koron 2011: 268). Obenem pa je pomembna prvina pripovedovalkinega govora tudi govoričenje (Kozin 2017: 189), kajti roman govori o tem, »da je celota izrazljiva le še v govoričenju srhljivo osamljenega, v večni ničnosti izgubljenega, mrtvega posameznika« (prav tam). Pripovedovalkin subjektivni glas spominja še na Šeherezado (Jurša 2011: 1345–1346). Dogajanje samo v prozi Lucije Stepančič ni toliko bistveno, medtem ko je čustvena plat, čustvovanje, mišljenje, vrednotenje zelo detajlirano in zaseda pomembno mesto v samem pripovedovanju, ki mestoma prehaja v temeljit uvid v duševna stanja literarnih oseb. Prisotna so zavestna stanja in misli. Ko govorimo o pripovedovalcu, je treba izpostaviti tudi kategorije spola, spolne identitete, seksualnosti. M. Fludernik je opozorila (Koron 2007: 58), »da pripisovanje biološkega spola besedilnim instancam vedno zavestno ali nezavedno posega po jezikovnih in kulturno konstruiranih kategorijah spolne identitete«. V romanu *V četrtek ob šestih* se proti koncu pojavi možnost, da je pripovedovalka Katarina morebiti lezbijka, kar je podano skozi nezanesljivo perspektivo oz. v smislu predvidljivega odgovora na vprašanje, kako bi odreagirali starši po njeni smrti, če bi med njenimi osebnimi stvarmi našli fotografijo ženske. Pomeni bolj namigovanje na neizrečenost. Ker literarna besedila Lucije Stepančič pričajo tudi o drugosti (okužba z virusom HIV, homoseksualnost) oz. ker so reprezentirani liki zavrženi, razočarani in jih veliki svet nenehno ignorira, bi lahko sklenili, da pričajo o manjšini – nihče jih ne razume in preobčutljivi so za krutost današnje stvarnosti. Zato je bistveno poudariti, da se pojavljajo elementi literature t. i. manjšinskih skupnosti, ki

> na pamet ve, kaj čaka eno tako. Najprej se je bo tisti njen kaval, skrivnostni jezdec, kakor koli že je, naveličal. To je enkrat ena, tipi ne prenesejo patetičnih bab. Sčevljal jo bo. To bo joka! Punca se bo kar en čas pobirala od vsega tega.« (Stepančič 2011: 63)

> s svojim distanciranjem od sovraštva in homofobije na eni strani in z mitiziranjem zgodovine svojega odpora po drugi strani tvori ključno politično referenčno postavko za razvoj sleherne multikulturne družbe. Ponuja pa tudi specifično perspektivo za razumevanje razmerij družbe, moči in seksualnosti ter vpogled v družbene procese izključevanja na ravni individualnih in kolektivnih identitet (Koron 2007: 58).

Če se vrnemo h govoru, Mozetič (2000: 87–88) glede na Shortovo »paradigmatsko os predstavljanja govora« povzame »najbolj čisto obliko mimetično tvorjenega govora«, to je prosti premi govor, ki »vsebuje najvišjo stopnjo informacije in najnižjo stopnjo informatorja« (prav tam), zato se avtor/pripovedovalec »popolnoma umakne v korist pripovedne osebe, ki vidi in govori« (prav tam). Glede na že omenjeno paradigmatsko os se »premi govor razodeva kot tista najbolj neposredna in natančna oblika posredovanja nekega govornega dejanja, tako da dobi bralec oz. poslušalec najbolj verodostojen vpogled v vsebino izrečenega« (Mozetič 2000: 89). Izpostavljeni sta dve kategoriji, in sicer prosti odvisni govor in prosto odvisno mišljenje. Za prvo velja, da »ustvarja večjo razdaljo med bralcem in govorno dejavnostjo oseb«, za drugo pa, »da je bralec neposredno angažiran pri miselnem procesu pripovedne osebe« (prav tam). Za prosti premi govor Mozetič (2000: 90) uporabi tudi izraz prosti premi diskurz, pri čemer nas ob raziskovanju pripovedovanja zanima, ali je tak govor oz. diskurz implicitno ali eksplicitno vpet v pripoved. Za prvega je značilna odsotnost spremnega stavka, za drugega pa prisotnost. Bralec se pri implicitnem prostem premem govoru/diskurzu sooča z negotovostjo, nezanesljivostjo pripovednega gledišča (prav tam). Obenem avtor tako »umetno briše meje med posameznimi govorci, katerih sicer v osnovi razlikujoča gledišča se tako zlijejo v eno samo žariščenje« (prav tam). Prosti odvisni diskurz po B. McHalu vsebuje sedem pripovednih načinov, ki se opirajo na razmerje med mimetičnim in diegetičnim posredovanjem (Mozetič 2000: 93). Ti načini so: diegetični povzetek, manj »čist« diegetični posnetek, indirektna vsebina – parafraza, odvisni diskurz, prosti odvisni diskurz, premi diskurz, prosti premi diskurz (Mozetič 2000: 93–94). Pri združitvi obeh, torej mimetičnega in diegetičnega, je pri posameznih avtorjih, npr. pri Joyceu, kot ugotavlja Mozetič (2000: 91–92), »odličen pripomoček za vnašanje *ironičnega podtona*, ki raste iz kontrastiranja empatičnega govora na eni strani (s tehniko premega ali prostega premega diskurza) in (bolj ali manj) distanciranega govora na drugi (s tehniko prostega odvisnega diskurza ali pripovednega poročila o diskurzivnem dejanju)«. V prozi Lucije Stepančič se pojavljata oba tipa, čeprav je prostega odvisnega diskurza več. Cafuta (2015: 89) v svojem prispevku predstavi »tipologijo tehnik posredovanja notranjega monologa« glede na izsledke različnih teoretikov (Cohn, Leech, Short, Semino). Tako ločuje med citiranim monologom oz. samocitiranim monologom, pri čemer prvi zahteva tretjeosebnega pripovedovalca, drugi pa prvoosebnega, premim mišljenjem in prostim premim mišljenjem, kar omenja že Mozetič (2000: 87–88), (delno) eksplicitnim in (delno) implicitnim (samo)citiranim monologom, ki se nanašata na prvoosebnega oz. tretjeosebnega pripovedovalca (Cafuta 2015: 90–91). Pri Luciji Stepančič imamo prepletenost miselnih procesov, čustvenih izbruhov, subjektivnih podajanj resnic, razpršenost večresničja, iskanje identitet skozi sejanje dvomov, nezanesljivosti itn.

Obenem se pojavljajo fragmentarnost, sociolekti, zavajanje bralca, problematizacija drugosti, slikanje identitete v novodobnem kaosu čustvovanja, ignorance in egoizma. Pojavlja se monolog, tako citirani kot samocitirani, ki sta podana v eksplicitni, implicitni in delno implicitni/eksplicitni obliki. Za prikazovanje notranjega sveta v prozi Lucije Stepančič, ki je vselej neskladen, neharmoničen v primerjavi z zunanjim, se avtorica takšni karseda prepričljivi, avtentični, mimetičnosti približuje s citiranim monologom, prostim premim mišljenjem. Skozi notranji monolog se razkrivajo pripovedovalčeva čustvovanja, vrednotenja, sodbe, subjektivnost sveta, ki pa je vselej odraz zunanje, kaotične stvarnosti: ta pa je razvrednotena, otopela, kapitalistična. Ker je življenje v prozi Lucije Stepančič »sploščeno na razsežnost filma«, je enako tudi z govorico, v kateri se »razrašča svet reklam, biznisa, pranja možganov« (Kozin 2011: 184). Pripoved Lucije Stepančič je s fragmentarnostjo, nedokončanostjo, hiperbolizacijo in spontanostjo podana v preteklem, sedanjem in prihodnjem času. Značilnost pripovedi Lucije Stepančič je posebnost, tj. govor mrtvih, ki se pojavlja že v *Mrtvakih in šlagerjih*, zlasti pa večperspektivno, razpršeno večresničje nekih povprečnežev, ki se spopadajo z neskladnostjo lastnega – notranjega sveta v razmerju do zunanje stvarnosti. Bralec se sooča z analitično-sintetično pripovedjo, ki jo jezikovno bogati izredna subjektivnost. Glagoli, ki ponazarjajo psihična stanja, ter ekspresivno, pogovorno in vulgarno besedje pa pričajo o izjemno tragičnem, obupanem liku, obenem pa ustvarjajo realistični uvid v notranja doživljanja posameznika in kolektiva. Notranje doživljanje, psihična podoba doživljanja krivičnega, lažnivega zunanjega sveta, občutenje nesprejetja in zavrženosti so stalnice pripovednega sveta literarnih oseb Lucije Stepančič. Gre za subjektivna občutja, (pol)depresivna stanja, obup, razočaranje nad svetom in srhljivim zavedanjem, da rešitve ni. Niti je ne čakajo, da bi prišla, saj vedo, da se nič ne da več rešiti. V avtorski pisavi Lucije Stepančič so poudarjena »osamljena, diskontinuirana bitja, ki hrepenijo po kontinuiteti in težko prenašajo okoliščine, ki jih vežejo na minljivo individualnost« (Kozin 2011: 186).

Sklep

Samosvoja pisava in s tem notranji monolog Lucije Stepančič se v njenih zadnjih literarnih delih, ki ju obravnava pričujoči prispevek, kaže v več ozirih, tako na ravni besedja kot v različnih vrstah notranjih monologov, ki se pomikajo med citiranim in samocitiranim govorom oz. diskurzom. Jezikovno razplastenost govora bogatijo ne le ironija, cinizem, groteska in ostra kritika družbe, temveč tudi živa govorica, govoričenje, kar na bralca učinkuje izredno prepričljivo. Obenem se z različnimi jezikovnimi sredstvi literarne osebe izrisujejo kot prave oz. resnične ter pričajo o neharmoničnosti njihovega sveta v odnosu do trenutne, pretekle in prihodnje resničnosti.

Viri in literatura

CAFUTA, Maja, 2015: Oblike notranjega monologa pri Joyceu in Kovačiču. *Primerjalna književnost* XXXVIII/1. 87–106.

GERŠAK, Ana, 2017: *Lucija Stepančič: Tramvajkomanda, oddelek za pritožbe.* www.rtvslo.si/kultura/beremo/lucija-stepancic-tramvajkomanda-oddelek-za-pritozbe/418398 (dostop 1. 5. 2019)

JURŠA, Barbara, 2011: Lucija Stepančič: V četrtek ob šestih. *Sodobnost* LXXV/10. 1345–1348.

KORON, Alenka, 2007: Razvoj naratologije družbenih spolov: spolnoidentitetno ozaveščeni romani v novejši slovenski literaturi. *Primerjalna književnost* XXX/2. 53–66.

KORON, Alenka, 2011: Vsevedno pripovedovanje v pripovednoteoretskih omrežjih. *Primerjalna književnost* XXXIV/3. 263–280.

KOZIN, Tina, 2011: Mrtva vesolja, njihova pretiravanja – in govorica. Lucija Stepančič: *V četrtek ob šestih.* Ljubljana: Beletrina. 171–191.

MATOZ, Zdenko, 2012: Lucija Stepančič: Včasih imam občutek, da pišem s skalpelom. *Delo* LIV/140. 17.

MOZETIČ, Uroš, 2000: Predstavljanje govora in mišljenja v luči pripovednega gledišč(enj)a in žarišč(enj)a: Ljudje iz Dublina Jamesa Joycea. *Primerjalna književnost* XXIII/2. 85–108.

STEPANČIČ, Lucija, 2011: *V četrtek ob šestih*. Ljubljana: Študentska založba.

STEPANČIČ, Lucija, 2016: *Tramvajkomanda, oddelek za pritožbe*. Ljubljana: Beletrina.

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.

MONOLOG IN DIALOG V IZBRANIH PRIPOVEDNIH DELIH STAREJŠE SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

Andrejka Žejn
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Ljubljana
andrejka.zejn@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.313-320

Analiza monologa in dialoga v pripovednem besedilu odgovarja na vprašanje, kdo pripoveduje (pripovedovalec ali lik), kako pripoveduje (pripovedni postopek znotraj diskurza) in kaj pripoveduje (vsebina govora). Predstavljeni so načini posredovanja govora in mišljenja posameznega lika, ki so kombinirani v razne govorne – dialoške in monološke – interakcije. Analiza besedil starejše slovenske književnosti pokaže različne vloge monologa in dialoga.

govor, dialog, monolog, notranji monolog, pripovedna proza

This analysis of monologues and dialogues in narrative text addresses the question of who is narrating (a narrator or a character), how he or she is narrating (the narrative process within discourse), and what is being narrated (the content of the speech). It presents ways of conveying an individual character's speech and thought, which are combined into various speech, dialogue, and monologue interactions. The analysis of texts from older Slovene literature reveals various roles of monologue and dialogue.

speech, dialogue, monologue, internal monologue, narrative prose

1 Uvod[1]

Članek se ukvarja z eno izmed tem interdisciplinarne teorije pripovedi. Razvoj klasične in postklasične teorije pripovedi je sledil razvoju same pripovedne literature, v prvi vrsti modernističnega romana, zato so teorije v prvi vrsti izhajale iz modernistične in postmodernistične literature, veliko pozornosti pa so bila deležna tudi starejša pripovedna dela, ki so v iskanju inovativnih načinov pripovedovanja prestopala ustaljene konvencije. Pripovedna besedila, obravnavana v prispevku, izvirajo iz starejših obdobij slovenske literature, v njih prepoznavamo specifičnosti, vezane na konvencije obdobja, pa tudi pripovedne univerzalije, kot jih obravnavajo tako t. i. tradicionalne obravnave pripovedne proze kot tudi klasične in postklasične teorije pripovedi.

Teorije pripovedi opredeljujejo temeljno dihotomijo med zgodbo in pripovednim diskurzom oz. pripovedjo, ki izhaja iz razlike med *kaj* v pripovedi – ravnina zgodbe in *kako* v pripovedi, tj. način prezentacije ali ravnina pripovednega

1 Članek je nastal v okviru projekta Izhodišča slovenske pripovedne proze, ki ga financira ARRS (šifra projekta Z6-9385).

diskurza (prim. Zupan Sosič 2013: 67). Z vzpostavitvijo ravnine pripovedovalca naj tudi analiza pripovednega besedila odgovori na tri ključna vprašanja: *kdo* pripoveduje zgodbo, *kako* pripoveduje pripovedovalec in *kaj* pripoveduje pripovedovalec (Lahn, Meiser 2016: IX).

1.1 Kdo pripoveduje – ravnina pripovedovalca

V pripovednem besedilu naj bi na eni strani obstajal pripovedovalčev govor in na drugi govor likov, ki prevzemajo vlogo pripovedovalca. Delitev na temeljni govorni poziciji izhaja vse od Platonove opredelitve pesnikovega govora na čisto pripoved, govor pripovedovalca (diegezis) in govor likov (mimezis), kar je pripovedna teorija povzela kot razmerje med *telling* (pripovedovati) in *showing* (kazati) (Quinkertz 2004: 143; Koron 2014: 39−40; Lahn, Meiser 2016: 127−128). Kritika prenovljenega Platonovega modela je vzpostavila nedeljivost govora pripovedovalca in govora likov z vlogo pripovedovalca kot absolutnega posrednika, saj so skozi jezikovni proces tudi na videz nefiltrirane misli in besede fikcijskih junakov zgolj posredovane preko pripovedovalca oz. njegovega govora (Quinkertz 2004: 144; Mair 2016: 321). Bohnheim je na primer iz kritike razmerja med pripovedovanjem in prikazovanjem opredelil govor likov kot enega od štirih osnovnih *pripovednih načinov*, kot pripoved o besedah, mislih in čustvih likov (Quinkertz 2004: 144−153). Tudi pri Kosu in Kmeclu je govor likov[2] opredeljen kot eden od načinov *pripovedovalčevega govora* o epski realnosti (Kos 1983: 102) oz. ena od treh temeljnih pripovednih enot (Kmecl 1976: 47), v kateri se kljub navidezni osamosvojitvi oseb vedno skriva pripovedovalec. V novejšem času Zupan Sosič (2017: 80−83) z določitvijo treh ubeseditvenih načinov ločuje pripovedovanje in opisovanje od posredovanja govora,[3] ki ga tesno povezuje s pripovedovalcem, fokalizacijo in literarno osebo oz. ga uvršča v okvir pripovedovalca.

1.2 Kako pripovedovalec pripoveduje – ravnina diskurza

Zlasti v analizah, ki se v prvi vrsti osredotočajo na posamezna pripovedna besedila in njihov primarni namen ni razvijanje pripovednoteoretskega instrumentarija,[4] so različni načini podajanja govora in mišljenja pogosto opredeljeni kot pripovedna tehnika, pripovedni postopki ipd. Široko in različno pojmovan pojem pripovedni postopek[5]

2 Kos v tem smislu sicer piše o premem, odvisnem in polpremem govoru, podobno Kmecl izraz premi govor uporablja za govor likov na splošno.

3 V navedenih uvrstitvah govora likov je ta kategorija navedena v skupini z drugimi ubeseditvenimi ali pripovednimi načini oz. načini pripovedovalčevega govora, npr. pri Kosu naracija, deskripcija in refleksija, pri Kmeclu opis ali deskripcija, ubesedenje osebnih razpoloženj oz. pripovedno poročilo in pripovedna slika, pri Zupan Sosič pripovedovanje in opisovanje, po Bohnheimu še opis, poročilo in komentar med osnovnimi ter nato še metanarativni komentar.

4 Opredelitve dialoga in notranjega monologa kot pripovedne tehnike sicer najdemo tudi v izraziteje teoretsko naravnanih delih (prim. Koron 2014: 66), ampak v manjši meri in brez teoretske obravnave izraza.

5 Temu pritrjuje tudi običajna dikcija pri naštevanju pripovednih postopkov ali tehnik; naštevanje bodisi uvaja zveza »na primer« ali se konča v smislu nepopolnosti seznama, kar nakazuje uporaba treh pik ali zveze itd. Tudi sami našteti pripovedni postopki ali tehnike so zelo raznoliki.

obsega »na primer odnos med različnimi dogajalnimi časi, prizorišči, pripovednimi osebami in načinom, kako so te prvine razvrščene v pripovednem besedilu« (Glušič 1974: 56), ali način, kako je v literarnem delu posredovana zgodba, in v najširšem smislu obsega pripovedovalca, fokalizacijo, predstavljanje dejanj, govora in misli, opise, komentarje, jezik in slog, časovno organiziranost pripovedi (Cafuta 2013: 73).

Pri analizi dialoga in monologa najprej opredelimo načine posredovanja govora in misli likov, tj. posredovanje posamezne govorne izjave, ki sestavljajo dialog in monolog. Pri tem se literarna analiza opira na že izdelan jezikoslovni instrumentarij in ga dopolnjuje s pripovednoteoretskim uvidom na podlagi analize literarnih pripovednih besedil.

Sodobnejši pripovednoteoretski modeli izpostavljajo posredovanje misli likov, ki je bilo prisotno že v literaturi pred modernizmom. Posredovanje misli likov je ločeno od posredovanja govora, čeprav se v načinih podajanja misli zrcalijo načini podajanja glasnega govora, kar podajanje govora in misli vsaj na videz ponovno postavlja na skupni imenovalec. Enega od takih modelov po Leech in Short (1981) sta v slovenskem prostoru predstavila Mozetič (2000) in Cafuta (2015), ki sta se ukvarjala z načini in tehnikami predstavljanja govora in mišljenja. Povzamemo lahko pet načinov posredovanja govora oz. mišljenja, pri katerih se znotraj premega in odvisnega govora oblikujeta po dve kategoriji (prim. še Lahn, Meiser 2016: 126−138 in Quinkertz 2004: 151−158), in sicer: poročilo o govoru/mišljenju, odvisni govor/odvisno mišljenje, prosti odvisni govor (polpremi govor, doživljeni govor), premi govor/premo mišljenje ter prosti premi govor za posredovanje govora. Pripovedovalčeva posredovanost upada od poročila o govoru/mišljenju do prostega premega govora.

Tovrstne tipologije so lahko le uniformni popisi načinov podajanja govora v besedilu, medtem ko je vsakokratna uresničitev v pripovednem besedilu predmet posamezne analize in v veliki meri tudi interpretacije. Izraz »prosti« v zvezi s premim in odvisnim govorom oz. mišljenjem naj bi označeval »prostost«, osvobojenost navedbe govora oz. misli likov od zunanjih znakov (tipografija, govorne oznake ali napovedni stavki) pripovedovalčeve posredovanosti. »Proste« variante lahko vedno pojmujemo tudi kot variante z elipso spremnega stavka, ki je impliciran v ožjem in širšem sobesedilu.

1.2.1 Dialog in monolog

V monologu, dialogu in polilogu[6] se v pripovednem besedilu pojavljajo in izmenjujejo različni načini posredovanja govora. Monolog v okviru govora likov je zlasti v starejših opredelitvah pojmovan kot nekakšna podzvrst ali oblika dialoga (Kmecl 1976: 138−140), sodobnejše teorije pa govorijo o vzajemni vsebovanosti dialoga in monologa: po Bahtinu je vsaka replika sama po sebi monološka in monolog je vedno del daljšega dialoga (Zupan Sosič 2015: 186−187).[7]

Medtem ko je dialog v smislu izmenjave replik med liki načeloma lahko le zunanji, glasni, je monolog lahko glasni, govorni, ali notranji, miselni. Če kot zunanji,

6 Z izrazom dialog so v nadaljevanju prispevka mišljene tudi govorne izmenjave med več govorci.

7 Podobno monolog kot del dialoga opredeljuje *Slovar slovenskega knjižnega jezika*.

glasni monolog opredelimo daljšo govorno pasažo enega govorca, ki je za razliko od monološke izjave znotraj dialoga pogosto namenjena večjemu številu naslovnikov, notranji monolog v širšem smislu sega od še tako kratke misli lika pa vse do celotne pripovedi v monološkem romanu.

Posredovanje notranjega govora je ena od tipičnih značilnosti fikcije, saj je introspekcija, predstavitev notranjega sveta likov, in s tem neposredno izkustvo njihovih misli, občutij in zavesti, v realnem svetu nemogoča (po Hamburger 1994 v Lahn, Meiser 2016: 135).

1.3 Kaj pripoveduje pripovedovalec – ravnina zgodbe

Naslednji vidik, ki ga ponuja obravnava dialoga in monologa znotraj teorij pripovedi, je vsebina govora. Če so načini posredovanja govora likov del govora pripovedovalca, je vsebina govora povezana z liki (Mair 2016: 316–317), enim od elementov zgodbe (Zupan Sosič 2017: 80). Govor je pogost način neposredne karakterizacije, tako v smislu jezikovnega izražanja (sociolekt, izbira besedišča) kot v smislu vsebine izrečenega ali mišljenega (prim. Lahn, Meiser 2016: 196, 243; Zupan Sosič 2017: 194).

2 Način podajanja ter vloga dialoga in monologa v izbranih starejših pripovednih besedilih

V prispevku se osredotočamo na obliko in vlogo enega od fakultativnih elementov v kompleksno prepleteni strukturi pripovednega besedila, ki jo skušajo teorije pripovedi razčleniti z namenom sistematičnega prikaza posameznih struktur in posledično sistematične analize konkretnega pripovednega besedila, ki naj vodi v interpretacijo besedila. Analizirali smo besedila iz starejše slovenske književnosti: izbrane pridige Janeza Svetokriškega, ki so izhajale v letih 1691–1607, Veritijevega *Popotnika široke in vozke poti* (1828), Šmidovega *Evstahija* (1832) in Ciglerjevo *Srečo v nesreči* (1836). Pridižni zgledi Janeza Svetokriškega veljajo za pomemben člen v tradiciji slovenskega proznega pripovedovanja (Kmecl 1975: 15, 17), in medtem ko je Veritijev *Popotnik široke in vozke poti* najpogosteje omenjen kot eden prvih poskusov izvirne slovenske pripovedne proze, a ga s pripovedjo veže le njegov pripovedni okvir (Burian 1930: 244), naj bi bila prevedena pripoved *Evstahij* Krištofa Šmida (slovenski prevod 1832) še najbližji zgodbeni zgled Ciglerjeve *Sreče v nesreči* (Kolarič 1936: 13), enega od pomembnejših mejnikov slovenske pripovedne proze. V teh, »tradicionalnih«, pripovednih besedilih naj bi med ubeseditvenimi načini prevladovalo pripovedovanje (Zupan Sosič 2013: 78) ali pripovedovalčevo poročilo (Kmecl 1971: 43).

2.1 Janez Svetokriški

Za eno od temeljnih značilnosti pridige, zlasti baročne, velja njena dialoškost, komunikacija med pripovednikom in poslušalcem (Koruza 1991: 129; Cesar 1989: 186–187), saj pridigar uporablja različne strategije, s katerimi nagovarja molčečega poslušalca in tako navidezno ustvarja dialog (Bizjak Končar 2017: 518). Pogosta retorična figura pri Svetokriškem je retorični dialog, v katerem pridigar – vsevedni

pripovedovalec zastavlja retorična vprašanja in na vprašanja odgovarja v imenu svojih poslušalcev ali pa v retoričnih odgovorih citira cerkvene očete in srednjeveška mistična razodetja, odlomke iz *Svetega pisma* in zgodovinopisce. Vsekakor je dialog na več ravneh v baročni pridigi zelo kompleksno vprašanje, v tem prispevku pa nas zanima dialog med fikcijskimi liki v pridižnem besedilu. Rupel (1937: XIX) ugotavlja, da Svetokriški pogosto »razvija misli in dejanje v živahnem dialogu«, kar Legiša idr. (1956: 290−291) pojmujejo kot eno od tipičnih baročnih značilnosti.

Pojav in vlogo dialoga pri Svetokriškem smo opazovali v desetih pridigah, med katerimi so pridige na nedelje (*Na tretjo nedeljo po veliki noči*, *Na osmo nedeljo po s. Trojici*, *Dominica III. Adventus*) in praznike (*Na noviga lejta dan*), pridige o svetnikih (*Na dan svetiga Roka*, *Na dan sv. Agnes – divice inu martrnice*, *Na dan Sv. Štefana*) in ob posebnih priložnostih (*Sermo XXXI. pro dedicatione ecclesiae*, *Sermo nonus pro induenda moniali*, *Ob partam de Turcis victoria*) in pasijonska pridiga (*Na veliki petek*). Opazno je, da se manj dialoga in tudi monologa med liki pojavlja v svetniških pridigah, kjer so v ospredju opisi dejanj in življenja svetnikov, v pridigah ob posebnih priložnostih ter v pasijonski pridigi na veliki petek, kjer se pojavljajo zlasti druge oblike dialoga.

V pridigah se pojavljajo daljši monolog, glasni in tihi, notranji, zapisan na način premega govora ali premega mišljenja, v katerem liki najpogosteje argumentirajo in priznavajo vero, kar je zlasti značilno za svetniške pridige, ali redkeje razmišljajo o svoji usodi in svojem ravnanju ter podajajo končni moralni nauk zgodbe. Pri Svetokriškem se pojavlja tudi posebna oblika monologa, ko monologa ne izgovarja en lik, ampak skupina, npr. v pridigi o sveti Agnes: »Kadar ljudje su le-tu vidili, na vus glas so vpili: ‘Pravi, živi Bug je ta, kateriga Agnes moli, kateriga tudi mi hočemo moliti.’« (Svetokriški 1969: 79).

Dialog med liki se pojavlja zlasti v vložnih zgodbah, kjer je govor likov v dialogu v uvodnem in osrednjem delu zgodbe največkrat podan na način poročila o govoru in odvisnega govora, končni del dialoga, ki izrazi poanto ali komičnost, pa na način premega govora. Kot primer uvodnega poročila o govoru in odvisnega govora navajam uvodni del zgodbe o možu, ki je imel sedem žena: »Pokliče tiga človeka k sebi, ga vpraša, aku je rejs, de tulikajn žen ima. Odgovori, de je rejs. Vicekrajl ga začne sfarit, de on, kršenik, se je podstopil Mahometavo vero v kršanstvu prpelat.« (Svetokriški 1937: 68)

Takoj nato pa sledi dialog med možem in vicekrajem, v njem je govor obeh, ki se sklene z naukom vicekralja, podan na način premega govora:

> On odgovori: »Jest sem iskal inu želil eno dobro inu prež tadla ženo, ali še obene nejsem našel. Ta prva je bila Spanigarca, katera nuč inu dan nej hotela drugiga delat, ampak cuker jejsti; inu kadar bi bil dolgu ž njo, vse gladku bi bila meni na cukru zajejdla. […] Ta sedma je le-ta Neopolitanarca, per kateri sem malu časa, zatoraj še na vem nje trmo.« Vicekrajl takrat k njemu reče: »Moj človek, ti zabstojn na zemli ženo prež tadla iščeš […]; zatoraj hočem tebe v nebesa poslati, dokler na zemli nej upanja, ene prež tadla najti.« (Svetokriški 1937: 68−69)

Z načinom podajanja dialoga v pridigi *Na osmo nedeljo po S. Trojici* na temo »kakor živiš, tako umreš« pa Svetokriški stopnjuje napetost, ko v zgodbi o grešniku, ki se tudi neposredno pred smrtjo noče odpovedati svoji ljubici, v drugi polovici dialoga med mašnikom in grešnim moškim postopoma odpadajo spremni stavki, kar bi lahko poimenovali tudi prosti premi govor, in obenem replika »Ne morem.« deluje kot odpev. Premi govor večkrat deluje tudi kot paralelizem, ko se iste besede lika v zgodbi ali iste besede različnih likov pojavljajo na več mestih v poučni zgodbi.

2.2 Veriti: *Popotnik široke in vozke poti*

V Veritijevi alegorični pripovedi iz leta 1828 se pojavi prvoosebni pripovedovalec, popotnik Feliks. Ob pripovedovanju o dogajanju prevladuje premi govor, vendar je njegova vloga bistveno drugačna kot v pridigah Janeza Svetokriškega. Značilni so monologi, podani na način premega govora, v katerih liki izražajo svoja stališča in v katerih ni vedno jasno razvidno, ali gre za tihi ali glasni monolog, npr.: »Veselo in kratkočasno živeti mi je dopadlo, in sim djal: Sej ni greh dobre volje biti, de le ne grešim.« (Veriti 1828: 6) Notranje, tiho razmišljanje je podano tudi na način notranjega dialoga, v katerem npr. popotnik Feliks odgovarja na očitke svoje vesti. V obliki daljšega notranjega monologa so zapisane popotnikove molitve.

Govor in mišljenje likov sta v manjši meri podana tudi na način odvisnega govora in poročila o govoru, ko prvoosebni pripovedovalec poroča o nečem, kar je bilo naslovniku že predstavljeno skozi pripoved. Krajši dialogi, v največji meri podani na način premega govora in v veliko manjši meri s kombinacijo premega in odvisnega govora, potekajo med Feliksom in stranskimi liki, s katerimi se srečuje (npr. vratar, služabnik), v daljših dialogih med Feliksom in alegorijami (Samota, Resnica, Modrost in drugi), ki jih obiskuje na svoji poti, pa liki v premem govoru predstavljajo sebe – v dialogu z Radovednostjo Feliks v premem govoru tudi predstavi sebe, v dolgih večstranskih neprekinjenih monologih znotraj dialoga pa Feliksu in s tem naslovniku pripovedi dajejo zlasti napotke za krščansko življenje. Drugačen, a soroden tip dialoga poteka med Feliksom in Angelom ter Feliksom in Poklicem, ki ga spremljata večji del poti: skoraj dosledno na način premega govora Feliks po srečanju z alegorijami na kratko zastavlja vprašanja o smislu in pomenu alegoričnih oseb, s katerimi se je srečal, in prejema obširne razlage. Premi govor se pojavlja tudi pri posredovanju daljšega govora, ko naj bi govorila dva lika, npr.:

> Oba sta mi prijazno rekla: »O Feliks! Bog je začetik in konc vsiga dobriga: brez njegove milosti bi ti bila milost vsih stvari brez prida […]. Skusil si slabo, zdaj dobro, ne odstopi od dobriga, in blagor ti bo. (Veriti 1828: 53)

Dialog med liki, ki večinoma poteka po vzorcu kratko vprašanje – obširen odgovor, je namenjen v prvi vrsti poučevanju in razlagam alegorij, s katerimi se srečuje Feliks.

2.3 Šmid: *Evstahij*

Tudi za pripoved *Evstahij*, v kateri se pojavi avktorialni pripovedovalec, lahko ocenimo, da je v njej najpogostejši način podajanja govora premi govor. Pojavljata se oba tipa monologa: glasni in tihi notranji monolog, v prvem liki izražajo največkrat

svoja stališča, mnenja in so na ta način tudi okarakterizirani, in čeprav so usmerjeni h konkretni osebi, večkrat ostanejo brez odgovora. Notranji monologi prinašajo daljša razmišljanja o Bogu, o vdanem sprejemanju usode in tudi molitve. Dokaj številni dialogi so krajše govorne izmenjave med liki, pogosto pa govor lika zabriše mejo med pripovedovanjem in govorom likov, zlasti ko lik pripoveduje svojo zgodbo in je v premi govor tega lika vključen – spet na način premega govora – govor oseb, s katerimi se je srečeval. Odvisni govor in poročilo o govoru se pojavljata redkeje, poročilo o govoru zlasti takrat, ko oseba poroča o nečem, kar je bralcu že znano, podobno kot v Veritijevi pripovedi. Tudi v *Evstahiju* so prisotni dialogi, v katerih ena oseba drugi razlaga verske resnice, in na način premega govora podan govor več oseb.

2.4 Janez Cigler: *Sreča v nesreči*

Zelo podobne ugotovitve o monologu in dialogu kot za Šmidovega *Evstahija* in deloma Veritijevega *Popotnika široke in vozke poti* lahko izpeljem tudi iz analize Ciglerjeve *Sreče v nesreči*, v kateri tudi pripoveduje vsevedni pripovedovalec. V monologih na način premega govora se pojavljajo glasna ali tiha razmišljanja o prihodnosti, veri, pravem načinu življenja in zaupanju v Boga, pogledi na svet, molitve. Odvisni govor in poročila o govoru, kot npr. »Pavle mu vse po versti razloží, kako so mu njegovi dobrotniki pomerl. Kako je odgnan brez premoženja brez pomoči.« (Cigler 1836: 40), so redkejša, pojavijo se zlasti tam, kjer bi se ponovila že predstavljena zgodba. Dialogi med liki so krajši ali daljši, daljši dialogi med liki se pojavijo, ko osebe na način premega govora v daljšem monologu znotraj dialoga pripovedujejo svojo zgodbo, ki je bila do tedaj naslovniku in drugim likom neznana. Tudi za *Srečo v nesreči* so značilni premi govori, v katerih je podan govor več oseb hkrati.

3 Sklep

Svetokriški v vložnih zgodbah v pridigah uporablja dialog kot sredstvo stilizacije in vsebinskega poudarka. V kasnejših delih iz dvajsetih in tridesetih let 19. stoletja se zdi posredovanje govora, zlasti na način premega govora, prevladujoči pripovedni postopek, vendar so skozi govor posameznega lika izraženi tudi drugi ubeseditveni načini, kar zabrisuje mejo med pripovedovanjem in govorom oseb. Poglavitna vloga monologa in dialoga, s katerim sama pripoved oz. liki v njej zelo neposredno nagovarjajo naslovnika, je posredovanje moralnih poučnih misli ter pri *Evstahiju* in *Sreči v nesreči* še obsežnejše pripovedovanje o preteklem dogajanju, v katerem se avktorialni pripovedovalec navidezno popolnoma umakne in prepusti pripovedovanje liku.

Literatura

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2017: Dialoške značilnosti pridižnega besedila – jezikoslovni vidik. *Slavistična revija* LXV/3. 517−536.

BURIAN, Vaclav, 1930: Počátky slovinské zábavné prósy. *Časopis pro moderní filologii*. 248–250.

CAFUTA, Maja, 2013: *Primerjalna analiza pripovednih postopkov v izbranih romanih J. Joycea (Ulikses) in J. Kovačiča (Prišleki). Magistrsko delo.* Maribor: Filozofska fakulteta.

CAFUTA, Maja, 2015: Oblike notranjega monologa pri Joyceu in Kovačiču. *Primerjalna književnost* XXXVIII/1. 87−106, 235.

CESAR, Ivan, 1989: Funkcija opisa v slovenskih baročnih pridigah. Aleksander Skaza, Ada Vidovič-Muha, Jože Sever (ur.): *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 9*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 185−190.

CIGLER, Janez, 1836: *Şrezha v' nesrezhi, ali Popişvanje zhudne sgodbe dvéh dvojzhikov*. Ljubljana.

GLUŠIČ, Helga, 1974: Kozakova pripovedna tehnika. *Jezik in slovstvo* XX/2−3. 56−59.

KMECL, Matjaž, 1971: Epika ali pripovedništvo. Helga Glušič, Matjaž Kmecl, Aleksander Skaza, Franc Zadravec: *Lirika. Epika. Dramatika*. Murska Sobota: Pomurska založba. 39−59.

KMECL, Matjaž, 1975: *Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KMECL, Matjaž, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.

KOLARIČ, Rudolf, 1936: Opombe. Janez Cigler: *Sreča v nesreči.* Celje: Družba sv. Mohorja. 148–156.

KORON, Alenka, 2014: *Sodobne teorije pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KORUZA, Jože, 1991: Funkcija humorja v pridigah Janeza Svetokriškega. Jože Koruza: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 127−136.

KOS, Janko, 1983: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.

LAHN, Silke, MEISER, Jan Christoph, 2016: *Einführung in die Erzähltextanalyse*. Stuttgart: Metzler.

LEGIŠA, Lino idr., 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Ljubljana: Slovenska matica.

MAIR, Meinhard, 2016: *Erzähltextanalyse. Modelle, Kategorien, Parameter*. Stuttgart: ibidem-Verlag.

MOZETIČ, Uroš, 2000: Predstavljanje govora in mišljenja v luči pripovednega gledišč(enj)a in žarišč(enj)a: Ljudje iz Dublina Jamesa Joycea. *Primerjalna književnost* XXIII/2. 85−108.

QUINKERTZ, Ute, 2004: Zur Analyse des Erzählmodus und verschiedener Formen von Figurenrede. Peter Weinzel (ur.): *Einführung in die Erzähltextanalyse. Kategorien, Modellen, Probleme*. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier. 141−161.

RUPEL, Mirko, 1937: Janez Svetokriški in njegovo delo. Mirko Rupel (ur.): *Janez Svetokriški: Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Ljubljana: Akademska založba. V−XXX.

SVETOKRIŠKI, Janez, 1937: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Uredil Mirko Rupel. Ljubljana: Akademska založba.

SVETOKRIŠKI, Janez, 1979: *Izbrano delo*. Izbral in uredil Franček Bohanec. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VERITI, Franc, 1828: *Popotnik shiroke in voske poti; ali Popisovanje, kako se zhlovek spazhi, v' grehih shivi, kako se poboljsha, in Bogu slushi*. Ljubljana.

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2013: Zgodba, pripoved in pripovedovanje v dvoravninski in troravninski koncepciji pripovedi. *Primerjalna književnost* XXXVI/3. 61−83.

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2015: Govor v sodobnem slovenskem romanu. *Slavistična revija* LXIII/2. 183−195.

ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Ljubljana: Litera.

II.

JEZIKOVNOPOLITIČNI POGLEDI NA SLOVENŠČINO V 3. TISOČLETJU

KULTIVIRANJE SLOVENSKE JEZIKOVNE POLITIKE

Marko Stabej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
marko.stabej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.325-334

Kultiviranje jezikovne politike pomeni izboljševanje njene učinkovitosti in demokratičnosti. Ključ do tega v slovenskem prostoru ni le v takem ali drugačnem preoblikovanju odgovornih ustanov, teles in uradnih postopkov, temveč predvsem v nadaljnjem razvoju jezikovnopolitičnega mišljenja vseh govorcev in govork. To pomeni sposobnost teleološkega razmišljanja o jezikovnih zadevah; znati določiti cilje na podlagi potreb in želja, najti najustreznejšo pot za dosego teh ciljev ter ovrednotiti njeno uspešnost.

jezikovna politika, jezikovno načrtovanje, jezikovna stališča, jezikovnopolitično mišljenje

Cultivating language policy means increasing its effectiveness and making it more democratic. In Slovenia, the key to this lies not only in reshaping the responsible institutions, bodies and official procedures, but above all in the further development of the way language policy is viewed by all the language's speakers. This involves a capacity for teleological thought in relation to language, being able to determine goals on the basis of needs and wishes, finding a suitable route to the goals, and evaluating the success of policy.

language policy, language planning, language stance, language policy mindset

1 Kultiviranje

Kultiviranje v prispevku razumemo kot delovanje, ki neko pojavnost ali dejavnost pripelje do boljše oblike – *Slovar slovenskega knjižnega jezika* sicer ponuja tudi »popolnejše«, vendar bomo pri tem zaenkrat previdni. Postavljamo namreč tezo, da je slovenska jezikovna situacija vsaj v sodobnem času tako zelo dinamičen pojav, da pri njenem upravljanju ne moremo na nobeni točki govoriti o kakršni koli statični popolnosti upravljalnega modela – razen če govorimo, najbrž res samo teoretično, o idealni podobi prožne organiziranosti modela, v katerem bi bilo vgrajeno vse potrebno, da bi se ustrezno prilagajal glede na spremenljive okoliščine. A ne gre le za okoliščine; gre tudi za cilj(e) tega upravljanja z jezikovno dimenzijo, za cilj(e) jezikovne politike. Si je vsaj to mogoče misliti kot nekaj stabilnega in nespremenljivega?

S kultiviranjem kot pojavom nasploh ima sodobno človeštvo zapleteno razmerje. Spreminjanje naravne krajine zaradi omogočanja poljedelstva in živinoreje – krčenje gozdov in drugega rastja, izsuševanje močvirij, namakanje suhih zemljišč, izboljševanje odpornosti in drugih lastnosti industrijskih rastlin za povečevanje pridelka (in hektarskega donosa), vse to sodi pod znamko kultiviranja, človekovega prirejanja okoliščin svojim potrebam, ki so dolgo veljale za vsaj neproblematične,

če že ne legitimne ali kar plemenite, junaške: človek premaguje divjo naravo in tako ustvarja civilizirano skupnost. A postindustrijska spoznanja o omejenih zemeljskih virih in kompleksni prepletenosti naravnih dejavnikov od mikro- do makroravni ter o pogubnosti nekaterih vidikov človekovega poseganja v naravo so nekdaj skoraj nedeljeno navdušenje nad tovrstnim kultiviranjem (ki je zaradi svoje uspešnosti postalo tudi metafora za vse drugo, kar človek uokvirja in regulira, vključno s svojo lastno naravo) precej zagrenila. Kultiviranje je prineslo sicer človeštvu preživetje (in za manjšino obogatitev), a zapustilo tudi pogubno dediščino izčrpanosti, onesnaženosti in družbene neenakosti, s katero se človeštvo šele skuša učinkovito spoprijemati in v krču išče možne in sprejemljive načine, saj vojne in posledični migracijski tokovi to urejajo brutalno, nečloveško. Metafora se tako vrača in obrača. Če naj pojem kultiviranje ohrani pozitivno konotacijo, mora zaživeti s prenovljeno vsebino.

Toda to je bil le ekskurz o kultiviranju, ki se je zdel potreben uvod za razpravljanje o sodobnih poteh slovenske jezikovne politike. Z definicijo jezikovne politike se ne bomo natančneje ukvarjali, pojmujemo jo v najširšem smislu upravljanja z jezikovnimi pojavnostmi na vseh možnih ravneh, ki torej vključuje tudi jezikovno načrtovanje.

2 Jezikovnopolitično mišljenje

Ne bomo govorili le o vidikih institucionaliziranosti (in institucionalne dejavnosti) jezikovne politike v Republiki Sloveniji, v sosednjih državah in v mednarodnih ustanovah, temveč tudi o širšem vprašanju, z delovnim poimenovanjem, splošnega jezikovnopolitičnega mišljenja na prostoru slovenske jezikovne skupnosti. Jezikovnopolitično mišljenje je neločljivo povezano z jezikovno ideologijo in jezikovnimi stališči, najbrž ga moramo razumeti shematično kot podrejeni pojem ideologije in stališč. Toda po drugi strani je njegova posebnost prav dinamična razsežnost zavesti o potrebnem spreminjanju, preurejanju, upravljanju jezikovnih zadev – seveda skupaj s skrajno lego te dinamične razsežnosti, s kandidovskim prepričanjem, da je tako, kot je, najbolje in najbolj prav. Táko jezikovnopolitično mišljenje je podlaga za kakršno koli (ne)dejavnost v zvezi z jezikom in jeziki, od osebnih in družinskih do izobraževalnih, poslovnih in upravno-političnih dejavnosti. Postavljamo tezo: kultivirana jezikovna politika (tudi na institucionalni ravni) je možna le v skupnosti, kjer ima večina posameznikov in posameznic vsaj minimalno razvito jezikovnopolitično mišljenje, in sicer tako, da jim omogoča razpravljanje in odločanje vsaj o tistih jezikovnih procesih, ki se jih neposredno dotikajo. Seveda je to precej daleč od v slovenskem prostoru zelo uveljavljenega jezikovnega (in jezikovnopolitičnega) vodništva in skrbništva, ki temelji ravno na nasprotnem prepričanju: da večina govork in govorcev ne le ne zmore, ampak zaradi svoje neodgovornosti in nezrelosti niti ne sme odločati o jezikovnih stvareh, ne jezikovnopolitičnih ne ožje jezikoslovno normativnih ipd., zato jih morajo voditi in zanje (še bolj pa za jezik sam) skrbeti preverjene, pooblaščene ustanove oz. njihovi predstavnice in predstavniki.

Seveda je skušnjava prepričanja »ne pustite jim misliti in se odločati, saj ne vedo, kaj delajo« vedno prisotna. Tudi na drugih področjih družbenega življenja se dogaja, da aktualna (strankarska) politika nima popolnoma prostih rok pri oblikovanju

področnih politik in praks, saj bi lahko demagoška, populistična politika marsikje naredila nepopravljivo škodo z volilnemu telesu všečnimi, a za medčloveško sožitje in naravno okolje pogubnimi odločitvami in ukrepi. Parametri političnega odločanja so zato poleg s temeljnim pravnim redom v državi in širši skupnosti pogosto urejeni tudi z mednarodnimi dogovori in različnimi nadzornimi mehanizmi za uresničevanje in preprečevanje kršenja.

Politična demagogija je učinkovito orožje prav pri tistem delu javnosti, ki ne zmore refleksije o javnih in skupnih zadevah, zaradi nepoznavanja zadev in nevajenosti refleksije, morda tudi zaradi prepričanja, da se itak ne da nič storiti ali spremeniti, pa seveda zaradi svojih zakoreninjenih prepričanj, ki so ponavadi odsevi nekdanjih ideologij.

Nekaj znakov kaže, da se je jezikovnopolitično mišljenje v slovenskem prostoru zadnje čase vendarle začelo nekoliko širše uveljavljati (v veljavnih učnih načrtih za osnovno in srednjo šolo zvez *jezikovna politika* in *jezikovno načrtovanje* sicer ni; se pa tovrstne vsebine pojavljajo v novih učbenikih (npr. Slemenjak, Premru Kampuš 2019). V letih 2014 do 2017 je Ministrstvo za kulturo RS financiralo oblikovanje in delovanje jezikovnopolitičnega spletnega portala Jezikovna Slovenija (Rozman idr., v tisku). Vendar je do tega, da bi bila večina prebivalstva Slovenije zmožna temeljnega jezikovnopolitičnega mišljenja – predvsem ob tistih temah, ki jih neposredno zadevajo, bodisi zasebno bodisi poklicno – najverjetneje še zelo daleč. Če naj se posameznikova in posamezničina jezikovna stališča vsaj deloma preobražajo v jezikovnopolitično mišljenje, je zato treba spremeniti, prilagoditi njun način dojemanja jezika in jezikov. To pomeni spreminjanje jezikovne ideologije, ta pa je ponavadi le sestavina širših ideologij. Ker je vsa ta ideološka podstat stališč in dejanj največkrat prikrita, neizrecna, je zato težko določljiva, ulovljiva in posledično tudi težko spremenljiva.

Kaj sploh so temeljni parametri jezikovnopolitičnega mišljenja? Predvsem je to temeljna teleološkost: postavljanje (razmeroma) jasnih ciljev in iskanje najboljše poti do teh ciljev. Takó postavljanje ciljev kot iskanje poti oz. načinov za njihovo doseganje sta kompleksni procesni dejavnosti, ki se ju je treba naučiti. Kako težko se vzpostavlja miselni in organizacijski okvir, ki to dejansko omogoča, pa se lahko prepričamo iz novejše slovenske jezikovnopolitične zgodovine.

3 Problematičnost funkcionalnosti kot odločilnega jezikovnopolitičnega dejavnika

Jezikovna politika kot način urejanja jezikovnih vprašanj v družbi ima svoj funkcionalni in svoj simbolni pol, ki sta v marsičem združljiva ali prekrivna, hkrati pa se v razmerju med njima tudi precej zapleta.

Zdi se, da v slovenskem jezikovnem prostoru obstaja nenehni dvom v popolno funkcionalnost in zato resnično uporabno vrednost slovenščine (kljub vsem dejstvom, ki očitno pričajo o ravno nasprotnem). To je najverjetneje ostanek iz zgodovine prizadevanj za uveljavljanje slovenščine kot javnega jezika, ko je bil lahko vsak dvom potencialno usoden za uspeh načrta – saj je demoraliziral nosilce uveljavljanja jezika in jih odvračal od pripravljenosti za jezikovnonačrtovalno garanje. Ti časi so

dolgo trajali – a so tudi že dolgo mimo. So pa tu novi časi, ki prinašajo nove izzive uporabnikom in uporabnicam slovenščine.

In čeprav pretežno etablirana jezikovna ideologija na Slovenskem, katere nosilke so tradicionalne ustanove različnih vrst, javno in izrecno zatrjuje prav nasprotno, da je torej sodobna slovenščina polnofunkcionalna (o tem se lahko prepričamo na različnih krajih, od predstavitvenih spletnih strani Republike Slovenije do učnih načrtov za slovenščino v osnovnih in srednjih šolah), torej da slovenščina danes kot razviti jezik deluje v vsem in povsod, prikriti dvom[1] ostaja. A ker velja slovenščina (z močno naturalizirano domnevo) za edini zanesljivi povezovalec slovenske skupnosti, je, kot kaže, treba to nenehno in vedno znova in spet javno in uradno zatrjevati (kar za neprizadetega opazovalca najbrž deluje že kot neke vrste zaklinjanje). Zdi se, da pri glasovih takega ideološkega diskurza velja naslednji enačaj – če ima slovenščina močno simbolno vlogo, jo lahko opravlja samo v primeru, ko ima tudi vseobsegajočo funkcionalnost. Ali preslikano z zanikanjem: če slovenščina ni vseobsegajoče funkcionalna, tudi ne more biti več simbolna povezovalka skupnosti. Oz. lahko to ostane kvečjemu v nekem manj vrednem folklornem smislu, torej razrešena sleherne resne, usodne družbene vloge in torej le kot občasna površinska označevalka neke identitete, ki s sodobnimi družbenimi praksami nima kaj prida skupnega. Kot narodna noša in ljudski plesi. A pogoj »vse ali nič« je v sodobni slovenski situaciji, izrazito zaznamovani z globalno in evropsko večjezičnostjo, problematičen, saj je nerealen. Pravzaprav je – vsaj hipotetično – do neke mere uresničljiv samo v enem primeru: če/ko bo postalo strojno prevajanje in tolmačenje tako učinkovito, da bo medjezikovna (in medkulturna) komunikacija v vseh položajih in diskurzih vsem udeleženim nekaj naravnega – in bo seveda dostopno vsem ljudem. Kljub precejšnjemu napredku na tem področju je do takega končnega cilja še zelo daleč, tudi ko bo cilj uresničen, pa nas čaka mnogo zelo novih dilem. Če pa glede funkcionalnosti slovenščine namesto »vse« začnemo govoriti o »kaj vse« in dopuščamo, da je v Sloveniji in na slovenskem jezikovnem področju za kakšno konkretno vlogo možen ali potreben še kak drug jezik, se del javnosti, ki se počuti odgovoren za slovenščino in slovenstvo, ogorčeno upre. To imamo priložnost opazovati npr. ob ponavljajoči se debati o jezikovni podobi slovenskega visokega šolstva (Kalin Golob idr. 2014; Savski 2019; Jesenšek 2016). Zanimivo pri tem je, da je dopuščanje rabe drugih jezikov problematično samo na družbeno prestižnih javnih področjih – to, katere jezike se delovno uporablja npr. na gradbiščih in drugih deloviščih po Sloveniji, v azilnem domu, centrih za tujce in še kje, pa skoraj nikogar ne zanima. Seveda, po tradiciji evropskega novega veka se nek jezik izoblikuje in bogati z rabo v reprezentativnih, prestižnih sporazumevalnih

1 Ta dvom je morda zgodovinsko res povezan z nesamozavestjo; toda dvom o nepopolni funkcionalnosti sodobne slovenščine je v bistvu zelo realen, čeprav je funkcionalna omejenost slovenščine v sodobnem času bistvena drugačna, kot je bila v zgodnejših obdobjih uveljavljanja slovenščine kot javnega in uradnega jezika. Seveda ima slovenščina kot jezik sama po sebi – v potencialnosti jezikovnega sistema – vse možnosti za opravljanje vseh nalog. Toda te možnosti se v glavnem uresničijo šele ob opravljanju nalog, le redko je mogoče jezik na specifično rabo pripraviti vnaprej, v jezikoslovnem laboratoriju ali delavnici. To je običajna jezikovnonačrtovalna (in jezikovnopolitična) zadrega, ki zmeraj prinaša s sabo negotovost, ob neustreznem ravnanju pa tudi veliko dvomov, negotovosti, posledično tudi nezadovoljstva, konfliktov in neučinkovitosti.

položajih, romantična tradicija pa je temu dodala še prepričanje, da specifika misli v posameznem jeziku pomeni neponovljivo dragocenost, in s tem ustvarila vtis o naslednjem krepostnem krogu: jezik se izboljšuje z (izraženo) dobro mislijo, boljši jezik pa povratno omogoča še boljšo misel. Seveda je mogoče to enačbo izraziti tudi precej bolj filozofsko, abstraktno (in manj neposredno jasno) – a njeno srž smo izrazili tudi z našo ubeseditvijo.

Če raba slovenščine v neki situaciji ni nujna (npr. ker lahko neko komunikacijsko dejanje vsi opravijo v nekem drugem skupnem jeziku) oz. ni funkcionalna (ker slovenščine vsi sodelujoči v nekem komunikacijskem dejanju ne obvladajo v zadostni meri, da bi lahko enakopravno in polno sodelovali), potem je seveda konkretna zahteva govork in govorcev po njej (ali sam njihov občutek, da bi morala biti komunikacija v slovenščini) odvisna od nekega etičnega zavedanja, da je (oz. bi bilo) tako pač prav. Seveda je to shematično razmišljanje – tudi če kdo v nekem trenutku misli, da je raba oz. izbira slovenščine samo stvar etike in njene simbolne vloge, se marsikdaj (postopoma oz. kasneje) izkaže, da izbira slovenščine (vsaj za govorce in govorke slovenščine kot prvega jezika, pa tudi ne le te) prinaša otipljive komunikacijske prednosti v primerjavi s komunikacijo v drugih jezikih posameznikovega ali posamezničinega repertoarja.

Primer takega dvoma o nujnosti in funkcionalnosti rabe slovenščine, vsaj na videz obroben, a zato nič manj poveden, je npr. izbira jezika za besedila lastnih avtorskih pesmi med sodobnimi slovenskimi rokovskimi bendi. So taki, ki ves čas (ali vsaj veliko večino) svojega delovanja izbirajo slovenščino (npr. Siddharta), in taki, ki jim je temeljna izbira angleščina (npr. Elvis Jackson). Kar nekaj pa jih je, ki pot začnejo v angleščini in jo nato zamenjajo s slovenščino (npr. Hamo in Tribute to love) ali pa začnejo ustvarjati in objavljati poleg v angleščini še v slovenščini (npr. Koala Voice). Raznovrstnost in dinamičnost jezikovnih izbir je dokaz, da je dojemanje jezikovne dimenzije med različnimi akterji zelo različno. Deloma je odvisno od njihovega hotenja in namer, pa tudi zmožnosti, okusa in izkušenj. Jezikovna stališča in praksa se lahko tudi pri istih akterjih razmeroma hitro spremenijo, kar je spoznanje, pomembno za jezikovno politiko, saj ponuja širši manevrski prostor za ukrepanje in doseganje ciljev. Posplošimo: če imajo govorci in govorke priložnost, da svoja tako ali drugače pridobljena stališča o jezikovni izbiri preizkusijo v praksi in so zmožni naknadne refleksije (npr. s samospraševanjem, ali so z jezikovno izbiro dosegli to, kar so hoteli, in tako, kot so hoteli), je lahko naslednji krog njihovih jezikovnih izbir na podlagi opravljene refleksije bistveno drugačen. A zato potrebujejo – jezikovnopolitično mišljenje. Funkcionalnost slovenščine (in drugih jezikov) torej ni nekaj samo po sebi umevnega, ampak stvar presoje in izkušnje.

4 Jezikovnopolitična (de)regulacija

Eno od ključnih (in večnih) jezikovnopolitičnih vprašanj je, katere cilje je mogoče uresničevati s pravno regulacijo (na različnih ravneh), katere pa z drugimi sredstvi – in kako po potrebi v različnih razmerjih uporabljati obe poti. Pravna regulacija sicer seveda obsega najrazličnejše pojavne oblike – mi se bomo dotaknili predvsem reguliranja obveznega ravnanja.

Katere so pasti oz. negativne plati regulacije na področju jezikovne politike? Upoštevati moramo, da v jezikovno politiko sodijo zelo različne zadeve – od certificiranja znanja jezikov posameznikov in posameznic do zagotavljanja njihovih jezikovnih pravic in statusa posameznih jezikov v javni in uradni rabi. Regulacija – recimo predpisi, kdo mora kdaj uporabljati kateri (ali celo kakšen) jezik – ima torej za namen uveljavljanje družbenih vrednot, še posebej tam, kjer bi lahko bile zaradi predvidljivih negativnih okoliščin zanemarjene oz. kršene. To pomeni, da mora regulacija postaviti neko ravnanje kot veljavno, druga ravnanja pa opredeliti kot kršitve; pri tem mora (sicer v splošnosti) upoštevati vse možne situacije, v katerih do kršitev lahko pride. Hkrati je treba tudi določiti, v katerih primerih lahko pride do opustitve splošno veljavnega ravnanja, ne da bi opustitev pomenila kršitev. Če je regulacija presplošna (ali pa preozka) in se je jezikovne prakse na nekem področju pogosteje ne držijo v celoti, imamo težavo, saj so prakse v nasprotju s pravnim redom in torej nelegalne – lahko pa so v skladu s potrebami vseh ali vsaj nekaterih udeleženk in udeležencev neke komunikacije in jih ti vidijo kot popolnoma upravičene in legitimne. Dodatni problem jezikovnopolitične regulacije je pogosto tudi njena nejasnost in neuresničljivost – kot se je npr. pokazalo pri reguliranju jezika poimenovanj firm in nekaterih drugih jezikovnih področij ob nastajanju in uveljavljanju *Zakona o javni rabi slovenščine* (Meden, Zadnikar 2009).

Deregulacija kot učinkovito orodje jezikovne politike je možna le, če ima skupnost dovolj odgovornih članov in članic, ki so tako v stališčih kot dejanjih zavezani temeljnim skupnim vrednotam (začenši s človekovimi pravicami in temeljnimi svoboščinami; temeljne vrednote demokratičnih držav so opredeljene v temeljnem pravnem aktu, ustavi). Seveda je to, kaj vse so temeljne skupne vrednote, od neke točke naprej zmeraj stvar družbene debate; to vprašanje je tudi nenehen vir konfliktov. Toda pustimo kompleksno vprašanje vrednot za trenutek ob strani in se vrnimo k deregulaciji. Usmerjanje s predpisi, regulacija nekega področja in praks na njem, je utemeljeno prav na misli, da se s tem utrjujejo ali varujejo družbene vrednote, skupni interesi. Druga plat te misli je, da bi bile brez regulacije zaradi množice nezaželenih praks skupne vrednote resno načete ali pa bi sčasoma kar izginile. Pri res temeljnih vrednotah – kot je recimo nedotakljivost človekovega življenja – najbrž ni nobenega dvoma, da jih je treba v družbi regulirati s pravnim redom. Velika večina ljudi sicer ne bi nikogar nikoli ubila, tudi če ne bi bilo nikjer pravno določeno, da se to ne sme – pa je vendarle treba vrednoto zapisati v ustavo in jo sankcionirati s kazenskim zakonikom. Je jezik prav takšna vrednota?

Pozitivne plati deregulacije lahko ponazorimo z analogijami z drugih področij, recimo pri urejanju prometa (v evropskem prostoru so npr. aktualna zgodba zadnjih desetletij krožišča, ki v nekaterih okoliščinah zelo učinkovito nadomeščajo semaforizirana križišča; v Ljubljani je tak primer urbanega sobivanja različnih udeležencev prometa na Slovenski cesti med Šubičevo in Ajdovščino),[2] morda tudi z deregulacijo

2 Vprašanje urejanja prometa s križišči in krožišči je – četudi samo kot prispodoba – zanimivo, saj zajema ves razpon možnosti od popolne reguliranosti do popolne deregulirano sti. Od križišč štirih enakovrednih

cen, npr. naftnih derivatov. Pozitivna plat pomeni izboljšano funkcionalnost nekega pojava ali področja pri veliki večini uporabnikov in s tem izboljšano stanje družbe. Recimo izboljšano pretočnost prometa ali nižjo ceno goriv in boljšo uslugo bencinskih črpalk za potrošnike. Analogija (ali prispodoba) se sicer rahlo ponesreči pri tistih primerih, kjer nimamo močnih nasprotnikov deregulacije, ki bi ji nasprotovali zaradi lastnih interesov, in kjer je prednost, ki jo prinaša deregulacija, očitna in nesporna.

Vrnimo se k jezikovni politiki. Privzemimo mnenje, da je v slovenski jezikovni situaciji dobra taka jezikovna ureditev, kjer sta izpolnjena tako simbolni kot funkcionalni vidik. Ljudje torej lahko dobro počnejo tisto, kar hočejo in morajo početi, in hkrati to ne prizadene povezovalnega, identitetnega vidika slovenščine in drugih jezikov, ki imajo do tega ustavno opredeljeno pravico, oz. ta vidik ureditev celo krepi. Regulacija pomeni, da se to stanje načeloma uresničuje tako, da se ljudje (in pravne osebe) v javni komunikaciji natanko držijo pravno predpisanega in so v nasprotnem primeru (lahko) kaznovani. Deregulacija pa v grobem pomeni, da so javne jezikovne izbire proste – kar lahko po eni stani res pripelje do hude samovolje in tudi kršitve jezikovnih pravic, po drugi strani pa lahko prisili udeležence in udeleženke neke komunikacijske situacije k iskanju dogovorne in odgovorne rešitve. Če se to zgodi, imamo pravzaprav delujočo regulacijo, ki pa ni posledica vnaprej določenih pravil, ampak rezultat dogovora.

5 Politika, uprava, jezikoslovje in jezikovna politika

Splošno pomanjkanje jezikovnopolitičnega mišljenja in vedenja v javnosti, še posebej med nosilci in nosilkami javnih funkcij, pa omogoča oz. povzroča naslednje: v zaostrenih jezikovnopolitičnih debatah (npr. pri razpravi o zakonski ureditvi statusa jezikov v visokem šolstvu, prim. Savski 2019) ne štejejo resnični argumenti, ampak je pri doseganju sprejemljivosti in verodostojnosti stališč pomembnejši kulturni kapital razpravljavcev in razpravljavk – oz. njihov javni ugled (marsikdaj povezan z ugledom ustanove, ki jo tako ali drugače predstavljajo). To sicer ni nobena posebnost samo jezikovne politike, ampak je splošnejši pojav v javnosti oz. v medijskem pokrivanju javno pomembnih tem. S tem pa je povezana še neka večja, prikrita težava. Čeprav sami zagovarjamo jezikovnopolitično mišljenje slehernika in slehernice kot temelj kultiviranja jezikovne politike, je po drugi strani jezikovna politika tudi razmeroma samostojno strokovno področje, ki na prvi pogled samoumevno sodi med jezikoslovne discipline, v predal sociolingvistike, a je – vsaj v (znanstveno) razvitejših okoljih – izrazito interdisciplinarno strokovno področje. Razumevanje in raziskovanje kompleksnosti neke jezikovne situacije in prepletenosti ter soodvisnosti njenih sestavin, še posebej v njeni spremenljivosti, in to od družbenih razsežnosti do spoznavnih in čustvenih procesov pri govorcih in govorkah, je težavno početje – kot je težavno početje znanstveno raziskovanje in razumevanje vseh drugih jezikoslovnih

cest – brez desnega pravila –, na katerih se vozniki in voznice dogovorijo o prednosti, kot jih najdemo recimo v kanadskih predmestjih, preko krožišč s predvidljivo prednostjo vključevanja, a prožnostjo gibanja do delno in popolnoma semaforiziranih križišč – vsaka od teh oblik ima v določenih prometnih okoliščinah svoj smisel in prednosti pred drugimi oblikami.

področij. Toda pretežni del tradicionalno uveljavljenih jezikoslovnih (pod)disciplin se razumljivo zateka k temeljnemu postopku za zagotavljanje veljavne znanstvenosti svojega početja: k temeljiti redukciji kontekstualnih dejavnikov (Škiljan 1999). Če jezikoslovec ali jezikoslovka, vajena takega pristopa pri svojem znanstvenem delu, na enak način oblikujeta in javno izražata tudi jezikovnopolitična stališča, sicer v javnosti (in medijih) običajno ohranita svoj kulturni kapital, svojo strokovno težo – jezikovna politika in skupnost pa imata zato težave. Zakaj? Ker so taka stališča lahko zelo čustvena, tendenčna, neoperativna, neuresničljiva, hkrati pa širši javnosti všečna. Načelno zavzemanje za slovenščino tako pogosto celo onemogoča konkreten dogovor o možnih rešitvah nekega komunikacijskega oz. jezikovnega problema.

Še neko težavo imamo pri nadaljnjem kultiviranju slovenske jezikovne politike. Strankarska politika za svoje javno delovanje (za prepričevanje volilnega telesa, za odmevnost v medijih ipd.) potrebuje jasno izražene, razumljive in čim širše sprejemljive programske izjave. Vprašanje je, kako se da v tako podobo verodostojno zaviti kompleksne vsebine, ki so lahko tudi zapletene, širšemu krogu ljudi nerazumljive, občutljive, kontroverzne. To velja najbrž za vsa področja, s katerimi se mora ukvarjati politika, prav gotovo pa drži za jezikovne zadeve. Za javni politični diskurz je primerna le redko katera jezikovna tematika (prim. Stritar 2012), razen seveda takega ali drugačnega zatrjevanja o izjemni pomembnosti slovenščine za slovenski narod in državo Slovenijo ter o nujni skrbi zanjo – kar so največkrat samo floskule, ki jih ni treba (in jih večinoma tudi ni mogoče) kakor koli pretvoriti v otipljive rezultate. Ker ni zares jasno in dokazljivo, kakšen potencialen učinek lahko imajo neke dejanske ali predlagane večje spremembe utečenih jezikovn(opolitičn)ih praks (recimo naraščajoča večjezičnost ali ustavno priznanje še katere jezikovne oz. narodne skupnosti v RS ali širše zakonsko dopuščanje izjem od načela slovenščine kot učnega jezika v visokem šolstvu ipd.), jih politika bodisi ignorira bodisi tolerira, bodisi zagovarja bodisi zavrača – ne zmore pa jih učinkovito obravnavati in z njimi upravljati.

Deloma je najverjetneje tako tudi zaradi splošnega prepričanja, da poklicna, nepolitična državna (pa tudi mestna, univerzitetna, šolska ipd.) uprava ne zmore samostojno operativno upravljati jezikovnopolitičnih strokovnih vprašanj. Tako prepričanje je slabo, še posebej, če del neke stroke svoja specifična prepričanja in stališča v javnosti predstavlja kot nekaj monolitnega, nekaj skupnega vsej stroki, čeprav drugi del stroke misli zelo drugače (kar je glede na stanje v slovenski javnosti, slovenskem novinarstvu in medijskem prostoru čisto izvedljivo, dosegljivo že z osnovnimi piarovskimi prijemi), hkrati pa razume politiko samo kot orodje ali mehanizem za uveljavljanje svojih interesov in strokovnih prioritet – še bolj neposredno rečeno pa samo kot proračunski bankomat. Administracija, ki se ne zmore avtonomno in odgovorno odločati o izvajanju neke področne politike v sklopu celotnega političnega urejanja družbe in voditi ustreznih postopkov za učinkovito doseganje ciljev, je dobra podlaga za nenačelno, skrito lobistično razmerje med strankarsko politiko in avtoritarnim delom posameznih strok. Administracija ne more in ne sme samovoljno

določati ciljev – poskrbeti za učinkovito izvajanje področnih politik in izpolnjevanje dogovorno zastavljenih ciljev pa je gotovo njena glavna naloga.

Za primer potencialne sklenjenosti kroga jezikovnopolitičnega mišljenja posameznikov in jezikovnopolitične dejavnosti ustanov lahko vzamemo primer jezikovne ureditve slovenskega visokega šolstva (Kalin Golob idr. 2014). Pravna reguliranost tega področja naj bi zagotavljala poleg širših simbolnih ciljev družbe tudi nemoteno delovanje visokošolskih ustanov v vseh točkah njihovega poslanstva. Ker je vsaj v zadnjih dveh desetletjih sestavni del poslanstva tudi t. i. internacionalizacija slovenskih visokošolskih ustanov, se nenehno odpira vprašanje, kako doseči oboje – nadalje razvijati slovenščino kot jezik visokega šolstva in znanosti in hkrati dosegati mednarodno povezanost in odmevnost slovenskih znanstvenih rezultatov ter slovenskega terciarnega izobraževanja. Dokler je bila slovenščina samoumevna edina jezikovna izbira nejezikovnega študija na vseh študijskih smereh, seveda ni bilo nobene potrebe ne po podrobnejši pravni regulaciji ne po občutljivem odločanju o jezikovnih izbirah. Z naraščajočo in bolj množično internacionalizacijo pa se porajajo tudi potrebe po drugačnih jezikovnih praksah, ki bi omogočale učinkovito opravljanje poslanstva ustanov in bi bile prilagojene potrebam in zmožnostim deležnikov in deležnic. Pri tem se poraja veliko raznovrstnih težav, skupna težava pa je ta, da na visokošolskih ustanovah ni skoraj nobenih utečenih mehanizmov upravljanja jezikovnih zadev. Primanjkuje nam potrebnih statističnih in drugih informacij o relevantnih vidikih jezikovne ureditve; odločevalci in odločevalke nimajo potrebnega vedenja o ustreznih načinih urejanja jezikovne problematike in so brez tovrstne administrativne podpore; tisti deli jezikoslovne stroke, ki lahko ponudijo relevantne rešitve za posamezne vidike jezikovne ureditve, le stežka najdejo relevantne sogovornike in sogovornice med tistimi, ki odločajo. Mehanizmi urejanja se tako šele vzpostavljajo in so možni le v dialogu vseh deležnikov in deležnic ter t. i. uporabnega jezikoslovja. Ta pot je počasna in negotova – zato marsikdo pomisli, da je oz. bi bila načelna regulacija boljša in hitrejša rešitev.

6 Sklep

Pred dobrim desetletjem smo opažali, da se je slovenska jezikovna politika po vključitvi Republike Slovenije v Evropsko unijo deloma deinstitucionalizirala (Stabej 2006: 313). Oba odtlejšnja (in doslejšnja) državna petletna jezikovnopolitična programa (2007–2011 in 2014–2018) sta postavljala temelje drugačni organiziranosti in prenovljenim vsebinam slovenske jezikovne politike; trenutno teče postopek sprejemanja novega petletnega programa. A za nadaljnje kultiviranje slovenske jezikovne politike bo nujno temeljiteje razvijati splošno jezikovnopolitično mišljenje, tako v strokovnih krogih kot v administraciji na različnih ravneh, predvsem pa med posameznicami in posamezniki.

Literatura

JESENŠEK, Marko, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR KUČUK, Mojca, ČERV, Gaja, KROPIVNIK, Samo, 2014: *Jezikovna politika in jeziki visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

MEDEN, Ahac, ZADNIKAR, Gita, 2009: Analiza zakona o javni rabi slovenščine in njegovega uresničevanja. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 463–470.

ROZMAN, Tadeja, ARHAR HOLDT, Špela, STABEJ, Marko, v tisku: The Web Portal Jezikovna Slovenija. Vesna Mikolič (ur.): *Language and Culture in the Intercultural World*. Cambridge Scholar Publishing.

SAVSKI, Krištof, 2019: Polyphony and polarization in public discourses: hegemony and dissent in a Slovene policy debate. *Critical Discourse Studies* 22. 4. 2019. https://doi.org/10.1080/17405904.2019.1609537

SLEMENJAK, Tanja, PREMRU KAMPUŠ, Katja, 2019: *Barve jezika 4.* Samostojni delovni zvezek za slovenščino. Ljubljana: Založba Rokus Klett.

STABEJ, Marko, 2006: Obrisi slovenske jezikovne politike. *Slavistična revija* LIV/posebna številka. 309–323.

STRITAR, Mojca, 2012: Med ohranjanjem slovenščine in podporo večjezičnosti: jezikovne ideologije v programih parlamentarnih strank. Aleksander Bjelčevič (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. *48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 29–37.

ŠKILJAN, Dubravko, 1999: *Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije*. Ljubljana: Studia humanitatis.

RUMENO-ZNANSTVENI SLOG? PRIMER TABLOIDIZACIJE EKOLOŠKEGA DISKURZA

Katarzyna Bednarska
Uniwersytet Łódzki, Lodž
katarzyna.bednarska@uni.lodz.pl

DOI:10.4312/Obdobja.38.335-343

Prispevek predstavlja analizo medijskega diskurza, posvečenega ekologiji, prek analize dveh člankov, objavljenih v poljskem in slovenskem tedniku.

V sodobnih demokracijah mediji določajo hierarhijo, vplivajo na socialno vedenje in na ta način oblikujejo družbeno življenje. Jezik medijev ustvarja sliko sveta in sooblikuje pogled na svet, saj prek medijev povprečni posameznik sprejema kompleksno realnost, ki ga obkroža. Prispevek predstavlja, kako je bralstvu posredovano ekološko znanje in kakšne so vloge, ki jih pri tem igrajo tiskani mediji.

analiza diskurza, ekološki diskurz, tabloidizacija, slovenščina, poljščina

The article presents a comparison between Polish and Slovene media discourse about ecology. It analyses two articles that were published in Polish and Slovene periodicals.

The media play an enormous role in modern societies, helping determine the hierarchy, wielding influence over social behaviour, and sometimes even dictating rules according to which society should function. The media also create a picture of the world, so no wonder that they are considered to be the fourth estate. The paper is an attempt to present ways of giving readers of right-wing media knowledge about ecological problems.

discourse analysis, ecological discourse, tabloidisation, Slovene, Polish

1 Uvod

Sleherno politično in družbeno vprašanje je povezano z določenim diskurzom. Če želimo govoriti o ekološkem diskurzu, moramo najprej ugotoviti, kaj ta pojav pravzaprav zajema. Ta naloga je problematična, saj ima sam koncept diskurza mnogo definicij in so njegove meje zabrisane. Lahko ga razumemo npr. kot nekakšen interpretativni paket, katerega jezikovni principi so med seboj tesno povezani, tako da lahko konstruirajo le določen del realnosti kot logičnega, verodostojnega in legitimnega (van Dijk 1988).

Ekološki diskurz sestoji iz vsaj dveh subdiskurzov: ožjega, ki ima lasten konceptualno-interpretativni sistem in lastne komunikacijske vzorce, značilne za ljudi, ki jih zanima ekologija in ki imajo visoko ekološko zavest – t. i. zeleni govor (Harre idr. 1999); ter širšega, za katerega je pomembna ekološka vsebina, zato zadeva vsa besedila, v katerih je opisan odnos med človekom in okoljem (Steciąg 2010: 131). Prispevek obravnava ekološki diskurz v širšem pomenu, saj bosta v njem predstavljeni

neznanstveni objavi avtorjev z zmerno ekološko ozaveščenostjo, ki ne sodita med strokovnjake s področja ekologije.

Pojasniti moramo tudi drugi del naslova prispevka: vprašanje tabloidizacije množičnih medijev. Glavna vloga medijev je obveščanje javnosti in zagotavljanje informacij o svetu ter s tem posredno tudi oblikovanje mnenj in vrednot, ustvarjanje družbenega vedenja in vplivanje na vse ravni življenja posameznika.

Mediji omogočajo družbi, da gleda na svet prek ukrivljenih zrcal in selektivnih filtrov (Macdonald 2003: 12), in tako ohranjajo svoj hegemonski status ter bodisi pomagajo vladi bodisi se proti njej borijo. Novinarji igrajo pomembno vlogo v procesu ustvarjanja diskurza – mediji so najpomembnejša arena, v kateri poteka boj med interpretacijami realnosti (Gamson 1988). Medijski diskurz ni nespremenljiv, ampak redno dopolnjuje, razvija in pridobiva nov nabor interpretacij.

Da bi lahko učinkovito vplivali na družbo, morajo mediji prilagoditi svoj jezik jeziku prejemnikov, istočasno pa ta jezik oblikujejo. Javna razprava je poenostavljena – temelji na postavljanju preprostih vprašanj in ponuja preproste odgovore. Ker v 21. stoletju prevladuje množična kultura, ki jo zaznamujejo pomanjkanje pozornosti do detajlov, stereotipnost, pogovornost in kič, je taka pripoved prisotna tudi v medijih, ki skušajo za vsako ceno pritegniti čim širšo javnost. Obenem se jezik ne obravnava kot družbeno dobro, temveč kot sredstvo za ustvarjanje lastne vizije sveta in vsiljevanje te vizije prejemnikom.

Meritornost je potisnjena v ozadje, najpomembnejše pa je vzbujanje čustev preko senzacije in zabave. Pri tem je pomemben koncept *infotainmenta* (Jagodziński 2002: 5), danes vse pogostejšega novinarskega žanra, ki združuje informacije in zabavo ter daje večji poudarek temu, kako posredovati informacije, kot pa vsebinski vrednosti samega sporočila. Besedila, ki izpolnjujejo zgoraj navedene pogoje, zaznamuje dramatizacija (škandali, konflikti, afere) ter prisotnost poenostavitev, kontrastov, stereotipov in mitov, katerih uporaba pomaga medijem pridobiti moč, moč pa je eno najpomembnejših vprašanj analize diskurza.

O tabloidnem slogu govorijo številne publikacije, vendar so večinoma praktičnega značaja in le redke obravnavajo teorijo sloga. Omenimo lahko knjigo *Wstęp do nauki o komunikowaniu* (Uvod v študij komunikacije) Waleryja Pisareka, v kateri podrobno opisuje značilnosti tabloidnega sloga (Pisarek 2008: 134):

– privlačno grafično oblikovanje;
– osredotočanje na vsakdanje zadeve običajnih ljudi in poročanje o izjemnih ljudeh in izrednih dogodkih;
– uporaba pogovornega in lahko razumljivega sloga – kratke, s čustvi nasičene povedi, zaimka *mi*, *naš* in neologizmi;
– podajanje vsebine na dramatičen, poenostavljen in personaliziran način – pozornost je usmerjena na ljudi, ne pa na njihova dejanja.

Te značilnosti predstavljajo teoretični okvir pričujočega prispevka.

2 Namen raziskave, metodologija in raziskovalno gradivo

Namen prispevka je predstaviti ekološki diskurz desnice in njegovo tabloidizacijo, torej ne zgolj vsebino analiziranih člankov, temveč tudi, kako je izražena ekološka zavest avtorjev in kako besedilo vpliva na okoljsko zavest bralcev.

Teoretična podlaga članka je opis značilnosti tabloidnega sloga po Pisareku. Poleg predstavitve in primerjave posameznih diskurzov smo naredili analizo, ki omogoča »odkrivanje jasnih in skritih pomenov v medijih« (Fairclough 2005: 33) na treh ravneh: analiza makropropozicij, analiza ključnih besed in analiza virov. Po van Dijku in Kintschu (1983: 190) so makropropozicije najpomembnejši pomen besedila. Analiza makropropozicij je torej makrosemantična raziskava, ki omogoča prepoznavanje najpomembnejših informacij danega diskurza. Na osnovi makropropozicij se proučujejo tudi t. i. teme (van Dijk 1988: 63), tj. posplošene makropropozicije.

Analizirali smo tudi ključne besede, ki sestavljajo diskurz. Kot poudarja Fowler (1991: 82), je osnovna naloga raziskovalca prepoznati pojme, ki diskurzivno pozornost usmerjajo na določen del sveta. Izbira besed ima torej kontekstualni značaj, avtor pa jo najpogosteje naredi zavestno. S pomočjo analize ključnih besed je mogoče ugotoviti, kdo in kako je odgovoren za primarno interpretacijo predstavljenega dogodka ali situacije – v tem primeru ekoloških problemov. Pomembni so tudi viri, s katerimi avtorji besedil utemeljujejo svoje izjave, saj večina informacijskih besedil ne obravnava tega, kar se je zgodilo, ampak to, kar je nekdo rekel o dogodku (Sigal 1973: 69).

Raziskovalno gradivo smo pridobili iz tednikov *Demokracija*[1] in *Sieci*.[2] Analizirali smo besedili *Levičarstvo je religija laži*, objavljeno decembra 2018, in *Ekopolitrucy*, objavljeno novembra 2016 – analiziran bo torej fragmentarni diskurz (Wojtak 2010: 18). Članka smo izbrali zaradi njune vsebine (tj. kritike ekoloških idej) in publicističnega značaja.

3 Podajanje vsebine na dramatičen, poenostavljen in personaliziran način

Čeprav ne izhajata iz tabloidnega tiska, se v obeh analiziranih besedilih pojavlja dramatizacija, ki temelji na prikazovanju nevednosti, ignorance in manipulativnosti ekologov, za katere sta avtorja uporabila ključne besede, kot so *uporabni idioti*, *arogantni, ignorantski tepci* in *strašilci*, *bubki* ('malovreden človek, ki meni, da je pomemben'), *ekopolitrucy* (ekopolitruki, iz ruščine – *политрук* je politični komisar, katerega glavni nalogi sta bili širjenje komunistične propagande med vojaki in ideološki nadzor), *ekomądrale* (ekopametnjaki). Ključne besede so torej negativne ali celo žaljive. V obeh člankih so ekološki problemi potisnjeni v ozadje, njuna glavna makropropozicija pa je predstavitev nesposobnosti in hinavščine ekologov.

1 *Demokracija* je slovenska konzervativna revija, ki kot tednik izhaja od leta 2000. Njena naklada znaša 5000 izvodov (Modic, Vuković 2017).

2 *Sieci* je poljski konzervativni splošnoinformativni tednik s povprečno naklado 95.000 izvodov (Kurdupski 2019). Obravnava predvsem politične teme.

3.1 Ekološka gibanja kot manipulacija

Primerjava makropropozicij je pokazala, da analizirana članka posredujeta naslednje sporočilo: dejavnosti okoljevarstvenikov temeljijo na izsiljevanju denarja od državnih ustanov in zasebnih podjetij. Ta makropropozicija kopira pogosto ponavljane (in nepotrjene) trditve – avtorja ne navajata konkretnih primerov, kako ekologi pridobivajo denar, namesto tega pa večkrat ponovita obtožbe:[3]

1. Czuję też, że niedługo rozpocznie się fala agresywnych protestów przeciwko przekopaniu Mierzei Wiślanej. Oj, płyną już na to ekorubelki z Gazpromu. (agresivni protesti, val protestov, ekorublji);
2. Generalnie na ekoaktywistów spoglądam ze sporą podejrzliwością, bo jak dotąd znam ich dokonania w dziedzinie ekowyłudzactwa i ekoterroryzmu (nezaupanje, ekoizsiljevanje, ekoterorizem);
3. Przeciwko naszym leśnikom i przyrodnikom występują ekoaktywiści, którzy z tej działalności uczynili sobie niezłe źródło utrzymania i splendoru (ekoaktivisti proti gozdarjem, vir zaslužka in razkošja);
4. kiedy jednak jakiś bubek agituje mnie do walki z globalnym ociepleniem […], przyglądam się, kto mu płaci i co tak naprawdę na tym stracę (tepec, agitirati, boj proti globalnemu segrevanju);
5. Vse to je omogočila podpora ogromnih količin denarja finančnih špekulantov;
6. Lansirana je bila nova sveta mantra levičarjev, »globalno segrevanje po krivdi človeka ogroža civilizacijo«! V hipu so za veliko denarja dobili dovolj znanstvenih titul za podpis pod njo. In orjaški biznis je začel mleti. V njem se letno obrne vsaj 200 milijard evrov Dodajte še levičarski biznis z množičnimi migracijami, v katerem se po ocenah obrne letno že blizu 100 milijard evrov, pa vam bo jasno, kako donosen posel je to;
7. »čez 20 let [bo] dokončno zmanjkalo nafte« […]. Zganjanje te histerije je bil eden od trikov, s katerimi so potem cene nafte poletele v nebo. Rezultat: s Strassboursko resolucijo so že leta 1975 takratni voditelji prihodnost Evrope prodali Arabcem za cenejšo nafto.

Slovenski avtor gre v iskanju zarot in izsiljevanja še korak naprej in poda razlago, zakaj je moderna levica tako močna in zakaj jo podpirajo mediji:

8. levica ustvarja ekstremne razmere, ki dovolj brezobzirnim špekulantom omogočajo ekstremne zaslužke. Lenina je delat revolucijo v Rusijo poslal in plačal finančni judovski lobi …!

Publicist ustvarja močno opozicijo, ki temelji na vzorcu socialne neenakosti: mi smo navadni ljudje, ki se borimo proti levičarskim bogatašem.

Omeniti gre besedotvorje, ki se uporablja za diskreditiranje ekologov in ekologije. Tako poljski kot slovenski avtor uporabljata predpono *eko-* za ustvarjanje neologizmov z negativnimi konotacijami: *ekorubelki* (ekorubelji), *ekopolitrucy* (ekopolitruki, iz ruščine *политрук* – politični komisar), *ekomądrale* (ekopametnjaki), *ekowyłudzactwo* (pol. *wyłudzactwo* je že neologizem, nevtralna beseda je *wyłudzanie*,

3 Zaradi dolžine primerov smo se odločili, da ne bomo prevajali poljskega besedila, temveč dodali svoje prevode ključnih besed. Pri posameznem primeru so zapisane v oklepaju.

pripona -*ctwo* pa dodaja slabšalni pomen, ker se najpogosteje uporablja za pojave), *ekoterroryzm* (ekoterorizem), *ekodavki*.

3.2 Ekološka gibanja kot preusmerjanje pozornosti od drugih problemov

Črno-bela predstavitev sveta nima informacijske funkcije, ampak je namenjena vzbujanju čustev. Po ustreznem uvodu je bila v obeh člankih predstavljena dodatna makropropozicija: okoljska vprašanja, ki jih postavijo ekologi, se uporabljajo za preusmerjanje pozornosti na druge pomembne probleme, kot so levičarstvo, lobiranje LGBTQ+ skupnosti in grožnja islama.

3.2.1 Levičarstvo

Avtor slovenskega besedila se od levičarske ideologije loči s pomočjo naslednjih metod:

– uporaba zaimkov *oni*, *njihov*:[4]

9. Vsi razni levosučni družboslovci so začeli polivati gnojnico in poudarjati svojo »strokovnost«;
10. Uporabni idioti, ki se mečejo za finančnimi drobtinicami z mize svojih »bogov« […]. Ker bodo ob pojmu uporabni idioti levičarji skočili do neba, naj jih potolažim, da je ta izraz za njih prvi uporabil in uvedel v politiko njihov veliki voditelj Lenin.

– uporaba ključnih besed, katerih namen je diskreditiranje ekologov:

- *finančni velespekulanti* (10. primer);
- *uporabni idioti*, *idioti levičarji* (10. primer);
- *umazana logika*, *ekstremne razmere*, *ekstremni zaslužki*:

11. To že dolgo ne drži več (npr. levičarko Clintonovo je podpiral praktično ves velekapital), kar pa se tiče špekulativnega velekapitala, pa je od nekdaj podpiral levico s preprosto umazano logiko: levica ustvarja ekstremne razmere, ki dovolj brezobzirnim špekulantom omogočajo ekstremne zaslužke;

- *mokre sanje*, *državni aparat*, *nadzor*, *totalitarizem*, *davki*:

12. več posegov države na trg, več nadzora, več državnega aparata, še več davkov, še več nadzora … prvi koraki na pot v totalitarizem – mokre sanje levičarjev!;

- *polivati gnojnico*:

13. Vsi razni levosučni družboslovci so začeli polivati gnojnico in poudarjati svojo »strokovnost«;

- *levičarski katastrofisti*, *laž*:

14. Je pa zemlja v zadnjih 15 letih levičarske katastrofiste postavila na laž, zaradi česar so sami izraz »globalno segrevanje« nadomestili s »klimatske spremembe«;

- *pošasten*:

15. To je vse samo pošasten biznis levičarskih »bogov«.

4 Podobno metodo je uporabil avtor poljskega članka, v katerem zaimek *naš* igra vlogo poudarka za dihotomijo: nasproti naših gozdarjev in naravoslovcev stojijo eko-aktivisti, ki to dejavnost izkoriščajo za lastne namene.

Navedeni primeri kažejo, da slovenski publicist namesto predstavljanja zanesljivih dejstev iz znanstvenih publikacij izbere drugačno pot – skuša osmešiti levičarske ideale (primera 10, 12). Viri, na katerih temelji makropropozicija o levici, so Vladimir Lenin, avtor izraza *uporabni idioti*, in predstavniki levičarskih gibanj, ki so po besedah avtorja lažnivci. Podobno obravnavo najdemo v poljskem članku, katerega avtor smeši enega od vodilnih poljskih ekologov:

16. Guru z ledwo zrobioną maturą — Adam Wajrak. Ekomądrala z »Gazety Wyborczej« chłoszcze i poucza ministra, który jest profesorem w dziedzinie, w której Wajrak bez żadnych studiów ogłosił się rodzimym prorokiem (guru s komaj narejeno maturo, ekopametnjak, tepsti in poučevati ministra, Wajrak brez višje izobrazbe, domači prerok).

3.2.2 Lobi LGBTQ+ skupin

V obeh analiziranih člankih je prisotna makropropozicija, ki predstavlja povezave med ekologi in skupinami LGBTQ+. Slovenski avtor prepričuje bralca o obstoju verige ekologija-levica-LGBT, poljski pa omeji povezavo do para ekologija-LGBTQ+:

17. Ideologija LBTQP[5] izrojene levice se je zažrla v tri vzvode levičarske moči: v osrednje medije, v šolstvo od vrtcev do univerz, in v zabavno industrijo (LBTQP otroci vidijo kot idole in zabavo ..!);
18. Ekopolityka, podobnie jak homopolityka, genderpolityka i kilka innych niebezpiecznych dziwactw współczesnego świata, polega na tym, że łapiemy część prawdy o stworzeniu (ekopolitika, homopolitika, genderpolitika, nevarna čudaštva).

3.2.3 Islam kot edina resnična grožnja

Sklicevanje na islam kot edini problem evropske civilizacije se pojavlja le v slovenskem članku:

19. že leta 1975 takratni voditelji prihodnost Evrope prodali Arabcem za cenejšo nafto. V sramotni resoluciji se uporablja že kar ime bodoče skupnosti: Eurabija; in daje pravico Arabcem, da po Evropi neomejeno širijo svojo religijo – torej islam;
20. Moderne civilizacije ne ogroža globalno segrevanje […]; moderno civilizacijo katastrofalno ogrožajo množične migracije ljudi iz področja radikalnega islama!

Ena od najpomembnejših ključnih besed tukaj je *Eurabia*, ki je, kot zapiše avtor članka, uporabljena v resoluciji EU. Ta dokument dejansko ni uporabil tega izraza, skovali pa so ga predstavniki desnice za propagando in teorijo zarote.

Iz primerov 9–20 je razvidno, da avtorja, namesto da bi predstavila pomembne podatke o okolju, sugerirata, da so ekologi ena od nadlog sodobnega sveta. Okoljska vprašanja niso pomembna in se uporabljajo samo za prikrivanje drugih problemov.

4 Uporaba pogovornega in lahko razumljivega sloga

Da bi dosegli čim večje število bralcev, morajo avtorji besedil prilagoditi jezik potrebam trga, zato se odločijo za uporabo enostavčnih povedi ali nezapletenih

5 Avtor članka je verjetno namerno uporabil napačno kratico – namesto LGBTQ+ je dvakrat v besedilu zapisal LBTQP in tako odstranil G ter uvedel P, ki se lahko nanaša na panseksualizem ali pedofilijo (Košir 2018).

večstavčnih povedi – povprečna poved v članku *Ekopolitrucy* ima 11,6 besede, v članku *Levičarstvo* so povedi daljše – povprečno imajo 19 besed, vendar vsebujejo veliko ponovitev, npr.:

21. Novi eko davki, iz katerih se napajajo levičarji, nove birokratske ovire podjetništvu, več posegov države na trg, več nadzora, več državnega aparata, še več davkov, še več nadzora.

Da bralec ne bi imel občutka, da so bila besedila namerno napisana v preprostem jeziku, mu avtorja predstavita nekaj znanstvenih izrazov in strokovnih mnenj. Sklicevanje na znanost – in s tem na racionalnost – odstrani čustva in daje sporočilu objektivni in verodostojni značaj. Tako se pojavlja neskladje med tabloidno pripovedjo in znanstveno razlago, včasih celo kombinacija vulgarnega in znanstvenega jezika:

22. W przypadku Puszczy Białowieskiej jakoś tak się składa, że fachowcy od nauk leśnych […] potwierdzają, że działania nadzorowane przez dzisiejsze Ministerstwo Ochrony Środowiska są prawidłowe i zmierzają do zabezpieczenia bioróżnorodności na terenie puszczy. Przeciwko naszym leśnikom i przyrodnikom występują ekoaktywiści, którzy z tej działalności uczynili sobie niezłe źródło utrzymania i splendoru (*bioróżnorodność* (biodiverziteta)).
23. Ko se je izkazalo, da nafte ne bo »jutri zmanjkalo«, je bilo treba najti nove vire za politično napajanje špekulativnega biznisa levičarskih »bogov«. Prav v tistem obdobju se je po mali ledeni dobi (leta cca. 1700 - 1850), prvem hitrem dvigu temperature po njej in nato desetletjih rahlega padanja temperatur začelo novo obdobje segrevanja (*mala ledena doba* proti *špekulativni biznis levičarskih bogov*);
24. Toda tudi če vzamemo obdobja med poledenitvami ali samo obdobje od konca zadnje ledene dobe, bo slika enaka. V preteklosti so bile že dosežene in krepko presežene sedanje rekordne temperature in dolgoročni trendi so vsi obrnjeni navzdol: zemlja se počasi ohlaja. Še huje za uporabne idiote na levici (*poledenitev*, *ledena doba*, *uporabni idioti*)

Poljski publicist poleg avtoritete znanstvenikov navaja tudi avtoriteto drugega vira, ki v evropski kulturi velja za splošno zakladnico znanja, se pravi *Biblije*. Zastavlja retorično vprašanje: kako naj izpolnimo biblijsko sporočilo »napolnita zemljo in si jo podvrzita«, če ne smemo spreminjati narave:

25. A oni lansują tezę, że człowiek ma się poddać przyrodzie i nic w świecie nie zmieniać. Jak zatem ma się do tego biblijne przesłanie, aby czynić sobie ziemię poddaną?

Slovenski avtor pa je zapisal nekaj trditev (propozicij), na podlagi katerih lahko bralec pride do zaključka, da so to dejstva, čeprav niso utemeljena z nobenim citatom ali referenco. Namesto tega so trditve napisane na preprost način, tako da jih lahko razume vsak bralec, ne glede na znanje. Iz tovrstnih propozicij so sestavljene tako zgoraj opisane makropropozicije kot makropropozicija, ki opisuje problem globalnega segrevanja, torej predmet slovenskega članka:

26. Lenina je delat revolucijo v Rusijo poslal in plačal finančni judovski lobi …!;
27. LBTQP otroci vidijo kot idole in zabavo ..!;
28. Globalno segrevanje, tako, kot vam ga prodajajo levičarji, sploh ne obstaja!;
29. Vpliv sonca in narave mnogo večji od človeškega;

30. V preteklosti so bile že dosežene in krepko presežene sedanje rekordne temperature in dolgoročni trendi so vsi obrnjeni navzdol: zemlja se počasi ohlaja.

Ostali dve značilnosti tabloidnega stila, ki ju omenja Pisarek (specifična grafična oblika in osredotočanje na vsakdanje zadeve običajnih ljudi ter govorice), nista prisotni v obravnavanih člankih. Tednika, v katerih smo našli besedili, nimata tabloidnega značaja, torej njuna grafična oblika ustreza standardom mnenjskih tednikov – je elegantna, umirjena in ne vsebuje veliko slikovnega gradiva, za razliko od kaotičnih in pisanih tabloidov. Edini tabloidni element je uporaba klicaja v naslovu slovenskega članka.

Ker obravnavani besedili govorita o ekologiji oz. ekologih, kot je razvidno iz zgornjih primerov, ne predstavljata govoric ali opisa življenja navadnih ljudi. Edino referenco na sodobno javno osebo najdemo v članku *Ekopolitrucy*, v katerem avtor žali Adama Wajraka (16. primer).

5 Zaključek

Predstavljena raziskava se osredotoča na analizo izbranih člankov iz določenih virov – desničarskih mnenjskih tednikov, zato ne predstavlja popolnega medijskega ekološkega diskurza, temveč samo njegov skrajni del.

Rezultati analize kažejo, da so v tovrstnih medijih ekološke teme predstavljene na radikalen in prezirljiv način ter da avtorji člankov izkoriščajo jezik za dokazovanje pristnosti lastnih diskurzov – uporabljajo razumljive besede, preproste stavke, kletvice in pejorativne izraze. Čeprav tednika, iz katerih izvirata članka, nista tabloida, v obeh besedilih lahko opazimo elemente, značilne za tabloidni slog. S pogovornim jezikom, posploševanjem dejstev in predstavljanjem teorij na način, ki ne dopušča debate, avtorja ponujata bralcem zabavo, ne pa zanesljivo znanje, zato lahko trdimo/zaključimo, da je njun slog tabloidno-znanstveni ali tabloidno-poljudnoznanstveni.

Literatura

ČEPIČ, Mitja, 2005: Metodološko pojasnilo. Gita Zadnikar (ur.): *Resno in rumeno. Tabloidizacija tiskanih medijev v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo. 9–18.

van DIJK, Teun A., 1980: *Macrostructures*. Hillsdale: Routledge.

van DIJK, Teun A., 1988: *News as Discourse*. Hillsdale: Routledge.

van DIJK, Teun A., KINTSCH, Walter, 1983: *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.

FAIRCLOUGH, Norman, 2005: *Media discourse*. London: Bloomsbury Publishing.

FOWLER, Roger, 1991: *Language in the News*. London, New York: Routledge.

GADOWSKI, Witold, 2016: Ekopolitrucy. *Sieci* 11. 11. 2016. www.wsieciprawdy.pl/gadowski-ekopolitrucy-pnews-3020.html (dostop 3. 3. 2019)

GAMSON, William, 1988: The 1987 distinguished lecture. *Symbolic Interaction* XI/2. 161–174.

GRIMS, Branko, 2018: Levičarstvo je religija laži. *Demokracija* 52. 44–45.

HARRÉ, Rom, BROCKMEIER, Jens, MÜHLHÄUSLER, Peter, 1999: *Greenspeak*. London: SAGE.

JAGODZIŃSKI, Tadeusz, 2002: Przekleństwo inforozrywki. *Znak* 2. 5–12.

KOŠIR, Izak, 2018: Slovarček LGBTQAPI+. Pravilna raba in razumevanje kratic spolnih manjšin. *Mladina* 23. www.mladina.si/185894/slovarcek-lgbtqapi (dostop 4. 3. 2019)

KURDUPSKI, Michał, 2019: *Wyniki sprzedaży prasy*. www.wirtualnemedia.pl/artykul/sprzedaz-tygodnikow-opinii-styczen-2019-roku-gosc-niedzielny (dostop 22. 7. 2019)

MACDONALD, Myra, 2003: *Exploring media discourse*. London: Arnold.

MODIC, Tomaž, VUKOVIĆ, Vesna, 2017: Strankarsko glasilo SDS v roke madžarskega tabloida. *SiolNET*. https://siol.net/posel-danes/novice/strankarsko-glasilo-sds-v-roke-madzarskega-tabloida-445381 (dostop 22. 7. 2019)

PISAREK, Walery, 2008: *Wstęp do nauki o komunikowaniu*. Varšava: PWN.

SIGAL, Leon V., 1973: *Reporters and Officials: The Organization and Politics of Newsmaking*. Lexington: D C Heath & Co.

STECIĄG, Magdalena, 2010: Ekooszołomy burzą domy, czyli o tabloidyzacji dyskursu ekologicznego. Irena Kamińska-Szmaj idr. (ur.): *Oblicza komunikacji 3. Tabloidyzacja języka i kultury*. Wrocław: WUWr.

WOJTAK, Maria, 2010: *Głosy z teraźniejszości*. Lublin: WSPA.

NEKATERE LASTNOSTI NASILNEGA GOVORA IN JEZIKOVNOPOLITIČNE USMERITVE ZA NENASILNO KOMUNIKACIJO

Mira Krajnc Ivič
Filozofska fakulteta, Maribor
mira.krajnc@um.si

Vesna Mikolič
Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Koper in Università degli studi di Trieste, Trst
vesna.mikolic@zrs-kp.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.345-352

V raziskavi smo v okviru medijskega diskurza opazovali jezikovne in pragmatične lastnosti nasilnih in nenasilnih komunikacijskih vzorcev. Pri jezikovni analizi je poudarek na modifikaciji intenzitete ali moči jezika, z vidika pragmatike pa nas je zanimal predvsem perlokucijski učinek, kot ga prepoznava naslovnik. Na tej osnovi predlagamo nekatere jezikovnodidaktične smernice za družbeno ozaveščanje glede učinkovite in nenasilne komunikacije.

intenziteta jezika, perlokucijski učinek, sovražni govor, nasilni govor, nenasilna komunikacija

In our research, in the framework of media discourse, we observed the linguistic and pragmatic characteristics of violent and non-violent communication patterns. In language analysis, the emphasis is on modifying the intensity or power of language, and from the aspect of pragmatics, we were particularly interested in the perlocutionary effect as recognized by the addressee. On this basis we propose some language didactics guidelines for social awareness about effective and nonviolent communication.

language intensity, perlocutionary effect, hate speech, violent speech, nonviolent communication

1 Uvod

V prispevku[1] odpiramo vprašanje razmerja med različnimi oblikami nasilja v komunikaciji. Ločevati je namreč treba med različnimi zakonsko utemeljenimi in reguliranimi dejanji nasilja v komunikaciji, kot so dejanja zoper čast in dobro ime in sovražni govor, ob tem pa moramo biti pozorni tudi na neprimerno, nasilno komunikacijo, ki ni nujno nezakonita ali neustavna, pa vendar lahko hitro vodi do

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P5-0409 (Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja – vodja programa prof. dr. Vesna Mikolič), ki ga sofinancira ARRS. Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira ARRS.

nezakonitega verbalnega in tudi fizičnega nasilja. Tako bomo v prispevku opazovali različne elemente nasilnega govora, na koncu pa na tej osnovi izpeljali nekaj smernic za razvijanje zmožnosti nenasilne komunikacije.

2 Teoretični del

Svet Evrope je natančno opredelil sovražni govor kot vsako širjenje, spodbujanje ali opravičevanje sovraštva, ki temelji na »nestrpnosti, agresivnem nacionalizmu ali etnocentrizmu, diskriminaciji in sovražnosti proti manjšinam, migrantom ali osebam z migrantskim ozadjem«, a kot ugotavljajo Motl in Bajt (2016) in Vezjak (2017), sovražni govor z vidika slovenskega kazenskega prava ni niti opredeljen kot kaznivo dejanje oz. kazensko pravo tega termina sploh ne uporablja.

Ker problem razširjenosti, sprejetosti in še vedno redke sankcioniranosti sovražnega govora v Sloveniji tako ostaja nerazrešen, se tudi večina slovenskih znanstvenih raziskav ukvarja s pravnim vidikom sovražnega govora (Motl, Bajt 2016), pri čemer je poudarek na razmisleku o omejevanju in kazenskem preganjanju sovražnega govora predvsem v odnosu do vprašanja svobode govora, ki je odločilna demokratična ali ustavna pravica in vrednota.

Prav tako je izogibanje resnim spremembam o nekaznovanosti glede sovražnega govora lahko posledica dejstva, da družba jeziku ne pripisuje moči, ki jo ima, namreč ustvarjanja svetov, realnosti. Tako se zanemarja dolgoročno kreiranje družbene realnosti prek govornih praks. Te namreč, čeprav ne pozivajo k nasilju, proizvajajo »okolje« oz. besedišče, ki kasneje to nasilje legitimira (Jalušič 2017). Podobno je ugotavljal Klemperer (2014), ki je analiziral »govorico tretjega rajha«, tj. govorico v času nacistične Nemčije. Ta je bila sprva govorica manjše skupine, postopoma pa se je vsilila v vsakdanji govor in tako postala dominantni jezik večine. Na tak način postane sovražni govor tako kot vsa dejanja nasilja »uporaba moči, da bi si podredili druge« (Leskošek 2005: 92).

Razmerja moči pa se v prevladujočem diskurzu ne kažejo vedno kot eksplicitno sovražna, ampak dobijo forme evfemizmov in objektivnih resnic. Nasilnost besed tako ne izhaja iz njihovega danega pomena, temveč iz konteksta, zgodovine pomenov in pozicij moči, ki jih slednje reproducirajo (Butler 1997). Tak govor reproducira neenakovredne družbene odnose in tako posledično ustvarja nasilje. V tem primeru govorimo o diskriminaciji, ki jo Vezjak (2015: 55) razume kot »privzeto prepričanje in ravnanje v skladu s sprejetimi vrednostnimi opredelitvami, zaradi katerih posameznik ali skupina ljudi ravna tako, da drugega posameznika ali skupino obravnava kot različno in ji pri tem povzroča psihološko, materialno, fizično ali kakšno drugo škodo.«

Prav tako je pri diskriminaciji zelo tanka meja med ironijo in humorjem na eni strani in nasilnostjo v komuniciranju na drugi. Attardo besedilo opredeli kot humorno, če je njegov perlokucijski učinek, da ga naslovnik dojame in interpretira kot humorno. Tudi moč ironije je v tem, da je čustvena dinamika sprejemljiva za oba, tvorca in naslovnika, smisel izrečenega se ne spremeni. Prav to humor in ironijo bistveno razlikuje od nasilja v govoru. Ko govorimo o nasilnosti v komuniciranju, je namreč

tvorčev pričakovan in želen perlokucijski učinek, da naslovnik besedilo dojame in interpretira kot dejanje napada nanj ali njegovo skupino. Pri dejanjih napada ali dejanjih izvajanja nasilja je možno celo, da tvorec te namere nima in da jo prepozna ter občuti le naslovnik (Attardo 2001: 33, 111). S tem pa je porušeno sodelovalno načelo in eksplicitno kršeno vljudnostno načelo, saj tvorec praviloma hote ne ohranja niti svoje niti naslovnikove javne pozitivne (samo)podobe oz. integritete.

Zaradi zgoraj navedenih razlogov se pri raziskavi odmikamo od pravne definicije sovražnega govora in se osredotočamo na preučevanje komunikacije, ki proizvaja vzorce družbene dominacije v javnem govoru. Dosedanje analize so pokazale, da so sredstva govorčevega pozicioniranja v različnih debatah tudi izrazi moči ali intenzitete jezika in da je torej verbalno nasilje povezano tudi z modifikacijo moči ali intenzitete jezika (Greenberg 1976). Tako lahko previsoka stopnja intenzitete jezika deluje agresivno v odnosu do sogovorca, po drugi strani pa obstajajo nenasilni komunikacijski vzorci, ki omogočajo relativizacijo nekaterih argumentov in puščajo prostor naslovniku, da se odzove.

Osnovno definicijo intenzitete jezika je ameriški jezikoslovec John Waite Bowers podal že leta 1963, in sicer mu je pomenila zmožnost jezika, da zaznamuje stopnjo, po kateri se tvorčev odnos do zunajjezikovne dejanskosti razlikuje od nevtralnega odnosa. Gre za kompleksen jezikovni pojav, ki ga je treba opazovati na vseh jezikovnih ravneh od fonologije, morfologije, sintakse do semantike in pragmatike, ki vključuje tudi celotno jezikovno zvrstnost (Mikolič 2005, 2007, 2018).

3 Vir in metoda

V analizi smo uporabili štiri vire, in sicer besedila treh različnih besedilnih vrst, ustnih in pisnih, v okviru diskurza tradicionalnih in novih medijev: dve kolumni, ena v blogu *Fokuspokus.si*, druga v tiskanem dnevniku *Večer*, posneta izjava, objavljena na YouTubu, in pogovorna oddaja TV Slovenija. Vsa besedila obravnavajo aktualne družbene politike, in sicer se kolumna Vesne V. Godine (V1) posveča stanju družbe, ki tolerira pomanjkanje empatije, kolumna Marka Crnkoviča (V2) primerja tradicionalne in nove medije prav z vidika nasilne komunikacije, izjava Andreja Šiška (V3) se nanaša na migrante in azilni dom, v pogovorni TV-oddaji *Tarča* (V4) pa so razpravljali o reformah in sprejetju proračuna sedanje Šarčeve vlade.

V raziskavo smo zajeli tiste besedilne zvrsti, v katerih je več možnosti pojavljanja nasilne komunikacije, ne nujno tudi primerov, ki bi bili s kazenskopravnega vidika prepoznani kot primeri sovražnega govora. So pa med pisci in govorci tudi avtorji, ki so v javnosti poznani po svoji polemičnosti.

Temeljna metoda je analiza diskurza, ki temelji na jezikovni analizi primera. Ta ostaja le analiza štirih obravnavanih primerov medijskega diskurza in (še) ne gre za posplošitev. Pri tvorbi bolj ali manj nasilnih komunikacijskih dejanj tvorec razpolaga z vsemi jezikovnimi fenomeni in pojavi, ki spremljajo jezikovno komunikacijo (multimodalnost), zato smo prvine nasilne komunikacije izpostavili s pomočjo analize na vseh jezikovnih ravneh, na ravni neverbalne komunikacije in diskurzivni ravni, kjer se odraža perlokucijski učinek vseh uporabljenih jezikovnih sredstev.

4 Analiza

4.1 Leksikalna raven

Za opravljanje dejanj, ki jih lahko razumemo kot nasilna, ima tvorec na leksikalni ravni na voljo vse besede, ne le tiste, ki jih SSKJ označi s kvalifikatorji slabšalno, vulgarno ali nizko, kakršni so v analiziranih besedilih *svojat*, *(popolnoma) neizobražena drhal*, *plačanci*, *bedastoče*, *tendenciozno novinarstvo*, *gnila, degenerirana in pijana bruseljska birokracija* kot reference za naslovnika, kateremu tvorec pripiše stereotipno lastnost, ki je v teh primerih lahko del predsodkovnega mišljenja. Na stereotipno posplošitev kaže tudi uporaba skupnih edninskih samostalnikov *svojat*, *drhal*, *novinarstvo*, *birokracija* v pomenu množice naslovnikov oz. skupine.

Tvorec pa lahko stereotipno lastnost, zaradi katere čuti nenaklonjenost do naslovnika, izpostavi tudi z leksemi, ki v izhodišču nezaznamovano poimenujejo vršilca dejanja ali nosilca lastnosti, npr. *lažnivec*, *goljuf*, *politik*, *novinar*, *mladi zdravnik*, *migrant*, *invalid*, *izsiljevanje*. V besedilu pa s temi leksikalnimi enotami tvorec referira na konkretnega naslovnika ali ga nagovarja skladno z lastnim (čustvenim) odnosom do njega in mu tako pripiše lastnosti, ki ga degradirajo: »Pa vi, novinarji, ste problem. Ki se obnašate tak, kot se obnašate. Ker ste plačanci, delate za tuje interese« (V3); »A to ni edina neumnost, ki so jo izlegli mladi zdravniki« (V1). Z vidika intenzitete jezika sprva nevtralni leksemi pridobijo na moči in postanejo čustveno zaznamovani tudi v kombinaciji z drugimi ekspresivnimi besedami, kot so v zgornjih primerih *plačanci*, *neumnost*, *so izlegli*, in s stavčnim poudarkom, ki je v prvem primeru posledica nagovora (*vi, novinarji*), v drugem pa je z vidika tematsko-rematske strukture sintagma *mladi zdravniki* postavljena v jedro povedi.[2]

Meja med ironijo, pokroviteljsko naklonjenostjo in nasilnim komunikacijskim dejanjem je pogosto tanka: »Res pametno! Vredno domnevno visoke inteligence mladih zdravnikov! […] Mladci so očitno sklenili […]« (V1); »Načeloma se na televiziji ne govori grdo. Niti preveč direktno. Televizija – vsaj nacionalna, vsaj v Sloveniji – je med zadnjimi utrdbami dostojnega, vljudnega javnega govora. To je treba spoštovati.« (V2). Težko bi trdili, da navedeni primeri to mejo prestopijo in da bi jih lahko dojeli ter interpretirali kot primere nasilnih komunikacijskih dejanj. Možno pa je, da člani skupine, ki predstavlja predmet (na)govora, sčasoma postanejo bolj občutljivi na nenehne pripombe o skupini, ki ji pripadajo, in začnejo tudi tak govor doživljati kot nasilen.

4.2 Slovnična raven

Tvorčeve misli in občutenja oz. čustva naj bi bila v medijskem govoru izražena kar se da jasno. Tako lahko opazimo preproste skladenjske strukture, npr. enostavčne povedi: »Oni se bojijo nas. Problem je v vladi«; »Vlada je problem. Kaj si ti? Kdo si ti?« (V3), vezalno priredje: »Novinarka si in delaš za to bando.« (V3) ali podredje z glavnim stavkom in enim odvisnikom: »Mi smo tukaj zato, da zadeve spremenimo.« (V4). V takšnih povedih so pogosto izražene gole trditve, brez stopnjevanja intenzitete navzgor ali

2 Tu se leksikalna sredstva prepletajo s skladenjskimi postopki.

navzdol, torej brez jačiteljev ali šibiteljev. A prav gole trditve imajo z vidika intenzitete jezika lahko največjo moč, saj kažejo, da ne potrebujejo dodatnega jačanja pomena oz. učinka. Če je trditev argumentirana, je taka moč upravičena. Drugače pa je, ko je takšna oblika uporabljena samo zaradi večjega perlokucijskega učinka, argumentacija pa ne temelji na dejstvih ali logični dedukciji; tedaj lahko deluje nasilno v odnosu do naslovnika.

Vsekakor pa v besedilih tvorci želijo pogosto utemeljiti svoje stališče, mnenje ali razloge za odklonilen odnos do drugih, zato so prisotne skladenjske zgradbe, ki izražajo tovrstna vzročno-posledična ali pogojna razmerja (»Ja, mahal vam bom, ker vam lahko.« (V3); »V kolikor se je to zgodilo, je zaskrbljujoče« (V4)). Z utemeljevanjem, in sicer čustveno-prepričevalnim, tvorec vsaj navidezno ohranja svojo integriteto in integriteto skupine, ki ji pripada. To se kaže tudi v vezniških oz. konektorskih sredstvih. Z veznikom *in* našteva dejavnike in dejstva, ki podkrepijo tezo, z vezniki *saj*, *ker*, *da* in *zato* na osnovi navedenih dejavnikov izpelje svoje sklepe ter tako prikazuje pravilnost in upravičenost svojega razmišljanja. Intenziteta in s tem učinek sta še večja, če je prisotno mnogovezje: »In, gospodje, to vojno bote vi nardili in vi bote krivi in vi bote nosli posledice za njo.« (V3)

Pogostost in prisotnost večstavčnih in zapletenih povedi je deloma odvisna od prenosnika, bodisi ko gre za vrinjene stavke z diskurznimi označevalci ali nedokončane stavčne vzorce, ki so značilni za govorjena besedila, bodisi da gre za kompleksnejšo argumentacijo in s tem tudi za zapletenejšo skladenjsko strukturo v pisnem besedilu. Takšni stavčni vzorci pa so lahko tudi sredstvo načrtnega višanja ali nižanja intenzitete jezika oz. perlokucijskega učinka sporočila tako v ustnih kot pisnih besedilih. Tako tvorec lahko učinek svojega sporočila stopnjuje z nedokončanimi skladenjskimi strukturami, kot so zamolk: »Glej, buu, buuu« (pred obrazom soudeleženca govorec nenehno maha z rokami) (V3)[3] in z elipso: »Zadnja sled moralnosti je odstranjena. Profesionalne etike pa tudi.« (V1). Kot skladenjske modifikacije besedilnega vezanja, ki imajo vlogo jačiteljev, lahko razumemo tudi naštevanje, ponavljanje istih besed oz. besednih zvez, paralelizme: »ni naredila nobenega napredka na področju pokojnin, nobenega napredka na področju zdravstva in nobenega napredka na področju dolgotrajne oskrbe« (V4); »enakega mnenja je tudi Evropski svet, enakega mnenja je tudi Fiskalni svet« (V4); »Mešajo ljudi, načrtno ustvarjajo multikulturno društvo, načrtno ustvarjajo kaos, brezoblično družbo, brez narodne zavednosti, brez da sploh ne vejo ti ludje, od kod so, kaj so« (V3) in izpostavljene stavčne člene ali navidezno samostojne stavke in pastavke: »To nas ne sme čuditi. Iz več razlogov. Prvič, imajo se po kom zgledovati. Po Fidesu, seveda.« (V1)

4.3 Izrazna raven in raven neverbalnih sredstev

Ob upoštevanju multimodalnosti pri tvorjenju ustnih in pisnih besedil lahko izrazno raven in raven nejezikovnih sredstev povežemo. Upravičenost te odločitve potrjujeta obe govorjeni besedili, saj govorci povišan ton glasu in s tem specifično intonacijo

3 To je hkrati tudi primer neverbalnih sredstev, ki soustvarjajo želeni učinek ubesedenega.

pri lastnem govoru ali govoru sogovornikov pogosto pospremijo z neverbalno komunikacijo.

Tako Andrej Šiško svojo izjavo: »Pri nas v Mariboru nobenga več ne bo, nobenga več ne bomo sem sprejeli. Še ti, ki so tu, bodo od tukaj šli. To vam naj bo jasno.« (V3) izgovarja z jasnim, čistim glasom, s pogledom, usmerjenim naravnost v kamero ter odločnim, neomajnim izrazom na obrazu, za dodatno podkrepitev izjave pa še žuga z iztegnjenim kazalcem desne roke.

Nasprotno v oddaji *Tarča* izjave predstavnikov vladnih strank, ki večinoma poskušajo dokaj umirjeno argumentirati svoje odgovore glede vladnih reform in sprejetja proračuna, pogosto spremljajo ironični in/ali pokroviteljski nasmehi predstavnikov opozicije. Pri tem prednjači Zmago Jelinčič, ki se tudi izraža najglasneje in z največ jačitelji na vseh ravneh, pri njem lahko iščemo tudi prvine sovražnega govora, o čemer lahko razpravljamo na diskurzivni ravni, ko opazujemo posameznikov diskurz v celoti.

4.4 Diskurzivna raven

Šele ko vsa jezikovna in nejezikovna sredstva opazujemo na diskurzivni ravni, lahko natančneje ugotavljamo tako namen kot učinek govornega dejanja in s tem tudi funkcijo posameznih jezikovnih sredstev. Tako lahko tudi jačitelji ali šibitelji jezikovnih sredstev na posameznih ravneh jezika vplivajo na intenziteto celotne izjave/diskurza.

Tako nekateri jačitelji na leksikalni in slovnični ravni, kot npr.: presežnik *To je najhujši zločin proti človeštvu.* (V3), celostni zaimek *vsi vemo* (V4), *ne sprejema nikakršne politične odgovornosti* (V4), pomenski prenos s slabšalnim pomenom *dno slovenskih javnih naročil* (V4), pomenijo večjo intenziteto celotne izjave v smeri, da posplošujejo in utrjujejo negativno podobo neke skupine ali posameznika. Prav tako prinašajo večjo intenziteto nekateri diskurzivni označevalci z modalnim glagolom *morati*: *moram reči* (V4), *to moram povedati* (V4).

Nasprotno jezikovna sredstva, kot so: glagoli mišljenja, glagolski izrazi, prislovi in prislovni izrazi *mislim, da* […], *imamo včasih občutek*, *po mojem*, členki *vlada bo verjetno stavila na* […], *mogoče ni trenutno priljubljeno*, nedoločni zaimek *imamo nek akcijski načrt* (V4), izražajo premišljenost in omejevanje posameznih argumentov ter tako tudi nižanje intenzitete celotnega sporočila, kar ima lahko na naslovnika tudi pozitiven učinek, saj mu dopušča ugovor in omogoča dialog.

Pomembno je ugotoviti, katera sredstva prevladujejo v diskurzu. Tako v spornih izjavah poslanca Jelinčiča v oddaji *Tarča* prevladujejo jačitelji:

> Jelinčič: »Dokler ne bomo postavili ene tri tipe pred zid pa jih počili, ne bo nič.«
>
> Žnidaršič: »Dobro, gospod Jelinčič, prosim, dajte retoriko…«
>
> Jelinčič: »Saj bi z dušilcem, z dušilcem, da ne bi motil.«
>
> Žnidaršič: »Gospod Jelinčič, prosim res, prosim vas, da pazite, kako govorite«.
>
> Jelinčič: »Kako? Eni streljajo, jaz samo govorim!«
>
> Žnidaršič: »Gospod Jelinčič!«

Jelinčič: »A ni to v redu?«

Žnidaršič: »Ja, opozorilo, da prosim …«

Jelinčič: »Ampak jaz bi jih počil, veste. Takoj bi bil red, v celi državi bi bil red, takoj!« (V4)

Njegova izjava želi biti sicer »le« ironična in provokativna, prav tako bi težko trdili, da gre za kaznivo dejanje po 135. členu Kazenskega zakonika – Grožnja, saj govorec nasilja ni konkretiziral in ni usmeril na nobeno konkretno osebo ali skupino, pa vendar gre z izbiro besedišča in jačanjem učinka ubesedenega za očitno promocijo nasilja in nasilni govor.

5 Sklep in smernice za razvijanje zmožnosti nenasilne komunikacije

Z analizo izbranih besedil smo prepoznali tako primere, ki ostajajo v sferi ironije ali zelo jasnega in včasih pokroviteljskega izražanja stališč, kot primere, v katerih lahko že iščemo znake sovražnega govora, pogosto pa se gibljemo v vmesnem prostoru med obema skrajnostma, to je v polju nasilne komunikacije.

Mladi bi morali razvijati zmožnosti tako za preprečevanje kot za prepoznavanje takšnih dejanj v različnih družbenih okoliščinah, še posebej v medijih, ki imajo prav na področju oblikovanja nasilnih oz. nenasilnih komunikacijskih praks velik družbeni vpliv.

Analiza zbranih primerov medijskega diskurza je pokazala, da tvorci besedil oz. odlomkov besedil, v katerih je moč zaznati jezikovne in pragmatične značilnosti nasilnih komunikacijskih vzorcev, hote stopnjujejo moč ubesedenega. Tako zlorabljajo moč jezika, da ustvarja realnost, in sicer realnost kot ustreza družbeno dominantni skupini ali posamezniku oz. tistim, ki bi taki želeli postati. Zato je treba vzgajati in izobraževati na način, da bo vsakomur jasna odgovornost za ubesedeno. Diskriminatorna dejanja ali ukrepi namreč niso nikoli dopustni ali sprejemljivi, četudi so morda povzročeni nehote in nenamerno (Vezjak 2015: 62) prav zaradi perlokucijskega učinka, ki ga ima tako dejanje na posameznika kot pripadnika neke družbene skupine. Takšna diskriminatorna govorna dejanja namreč spodbujajo posploševanje in s tem ohranjajo odvečne stereotipe in predsodke.

Tako je zelo pomembno, da v okvir jezikovne didaktike vključimo analizo različnih načinov pozicioniranja, bodisi evidentnih, kot so žaljenje, zasmehovanje ipd., ali bolj prefinjenih praks uporabe »sofisticiranega« govora, ki lahko sogovorca prav tako postavljajo v podrejeni položaj, kot sta ironija in humor. Samo celovit pristop, tj. analiza na vseh jezikovnih in nejezikovnih ravneh, lahko pokaže na elemente, ki ločujejo nenasilni govor od nasilnega in celo sovražnega govora.

Viri

GODINA VUK, Vesna, 2016: Pohlepnim asocialnim pošastim nismo nič dolžni, oni so dolžni nam [= V1]. *Fokuspokus.si*. www.fokuspokus.si/article/1948?=pohlepnim-asocialnim-posastim-nismo-nic-dolzni-oni-so-dolzni-nam&fbclid=IwAR32ukqjV8bZ33N09NOwm81PUmnn844wsaOb6-4h8WFnTvR7st82xFtDylM (dostop 22. 4. 2019)

CRNKOVIČ, Marko, 2019: Nekoč je živela svojat v pismih bralcev. Danes pa na internetu živi drhal [= V2]. *Večer* 9. 5. 2019 (prvotno objavljeno na *Fokuspokus.si*). www.vecer.com/nekoc-je-zivela-svojat-v-pismih-bralcev-danes-pa-na-internetu-zivi-drhal-10005990 (dostop 10. 5. 2019)

Andrej Šiško – v Mariboru proti azilnem domu – Gibanje Zedinjena Slovenija – 13. 10. 2016 [= V3]. www.youtube.com/watch?v=XXNAJRUKv3Q&feature=share&fbclid=IwAR01exny24FGWBy ggZw 1eb1SSJlBpt0IHY6t8n0PNJVGqJvP_dHOsYaawlE (dostop 1. 3. 2019)

KOGOVŠEK, Boštjan (ur.): *Tarča: O reformah in proračunu* [= V4]. Televizija Slovenija 7. 3. 2019. https://4d.rtvslo.si/arhiv/tarca/174600357 (dostop 10. 3. 2019)

Literatura

ATTARDO, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

BOWERS, John Waite, 1963: Language intensity, social introversion, and attitude change. *Speech Monographs* 30. 345–352.

BUTLER, Judith, 1997: *Excitable Speech. A Politics Of The Performative.* New York, London: Routledge.

GREENBERG, Bradley S., 1976: The effects of language intensity modifications on perceived verbal aggressiveness. *Communication Monographs* 43. 130–139.

JALUŠIČ, Vlasta, 2017: Ko gre jezik na dopust. Časopis za kritiko znanosti XLV/268. 21–43.

KLEMPERER, Viktor, 2014: *LTI. Lingua Tertii Imperii (Govorica Tretjega Reicha).* Ljubljana: Založba *cf.

LESKOŠEK, Vesna, 2005: Sovražni govor kot dejanje nasilja. Vesna Leskošek (ur.): *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem.* Ljubljana: Mirovni inštitut. 81–95.

MIKOLIČ, Vesna, 2005: Izrazi moči argumenta v znanstvenih besedilih. Marko Jesenšek, Jožica Čeh, Bernard Rajh (ur.): *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo. 278–291.

MIKOLIČ, Vesna, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* LV/1–2. 341–355.

MIKOLIČ, Vesna, 2018: TILKA Educational Model and Nonviolent Communication. *Croatian Journal of Education* XIX/2. 49–60.

MOTL, Andrej, BAJT, Veronika, 2016: *Sovražni govor v Republiki Sloveniji: Pregled stanja.* Ljubljana: Mirovni inštitut.

VEZJAK, Boris, 2015: Diskriminacija. Mitja Sardoč (ur.): *Osnovni pojmi in dileme državljanske vzgoje*, 2. del. Ljubljana: i2 (Zbirka Civitas). 55–68.

VEZJAK, Boris, 2017: Interpretacije 297. člena Kazenskega zakonika, opredelitev in pregonljivost sovražnega govora. Slavko Splichal (ur): *Zagovor javnosti: med svobodo izražanja in sovražnim govorom.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave Dissertationes 33). 78–89.

ENAKOST SPOLOV V SLOVENSKEM JAVNEM GOVORU

Mojca Šorli
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Ljubljana in
Filozofska fakulteta, Ljubljana
msorli@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.353-362

V prispevku obravnavam uporabo spolno občutljivega jezika z vidika slovenskega javnega govora in reprezentacij spola v njem. V tem kontekstu nimamo opraviti predvsem z jezikom kot sistemom, temveč z jezikom kot diskurzom. Enakost spolov v javnem govoru raziskujem preko implicitnih vrednotenj in jezikovnih izbir na primeru spolno zaznamovane rabe svojilne oblike ženskih priimkov.

javni diskurz, jezikovni sistem, spolne kategorije, spolna identiteta, ženski priimek

The article deals with the use of gender-sensitive language in Slovene public discourse and in relation to gender representations within it. I will argue that in this context we are dealing primarily not with language as a system, but with language as discourse. Gender equality in public discourse is explored through implicit evaluation and linguistic choices of gender-marked forms as implemented in the case of broad adjectival use of female surnames as possessives.

public discourse, language system, gender categories, gender identity, female surname

1 Uvod: jezik kot sredstvo vzpostavitve družbenih vlog in identitet

V jezikovni rabi ne gre samo ali predvsem za objektivna dejstva komunikacije – čeprav tudi to –, temveč v veliki meri za percepcijo, namene in učinke sporazumevanja. Ko govorimo o spolno občutljivi *rabi jezika*, se mnogo manj gibljemo po terenu jezikovnega sistema, struktur in leksikalne semantike kot po terenu sporazumevalnih procesov in njihovih učinkov oz. tega, čemur rečemo (javni) diskurz. Slednji zajema različne vrste govorov oz. diskurzov in omogoča pogled na jezikovno rabo z različnih perspektiv. V prispevku se osredotočam na uresničevanje javnega govora skozi prizmo spolno (ne)zaznamovanih reprezentacij v govorjenem in pisnem jeziku, ki odražajo družbeno-nazorska stališča govork in govorcev na dva načina: 1) kakšen jezik uporabljamo, ko govorimo o drugih, in 2) kako z jezikovnimi izbirami določamo sami sebe. Pri tem gre za izbire ne zgolj na področju leksike in skladnje, ampak tudi denimo v fonetiki in na ravni diskurzivnih vzorcev. Družbeno nevidnost žensk nesporno proizvaja tudi sistem konvencij, v katerem pišemo in govorimo. Ta nevidnost je še posebej moteča v (delovnih) okoljih, kjer so enakovredno ali večinsko zastopane ženske. Korpusnojezikoslovno raziskovanje ima v ta namen omejeno uporabnost, saj omogoča uvid v gola dejstva jezikovne rabe, ki jih je treba nato še

ustrezno interpretirati, zlasti ko gre za v jezik vpisana družbena razmerja. V nekaterih primerih se je zato bolj smiselno osredotočiti na analizo (zlasti normativnih) slovarjev in/ali na eksperimentalne študije, ki razkrivajo *percepcijo* govorcev in poslušalcev.

V nadaljevanju podrobneje analiziram primer rabe na videz (ideološko) nevtralnega jezika, ki v resnici potrjuje spolna nesorazmerja. Zlasti tiste dele jezika, v katere so še posebej vpisana družbena razmerja moči, med katere sodijo tudi spolne kategorije, uravnavajo njegovi uporabniki, ki s tem odražajo določene družbene strukture. Če obstaja zavedanje o jeziku kot sistemu konvencij, nam bo laže shajati z jezikovnimi spremembami, tako spontanimi kot načrtnimi in »predpisanimi« oz. izhajajočimi iz jezikovne intervencije.

2 Spolne kategorije in ospoljene identitete

Spolne kategorije zadevajo več ravni spolnih razmerij, različne jezikovne strukture (besedotvorne izpeljave, skladenjsko ujemanje, pronominalizacija itn.) in ospoljena sporočila, kamor sodijo denimo oblike naslavljanja, idiomatski izrazi in rekla ter »ženski/moški diskurz«. Spoli so (lahko) torej določeni slovnično (*težava*, *problem*, *drevo*), leksikalno-semantično (*sestra*, *brat*, *deček*), referencialno (*deklica* za vse), družbeno (npr. v angl. *lawyer*, *secretary*, *nurse* itn.) (Hellinger, Bussman 2001: 2) oz. v prepletu vsega naštetega. Nekoliko drugačen je v slovenistiki prevladujoči pristop, ki govor o spolu večinoma deli na slovnični in biološki (npr. Marvin 2017; Vidovič Muha 2019). Pojavlja se tudi kategorija *referenčni spol* (npr. Žele 2019; Jakop 2019), vendar v pomenu ʻnaravni spolʼ – za razliko od pojma *referencialni spol*, ki ga tu razumem dinamično, kot referencialno razmerje, ki jezikovne izraze povezuje z zunajjezikovno realnostjo, in ne kot biološko oz. fiziološko stanje nanosnika. Sistematičnih raziskav spolno neobčutljivega (in seksističnega) jezika za slovenščino je malo, delno je bil raziskan diskurz osrednjega slovarja slovenskega knjižnega jezika SSKJ, npr. v Gorjanc 2017. Področje, kjer bi lahko raziskovali takšno rabo in z njo povezano vrednotenje, je denimo to, kako se (leksikalno-semantična) spolna nezaznamovanost samostalnikov, npr. *oseba*, *človek*, *stranka*, *žrtev* itn. odraža pri tvorjenju javnega diskurza, tudi slovarskega. Tako iz definicij kot zgledov SSKJ namreč izhaja, da je *oseba* kljub vsemu pogosteje moški. Konstrukcija spolno specifičnega poteka sicer v veliki meri preko metafor, ki opisujejo moške in ženske kot objekte, vendar teh tu ne obravnavamo. Takšne rabe še posebej odražajo odnos družbe do spolnih vlog, pri tem pa je odločilna njihova ideološka podlaga. Ob spoznanjih nekaterih raziskav za tuje jezike (gl. npr. Hellinger, Bussman 2001) je mogoče skleniti, da so konotacije izrazov, ki označujejo ženske, precej bolj sistematično slabšalne od tistih za moške oz. generičnih. Pomemben vir podatkov o spolno (ne)družljivi rabi so prakse naslavljanja. Za angleščino je med najbolj (korpusno) raziskovanimi uporaba nagovornih oblik *Mrs*, *Ms* in *Miss*, ki jim ustrezata slovenski *ga.* (gospa) in *gdč.* (gospodična).

2.1 Generičnost moškega spola

Oblike v jeziku ne nosijo pomena same po sebi, ampak so zgolj *(pomenski) potencial* (npr. Halliday 1978) – oblikam pomen pripisujemo govorci. Oblike *študentka*,

doktorica, *dekanja* itn. se ne pojavijo tako pozno zato, ker jezikovni sistem ne bi vseskozi omogočal tvorbe takšnih oblik, temveč ker so tako določale družbene razmere, ki so ženskam dovoljevale študij in napredovanje na položaje moči mnogo kasneje kot moškim. Jezikovni sistem se torej realizira šele v rabi, s konkretno izbiro govorca/pisca – še zlasti to velja za *vrednotenje*, ki je po nekaterih teorijah (npr. Bahtinovi, gl. Vološinov 1973: 70) vedno in neizogibno prisotno v jeziku. Odgovor na vprašanje, zakaj dobijo posamezne ženske oblike negativno konotacijo, je treba torej iskati zunaj jezikovnega sistema. Slabšalnost fr. ženske oblike *ecrivaine* ali angl. *poetess* je povezana s tem, kako jezik uporabljamo v danih vrednotnih razmerjih družbe. Enako velja za ženske oblike za nazive, vloge in podobno. Slovenščina sicer sodi med jezike, ki imajo manj možnosti, da se izognejo izražanju spola (manj lahko npr. uporablja nedoločniške strukture, gerundij, brezosebne glagolske oblike, trpnik itn.). A tako v teh jezikih kot tistih, ki omogočajo zakrivanje oz. neizražanje spola (v skladenjsko manj spolno zaznamovanih), lahko prepoznamo dilemo pri izbiri med »feminizacijo« samostalnikov za osebe na eni in »nevtralizacijo« na drugi strani, saj prva izbira izraze, ki naredijo ženske vidnejše, a jim obenem pogosto pripiše slabšalno konotacijo, druga pa izraze, ki med spoloma ne ločujejo in – ob privzeti moški obliki kot normi – delajo ženske nevidne. To dejstvo ne pomeni, da so prizadevanja za enakopravnejši jezik nesmiselna ali celo vnaprej izgubljena, temveč zgolj to, da uveljavljanje spolno specifičnih oblik na ravni leksikalne izbire ne zadostuje. Nove izbire namreč hitro postanejo prizorišče novih asimetrij, ki so pogojene z družbenimi asimetrijami moči. Ključno za legitimno debato o spolno občutljivi rabi jezika je zato, da razumemo, da je vsaka izbira v osnovi nenevtralna:

> Mnogi Novozelandci se danes zavedajo, da uporaba oblik *Mrs*[1] ali *chairman*[2] kot generičnih odraža ideološko pozicijo prav tako jasno, kot izbira oblik *Ms*[3] ali *chairperson*[4] (Holmes 2001: 118, prev. M. Š.).

2.2 Primeri rabe spolno specifičnih oblik v slovenščini: svojilna oblika priimka ženske

V nadaljevanju se na tem mestu zaradi omejitev prostora osredotočam na korpusno analizo zgolj enega primera spolno neobčutljive jezikovne rabe: svojilno obliko priimkov žensk s končnicama *-ova*, *-eva*. Ženske oblike priimka so denimo v *Slovenskem pravopisu* (2001: § 996–1000) obravnavane kot »posebnost«, ki je posledica dejstva, da so priimki »načeloma moškega spola: *Prešeren*, *Detela*, *Potrata*, *Noč*, *Milost*, *Zdravje*« (SP 2001: § 996). Ko se nanašajo na ženske, je kot ena od (treh) možnosti navedena uporaba posamostaljene oblike svojilnega pridevnika, npr. *(Zofka) Kvedrova*, *(Zofke) Kvedrove*, ki je označena z »neuradno«. Dodatnih pojasnil ali usmeritev glede rabe ni. Druga možnost je navedba ženskega imena in priimka v osnovni obliki, tretja, namreč da priimku dodamo samostalniško obrazilo ženskega

1 Slo. *ga*. za poročene ženske (op. avt.).
2 Slo. *predsednik*, s sestavino *moški* (op. avt.).
3 Status *poročena/neporočena* neopredeljen (op. avt.).
4 Slo. *predsednik*, spolno nezaznamovano s sestavino *oseba* (op. avt.).

spola (*Kocmur – Kocmurka*), pa ima oznako neknjižno oz. pokrajinsko. Glede na premise spolno občutljive rabe jezika je sicer splošno razširjeno »svojinjenje« lastnoimenske oblike sporno, saj besedotvorna izpeljanost svojilne oblike priimka implicitno označuje kot sekundarne tudi ženske referente. Izbrano kategorijo obravnavam z različnih jezikovnih ravni: morfološke, skladenjske, leksikalne in diskurzivne.

2.2.1 Metodologija

Pogostost rabe posameznih oblik ter povzetke kolokacij povzemam po orodju NoSketchEngine[5] na korpusu Gigafida 2.0 (referencialno) z 1.475.404.460 besedami. Korpus zajema spletna besedila za obdobje 1990–2018. Poleg osnovnih statističnih podatkov navajam tudi najpogostejše kolokacije izbranih lem. Te so določene po privzeti bližini –5 in +5 od jedra, z minimalno pogostnostjo 5, kolokacijska trdnost pa je izračunana po statističnih funkcijah MI(3) in logDice. Spremljanje absolutnih vrednosti, npr. števila vseh zadetkov za posamezno obliko, je v našem primeru manj relevantno, saj nanje vplivajo mnogi zunajjezikovni dejavniki, med drugim čas zajema besedil. Ključno je zato ugotavljanje medsebojnih razmerij na podlagi relativnih vrednosti.

2.2.2 Primer: *Mayeva* vs. *(Theresa) May, Merklova* vs. *(Angela) Merkel*, *Bratuškova* vs. *(Alenka) Bratušek*

Če predpostavimo, da je raba svojilne oblike priimka utemeljena s tem, ko nakazuje (referencialni) spol, kjer ta sicer ne bi bil razviden iz konteksta oz. ker izhodiščna oblika (ženskega) priimka ni sklonljiva, je mogoče najprej zaključiti, da so od šestih različnih možnosti, ki so predstavljene v razpredelnici, oblike v stolpcih 3 in 6 po nepotrebnem dodatno spolno zaznamovane. Možnosti v stolpcih 2, 4 in 5 so korektne, rešitev v stolpcu 1 pa je posebej vprašljiva tako zaradi oblike kot tudi, ker je (druga) najpogostejša.

Oblika / **Lema**	**1 Priimek v svojilni obliki**		**2 Ime in priimek**		**3 Ime in priimek v svojilni obliki**		**4 Naziv in priimek**		**5 Naziv, ime in priimek**		**6 Naziv in priimek v svojilni obliki**	
Theresa May	*Mayeva*	**3024**	*Theresa May*	922	*Theresa Mayeva*	2	*premierka May*	19	*premierka Theresa May*	**2354**	*premierka Mayeva*	56
Angela Merkel	*Merklova*	**15916**	*Angela Merkel*	3643	*Angela Merklova*	26	*kanclerka Merkel*	57	*kanclerka Angela Merkel*	**12227**	*kanclerka Merklova*	344
Alenka Bratušek	*Bratuškova*	**13691**	*Alenka Bratušek*	**18930**	*Alenka Bratuškova*	17	*premierka Bratušek*	81	*premierka Alenka Bratušek*	490	*premierka Bratuškova*	315

Tabela 1: Prikaz absolutne pogostosti posameznih različic v korpusu Gigafida 2.0.

Po pričakovanjih nastopa svojilna oblika priimka na *-eva*, *-ova* v svojem besedilnem okolju tipično brez imena v prepoziciji. Razmerje med oblikami *premierka Mayeva* in *Mayeva* je 1 : 117,5, pri *kanclerka Merklova* in *Merklova* 1 : 46,2 ter pri

5 www.clarin.si/noske/index.html (dostop 13. 5. 2019).

premierka Bratuškova in *Bratuškova* 1 : 43,5. Sicer pa so razmerja med tremi lastnimi imeni glede na različne parametre zelo podobna, kar kaže na relativno ustaljene vzorce izbir pri slovenskih govorkah in govorcih. Pregled oblik pokaže, da svojilna oblika priimka *Mayeva*, *Merklova* (1) prevlada nad imenom in priimkom (2), razmerje med oblikama *Bratuškova* in *Alenka Bratušek* pa je obrnjeno, saj je tu pogostejša raba (2) kot (1). Ta ugotovitev omogoča nadaljnje kvalitativne analize, ki bi, sklepamo, pokazale na večplastnost dejavnikov, ki vplivajo na prevlado posamezne možnosti. Statistično zanimivo je morda tudi dejstvo, da se lema *Angela Merkel* skoraj v celoti realizira v kolokaciji s *kanclerka* (1,3 : 1), podobno velja za *Theresa May* (1,4 : 1), medtem ko je *Alenka Bratušek* v večjem razkoraku z obliko, ki vsebuje naziv (4,2 : 1). Lahko bi predpostavili, da je to zato, ker se je v slovenskih medijih o njej pisalo več v času in okoliščinah, ko še ni zavzela najvišje funkcije, obenem pa je mogoča tudi hipoteza, da je šlo v zapisih laže izpod peresa *kanclerka A. Merkel* in *premierka T. May* kot *premierka/ministrska predsednica A. Bratušek*. Žal rabe tako tega detajla kot drugih ni mogoče analizirati po spolu, saj je večina (spletnih) besedil v analiziranem korpusu pripisanih anonimnemu avtorju. Primerjava svojilnih oblik kaže opazno večji razkorak med rabo teh v besedni zvezi z navedbo funkcije in brez nje, denimo pri *premierka Bratuškova* in *Bratuškova* je razmerje 1 : 44,5, pri *premierka Mayeva* in *Mayeva* 1 : 55 ter pri *premierka Merklova* in *Merklova* 1 : 47,2. To potrjuje, da se svojilna oblika priimka tipično realizira v osami, torej brez predhodne navedbe funkcije, kar posredno krepi predpostavko, da naj bi se ta uporabljala zgolj ali predvsem v primerih, ko (referencialni) spol ni ustrezno razviden iz konteksta. Če namreč navedemo tudi *kanclerka*, smo spol že izpostavili, zato lahko povsem naravno in sporočilno zadostno sledi le še *Merkel*. Iz tega izhaja, da je tovrstna raba že slovnično, še bolj pa diskurzivno po sebi neutemeljena. Z vidika spolno občutljivega jezika legitimna oz. politično korektna možnost *premierka Bratušek* ali *kanclerka Merkel* (4) se sicer pojavlja, vendar v nobenem od raziskanih primerov ni opazno prisotna, kaj šele dominantna. Nasprotno, v vseh primerih je to malo uporabljana možnost. Razmerja so naslednja: *premierka May* in *premierka Mayeva* 1 : 2,9, *kanclerka Merkel* in *kanclerka Merklova* 1 : 6,3 ter *premierka Bratušek* in *premierka Bratuškova* 1 : 3,8. Manj od te se uporablja le še kombinacija imena in priimka v svojilni obliki (3); tudi tu gre za močne korelacije med tremi izbranimi primeri, kar kažejo relativni deleži v razmerju do vseh oblik skupaj: *Theresa Mayeva* 0,6 %, *Angela Merklova* 0,7 %, *Alenka Bratuškova* 1,7 %. Stanje je pričakovano, saj kaže ta različica največjo stopnjo (redundantne) spolne zaznamovanosti. V spodnji tabeli kljub temu, da ne gre za nejasnost ali dvoumnost, saj je iz sobesedila večinoma dobro razvidno, za kateri spol gre pri nosilcu priimka, ovrednotimo pojavitve v korpusu bodisi kot 1) neupravičene, 2) nenujne ali 3) upravičene. Videti je, da se skušamo v diskurzu z uporabo svojilne oblike izogniti ponavljanju imena in priimka, pri čemer deluje navedba zgolj izvorne oblike ženskega priimka »nestandardno«, na kar sicer implicitno navaja tudi SP 2001 (gl. zgoraj). Ali gre torej zgolj za slovnično oz. besedotvorno ali morda predvsem diskurzivno-pragmatično vprašanje? Pretvorbo priimka na videz narekuje skladenjski

formalizem, še zlasti v neosebkovih pozicijah priimka, saj je možno le pregibanje priimka kot oblike moškega spola (*Kovač*, *Šegula*, *Omerza*, *Praprotnik*),[6] razen izjemoma, ko je ob priimku še ime, npr. *slike Ivane Kobilca/Kobilce*. Ne glede na to bi lahko trdili, da za izražanje (referencialnega) spola bližina ženske oblike, npr. deležnika, vsaj z diskurzivno-pragmatičnega stališča povsem zadostuje tudi, ko je osebek izražen le s priimkom, ki se nanaša na žensko. Kot nenujne sem zato opredelila vse rabe z deležnikom, pa tudi s priimkom v imenovalniku, kot upravičene samo izjemoma pri rabi v orodniku. Med neupravičene rabe sem štela tiste z večkratnim zaznamovanjem spola.

Oblika **Lema**	**Priimek v svojilni obliki**	upravičeno	neupravičeno	nenujno
Theresa May	*Mayeva*	**0**	3	97
Angela Merkel	*Merklova*	**0**	3	97
Alenka Bratušek	*Bratuškova*	**2**	14	84

Tabela 2: Prikaz absolutne pogostosti (ne)upravičene rabe svojilne oblike v korpusu Gigafida 2.0 na vzorcu 100 zadetkov.

Kot primera navajam dva prototipična konteksta, v katerih bi svojilno obliko priimka zlahka nadomestili z osnovno obliko priimka *May/Bratušek* ali s ponovljenim imenom in priimkom:

> Potem ko so konservativci Therese May na predčasnih volitvah izgubili večino v parlamentu, jo je vodja laburistov Jeremy Corbyn pozval k odstopu. **Mayeva** mu odgovarja, da država potrebuje stabilnost.

> Slovenska premierka je ob prisotnosti italijanskega premierja Enrica Lette podjetjem iz naše zahodne sosede predstavila možnosti za vlaganja v Sloveniji. »Verjamem, da je možnosti za krepitev sodelovanja še veliko in da imajo naši, že do zdaj zelo dobri odnosi, tudi v prihodnje velik potencial,« je poudarila **Bratuškova**.

V kontekstu razprav o enakosti spolov projicira morfološka sekundarnost, tj. izpeljanost ženskih svojilnih oblik priimkov iz moških oblik, splošno sekundarnost ženskih nanosnikov. *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika* Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (2018: 14) zato pravijo takole: »Kadar ženske poimenujemo s priimkom brez imena, priimke žensk uporabljamo v uradni obliki in jih ne spreminjamo v svojilno obliko. V svojilni obliki uporabljamo le priimke, ki so v taki obliki v izvornem jeziku: *visoka predstavnica Mogherini* √, *visoka predstavnica Mogherinijeva* x.« Problematizirana slovnična razmerja se odražajo tudi v kontekstu računalniške obdelave in avtomatskega procesiranja naravnega jezika, zlasti pri označevanju korpusa, natančneje pri njegovi lematizaciji, kjer vsaki obliki pripišemo ustrezno lemo. Tako je denimo v uporabljenem korpusu obliki *Mayeva* pripisana namišljena moška lema *Mayev*, obliki *Merklova* lema *Merklov* in obliki *Bratuškova* lema *Bratuškov*.

6 Oz. se sklanja z neglasovnimi končnicami (SP 2001: § 863).

Analiza kolokacij za *Mayeva* (Prikaz 1) je pokazala, da svojilna oblika priimka tipično nastopa z drugimi priimki, denimo v prirednih skladenjskih kombinacijah z moškimi priimki, kot v *Macron in Mayeva*, *Mayeva in Corbyn*, *Mayeva ... z Junckerjem*, pa tudi neosebnimi lastnimi imeni, npr. *Downing Street*. Lahko bi torej sklepali, da je govorčeva/piščeva motivacija za uporabo svojilne oblike v osami zlasti tam, kjer se v neposredni bližini pojavi moška oblika priimka. Poleg *brexita* izstopajo med najtrdnejšimi kolokacijami še glagoli rekanja oz. glagoli, ki predstavljajo tipične vsebine, tj. verbalna sporočila politikov in političark kot ključnih subjektov javnega govora.

	Cooccurrence count	Candidate count	T-score	MI	logDice
P | N brexitu	71	6,771	8.425	12.933	7.982
P | N brexita	48	4,255	6.927	13.038	7.878
P | N brexit	46	4,745	6.781	12.820	7.715
P | N Premierka	35	3,233	5.915	12.979	7.662
P | N Davisu	13	305	3.605	14.956	7.283
P | N Corbyn	14	920	3.741	13.470	7.097
P | N Downing	18	2,078	4.241	12.657	7.031
P | N DUP	12	611	3.463	13.838	7.015
P | N premierka	55	12,026	7.414	11.736	6.962
P | N Junckerjem	16	1,802	3.999	12.693	6.953
P | N Mayeva	18	2,429	4.241	12.432	6.923
P | N Macron	31	6,850	5.566	11.720	6.774
P | N predčasne	45	13,655	6.705	11.263	6.518
P | N EU-jem	11	1,895	3.315	12.080	6.381
P | N Tajanijevih	6	22	2.449	17.634	6.325
P | N sklicala	16	4,556	3.998	11.355	6.229
P | N BBC-ja	11	2,558	3.315	11.647	6.175
P | N Macronu	7	745	2.645	12.774	6.175
P | N Alternativa	11	2,868	3.315	11.482	6.088
P | N obljubila	36	15,262	5.996	10.780	6.059

Prikaz 1: Kolokacije –5 in +5 od jedra *Mayeva*.

Razširjene kolokacije za *Theresa May* so: *(britanska/konservativna) premierka Theresa May*, *notranja ministrica Theresa May*, *ministrska predsednica Theresa May*, najpogostejša osebna lastna imena, s katerimi je v družbi, pa so *Corbyn*, *(Emmanuel) Macron* in *(Andrea) Leadsom*. Tudi pri kolokacijah za *Merklova* in *Angela Merkel* opazimo podoben trend, namreč relativno visoko število imenskih kolokatorjev, npr. *Hollande*, *Macron*, *CDU*, *Seehofer*, *Sarkozy* itn., ter glagole rekanja. Poleg tega so najpogostejše razširjene kolokacije, v katerih se pojavlja s samostalniki, ki nakazujejo politično funkcijo, torej *(nemška) kanclerka* in njena stranka (*CDU*).

	Cooccurrence count	Candidate count	T-score	MI	logDice
P | N Hollande	409	9,343	20.221	12.900	9.408
P | N kanclerka	389	12,497	19.719	12.408	9.122
P | N Macron	168	6,850	12.958	12.064	8.320
P | N Kanclerka	107	1,062	10.343	14.102	8.260
P | N CDU	123	9,253	11.085	11.180	7.681
P | N pozvala	216	24,865	14.687	10.567	7.649
P | N dejala	798	135,443	28.221	10.006	7.486
P | N Seehofer	65	1,851	8.060	12.582	7.444
P | N poudarila	354	57,805	18.797	10.062	7.410
P | N Sarkozy	90	6,993	9.482	11.134	7.407
P | N pohvalila	76	6,530	8.713	10.989	7.202
P | N izrazila	138	20,949	11.737	10.167	7.173
P | N izpostavila	130	22,826	11.390	9.957	7.003
P | N SPD	71	8,570	8.420	10.498	6.940
P | N kanclerke	54	4,799	7.344	10.940	6.865
P | N Nemška	106	22,153	10.283	9.706	6.738
P | N dpa	175	46,455	13.208	9.361	6.656
P | N Schulz	44	4,195	6.629	10.838	6.628
P | N Putin	132	33,745	11.472	9.415	6.615
P | N Berlinu	134	36,396	11.557	9.328	6.552

Prikaz 2: Kolokacije –5 in +5 od jedra *Merklova*.

Pri kolokacijah za *Bratuškova* in *Alenka Bratušek* opazimo, da sta na prvih dveh mestih naziva *premierka* in *predsednica*, medtem ko med ostalimi kolokatorji prevladujejo glagoli rekanja, imeni strank (*PS*, *ZaAB*), osebni lastni imeni, ki se še pojavita, pa sta *Janković* in *Čufer*.

	Cooccurrence count	Candidate count	T-score	MI	logDice
P | N premierka	256	12,026	15.994	11.427	8.332
P | N Premierka	159	3,233	12.607	12.635	8.239
P | N poudarila	486	57,805	22.025	10.086	7.792
P | N dejala	889	135,443	29.780	9.729	7.606
P | N spomnila	161	17,846	12.677	10.188	7.371
P | N PS	195	26,519	13.949	9.893	7.300
P | N izpostavila	174	22,826	13.177	9.945	7.274
P | N komisarko	71	2,893	8.423	11.632	7.105
P | N Bratuškova	105	13,032	10.237	10.025	6.991
P | N ZaAB	78	6,091	8.826	10.693	6.990
P | N Bratušek	159	27,199	12.592	9.562	6.982
P | N odstopila	121	17,425	10.987	9.811	6.978
P | N mandatarko	54	755	7.347	13.175	6.905
P | N zaupnico	64	3,512	7.996	11.202	6.903
P | N kandidatka	101	13,658	10.039	9.901	6.902
P | N Janković	201	41,174	14.155	9.302	6.899
P | N Čufer	73	6,073	8.538	10.602	6.896
P | N pojasnila	354	87,156	18.779	9.037	6.841
P | N napovedala	202	45,476	14.187	9.166	6.798
P | N izrazila	114	20,949	10.661	9.459	6.739

Prikaz 3: Kolokacije –5 in +5 od jedra *Bratuškova*.

V prihodnje bi bilo smiselno natančneje raziskati še razmerje med oblikami glede na distribucijo v različnih virih in vrstah besedil kot tudi na prenosnik. Posebej vredno pozornosti bi bilo ugotavljanje deleža preučevane rabe v govorjenih in pisnih diskurzih, kar je težavno zaradi občutno manjših podatkovnih zbirk govorjene slovenščine. Gigafida 2.0 vsebuje tiskana besedila in besedila, pridobljena s spletnih strani, ki so izšla med letoma 1990 in 2018, pri čemer gre večinoma za časopise in revije. Pri navajanju preučevanih leksikalnih enot prevladujejo novičarski portali, še posebej pa s številom zadetkov izstopa Slovenska tiskovna agencija (STA). Pričakovano izkazujejo progresivno manjši delež iskane oblike novičarski portali in časopisi, ki niso namenjeni zgolj obveščanju, temveč tudi zabavi (npr. *24ur.com*, *svet24.si*, *slovenskenovice.si* itn.).

3 Sklep

Sklenemo lahko, da si je s perspektive enakosti družbenih spolov smiselno prizadevati za ustrezno senzibilizacijo govorcev in govork ter promocijo oblik za naslavljanje žensk, ki niso (dodatno) spolno zaznamovane (doslednejša raba priimkov žensk v njihovi izvorni obliki). Ob utemeljeni predpostavki, da je moška slovnična oblika za samostalnike, ki se nanašajo na osebe – ob upoštevanju kompleksnega prepleta vseh vidikov spola – zgolj navidezno generična, jo gre obravnavati kot spolno

specifično obliko. Prav formalizmi, kot so prakse naslavljanja, so lahko kazalnik stanja ali sprememb v razmerjih med družbenimi spoli. Kadar je mogoče iz konteksta z dovoljšnjo gotovostjo razbrati spol osebe, na katero se priimek nanaša – in to je v večini kontekstov, v katerih se pojavljajo zgoraj analizirane kategorije –, ni racionalne potrebe, da bi ženski priimek »svojinili«. Najprej zato, ker s tem ne naslavljamo osebe z izvornim, uradnim priimkom, temveč obliko priimka spolno zaznamujemo. Ker je priimek v svojilni obliki zgolj še en primer ženske oblike v razmerju do moške kot zaznamovane, sekundarne, izpeljane, v kontekstu prizadevanj za spolno občutljivejši jezik, predvsem pa ozaveščanja javnosti o nenevtralnosti takšne rabe, ne bi smel biti zaželen. Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da obstajajo ne le v nekaterih vzhodnoslovanskih okoljih, temveč tudi v slovenskem – čeprav manj pogosto – oblike priimkov, ki so že izvorno svojilni pridevniki (*Joveva*, *Kurnikova* itn.). S tem ko »svojinimo« sicer nepridevniške oblike, formalno izničujemo razliko med priimki, ki so dejansko po osnovni obliki svojilni, in tistimi, ki to niso.

Literatura

CAMERON, Deborah, 1994: Problems of sexist and non-sexist language. Jane Sunderland (ur.): *Exploring Gender: Questions for English Language Education*. London: Prentice Hall. 26–33.

ECKERT, Penelope, Sally McConnell-Ginet, 1995: Constructing meaning, constructing selves: snapshots of language, gender, and class from Belten High. Kira Hall, Mary Bucholtz (ur.): *Gender articulated: Language and the socially constructed self*. New York: Routledge. 469–507.

Gigafida 2.0. www.gigafida.net (dostop 13. 5. 2019)

GORJANC, Vojko, 2017: Homoseksualci in drugi perverzneži. *Mladina* 31 (4. 8. 2017). www.mladina.si/181276/homoseksualci-in-drugi-perverznezi (dostop 13. 5. 2019)

HALLIDAY, Michael, 1978: *Language as Social Semiotic (The Social Interpretationof Language and Meaning)*. London: Edward Arnold.

HELLINGER, Marlis, BUSSMAN, Hadumod (ur.), 2001: *Gender Across Languages. Vol. 1*. IMPACT Studies on Language and Society. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

HOLMES, Janet, 1995: *Women, men and politeness*. London: Longman.

JERAM, Jasna, ŠAUPERL, Mojca (ur.), 2018: *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.

MARVIN, Tatjana, 2017: *Jezik in spol*. https://kvarkadabra.net/2018/06/jezik-in-spol/ (dostop 13. 5. 2019)

NoSketchEngine. www.clarin.si/noske/index.html (dostop 13. 5. 2019)

Slovenski pravopis [= SP 2001], 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2019: Spol – jezikovni sistem in ideologija. *Slavistična revija* LXVII/2. 127–137.

VOLOŠINOV, Valentin, 1973: *Marxism and the Philosophy of Language*. New York, London: Seminar Press.

ŽELE, Andreja, 2019: Spol v predikaciji. *Slavistična revija* LXVII/2. 141–149.

PREDSTAVITEV ODLOČITVE FILOZOFSKE FAKULTETE O RABI ŽENSKEGA SLOVNIČNEGA SPOLA ZA KATERI KOLI SPOL V MEDIJIH

Saška Štumberger
Filozofska fakulteta, Ljubljana
saska.stumberger@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.363-370

Senat Filozofske fakultete je 25. aprila 2018 za pravilnike Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani sprejel odločitev o rabi ženskega slovničnega spola za kateri koli spol. Sklep je v medijih in na slovenističnem forumu SlovLit doživel veliko odzivov. Članek predstavlja odzive v medijih, ki so jih objavili strokovnjaki in povezani s Filozofsko fakulteto (zaposleni in študenti).

slovnični spol, biološki spol, jezikovni sistem, jezikovna raba, spoljenje, transspolni

The Senate of the Faculty of Arts at the University of Ljubljana decreed on April 25th 2018 that the feminine gender should be used for any gender. The decision received much comment in the media and in the forum on Slovene linguistics and literature, 'Slovlit'. The article analyses responses in the media written by experts and connected with the Faculty of Arts (employees and students).

grammatical gender, biological gender, language system, language usage, gender, transgender

1 Uvod

Prispevek predstavlja odločitev Filozofske fakultete o rabi ženskega slovničnega spola za kateri koli spol in odzive nanjo. Gradivo je zbrano po spletni stran Wikiverze (Ferrari Stojanović, Štumberger 2019) in zajema 94 prispevkov. Odzivov je bilo veliko, zato predstavitev ne bo popolna, razprava pa ravno tako še ni končana. Za 13. junija 2019 sta namreč Filozofska fakulteta in Slovenska akademija znanosti in umetnosti načrtovali posvet Spol in spoštovanje: strategije kultiviranja rabe jezikovnih pripon in končnic, ki je bil prestavljen na 14. november 2019 (*Posvet Spol in spoštovanje*). Med pripravo posveta je namreč »[z]aradi zavratnega blokiranja prizadevanj za ohranitev in razvoj slovenščine ter zaradi nenehnih osebnih diskreditacij« z mesta predsednika Komisije za slovenski jezik v javnosti pri SAZU protestno odstopil Boris A. Novak (2019: 550).[1]

1 Izjava Borisa A. Novaka je iz eseja Slovenščina med Babilonom, Bledom in ledom, v njem pa ni zapisano, kdo in kako je blokiral njegova prizadevanja ter ga osebno diskreditiral.

2 Pred sprejetjem sklepa Senata Filozofske fakultete

Tema o izražanju spolne nebinarnosti[2] je bila že pred sprejetjem sklepa Senata Filozofske fakultete obravnavana na slovenističnem forumu Slovlit. 14. februarja 2018 je bilo objavljeno priporočilo *Priročnika za medijsko poročanje o transpolnosti* (Hladnik 2018a): »Raba poševnice ni priporočljiva, razen če jo posameznik_ca uporablja sam_a zase. Praksa, ki jo uporabljamo, je podčrtaj.« Objavi je 16. februarja 2018 sledil odziv študenta slovenistike Uroša Ferrarija Stojanovića (2018), v katerem se sprašuje, »s kakšno pravico lahko nekdo razglaša tako izrazito osebne, subjektivne pravopisne smernice, ki mejijo skorajda že na stvar okusa, omejenega na osebno izražanje in objavljanje, kar za splošno veljavne in normativne«, in opozarja, da novost »nikakor ne more biti implementirana kot zborna in normativna kar tako čez noč, potrditi jo namreč morata raba in zlasti raba v jezikovni skupnosti«.

Razprava se je 15. marca 2018 nadaljevala s prispevkom OnaOn (Hladnik 2018b) in z vprašanjem: »Ali potrebujemo slovenske ustreznice spolno nevtralnemu angleškemu novoreku: e, ey, hou, hu, peh, per, thon, ve, xe, yo, ze, zhe ...?« 26. marca 2018 je sledilo poročilo o simpoziju Jezikovne politike v luči nediskriminacije in politične korektnosti: tendence in spremembe v slovanskih jezikih (Štumberger 2018a), tema pa je na Slovlitu doživela 15 odzivov.

Začetek spreminjanja zapisovanja pravilnikov na Filozofski fakulteti je povezan s sejo senata, na kateri je bil 28. marca 2018 obravnavan nov pravilnik o vrednotenju pedagoškega dela. Na seji so »nekateri senatorji in senatorke (ponovno) odprli vprašanje člena, ki je v opombi pod črto določal, da ‘v pravilniku uporabljeni moški slovnični spol velja za oba spola’. Na problematičnost tega določila so večkrat opozarjali tudi posamezni oddelki na fakulteti. Ena od senatork je tako vprašala, zakaj mora biti kot ženska v pravilnikih FF nagovorjena vedno le v eni opombi pod črto« (Kuhar 2018).

3 Sklep Senata Filozofske fakultete

Senatorkinemu vprašanju je sledila ustanovitev Delovne skupine za pripravo predloga občutljive rabe jezika v dokumentih Filozofske fakultete. Predsednica skupine je postala Milica Antić Gaber, člani so bili Marko Stabej, Gašper Ilc, Martina Ožbot Currie in Jana S. Rošker. Skupina se je sestala 18. aprila 2018 in sprejela *Predlog o občutljivi rabi jezika v pravnih aktih FF*. 25. aprila 2018 je predlog obravnaval Senat Filozofske fakultete in ga tudi sprejel (Kuhar 2018):

> Sprejme se naslednje določilo o občutljivi rabi jezika v pravnih aktih FF:
>
> 1. V vse pravne akte FF se v uvodni člen zapiše ena od naslednjih dikcij:
>
> Člen (številka)

2 Pri najnovejših poskusih spreminjanja jezika – tako pri uvajanju podčrtaja, s čimer se je začela razprava na Slovlitu, kot pri rabi ženskega slovničnega spola za kateri koli spol – gre za poskuse priznanja »raznoličnosti spolnih identitet« (Močnik 2019: 357). To poudarja tudi dekan Filozofske fakultete Roman Kuhar (2018): »Delovna skupina je namreč delovala vključujoče in predlagala, da se v internih pravilnikih fakultete uporabljeni ženski ali moški slovnični spol ‘nanaša na kateri koli spol’.«

V pravilniku uporabljen ženski slovnični spol (študentka, učiteljica itn.) se nanaša na kateri koli spol.

ALI

Člen (številka)

V pravilniku uporabljen moški slovnični spol (študent, učitelj itn.) se nanaša na kateri koli spol.

2. Sprememba se uvaja postopoma, in sicer se upošteva pri (i) novih pravnih aktih in (ii) spremembah že obstoječih pravnih aktov. Pri tem velja, da se v prihodnjih treh letih zaradi trenutne neuravnoteženosti – vsi trenutno veljavni pravni akti FF so zapisani v moškem slovničnem spolu – izbere ženski slovnični spol. Ko se vzpostavi ravnotežje, se predlagani različici izbirata izmenično.

4 Medijsko poročanje maja 2018

Čeprav je bila tematika strokovni javnosti, ki prebira Slovlit, znana že pred sprejetjem sklepa, je širši odmev doživela šele po članku Kozme Ahačiča v Delu (Ahačič 2018). V kritičnem prispevku je zapisal, da bi sklepu »koristil premislek kakega jezikoslovca, ki bi povedal, da je knjižni jezik res stvar dogovora, a na ravni slovnice vedno stvar dogovora na podlagi kombinacije realnih rab v pogovornem jeziku, v narečjih ali v starejših besedilih«.

Od 27. do 31. maja 2018 je bilo na spletni strani Wikiverze *Izražanje spolne nebinarnosti* (Ferrari Stojanović, Štumberger 2018) o tej tematiki zbranih 12 medijskih prispevkov, do okrogle mize Jezik in spol 23. oktobra 2018 na Filozofski fakulteti[3] pa še 55. Po okrogli mizi je število prispevkov v medijih začelo upadati – na Wikiverzi je zabeleženih 27 prispevkov.

V medijih so se pojavile tudi napačne informacije, npr. da so smernice za spolno občutljivo rabo jezika na fakulteti oblikovale članice Komisije za ženske v znanosti (M. V., M. K. 2018). Zasledimo lahko neenotnosti pri tem, kdaj naj bi na Fakulteti za socialno delo (v nadaljevanju FSD) začeli pisati pravilnike v ženskem slovničnem spolu. V prispevku Barbare Vidmajer je naveden podatek, da imajo na FSD »že več kot 15 let vse pravilnike pisane v ženskem slovničnem spolu« (Vidmajer 2018), leta 2019 pa, da je fakulteta »leta 2003 začela razmišljati o uvedbi ženskega spola kot generičnega« (Vidmajer 2019). V *Tedniku* 3. junija 2019 se pojavi informacija, da so na FSD pravilniki v ženskem slovničnem spolu »že deset let« (Šter 2019). Gradivo na spletu medijskih informacij o ustaljenosti rabe ženskega slovničnega spola na FSD ne potrjuje. V *Pravilniku o študiju na programu tretje stopnje*, ki je bil sprejet 23. marca 2016, so uporabljene različne možnosti spoljenja[4] (podčrtaj, poševnica, oblike za ženski in moški spol, generični moški spol), spolno nezaznamovane rabe ženskega slovničnega spola pa v njem ne najdemo (Pravilnik 2016).

3 Na okrogli mizi so sodelovali Andreja Žele, Monika Kalin Golob, Saška Štumberger, Mojca Šorli, Rastko Močnik in Vojko Gorjanc (*Okrogla miza »Jezik in spol«* 2018).

4 Termin *spoljenje* je prevod nemškega izraza *Gendern* iz *gender* ‘družbeni spol’, uporabljen pa je bil v prevodu eseja nemškega jezikoslovca Petra Eisenberga Zlorabljeni spol (Uredništvo 2018).

5 Strokovni in študentski odzivi

Podatek o ustaljeni rabi ženskega slovničnega spola na FSD je bil uporabljen kot argument v podporo odločitvi Senata Filozofski fakultete, z njim pa so zagovorniki želeli pokazati, da sklep »ni brez precedensa na slovenskih fakultetah« (Horvat 2018: 40). Renata Šribar (2018: 5–6) meni drugače:

> Seveda takega precedensa dokazljivo ni. Gesta Fakultete za socialno delo namreč nikakor ni primerljiva, saj uporablja generični ženski spol zgolj v aktu Pravila o organizaciji in delovanju Fakultete za socialno delo. Poleg tega je generičnost manj »generična«, nanaša se zgolj še na moški spol v nasprotju z obravnavanim ukrepom, ki referenčno vključuje »kateri koli spol« (Sklep Senata FF, n. d.), torej tudi na tiste, ki jih slovenski pravni red ne identificira.

Kritično so o sklepu v samostojnih člankih pisali jezikoslovci Janez Dular (2018), Franc Marušič (2018), Tatjana Marvin in Saška Štumberger (2018b).[5] T. Marvin (2018) je opredelila razmerje med biološkim in slovničnim spolom: »Spol v jeziku je lahko, a ne nujno povezan z biološkim spolom. Tudi ko povezava obstaja, je le posredna. Posledično lahko sklepamo, da tudi ni direktne povezave med družbenimi razmerji, ki slonijo na biološkem spolu, in med kategorijo slovničnega spola v jeziku.«

Ločevanje med slovničnim in biološkim spolom obravnava tudi Dular (2018) ter opozarja na to, da je v jeziku

> dosti samostalnikov (in nekaj samostalniških zaimkov), ki se nanašajo na oba naravna spola, npr. *človek* (m/ž), *zakonec* (m/ž), *oseba* (ž/m), *(pogodbena) stranka* (ž/m), *otrok* (m/ž), *kdor* (m/ž), še več pa je tistih, ki se nanašajo na predmete in pojme ter so glede naravnega spola popolnoma »prazni« (*miza*, *klop*, *obešalnik*, *stojalo*, *pesek*, *voda*, *atom*, *veselje*, *žalost*, *neskončnost*, *delo*, *vesolje* …) […]. Pri povedi *Miza, klop, polica, obešalnik, stojalo in omelo so leseni* vidimo, da se kot slovnični »najmanjši skupni imenovalec« te skupine samostalnikov izkazuje slovnični moški spol […]. Samostalnikov za poimenovanje predmetov in pojmov je v jeziku neprimerno več kakor onih za poimenovanje oseb, zato se pravilo o nezaznamovanosti slovničnega moškega spola prenaša s tega »nevtralnega terena« na vse samostalnike.

S. Štumberger (2018b) opozarja na »hitenje in odločitev brez širše razprave«, kar ni »v skladu z načeli sodobne in dialoške fakultete«. Vsebinsko je obravnavala besedno zvezo *kateri koli spol* v pravnih besedilih, spolno nevtralno rabo ženskega slovničnega spola in željo po uravnoteženosti rabe moškega in ženskega slovničnega spola v (pravnih) besedilih Filozofske fakultete.

Do sklepov senatov so bili kritični tudi študenti. Študentski predstavniki v Senatu FDV so sklep zavrnili (Jager 2018: 27), študenti FF so kritične odzive objavljali na Slovlitu, 8. junija 2018 pa tudi v *Dnevniku*. Ukrep Senata FF so povezali z orwellovskim Ministrstvom ljubezni in sobo 101 ter opozorili na naslednje:

> Zagovorniki imajo tako imenovanih humanističnih vrednot sicer polna usta, a ob njihovih neokusnih napačnih alternativah, da so nasprotniki sklepa ohranjevalci

5 V članku se omejujem na zapise v medijih, o tematiki pa je izšla tematska številka *Slavistične revije* z 29 prispevki (Vidovič Muha, Žele 2019).

> »usedlin moškosrediščnega sveta«, poudarjamo, da svobodomiselnost ne pomeni le boja proti običajnim nedostojnostim, ampak tudi proti ideologijam, ki, zavite v tančico naprednjaštva, v enaki meri hlepijo po moči. (Istenič idr. 2018)

Slovenist in član delovne skupine Marko Stabej podporo sklepu utemeljuje s tem, da so se na Filozofski fakulteti »v zadnjem obdobju, zlasti v minulem letu, okrepile pobude, da bi za problem odsotnosti ženskega slovničnega spola v njenih internih aktih poiskali ustrezno rešitev, saj se je dosedanja praksa marsikomu, in to ne samo ženskam, zdela diskriminatorna« (Horvat 2018: 40). Tako je nastala »pobuda senata za oblikovanje delovne skupine, ki bi proučila to področje in ponudila vsaj za neko obdobje predvidljive rešitve« (prav tam). V delovni skupini so razmišljali o različnih možnostih; med njimi je bila tudi

> za nekatere najradikalnejša […] uporaba podčrtajev, saj bi z njimi besedilo nagovorilo pripadnike vseh spolov. Toda uvedba takšnega zapisa se zdi mnogim nepotrebna, kajti zavest o drugačnih, nebinarnih spolnih identitetah je v družbi še zelo šibka. Po mojem jezikoslovnem mnenju je sicer načelno mogoče, da bi se v jeziku sčasoma pojavile nove, spolno nebinarne slovnične oblike, vendar se to ne bo zgodilo čez noč, zagotovo pa teh procesov ne more pospešiti le podčrtovanje. Poleg tega bi se tudi v tem primeru pojavili zapleti pri pisanju in branju takšnih besedil. (Horvat 2018: 42)

Prednost ukrepa vidi Stabej v tem, da »od pripravljavcev ne zahteva posebnih stilističnih, besedilnih in jezikovnih znanj s področja urejanja besedila ali samostojnega odločanja pri iskanju ustreznih jezikovnih rešitev« (prav tam: 41), kajti »skoraj vsak zna prestaviti celoten pravilnik iz moškega v ženski slovnični spol« (prav tam).[6]

Podporo odločitvi Senata FF je s samostojnim prispevkom izrazila tudi članica delovne skupine Jana S. Rošker (2018), ki je »že dolga leta opozarjala na neustreznost in diskriminatorno naravo uradno veljavne norme, po kateri naj bi bila moška slovnična oblika generična in vključujoča tako za ženski kot za moški biološki spol«, sklep pa razume kot »uverturo v simfonijo novih dialogov«.

Monika Kalin Golob se je z jezikovnim ukrepom ukvarjala kot jezikoslovka, dekanja FDV in članica Komisije za slovenski jezik v javnosti pri SAZU. Boris A. Novak je kot predsednik komisije pripravil izjavo Moč jezika in jezik moči (Novak 2018), v kateri je nasprotoval odločitvi Senata FF, kajti »[j]ezik ne prenese revolucionarnih dekretov«. Opozoril je tudi na to, da »[d]iskreditiranje kritičnih stališč s ‘sovražnim govorom’ ne prispeva h kulturi dialoga, strpnosti in enakopravnosti vseh in vsakogar, kar je razglašen smoter tega jezikovnega ukrepa«.

M. Kalin Golob se z izjavo ni strinjala, zavrnitev podpore pa je utemeljila z naslednjim argumentom:

> Menila sem, da izjava izhaja iz nerazumevanja sklepa senata Filozofske fakultete – in tudi FDV –, saj ne gre za poseg v jezik, ampak le za dogovor, ki spreminja do sedaj običajno, v posebnem členu dogovorjeno interpretacijo uporabljenih moških spolnih

6 Podobno meni Monika Kalin Golob (Jager 2018: 25): »Rešitev iz pravilnikov Fakultete za socialno delo, Filozofske fakultete in FDV je ena od mogočih rešitev. Je dosti preprostejša kot dvojne oblike s poševnicami in podčrtaji, pri katerih smo lahko le delno dosledni, ker je slovenščina izrazito obrazilen jezik.«

> oblik vsakokratnega pravilnika. Zato člen v posameznem pravilniku, ki usmerja na branje vseh ženskih spolnih oblik kot veljavnih za vse spole, v ničemer ne bo spremenil jezika, saj ne gre za poseg v jezik, ampak le za eno od možnosti minimalne higiene spolno občutljive rabe jezika 21. stoletja v pravnem besedilu […]. (Jager 2018: 25)

S trditvijo o neposeganju v jezik se ne strinja Franc Marušič (2018):

> Na nek način sta si trditvi, ki ju približno v takšni obliki ponavljajo predvsem zagovorniki omenjenega ukrepa, kontradiktorni. Če je namreč jezik sedaj neenakopraven (seveda ob predpostavki, da je jedro neenakopravnosti jezikovni sistem, v katerem je moški slovnični spol nezaznamovan), bi ga bilo seveda smiselno popraviti (če se to da), vendar, če je jezik oz. jezikovni sistem ta, ki naj bi bil neenakopraven, zakaj se ga potem skuša popraviti z nečim, kar naj ne bi spreminjalo jezikovnega sistema, ampak le rabo.

6 Zaključek

Analiza člankov v medijih pokaže med zagovorniki in nasprotniki jezikovnega ukrepa FF veliko nestrinjanj. Različno vidijo celo to, kaj se z ukrepom spreminja. Ali je to jezik oz. jezikovni sistem, kot meni Marušič? Zagovornika jezikovnega ukrepa menita drugače: da gre le za poseg »v določeno obliko prakse slovenskega jezika« (Stabej v Horvat 2018: 42) oz. »le za dogovor, ki v ničemer ne posega v jezikovni sistem, ampak je predlog nove prakse, ki vključuje vse spole« (Kalin Golob v Jager 2018: 25).

Različna so stališča o potrebi po jezikovnih ukrepih. Po Marušičevem mnenju »[p]odpore opisani trditvi, da moramo spremeniti jezik, če želimo doseči enakopravnost spolov, ne najdemo« (2018), za J. S. Rošker (2018) pa je norma, »po kateri naj bi bila moška slovnična oblika generična in vključujoča tako za ženski kot tudi za moški biološki spol«, neustrezna in diskriminatorna, zato si je delovna skupina »za nalogo zadala spremembo obstoječega stanja«.

J. S. Rošker se zaveda, da predlog ni idealen, vendar pa se »mora vsaka, še tako dolga pot začeti s prvim korakom«. Močnik (2019: 356) meni drugače: »generična raba ženskega slovničnega spola moti, povzroča ‘disrupcijo’ samo s pogojem, da je generična raba moškega slovničnega spola ‘vključujoča’, ‘nevtralna’. Senatni sklep učinkuje samo na podlagi ‘dejanskega stanja’, ki ga hoče spodbiti. Senatna praksa ne odpravlja ‘dejanskega stanja’, temveč ga potrjuje […].«

Enotnosti o tem, da moramo za enakopravnost spolov spreminjati jezik, ni, porajajo se dvomi o tem, kaj smo s predpisano rabo ženskega slovničnega spola dosegli, R. Šribar (2018: 8) pa opozarja na naslednje:

> Prav trud za uveljavljanje določenih pravic uvaja spremembe v mentaliteti in obširnejše, globlje kulturne premene. Ko radikalizem izvaja sama institucionalizirana oblast, je učinek ravno nasproten, izgublja se že pridobljena podpora spolno občutljivi rabi jezika in jezikovnemu pripoznavanju transskupnosti. Pomenljivost premen se namreč zgošča na transformativni poti, ne na ad hoc doseženem cilju.

Literatura

AHAČIČ, Kozma, 2018: Janez Novak, študentka slovenščine. *Delo* 26. 5. 2018. 12. www.delo.si/novice/slovenija/janez-novak-studentka-slovenscine-54157.html (dostop 13. 5. 2019)

DULAR, Janez, 2018: Kakor tudi me odpuščamo svojim dolžnikom? Strokovno nepremišljena zaletavost v duhu teorije spola na Filozofski fakulteti. *Družina* 10. 6. 2018. 12.

FERRARI STOJANOVIĆ, Uroš, 2018: Re: Podčrtaj namesto poševnice. *Slovlit* 16. 2. 2018. https://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2018/006233.html (dostop 18. 5. 2019)

FERRARI STOJANOVIĆ, Uroš, ŠTUMBERGER, Saška (ur.), 2019: Izražanje spolne nebinarnosti. *Wikiverza*. https://sl.wikiversity.org/wiki/Izra%C5%BEanje_spolne_nebinarnosti (dostop 5. 8. 2019)

Okrogla miza »Jezik in spol«, 2018. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 23. 10. 2018. www.youtube.com/watch?v=3DhQQzp0HzA (dostop 5. 8. 2019)

HLADNIK, Miran, 2018a: Podčrtaj namesto poševnice. *Slovlit* 14. 2. 2018. https://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2018/006231.html (dostop 13. 5. 2019)

HLADNIK, Miran, 2018b: OnaOn. *Slovlit* 15. 3. 2018. https://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2018/006265.html (dostop 13. 5. 2019)

HORVAT, Marjan, 2018: Dr. Marko Stabej: Očitek, da posegamo v slovenski jezik, je iz trte izvit. *Mladina* 23 (8. 6. 2018). 40–42. www.mladina.si/185878/dr-marko-stabej-ocitek-da-posegamo-v-slovenski-jezik-je-iz-trte-izvit/ (dostop 14. 6. 2019)

ISTENIČ, Blaž, HÜLL, Niki, HÜLL, Nives, 2018: Novorek na FF: ideološke bombončice z orwellovskim posipom. *Dnevnik* 8. 6. 2018. 15. www.dnevnik.si/1042824948/mnenja/odprta-stran/novorek-na-ff-ideoloske-bomboncice-z-orwellovskim-posipom (dostop 14. 6. 2019)

JAGER, Vasja, 2018: Strašni novi svet. *Mladina* 27 (6. 7. 2018). 24–28. www.mladina.si/186361/strasni-novi-svet/ (dostop 14. 6. 2019)

KUHAR, Roman, 2018: Marija Novak, študent slovenščine (odziv na članek K. Ahačiča »Janez Novak, študentka slovenščine«). *Filozofska fakulteta* 28. 5. 2018. www.ff.uni-lj.si/node/11631 (dostop 11. 5. 2019)

MARUŠIČ, Franc, 2018: Metka je študentka in to bi rad postal tudi Janez. *Kvarkadabra* 25. 7. 2018. https://kvarkadabra.net/2018/07/spol-in-jezik/ (dostop 14. 6. 2019)

MARVIN, Tatjana, 2018: Jezik in spol. *Kvarkadabra* 22. 6. 2018. https://kvarkadabra.net/2018/06/jezik-in-spol/ (dostop 18. 5. 2019)

MOČNIK, Rastko, 2019: Identitetna politika na univerzi. *Slavistična revija* LXVII/2. 355–360. https://srl.si/ojs/srl/article/view/2019-2-1-23 (dostop 7. 8. 2019)

NOVAK, Boris A., 2018: Moč jezika in jezik moči: o rabi ženskih jezikovnih oblik. *Komisija za slovenski jezik v javnosti pri SAZU*, 17. 6. 2018. www.sazu.si/uploads/files/57fb8d9c9de14adc9ded154d/banovak-mo%C4%8D%20jezika%20in%20jezik%20mo%C4%8Di-izjava%20o%20rabi%20%C5%BEenskih%20oblik-8-DOKON%C4%8CNA.pdf (dostop 12. 6. 2019)

NOVAK, Boris A., 2019: Slovenščina med Babilonom, Bledom in ledom. *Sodobnost* LXXXIII/5. 533–550.

Posvet Spol in spoštovanje. www.sazu.si/events/5d00b49ade0c27936cb7f073 (dostop 13. 6. 2019)

Pravilnik o študiju na programu tretje stopnje, 2016. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo. www.fsd.uni-lj.si/mma/Pravilnik--o-studiju-na-programu-tretje-stopnje-2016/2016041210082911/ (dostop 15. 6. 2019)

ROŠKER, Jana S., 2018: Vsaka, še tako dolga pot se mora začeti s prvim korakom. *Sobotna priloga* 16. 6. 2018. 21. www.delo.si/sobotna-priloga/vsaka-se-tako-dolga-pot-se-mora-zaceti-s-prvim-korakom-60690.html (dostop 5. 8. 2019)

ŠRIBAR, Renata, 2018: (Ne)odgovorna znanost: svoboda dela in verjetje v režim. *Dialogi* 10. 3–13. www.aristej.si/slo/PDF/Dialogi%2010%2018%20Uvod.pdf (dostop 7. 8. 2019)

ŠTER, Anja, 2019: Enakost na stranišču. *Tednik*, 3. 6. 2019. https://4d.rtvslo.si/arhiv/tednik/174619363 (dostop 15. 6. 2019)

ŠTUMBERGER, Saška, 2018a: Simpozij Jezikovne politike v luči nediskriminacije in politične korektnosti: tendence in spremembe v slovanskih jezikih. *Slovlit*, 26. 3. 2018. https://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2018/006279.html (dostop 14. 6. 2019)

ŠTUMBERGER, Saška, 2018b: Transspolnost na »filofaksu«: Študentka Janez Novak, padli ste na izpitu pri profesorici Božo Repe! *PortalPLU*S, 29. 5. 2018. www.portalplus.si/2729/transspolnost-na-filofaksu/# (dostop 6. 8. 2019)

UREDNIŠTVO, 2019: Esej o spoljenju: »Taki posegi v jezik so značilni za avtoritarne režime, ne pa za demokracije.« *Portalplus* 16. 1. 2019. www.portalplus.si/3047/peter-eisenberg-prevod/ (dostop 16. 6. 2019)

VIDMAJER, Barbara, 2018: V pravnih aktih Filozofske fakultete je moški spol zamenjal ženski spol. *RTV SLO.* www.rtvslo.si/slovenija/v-pravnih-aktih-filozofske-fakultete-je-moski-spol-zamenjal-zenski-spol/456433 (dostop 15. 6. 2019)

VIDMAJER, Barbara, 2019: Spolno občutljiva raba jezika na filozofski fakulteti. *RTV SLO.* https://4d.rtvslo.si/arhiv/porocila/174598763 (dostop 15. 6. 2019)

M. V., M. K., 2018: Ob spolno občutljivi rabi jezika: »Bistveno je, da se odpremo za te drugačne oblike.« *RTV SLO*. www.rtvslo.si/kultura/drugo/ob-spolno-obcutljivi-rabi-jezika-bistveno-je-da-se-odpremo-za-te-drugacne-oblike/457301 (dostop 15. 6. 2019)

VIDOVIČ MUHA, Ada, ŽELE, Andreja (ur.), 2019: *Slavistična revija* LXVII/2. https://srl.si/ojs/srl (dostop 7. 8. 2019)

JEZIKOVNA (NE)SAMOZAVEST V JEZIKU DIPLOMACIJE: KDO, KAJ, KJE IN ZAKAJ ...

Boštjan Udovič
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.371-378

Prispevek se ukvarja z ustvarjanjem jezikovne samozavesti na področju jezika diplomacije. Avtor pokaže na težavo pri uporabi jezika diplomacije v vsakodnevni praksi, pa tudi v strokovnih in znanstvenoraziskovalnih delih, ki obravnavajo področje diplomacije. Nato analizira korake, ki bi jih morali narediti, da bi jezik diplomacije postal enakopraven del slovenskega jezika. Razpravo zaključi z odgovorom, da je predpogoj za nadaljnji razvoj jezik diplomacije, da ključni akterji (država in stroka) ustvarijo družbeni dogovor, ki bo jezik diplomacije razumel kot konstitutivni del slovenskega jezika in pripomogel tudi k njegovemu razvoju.

jezik diplomacije, sociolingvistika, prevajanje, kodifikacija jezika diplomacije

The paper deals with the question of self-confidence in the construction of the language of diplomacy. The main aim of the article is to present through some specific examples issues that permeate the language of diplomacy and hinder its development within Slovene. The second part of the paper presents some suggestions as to which steps should be taken to include the language of diplomacy in Slovene on an equal basis with military, legal and other »specific sub-languages« within the corpus of the Slovene language.

the language of diplomacy, sociolinguistics, translation, codification of the language of diplomacy

1 Uvod in oris raziskovalne problematike

O jezikovni (ne)samozavesti je na področju jezika diplomacije[1] mogoče govoriti v dvojnem pomenu. Najprej moramo poudariti, da je vprašanje jezikovne (ne) samozavesti vprašanje, ki se dotika dejavnosti govorcev s področja diplomacije.[2] Njihovo vsakodnevno srečevanje s terminologijo s področja diplomacije, na katero večinoma vplivata angleški in francoski jezik, pogosto povzroča, da govorci po lastni presoji, včasih tudi »nekoliko po domače«, slovenijo tuje besede, termine in besedne zveze. Med takšnimi primeri so gotovo termini *agremá(n)*, *akreditív*, *do(a)jén* idr., ki se v vsakodnevnem sporazumevanju v diplomatski praksi uporabljajo kot slovenske

1 Jezik diplomacije ni isto kot diplomatski jezik. V prvem primeru gre za jezik stroke, v drugem primeru pa za kvalifikacijo jezika, ki ima določene značilnosti: je nenatančen, uporablja evfemizme, temelji na medvrstičnem, posrednem sporočanju ipd.

2 Več o pravorečnih vprašanjih v Tivadar 2018.

besede, četudi to niso. Posledično takšne besede, besedne zveze ali termini zaidejo tudi v uradna sporočila za javnost ali v novice, ki so objavljene bodisi na portalih državne uprave bodisi v slovenskih medijih. Že hitro iskanje po spletu nam pokaže nekaj takih primerov. Poglejmo primer vesti z naslovom Predaja akreditivov veleposlanika Mirošiča v Libiji, ki jo je 26. marca 2013 objavilo Ministrstvo za zunanje zadeve.[3] Če spregledamo nepovednost naslova (npr. ne vemo, čigav veleposlanik je Mirošič, prav tako ne vemo, kakšen je libijski politični sistem) in tudi siceršnje slogovne spodrsljaje v besedilu, ne moremo mimo dejstva, da avtor[4] uporablja besedo *akreditív*, za katero so že Udovič idr. (2011) in Udovič (2016) utemeljili, da zanjo obstaja ustrezen slovenski termin, in sicer *poverilnica*. Tudi v nadaljevanju vesti beremo:

> Veleposlanik Iztok Mirošič je predal akreditive,[5] naslovljene na predsednika Generalnega nacionalnega kongresa Libije in vršilca dolžnosti šefa države Mohameda Yousefa Elmegariefa in tako postal prvi slovenski veleposlanik v Libiji od časa slovenske samostojnosti.

Zapis je v slovenščini slogovno in jezikovno okoren, ker v njem mrgoli interferenc, ki izhajajo iz angleškega jezika. Vest vsebinsko ne bi bila nič drugačna, pa tudi jezikovno bi bila veliko boljša, če bi se glasila takole:

> Veleposlanik Iztok Mirošič je predal poverilnice predsedniku Generalnega nacionalnega kongresa Libije in vršilcu dolžnosti šefa države Mohamedu Yousefu Elmegariefu ter s tem postal prvi veleposlanik Republike Slovenije v Libiji po razglasitvi samostojnosti Republike Slovenije.

Prvič, besedo *akreditív* smo zamenjali besedo *poverilnica*. Drugič, *predaja poverilnic* pomeni, da jih veleposlanik preda šefu države.[6] Zato je popolnoma nepotrebno poudarjati, na koga so bile naslovljene. Pri tem zapisu gre za interferenco iz angleškega jezika, v katerem bi se fraza verjetno glasila: »He presented the letter of credence addressed to«.[7] Takšen zapis v slovenščini ni potreben. Tretjič, »slovenski veleposlanik« pomeni nekaj drugega kot »veleposlanik Republike Slovenije«. Resda SSKJ pridevnik *slovenski* tolmači kot »nanašajoč se na Slovence ali Slovenijo«, a gre v diplomaciji, pri t. i. teoriji državnosti, za zelo jasno razlikovanje, ali se nekaj nanaša na Slovence (narod ali nacijo) ali Slovenijo (državo). V navedenem primeru je vsekakor bolje, da zapišemo, da gre za veleposlanika Republike Slovenije, saj ni nujno, da če predstavlja Republiko Slovenijo, da predstavlja tudi narod oz. nacijo (sploh, če je npr. neslovenske narodnosti). Zadnja težava v izhodiščnem zapisu je določitev »od časa slovenske samostojnosti«, ki spet kaže na angleško interferenco »since Slovenian independence«. A to ni edini problem take jezikovne tvorbe, saj je takšno izražanje poleg ponesrečenega jezikovnega pristopa netočno tudi faktografsko, kajti vsebinsko

3 Dostopno na www.rome.embassy.si/index.php?id=1219&tx_ttnews%5Btt_news%5D=15845&cHash=5731bf6fd7cb7e0331a2a3e1212232c7 (dostop 23. 5. 2019).

4 Izraz *avtor* uporabljamo kot spolno nezaznamovan, saj ne vemo, kdo je novico napisal (moški ali ženska).

5 Vejice v originalu ni.

6 Šef države je generična besedna zveza, ki se uporablja v diplomaciji za vrhovnega poveljnika oboroženih sil.

7 Slov. prevod: »Predal je poverilnico, naslovljeno na …«.

slovenska samostojnost ne obstaja, obstaja kvečjemu koncept razglasitve samostojnosti Republike Slovenije (ki je bila izvedena 25. junija 1991). In še: ni jasno, kaj je avtor želel povedati z zapisom »od časa«. Sklepamo lahko, da je želel poudariti, da gre za prvega veleposlanika Republike Slovenije v Libiji od razglasitve samostojnosti Republike Slovenije, ni pa to nujno. Seveda je navedeni primer le eden, na katerega smo naleteli po hitrem brskanju. A temeljitejše brskanje pokaže, da je takih primerov še veliko, opazimo pa jih predvsem v publicistični rabi, torej v časopisju ter na javnih in zasebnih radijih ter televizijah, kjer se v zvezi z diplomacijo stalno pojavlja besedna zveza »kandidat za veleposlanika je prestal *hearing*«.[8]

A diplomati niso edini, ki se srečujejo s težavami jezika diplomacije. Z izzivi na tem področju se sooča tudi znanstvenoraziskovalna skupnost, ne samo jezikoslovna, temveč tudi tista, ki področje diplomatskih študij razvija in preučuje. Dokaz za to je tudi sorazmerno skromen nabor znanstvenih razprav, ki se ukvarjajo s področjem jezika diplomacije. Med slednjimi velja izpostaviti tri znanstvene članke in tematsko številko znanstvene revije.[9] Objavljene znanstvenoraziskovalne razprave niso doživele niti polemičnega odmeva v znanstvenih revijah niti niso prešle v jezikovno prakso v diplomaciji. To se potrjuje iz dneva v dan, formalno pa se je to potrdilo tudi z izdajo ključnih konvencij s področja diplomatskega prava, ki jih je Ministrstvo za zunanje zadeve izdalo leta 2014 (Simoniti idr. 2014). V pripravo te izdaje niso bili vključeni strokovnjaki s področja jezikoslovja – vsaj tako razberemo iz kolofona. Posledično ne preseneča, da kljub opravljenemu delu urednikov in prevajalcev, ki ga velja pohvaliti, v prevodih konvencij, ki so se oprli predvsem na izvirnik(e) v angleškem jeziku, še vedno o(b)stajajo nedoslednosti, kot npr. v 4. členu *Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih*, kjer beremo:

> 1. Država pošiljateljica se mora prepričati, da je oseba, ki jo namerava akreditirati kot vodjo diplomatskega predstavništva v državi sprejemnici, dobila **agrema** [poudaril B. U.] te države.
>
> 2. Država sprejemnica ni dolžna državi pošiljateljici pojasniti razlogov za zavrnitev **agremaja** [poudaril B. U.].

Uradni prevod konvencij tako še vedno uporablja le slovenjeno verzijo angleškega termina *agreement* [əˈgriːmənt] oz. francoske termina *agrément* [agremá], čeprav so že Udovič idr. (2011: 278) opozorili, da so se že v preteklih (neuradnih) prevodih pojavljale slovenjene verzije termina *agrément*, in sicer *privolitev* (Simoniti 1994: 32; Bohte, Sancin 2006: 253) oz. *soglasje* (21. in 59. člen ZZZ-1-UPB1).[10]

8 *Hearing* je pogovor s kandidatom za veleposlanika pred matičnim odborom državnega zbora.

9 Gre za članke: Boštjan Udovič, Tanja Žigon, Marija Zlatnar Moe, Posebnosti prevajanja strokovnega jezika diplomacije: primer Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih, *Slavistična revija* LIX/3, 269–291; Boštjan Udovič, Vpliv jezika diplomacije na normo knjižnega jezika, *Slavistična revija* LXIV/3, 365–384; Tanja Žigon, Boštjan Udovič, Med literaturo, spomini in znanstvenim delom: primer monografije Dimitrija Rupla Slovenija na svetovnem prizorišču, *Jezik in slovstvo* LXII/4, 81–96; ter posebno številko revije *Teorija in praksa* (2014), ki sta jo uredila Boštjan Udovič in Monika Kalin Golob.

10 Avtorji so vseeno sami poudarili, da se jim zaradi aktivne vloge države pri izvedbi tega dejanja zdi boljši termin *privolitev*.

Izzivi z besediščem diplomacije pa se ne pojavljajo le v prevodih konvencij, temveč tudi v učbenikih in znanstvenoraziskovalnih delih, ki bi morali dosledno ustvarjati jezikovno podobo jezika diplomacije. Eden od takih primerov je v učbeniku Milana Jazbeca *Osnove diplomacije* (2009: 51–), v katerem avtor aktivnost v diplomaciji *summit diplomacy* prevede v *vrhunska diplomacija*.[11] Ta prevod se je hitro razširil in ga različni strokovnjaki in avtorji znanstvenoraziskovalnih del večinoma tudi uporabljajo. Na drugi strani Udovič (2013: 28, 191) za enako aktivnost uporablja izraz *vrhovna diplomacija*, nasploh pa se v pogovornem jeziku (diplomatov) uporablja besedna zveza *diplomacija na vrhu*. Udovič (2015) celo navaja dva razloga, zakaj bi bilo za *summit diplomacy* bolje prevesti v *vrhovna diplomacija* kot *diplomacija na vrhu*. Kot trdi je slovenjenje koncepta *summity diplomacy* v *vrhovna diplomacija* enostavnejše, pa tudi skladno s sorodnimi slovenskimi izrazi v jeziku diplomacije (Udovič 2015: brez strani).[12]

Drugi primer, ki ga izpostavljamo, lahko prvič najdemo v članku Smiljane Knez in Iztoka Simonitija (2011), ki besedno zvezo *track-two diplomacy* prevajata kot *drugotirna diplomacija*. Simoniti in Jager Agius (2014: 4) navedeta, da Udovič[13]

> izraz prevaja kot »drugoravenska« ali »neuradna« [diplomacija. …] Kot ugotavljata avtorja ne gre za diplomacijo na drugi ravni ali neuradno diplomacijo, tudi ta diplomacija je uradna in je na isti ravni kot klasična bilateralna, multilateralna diplomacija, diplomacija specialnih/posebnih misij, mednarodnih vladnih organizacij. Menimo, da je prevod »drugotirna diplomacija« najbolj ustrezen.

Udovič je šele dve leti po izdaji dela Simonitija in Jager Agius (torej leta 2016) razpravljal o prevodu besedne zveze *track-two diplomacy*. Kot je poudaril, je težava prevajanja te besedne zveze predvsem v tem, podobno kot pri besedni zvezi *summit diplomacy*, kateri prilastek uporabimo. Pri uporabi desnega prilastka (*diplomacija drugega tira*) je prevod nevtralen,[14] po drugi strani pa bi uporaba levega prilastka (*drugotirna diplomacija*), ki je slovenskemu jeziku bližji, vodila do implicitnega razumevanja, da je ta oblika/vrsta diplomacije manjvredna oz. nižjega pomena (Udovič 2016: 372–373). Poleg tega je zapisal tudi, da se mu zdi prevajanje *track-two diplomacy* v *drugoravenska diplomacija* neprimerno, saj

> ima izraz drugoravenska diplomacija implicitno negativno konotacijo, ki napeljuje na idejo, da je ta diplomacija manj vredna, neobičajna, predvsem pa se vzpostavi takrat, ko posamezni akterji prave ravni ne želijo vzpostaviti. Gre torej za razumevanje, da je taka diplomacija nadomestna diplomacija, kar ni točno (Udovič 2016: 373).

11 Tudi Korošec (2016) podpira izraz *vrhunska diplomacija*. Svojo odločitev utemeljuje s – po njegovem mnenju – podobnim izrazom iz *Vojaškega slovarja*, tj. *vrhunski lovci*.

12 Na drugi strani pa ostaja dejstvo, da se Udovičev (2013) izraz ni uveljavil in da praktiki najpogosteje uporabljajo izraz *summit diplomacija*, če pa ga že slovenijo, uporabljajo izraz z desnim prilastkom. To potrjuje tudi korpus Gigafida, v katerem za iskanje »srečanja na vrhu« najdemo 412, za »vrhovna srečanja« pa samo 42 konkordanc.

13 Brez navedbe dela.

14 Težava z uporabo desnega prilastka bi bila glede na aktualno dogajanje v Sloveniji lahko v tem, da bi kdo to vrsto diplomacije enačil s pridobivanjem sredstev za izgradnjo drugega tira Divača–Koper.

Korošec je v razpravi z Udovičem (2016) predlagal prevod izraza *track-two diplomacy* v *vzporedna diplomacija*. Udovič (2016: 373) ga je zavrnil, da ne ustreza vsebini, nato pa je po premisleku zapisal, da »[č]etudi se na prvi pogled zdi, da se predlog oddaljuje od izvirnika, bi veljalo o njem tehtno premisliti«, saj se vsebinsko od izvirnika zares ne oddaljuje.

Tretji primer, ki ga navajamo, kaže na težave v razvoju jezika diplomacije, in sicer na skorajda nemogoče spremembe usidranih terminov in besednih zvez. Lahko bi dejali, da je pri jeziku podobno kot pri petju. Ko se termin ali besedna zveza umestita v jezikovni okvir govorcev, ju je nemogoče popraviti ali spremeniti. V jeziku diplomacije se to pokaže v prevodu besedne zveze *chargé d'affaires*,[15] ki smo ga v slovenski jezik prevedli kot *odpravnik poslov*. Prevod kaže na interferenco srbohrvaškega jezika, v katerem je *chargé d'affaires* preveden kot *otpravnik poslova*. Na slabost tega prevoda v slovenščino sta prva opozorila Bohte in Sancin (2006: 107), ki sta poudarila, da *odpravnik poslov* poslov ne odpravlja, temveč jih opravlja.[16]

Navedeni primeri kažejo, da imamo na Slovenskem z jezikom diplomacije še veliko dela. Prvi izziv, ki se veže predvsem na razvoj slovenskega strokovnega jezika, je, da je slovenski jezik postal jezik diplomacije šele po letu 1991, prej pa je bilo to mesto prepuščeno srbohrvaškemu jeziku (Grdina, Stabej 2002: 506). Drugi izziv, ki ga delimo z drugimi jeziki, je, da v diplomaciji in diplomatskem občevanju prevladujeta francoski in angleški jezik. Posledično so tudi govorci podvrženi vplivom angleških in francoskih terminov in besednih zvez. K temu še bolj pripomore načelo *hic et nunc*, ki ustvarja pritiske na povečanje hitrosti občevanja v diplomaciji, kar v mednarodni skupnosti, posebej še v večjezičnem okolju, v katerega je vključena Slovenija, najlažje dosežemo z uporabo polcitatnih besed ali tujk. Tretji izziv, ki pa je po našem mnenju najpomembnejši za jezikovno samozavest, je vprašanje jezikovne občutljivosti. Ta je predpogoj za ustvarjanje jezikovne samozavesti za (po številu prebivalcev) majhen narod, ki želi svoje dosežke deliti z ostalimi, tudi velikimi narodi.

2 Kako okrepiti (lastne) prednosti in preseči (lastne) slabosti v diplomaciji – tudi nekaj konkretnih predlogov za izboljšanje slovenskega jezika diplomacije

Dosedanja razprava je pokazala, da imata slovenska znanost in stroka kar nekaj izzivov, s katerimi se morata spopasti oz. nanje odgovoriti. Pri tem ne smemo pozabiti, da je prvi izziv prav sodelovanje med znanostjo in stroko, ki je na področju diplomacije izredno šibko. Seveda to pomeni, da je predpogoj za kakršen koli premik na področju snovanja, oblikovanja in razvijanja jezika diplomacije prav dogovor o tem, kako se bo vzpostavila platforma sodelovanja med različnimi deležniki, ki ta(k) jezik ustvarjajo. Tak dogovor mora biti drzen, imeti mora jasen cilj in biti mora dolgoročen. Slednje je še posebej pomembno zato, da zasnove dogovora o sodelovanju med stroko in znanostjo ne bi odpravila menjava vlade oz. samo zamenjava tistega, ki je na čelu pristojnega ministrstva, ki se z diplomacijo ukvarja. To pomeni, da mora država oz. njeni najvišji

15 Ta izraz se v svoji izvorni obliki uporablja v vseh jezikih.

16 Nemški prevod besede *chargé d'affaires* je *Geschaftsträger*, italijanski *incaricato d'affari*. Oboje je bližje terminu *opravnik* (ali *upravljalec* ali *upravnik*) *poslov* kot terminu *odpravnik poslov*.

organi spoznati, da gre zares in da teh stvari ni več mogoče reševati *ad hoc*, začasno in samo z navdušenci, ki se tega področja lotevajo s svojimi (omejenimi) zmožnostmi in znanjem, temveč da je treba k reševanju zatečenega stanja pristopiti jasno, premočrtno in predvsem pogumno, lahko bi celo rekli vizionarsko. To je pomembno sploh v času, ko praznujemo stopetdesetletnico nastanka slovenskih taborov in čitalnic, ki so bili osrednje orodje nastanka slovenskega naroda in so temeljili so na promociji slovenske besede. Tako ne čudi – in je simbolično tudi logično – da so prireditve, ki so spodbujale narodno prebujenje, nosile ime *Béseda*.[17] S tem so njihovi snovalci želeli poudariti, da so besede tiste, ki nas lahko rešijo ali pogubijo – lahko slovenski narod naredijo, ohranijo, lahko pa ga, če teh besed naenkrat zmanjka, tudi pogubijo. Konkretizacija navedenega bi se pokazala s tem, da bi Vlada Republike Slovenije (ki bi zastopala državo in Ministrstvo za zunanje zadeve) sklenila nekakšen dogovor o sodelovanju s skupnostjo znanstvenikov, ki delujejo na področjih diplomacije, slovenistike in prevodoslovja. Ta dogovor bi vseboval zahteve, naloge in tudi pričakovanja, ki bi jih zrela država morala gojiti do svoje znanstvene skupnosti. Seveda se ne bi smeli ustaviti le pri strokovnjakih s področja diplomacije in slovenistike, ampak bi morali v ta krog vključiti tudi druge, mdr. tolmače, prevajalce, pa tudi raziskovalce, ki preučujejo jezike Združenih narodov in jezike, ki na slovenski jezik najbolj vplivajo, pa seveda tudi diplomate, ki se z jezikom diplomacije največkrat srečujejo doma in na tujem. S tem dogovorom bi tako zasnovali kritično maso intelektualcev, ki bi zastavila smernice razvoja slovenskega jezika diplomacije.

Naslednji korak bi bila operativna razdelitev nalog. Znotraj tega dela procesa snovanja in oblikovanja jezika diplomacije bi morali vsi udeleženci analizirati obstoječe prakse, predvsem slabe prakse, ki so se v jeziku diplomacije pojavljale v zadnjih letih. To je potrebno, da ugotovimo, kje smo in kaj bi morali izboljšati. Procesi preoblikovanja uporabljanja jezika so namreč dolgotrajni, zato je pomembno ugotoviti obstoječe stanje in možnosti za njegovo izboljšanje. Četudi se zavedamo, da je bil ključni korpus diplomatskih dokumentov že preveden in objavljen v slovenskem jeziku, pa vsakodnevna diplomatska praksa »izumlja« nova in nova poimenovanja, termine in besedne zveze. Te se v slovenski jezik običajno – vsaj za zdaj – prenašajo kot tujke ali polcitatne besede. Glede na to, da lahko predvidevamo, da bo v prihodnosti potreba po jezikovnem dogovoru na področju jezika diplomacije še večja, je smiselno, da ekipa vztrajno sledi spremembam, ki se dogajajo v angleškem in francoskem izrazoslovju iz diplomacije. Ta dva jezika sta namreč še danes tista, ki za nove pojave ustvarjata nove izraze, zato je toliko pomembnejše, če že ne nujno, da smo pozorni in pripravljeni na novosti.

Tretji korak, ki bi vodil do poenotenja slovenskega jezika diplomacije, bi bil lahko t. i. korpusni pristop (glej Krek 2014; Kalin Golob, Krek 2018; Fišer, Kalin Golob 2019) do objav s področja diplomacije (knjige, članki, učbeniki ipd.), ki so bile izdane po letu 1990. Namen tega vzporednega pregleda bi bilo ugotoviti, kako se je jezik

17 Običajno je šlo za prireditev v slovenskem jeziku, na kateri so uprizarjali dramske in gledališke prizore, imeli predavanja ter igrali ali peli različne slovenske skladbe/pesmi.

diplomacije na Slovenskem razvijal v zadnjih 25 letih in katere pretekle nedoslednosti bi lahko razvili v prihodnje opolnomočenje na tem področju. Tu bi lahko uporabili moderne metode analize jezika, predvsem t. i. luščenje, ki ga je mogoče izvesti s pomočjo informacijsko-komunikacijskih tehnologij. Pomembno vlogo bi lahko imel Center za jezikovne vire in tehnologije (CJVT), ki so ga oblikovali leta 2012 in je del infrastrukturnih centrov Univerze v Ljubljani. Pomen CJVT je združevati in iskati sinergije. Prav zato je lahko izjemno pomemben partner na področju snovanja, oblikovanja in razvijanja jezika diplomacije. S tega vidika bi bila njegova vključitev v oblikovanje jezikovnega dogovora glede jezika diplomacije lahko izjemno koristna.

Končno, ugotoviti bi morali, da je zanesenjaštvo na področju oblikovanja jezika diplomacije škodljivo oz. nevzdržno, saj ustvarja možnosti za zastavitev napačnih smeri v jeziku diplomacije. Pri tem se ne zavzemamo za prepoved zanesenjaštva, saj se zavedamo, da bi to bilo škodljivo in nerealno. Vsekakor je naša želja bolj utiranje energije v skupne projekte, a za to je najprej potrebno *mapiranje* tega, kje smo in kam želimo. Na Slovenskem ni veliko tistih, ki se ukvarjajo s področjem diplomacije, da jih ne bi mogli vključiti v obstoječe in prihodnje razprave. Zato je priporočilo predvsem v tem, da k razvoju institucije jezika diplomacije pristopimo karseda celostno in celovito, pri čemer mora biti osnovna usmeritev krepitev poguma in lastne narodne samobitnosti tudi v tem, posebnem jezikovnem korpusu.

3 Namesto zaključka

Veliko je bilo povedanega, kaj je vse narobe na področju ustvarjanja jezika diplomacije na Slovenskem. Pravzaprav se zdi slika bolj črna, kot je v resnici. Mnogo pravih korakov je bilo že narejenih, še več jih moramo narediti. A k temu bo prispeval predvsem sistemski pristop, ki bo omogočil, da k izgradnji jezika diplomacije pristopimo jasno, z začrtano strategijo, pa tudi s prijemi, ki jih moramo udejanjiti, če želimo, da se teoretska spoznanja prenašajo v prakso. Treba je skleniti družbeni dogovor, da je jezik diplomacije enakovreden pravnemu jeziku, jeziku vojske in vojaštva[18] ali letalskemu jeziku.[19] Za tak dogovor pa je potrebna jezikovna samozavest. Pa tudi družbenopolitična. Ali bomo tega sposobni, bo jasno v letih, ki prihajajo.

Viri in literatura

BOHTE, Borut, SANCIN, Vasilka, 2006: *Diplomatsko in konzularno pravo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Center za jezikovne vire in tehnologije. www.cjvt.si (dostop 23. 5. 2019)

FIŠER, Darja, KALIN GOLOB, Monika, 2019: Corporate Communication on Twitter in Slovenia: a Corpus Analysis. *Prispevki za novejšo zgodovino* LIX/1. http://ojs.inz.si/pnz/article/view/338/597 (dostop 23. 8. 2019)

GRDINA, Igor, STABEJ, Marko, 2002: Slowenisch. Miloš Okuka (ur.): *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens. Bd. 10. Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt: Wieser. 495–508.

JAZBEC, Milan, 2009: *Osnove diplomacije*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.

18 Za nastanek *Vojaškega slovarja* gre izjemna zasluga zasl. prof. dr. Tomu Korošcu.

19 Gre za *Letalski razlagalni slovar* Dominika Gregla.

KALIN GOLOB, Monika, KREK, Simon, 2018: Terminologija za sodobno sociologijo. Miroljub Ignjatović, Aleksandra Kanjuo-Mrčela, Roman Kuhar (ur.): *Družba in družbena gibanja 50 let po 1968*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo. 131–134.

KNEZ, Smiljana, SIMONITI, Iztok, 2011: Drugotirna diplomacija: primer (so)delovanja državnih in nedržavnih akterjev v reševanju oboroženih konfliktov. *Teorija in praksa* XLVIII/3. 628–645.

KREK, Simon, 2014: Terminologija kot storitev. *Teorija in praksa* LIV/3. 670–683.

SIMONITI, Iztok, 1994: *Diplomatsko pravo*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.

SIMONITI, Iztok (ur.), 2014: *Diplomatsko pravo: izbrane konvencije*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.

SIMONITI, Iztok, JAGER AGIUS, Irena, 2014: Diplomatsko in konzularno pravo. Iztok Simoniti (ur.): *Diplomatsko pravo: izbrane konvencije*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede. 3–60.

TIVADAR, Hotimir. 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* XI/2. 158–171.

UDOVIČ, Boštjan, ŽIGON, Tanja, ZLATNAR MOE, Marija, 2011: Posebnosti prevajanja strokovnega jezika diplomacije: primer Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih. *Slavistična revija* LIX/3. 269–291.

UDOVIČ, Boštjan, 2016: Vpliv jezika diplomacije na normo knjižnega jezika. *Slavistična revija* LXIV/3. 365–384.

Zakon o zunanjih zadevah (ZZZ-1-UPB1). http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3826 (dostop 23. 5. 2019)

OBLIKOVANJE SLOVENSKEGA KULTURNEGA PROSTORA IN PRVA SLOVENSKA UNIVERZA

ZDRUŽITEV PREKMURJA IN POENOTENJE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Marko Jesenšek
Filozofska fakulteta, Maribor
marko.jesensek@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.381-389

Prekmurski katoliški pisci so v drugi polovici 19. stoletja postopoma sprejemali novoslovenščino, tj. skupni slovenski knjižni jezik, protestanti pa so vztrajali pri »starem slovenskem jeziku« do konca prve svetovne vojne in združitve Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem; jezikovno poenotenje so razumeli kot cerkveno-politično vprašanje, kot prevlado katoličtva v prostoru med Muro in Rabo. Napačna jezikovna politika je v Prekmurju in Porabju otežila poenotenje slovenskega jezika – enotna knjižna norma se je uveljavljala postopoma, tudi še po letu 1919.

Prekmurje, zgodovina slovenskega jezika, prekmurski knjižni jezik, enotni slovenski knjižni jezik

In the second half of the 19th century, Catholic authors from Prekmurje adopted New Slovene (the common Slovene literary language), while Protestant authors kept using the »old Slovene language« up until the end of the First World War and the unification of Prekmurje with the mother nation. The Protestants perceived the unification of the language as an ecclesiastical and political question, aligned with the prevalence of Catholicism in the area between the Mura and Raba rivers. Misguided language policy made the process of Slovene language unification more difficult. As a result, the uniform literary norm established itself gradually, in some areas only after 1919.

Prekmurje, history of the Slovene language, Prekmurje literary language, uniform literary Slovene

1 Združitev Prekmurcev z matičnim narodom in pomen jezika za obstoj kulture in naroda[1]

Združitev Prekmurja s slovenskim matičnim prostorom po prvi svetovni vojni je bil odločilni dogodek, ki je omogočil, da je Slovenija narodnostno oživela in začela uresničevati svojo samostojnost. Pred natanko sto leti je bila to pravica do slovenskega naroda in jezika. Od ideje Zedinjene Slovenije so se namreč naši predniki začeli zavedati, da smo Slovenci narod, ki se mora združiti v samostojni državi, sicer nas bo tujščina, takrat nemščina (danes ima enako vlogo, le da še bolj

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

nasilno, angleščina), razslovenila. Brez jezika nas ni, izgubili bi se v talilnem loncu nekoč globalne nemščine in madžarščine, kasneje srbohrvaščine, danes (zgodovina se ponavlja, a se od nje ne znamo učiti)[2] evroangleščine in slangovenščine.[3] Jezik namreč ni le preprosto sporazumevanje, s katerim si sredi Ljubljane naročiš skodelico kave ali kozarec piva, je mnogo več: je naše ustvarjalno »kajstvo«, naše obstajanje in naš obstoj.

Prekmurski knjižni jezik se je v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru oblikoval podobno kot kranjski v alpskem prostoru. Oba sta predvsem stranski produkt protestantizma, posledica sprememb v zahodnoevropski Cerkvi konec srednjega veka. Vernike je bilo treba naučiti brati in pisati, da so lahko sami brali *Sveto pismo*. V obdobju protestantizma je to prineslo prve knjige – abecedniki so opismenjevali ljudi, katekizmi so bili prvi učbeniki, končni cilj pa je bil prevod *Svetega pisma* v nacionalne jezike. Protestantizem je torej dal Prekmurcem knjižni jezik in omiko.

2 Pogled v zgodovino jezika in naroda – oblikovanje skupnega slovenskega prostora in (ne)vključevanje Prekmurja

Naš začetek so *Brižinski spomeniki*, naša svetnost sta kranjski Trubarjev *Catechismus* (1550) in prekmurski Temlinov *Mali katechismus* (1715), prvinskost našega življenja sta kranjski Dalmatinov in prekmurski Küzmičev prevod *Svetega pisma* (kranjščina je bila leta 1584 med prvimi petnajstimi knjižnimi jeziki na svetu, v katerega je bila prevedena knjiga vseh knjig – danes je teh jezikov več kot 3300 –, prekmurski *Nouvi Zákon* leta 1771 pa je bil prvi slovenski prevod nove zaveze iz originalnega jezika, tj. stare grščine), združitev Prekmurja pa je zorila slovensko državotvornost in enotni slovenski knjižni jezik. Zedinjena Slovenija in ideja o Ilirskem kraljestvu v drugi polovici 19. stoletja še nista vključevali takrat t. i. spodnjih Štajercev in Prekmurcev. Kopitar in Čop sta sicer na začetku 19. stoletja priporočala »stari slovenski jezik« Števana Küzmiča kot vzor »čiste in pravilne« slovenščine, vendar pa je zavest o tem, da na levi strani Mure prebivajo Slovenci in da se tam govori slovenski jezik, zelo počasi prihajala skozi ovirajoče prepričanje »avstrijskih Slovencev«. Društvo Slovenija, ki je ob ustanovitvi leta 1848 na Dunaju štelo 44 članov, je ob nastajajoči ideji slovenske samostojnosti poslalo pismo kranjskemu deželnemu zboru v Ljubljano, naj začne razmišljati o slovenskem narodu in »zavaruje slovensko narodnost na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem«. Prekmurje ni bilo omenjeno, to še ni bila misel

2 Del slovenske univerzitetne elite si prizadeva za anglizacijo slovenskega visokega šolstva; slovenski učni jezik naj bi bil cokla t. i. internacionalizacije naših univerz, objave slovenskih profesorjev štejejo več, če so napisane v neslovenščini (sistem vrednotenja SICRIS, revije s »faktorjem vpliva«), ARRS želi, da bi se slovenski raziskovalci prijavljali na njihove razpise za raziskovalne programe le še v tujščini. »Argumenti« so enaki kot nekoč pri nemškutarjih, iliristih ali jugoslovenarjih. O škodljivem jezikovnem odpadništvu in poučevanju v tujščini je Cankar leta 1914 napisal ostro kulturnopolitično kritiko o rabi nemščine v slovenskih šolah. Gre za avtobiografsko črtico *Realka*, v kateri je neprizanesljivo obsodil vse slabosti slovenske jezikovne politike, ki je v Cankarjevih dijaških letih pristajala na nemški učni jezik v slovenski gimnaziji.

3 Ta novotvorba – premetanka med slovenščino in angleščino – prikrito meri na sporočevalno siromašno angleščino neangleških govorcev, namiguje tudi na sleng (sl + ang).

o Zedinjeni Sloveniji, ki sta jo dunajska člana društva Slovenija, Anton Globočnik in Martin Semrajc, prva, vendar zelo nejasno, ubesedila v prošnji cesarju Ferdinandu, da naj »brate« Kranjce, Štajerce, Korošce in Primorce »pod enim vladarstvom sklene«, ker so predolgo že ločeni (Semrajc, Globočnik 1848: 60). Bolj natančno sta nato Zedinjeno Slovenijo določila Globočnik in Peter Kozler, ko sta zanjo poskušala pridobiti Janeza Bleiweisa. Čeprav leta 1848 vanjo še ni zares verjel, jo je predstavil nadvojvodi Janezu na avdienci aprila 1848, a tudi on v vsebinsko nejasnih načrtih in previdnih začetnih razmišljanjih o slovenski državi v njej ni videl Prekmurja. Slovenci so se med pomladjo narodov miselno preveč ukvarjali z zgodovinsko razkosanostjo in neenotnostjo, zato je bilo težko razmišljati (vse)združevalno kot en narod. Cigale (1849: 141) je tako napako podkrepil s trditvijo, da »se moramo šele začeti čutiti, de smo narod […], de se Slovenci v eni deželi zedinimo, de povsod tujščini v pest ne pridemo«. Ta misel kaže, da Slovenci:

> [L]eta 1848 še niso bili narod, s katerim bi bila avstrijska vlada morala računiti, se pa očrtavajo zopet obrisi bodočega slovenskega narodnokulturnega programa in postopanja: zoritev Slovencev v danih razmerah in v avstrijskem okviru v smeri »Zedinjene Slovenije«, ki naj v odločilnem trenutku postane kulturno živa, samostojna sestavina Jugoslavije, zaenkrat še v nedoločenem okviru – v Avstriji ali zunaj nje – speče v krilu bodočnosti. (Prijatelj 1955: 57–58)

Slovenski voditelji so (napačno) razmišljali kot oktroirana ustava o »Ilirskem kraljestvu« brez Prekmurcev, Bach pa je nato priznal le še kranjsko kronovino. Ljubljana je postala neuresničeno središče »vseh Slovencev«, saj Prekmurja ni vključevala niti Einspilerjeva peticija »vseh Slovencev« ljubljanske, graške in tržaške gubernije, ki naj bi se združili v eno kraljestvo z imenom Slovenija. Prvi nebogljeni korak na poti do Zedinjene Slovenije je leta 1848 brezmočno zastal, ker je bil program neizdelan in ni znal pritegniti vseh slovenskih manjšin – izključevalen je bil do vseh ogrskih Slovence v Prekmurju in Porabju.

Ilirsko kraljestvo je bilo »v igri« tudi še v drugem koraku razmišljanj o Zedinjeni Sloveniji v šestdesetih letih 19. stoletja. 25. septembra 1865 so se tri leta po Slomškovi smrti na »mariborskem shodu« zbrali Štajerci, Korošci in Kranjci – dan pred tem je potekala »vseslovenska manifestacija« za Slomškov spomenik –, ki so razpravljali o Zedinjeni Sloveniji, tj. Ilirskem kraljestvu, h kateremu naj bi se pridružila še slovenska Štajerska, medtem ko Prekmurje ponovno ni bilo omenjeno, čeprav so Zedinjeno Slovenijo poskušali utemeljiti na t. i. zgodovinskem pravu. Ali je bilo za tako nerazumevanje slovenskega narodnopolitičnega vprašanja kriva tisočletna prekmurska osamitev v madžarskem prostoru in nebivanje s Kranjci? Težko verjetno, saj je Božidar Raič (1863, 1869) prav v šestdesetih letih »prekoračil« Muro in dokazoval Kranjcem, da je slovenska narodnostna meja na Rabi, prekmurske izobražence pa je prepričeval, da se tesneje povežejo z osredjem. Slovensko narodno vprašanje in Zedinjena Slovenija sta morala šele doseči pravi premislek in se ustrezno kakovostno razvijati, »avstrijski in ogrski Slovenci« pa so morali najprej domisliti in nato preseči kulturno narodnostno avtonomijo v monarhiji.

3 Izoblikovanje prekmurskega knjižnega jezika in slovenske jezikovne in narodne zavesti

Narodna ideja je morala tudi v Prekmurju najprej zaživeti in se oblikovati v spoznanje o pravici narodnosti. Treba je bilo rešiti vprašanje jezika in njegove rabe v cerkvi, šoli, uradih in vsakdanjem življenju, šele nato se je lahko začela razvijati ideja Zedinjene Slovenije. Vprašanje rabe jezika v javnosti sicer ni Zedinjena Slovenija, vendar pa le-te ne bi bilo brez rešenega jezikovnega vprašanja. Tu je treba iskati odgovor na vprašanje, zakaj so v osredju pozabljali na Prekmurje. Slovenski jezik ni bil enoten, obstajala sta osrednji in vzhodni tip knjižnega jezika:

> Oba knjižna razvoja (skupaj z različicama) potekata v danih zgodovinskih razmerah dokaj ločeno. Šele v začetku 19. stoletja začneta vzhodnoslovenski knjižni različici (vzhodnoštajerski in prekmurski knjižni jezik), kot kažejo besedila tega obdobja, sprejemati opazne in odločilne vzpodbude iz osrednjega jezika (iz Ljubljane in Celovca), ki so se dokončno okrepile bolj na podlagi zavestnih političnih opredelitev (»ilirsko gibanje«) kot na podlagi soočanj razlikovalnih jezikovnih dejstev. (Orožen 1996a: 123)

Prekmurci so sicer poznali osrednjeslovenske kranjske in štajerske tiske od Trubarja in Dalmatina naprej, vendar pa so bili izhajajoči iz alpske osnove slovenščine za njih preveč oddaljeni (Orožen 1996b: 83). Oblikovali so svojo različico knjižnega jezika v panonskem jezikovnem prostoru. Slovenščina je tako vse do poenotenja imela dve knjižni normi, osrednjeslovensko kranjsko in vzhodnoslovensko prekmursko, ki sta posledica različnih načinov pokristjanjevanja in bogoslužja in sta se po *Brižinskih spomenikih* dolga stoletja razvijali ločeno (Orožen 1996b: npr. 70, 80, 103). Na Kranjskem skoraj do konca 18. stoletja niso vedeli, da na »Ogrskem« med Muro in Rabo pišejo knjige v »slovenskem« jeziku – izjema je le Števan Küzmič, ki »je bil že ob koncu 18. stoletja osrednjim in koroškim pisateljem znan« (Orožen 1996a: 126). Prekmurščina je bila do začetka 19. stoletja izolirana od kranjščine. »Do obojestranskega medsebojnega učinkovanja« obeh slovenskih knjižnih različic je začelo prihajati šele »v prvih desetletjih 19. stoletja« (Orožen 1996a: 124). V slovensko-madžarskih jezikovnih stikih je postajala madžarščina prevladni jezik v 19. stoletju, pred tem pa so se prekmurski Slovenci jezikovno navezovali na panonsko kajkavščino, ki jim je za nekaj stoletij postala nadomestni knjižni jezik v cerkvi oz. pri bogoslužju. Prekmurski knjižni jezik se je v 18. stoletju zato oblikoval razločevalno do kranjščine in kajkavščine kot »stranski produkt protestantizma« z zahtevo, da mora vsak vernik brati *Sveto pismo* v maternem jeziku. Prvi tiskani knjigi sta katekizem in abecednik, prekmurski knjižni jezik pa je utemeljil protestantski duhovnik in prevajalec *Nouvega Zákona* (1771) Števan Küzmič; to je storil na enak način kot kranjski protestantski pisci v 16. stoletju – knjižna prekmurščina je nastala kot umetna nadnarečna jezikovna tvorba ravenskega in goričkega narečja, sprejemljiva in razumljiva za prekmurske Slovence med Muro in Rabo. Tako kot Trubar, Krelj in Dalmatin v osredju je Küzmič v Prekmurju normiral knjižni jezik, ki so ga po protestantih (Temlin, Sever, Bakoš, Sijarto, Barla, Lülik, Terplan …) sprejeli in sooblikovali tudi katoliški pisci (Mikloš Küzmič in njegovi nasledniki, npr. Košič,

Borovnjak, Agustič …). Knjižna prekmurščina se je tako standardizirala in razširjala med ljudmi s knjigami. V cerkvenem slovstvu je imelo pomembno vlogo sedem knjig Mikloša Küzmiča, predvsem *Szveti evangyeliomi* (1780) in v prekmurskem jeziku največkrat ponatisnjena *Kniga molitvena* (1782). V posvetnem slovstvu je prekmurski knjižni jezik dosegel višek v narodno-prebudnem delu Jožefa Košiča, ki je v delih *Zobrisani Szloven i Slovenka med Mürov i Rabov* (1845–48) ali *Zgodbe vogerszkoga kralesztva* (1848) dosegel najvišjo stopnjo omikanosti prekmurskega jezika in ga je izrazno ter slogovno povsem približal literarni zvrsti. Razvila sta se tudi strokovna literatura (učbeniki in Agustičev *Prirodopis*, 1878) in publicistični jezik (prvi prekmurski časopis *Prijatel*, 1875–1878), umetnostni jezik pa se je potrdil predvsem v prevodih madžarskih romantičnih pesnikov. Leta 1774 je nastala prva prekmurska posvetna pesem *Versus Vandalici*. Podobno poezijo je v kranjskem jeziku takrat pisal Dev, v vzhodnoštajerskem pa Volkmer. Prekmurski pesnik David Novak je jezikovno na sredini med obema – Dev je pesnil v kranjskem knjižnem jeziku, ki je imel takrat že dvestoletno tradicijo, Novak je sledil normi prekmurskega knjižnega jezika v prevodu *Nouvega Zákona*, Volkmer pa je iskal pot od domačega narečja in kajkavščine do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika.

V takih jezikovnih razmerah so se Kranjci in Prekmurci (»alpski in panonski Slovenci«, »avstrijski in ogrski Slovenci«) znašli v pomladi narodov. Jezikovno neenotni niso mogli uveljavljati zahtev, ki so jih od Dunaja zahtevali npr. Čehi, Poljaki in Hrvati. Najprej je bilo treba oblikovati enotni slovenski knjižni jezik, poenotenje kranjščine in prekmurščine pa se ni moglo zgoditi čez noč. Izhajajoč iz jezikovne norme sta tako poenotenje nehote napovedala že prekmurski (1771) in kranjski (1784) prevod *Svetega pisma*, čeprav sta nastajala neodvisno drug od drugega: prvi z naslonitvijo na starogrški originalni jezik nove zaveze, drugi kot prenavljanje Dalmatinovega jezika ob nemški in latinski predlogi. Kopitarjevo soočenje obeh prevodov – prekmurskemu je dal predznak arhaičnosti in »pravilnosti« – na začetku 19. stoletja je spodbudilo njuno približevanje, medsebojno prepletanje, prevzemanje in izboljševanje normativne kakovosti slovenskega jezika, to pa je napovedovalo tudi njuno poenotenje. Približevanje kranjščine in prekmurščine se je začelo v začetku 19. stoletja, ko sta Kopitar na Dunaju in Čop v Ljubljani Kranjcem »odkrila« prekmurski knjižni jezik Küzmičevega *Nouvega Zákona*.[4] Do poenotenja je prišlo v času, ko je prevladovalo prepričanje, da jezik določa bistvo naroda, njegov nastanek in obstoj. Pred pomladjo narodov, se zdi, še ni bilo pogojev za idejo Zedinjene Slovenije. Slovenci so bili takrat razdeljeni na različne tuje upravne enote, zato se je morala najprej uzavestiti romantična misel, da je za razvoj naroda potreben »narodni« jezik. Temu se je pridružilo Slomškovo spoznanje, da »naš materni jezik je varh prave vere«

4 Kopitar je prekmurski knjižni jezik Števana Küzmiča (*Novi Zakon*, 1771) leta 1836 v *Kločevem glagolitu* imenoval Slovenorum ad lacum Balaton (Methodianorum progenici?) in je bil z njim bolj zadovoljen kot z Japljevim prevodom *Biblije* (1784), kljub temu pa prekmurščine ogrskih Slovencev, »o katerih je Kopitar, ko je pisal svojo slovnico še premalo vedel« (Orožen 1996a: 67–68), ni upošteval in je za osnovo slovenskega knjižnega jezika predlagal ljudski jezik središčnega kranjskega jezikovnega prostora (Orožen 1996a: 123).

in njegov poziv, da je čas slovenščino počastiti kot »svojo milo mater« (Slomšek 1885: 286). Slovenščina se je morala prebiti v šole in urade ter dokazati, da je v Sloveniji doma slovenščina, nemščina pa škodi slovenski kulturi. V pomladi narodov je sredi 19. stoletja na slovenskem narodnostnem ozemlju tako dozorelo spoznanje, da je združitev vseh Slovencev v eni državi mogoče doseči le na osnovi jezikovne enotnosti. 19. stoletje je bilo taki ideji naklonjeno.

Poenotenje slovenskega knjižnega jezika je potekalo v dveh valih, obakrat spodbujeno s prelomnima zgodovinskima dogodkoma: 1) marčna revolucija, pomlad narodov in prebujanje »nezgodovinskih narodov« v habsburški monarhiji in 2) prva svetovna vojna, razpad Avstro-Ogrske in združitev Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem. Po pomladi narodov je v Prekmurju sledil prelom. Katoliški pisci so v povezavi s Štajerci in slovenskim osredjem začutili, da gre jezikovno, narodnostno in geografsko za en prostor, zato se mora, razumevajoč romantično teorijo o jeziku kot najpomembnejšem narodovem atributu, slovenski jezik poenotiti. Kranjščina je takrat prevzela kar nekaj skladenjskih in oblikoslovnih posebnosti, ki jih je osrednjeslovenski jezik v zgodovinskem razvoju izgubil, npr. deležniško-deležijske oblike na *-č* in *-ši* (*videč*, *stopajoč*, *vstopivši*, *rekši*). Medsebojno jezikovno približevanje in prevzemanje je trajalo prvo polovico 19. stoletja, dokler ni ideja Zedinjene Slovenije privedla tudi do poenotenja slovenskega knjižnega jezika. Pomlad narodov je v Avstro-Ogrski monarhiji odprla več prostora za razmišljanja t. i. nezgodovinskih narodov o svoji (jezikovni in nacionalni) samostojnosti. Drugo polovico 19. stoletja je zaznamovala Borovnjakova skrb za samobitnost slovenskega jezika v Prekmurju, pa Agustičev časopis *Prijatel* (1875–1879) ter boj Ivanocyjevega kroga proti madžarizaciji prekmurskih Slovencev in poskusu, da se uveljavi neznanstvena vendska teorija.

4 Prekmurska versko-jezikovna razklanost in leto 1919

Pozitivnim jezikovnim premikom se niso mogli pridružiti protestanti, saj so bili prepričani, da je poenotenje slovenskega knjižnega jezika povezano z rekatolizacijo pokrajine med Muro in Rabo. V tem so videli cerkvenopolitično in ne jezikovno dejanje in so vztrajali pri starem slovenskem, tj. prekmurskem knjižnem jeziku. Katoliški prekmurski pisci so se zavedali, da pot do Zedinjene Slovenije odpira le jezikovna enotnost vseh Slovencev, zato so v duhu romantičnega pojmovanja naroda odločno zagovarjali novoslovenščino ali enotni slovenski knjižni jezik (Jesenšek 2013: 58–59). Evangeličani so pri prekmurskem jeziku v knjigi, cerkvi in časopisu vztrajali vse do konca prve svetovne vojne in priključitve dela Prekmurja matičnemu slovenskemu ozemlju. Kardoš je bil prepričan, da jezikovno poenotenje ne pomeni le nacionalne združitve Slovencev v eni državi, ampak tudi konec evangeličanstva med prekmurskimi Slovenci (Jesenšek 2013: 103). V strahu pred rekatolizacijo Prekmurja in Porabja – pred očmi je imel take dogodke na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem konec 16. in v začetku 17. stoletja – je še naprej tiskal in izdajal knjige v (starem knjižnem) prekmurskem jeziku, s tem pa je nehote postal zaviralni element v razvoju slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 104). Madžarska raznarodovalna oblast je finančno podpirala vse njegove tiske, kasneje pa je to jezikovno »drugačnost«

slovenskih protestantov izkoristila v propagandne namene – s t. i. vendsko teorijo, ki je ostala živa vse do danes, so poskušali dokazovati, da med Muro in Rabo živijo Neslovenci, vendski narod, ki niti jezikovno niti kako drugače nima nič skupnega s t. i. »avstrijskimi Slovenci« na desni strani Mure (Jerič 2001: 62). Slovenci so bili še konec 19. stoletja naseljeni tudi onkraj reke Rabe, tj. pod Kanižo v vasi Tarany jih je živelo 1597 (Trstenjak, 2006: 27). »Ogrski Slovenci« naj ne bi razumeli enotnega slovenskega knjižnega jezika; pod vplivom madžarščine imajo poseben, od slovenščine ločen jezik, ne pripadajo slovenskemu narodu, zato se naj po koncu prve svetovne vojne ne bi priključili matičnemu slovenskemu ozemlju.[5] Neresnična, a zavestno narejena madžarska tvorba o vendskem narodu je kljub temu vplivala na odločitev mirovne konference v Parizu, da se slovenski etnični prostor med Muro in Rabo po prvi svetovni vojni geografsko razdeli med Slovence in Madžare. Čeprav je bil zaradi prizadevanj Slaviča na mirovnih pogajanjih v Parizu velik del Prekmurja priključen slovenskemu matičnemu ozemlju, pa je bila enotnost Slovenske krajine, tj. Prekmurja, razbita, saj so s podpisom trianonske mirovne pogodbe porabske vasi ostale na Madžarskem: Gornji Senik, Dolnji Senik, Sakalovci, Slovenska ves, Števanovci-Otkovci, Andovci in Verica-Ritkarovci. Jožef Klekl st. se je v časopisu *Novine* takole razveselil združitve dela Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem:

> Službeni brzojav (telegram) je poslalo z Pariza Francozko poslaništvo v Belgrad 6. toga meseca, v šterom naznanja, *da je naša slovenska krajina prikapčena k Jugoslaviji*. To je v Parizi na mirovnoj konferenci potrjeno i čaka še samo na podpis. Z tem se je spunila želja, vroča pravična, da bi se prekmurski Slovenci združili z svojimi brati na ono stran Müre brez krvnoga prelejanja, kak so vsikdar naglašüvali i srčno želeli pa prosili jezeri ino jezeri dobroga Boga. Do popolne rešitve počakajte mirno, molite i se Vüpajte! (Klekl 1919: 4)

5 Življenje jezika v Prekmurju in Porabju po letu 1919

Prekmurci kljub velikim pričakovanjem niso bili tako lepo (jezikovno in tudi drugače) vključeni v skupni slovenski prostor, kot so pričakovali in bi si zaslužili. Ljubljana in Beograd sta bila včasih še dlje, kot nekoč Pešta:

> 12. avgust . . . Spominali bomo sé vsako leto toga dneva, šteri den je naše lepo Prekmurje se za večno združilo z Jugoslavijov […], kak je slovenski pesnik nekda spevo »ka bode naš rod, na svoji zemlji svoj gospod«. Doživeli smo to, na kaj so delali naši prvi narodni in krščanski boritelje nepozabni nam dekan Ivanóczy, Borovnjak in dosta drügih, a v zadnjem časi pa z najvekšov požrtovalnostjov naš voditelj vp. župnik Klekl, šteromi so pomagali naši vrli krščanski možje in mladeniči župan Božidar Sever, župan Škafar, bratonski Kühar, i dejalniva dijaka Godina in Jerič. […] Tüdi mi opazimo v našem Prekmurji dnes, da ne je vse tak, kak je bilo pred ednim letom, mi vidimo, da ne več tistoga navdüšenja, ki je vladalo pred ednim letom, in se spitavlemo, kak je prišlo to? […]. Dosta so pa krive tüdi drüge prilike, ker dostikrat nega potrebnoga razumevanja za našo lepo Prekmurje, štero je vendar hüdo prizadeto po tüjem gospodstvi, a še

5 Prim. Zgodovinski pregled dogajanj v letih 1918–1919, predvsem poglavje Položaj Slovencev na Madžarskem pred prvo svetovno vojno: www.prekmurjevsrcu.si/o-prikljucitvi (avtorica zgodovinskega pregleda je Natalija Cigut).

> zmirom bogato prišlo v materno hižo – Jugoslavije in tü odnet pričakovalo dosta več razumevanja za njegove verske, školske, gospodarske in drüge potrebe, štere čakajo rešitve. […] (Klekl 1920: 1)

Slovenski knjižni jezik se je po letu 1919 »čez noč« pojavil v prekmurskih šolah in v vseh oblikah uradnega sporazumevanja. Prehod ni bil enostaven, v praksi je šlo za veliko spremembo, tudi presenečenje, saj je prekmursko narečje v odnosu do pred tem uradne madžarščine pomenilo znak slovenstva in je bilo razširjeno v vseh oblikah sporazumevanja med prekmurskimi Slovenci, slovenski knjižni jezik pa je bil novost, na katero se je bilo treba šele navajati. Ni bilo lahko, a dolgoročno se je pokazalo, da je bila to prava odločitev, ker prekmurščina še danes v slovenskem delu živi, medtem ko je v madžarskem delu (Porabju) praktično izginila (Tivadar 2017: 152). Prekmurščina se je po prvi svetovni vojni počasi, a naravno vključila v slovenski jezikovni prostor:

> Po letu 1919 so namreč nekateri protestantski in tudi katoliški pisci še želeli pisati v prekmurskem knjižnem jeziku. Z uvajanjem slovenskega oz. jugoslovanskega sodstva, šolstva in priseljevanjem intelektualcev v Prekmurje ter modrostjo prekmurskih narodnih voditeljev je bil prekmurski jezik zelo spontano, lahko rečemo vzorno nekonfliktno nadomeščen s slovenskim knjižnim jezikom. V javnem in poljavnem položaju se je sicer prekmurski jezik še govoril, pisal in se še piše ter govori. (Tivadar 2019: 306)

Po padcu železne zavese je bilo to pričakovati tudi za porabščino. Zgodilo pa se je ravno nasprotno. Slovenščina se je v Porabju ob državnem madžarskem, globalnem angleškem in regijskem nemškem jeziku delodajalca začela izgubljati in danes se je okoli Rabe skoraj ne sliši več, prav tako tudi ne več v nekoč samo slovenskih vaseh do Monoštra. Porabščina danes jezikovno peša, bojim se, da umira. Napačna jezikovna politika v Prekmurju in tudi drugod po Sloveniji, še posebej pa v Porabju je otežila sprejemanje slovenskega jezika – po nepotrebnem se je vzpostavljal konflikt med knjižnim in narečnim, tj. slovenskim in porabskim/prekmurskim. Vsekakor je prekmurska (vključno s Porabjem) jezikovna situacija v preteklosti in deloma v sedanjosti še dodaten izziv za raziskovanje sodobnega slovenskega jezika in oblikovanje ustrezne jezikovne politike v slovenskem Porabju.

Literatura

CIGALE, Matej, 1849: Za kaj mora nam Slavjanam v sedanji dobi narveč iti? *Slovenija* 29 (10. 4. 1849). 114.

JESENŠEK, Marko, 2005: *The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area.* Kraków: Universitas.

JESENŠEK, Marko, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika.* Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora, 90).

JESENŠEK, Marko, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Maribor: Univerzitetna založba (Zora, 129).

JERIČ, Ivan, 2001: *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*. Uredil Alojz Benkovič. Murska Sobota: Stopinje.

KLEKL, st. Jožef, 1919: Naša Slovenska krajina pripada k Jugoslaviji. *Novine* VI/31 (17. 8. 1919). 4.

KLEKL, st. Jožef, 1920: Edno leto. *Novine* VII/34 (22. 8. 1920). 1.

OROŽEN, Martina, 1996a: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

OROŽEN, Martina, 1996b: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika* (*od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

PRIJATELJ, Ivan, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848–1895*. Prva knjiga. Uredil Anton Ocvirk. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

RAIČ, Božidar, 1863: Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. *Naprej* 66. 69–77.

RAIČ, Božidar, 1869: Prekmurski knjižniki pa knjige. *Letopis Matice Slovenske za 1869*. Uredil dr. E. H. Costa. Ljubljana: Matica Slovenska. 57–84.

SEMRAJC, Martin, GLOBOČNIK, Anton, 1848: Mili bratje Slovenski! *Novice* VI/12 (12. 4. 1848). 60.

SLOMŠEK, Anton Martin, 1885: Poslednje sporočilo. *Ant. Mart. Slomšeka Zbrani spisi. Četerta knjiga: Različno blago*. Uredil Mihael Lendovšek. Celovec: Družba sv. Mohora. 283–287.

TIVADAR, Hotimir, 2017: Prekmurščina med nekdanjo knjižnostjo in sedanjo narečnostjo. Marko Jesenšek (ur.): *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci*. Maribor: Univerzitetna založba (Zora, 120). 147–164.

TIVADAR, Hotimir, 2019: Protestantska knjižna tradicija in normiranje slovenskega (govorjenega) jezika. *Slavia Centralis* XI/1. 299–311.

TRSTENJAK, Anton, 2006: *Slovenci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica*. Uredil Viktor Vrbnjak. Maribor: Pokrajinski arhiv.

RAZVOJ SLOVENSKE SKUPNOSTI V SRBIJI Z JEZIKOVNO-KULTURNEGA STALIŠČA

Maja Đukanović
Filološki fakultet, Beograd
maja.djukanovic@fil.bg.ac.rs

Borko Kovačević
Filološki fakultet, Beograd
borko.kovacevic@fil.bg.ac.rs

DOI:10.4312/Obdobja.38.391-396

V prispevku je predstavljena problematika določanja števila Slovencev v Srbiji in v zvezi s tem z določevanjem njihove identitete ter identitete izseljencev nasploh. Skozi predstavitev zgodovine migracij Slovencev v Srbijo je predstavljen njihov sedanji položaj, in sicer problematika ohranjanja kulturne (samo)zavesti in vpliva na kulturo in znanost v Srbiji. Na koncu so nakazane smeri razvoja slovenščine in slovenistike v Srbiji.

Slovenci po svetu, slovenski izseljenci, slovenščina kot drugi in tuji jezik, Slovenci v Srbiji, slovenska identiteta

This paper starts with the question of the number of Slovenes in Serbia, and with the question of their identity. Related to this issue, the question of the identity of immigrants in general is also discussed. In addition to the history of the migration of Slovenes to Serbia, their current status and their culture are represented. An important question in the article is the possible impact of Slovenes on Serbian culture and science. Finally, some future directions of Slovene and its study in Serbia are given.

Slovenes abroad, Slovene immigrants, Slovene as a second and a foreign language, Slovenes in Serbia, Slovene identity

1 Slovenci v Srbiji – število in identiteta

Na prvi pogled enostavno vprašanje v zvezi s številom Slovencev v Srbiji se razplete v več možnih odgovorov, ki so si med seboj različni, a so vsi točni. Številke izhajajo iz več virov, in sicer se lahko sklicujemo na: število prebivalcev, ki so se opredelili kot Slovenci v popisu Republike Srbije iz leta 2011, število prebivalcev, ki so v popisu navedli, da je njihov materni jezik slovenščina, število občanov, ki so se prijavili v poseben volilni imenik slovenske narodne manjšine v Srbiji, ali pa se sklicujemo na število izdanih slovenskih potnih listov prebivalcem Srbije, ki so organom Republike Slovenije dokazali, da so slovenskega rodu, slovenska državljanstva pa so dobili v času od leta 1991, tj. po odcepitvi Slovenije od nekdanje skupne države Jugoslavije.

Po uradnem popisu Republike Srbije iz leta 2011 (*Popis 2011*) se je 4033 državljanov opredelilo za Slovence. Velja omeniti, da je bilo Jugoslovanov v tem popisu 23.303,

kar 160.346 prebivalcev pa se ni nacionalno opredelilo, iz česar bi lahko sklepali, da je državljanov Srbije, ki imajo slovensko poreklo, več kot 4033, saj jih precej izhaja iz mešanih zakonov in se počutijo kot Jugoslovani. V popisu obstaja tudi podatek o maternem jeziku, in sicer se je leta 2002 na popisu 3024 državljanov opredelilo za materne govorce slovenščine, devet let pozneje, na popisu iz leta 2011 pa beremo, da je slovenski jezik materni jezik za 2269 prebivalcev Republike Srbije oz. je upadel za skoraj tretjino. V zvezi s pojmom *materni jezik* je treba razumeti, da *materni* tukaj ne pomeni tudi *prvi jezik* oz. da ni nujno, da teh 2269 prebivalcev res tekoče govori slovensko oz. da med prebivalci, ki so se opredelili drugače, obstaja verjetnost, da določeno število odlično pozna slovenski jezik in kulturo. V poseben volilni imenik slovenske manjšine je bilo v letu 2018 pred volitvami predstavnikov za nacionalne svete narodnih manjšin v Srbiji vpisanih 2068 oseb, torej skoraj polovico manj, kot je Slovencev v popisu Republike Srbije. S temi številkami bi veljalo primerjati število državljanstev, ki jih je Republika Slovenija podelila prebivalcem slovenskega rodu s stalnim bivališčem v Republiki Srbiji, vendar je do te številke težko priti, saj so nekateri državljanstva pridobili preko Veleposlaništva RS v Beogradu, nekateri pa neposredno v Sloveniji. Če se ozremo v preteklost, najdemo naslednje podatke: leta 1921 je v Srbiji zapisanih 3625 Slovencev, leta 1948 jih je 20.998, leta 1953 20.717, leta 1961 19.957, leta 1971 15.957, leta 1981 jih je 12.006, v letu 1991 pa se je na popisu v rubriko Slovenec vpisalo 8340 prebivalcev Srbije.

Po uradnih podatkih Republike Srbije predstavljajo manjšinske narodne skupnosti nekaj več kot 16 odstotkov celotnega prebivalstva Srbije, slovenska narodna manjšina pa sodi med t. i. manj številne nacionalne skupnosti (Preković, Baštovanović 2017: 1). Slovenska narodna skupnost v Srbiji je imela status konstitutivnega naroda v federalni skupnosti, migracije pa so bile osebne, torej ni šlo za načrtovano preseljevanje, pač pa je šlo za zaposlitev, šolanje ali pa za t. i. »migracije srca« oz. selitev zaradi ljubezni. Na podlagi statističnih podatkov ugotavljamo, da za slovensko skupnost v Srbiji veljajo dejstva, ki so značilna tudi za druge narodne manjšine in za večinsko prebivalstvo, in sicer to, da je povprečna starost Slovencev v Srbiji vedno višja, da je asimilacija pripadnikov disperzivne skupnosti dokaj močna in da so pogoste ekonomske migracije (Preković, Baštovanović 2017: 28).

2 Zgodovina migracij iz Slovenije v Srbijo

Pogoste migracije Slovencev v Srbijo okoli leta 1920–1930 demografi in zgodovinarji razlagajo kot posledico vzpostavljanja severnojadranske meje ter priključitve nekdanjega Avstrijskega primorja Kraljevini Italiji po prvi svetovni vojni. Zaradi neugodnih razmer v Julijski krajini se je večje število nižjih državnih uradnikov in uslužbencev, železničarjev, intelektualcev, glasbenikov in tudi duhovnikov ter redovnic odločilo za selitev v tujino, med drugim tudi v Srbijo (Kacin Wohinc, Verginella 2008: 9–14). Za Slovence, ki so prišli v Srbijo, je značilno, da so se naselili disperzivno oz. ni nekega določenega kraja, kjer bi se ustalila večja slovenska skupnost. Največ jih je sicer v Beogradu in drugih večjih mestih, kar je posledica dejstva, da so tam najlažje dobili službo in si ustvarili družine.

Migracije iz Slovenije v Srbijo so podrobneje predstavljene v raziskavah slovenskih in srbskih etnologov, ki se v novejšem času intenzivneje ukvarjajo s temi vprašanji. O Slovencih v Beogradu v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev Kržišnik Bukić (2003: 125) piše, da se je množičnejše izseljevanje Slovencev v Srbijo začelo proti koncu 19. stoletja, ko so se selili predvsem rudarji in sezonski gozdarski delavci. O beograjskih Slovencih v začetku 20. stoletja pa zapiše: »V času naglega in številčnega vzpona v 30. letih 20. stoletja so bili beograjski Slovenci tudi znani družbeni in gospodarski zasebniki: odvetniki, zdravniki, lekarnarji, vrtnarji, gostilničarji, krojači, mizarji, trgovci.« (Kržišnik Bukić 2003: 125).

O tem, kdo so bili in kako so živeli slovenski priseljenci v Srbiji v času med svetovnima vojnama ni veliko neposrednih zapisov iz tega časa, zanimivo pričevanje pa nam je zapustil Bolče Žvan:

> V Beogradu se je tekom let uveljavil tip slovenske služkinje. Mnogo uglednih družin, poleg slovenskih, zlasti srbskih, nemških in celo židovskih, načeloma zaposluje samo slovenske služkinje. Naša dekleta služijo v najboljših hišah, pri ministrskih in diplomatskih družinah, v domovih industrijcev, veletrgovcev, zdravnikov, odvetnikov itd. (Žvan 1932: 42)

Gre torej za leta med obema svetovnima vojnama, ko se je med večinskim prebivalstvom razvijalo zanimanje za slovenski jezik in ko se je slovenščina omenjala v osnovnih in srednjih šolah (Đukanović 1994: 275–279), ter obdobje, ko so se prevajala prva slovenska literarna dela v srbščino (Đukanović 2015: 77), in nenazadnje čas, ko sta v Srbiji kulturno sceno predvsem na področju glasbe in gledališča na začetku stoletja že oblikovala Davorin Jenko in Vela Nigrinova (Prelić 2016).

V času po letu 1945, torej v okviru skupne države Jugoslavije, so se v Srbijo priseljevali Slovenci različnih strok in izobrazbe, »na prav vseh področjih, od preprostejših poklicev do vrhunskih strokovnjakov, umetnikov in seveda politikov« (Kržišnik Bukić 2003: 125–126). Med njimi so bili ljudje, ki sprva niso imeli namena ostati v Srbiji, toda sčasoma so se tam vživeli v novo okolje, ustvarili družine in ostali. Zaposleni so bili kot strokovnjaki v državnih podjetjih, ustanovah, državni upravi, precej je bilo tudi umetnikov in znanstvenikov (Ravnik 2010: 178).

V drugi polovici 20. stoletja, v nekdanji skupni državi Jugoslaviji, je bilo v Srbiji veliko narodnostno mešanih zakonov, etnološke raziskave pa potrjujejo, da

> so v njih spoštovali obe tradiciji z jezikom, vero, šegami in navadami in razločki so bogatili družinsko življenje [...]. Ne glede na to, ali je bil zakon povsem slovenski ali mešan, je večnacionalna mreža sorodnikov in prijateljev v Beogradu in na dveh različnih koncih države s priložnostmi za stike, obiske in potovanja dajala njihovemu življenju nekakšno svetovljansko širino, pri čemer ne gre spregledati, da je že sam Beograd kot prestolnica večnacionalne države ponujal številne možnosti za uspešno poklicno pot in družabne stike (Ravnik 2010: 179–181).

3 Identiteta Slovencev v skupni državi in po osamosvojitvi Republike Slovenije

V drugi polovici 20. stoletja se Slovenci v Srbiji niso počutili kot tujci/priseljenci, temveč so bili enostavno prebivalci skupne države Jugoslavije, kjer so imeli vse

možnosti za uveljavljanje lastne kulture, učenje jezika in ohranjanje običajev. Kot navaja publikacija Inštituta za novejšo zgodovino in Zgodovinskega arhiva Srbije iz leta 2017, je bila na predlog Slovenskega kulturno-prosvetnega društva France Rozman iz Beograda 3. aprila 1945 pod zaporedno številko 34 ustanovljena štirirazredna slovenska osnovna šola Ivan Cankar s poukom v slovenskem jeziku in po slovenskem učnem načrtu in programu. Dostopni so bili slovenski časniki, pretok informacij in sodelovanje med dvema republikama skupne države je potekal brez težav in omejitev.

V Srbiji v času Jugoslavije Slovenci niso imeli nekega statusa priseljencev in se tudi niso počutili kot priseljenci. Šele po letu 1991, po odcepitvi in osamosvojitvi Slovenije, so Slovenci v bivših jugoslovanskih republikah nenadoma postali tujci. Kot navaja Poljak Istenič (2010: 182–183):

> njihov položaj v Srbiji je bil težji, še posebej v Beogradu, zaradi nasprotij med Slovenijo in Srbijo oz. beograjskim režimom. Beograjski Slovenci so bili od vseh Slovencev zunaj Slovenije zaradi razpada Jugoslavije verjetno najbolj prizadeti, saj so bile osti nasprotovanj, sankcij in bombardiranj najostreje uperjene v Beograd. Porušena je bila dotedanja usklajenost med njihovo državno in nacionalno pripadnostjo in identiteto, prejšnja sprejetost in dober položaj v večinski družbi sta se obrnila v svoje nasprotje.

Zadnje desetletje 20. stoletja je bilo zaradi političnih razmer izjemno neugodno za Slovence v Srbiji, v kratkem času so postali izseljenci oz. priseljenci:

> Vsak je moral preboleti svoje notranje konflikte, znova utrditi svojo identiteto. In verjetno marsikdo še danes ne ve natančno, kaj je, komu pripada. Za prvo generacijo to ni problem, ti se seveda čutijo Slovence, težave se začenjajo pri drugi generaciji. Mi se čutimo nekoliko tudi tujce oz. se zavedamo, da smo izseljenci, čeprav se v resnici nikamor nismo izselili. (Đukanović, Gorjup Posinković 2004: 25–26)

4 Ohranjanje slovenske kulturne identitete v Srbiji

Slovenski jezik v Srbiji se od začetka 21. stoletja razvija na več ravneh: poučuje se v okviru društev Slovencev, kjer je namenjen učencem slovenskega porekla, na univerzitetni ravni je doživel pomemben razvoj – od študijskega leta 2006/07 se poučuje v okviru štiriletnega vzporednega študija z možnostjo izpopolnjevanja na ravni master in doktorskega študija, z letom 2018/19 pa je predmet Slovenski jezik z elementi narodne kulture postal fakultativni predmet v okviru rednega osnovnošolskega pouka v Republiki Srbiji kot jezik narodne manjšine. Vse te oblike poučevanja so predstavljene v več publikacijah (Đukanović 1998, 1999, 2007a, 2010, 2011, 2013, 2014, 2015, 2016; Đukanović, Kovačević 2011, 2018; Đukanović, Fekonja 2016).

Položaj slovenščine v Srbiji se je v prejšnjih dveh desetletjih utrdil in zanjo obstaja precejšnje zanimanje tako na univerzitetni ravni kot v društvih Slovencev. Potomci slovenskih izseljencev se vedno bolj zavedajo pomena učenja slovenščine in poznavanja slovenske kulture, saj poznavanje jezika razumejo kot sredstvo za povečevanje osebne konkurenčnosti na trgu dela (Kužnik 2014: 73; Đukanović, Kovačević 2018). V raziskavi, opravljeni med učenci dopolnilnega pouka slovenščine v Srbiji, Bukvič (2016) ugotavlja, da so tako učenci, ki obiskujejo dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture v Srbiji, kot njihovi starši zelo naklonjeni učenju slovenščine in vsega, kar je

povezano s Slovenijo, radi prihajajo k pouku, svojo prihodnost pa pogosto povezujejo s šolanjem v Sloveniji. Spodbudno je, da vsi želijo svoje poznavanje slovenskega jezika in kulture ohranjati ter prenašati na svoje potomce. Za udeležence pouka in tudi za člane društev Slovencev je pomembno tudi to, da so preko jezika in kulture povezani v etnično skupnost svojih prednikov (Bukvič 2016: 31). Slovenska manjšina v Srbiji izstopa med drugimi nacionalnimi manjšinami po intenzivnem ohranjanju in razvoju slovenskega jezika in kulture na visoki znanstveni in strokovni ravni, kot so npr. projekti Nacionalnega sveta slovenske manjšine: ustanovitev znanstvenega časopisa *Slovenika* (http://slovenci.rs/slovenika/) leta 2015, projekt *Znameniti Slovenci v Beogradu*, ki poteka od leta 2014, organiziranje znanstvenih srečanj in sodelovanje s srbskimi znanstveniki z različnih področij, snemanje dokumentarnih filmov o Slovencih v Srbiji, organiziranje festivala *Dani slovenačkog filma* ipd.

5 Smeri nadaljnjega ohranjanja in razvoja slovenske (samo)zavesti v Srbiji

Slovenska skupnost v Srbiji se z vrsto projektov bori proti stereotipom, ki temeljijo na dojemanju dejavnosti nacionalnih manjšin le na ravni folklore, podeželskega življenja in sorazmerno nizke izobraženosti njenih pripadnikov. S številnimi dejavnostmi si prizadeva ohraniti slovenski jezik in kulturo ne samo med Slovenci v Srbiji, temveč tudi med celotnim prebivalstvom.

Od prvih priseljencev iz Slovenije konec 19. stoletja, ki so aktivno sodelovali pri oblikovanju srbske kulturne scene, kot sta bila npr. Davorin Jenko in Vela Nigrinova, preko prihodov Slovencev različnih strok in izobrazbe se je v novejšem času oblikovala trdna slovenska skupnost, katere dejavnosti so povezane z znanostjo in kulturo na najvišji ravni. Pričevanja o tem razvoju so objavljena ne samo v strokovni literaturi, temveč tudi v kakovostnih biltenih posameznih slovenskih društev v Srbiji, na portalu slokult.info in spletnih straneh Nacionalnega sveta slovenske narodne manjšine, osrednje organizacije, ki združuje vse Slovence v Srbiji, ne glede na njihovo članstvo ali nečlanstvo v posameznih društvih. Številni dogodki in publikacije pričajo o novi, trdno utemeljeni smeri razvoja slovenske jezikovno-kulturne (samo)zavesti v Srbiji, ki včasih izstopa iz začrtanih meja pričakovanega v matični državi Sloveniji.

Literatura

BOROVNJAK, Đurđija idr., 2017: *Slovenci v Beogradu*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Beograd: Istorijski arhiv Beograda. www.sistory.si/cdn/publikacije/38001-39000/38754/ch14.html (dostop 21. 7. 2019)

BUKVIČ, Tatjana 2016: Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture v Republiki Srbiji: raziskava med učenci, starši in učiteljicami. *Slovenika* 2. 21–34.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 1994: Slovenščina v srbskih berilih med dvema vojnama. *Slavistična revija* XLII/2–3. 275–279.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 1998: *Slovenački jezik na Beogradskom univerzitetu*. Beograd: Međunarodni simpozijum: Izučavanje slovenskih jezika, književnosti i kultura u inoslovenskoj sredini. 600–602.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 1999: Slovenščina na Univerzi v Beogradu. Marja Bešter, Erika Kržišnik (ur.): *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 35–38.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 2007a: Ko, gde, kada, kako i zašto treba da uči slovenački. *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*. Beograd: Filološki fakultet. 385–390.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 2007b: Srpski jezik kao strani u Sloveniji. *Srpski kao strani u teoriji i praksi*. Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik. 311–317.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 2010: Srpski i slovenački jezik - razvoj kontrastivnih proučavanja. Predrag Piper (ur.): *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika: pravci i rezultati.* Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti, Odbor za srpski jezik u poređenju sa drugim jezicima. 147–154.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 2011: Domestic or foreign? (the Slovenian language in light of the Bologna Reform Process at the University of Belgrade). Agnieszka Będkowska-Kopczyk, Ljiljana Šarić, Libor Pavera (ur.): *Challenges for Foreign Philologies. Part 1: The Bologna Process and New Curricula***.** Bielsko-Biała: Akademia Techniczno Humanistyczna w Bielsku-Białej. 109–113.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 2014: Slovenščina v Srbiji: preteklost, sedanjost in prihodnost. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. *50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 177–184.

ĐUKANOVIĆ, Maja, 2015: *Poglavlja iz slovenačke kulture*. Beograd: Filološki fakultet.

ĐUKANOVIĆ, Maja, FEKONJA, Laura, 2016: Slovenistika v Srbiji: od KPSNU do STU. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 535–541.

ĐUKANOVIĆ, Maja, GORJUP POSINKOVIĆ, Vida 2004: Nič več nas ne more presenetiti. *Slovenija. svet* I/1. 24–26.

ĐUKANOVIĆ, Maja, KOVAČEVIĆ, Borko, 2011: Dostignuća u nastavi slovenačkog jezika kao stranog. Miodrag Dešić, Vesna Krajišnik, Nebojša Marinković (ur.): *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II*. Beograd: Čigoja štampa. 343–349.

ĐUKANOVIĆ, Maja, KOVAČEVIĆ, Borko, 2013: Srpski i slovenački jezik u kontaktu: pregled kontrastivnih proučavanja. Aleksandra Vraneš, Ljiljana Marković (ur.): *Kulture u dijalogu – filologija i interkulturalnost* 1. Beograd: Filološki fakultet. 89–100.

KACIN WOHINC, Milica, VERGINELLA, Marta 2008: *Primorski upor fašizmu 1920–1941.* Ljubljana: Slovenska matica.

KOVAČEVIĆ, Borko, ĐUKANOVIĆ, Maja 2018: Univerzitetska nastava južnoslovenskih jezika u Srbiji - istorijat i mogući pravci razvoja. Aleksandra Vraneš, Ljiljana Marković (ur): *CLIMB. Culture, Language, Literary, Translation, Library and Information Studies, Teaching Methodology and Book History* VI/1. 137–144.

KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera 2003: Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji. *Traditiones* XXXII/2. 117–135.

KUŽNIK, Irena 2014: Motivacija za učenje slovenščine kot maternega in manjšinskega jezika pri pripadnikih manjšinske in nemanjšinske skupnosti v Srbiji. Nina Ditmajer (ur.): *Mednarodno znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistike in slavistike: zbornik*. Maribor: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 71–76.

PERKOVIĆ, Jelena, BAŠTOVANOVIĆ, Darko 2017: *Manje brojne nacionalne manjine*. Novi Sad: Centar za regionalizam.

POLJAK ISTENIČ, Saša, 2010: Pomen društev za izseljence. *Traditones* XXXIX/1. 195–215.

Popis 2011. Republički zavod za statistiku. http://popis2011.stat.rs/

PRELIĆ, Mladena, 2016: Mapiranje kulturne istorije i pamćenja: beogradske godine Davorina Jenka i Vele Nigrinove (1835–1914). Katarina Tomašević (ur): *Prilozi za kulturu sećanja Davorin Jenko (1835–1914).* Beograd: Muzikološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti Nacionalni savet slovenačke nacionalne manjine u Republici Srbiji. 57–82.

RAVNIK, Mojca, 2010: Nekaj pogledov v preteklost in sedanjost beograjskih Slovencev. *Traditiones* XXXIX/1. 167–193.

ŽVAN, Bolče, 1932: *Slovenci v Beogradu. Socialno-kulturna slika.* Beograd: samozaložba.

V KNJIŽNI PREKMURŠČINI OBJAVLJENA NEUMETNOSTNA GRADIVA V *MARIJIKINEM OGRAČKU*

Dragica Haramija
Pedagoška fakulteta in Filozofska fakulteta, Maribor
dragica.haramija@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.397-406

V prispevku predstavljamo gradiva, ki so bila namenjena otrokom in so bila objavljena v katoliškem prekmurskem periodičnem tisku do druge svetovne vojne. Poudarek je na edini specializirani periodiki za otroke, mesečniku *Marijikin ograček* (1932–1940), v katerem je bil velik del gradiv objavljen v prekmurščini (npr. novice za otroke, poljudni članki, šale, anekdote, različne naloge (rebusi, labirinti), razpisi (natečaji), reklame ipd.). Mestoma omenjamo tudi mesečnik *Marijin list*, saj je bil *Marijikin ograček* njegova priloga. Predstavljen je uredniški koncept Jožefa Klekla st., ki je (tudi) z neumetnostnimi gradivi in vizualno podobo nagovarjal mlade bralce.

knjižna prekmurščina, neumetnostna gradiva za otroke, periodika, *Marijikin ograček*, Jožef Klekl st.

This paper introduces writings dedicated to children that appeared in Catholic periodicals in the Prekmurje region before World War II. It focuses in particular on the only periodical intended for children, the monthly *Marijikin ograček* (Mary's Garden) (1932–1940), which included much content in the Prekmurje language (e.g. children's news, popular articles, jokes, anecdotes, various puzzles – rebuses, maze puzzles, calls for applications, advertisements, etc. The paper includes several references to the monthly *Marijin list* (Mary's Paper), of which *Marijikin ograček* (Mary's garden) was a supplement. The paper outlines the editorial concept of Jožef Klekl Sr., who addressed young readers (also) through nonfiction content and the visual image.

Prekmurian language, nonfiction for children, periodicals, *Marijikin ograček* (Mary's Garden), Jožef Klekl Sr.

1 Uvod

V prispevku[1] je poudarek na predstavitvi neumetnostnega gradiva iz *Marijikinega ogračka*[2] (v nadaljevanju MO), ki je izhajal med letoma 1932 in 1940. Večina

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Beseda *ograček* izhaja iz besede *ogradček* oz. *ograd* (ograd < *o(b)-gord-ъ ← *o(b)-gord-i-ti ← *ob- 'ob, pri, okoli' + *gord-i-ti 'zagrajevati, delati ograjo' ← *gord-ъ 'ograda'; ogradček < *o(b)-gord-ьč-ьk-ъ; ograja < *o(b)-gord'-a (< *o(b)-gord-j-a) (*Slovenski lingvistični atlas*), ki se knjižno zaradi izvornega polglasnika v priponi sicer sklanja s popolno polglasniško redukcijo, narečno pa se polglasnik v panonski narečni skupini izgovarja e-jevsko. Tako izkazuje gradivo v *Slovenskem lingvističnem atlasu*

besedil, sploh v začetnih številkah, je bila pisana v knjižni prekmurščini, čeprav je MO začel izhajati v tridesetih letih 20. stoletja, torej dobro desetletje po priključitvi »vogrskih« Slovencev k matičnemu narodu. Uredniška politika in jezikovne odločitve v MO so bile odvisne od Kleklovega urednikovanja v drugi prekmurski periodiki.[3] Štumpf v monografiji o Jožefu Kleklu (2006) ugotavlja, da je Kleklovo štiridesetletno urednikovanje katoliških periodičnih tiskov močno zaznamovalo Prekmurce in jih ozaveščalo o ohranjanju maternega jezika. Jesenšek je v monografiji *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem* posebno poglavje Manjšalnice v Marijikinem ogračku (2018: 110–119) posvetil prav otroški periodiki. Poudarja, da je Klekl v publicistiki prepoznal »pomemben vpliv na govor otrok in na njihovo pismenost v slovenskem jeziku, zato je bila ustanovitev Marijikinega ogračka Kleklova premišljena in dolgoročno najuspešnejša jezikovnopolitična odločitev, s katero je zagotovil nadaljnji obstoj slovenskega jezika na njegovi najskrajnejši severovzhodni meji do reke Rabe.« (Jesenšek 2018: 111)

Klekl (podpisal se je Klekl Jozsef) je na pobudo Franca Ivanocyja 8. decembra 1904, na praznik Brezmadežne, izdal prvo številko mesečnika *Nevtepeno poprijéta Devica Marija: zmozsna goszpa Vogrszka: pobozsen meszecsen liszt*. Pod tem naslovom je izhajal med letoma 1904 in 1914, nato pa se je decembra 1914 preimenoval v *Marijin list* in izhajal do aprila 1941.[4] Že v prvi številki je bilo napovedano, da bo časopis skrbel za čaščenje Marijine brezmadežnosti (petdesetletnica razglasitve) in vero v Boga, kot tretji cilj si je Klekl (1904/1: 2)[5] zadal: »Csiszti dohodki liszta sze obrnejo na zidanje ednoga szamosztana (klostra) v krajini Szlovenszkoj na Vogrszkom. […] Té troji cil scsé liszt doszégnoti.« Prav tako je že v prvi številki urednik, podpisal se je kot učitelj (Vucsitel), nagovoril starše (Klekl 1904/1: 28–31), da tarnanje o tem, *kaj bo sploh iz tega otroka*, ne pomaga, hkrati pa pravi, da bi se težko zgodilo, da bi dobri krščanski starši vzgojili porednega otroka.

in se kaže v analizah monografskih ter drugih zaključnih del in znanstvenih prispevkov, tudi med mladimi govorci, kar pomembno izkazuje še vedno živo e-jevsko rabo (npr. Zemljak Jontes, Pulko 2011: 407–420; Zemljak Jontes, Pulko 2018: 139–151; Just 2000: 92), v neimenovalniških oblikah je torej še vedno v rabi e-jevska glasovna različica, torej *ogračeka*.

3 Jesenšek v monografiji *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika* (2013: 236–304) predstavlja uporabo tega v periodičnem tisku druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja. Utemeljuje, da so tudi »Kleklovi prekmurski časopisi na začetku 20. stoletja še izhajali v prekmurskem jeziku in madžarskem črkopisu, in sicer so ohranjali skoraj stotridesetletno protestantsko jezikovno normo in predpis.« (2013: 239) Postopoma je Klekl prehajal na knjižno normo slovenskega jezika.

4 V prelomnem letu 1919 je izšla ena številka *Marijinega lista* za celo leto (januar–december; 68 strani), Klekl st. je zgolj na kratko omenil, da se je moralo uredništvo preseliti (uvodnik je podpisal v Celju); pod naslovom Slovenci! pa piše (Klekl 1919: 26) o prekmurskem slovenskem narodu in nagovarja bralce k rabi slovenščine (predlaga tudi verski pouk za šolarje v slovenskem jeziku).

5 Navajanje citiranih periodičnih publikacij je v celotnem prispevku poenoteno: letnica izida/zaporedna mesečna številka, stran (kakor jo prikaže elektronska oblika).

Lagoja deca — kastiga bozsa.

Krscsánszki roditelje, vi szte návadni sze tozsiti, ka szo vam deca jáko lagoja. Dosztakrát sze sztarate: „Bog moj, ka de z toga deteta!“ Jasz nescsem tukar priliko szi vzéti vu obcse naprejdavati ka je krivo, ka szo vnoga deca pokvarjena. Jasz te tukar szamo na edno scsem opomignati, zkem nepremisleno podkopas szrecso tvojega otroka, to pa je: hábaj sze ocsa i ti mati krscsánszka pszüvanja, ne pszüjte, ne preklinjajte szvojo deco i menje zsaloszti bodete od sztráni szvoje decé csütili.

Slika 1: Odlomek besedila o porednih otrocih, ki so božja kazen za starše (vir: *Nevtepeno poprijéta Devica Marija* 8. 12. 1904/1: 28).

2 *Marijikin ograček*

Marijikin ograček pomeni Marijin vrt,[6] kar nakazuje na obdelovanje zemlje, setev in žetev, v metaforičnem pomenu pa oblikovanje mladega človeka (otroka) v pobožnosti, spoštljivem odnosu do soljudi in do prekmurskega (maternega) jezika. Pri predhodnem preučevanju prekmurske periodike se je pokazalo, da je bilo v MO objavljenega tudi veliko neumetnostnega gradiva, namenjenega otrokom.[7]

Decembra 1931 v 12. številki (letnik 27) *Marijinega lista* (1931: 5–6) je Jožef Klekl st. oznanil, da bo začela izhajati posebna priloga za otroke. MO je tako edina specializirana periodična publikacija za otroke, izhajala je kot priloga katoliškega mesečnika *Marijin list* vsakega 8. v mesecu.[8] S stališča mladinske književnosti je zato MO najzanimivejši, saj je bil zasnovan kot versko-vzgojno čtivo za otroke, pri čemer je treba poudariti, da se je urednik Jožef Klekl st. močno zavedal pomena pisane besede za versko vzgojo, narodno zavednost in ne nazadnje tudi za opismenjevanje.[9]

Jožef Klekl st. se je v vseh treh katoliških periodičnih tiskih, ki jih je urejal, podpisoval kot Srčen, v MO je objavil tudi nekaj avtorskih vzgojno-poučnih in nabožnih pesmi, npr. že v prvi številki uvodno pesem v prekmurščini *Marijikin Ograček*, s katero nekako utemeljuje izbrani naslov priloge. Priloga ima običajno

6 V tem primeru je *ograček* rabljen nemanjšalno v pomenu ‘vrt’, npr. V. Novak 2014 in F. Novak, V. Novak 2009: 89: »ogràček -a *m* vrt, vrtič«; Jesenšek (2018: 115) ga omenja kot manjšalnico.

7 V obravnavanem katoliškem in protestantskem prekmurskem periodičnem tisku med umetnostnimi besedili po količini izstopajo poezija in kratke prozne vrste, predvsem ljudske (redkeje avtorske) povedke in pravljice (Haramija 2015: 86–111).

8 Priloga je v celoti dostopna na portalu *Digitalne knjižnice Slovenije* (dLib.si).

9 Štumpf (2006: 221–232) razpravlja o pomenu in vlogi Marije v Kleklovi periodiki, pri čemer je jasno razvidno, da se je Klekl zavzemal za razumevanje Marije kot zgleda pri pravem krščanskem krepostnem življenju. Štumpf (2006: 149) navaja, da je bilo v *Marijinem listu* objavljenih kar 383 člankov o Mariji, 160 o srcu Jezusovem. Opozarja na domet *Marijinega lista*, ki je imel npr. leta 1935 okrog 6000 naročnikov, MO pa 3000. Ob analizi MO smo ob verskih besedilih, ki sodijo v sklop o Mariji, zasledili presenetljivo veliko število besedil o boju proti alkoholizmu, ki jih prav tako smemo prišteti v to skupino, ker so tovrstna besedila vedno podkrepljena z zglednim življenjem device Marije.

12 strani, nekatere (dvojne) številke tudi do 20 strani: ob verskih zgodbah so v vsaki številki objave donatorjev drobnih daril za otroke, imena prejemnikov nagrad, vprašanja mladih bralcev, odgovori urednika in uganke – labirinti, iskanje skritega predmeta ipd. Veliko je ilustrativnega gradiva, npr. svetih podobic (kejpov), risb različnih cerkva; v vseh prilogah je vedno objavljena vsaj ena podoba Marije z otroki (velikokrat že na naslovnici) ali Marije z Jezusom, ki tako logično podkrepi izbrani naslov priloge.[10] Presenetljivo je zavedanje o pomembnosti družinskega branja in pismenosti, čemur je bila obravnavana periodika v prvi vrsti namenjena in je bila na tak način tudi oglaševana.

Starišom!

Odkrito reč vam povem, dragi slovenski starišje. Düša vašega deteta je najdragši kinč, šteroga mate v svojoj hiši. Po božoj zapovedi na lastno odgovornost pod kaštigov večnoga skvarjenja ste dužni te kinč občuvati, ste dužni vse včiviti, ka se düša vaše dece ohrani v božoj lübezni. Po vsegamogočnoj priprošnji Marijinoj svojo veliko dužnost lehko spunite. Zato vas pelam z vašov dečicov vred k Mariji z tem malim listekom. Vzemite ga, z gorečov lübeznostjov vam ga poklanjam! Naj se vam ne mili 4 Din. dati za düšo vaše dece, nego naj se Vam mili vaša nedužna dečica. Rešite jo pokvarjenosti po dobrom čtenji!

Klekl Jožef, dühovnik.

Slika 2: Nagovor staršem (vir: *Marijikin ogra*ček 1932/1: 4).

3 Predstavitev neumetnostnega gradiva v *Marijikinem ogračku*

Ne glede na raznolike vsebinske uredniške koncepte in jezikovne odločitve, ko je bil uradni jezik v Prekmurju že slovenski, je periodika, tiskana med letoma 1919 in 1941 v prekmurščini in deloma v knjižni slovenščini, odigrala pomembno kulturno vlogo pri spodbujanju narodne zavesti in pripadnosti matičnemu narodu ter pri opismenjevanju otrok. Že v prvi številki MO, ki je izšla 8. januarja 1932, se je urednik Jožef Klekl st. otrokom predstavil kot Striček; navedel je, da bo priloga izhajala vsak mesec 8. v spomin na dan otrok, ki so ga začeli praznovati leta 1931. Kot nekakšen podnaslov se v prvi številki pojavi pripis (naslovnica 1932/1: 1): »Izhaja vsaki mesec 8. na spomin 1. dečinskoga dneva septembra 8. leta 1931.« Temu pripisu je dodan kraj izdajanja, Črenšovci, kjer je Klekl služboval. Posebej je pojasnil izbrani naslov priloge in izbor jezika. Ob naslovu je Klekl (1932/1: 6) zapisal o Mariji, da:

> Ž njov vas pozdravljam zato, ka ona ma največ tistoga, ka vi najbole potrebujete, ona ma največ lubezni. Vsako dete je stvorjeno, da ga lübijo i da samo tudi lübi. Znam, da vas rade majo vaše drage mamike i vaši lübleni ajteki, a vsega vam pa li ne morejo dati, česa potrebüjete. Ne morejo vam dati, ka je najbole potrebno, ne morejo vam dati milošče bože, štera jedino more človeka osrečiti za večno življenje.

10 Številčenje strani se je nenehno spreminjalo. Npr. v originalu so za 1. letnik (1932) prve štiri strani brez paginacije, nato so strani številčene od 1 do 8; v 2. letniku so številčene strani od začetka priloge (12 strani); 3. letnik (1934) je začel izhajati z nekaterimi dvojnimi številkami (8 prilog za 12 mesecev), številčenje se spremeni tako, da si strani sledijo skozi celo leto (184 strani, nekatere strani niso oštevilčene).

V nadaljevanju je urednik poudaril izbor jezika (prav tam: 4): »Pišemo vam pa draga dečica v našem jeziki največ i nekaj v knjižnoj slovenščini, ar ste tak želeli sami.«

Ob pregledu MO je opaziti nekaj stalnih rubrik, nekatere med njimi imajo tudi stalne naslove, npr. Vganke, Pišemo si, druge pa jih nimajo, a jih je najti na istem (pričakovanem) mestu, takšne so predvsem eksemplarične zgodbe s pozitivnim ali negativnim zgledom ali pa kot mešanica obojega, ki se navezujejo na življenja krščanskih svetnikov in mučencev, v prvi vrsti pa na zgledno življenje device Marije, pri čemer je velikokrat omenjena kot otrok, ki je bil že od rane mladosti vsem za zgled.

3.1 Dopisovanje otrok z urednikom in otroška ustvarjalnost

Klekl je spodbujal otroke, naj mu pišejo, naj rešujejo uganke in pošiljajo rešitve ipd. Pri tem jih je spodbujal z obljubo, da bodo nagrajeni s svetimi podobicami (kejpi), knjigami ali drugimi malenkostmi, torej se je urednik zavedal zunanje motivacije pri spodbujanju otrok za aktivno participacijo pri ustvarjanju priloge. Rubrika je poimenovana Pišemo si. Navajamo primer tipične naloge, ki jo je Klekl zastavil v 3. številki prvega letnika, nato so v 4. številki podani odgovori; poimensko so navedeni otroci, ki so napisali pravilne odgovore.

Jezuš je od mrtvih stano i je bio jako-jako lepi i več nikdar ne vmerje. Obečao je pa nam vsem, ka mi tüdi tak stanemo gor, če se dobro hranimo i če dobro vmerjemo. Zdaj te male pametne glavice vgonite:

1. **Kak se moremo hraniti?**
2. **Kak moremo mreti, ka odičeno stanemo gor?**

Tretje pitanje se pa glasi:

3. **Kak dugo mo živeli po goristanenji na zemli?**

Ki na vse troje pitanje da najbolši odgovor, dobi lepo knigo za dar, knigo za čteti, te drügi pa lepi svinčnik. Rešitev se mora do 15. aprila poslati.

Slika 3: Vabilo k pisanju odgovorov na zastavljena vprašanja (vir: *Marijikin ograček* 1932/3: brez strani).

Mestoma urednik otroke tudi opozarja na vzorno ravnanje, npr. ko otroka opozori, da ne sme zamujati: »Kreslin Jožef G. Bistrica. Vganko si toti rešö, ali kesno je prišla. Drügoč se bole popašči.« (Klekl 1932/10: 3)

3.2 Uganke (v ta sklop sodijo labirinti, rebusi in uganke)

Navodilo pri reševanju labirinta (1932, 1/1: 4): »Jožek pa Francika ideta prvikrat v šolo. Poti do šole je dosta, pa ne veta po šteroj naj bi šla. Prek gredic ne smeta stopiti, prek plota i prelaza pa ne skočiti. Deca, narišite na sliki, po šteroj poti sta prišla v šolo pa nam to risbo dopošljite do 15. februara. Za pravilno rešitev dobite lepo podobico.«

V naslednjih številkah so objavljena imena otrok, ki so poslali rešitve na uredništvo.

Slika 4: Labirint (vir: *Marijikin ograček* 1932/1: 4).

Med ugankami so včasih tudi rebusi, npr. »JELEC POLDE – Ka je to mož?« (1932/10: 4). Zanimivo je, da je pričakovana rešitev *poljedelec* knjižna beseda, v isti številki pa je objavljena humorna prigoda, v kateri je uporabljen prekmurski izraz *polodelavec* (prav tam: 9):

> Zvezdice: Spoznaj samoga sebe.
> Stari modrijan Falete, šteri se je hvalo rekši, ka on dobro zna zvezdoslovje, je hodo edno noč po poli in ogledüvao zvezde. Gledao je in hodo se pa ta že preci časa, gda samo ednok spadne v edno globoko jamo. Dugo je brečao i na pomoč zvao, a nikoga od niket. Kumaj, kumaj gda je že ves zmantrani bio, je pribežao eden polodelavec, ga vöpotegno i ga malo začüdeni pitao, ka je delao tam i zakaj je notri spadno, ar je bilo svetlo skoro kak po dnevi.
> — Iskao sam pravila zvezd — je gizdavo odgovoro Falete.
> — Sirmaček! — njemi je odgovoro polodelavec; — prle kak zvezde, spoznaj zemlo, po šteroj hodiš.

Nekatere uganke so navezane na krščanske praznike, npr. (1935/3: 16): »Štera nedela je ‘Bela’ i zakaj se tak imenüje?«

3.3 Bonton, vedenje, svetovni nazor

Kakor tudi v drugi prekmurski (Kleklovi) periodiki je tudi v prilogi MO precej prostora namenjenega lepemu vedenju in vzgajanju h krščanski veri, večinoma skozi zgodbe o Mariji in različnih svetnikih. Zgodbe govorijo o pobožnosti, dobroti, skromnosti in drugih zapovedih in prepovedih, kar je razumljivo, saj gre za katoliški otroški periodični tisk. Druga pogosta tema je alkoholizem, skoraj v vsaki številki je omenjeno, da ljudje preveč pijejo, hkrati pa nagovor otrokom, da se je treba alkohola izogibati; večinoma so teme proti alkoholu in alkoholizmu podane skozi neumetnostna

besedila, se pa najdejo tudi leposlovna dela, npr. Igra dece na Malo mešo v Črenšovcih pri cerkvi (1932/9: 8–11).

Proti koncu izhajanja MO so objavljena besedila skoraj izključno versko-vzgojna, skorajda ni zabavnih poljudnih vsebin, večkrat je zaslediti opozorila proti drugačnim nazorom,[11] npr. v obsežnem besedilu iz 1. številke 9. letnika Križ ali srp s klepačom (brez avtorja; navedeno je, da gre za povzetek papeževe okrožnice).

Vkanliva slika. Denešnji navuk komunistov ma v sebi bole kak šterokoli spodobno gibanje v preminočnosti, nekšo zmotno idejo od odrešenja siromakov.

Nekša vkanliva slika pravičnosti, vednakosti i bratske sküpnosti v deli navdaja njihov navuk i njihove zamisli z nekšov skrivnostnov privlačnostjov, tak, da vnožine, privablene po vkanlivih obečanjaj, prevzema navdüšenje i se širi med njimi, kak se širi kakša nalezliva bolezen.

Slika 5: Odlomek iz besedila (vir: *Marijikin ograček* 1940/1: 4).

3.4 Dogodki

Zanimivi so opisi novih tehnologij, npr. kako hodijo otroci v kino v velikem (neimenovanem) mestu v Južni Ameriki, kar je zapisano, da se je (1938/9: 6; kot avtor je naveden Slavko):

> zgodilo v velkom varaši Jüžne Amerike. […] Visiko v oblakaj ga dojde; bijeta se: eden drügoga šče doj vržti … Deca pa gleda, se smeje, ruži, fučka, kriči … Što de zmagao? Što …? – Na ednok pa … oj! zrakoplova vküp vdarita! – V temnoj dvorani vse tiho grata. Jezero oči se odpira, pa gleda, silno gleda; cela düša, celo življenje je v očej! – vidiš? Eden zrakoplov se je vüžgao v zraki! Velki, rdeči plamen se pokaže pa zasveti v kmico. Velka tišina med gledalcami.

Med opise dogodkov sodijo tudi romanja in opisi posameznih krajev (držav), v katerih so bili misijoni (npr. Italija, Portugalska, Madagaskar, Japonska, Venezuela, Čile). Nekatera besedila so zapisana kot dnevniški zapisi v več zaporednih številkah; pogosti so opisi vsakdanjega življenja ali pomembnih dogodkov, tudi katastrof (npr. rušilni potres v Čilu 1935). Vsa daljša besedila so napisana v knjižni slovenščini. Klekl je v MO objavljal tudi osmrtnice, tovrstnih besedil v sodobni otroški periodiki ni najti.

† Slepec Ivan, kanonik mrtvi.

Na Petrovo so vmrli nagle smrti veliki sotrüdnik Mar. Lista, Slepec Ivan, sobočki plebanoš, dekan i č. kanonik pokopali smo jih 2. julija. Molite za njih.

Slika 6: Osmrtnica (vir: *Marijikin ograček* 1936/7: 8).

11 Npr. v besedilu Moč i važnost tiska (1936/11: 3–5) so omenjeni brezverci, ki tisk izrabljajo za kvarjenje ljudi; dobra besedila morajo vsebovati verske nauke, biti morajo vodnik in ne zvodnik.

3.5 Spodbude za branje

Nepodpisani pisec uvodnika (predvidevam, da urednik) je že ob koncu 1. letnika MO (1932/10: 5) spodbujal otroke k branju takole: »Marijika je rada čtela dobre knige. […] Marijika je vsaki den čtela pobožne knige. Razmiš drago detece: vsaki den?! Delaš ti tudi tak? Marijikin Ograček, Marijin List pa druge pobožne liste čti rado, čti vsaki den. Zadosta je, če samo edno ali dve strani prečteš, ali čti vsaki den.« Bralno-spodbujevalni proces pri otrocih je vse do današnjih dni koncipiran na enak način: brali naj bi vsak dan, predvsem pa naj bi mladi bralci posegali po kakovostnih besedilih, ki so jezikovno brezhibna, etično spodbudna in primerna bralčevemu kognitivnemu razvoju. V vsaki številki Klekl otroke spodbuja k branju in učenju, npr. (1932/5: 3): »Draga mi dečica! Iz vaših vnogih pisem vidim dvoje: 1., da se vsi veselite Ogračeki i 2., da se nešteri tudi včite iz Ogračeka.«

Med spodbude za razvoj otrokovega branja oz. glasovnega zavedanja sodi tudi naslednja naloga, ki je zapisana v rubriki Vganke; rešitev je podana čez dva meseca (v julijski številki 1932), in sicer *ptičica*, *spevala*, *pobožala*, *mučila*; podani so tudi drugi rimani odgovori otrok (npr. *rožica*, *sestrica*).

Moja zlata . . — a,
Da bi mi še . . — a,
Bi te jaz po . . — a,
Nikdar več ne . . — a!

Kde so pike, tam naj se nadomestijo reči. Ki najde najprimernejše reči, dobi za nagrado knižico „Roža, deklet". Rešitev se mora poslati do 15. juna.

Slika 7: Iskanje rime (vir: *Marijikin ograček* 1932/5: 4).

Zanimiv način zastavljanja ugank je tudi dopolnjevanka, ki dá rešitev, npr. navodilo, da iz prvih črk vsake besede dobimo ime občine, rešitev (1932/9: 3): Črensovci.

Rešitev zloženke od 8. snopiča.
Črnec ime potoka v Slov. Krajini,
ribe ka v tom potoki živi,
Eva žensko ime staroga zakona,
Novine časopis Slov. Krajine,
stol i **o**mar pohištvo v sobi,
voda najbouša pijača,
ceca kak se malo dete hrani,
Italija najmočnejši sosed Jugoslavije.

V zadnji številki MO (9. letnik, december 1940) ni nobene napovedi o tem, da priloga ne bo več izhajala, nobeno besedilo ne da slutiti, da je bila pred mladim bralcem zadnja številka priloge. Tudi v *Marijinem listu* ni pojasnila, iz 1. številke iz leta 1941 je razvidno, da se je spremenil založnik, to je postalo Katoliško tiskovno društvo v Slovenski krajini; izšle so samo 4 številke, zadnja 8. aprila 1941.

4 Sklep

Marijikin ograček je bila edina, večinoma v prekmurščini pisana priloga, posebej namenjena otrokom, urejal jo je Jožef Klekl. Priloga je izhajala enkrat mesečno, in sicer od 8. januarja 1932 do 8. decembra 1940, distribuirana je bila skupaj z *Marijinim listom*. Že v prvem letniku so postavljene stalne rubrike: uvodnik, stran z ugankami, poučna zgodba (ki ima lahko več nadaljevanj v naslednjih številkah). Zanimivo je, da so bila nekatera, predvsem daljša in prevedena dela, objavljena v knjižni slovenščini in v več nadaljevanjih. V vseh številkah so objavljena pisma otrok in staršev, ki se nanašajo na objavljene vsebine iz prejšnjih številk, ob tem so odrasli pošiljali tudi svoje vtise o pomembnih dogodkih, otroci pa predvsem rešitve na zastavljene uganke. Bolj ko se je bližala druga svetovna vojna, manj je bilo zabavnega čtiva, več poučnih besedil, pisem ipd. V skorajda vseh številkah so tudi prispevki misijonarjev ali kratki opisi njihovega dela v različnih državah sveta. V vsaki številki so poročila o dogodkih v prekmurskih cerkvah, predvsem o cerkvenih praznikih, obhajanju raznih svetnikov, darovanju maš in napovedi dogodkov, ki naj bi se v kratkem zgodili. Neumetnostno gradivo, objavljeno v MO v prekmurščini, zajema predvsem otroške šale, uganke, razne šaljive (vzgojno poantirane) napotke in zanimivosti (geografske, sociološke, tehnološke …) z vsega sveta. Hkrati pa, čeprav je bilo namenjeno otrokom, terja razmislek tudi pri odraslem bralcu (R. J. 1936/4: 7):[12] »Prijateo, či ne verješ, da bo vse hitro, hitro minolo, idi na cintor. Čti imena tam zakopanih! Čti njihovo življenje, kakšo slavo so vživali ali kakše težave so meli. Kde so zdaj? Kde njih slava? Vse je minolo! Pa kak hitro! Tak bo z nami. Parkrat se bomo okoli obrnili — pa bo konec.«

Viri

Marijikin ograček, priloga *Marijinoga lista*. Katološko tiskovno društvo v Slovenski Krajini. www.dlib.si/results/?euapi=1&sortDir=ASC&sort=date&query=%27rele%253dMarijikin%2bogra%25c 4%258dek%27&pageSize =100&page=1 (dostop 9. 5. 2019)

Marijin list, 1914–1941. Katološko tiskovno društvo v Slovenski Krajini. www.dlib.si/results/?query=%27org%3D42%27&fyear =1924&pageSize=25&frelation= Marijin+list (dostop 9. 5. 2019)

Nevtepeno poprijéta Devica Marija: zmozsna goszpa Vogrszka: pobozsen meszecsen liszt, 1904–1914. Katološko tiskovno društvo v Slovenski Krajini. www.dlib.si/results/?euapi=1&query=‘keywords%3dnevtepeno+poprij%C3%A9ta+devica+marija‘&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=100 (dostop 9. 5. 2019)

Literatura

HARAMIJA, Dragica, 2015: Mladinska besedila v prekmurskem periodičnem tisku do začetka 2. svetovne vojne. *Časopis za zgodovino in narodopisje* LXXXVI/4. 86–111.

HORVAT, Mojca, 2016: SLA V165(a).01 ‘sadni vrt’; SLA V165(b).01 ‘vrt za zelenjavo in rože’. *Slovenski lingvistični atlas 2*, 2016. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. www.fran.si (dostop 1. 7. 2019)

JESENŠEK, Marko, 2013: Prekmurska publicistika. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora, 90). 236–304.

12 Jožef Radoha se je podpisoval s kraticama R. J.

JESENŠEK, Marko, 2018: Manjšalnice v Marijikinem ogračku. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora, 129). 110–119.

JUST, Franci, 2000: *Med verzuško in pesmijo: Poezija Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja*. Murska Sobota: Franc-Franc (Zbirka Podobe Panonije).

NOVAK, Franc, NOVAK, Vilko, 2009: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.

NOVAK, Vilko, 2014: Ogradček. *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. www.fran.si (dostop 7. 5. 2019)

ŠTUMPF, Peter, 2006: *Jožef Klekl st. kot publicist v prizadevanju za ohranitev katoliške vere v Slovenski krajini (Prekmurju)*. Ljubljana: Salve.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2011: Govorica mladostnikov v šoli – narečna ali nenarečna? Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora, 80). 407–420.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2018: Dialectal speech of youth as a part of their personal and national identity. *Dialectologia et geolinguistica* XXVI/1. 139–151.

O SLOVENSKI LITERARNI ZGODOVINI OB USTANOVITVI LJUBLJANSKE UNIVERZE

Pavle Jović
Univezitetska biblioteka, Beograd
phpjovic@rcub.bg.ac.rs

DOI:10.4312/Obdobja.38.407-413

Po ustanovitvi Univerze v Ljubljani leta 1919 prvi slovenski študenti na Filozofski fakulteti do leta 1929 niso imeli učbenikov o literarni zgodovini Slovencev. Ivan Prijatelj (1875–1937), prvi predavatelj tega predmeta na novoustanovljeni Filozofski fakulteti v Ljubljani, ni objavil nobenega učbenika, ki bi obravnaval celoten slovstveni razvoj. Najpomembnejši in najproduktivnejši pisec učbenikov o slovenski literarni zgodovini je bil Ivan Grafenauer, ki ni bil izvoljen za predavatelja na novoustanovljeni Filozofski fakulteti. V obdobju od leta 1905 do 1929 je bilo objavljenih veliko del in knjig s področja slovenske literarne zgodovine v srbohrvaškem jeziku. Pavle Popović (1868–1939), profesor srbske književnosti na Filozofski fakulteti v Beogradu, in Fran Ilešič (1871–1942), profesor slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Zagrebu, sta prispevala k temu, da so se Srbi in Hrvati začeli zanimati za slovensko književnost.

ustanovitev ljubljanske univerze, slovenska literarna zgodovina, učbeniki slovenske literarne zgodovine

After the founding of Ljubljana University in 1919, it was not until 1929 that the Slovene students at the Faculty of Philosophy obtained textbooks on the literary history of Slovenes. Ivan Prijatelj (1875-1937), the first lecturer at the Faculty of Philosophy during 1919-1937 published no textbooks on Slovene literature history. The most successful writer of such textbooks was Ivan Grafenauer (1880-1964), who was not elected as a lecturer at the newly founded Faculty of Philosophy. In the period from 1905 to 1929 many works and books on Slovene literary history were published in the Serbo-Croatian language. Pavle Popović (1868-1939), a professor of Serbian literature at the Faculty of Philosophy in Belgrade, and Fran Ilešič (1871-1942), a professor of Slovene literature at the Faculty of Philosophy in Zagreb, contributed to the fact that Serbs and Croats became interested in Slovene Literature.

founding of Ljubljana University, Slovene literary history, textbooks on Slovene literary history

1 Uvod

Znanstveno preučevanje zgodovine slovenske literature se začenja od leta 1919 z ustanovitvijo ljubljanske univerze (*Ottuv slovnik naučny* 1934). Tedaj je vseučiliška komisija na Filozofski fakulteti imenovala dr. Ivana Prijatelja (1875–1937) za profesorja za zgodovino slovanskih literatur novejše dobe s posebnim ozirom na slovensko

literaturo (Ciperle 2010). Univerzitetnih učbenikov s področja zgodovine starejšega in novejšega slovenskega slovstva ni bilo vse do leta 1929. Ob koncu 19. stoletja (1894–1900) je pod okriljem Slovenske matice izšla obširna *Zgodovina slovenskega slovstva* Karola Glaserja.

Kandidati za prvega predavatelja za slovensko literarno zgodovino na novoustanovljeni Filozofski fakulteti so bili slovenski slavisti, nekdanji študenti profesorja Vatroslava Jagića: dr. Ivan Prijatelj, dr. Ivan Grafenauer in dr. France Kidrič, pa tudi dr. Fran Ilešič in Avgust Žigon, ki sta končala slavistiko na graški univerzi pri profesorjih Gregorju Kreku in Matiji Murku.

V času svoje akademske kariere (1919–1937) profesor Prijatelj ni utegnil napisati sintetičnega spisa in učbenika (Slodnjak 1968: 556), ki bi obravnaval celoten slovstveni razvoj. Ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva je izšla njegova skromna monografija *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*. Šele pred konec življenja (1935) je objavil knjigo *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*. Prijateljeva univerzitetna predavanja o slovenski politični in slovstveni zgodovini, ki jih je uredil njegov študent Anton Ocvirk, so izšla postumno (1955–1966). Anton Slodnjak, tudi Prijateljev študent, je uredil in objavil *Izbrane eseje in razprave Ivana Prijatelja* šele leta 1952.

V prispevku skušamo pokazati, kaj so imeli prvi študenti slovenistike na voljo s področja slovenske literarne zgodovine. Najprej bomo predstavili prispevke in knjige, ki so izšli v slovenščini, nato v srbohrvaščini ter v nemščini in češčini.

2 Slovenska slovstvena zgodovina v slovenščini ob ustanovitvi ljubljanske univerze

V 20. stoletju nismo imeli pregleda slovenskega slovstva vse do leta 1917, ko je literarni zgodovinar Ivan Grafenauer objavil *Kratko zgodovino slovenskega slovstva*,

Slika 1: Ivan Prijatelj (vir: dLib).

Slika 2: Ivan Grafenauer (vir: dLib).

Slika 3: France Kidrič (vir: dLib).

v kateri je predstavil celotni slovstveni razvoj. Drugo izdajo navedene knjige (iz leta 1919) so uporabljale vse generacije gimnazijcev med obema vojnama, pa tudi študenti slovenistike, če so knjigo mogli dobiti v roke (Grafenauer 1973: 6). Ista knjiga je ponovno izšla po ustanovitvi ljubljanske univerze (1920).

Čeprav je bil Ivan Grafenauer edini, ki je docela po prvotnih virih predelal vso slovensko slovstveno zgodovino, je bil pri kandidaturi za profesorja zavrnjen z razlago o »drugačni ureditvi kateder« (Stanonik 2011: 14). Ob snovanju ljubljanske univerze leta 1919 je Grafenauer veljal za najresnejšega kandidata za zgodovino starejše slovenske književnosti. Grafenaurjev biograf neuspeh te kandidature tolmači takole: »glavni vzrok je bilo seveda dejstvo, da je bilo res povsem kvalificiranih moči za zgodovino slovenskega slovstva več, kot je bilo mest na novi fakulteti, in pri izbiranju med njimi so nato odločale druge stvari, od tesnejše poprejšnje povezanosti do političnih momentov« (Pogačnik 1994: 357). V letih 1909 in 1911 je Grafenauer objavil dvodelno knjigo z naslovom *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva*. Za kratek čas je bil poklican za predavatelja na Filozofski fakulteti v Ljubljani za predmet zgodovina starejše slovenske književnosti (*Seznam predavanj* 1920/21). Grafenauerjeva zgodovina starejšega slovenskega slovstva, ki je nastala po drugi svetovni vojni (1948), je izšla šele leta 1973 (Grafenauer 1973: 7).

Za rednega profesorja za starejše slovensko slovstvo je bil leta 1920 imenovan dr. France Kidrič. Deset let po ustanovitvi ljubljanske univerze je izšel prvi zvezek njegovega dela o starejši literarni zgodovini (Kidrič 1929). Kmalu potem je bil objavljen *Pregled slovenskega slovstva* Antona Slodnjaka, Prijateljevega učenca in Kidričevega naslednika na katedri za literarno zgodovino (Slodnjak 1934).

3 Slovenska slovstvena zgodovina v srbohrvaščini ob ustanovitvi ljubljanske univerze

V obdobju do ustanovitve ljubljanske univerze (1900–1919) je leta 1905 najprej izšla obsežna študija o najnovejši slovenski književnosti v srbohrvaščini *Ocrt najnovije slovenske književnosti* izpod peresa slovenskega literarnega zgodovinarja Frana Ilešiča (1871–1942), ki je bil tedaj profesor na ženskem učiteljišču v Ljubljani (Ilešić 1905). Naslednje leto je bil v srbščini objavljen prispevek *Slovenci i njihova književnost* dr. Ivana Prijatelja (*Просветни гласник* 1906), ki je bil tudi avtor študije z naslovom *Zgodovina najnovejše slovenske književnosti* (nedokončana), ki je izhajala leta 1907 v srbski reviji *Letopis Matice srpske*. Iz tega obsežnega Prijateljevega besedila (100 strani) bi lahko nastala monografija v slovenščini, vendar do tega ni prišlo.

V obravnavanem obdobju sta bili v srbohrvaščini napisani še dve monografiji slovenskega literarnega zgodovinarja Frana Ilešiča: *Cvieće slovenskoga Pjesničtva* (Cvetje slovenske poezije) (Ilešič 1907a) in *Početci slovenske pripovjedne književnosti* (Začetki slovenske pripovedne književnosti) kot dodatek ob koncu monografije *Slovenske novele i povesti* (Ilešič 1907b). V naslednjih letih so izšli tudi Ilešičevi prispevki, spet v srbohrvaščini: *Iz savremene slovenačke književnosti* (Ilešič 1910), v katerem se je osredotočil na besedno umetnost Cankarja in Aškerca, pa tudi

prispevek *Beleške o našim preporoditeljima* (Ilešič 1915). Istega leta, ko je bila ustanovljena slovenska univerza v Ljubljani, je bila objavljena še ena Ilešičeva knjiga v srbohrvaščini *Noviji slovenski pisci* (Ilešič 1919). Ilešič je bil tedaj imenovan za profesorja za slovenski jezik in književnost na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Slovenski literarni zgodovinar Fran Ilešič, prepričan zagovornik jezikovnokulturnega zbliževanja Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi, je zaslužen, da so se Hrvati in Srbi seznanili z literaturo majhnega slovenskega naroda. Zavzemal se je za uporabo srbohrvaščine predvsem v znanstvenih besedilih. Zaradi upora hrvaških in slovenskih intelektualcev je Ilešič nezasluženo pozabljen (*Hrvatska enciklopedija* 2003: 48).

Medtem ko je prva svetovna vojna še trajala, je na Liceju v Rimu predaval Pavle Popović o jugoslovanski književnosti kot celoti (Popović 1915). Njegov prispevek je natisnjen tudi v angleščini (*The literature of the Southern Slavs*, 1917). Po osvoboditvi je izšla njegova v srbščini napisana knjiga *Jugoslovenska književnost* (Popović 1918). Popovićeva knjiga je nastala v težavnih okoliščinah prve svetovne vojne, daleč od domačih knjižnic in brez številnih potrebnih knjig. To je bil prvi poskus, da se skupno predstavi književnost Srbov, Hrvatov in Slovencev. Knjiga je doživela šest izdaj.

Slika 4: Jugoslovanska književnost (1918) (vir: Njuškalo)

Slika 5: Pavle Popović (vir: Wikipedija).

Slika 6: Slovenska književnost (1920) (vir: Kupindo)

Po ustanovitvi ljubljanske univerze sta bili v Beogradu leta 1920 v srbščini objavljeni dve knjigi: *Slovenačka književnost* Ivana Prijatelja in *Istorija slovenačke književnosti* srbskega profesorja Aranđela Jotića (Jotić 1920). Prva knjiga je srbski prevod Prijateljevega prispevka *Словенцы и их литература*, ki je izhajal v letih 1905 in 1906 v ruski reviji *Словенския известия* (Sankt Peterburg). Delo je prevedel Miloš Moskovljević, študent profesorja Popovića. Druga knjiga, ki nosi naslov *Istorija slovenačke književnosti*, je verjetno nastala na pobudo profesorja Popovića v času, ko je bila ideja o združitvi južnih Slovanov v razcvetu. To je prva srbska knjiga, ki je posebej posvečena slovstveni preteklosti Slovencev. Avtor je bil gimnazijski

profesor Aranđel Jotić (1969–1928), ki je pri sestavljanju uporabil *Kratko zgodovino slovenskega slovstva* Ivana Grafenauerja.

V Kraljevini Jugoslaviji sta izšla dva v srbščini napisana prispevka o slovenski literarni zgodovini: Franceta Kidriča in Ivana Grafenauerja. Kidrič je avtor prispevka *Starejša književnost*, ki je natisnjen v srbski monografiji *Slovenačka* (Kidrič 1927). V prvi enciklopediji Kraljevine Jugoslavije je literarni zgodovinar Ivan Grafenauer očrtal razvoj slovenskega slovstva od začetkov do slovenske moderne (Grafenauer 1928). Slovenski literarni zgodovinar in kritik Josip Vidmar je leta 1929 tudi v srbščini objavil prispevek *Slovenačka književnost u godini 1929* (Vidmar 1929).

Naj navedem nekaj razlogov, zakaj so številni prispevki in knjige s področja slovenske literarne zgodovine izšli v srbohrvaškem jeziku: spoštovanje slovenščine in slovenske književnosti ter slovenskega ljudstva in njegove kulture; v Kraljevini Jugoslaviji je bila srbohrvaščina uradni jezik; pa tudi težnja, da se slovstvena preteklost slovenskega naroda predstavi na skupnem južnoslovanskem prostoru, ki se je tedaj afirmiral kot celovita politična in kulturna skupnost v slovanskem in evropskem prostoru. Velike zasluge, da se je zgodovina slovenske književnosti začela preučevati na univerzah v Zagrebu in Beogradu, imata profesorja Fran Ilešič in Pavle Popović.

Na začetku 20. stoletja, ko so vodilni slovenski intelektualci razmišljali o ustanovitvi ljubljanske univerze, je Anton Aškerc napisal:

> Agitacija za naše vseučilišče je dokazala pred vsem svetom dejansko slovansko vzajemnost. Ponavljamo: kri ni voda in slovanstvo ni samo biološki pojem in smelo trdimo da se izza 1848. leta še ni nikdar tako sjajno pokazala sorodna vez med slovanskimi plemeni kakor ob manifestacijah za ljubljansko vseučilišče. Bodoče ljubljansko vseučilišče ne bode utrjalo slovenskega separatizma in ne bode povečavalo prepada med slovenstvom in srbohrvatstvom, nego bode le nov most med najbližjima jugoslovanskima plemenoma (Aškerc 1901: 843).

Ko je bila leta 1918 ustanovljena Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, je slovenski strokovnjak v trgovskih vedah Rudolf Rakuša (1893–1970) zapisal: »Jugoslovanska država je bila zgrajena na aksiomu, da so Srbi, Hrvati in Slovenci en narod.« (Rakuša 1919: 2)

4 Slovenska slovstvena zgodovina v nemščini in češčini

Na začetku 20. stoletja je bilo objavljenih nekaj del v nemščini, ki obravnavajo literarno zgodovino Slovencev. Češki slavist Josef Karasek (1868–1916), ki je svoje znanje izpopolnjeval tudi na dunajski univerzi pri Jagiću, je bil avtor dvodelnega dela *Slavische Literaturgeschichte*, v katerem je očrtal tudi razvoj slovenskega slovstva od najzgodnejših časov do sodobne književnosti na začetku 20. stoletja (Karasek 1906).

Znameniti slovenski literarni zgodovinar in slavist Matija Murko (1861–1952) je objavil v nemščini napisano *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen* (Zgodovina starejše literature južnih Slovanov) (Murko 1908). Murko je bil tedaj profesor slovanske filologije na univerzi v Gradcu, nato je deloval na univerzah v Leipzigu in v Pragi. Leta 1927 je objavil temeljito študijo o pomenu reformacije in protireformacije za duhovno življenje južnih Slovanov (Murko 1927).

V Pragi, kulturnem središču slovanstva, je v tretjem desetletju 20. stoletja izšlo trodelno delo *Slovanské literatury* (1922) češkega literarnega zgodovinarja Jana Michala pa tudi knjiga *Slovesnost Slovanův* (1928) češkega slavista in literarnega zgodovinarja Franka Wollmana. Jan Michal (1855–1939) je končal klasično filologijo in slavistiko na Dunaju pri Miklošiču. Frank (František) Wollman (1888–1959) je študiral slavistiko na Karlovi univerzi v Pragi in se izpopolnjeval na univerzi v Berlinu pri Aleksandru Brücknerju.

Zaključne misli

Ustvarjalnost Slovencev ob ustanovitvi ljubljanske univerze na področju slovenske literarne zgodovine je bila plodovita (Grafenauer, Ilešič, Murko, Prijatelj), toda prvi študenti slovenističnega študija na novoustanovljeni Filozofski fakulteti v Ljubljani niso imeli univerzitetnih učbenikov o slovenski literarni zgodovini do leta 1929. Temeljiti učbeniki o starejši in novejši literarni zgodovini Slovencev dr. Ivana Grafenauerja (1909, 1911, 1917, 1919, 1920) so bili zelo koristni tudi za prve študente slovenističnega študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V srbohrvaščino prevedeni Grafenauerjevi učbeniki, pa tudi njegov prispevek o slovstvenem razvoju Slovencev v prvi enciklopediji Srbov, Hrvatov in Slovencev so prispevali k spoznavanju slovenske književnosti širše na južnoslovanskem prostoru. Veliko objavljenih del in prispevkov o slovenski literarni preteklosti v srbohrvaščini je vplivalo tudi na poglede slovenskih ustvarjalcev in kritikov (J. Vidmar, F. Petre, J. Juraničič) ter bilo spodbuda Slovencem za učenje srbohrvaškega jezika in preučevanje književnosti bratskih narodov. Knjige o slovenski literarni zgodovini na začetku 20. stoletja češkega slavista Josefa Karaseka in slovenskega slavista Matije Murka, ki so izšle v nemškem jeziku v Pragi in Leipzigu, so prispevale, da se je slovenska literarna preteklost predstavila tudi v evropskem prostoru.

Literatura

AŠKERC, Anton, 1901: Za vseučilišče v Ljubljani. *Ljubljanski zvon* XXI/12. 837–843.

CIPERLE, Jože, DEKLEVA, Tatjana, 2010: *Ustanovitev Univerze v Ljubljani v letu 1919: občasna razstava od decembra 2009 do februarja 2010*. Ljubljana: Univerza.

GRAFENAUER, Bogo, 1973: Ob Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva. Ivan Grafenauer: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.

GRAFENAUER, Ivan, 1909: *Zgodovina novejšega slovstva*, I. del. Ljubljana: Katoliška bukvarna.

GRAFENAUER, Ivan, 1911: *Zgodovina novejšega slovstva*, II. del. Ljubljana: Katoliška bukvarna.

ГРАФЕНАУЕР, Иван 1928: Словеначка књижевност. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* 4. Загреб: Лексикографски завод. 195–212.

ILEŠIČ, Fran, 1905: Ocrt najnovije slovenske književnosti. *Hrvatsko kolo* I.

ILEŠIČ, Fran, 1907a: *Cvieće slovenskoga Pjesničtva*. Zagreb: Matica hrvatska.

ILEŠIČ, Fran, 1907b: Početci slovenske pripovjedne književnosti. *Slovenske novele i povesti*, I dio. Zagreb: Matica hrvatska. 241–252.

ILEŠIČ, Fran, 1908: Primož Trubar in njegova doba. Fran Ilešič (ur.): *Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Matica slovenska. 5–32.

ILEŠIČ, Fran, 1910: Iz savremene slovenačke književnosti: O Ivanu Cankaru i Antonu Aškercu. *Letopis Matice srpske* 86, 266, 6, 44–48.

ILEŠIČ, Fran, 1915: Beleške o našim preporoditeljima. Zagreb: Dionička tiskara. Građa Jugoslavenske akademije znanosti, knjiga VIII. 469–474.

ILEŠIČ, Fran, 1919: *Noviji slovenski pisci. Životopisi i izbor tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska.

JOTIĆ, Aranđel, 1920: *Istorija slovenačke književnosti: po Grafenaueru i drugima*. Beograd: K. Gregorić.

КИДРИЧ, Франце, 1927: Старија књижевност. *Словеначка*. Београд: Српска књижевна задруга, коло 30, 202. 87–88.

KIDRIČ, France, 1929: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.

KARASEK, Josef, 1906: *Slavische Literaturgeschichte II. Das Neunzehnte Jahrhundert*. Leipzig: G.J.Goschen'sche Verlagshandlung.

MACHAL, Jan, 1922–1925: *Slovanské literatury*. V Praze: Matica Česka.

MURKO, Matija, 1908: *Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen*. Leipzig: C. F. Amelang

MURKO, Mathias, 1927: *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*. Praga: Druck der Česká grafická unie, Heidelberg: Carl Winter Universitätsbuchhandlung.

Ottuv slovnik naučny, 1934: Slovinska literatura. Literarni dejiny in kritika. V Praze: J. Otto. 266.

POGAČNIK, Jože, 1994: Slovenska literarna veda ob ustanovitvi ljubljanske univerze. *Slavistična revija* XLII/2–3. 355–363.

POPOVIĆ, Pavle, 1915: *Littérature Jugoslave. Conférence: donnée au Lyceum de Rome*. Rome: Tipografia dell'Unione editrice.

POPOVIĆ, Pavle, 1917: *The literature of the Southern Slavs*. London: Strangeways.

POPOVIĆ, Pavle, 1918: *Jugoslovenska književnost*. Cambridge: University Press.

ПРИЈАТЕЉ, Иван, 1906a: Словенци и њихова књижевност. *Просветни гласник* XXVII /11. 370–392.

ПРИЈАТЕЉ, Иван, 1906b: Словенци и њихова књижевност. *Просветни гласник* XXVII/12. 445–464.

ПРИЈАТЕЉ, Иван, 1907: Историја најновије словеначке књижевности. *Летопис Матице српске* LXXXIII, 243, 3, 24–51; 244, 4, 22–53; 245, 5, 33–50; 246, 6, 49–85.

PRIJATELJ, Ivan, 1908: *O kulturnem pomenu slovenske reformacije: K Trubarjevemu jubileju*. Ljubljana: L. Schwentner.

ПРИЈАТЕЉ, Иван, 1920: *Словеначка књижевност*. Београд: Геца Кон.

RAKUŠA, Rudolf, 1919: Srbohrvaščina. *Učiteljski tovariš* LIX/11. 2.

Seznam predavanj na Univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani za zimski semester 1920/21.

SLODNJAK, Anton, 1934: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademska reč.

SLODNJAK, Anton, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

STANONIK, Marija, 2011: Ivan Grafenauer. Oris življenske poti: Kulturnohistorične in etnološkoprimerjalne raziskave (slovenske) slovstvene folklore. *Traditiones* XL/1. 14.

VIDMAR, Josip, 1929: Slovenačka književnost u godini 1929. *Letopis Matice srpske* 104, 323/2, 122–132.

WOLLMAN, Frank, 1928: *Slovesnost Slovanův*. Praha: Vesmir.

VKLESANA VIPAVSKA SAMOZAVEST: JAVNA NAPISA IZ LET 1803 IN 1886 NA SLAPU PRI VIPAVI

Marija Mercina
Nova Gorica
marija.mercina@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.415-422

Vklesana napisa v slovenščini – prvi na mostu čez potok Močilnik pod vasjo Slap pri Vipavi, drugi na spominski plošči sredi iste vasi, na stavbi, v kateri je od leta 1873 do 1886 delovala kmetijska šola s slovenskim učnim jezikom – izpričujeta rabo slovenščine na pomembnih javnih mestih. Napisa sta dragocen dokaz o rabi slovenščine v javnosti, njenem razvoju in rabi v različnih funkcijah.

Slap pri Vipavi, javni napis, slovenščina kot uradni in učni jezik, raba slovenščine v vseh družbenih razredih, narodna (samo)zavest

Carved inscriptions in Slovene on a bridge over the Močilnik, a stream below the village of Slap near Vipava, and on a commemorative plaque on a building in the centre of the same village that used to be an agricultural school from 1873 to 1886, are proof of the use of Slovene in important public places. The inscriptions are valuable proof of the public use of the language, its development and different functions.

Slap, public inscription, Slovene as an official and a teaching language, use of Slovene amongst all social classes, national consciousness and self-confidence

1

Vipava se imenujeta reka in naselje ob njenem izviru. Od Slapa do Vipave/Trga, ki je gospodarsko in upravno središče zgornje Vipavske doline, je manj kot pol ure hoda. Obravnavana vklesana napisa (iz let 1803 in 1886) sta povezana z bojem za preživetje. Na poti iz vasi Erzelj, Goče, Manče, Lože in Slap, ki ležijo na levem bregu hudournika Močilnik, so za njegovo prečenje potrebovali varno pot, morali pa so tudi umno kmetovati. Prebivalci naselja Vipava se imenujejo Vipavci oz. Tržani. Naselje je namreč pridobilo tržno pravico že v 14. stoletju. Vipavci pa se imenujejo tudi prebivalci Vipavske doline od izvira Vipave do njenega izliva v Sočo v Sovodnjah (Savogna d' Isonzo v Italiji).

Veljajo za zgovorne, narodno zavedne, ponosne in trmaste Slovence. Korenine tega ponosa najverjetneje segajo v obdobje reformacije in še dlje. V cerkvi svetega Matija na Slapu je bil najden pergament, napisan v glagolici, odlomek iz *Psalterija z oficijem preblažene Device Marije*, ki ga danes hrani Arhiv Slovenije. »Znano je, da je oglejska cerkev imela dokaj strpen odnos do glagoljašev, ki jih srečamo tudi na Vipavskem (Črniče-Kamnje, Dornberk, Vipava, Slap).« (Kralj 2006: 36–37) V teh

krajih se je dolgo ohranjalo bogoslužje v stari cerkveni slovanščini. Vse do danes smo Vipavci – do deželne meje na reki Hubelj na Kranjskem, ob Vipavi v njenem spodnjem toku in na Goriškem – ne samo sprejemali iz središč, to je Ljubljane in Gorice, temveč tudi soustvarjali slovensko kulturno zgodovino.

2 Napis na mostu iz leta 1803

Slika 1: Most z vklesanim napisom iz leta 1803 (foto: Gorazd Humar).

Zvesti prepis v bohoričici:

IMENITNI MOISTER MNT: TROST
JE STURU TA TERDNI MOST
SKUSI SHPESHE KOM: SLAPNSKIGA
JENU POMUZH GR: IPAUSKIGA
GOSPODA TADEUSA LANTHIRIA
DE USAK BRES SKRBI ZHES DIRIA
TUDI GR: COBENZEL JE DAU
H' TEMO DELO EN DOBER MAU
GOSPUD SCARIA JEN TERSHANI
PUSEBNU IS DELLAM LOSHANI
SO POMAGALI H TEMU MOSTI
BUCH GA OBDERSH LEIT DOSTI
1803

Na mostu čez Močilnik je plošča z vklesanim spominskim napisom v slovenskem jeziku, ki velja za najstarejšega takšne vrste na Slovenskem. Sporoča, da je *ta terdni most sturu* (zgradil) *imenitni moister mnt: Trost*, sredstva zanj pa so prispevali: *skusi shpeshe kom: Slapnskiga*, *pomuzh gr. ipauskiga gospoda Tadeusa Lanthiria*, *tudi gr: Cobenzel je dau en dober mau*, *gospud Scaria jen Tershani* in *is dellam Loshani*. V *Slapnski komun* sta spadali naselji Slap in Lože.

Omemba *gospoda Tadeusa Lanthiria* se nanaša na grofa Tadeja Friderika Lanthierija (1754–1815), ki je bil politično vpliven lastnik več gradov. Omenjeni *gr: Cobenzel* je bil grof Janez Filip Cobenzel (1741–1810), ki se je odlikoval v pomembnih državnih in diplomatskih službah, najbolj kot pogajalec v Tessinu. *Gospud Scaria* je bil Ignac Škarja (ok. leta 1754–1816) (Premrl 2019: 4), ki je leta 1803 skupaj s K. M. Vogoujem kupil slapenski grad za 13.000 goldinarjev (Ferjančič 2006: 121). »Imenitni mojster Anton Trošt pa je bil sin Boltežarja Trošta in Marjete, rojen 17. januarja 1761 na Slapu v hiši, ki je kasneje dobila prvo hišno številko 9; leta 1788 se je tam oženil s sovaščanko Marijo Trošt in umrl 6. maja 1813 na takratni hišni številki Slap 12.« (Premrl 2019: 4)[1]

Buch ga obdersh leit dosti. Želja, vklesana v zadnji vrstici napisa, se je uresničila. »Enoločni kamniti most« (Seražin 2012: 494) stoji že 216 let. Gorazd Humar je gradnjo takšnih mostov opisal takole: »Sam most je tipični izdelek kamnoseškega mojstrstva, ki je bilo v Vipavski dolini doma že dolgo prej, saj domačinom ni bila tuja gradnja kamnitih vinskih kleti z velikimi oboki ločne konstrukcije.«[2] Močilnik je poplavljal še potem, ko je bil most zgrajen, o čemer priča razprava v Deželnem zboru v Ljubljani, v kateri omenjajo povodenj 29. avgusta 1885: »Tam pa je nujno potrebna pomoč, kajti voda razdira pot, ki vodi na Slap oziroma v Lože, da je celo dotični, kameniti, jako lepi most v nevarnosti, da ga voda ne spodje.« (Obravnave 1887: 252) Izjava razkriva skrb za most, zemljo in pridelke, pa tudi zavest o njegovi lepoti.

O težavah pri gradnji, trdnosti mosta, pa tudi o skrbi zanj, še posebej potem, ko so ploščo z napisom leta 1991 poškodovale gosenice tankov JLA, so Francu Kralju, Francu Cerovšku, Božidarju Premrlu in meni pripovedovali Stojan Trošt (Slap 72), Matija Ambrožič (Slap 29) in drugi Slapenci; v *Vipavskem glasu* sta o tem pisala Nada Kostanjevic in Franc Cerovšek, poštar, čebelar in krajevni zgodovinar. Zadnji omenjeni je v pismu Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici predlagal, naj po restavriranju mosta originalno ploščo shranijo v muzeju in jo nadomestijo s kopijo. To se ni uresničilo. Leta 2013 so za avtomobilski promet poleg starega mosta zgradili novega, starega pa namenili pešcem in kolesarjem.

3 »V zlatih črkah v zgodovini«

Najbolj izčrpno je historiat dosedanjih objav napisa na mostu predstavil Božidar Premrl v knjigi *Bedenice. Kraški šopek Milka Matičetovega iz Koprive*, ki je izšla nedavno. Sama bom navedla le troje objav: Jakob Alešovec leta 1867 (to je sploh prva objava napisa), Milko Matičetov (1947) (kot del poziva k zbiranju vklesanih napisov) in Boris Golec (2001) pišejo o pomembnosti napisa in omenjajo tudi njegove poetične sestavine. Alešovec omenja rime, Matičetov zgovornost in dovtipnost, Golec pa »epigraf« na mostu postavlja v zvezo s pogosto rabo slovenščine v javnem življenju na Vipavskem vse od jožefinske dobe dalje.

1 Za te podatke iz slapenske rojstne (1740–1784), poročne (1784–1841) in mrliške knjige (1784–1841) se Božidar Premrl zahvaljuje župniku Francu Kralju, avtorica pa obema.

2 Predavanje Govorica vipavskih mostov Gorazda Humarja in Marije Mercina v Lavričevi knjižnici v Vipavi, 14. januarja 2018.

Besedilo je vklesano v bohoričici, le priimek *Scaria* (Škarja) je v tedanji italijanski pisavi. Pred napisom so se ustavljali domačini s Slapa in iz okoliških vasi, ponosni, da znajo brati staro slovensko pisavo, ki pričuje o stoletni pisni kulturi slovenskega naroda. Najdragocenejša je bila ta (samo)zavest v obdobju fašizma, ko so italijanski okupatorji izganjali slovenščino iz javnosti, celo petje slovenskih pesmi iz cerkve. Jože Volk z Goč (rojen leta 1947) je po predavanju v Vipavi (24. januarja 2018) povedal, da jim je mama, ko je bil še otrok, pogosto deklamirala napis z mosta kot veselo pesmico.

Besedilo na mostu je poetično ne le zaradi verzne oblike, temveč tudi zaradi zgoščenosti, pomenske odprtosti, celo dvoumnosti. Rima poveže mogočnega darovalca *Lanthiria* z vsemi, ki zdaj lahko dirjajo čez most – ne samo ljudje, tudi živina. Poleg zgoščene informativnosti in glasovne oblikovanosti, ki soustvarja sporočilo, vklesani napis na slapenskem mostu razkriva, da ga je spesnil duhovno svoboden človek s smislom za humor. V zgoščenem besedilu, ki obsega komaj 57 besed, so nakazane tedanje nove ideje: utilitarizem, to je skrb za koristno in uporabno plat življenja vseh ljudi, slovenski narodni prerod, ki se kaže v rabi slovenščine na pomembnem javnem mestu, pa tudi ideje francoske revolucije 1789 (*liberté*, *egalité*). Pomenske sestavine napisa istočasno delujejo na zvočni ravnini, idejo podčrtuje zgradba. Sporočilni vrh je v šestem in sedmem verzu, to je v sredini trinajstvrstičnega napisa.

Razčlemba napisa na mostu glede na pisavo in slovnične oblike z vidika narečnosti in zgodovine slovenskega knjižnega jezika bi zahtevala posebno študijo. Zgoščeno analizo mi je v pismu (1. aprila 2019) napisala poznavalka zgodovine jezika dr. Andreja Legan Ravnikar:

> V začetku 19. stoletja enotni slovenski knjižni jezik še ni bil normiran, vendar je bil zapisovalec tega priložnostnega, nekoliko hudomušnega zapisa v pisanju slovenščine kar vešč in izobražen človek. Očitno je bral slovenske knjige, ki so izhajale na Kranjskem. Bohoričica je skoraj brezhibna (npr. Gospud Scaria je g. Škarja, zapis je res po italijanski grafiki!). Najbolj ozko narečen je zapis jen(u), potem je še nekaj drugih oblik iz knjižne norme, ki sega še v 16. stoletje (skuzi, pomuč, lejt, de, slapnskiga) ali pa zapis po izgovoru (iz delam), zapis po govorjenem jeziku kot posledica moderne vokalne redukcije, kar se je dogajalo v kasnejših stoletjih (npr. slapnskiga, sturu).

Po 152 letih od prve objave (Alešovec 1867) pa še vedno ne moremo dokazati, da je isti mojster, to je Anton Trošt, ki je zgradil most, tudi spesnil in vklesal napis. Na hiši na Slapu, zdaj številka 18, je plošča z napisom:

V TMU LETV 1785
IE IO SAZEV ANTON
TROST SAM VSE
SIdAV SHEST JENV [S in d sta zrcalno obrnjena]
dVVAISTI LEIT IE BV
STAR V TIMV LEITV
1787 dE IE dLA KOMP [d namesto b]
LENA.

Napisa na mostu in hiši sta si podobna po izražanju ponosa nad dobro opravljenim delom, sicer pa je besedilo na mostu napisano bolj jezikovno »pravilno« in v verzni

obliki. Premrl omenja, da je napis na mostu morda vklesal Matija Vidrih, kamnosek v Ložah, ki se je rodil le dva tedna za Antonom Troštom, o sestavljavcu besedila pa lahko samo ugibamo.

Boris Golec je pri preučevanju starejših listin s tega območja prišel do sklepa o »ustaljenem slovenskem pismenstvu na Vipavskem, ki ima izpričano neko tradicijo vse od jožefinske dobe. […] Tako najbrž ni naključje, da srečamo ravno med Vipavo in Gočami enega najzgodnejših slovenskih epigrafov: na kamnitem mostu pri vasi Slap […]«. (Golec 2001: 89) Iz dosedanjega spoznavanja vipavske preteklosti in njene kulture tudi sama menim podobno.

4 »Plodonosno delovanje« kmetijske šole na Slapu

Slika 2: Spominska plošča na pročelju Grada (foto: Ana Ferjančič, sedanja lastnica).

Spominska plošča z vklesanim napisom nad vhodom v t. i. Grad sredi vasi Slap pričuje o delovanju kmetijske šole v tem kraju na Vipavskem. Odkrili so jo po Vošnjakovem slavnostnem govoru ob njenem zaprtju 30. septembra 1886. V članku, objavljenem v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, je podrobno poročilo o dvodnevnih slovesnostih ob zaprtju šole in zadnjem zaključnem izpitu.

> Razkritje spominske plošče spremljeval je grom topičev, oznanovaje ves ta dogodek celi vipavski dolini. […] Zavesa pa je padla v tem trenutku raz plošče in v zlatih črkah zalesketa napis: »Visokorodni gospod Karl Grof LANTHIERI poklonil je ta grad in pripadajoča zemljišča brezplačno kranjski deželi za deželno vinarsko in sadjarsko šolo. Dne 18. septembra 1873 se je šola otvorila, a dne 30. septembra 1886 po trinajstletnem plodonosnem delovanju zatvorila vsled preselitve na Dolenjsko. V znamenje hvaležnosti DEŽELA KRANJSKA.« (*Novice* 13. 10. 1886: 326–327)

Vodja slapenske šole Rihard Dolenc je po njeni ukinitvi vodil kmetijsko šolo na Grmu pri Novem mestu. Pred preselitvijo na Dolenjsko je na Slapu postavil znamenje sv. Cirila in Metoda (Seražin 202: 491), morda kot simbolen izraz svoje slovanske pripadnosti. Tudi prva dva sinova, rojena na Slapu, je poimenoval po omenjenih slovanskih apostolih.

Niti sam napis niti trinajstletno delovanje slovenske kmetijske šole kasneje nista bila deležna primerne pozornosti ne agronomov ne jezikoslovcev. Dvodnevno praznovanje ob njeni ukinitvi pa priča o tem, da so se ustanovitelji zavedali njenega pomena. Dveletna šola je namreč pomenila začetek srednjega strokovnega šolstva v slovenskem jeziku. Na »Deželni sadjerejski in vinorejski šoli na Slapu« je bila slovenščina učni in uradni jezik, ni pa bila učni predmet. *Red poučevanja* v drugem letniku navaja naslednje učne predmete: sadjereja, čebeloreja, kemija, fizika, kmetijstvo, računstvo, zeljemerstvo, risanje, nemški jezik, spisje in verstvo.[3]

Vsa prizadevanja za njeno ustanovitev in kasnejše delovanje izpričujejo, kako se je v drugi polovici 19. stoletja krepila zavest o pomenu slovenščine, še posebno v njeni javni rabi. Vsi zapisniki sej v Deželnem zboru v Ljubljani v zvezi z ustanavljanjem šole so napisani v slovenskem in nemškem jeziku. V zapisniku seje 2. novembra 1872 (Obravnave 1872: 331–340) je najprej poročilo o izjavah grofa Lanthierija (leta 1860 je »velikodušno izrekel«; leta 1870 »iz samega domoljubja izvirajoča izjava«), nato zapisniki s sej različnih odborov o razdelitvi stroškov za novo šolo in sklep: »Visoko c. k. Ministrstvo ni ugovarjalo razvidu stroškov, pritrdilo učnemu načrtu.« (Obravnave 1872: 332) Na tej osnovi je deželna vlada oz. deželni glavar 2. novembra 1872 izjavil: »Deželnemu zboru se nalaga vse, česar je treba, da v djanje stopi ta šola.« (Obravnave 1872: 334) Podpisoma deželnega glavarja (dr. Kaltenegger) in poročevalca (dr. J. Bleiweis) sledi podrobno poročilo izvedencev, ki vsebuje opis pokrajine in lego različnih parcel Lanthierijevega darovanega posestva z izmero in katastrskimi številkami. V poročilu so v 12 alinejah navedeni učni cilji. Med njimi so zanimivi predvsem naslednji: »podučuje se v slovenskem jeziku. […] 16-letni, krepki, zdravi, neoporečni se brezplačno podučujejo. […] vsako leto poročati deželnemu odboru […] Le-ta posreduje poročilo deželni vladi, ta pa vis. c. k. Ministrstvu za poljedelstvo.« (Obravnave 1872: 335–334)

Kako pomembna je bila za ustanovitelje kmetijska šola, lahko sklepamo po prvi »preskušnji« (zaključnem izpitu po dveletnem šolanju) leta 1875, o kateri v *Novicah* beremo, da so »vpisanih 9 učencev« iz sedmih predmetov (vsi predmeti razen pisanja, nemščine, risanja in verstva) izpraševali pet ur v prisotnosti dveh deželnih poslancev, župnika, grofa, dekana iz Vipave in še 30 »veljavnih mož iz vseh krajev Notranjske.« (*Novice* 1875: 364–365)

Vsa šolska dokumentacija je v slovenskem jeziku. Poročila za posamezna šolska leta vsebujejo podatke o vpisanih učencih, poročilo o izvršenih »kulturnih delih« (to so izboljšave v kmetovanju), že omenjeni *Red podučevanja* in *Hišni red za učence*.

3 V zborniku *Slap pri Vipavi* je na straneh 30–33 objavljen faksimile z naslovom *Del poročila deželne sadjerejske in vinorejske šole na Slapu 1876/77: Od deželnega odbora kranjskega 10. oktobra l. 1876*.

Poročila v slovenskem jeziku niso samo terminološko zahtevna, v njih se vrstijo različne funkcijske zvrsti jezika in besedilne vrste, spreminja se slog. Vsebujejo tabele in besedila z alinejami, poročila in opise, skratka, pisec poročil, najverjetneje vodja šole Rihard Dolenc, je obvladal izražanje v strokovnem jeziku, ki ga je po potrebi tudi sam ustvarjal. Skoraj gotovo se je pri tem zgledoval po delih Vipavca Matija Vertovca, zlasti njegovi *Vinoreji za Slovence* (1844). Rihard Dolenc ni bil le kmetijski in pedagoški strokovnjak (izumil je nov čebelji panj), temveč tudi pisec leposlovnih del. Leta 1999 so mu hvaležni Vipavci ob stopetdesetletnici rojstva in osemdesetletnici smrti tega kmetijskega strokovnjaka, šolnika in pisatelja odkrili spomenik v spominskem parku v Podnanosu/Šembidu (Rosa 1999: 1).

Že ob slovenskem napisu na mostu iz leta 1803 se nam zastavlja vprašanje o odnosu vipavskega plemstva do slovenščine, ob slovenski kmetijski šoli pa tudi o odnosu novo nastajajoče gospodarske in politične elite do strokovnega izobraževanja v materinščini. V javnem napisu iz leta 1803 so plemiški darovalci dopustili dvoumnost in humornost na pomembnem javnem objektu, ki so ga finančno omogočili. Leta 1860 je bil grof Lanthieri pobudnik za ustanovitev kmetijske šole na Slapu. Čeprav že marsikaj vemo o samoumevnem pozitivnem odnosu vipavskega (kranjskega in goriškega) plemstva do slovenščine, preseneča vljudnostni obisk Lanthierijevega potomca in dediča Karla Friderika Lewetzova na vipavskem županstvu leta 1995, ko je že minil rok za zahtevo po vrnitvi rodbinskega premoženja v Vipavi. Izrekel je le željo, naj se vipavski dvorec še naprej imenuje Lanthieri. Prisotne je presenetil z »lepo slovenščino« (iz pisne izjave Ivana Princesa avtorici tega sestavka). Bil je vnuk zadnjega Lanthierija, ki je prebival v vipavskem dvorcu. Čeprav se je grofova hčerka Elena omožila z baronom Lewetzovom na Pomorjansko, so pogosto prebivali v svojem goriškem dvorcu. Goričan, profesor Jožko Vetrih (rojen leta 1936), se spominja, da so se goriški otroci iz soseščine smeli igrati v parku Lanthierijevega dvorca. Slovensko so se Lanthieriji (pa tudi Coroniniji in člani drugih plemiških družin v Gorici) naučili mimogrede, pisal pa je v slovenščini malokdo, kar pa ne velja za prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa. Lojzka Bratuž (1934–2019) je v Gorici našla njegov zapis pridig v slovenskem jeziku in jih objavila leta 1993. Zelo verjetno je, da se je Attems s Slapenci in njihovim duhovnikom sporazumeval (tudi) v slovenščini, ko je leta 1765 posvetil slapensko cerkev in kasneje, ko jo je še štirikrat »vizitiral«. (Kralj 2016: 40)

5 Sklep

Moj prispevek je v predpisanem obsegu lahko samo torzo. V njem ni bilo mogoče podrobneje poročati o razčlembi besedja, slovnice in slogu ohranjenih besedil. Na vprašanje, ali so omenjeni, po svojem izvoru neslovenski plemiči z uporabo slovenščine v javnosti izrazili zgolj svojo pokrajinsko pripadnost in osebno naklonjenost slovenskemu življu, sredi katerega so živeli, je težko odgovoriti. Tudi na vprašanje, ali so z javno rabo slovenščine želeli vzpodbujati (samo)zavest manj izobraženega slovenskega prebivalstva, ni mogoče odgovoriti argumentirano. Zato sem prispevek pisala tudi z namenom, da spodbudim nadaljnje raziskovanje te doslej

slabo poznane tematike.

Slapenci, Ložani, Mančani, pa tudi prebivalci Vipave so bili v času nastanka obeh napisov po deželni pripadnosti Kranjci, župniji Slap in Vipava sta spadali v Goriško nadškofijo, Vipavski sodni okraj k »Postojinskemu«. Nedvomno pa so se Vipavci zavedali pripadnosti narodu, ki ga od Trubarja dalje povezuje slovenski knjižni jezik. Zapisovali oz. klesali so ga v skladu s svojim znanjem, vedno z zavestjo o pripadnosti slovenski skupnosti.

Jasno razvidna je tudi zavest o enotnosti knjižnega jezika, in sicer v pisavi, besedju in delno v slovničnih oblikah. Na starejšem napisu (1803) je pisava bohoričica (napis na železnih pokopaliških vratih na Slapu »Umerl bosh« iz leta 1853 je zadnji v tej pisavi), na mlajšem (1886) gajica. V napisu iz leta 1803 je ena sama (relativno) neslovenska beseda, to je *shspeshe* (*špeže*), ki pa je bila najverjetneje tedaj – tako kot je danes – znana v tamkajšnjem narečju. Besede *otvorila*, *plodonosno*, *zatvorila* (1886) imajo v *Slovensko-nemškem slovarju* (Pleteršnik 1894/95: 13) oznako *nk*, tj. novoknjižne besede. Danes ugotavljamo, da se niso uveljavile. Razvidno pa je, da so slovnične oblike (1886) usklajene s poenotenjem slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja, kar povečini velja do danes.

Napisa na Slapu pri Vipavi iz let 1803 in 1886 osvetljujeta delček dogajanja v preteklosti teh krajev v zgornji Vipavski dolini. Z vklesanim, torej trajnim zapisom so prebivalci počastili deli, ki sta jim pomenili vir ponosa in samozavesti. Slovenski jezik obeh vklesanih napisov istočasno dokazuje zavest o pripadnosti slovenski narodni skupnosti. »Smo, kar smo,« bi nam na vprašanje o pripadnosti in slovenski narodni zavesti lapidarno odgovarjali Vipavci.

Viri in literatura

ALEŠOVEC, Jakob, 1867: Wippacher Causerien. *Laibacher Zeitung* 247 (26. 10. 1867). [1].

CEROVŠEK, Franc, 1999: Sličice iz nekdanje Vipave. *Vipavski glas* XIV/50. 17–18.

GOLEC, Boris, 2001: Iz zgodovine pisarniške slovenščine v 1. polovici 18. stoletja. *Arhivi* XXIIII/1. 87–89.

JEVNIKAR, Martin (ur.), 1974–1994: *Primorski slovenski biografski leksikon*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Kmetijske in rokodelske novice [= Novice], 1843–1902. Ur. Janez Bleiweis. Ljubljana: Jožef Blaznik.

KOSTANJEVIC, Nada, 1991: Sedaj pa še nekaj vipavskih plev. *Vipavski glas* VI/19. 15.

KRALJ, Franc, 2006: Sveti Matija na Slapu. Majda Malik (ur.): *Slap pri Vipavi*. Slap: Krajevna skupnost. 35–55.

MALIK, Majda (ur.), 2006: *Slap pri Vipavi*. Slap: Krajevna skupnost.

MATIČETOV, Milko, 1947: Primorski ljudski napisi, 1–3. *Ljudski tednik* II/80. 5 in nasl.

Obravnave deželnega zbora Kranjske [= Obravnave], 1861–1914. Ljubljana: Deželni odbor kranjski.

PLETERŠNIK, Maks (ur.), 1894/95: *Slovensko-nemški slovar.* Ljubljana: Knezoškofijstvo.

Postojinsko okrajno glavarstvo, 1889. Ur. učiteljstvo. V Postojini: R. Šeber.

PREMRL, Božidar, 2019: *Bedenice. Kraški šopek Milka Matičetovega iz Koprive.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ROSA, Leon, 1999: *Rihard Dolenc 1849–1919*. Podnanos: Krajevna skupnost Podnanos.

SERAŽIN, Helena (ur.), 2012: *Upravna enota Ajdovščina. Občini Ajdovščina in Vipava.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Umetnostna topografija Slovenije, 2).

(NE)SAMOUMEVNOST SLOVENŠČINE NA UNIVERZI V LJUBLJANI

Nataša Pirih Svetina
Filozofska fakulteta, Ljubljana
n.pirih@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.423-429

Odločitev za rabo slovenščine kot učnega in znanstvenega jezika na leta 1919 ustanovljeni Univerzi v Ljubljani se morda z današnje perspektive zdi lahka in samoumevna. Pregled zgodovine njenega ustanavljanja pokaže, da temu ni bilo tako. Se pa prvih sto let njenega delovanja zdi potrditev pravilnosti takratne odločitve. V prispevku poskušam na podlagi nekaterih podatkov, zbranih ob izvajanju pouka slovenščine za tuje študente v okviru Leta plus, pokazati na smiselnost (vedno znova) odločitve za rabo slovenščine kot učnega jezika na Univerzi v Ljubljani.

zgodovina Univerze v Ljubljani, slovenščina kot učni jezik, internacionalizacija, Leto plus

From today's perspective the decision to introduce Slovene as the language of instruction at the University of Ljubljana in 1919 might seem logical and obvious. However, investigation of the history of the creation of the university shows that this was not the case. As some recently collected data among the international students learning Slovene at the University Ljubljana shows, the decision for Slovene was the right one.

history of the University of Ljubljana, Slovene as the language of instruction, internationalisation, Year Plus

1 Uvod

Teza prispevka je, da lahko Univerza v Ljubljani po prvih sto letih svojega delovanja v procesih pospešene internacionalizacije, ki se ji je zavezala v zadnjem desetletju (Strategija 2014; Strategija 2016), ponovno prevzema podobne vloge, kot so ji jih namenili njeni snovalci od konca 19. stoletja pa do dejanske ustanovitve leta 1919. Iz izpeljave teze bo jasno, da internacionalizacija Univerze v Ljubljani nikakor ne more pomeniti zamenjave slovenščine kot učnega jezika z globalno angleščino. Slovenščina kot učni jezik na Univerzi v Ljubljani lahko predstavlja njeno pomembno prednost, če bo seveda univerza znala in priznala ter izkoristila tudi možnosti več-, razno- in čezjezičnosti (angl. *multilingualism*, *plurilingualism*, *translanguaging*). To bi bilo še toliko bolj smiselno, saj zgodovinski viri kažejo, da Univerza v Ljubljani, četudi večkrat poimenovana »slovenska univerza«, niti v svojih začetkih in sploh nikoli ni bila enojezična, to je zgolj v slovenskem jeziku.[1]

1 Ustanovni akt Univerze v Ljubljani, torej *Zakon o univerzi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev* v Ljubljani (sprejet 23. julija 2019) učnega jezika npr. ne omenja. Iz starejših dokumentov, ki jih navajamo

Tezo v prvem delu prispevka ilustriram s pomočjo navedb v publikacijah *Slovenska visoka šola v Ljubljani* (Černič 1909) in *Boj za slovensko vseučilišče* (Veble 1909)[2] ter v zborniku *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929* (Zgodovina 1929), ki povzema zgodovino nastanka univerze v Ljubljani in prvih deset let njenega delovanja. Ne morem pa seveda niti mimo navedb v delu *Poti do univerze* (Benedetič 1999) ter predgovora, ki ga je za to publikacijo prispevala Alja Brglez. V drugem delu prispevka svojo tezo ilustriram z nekaterimi rezultati modula Leto plus,[3] ki ga je Univerza v Ljubljani vpeljala za svoje tuje študente namesto v tujini bolj znanega pripravljalnega leta.

2 Pogled v zgodovino: Univerza v Ljubljani in vprašanje učnega jezika

V uvodnem poglavju zbornika *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929* z naslovom Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo njegov avtor Janko Polec precej obširno povzema zgodovino nastanka Univerze v Ljubljani: od ustanovitve jezuitskega kolegija in drugih višješolskih ustanov v Ljubljani, ki so delovale do ukinitve jezuitskega reda, mimo ljubljanskega višjega šolstva v obdobju razsvetljenega absolutizma Marije Terezije in Jožefa II., do visokih šol za časa Ilirskih provinc in živahnih razprav o slovenskem vseučilišču v letih 1848 in 1854 ter nato v času taborskega gibanja, s krajšima in manjšima epizodama še v letu 1890 in 1891. Še nekoliko bolj strnjen povzetek prizadevanj za visoke šole na današnjem slovenskem ozemlju do leta 1848, z bolj smiselno umestitvijo v širši evropski kontekst, pa je prispevala Alja Brglez (1999). Benedetič (1999) svojo razpravo začne z letom 1848, za naše razmišljanje pa je bolj zanimivo dogajanje predvsem od konca 19. stoletja dalje. To je popisano v poglavju Vseučilišno gibanje leta 1989 (Zgodovina 1929: 87). Do tega gibanja so pripeljali izgredi med nemškim in nenemškim (slovanskim) akademskim življem na univerzah v Pragi, na Dunaju in v Gradcu. Zaradi njih so morali odpovedati predavanja in začasno zapreti omenjene univerze. To je predstavljalo neposredni povod za ponovno oživitev ideje o potrebnosti slovenske univerze v Ljubljani. Idejo so oživili državni poslanci za Kranjsko, pri čemer avtor poleg vloge ljubljanskega župana Ivana Hribarja izpostavlja predvsem vlogo dr. Danila Majarona (Zgodovina 1929: 88). Ta je v svojem govoru na seji deželnega zbora 11. februarja 1898 izpostavil potrebo po univerzi, ki »je ni bilo takrat v vseh slovanskih deželah od Kotora do Gradca. Univerza naj bi bila sicer urejena tako, da bi v prvi vrsti zadostovala potrebam slovenskega naroda. To bi pa ne izključevalo, da bi se predavalo razen v slovenskem, tudi v nemškem, srbohrvatskem in italijanskem jeziku.« (Zgodovina 1929: 89)[4]

v besedilu in na koncu v seznamu virov, bi sicer lahko sklepali, da je pridevnik *slovenska* pred besedo *univerza* pomenil dejansko *univerzo v slovenskem jeziku*, natančnejši pregled, ki ga na kratko povzemam v tem prispevku, pa pokaže, da celotna zgodba ni tako preprosta.

2 Obe publikaciji hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, v faksimilizirani obliki pa sta bili objavljeni tudi v knjigi *Poti do univerze* (Benedetič 1999).

3 www.uni-lj.si/studij/leto-plus/ (dostop 20. 7. 2019).

4 »Tudi mi Slovenci smo kulturen narod, ki težimo po najvišji izobrazbi na narodni podlagi, ki jo more podajati samo univerza, na kateri se slovenski, četudi ne izključno, predava.« (prav tam).

Resne namere o ustanovitvi slovenske univerze v tistem času, kot je razvidno iz navedka, nikakor niso izključevale večjezičnosti, kar bi lahko bil prvi napotek ali celo ogledalo v sedanjosti. V nadaljevanju bomo izpustili vse zgodovinske in ostale okoliščine, ki so potem dejansko pripeljale do ustanovitve Univerze v Ljubljani, ter se posvetili zgolj in samo vprašanju učnega jezika na njej. Ali morda bolje: učnih jezikov. Repliko na zgoraj navedeno Majaronovo izvajanje je imel na isti seji nemški poslanec, dr. Adolf Schaffer, ki jo Polec povzema takole:

> Po njegovem mnenju je ta oblika tudi taka, da se najbolj sklada z interesom dežele in zlasti tudi slovenske mladine. Ta oblika se nanaša seveda predvsem na nameravani nemški značaj ljubljanske univerze. Dr. Schaffer priznava, da naj bodo predavanja tukaj v splošnem v nemščini. Kolikor pa zahtevajo praktične potrebe in so podani literarni pogoji, naj se uvedejo že od početka na vseh fakultetah predavanja v slovenščini. […] Predavanja bolj praktične narave, meni govornik, zlasti v predmetih, ki so potrebni za izobrazbo uradnikov, n.pr. o obč. Državljanskem zakoniku, o kazenskem pravu – se bodo mogla uvesti v slovenščini, a vse panoge državoznanstva, modroslovne discipline, panoge pravne zgodovine itd. pa se bodo morale »samo po sebi umevno!« (»selbstveständlich!«) predavati v nemščini. Utemeljeval je dr. Schaffer to svoje stališče s tem, da za predavanja v kakšnem jeziku ni treba samo učbenikov, ki se tudi ne morejo od danes do jutri po naročilu sestaviti, marveč je treba tudi ogromne strokovne literature. Da se ne morejo vsi ti strokovni predmeti predavati v slovenščini, ne zadene slovenskega naroda ni senca očitka. Saj so se notri v 19. stoletje pisale na starih in znamenitih holandskih univerzah disertacije v latinščini. In koliko časa je trajalo, da se je uvedla nemščina na vseučiliščih Nemčije, kjer so bili podani gotovo vsi predpogoji: velikanska znanstvena dela, strokovna literatura. Nemško pravoznanstvo je postalo veliko pod zaščito latinščine. Latinski predavalni jezik ni škodil razvoju nemščine in nemškega znanstva. Nemščine niso pospeševala vseučilišča ali sodišča; postal je nemški jezik sam iz sebe velik in se je šele potem uvedel na vseučiliščih. (Zgodovina 1929: 91)

Tudi to izvajanje, čeprav večinoma nenaklonjeno slovenščini, je z današnje perspektive zanimivo z več zornih kotov. Prvi je morda zamenjava takratne *linguae francae* latinščine z *narodnim* jezikom na nizozemskih univerzah. Gre za primer, analogen temu, kar se v sedanjem času ponovno dogaja v nizozemskem akademskem prostoru, ki je pred leti precej na hitro in nekritično sprejel sodobno *linguam francam* angleščino, sedaj pa jo ponovno zamenjuje za domačo nizozemščino. Drug premislek pa je morda še bolj poučen: latinščina kot *lingua franca* akademskega prostora ni škodila razvoju nemščine, ne kot učnega in ne kot znanstvenega jezika. Torej se najbrž tudi ni bati, da bi katera koli sodobna *lingua franca* lahko škodila npr. slovenščini kot učnemu in znanstvenemu jeziku.[5]

Akcija za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani je ponovno oživela leta 1901.[6] Iz tega obdobja je treba najprej omeniti govor pravnika Vekoslava Kukovca,

5 Opozoriti je seveda treba, da so v tem času močno nasprotovali ustanovitvi utrarkvistične oz. dvojezične slovensko-nemške univerze v Ljubljani, saj so bili mnenja, da bi sčasoma ta lahko postala povsem nemška (Polec 1929; Benedetič 1999).

6 Akcijo je sprožil protest nemških študentov na univerzi v Innsbrucku, ki so protestirali proti predavanjem v italijanščini (Zgodovina 1929: 98).

ki se je na študentskem shodu »jugoslovanskih akademikov v Gradcu« (Zgodovina 1929: 98) zavzel, da se »ustanovi v Ljubljani vseučilišče za Slovence, Hrvate in Srbe« (prav tam).

Ljubljanski župan Ivan Hribar je na seji občinskega sveta protestiral proti ustanovitvi italijanskega vseučilišča v Trstu in glede tega predlagal naslednje sklepe, občinski svet pa jih je nato sprejel:

> 1. Glede izjave naučnega ministra v zbornici poslancev v zadevi laškega vseučilišča izreka občinski zastop ljubljanski, da ima mnogoštevilneje slovensko, hrvaško ter srbsko dijaštvo isto, ako ne mnogo večjo pravico do predavanja v lastnem jeziku nego italijansko.
>
> 2. Ker pa to z ozirom na neugodne narodnostne razmere ni izvedljivo ne na graškem in ne na dunajskem vseučilišču, je s tem dokazano, da je neobhodno potrebna ustanovitev vseučilišča v Ljubljani, ker le tako more dospeti to pravo do veljave. […] (Zgodovina 1929: 99)

V letu 1901 so se vrstili številni shodi in protesti z namenom organiziranja in vzpostavitve univerze v Ljubljani.[7] V različnih časopisih so izhajali članki na to temo, Anton Aškerc je v *Ljubljanskem zvonu* (1901/12) med drugim zapisal:

> Bodoče ljubljansko vseučilišče ne bode utrjalo slovenskega separatizma in ne bode povečevalo prepada med slovenstvom in srbohrvatstvom, nego bode le nov most med najbližjima si jugoslovanskima plemenoma. V plemeniti duševni konkurenci z zagrebškim vseučiliščem bo ljubljanska univerza samo pomagala povzdigovati kulturni nivo Jugoslovanov. Tako si mislimo mi bodočo ljubljansko višjo šolo, na kateri se bode predavalo tudi v srbohrvatskem jeziku. (Zgodovina 1929: 103)

Zgornji zapis lahko beremo tudi kot precej pragmatični pristop pri razreševanju jezikovnih ovir na novi univerzi, ki nikakor ni bilo osamljen.[8] Dekleva (1998) v svojem prispevku npr. piše o slovanskem značaju ljubljanske univerze. V Anžur (1998) pa zasledimo, da je bilo na novoustanovljeni pravni fakulteti v vsakem semestru od 300 do 400 »študentov iz Slovenije, Hrvaške – posebno iz Dalmacije, Srbije, Avstrije, Italije, Rusije, Čehoslovaške, Nemčije.« Predstavljamo si lahko, da so jezikovne ovire poskušali premagovati: funkcionalno. To se kaže tudi v odnosu do predavateljev – Ivan Lunjak npr., po rodu Čeh, je bil prvi profesor v Seminarju za klasično filologijo novoustanovljene Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kot profesor je pred tem deloval na univerzah v Moskvi, Kazanu in Odesi. Po upokojitvi je živel v Gradcu, v Ljubljano pa je prišel na povabilo Rajka Nahtigala. »Obseg predmetov, ki jih je večinoma predaval v nemščini, je bil širok.«[9]

7 Slovanski akademiki na univerzi v Budimpešti so v svojo resolucijo med drugim zapisali, da želijo: »Što brže oživotvorenje slavenske univerze v Ljubljani, kao univerze svih Jugoslavena.« (Zgodovina 1929: 102) (Čim hitrejšo oživitev slovanske univerze v Ljubljani kot univerze vseh Jugoslovanov. (prevod N. P. S.))

8 Ljubljanski občinski svetnik dr. Požar se je ob sklicu vseučilišnega odseka ljubljanskega 23. maja 1903 zavzemal za mnogojezični zavod za ves jug (Zgodovina 1929: 113).

9 Zapis ob razstavi ob stoletnici Oddelka za klasično filologijo Filozofske fakultete univerze v Ljubljani (maj 2019). Verodostojnost zapisa potrjuje tudi Hriberšek (2005: 312), ki pravi, da je »Lunjak znal slovensko samo teoretično«, kar bi lahko razumeli tudi, da slovensko dejansko sploh ni znal. Podatek

3 Ko internacionalizacija ni ovira za slovenščino

Kratek zgodovinski sprehod po poteh prizadevanj za ustanovitev univerze v Ljubljani se zdi primerna ilustracija možnih poti internacionalizacije Univerze v Ljubljani tudi v sedanjem času. Tako za časa avstrijskega cesarstva kot jugoslovanskega kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev so se snovalci univerze ozirali proti slovanskemu jugu, s katerega so upravičeno lahko pričakovali dodatno število študentov, eden od razlogov za to je bila gotovo tudi jezikovna bližina (Lepage idr. 2011; Booth idr. 2018).

Zgoraj navedeni primeri hkrati jasno ilustrirajo, da internacionalizacija ni iznajdba sodobnega časa, kakor tudi niso multikulturnost, večjezičnost, raznojezičnost in čezjezičnost. Nova so zgolj poimenovanja za pojave, ki so jih poznali že snovalci prve slovenske univerze. Pomemben del internacionalizacije Univerze v Ljubljani je povezan s številom nanjo vpisanih tujcev. Na Univerzo v Ljubljani se jih vsako leto vpiše več, med njimi po številu daleč prevladujejo državljani držav nekdanjih jugoslovanskih republik,[10] torej prav tisti, na katere so računali tudi snovalci prve slovenske univerze pred več kot sto leti. Kot so predvidevali, je študij v slovenščini (po potrebi pa tudi v katerem njim »bližnjem« jeziku) zanje primernejši, razumljivejši in lažje obvladljiv kot tisti v nemščini. In kot bi bil danes verjetno tisti v angleščini. Nenazadnje, če bi si ti študenti dejansko res želeli študirati v angleščini, bi najbrž lahko odšli na študij kam drugam, tja, kjer se angleščino dejansko uporablja, celo ne samo kot učni jezik na univerzi.[11] Večina teh študentov se je zavestno odločila za študij v Sloveniji in v slovenščini.

Tem študentom Univerza v Ljubljani v zadnjih letih v okviru Leta plus omogoča učenje slovenščine. V študijskem letu 2018/19 se je za to možnost odločilo več kot 420 študentov, 265 jih je ob koncu študijskega leta izpolnilo tudi anketo, v kateri smo jih spraševali o njihovi izkušnji študija na Univerzi v Ljubljani in učenja slovenščine. Velika večina svojo izkušnjo učenja slovenščine opisuje kot zelo pozitivno, saj jih je skoraj 86 % predmet ocenilo z oceno odlično ali prav dobro. Prav tako jih je 65 % navedlo, da je bil njihov napredek pri učenju v skladu s pričakovanji, skoraj 29 % pa celo, da je bil napredek nad pričakovanim. Več kot 99 % vprašanih bi učenje slovenščine priporočilo tudi drugim. Rezultati te ankete zagotovo potrjujejo pravilnost odločitve vodstva univerze, da finančno, kadrovsko in organizacijsko podpre učenje slovenščine pri študentih, za katere slovenščina ni prvi jezik, in jim na ta način omogoči lažje in uspešnejše vključevanje v študijski proces (61 % vprašanih študentov poroča, da slovenščino potrebujejo in uporabljajo pri svojem študiju) in življenje v Sloveniji (skoraj 66 % vprašanih slovenščino uporablja v vsakdanjem življenju). V zadnjih treh študijskih letih je bilo v okviru Leta plus približno 1000 tujim študentom omogočeno brezplačno učenje slovenščine, v prihodnjih študijskih

o »teoretičnem znanju slovenščine« je sicer iz Lunjakove personalne mape, ki jo hranijo v Arhivu Univerze v Ljubljani (Hriberšek 2019, ustna navedba).

10 Vsakoletni podatki Vpisne službe Univerze v Ljubljani (gl. *Letno poročilo*).

11 To je seveda pretirana poenostavitev, dejstvo je, da na izbor lokacije študija vpliva vrsta dejavnikov, med katerimi cena ni nezanemarljiva. Študij v Sloveniji je za marsikaterega tujega študenta celo cenejši, kot bi bil v njegovi matični državi.

letih pa naj bi bilo brezplačno učenje slovenščine na letni ravni omogočeno 300 na novo vpisanim tujim študentom. S tovrstnim podpornim učenjem univerzitetnega učnega jezika skupaj z omogočanjem rabe tudi drugih jezikov, ne samo angleščine, in s funkcionalnim reševanjem vsakovrstnih jezikovnih zagat se zagotovo da dosegati ustrezne kazalnike internacionalizacije.

4 Sklep

Zgoraj zapisano je lahko razumljeno kot prispevek k tezi, da lahko po prvih sto letih delovanja prve slovenske univerze ponovno razmišljamo, kot so razmišljali njeni snovalci. Poleg tega se prvih sto let delovanja Univerze v Ljubljani z današnje perspektive zdi kot potrditev pravilnosti takratne odločitve njenih snovalcev za slovenščino kot učni jezik. Takratna odločitev je pravilna še danes. To potrjuje razvoj številnih strok, danes vključenih v študijske in raziskovalne programe 26 članic Univerze, in z njimi povezanih znanstvenih in strokovnih diskurzov, kakor tudi vsakodnevna raba slovenščine v predavalnicah. A tudi danes odločitev za slovenščino na ravni univerze ni samoumevna; odločitev izključno za slovenščino pa bi bila celo napačna, kot nas učijo primeri iz preteklosti. Odločitev za slovenščino vabi akademsko skupnost k premisleku in k razločevanju vsaj dveh vidikov rabe slovenščine: na eni je vidik znanstvenega diskurza posameznih strok (npr. jezik znanstvenih objav), drugi pa je vidik rabe slovenščine kot učnega jezika, v katerem poteka akademsko-pedagoški diskurz v predavalnicah. Prvega smo tokrat pustili ob strani, v prispevku pa poskusili tudi na podlagi nekaterih podatkov, zbranih ob izvajanju pouka slovenščine za tuje študente Univerze v Ljubljani, pokazati na smiselnost (vedno znova) odločitve za rabo drugega.

Literatura

AŠKERC VENIGAR, Katarina, FLANDER Alenka (ur.), 2016: *Strategija slovenskega visokega šolstva 2016–2020* [= Strategija 2016]. Ljubljana: Center RS za mobilnost in evropske programe izobraževanja in usposabljanja, Ministrstvo RS za izobraževanje, znanost in šport. www.cmepius.si/wp-content/uploads/2014/02/Strategija-internacionalizacije-slovenskega-visokega-solstva-SLO-2016%E2%80%932020_WEB.pdf (dostop 20. 7. 2019)

ANŽUR, Tea, 1998: Oris Pravne fakultete med obema vojnama. *Kronika* XLVI/3. 97–106.

BENEDETIČ, Ana, 1999: *Poti do univerze*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

BOOTH, Paul, CLENTON, Jon, VAN HERWEGEN, Jo, 2018: L1 – L2 semantic and syntactic processing: The influence of language proximity. *System* 78. 54–64.

BRGLEZ, Alja, 1999: Predgovor. *Poti do univerze*. Ljubljana: Studia Humanitatis. 13–30.

ČERNIČ, Mirko, 1909: *Slovenska visoka šola v Ljubljani*. Ljubljana: Vsučiliški odsek dunajskega dijaštva.

DEKLEVA, Tatjana, 1998: Oris razvoja Filozofske fakultete do leta 1941. *Kronika* XLVI/3. 107–115.

HRIBERŠEK, Matej, 2005: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

LEPAGE, Yves, GOSME, Julien, LARDILLEUX, Adrien, 2011: Estimating the Proximity between Languages by Their Commonality in Vocabulary Structures. Zygmunt Vetulani (ur.): *Human Language Technology. Challenges for Computer Science and Linguistics*. Berlin, Heidelberg: Springer (Lecture Notes in Computer Science, 6562).

Letno poročilo. www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/organizacija__pravilniki_in_porocila/poslovno_financno_in_letno_porocilo_ter_program_dela/ (dostop 20. 7. 2019)

POLEC, Janko, 1929: Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo. Vidmar Milan (ur.): *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega. 1–234.

Politični boj za »slovensko univerzo«. www.uni-lj.si/univerzitetni_arhiv/zgodovina_ul/politicni_boj_za_slovensko_univerzo/ (dostop 20. 7. 2019)

Strategija internacionalizacije Univerze v Ljubljani 2014–2017 (2020), 2014 [= Strategija 2014]. www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/strategija_ul/ (dostop 20. 7. 2019)

VEBLE, Andrej, 1909: *Boj za slovensko vseučilišče*. Ljubljana: Slovenska dijaška zveza.

VIDMAR, Milan (ur.), 1929: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929* [= Zgodovina 1929]. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega.

MISELNA IZHODIŠČA ZA RAZVOJ JUGOSLOVANSKE IDEJE V PRVIH DESETLETJIH 20. STOLETJA

Jasmina Šuler Galos
Filozofska fakulteta, Ljubljana
jasmina.galos@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.38.431-437

V prispevku je podrobneje predstavljen unitarizem, ki je razumljen kot ena od zgodovinskih realizacij dolgoročne mentalne strukture, oprte na prepričanju, da mora genska in jezikovna sorodnost (jugo)slovanskih etnij najti svojo izpolnitev tudi v politični, jezikovni in ekonomski skupnosti. Izkaže se, da so zagovorniki unitarizma, presenetljivo, dediči »francoskega« razsvetljenstva, vendar s pomembno korekto: njihovo mišljenje temeljno določa mentalna struktura zamudništva.

jugoslovanska ideja, protirazsvetljenstvo, unitarizem, napredek, jezik

The article gives an account of Yugoslav unitarianism, understood to be one of the historical realisations of the long-term belief that the genetic and linguistic relatedness of (South)Slavic ethnicities must be fulfilled in a political and economic union. The conclusion is that proponents of Yugoslav unitarianism are (somewhat surprisingly) heirs to the »French« Enlightenment, but with an important caveat: their thinking is fundamentally defined by the mental structure of »catching up«.

Yugoslavism, Counter-Enlightenment, Yugoslav unitarianism, progress, language

Prispevek[1] je posvečen dolgoročnim miselnim konstruktom, ki so v obdobju med obema vojnama vplivali na razumevanje ideje jugoslavizma v Sloveniji. Sodi na področje zgodovine ideje, zato so v njem uporabljena orodja, ki jih je izdelala ta disciplina. Foucault (1977: 145–200) je zgodovinarjem ideje očital, da jih bolj kot ostra misel zanima mentaliteta, nazori pa so zanje pomembnejši kot vednost. Motili sta ga tudi metodološka ohlapnost in splošna nedefiniranost take znanstvene perspektive. Toda prodorna misel tega kritika ni mogla prezreti, da prav slednja omogoča preinterpretacijo prepričanj, saj »v stiku velikih diskurzivnih spomenikov prikaže krhka tla, na katerih temeljijo« (Foucault 1977: 147). Leksem *jezikovno načrtovanje* v tem prispevku pomeni zavestno usmerjanje jezikovnega razvoja, vendar se ne nanaša na znotrajjezikovno prakso. Razumljen je kot izjemno trdoživ miselni proces, ki je utemeljen na prepričanju, da med abstraktnimi miselnimi sistemi in objektivnim svetom ni izhodiščne tujosti, zato jih lahko nalagamo na realni svet in ga tako spreminjamo. Ker prispevek išče »krhka tla«, na katerih temeljijo veliki diskurzi, v njem niso opisane tendence, ki so bile za nadaljnji razvoj slovenskega

1 Članek je nastajal v povezavi s projektom Poljske akademije znanosti (št. 2014/13/B/HS2/01057).

jezika odločilne, tudi zato, ker je za njimi stala Cankarjeva avtoriteta.

V času ustanovitve Univerze v Ljubljani je prevladovalo modernistično prepričanje, da je stara načela mogoče zavreči brez večjih izgub, na razvalinah starega pa po vnaprej določenih zakonitostih zgraditi boljši svet. Institucionalna legitimizacija je univerzi omogočala realizacijo slovenskih nacionalnih interesov in odpirala možnost vpliva na hierarhično razslojevanje družbe (avtonomna pravica do podeljevanja univerzitetnih naslovov). Že v 19. stoletju je aktivno jezikovno načrtovanje privedlo do tega, da se je »slovenska jezikovna skupnost v vseh treh jezikovnonačrtovalnih dimenzijah, torej pri načrtovanju statusa, korpusa in znanja slovenskega jezika, do konca stoletja temeljito okrepila« (Stabej 2018: 23). Slovenščina je tako postala pomembno sredstvo za uveljavljanje ekonomskih, statusnih in političnih interesov.

Po drugi strani pa je vznik t. i. jugoslovanske ideje odstrl obstoj tradicionalnih miselnih vzorcev, katerih nosilci so se povrhu sklicevali na idejo napredka in v njegovem imenu postulirali nujnost načrtovanja novega jezika. V 19. stoletju je oblikovanje meščanskega sloja, katerega pripadnikom je šele višja izobrazba omogočila prestop stanovskih meja, potekalo v okviru neslovenskih nacionalnih naracij.[2] Jezikovna emancipacija je nastopila pred politično kot sestavni del pedagoško-razsvetljenske paradigme. Na pomensko polje leksema *narod* so od začetka 19. stoletja odločilno vplivala prizadevanja slavistov, saj je ravno jezik veljal za enega njegovih najpomembnejših določil:

> Tako se moremo, kadar gre za naš obstoj, ob pomanjkanju drugih bistvenih združujočih znakov sklicevati zmeraj edinole na svoj jezik in je od njegove usode odvisna naša narodna usoda. Zato je razumljivo, da je pripadala in še pripada v našem narodnem življenju važna vloga slovničarjem in jezikoslovcem, še bolj poudarjena zaradi tega, ker so bili prav oni tisti in ne na primer umetniki ali religijozni propagatorji kakor pri Italijanih Dante in pri Nemcih Luther, ki so v odločilni meri sodelovali pri ustvaritvi skupne narodne zavesti in skupnega jezika. (Vodušek 1933: 66–67)

V slavističnih krogih so nastajala in se razvijala tudi slovanska nadnarodna gibanja, avstroslavizem, ilirizem, panslavizem in jugoslavizem, ki so delovala kot konkretna zgodovinska aktualizacija splošnejših razvojnih načel:

> Z antropološkega vidika obstajajo trajne in dolgoročne strukture, v katerih so zakoreninjeni pogoji mogočih posamičnih zgodovin. Te pogoje (zakaj se je nekaj lahko zgodilo, nekaj drugega pa ne) lahko sicer definiramo samo teoretično, metahistorično in nato metodološko uporabimo, vendar so, tako kot enkratni dogodki, s katerimi so povezane konkretne zgodbe, del resnične zgodovine (Koselleck 2012: 56).

Del take trajne strukture je tudi jugoslovanska ideja, to je »ideja o socialnih silnicah in interesih, ki vežejo ali naj bi vezali jsl. narode med seboj bolj, kot jih

2 »V sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja se je po izračunih Vasilija Melika na avstrijskih univerzah in na drugih avstrijskih visokih šolah (tehničnih, veterinarskih, montanističnih in na visoki šoli za kulturo tal) izobraževalo od 300 do 400 slovenskih študentov na leto, konec osemdesetih let pa se je začelo njihovo število povečevati, tako da jih je bilo okoli leta 1900 že več kot 650. Tik pred prvo svetovno vojno naj bi na avstrijskih univerzah in visokih šolah študiralo več kot 930 Slovencev, vsaj dve tretjini od njih na Dunaju« (Jasna Fischer idr. 2005: 60).

vežejo oz. naj bi jih vezali z drugimi narodi. Bistvo j. i. je politična misel o potrebi in možnosti državnopravnega povezovanja južnoslovanskih narodov« (*Enciklopedija Slovenije*: 334). Avtorji enciklopedičnega gesla jugoslovansko idejo definirajo kot dolgoročno strukturo, katere začetki segajo vse do 17. stoletja, ko se je na temelju renesančne tradicije oblikoval pojem *Ilirci*. Sredotežne sile, ki so v 19. stoletju in prvih desetletjih 20. stoletja iskale prostor za lastno ekspresijo, so razumele jezik predvsem kot politično sredstvo, zato so svojo argumentacijo oprle na zunajjezikovnih dejavnikih: številčnosti govorcev, ki je bila v obdobju demokratizacije družb prevedljiva v politično moč, in – redkeje ubesedenih – ekonomski moči ter družbenem prestižu.[3] Na drugi plati iste medalje je bil zapisan strah pred močnejšimi in agresivnejšimi neslovanskimi sosedi.[4]

Avstroslavizem, panslavizem, ilirizem in dve inačici jugoslavizma (federalna in centralistična) obstajajo v slovenski zgodovini kot del dolgoročne strukture, katere posamezni deli so ponovljivi, čeprav nikoli identični. Za trdoživost celote je najbrž odločilen avstroslavizem, ki je povezoval tri – z vidika narodocentrizma nezdružljive – enote: avstrijsko državniško tradicijo, slovenski kulturni ter jezikovni preporod in postulat povezovanja z drugimi južnoslovanskimi narodi. V nasprotju z njim se je panslavizem oblikoval v deklarativni opoziciji do nemškega vzorca, čeprav so njegovi nosilci – tako kot pripadniki ilirizma – ostajali zvesti habsburški vladarski hiši. Še več, zgledovali so se pri podobnih nemških gibanjih, podrejenih isti strukturni potrebi po ustvarjanju močnih političnih organizmov. Protislovnost položaja je ostala nosilcem te ideologije skrita, ker svoje identitete (še) niso definirali znotraj razsvetljenskega državno-centralističnega modela, temveč so ostali zvesti fevdalni razdrobljenosti preteklih dob (od tod očitek konservatizma).[5] Poleg tega so izpovedovali vulgarni evolucionizem: evolucija poteka v skladu z notranjimi »naravnimi« pravili, ta pa so na neki nepojmljiv način skladna s pragmatičnimi načrti izobraženih elit. Primer takega razmišljanja najdemo pri deželnem poslancu doktorju Ivanu Tavčarju, ki je leta 1918 menil, da bi morali zlitje hrvaščine, srbščine in slovenščine podpreti z administrativnimi ukrepi. Pri tem ni pojasnil, zakaj bi take ukrepe sploh potrebovali, saj bo, kot beremo v nadaljevanju članka, »naravni razvoj« sčasoma tako ali tako pripeljal do popolnega zlitja teh jezikov, pravzaprav že zdaj slovensko jezikovno avtonomijo zagovarjajo samo nemškutarji[6] (Tavčar 1918).

3 »Pri panslavizmu je bil namen vzpostavitve razredne ločnice zelo ekspliciten: preprosto ljudstvo naj se pač izraža v ‘slovenskem narečju’, za višje kulturne potrebe pa naj se prevzame nov jezik« (Skubic 2005: 30).

4 Prim.: »Slovenci so v ustavni dobi izredno napredovali in postali pred prvo svetovno vojno povsem razvit narod z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, s povsem izoblikovanim jezikom in jasno politično voljo. Vendar so se upravičeno čutili zelo ogrožene od daleč močnejšega nemštva, zlasti na koroški in štajerski narodnostni meji. Pomoč so iskali v slovanstvu, v okviru slovanstva pa vedno bolj v jugoslovanski ideji« (Melik 2002: 697).

5 Podrobneje gl. Jež 2016: 106–118.

6 »Teorije, da v teh pokrajinah živi več narodov, na noben način ne pustimo veljati, ker se morejo kvečjemu redakterji zabitih nemškonacijonalnih listov postavljati na stališče, da naš jezik ni samo narečje enega in istega naroda.« (Tavčar 1918)

Miselno ogrodje za vse oblike slovanskih nadnacionalnih gibanj je bila ideja absolutnega napredka, v katero je bila od začetka vpisana možnost delitve kultur na napredne in zaostale. Znotraj nje se je oblikovala posebna simbolna ekonomija, za katero je značilno prevzemanje tujih vrednot in civilizacijskih modelov, vendar brez zmožnosti popolne identifikacije z njimi.[7] Taka razklana identiteta je nenehno pod pritiskom ideje absolutnega napredka, zato se njenim nosilcem zdi, da ves čas zaostajajo za nekim ne natančneje določenim zunanjim vzorcem, »mitično« Zahodno Evropo. Hkrati pa se ne morejo popolnoma poistovetiti z njo, zato se zatekajo v fantazme o prvobitni in avtentični lastni kulturi. V tej razklani identiteti je skrit tudi odgovor na vprašanje, zakaj so se v panslavističnem gibanju in njegovih odvodih, na videz paradoksalno, okrepila posamična nacionalna gibanja.

Ideja absolutnega napredka (za vse ljudi pod vsemi pogoji) v teh ideoloških konstruktih ni enoumno ločena od napredka, razumljenega kot relativna zmožnost razvoja posameznih skupnosti. Prva interpretacija ponavadi spremlja t. i. francosko razsvetljenstvo, druga pa je značilna za romantični nacionalizem. Pri definiciji slednjega se raziskovalci največkrat sklicujejo na Herderja in njegovo poudarjanje neponovljivosti posameznih kultur. Sodobne raziskave povezav med modernimi narodi in njihovim jezikom (natančneje jezikovno čistostjo) močno zaznamuje »nacistična« travma, zato so do romantičnonacionalistične interpretacije zelo kritične. Njen nastanek izpeljujejo iz delitve razsvetljenstva na »francosko« in »nemško«, pri čemer je francoska različica razumljena kot norma, nemška pa kot (reakcionarni) odstop od nje.[8]

Ostre dualistične delitve so zanimive predvsem zato, ker so vedno ideološko zaznamovane. Tako je tudi razlikovanje med razsvetljenstvom in protirazsvetljenstvom (*Counter-Enlightenment*), ki ga je na novo definiral Isaiah Berlin. Adaptacija razsvetljenskih idej v Srednji Evropi (predvsem v Nemčiji) po njegovi interpretaciji ni (konservativni) odgovor na ideološke spremembe, ki jih je prinesla francoska revolucija. V nemških deželah se je protirazsvetljenstvo pojavilo hkrati z razsvetljensko paradigmo, obe pa sta dedinji antičnega spora, ki se je nanašal na idejo naravnega prava. Francoski razsvetljenci, pa naj so se med seboj še tako razlikovali, so izhajali iz prepričanja, da je človeška narava univerzalna in nespremenljiva, zato lahko pokažemo na neposredno povezavo med abstraktnimi miselnimi sistemi, ki so plod človekove misli, in t. i. objektivnim svetom. Delovanje človeških skupnosti zato lahko opišemo z metodami, ki so jih izdelale eksaktne znanosti. Česar ne moremo opisati,

7 Tak model razvoja bolgarske kulture je opisal kulturolog Aleksandar Kiossev (1999) in ga poimenoval samokolonizacija.

8 Isaiah Berlin ni edini, ki obtožuje Fichteja, »izdajalskega Kantovega učenca in hkrati pravega očeta romantike« (Berlin 2002b: 303), da je napravil odločilni korak v smer uničujočega nacionalizma v trenutku, ko je Kantovo figuro svobodnega, avtonomnega posameznika, ki je moralno odgovoren samo takrat, kadar lahko sprejema suverene odločitve, prenesel na skupnost: »Avtonomija volje, naroda ali družbe, končno pridobi družbeno razsežnost, poveže se z eksplozivnimi doktrinami Herderja in Rousseauja, tako doseže kritično maso, ki silovito eksplodira, ko pride pravi trenutek« (Berlin 2002a: 304–305). Pri nas je problem poglobljeno predstavila Taja Kramberger v svoji doktorski disertaciji (Kramberger 2009: 296–304).

je neracionalno in sodi v območje mitov, ki jih mora človek premagati, če želi postati svoboden.

Toda na srednjeevropske filozofske in umetniške smeri je veliko pomembneje vplival nasprotni nazor, po katerem univerzalni opis ni mogoč, ker sam vsebuje vrednostne sodbe. Za novodobnega začetnika te smeri velja Giambattista Vico (1668–1744). Med abstraktnimi miselnimi sistemi, ki so osnova za optimizem »francoskih« univerzalistov (vsemu človeštvu skupna pot k sreči, ki jo zagotavlja čedalje večji delež razumnega ravnanja v svetu), in objektivno strukturo resničnosti zija v Vicojevi filozofiji nepremagljiva vrzel. Človek ima neposredni dostop edinole do sebe samega, svojega emocionalnega, umskega in duhovnega bogastva, ki se izražajo v jeziku, zgodbah, plesu ... Tako ustvarja zapletene, vendar berljive individualne vzorce. Miti torej niso »zmotno« mišljenje, temveč vizija sveta neke skupnosti. Pruska filozofa Johann Georg Hamann in njegov učenec Johann Gottfried Herder sta aktivirala samo eno od mogočih miselnih navezav na to temeljno izhodišče. Hamann je zagovornikom razsvetljenstva pripisoval slab namen: logične analize in znanstvene metode uporabljajo zato, da bi deformirali resničnost.[9] Neposredna izkušnja, vživljanje v drugega človeka, iskanje vrednot v razlikah, ne v mrtvih shemah, in obstoj »duha« jezika so kategorije, ki jih je Hamannov učenec Herder povezal v celostni filozofski sistem. Ne samo ljudje, pravi Herder, tudi skupnosti imajo lastnega »duha«, iz katerega se rojevajo jezik, miti, običaji ... Vsaka od njih se razvija v skladu z lastnimi notranjimi zakonitostmi, poseganje v »naravni« razvoj družb je škodljivo, saj so družbe, ki so potopljene v mite – nazadnjaške z vidika francoskega razsvetljenstva – za Herderja duhovno bogatejše:

> Države na severu, vse do osmega stoletja potopljene v mrak zgodovine, imajo to premoč nad zgodovino večine evropskih držav, da se njihovi začetki povezujejo z mitologijo, pesmimi in legendami, ki tako postanejo filozofija preteklih dob. Zahvaljujoč mitologiji namreč lahko spoznamo duha ljudstva, njegove predstave o bogovih in ljudeh, njegova nagnjenja in strasti, ljubezen in sovraštvo (Herder 1962: 437).

Tudi napredek ni absolutna kategorija, človeške skupnosti sledijo individualnemu razvojnemu ritmu, pač v skladu z lastno naravo in geografskimi pogoji.

Vprašanje je, na katerega od opisanih virov so se na začetku 20. stoletja, ko so politični dogodki posebej izpostavili problem jezikovnega načrtovanja,[10] oprli zagovorniki unitarističnega jugoslovanskega krila. Predstavniki unitaristične smeri so trdno verjeli, da je mogoče z racionalnim načrtovanjem ustvariti prenovljeno, močnejšo skupnost. Deklarativno so torej zagovarjali razsvetljensko (ne protirazsvetljensko) razvojno pot; napredek je bil zanje univerzalna kategorija, cilj pa enotna in centralizirana politična

9 Dvom o možnosti objektivnega opazovanja in razkrinkavanje skritih apriornih predpostavk je seveda temelj sodobne humanistike.

10 »Slovenščina je različna področja družbenega življenja vse prodorneje osvajala vso zadnjo četrtino 19. stoletja; povsem nova družbena situacija pa se je pojavila z nastankom nove, jugoslovanske države. Diglotičnega razmerja z nemščino je bilo nenadoma konec in nacionalna samozavest je zajela tudi malomeščanske sloje, ki so bili dotlej najtrdnejša opora nemštva. Slovenščina je vstopila v vse družbene ustanove in postala edini jezik celotnega vodilnega družbenega sloja« (Skubic 2005: 35).

skupnost. Tako stališče je izrecno poudarjeno v mnogih jugoslavističnih publicističnih prispevkih iz tega obdobja. Njihovi avtorji uporabljajo metaforiko, povezano z razsvetljenjem, odpiranjem oči, prebujenjem, medtem ko njihovi nasprotniki pišejo o posebni »duhovni vsebini« in narodnem »organizmu« (Grafenauer 1988).

O povezavah med novim in starim ilirizmom priča članek Karla Slanca *Jugoslovanska ideja in vseučiliščniki* iz leta 1875 (Pogačnik 1985: 59–64). Smiselnost jugoslovanskega združenja je Slanc utemeljeval s poljudnorazsvetljenskimi argumenti: napredek v tehničnih znanostih je ljudem odprl oči za nove ideje in jih razsvetlil, da so zavrgli mitično mišljenje. Tehnične znanosti so objektivne in univerzalne, njihova spoznanja pa lahko brez preostanka prenašamo na zakonitosti, ki obvezujejo v človeških družbah; sčasoma se bo tako tudi na slovanskem jugu rodila nova kultura. Jezik je podrejen istim zakonitostim kot tehnični razvoj, zato ga lahko načrtujemo in spreminjamo. Napredek seveda terja žrtve, in če ne bo šlo drugače, bomo »z železno nogo poteptali neploden separatizem«. Kljub poudarjanju ideje napredka se Slančev jugoslavizem ne razlikuje bistveno od Kollárjeve ideje slovanske vzajemnosti, čeprav slednja ni imela političnih konotacij: oba poudarjata številčnost in z njo povezano politično moč ter možnost bodočega gospodarskega razcveta. Dobro znan je tudi ton resentimenta ali vsaj zahtev po zadoščenju za storjene krivice, ki je po drugi svetovni vojni postal ena od najvidnejših sestavin jugoslovanske ideje. S panslavizmom Slanca povezuje tudi očitna naddoločenost z nemško idejo. Predvsem pa v besedilu enega prvih zagovornikov novega ilirizma ni sledu o sentimentalizmu, ni sklicevanja na snovanje duha naroda, ki se uteleša v jeziku, niti o trajni povezavi med duhovno strukturo naroda in človekovo identiteto.

Na podoben način skoraj 50 let kasneje razmišlja Anton Loboda v članku *Narod, ki nastaja*. Pomenljiv je že naslov: v nasprotju z narodi Zahodne Evrope, ki so nastali kot proizvod zgodovinskega razvoja, so se slovanski narodi oblikovali kot rezultat zavestnega ustvarjalnega procesa. Ustvarjanje zamišljene skupnosti je po avtorjevem mnenju proces narodnega in političnega oživljanja amorfne mase spečih ljudskih množic. Poteka postopoma in vodi od slovenske, srbske in hrvaške narodnosti do jugoslovanskega naroda.

Do podobnih sklepov bralce pripelje tudi poglobljena politična analiza politično že razslojene slovenske družbe izpod peresa socialističnega publicista Henrika Tume v članku *Jugoslovanski in balkanski problem* iz leta 1912 (Pogačnik 1985: 84–93). Jugoslovansko združenje je z vidika socialističnega publicista naravnost nujno, saj razredni interesi povezujejo ljudi v tesnejše skupnosti kot narodna pripadnost. Ob vprašanju možnosti objektivnega spoznanja se Tuma odločno postavi na stran »francoskega« razsvetljenstva: šele ko bomo pravila, ki obvezujejo v eksaktnih znanostih, uveljavili tudi na področju družbenega življenja, se bodo lahko uresničile »negodne sanje mladine in poluizobražencev«. Samo s treznim znanstvenim delom je namreč mogoče ustvariti »veliko politično in gospodarsko enoto«. Kdor želi ta cilj doseči, potrebuje jezik, ki ne bo preobremenjen z idiomi, kapricami in izjemami. Jezik naj ne odseva polzavedne kolektivne izkušnje, temveč racionalno naravo človeka.

Seveda je gradivo v tem prispevku veliko preskromno celo za hipotezo, zato naj bodo v njem predstavljeni dvomi samo spodbuda k ponovnemu premisleku nekaterih za slovensko kulturo ključnih pojmov. Unitaristična inačica jugoslovanske ideje, ki je bila v članku nekoliko podrobneje predstavljena, je notranje protislovna. Po eni strani je razmišljanje unitaristov zaznamovala ideja univerzalnega napredka, učinkovala je torej znotraj razsvetljenske (ne protirazsvetljenske!) paradigme. Po drugi strani pa je za vsa nadetnična slovanska gibanja ključna zavest o zamudništvu, ki je vpisana v širšo naddoločenost Kollárjevih dedičev s pangermansko idejo. Posledica je nekoherentna samopredstava nosilcev teh ideologij, za katere so predstavniki nemškega kulturnega področja največji sovražniki in nedosegljivi vzorniki hkrati.

Literatura

BERLIN, Isaiah, 2002a: *Pod prąd. Eseje z historii idei*. Poznań: Zysk i S-ka.

BERLIN, Isaiah, 2002b: *Zmysł rzeczywistości*. Poznań: Zysk i S-ka.

FISCHER, Jasna idr. (ur.), 2005: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino.

FOUCAULT, Michel, 2001: *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.

GRAFENAUER, Bogo, 1988: *Resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro o kulturni avtonomiji, sprejeta 18. novembra 1918*. http://sistory.si/?urn=SISTORY:ID:13965 (dostop 20. 7. 2019)

HERDER, Johann Gottfried, 1962: *Myśli o filozofii dziejów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

JAVORNIK, Marko, VOGLAR, Dušan, DERMASTIA, Alenka, 1987–2002: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

JEŽ, Andraž, 2016: *Stanko Vraz in nacionalizem. Od narobe Katona do narobe Prešerna*. Ljubljana: ZRC SAZU.

KIOSSEV, Aleksandar, 1999: *Notes of Self-Colonizing Cultures*. www.academia.edu/3477652/The_Self-Colonization_Cultures?auto=download (dostop 30. 4. 2019)

KOSELLECK, Reinhart, 2012: *Warstwy czasu. Studia z metahistorii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.

KRAMBERGER, Taja, 2009: *Memorija in spomin. Zgodovinska antropologia kanonizirane recepcije. Doktorska disertacija.* Koper: Fakulteta za humanistične študije. https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/Kramberger-Taja.pdf (dostop 20. 7. 2019)

MELIK, Anton [Anton Loboda], 1918. Narod, ki nastaja. *Ljubljanski zvon* XXXVIII/8. www.dlib.si (dostop 4. 4.2019)

MELIK, Vasilj, 2002: *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*. Maribor: Litera.

POGAČNIK, Jože (ur.), 1985: *Slovenska misel: eseji o slovenstvu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

SKUBIC E., Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

STABEJ, Marko, 2018: Slovenska jezikovna skupnost 1918: obredi ob prehodu. Mojca Smolej (ur.): *1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

TAVČAR, Ivan, 1918: In necessariis unitas! *Slovenski narod* LI/241. www.dlib.si (dostop 10. 5. 2019)

VODUŠEK, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. Ložar Rajko (ur.): *Krog*. Ljubljana: samozaložba. 66–76.

JEZIKOVNO-KULTURNA ZAVEST IN IZOBRAŽEVANJE

VLOGE BESEDILA, NASLOVNIK IN ETIČNA NAČELA KOT POMEMBNI DEJAVNIKI JAVNEGA GOVORNEGA NASTOPANJA

Jerca Vogel
Filozofska fakulteta, Ljubljana
jerca.vogel@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.441-448

V razpravi opredeljujemo vlogo besedila, naslovnika in etična načela kot bistvene dejavnike ustreznega in učinkovitega javnega govornega nastopanja. Pomen naslovnika in etičnih načel povezujemo s predstavitvenimi in vplivanjskimi govori, saj vsaka vrsta poudarja specifične sestavine. V drugem delu analiziramo učni načrt in učbenike za pouk slovenskega jezika v gimnazijah ter na podlagi pomanjkljivosti, ki jih je mogoče razbrati, predlagamo izhodišča za izboljšanje razvijanja zmožnosti govornega nastopanja.

javno govorno nastopanje, vloga besedila, naslovnik, etika, pouk slovenskega/prvega jezika

In the article, function, audience and ethics are defined as essential elements of appropriate and effective public speaking. The role of the audience and ethical norms are represented according to informative and persuasive functions, because each of them points out specific elements. Subsequently, the curriculum and textbooks for Slovene language in high schools are analysed and on the basis of the inadequacies identified, some suggestions for improving the teaching of public speaking are given.

public speaking, function, audience, ethics; teaching Slovene/as a first langauge

1 Uvod

V slovenskem prostoru se javno govorno nastopanje opredeljuje kot tvorjenje enogovornih besedil, namenjenih širši ali ožji javnosti (Petek 2018: 131), torej kot tista retorična vrsta, ki jo je mogoče najtesneje povezati z antičnimi govori (Škarić 1996: 12), ki so se delili v več vrst na podlagi teme, poslušalstva, funkcije, prostora, časa in priložnosti ter načina argumetnacije (Škarić 1996: 11). V nasprotju s klasično retoriko je v današnjem jezikoslovju v ospredju delitev na pogovore, kratke monologe, govore, posebne vrste, kar pomeni, da sta glavni merili število govorcev in dolžina govora, oz. glede na način razvijanja teme (Škarić 1996: 12; Petek 2010: 62). Govorno nastopanje je tako obravnavano kot sorazmerno homogena dejavnost glede na različne dejavnike sporočanja, kar odsevajo tudi predstavitve tipičnih faz tvorjenja, ki se v literaturi začenjajo večinoma z opisom iznajdbe ali invencije, tj. izbire teme in opredelitve ožjega namena (prim. s Petek 2010: 38–41). Redkeje pa je govorec eksplicitno opozorjen, da se tvorjenje začne z razmislekom o dejavnikih sporočanja oz., kot pravi Škarić (1996: 21), z vprašanji samemu sebi o tem, kaj ima povedati

in čemu govori, ali je njegova namera poštena, kateremu poslušalstvu bo govoril in katere vrste govor pripravlja (Škarić 1996: 21).

Po Škariću (1996: 11) je učenje retorike učinkovitejše, če temelji na poznavanju retoričnih vrst. Zato je glavni namen prispevka orisati prevladujoče vloge v govorih ter pomen naslovnika in etičnih načel, ki ob izbiri sredstev uravnavajo razmerje med govorčevo namero in naslovnikom, ter na podlagi učnih gradiv ugotoviti, kako so ti elementi vključeni v pouk slovenščine. Zaradi različnega naslovnika smo pri tem upoštevali razliko med neposrednim in medijskim govornim nastopanjem (Škarić 1996: 11; O'Hair idr. 2010: 5; Nikitina 2011: 10), tako da javno govorno nastopanje razumemo kot govorno nastopanje, kjer govorec z določenim namenom v (tipičnih) sporazumevalnih situacijah o izbrani temi govori neposredno prisotnim poslušalcem, s katerimi stopa v interakcijo in pred katerimi za svoje sporočilo prevzema odgovornost.

2 Teoretična izhodišča

Interakcija poteka v okviru kulturnih norm (Wrench idr. 2016: 15), pri čemer retorično situacijo bistveno sooblikuje pričakovana temeljna vloga govora (Zarefsky 2014: 11). Ta je kot temeljna določilnica razvrstitve govorov upoštevana predvsem v ameriški sodobni retorični teoriji; tako so, denimo, po Wrench idr. (2016: 5), O'Hair in idr. (2010: 10–11) ter Lucasu (2009: 298–380) temeljne vrste govorov predstavitvena, vplivanjska in priložnostna. Kot izhodiščno delitev bomo v razpravi upoštevali prvi dve skupini, saj je mogoče ob njiju določiti razločevalne primerjalne značilnosti, medtem ko govori v tretji skupini na različne načine povezujejo značilnosti obojih (Wrench idr. 2016: 175). Temeljni vrsti javnega govornega nastopanja sta tako: predstavitveni govorni nastop, ki ponuja nove informacije, nove poglede ali nove načine razmišljanja o izbrani temi, in vplivanjski govor, s katerim se predvsem vpliva na stališča, prepričanja, vrednote in delovanje (Wrench 2016: 175, 188).

Na celoten proces tvorjenja pomembno vpliva naslovnik kot ena od sestavin govorčevega konteksta[1] (prim. z Vogel 2003: 22–30; Zarefsky 2014: 5). Prejemnik bo namreč v proces sporazumevanja stopil z lastnim predznanjem, prepričanji, vrednotami, stališči, predsodki, identifikacijami in čustvi (Vogel 2003: 99–111), ti dejavniki pa bodo določili, ali oz. kako bo pripravljen sprejeti dano temo, govorca in način govorjenja (Wrench idr. 2016: 9–10). Z govorčevega vidika je torej bistvenega pomena čim bolje spoznati verjetnega poslušalca (Wrench idr. 2016: 37), zato bi morala biti ena temeljnih začetnih faz priprave govora analiza poslušalstva, ki bi zajela štiri razsežnosti (Wrench idr. 2016: 11): prostorsko; časovno, ki se ne nanaša le na dan ali trenutek v zgodovini, temveč tudi na to, kam je bilo določeno sporočilo umeščeno v verigi komunikacijskih dogodkov; socialno-psihološko, ki se nanaša na odnose med udeleženci, statuse in vloge (Wrench idr. 2016: 13–15); ter kulturno razsežnost. Govorec pa bi moral nato v vseh fazah priprave misliti na to, kako so njegove misli usklajene s poslušalci (Zarefsky 2014: 5).

1 Tudi v slovenskem jezikoslovju se ločuje med poslušalcem kot naslovnikom, ki se opredeljuje kot ena izmed sestavin govorčevega konteksta – torej tistim, ki ga ima govorec v mislih, ko tvori besedilo; in poslušalcem kot prejemnikom, tj. tistim, ki dejansko posluša besedilo ter je lahko naslovniški ali nenaslovniški (prim. z Vogel 2003).

Za uspešnost govora ni dovolj samo dobra sestava besedila, temveč mora govorec poslušalce prepričati, da je vreden zaupanja, da z njimi ne bo skušal manipulirati ali jih prevarati, da bi dosegel svoj cilj (Wrench idr. 2016: 18). Dober govorec se mora ves čas zavedati, da moč učinkovati na razmišljanje, čustvovanje in dejanja drugih, ki mu jo podeljuje javni govorni nastop, prinaša tudi etično odgovornost (Zarefsky 2014: 23; prim. z Lukas 2009: 30). Ob etičnosti namere se na splošno lahko vprašamo, ali sem pri izraženi nameri iskren, brez skritih namenov; ob etičnosti sredstev pa je v ospredju vprašanje izkrivljanja podatkov in izločevalnega govora. Končno je pomembna etična razsežnost zavest govorca o tem, da ima govorni nastop posledice, in pripravljenost prevzeti odgovornost zanje. Etični govorec ne more biti brezbrižen do tega, kako bo govor učinkoval na poslušalce (prim. z O'Hair idr. 2010: 25).

2.1 Naslovnik in etika v predstavitvenih in vplivanjskih govorih

Kljub splošni potrebi po upoštevanju naslovnika in etičnosti se poudarjeni vidiki v različnih vrstah govorov razlikujejo.

V predstavitvenih govorih je treba glede naslovnika upoštevati predvsem njegovo zanimanje za temo in predznanje (Wrench idr. 2016: 175). Zato se je pred tvorjenjem bistveno vprašati, ali je tema zanj relevantna in kateri podatki bodo zanj novi (prav tam). Med urejanjem besedila je pomembno, da skušamo naslovniku olajšati razumevanje s poudarjanjem temeljnih sestavin v uvodu; jasnim povzemanjem posameznih podtem in napovedovanjem novih, ponavljanjem ključnih konceptov (Wrench idr. 2016: 175; O'Hair idr. 2010: 175). Z vidika etike pa je v predstavitvenih govorih posebej pomembno dvoje. Prvič, da je tema predstavljena dovolj izčrpno in z različnih vidikov ter da so uporabljeni viri zanesljivi in nepristranski; in drugič, da med govorom dosledno navajamo vire svojih trditev (prim. z. O'Hair idr. 2010: 27–30; Lucas 2009: 32, 36–41).

Ob tvorjenju vplivanjskega govora pa je temeljno vprašanje, kaj poslušalce motivira. Vplivanje je namreč kompleksen psihološki proces, ki zahteva, da govor učinkuje tako na čustva, s čimer pritegne poslušalčevo pozornost in spodbudi njegovo željo po delovanju, kot na razum, s čimer zagotavlja upravičenost tega delovanja (Wrench idr. 2016: 189). Temeljna spretnost, ki jo govorec v vplivanjskih retoričnih sitaucijah potrebuje, je torej možnost oblikovanja argumentov bodisi s sklicevanjem na dejstva bodisi s sklicevanjem na vrednote (Wrench idr. 2016: 194–195). Medtem ko je v prvih argumentih pomembna veljavna izpeljava logičnega sklepanja, drugi argumenti temeljijo na sklicevanju na vrednote, kar zahteva poznavanje naslovnikove kulture, prepričanj in stališč (Wrench idr. 2016: 199). Z etičnega vidika je ob vplivanjskih govorih bistveno vprašanje, ali sem iskren, nemanipulativen in spoštljiv tako do naslovnika kot do oseb, ki se jih govor dotika (prim. z Zarefsky 2014: 25 in Lucas 2009: 31, 34–36).

3 Vloga besedila, naslovnik in etična načela pri pouku slovenščine v gimnazijah

Na podlagi teoretičnega orisa je mogoče sklepati, da bi bilo smiselno tudi pri pouku opozarjati na razlike med predstavitveno in vplivanjsko vrsto govorov; kot eno uvodnih faz tvorjenja uveljaviti analizo naslovnika in kot temeljno korektivno načelo

pri izbiri sredstev za dosego želenega cilja upoštevati merilo etičnosti.

V empiričnem delu nas je zato zanimalo, kako so vloga, naslovnik in etičnost upoštevani v gradivih za pouk slovenščine. To smo raziskovali s kvalitativno analizo besedil, v katero smo vključili učni načrt za predmet Slovenščina v gimnazijah iz 2008 (v nadaljevanju UN) kot temeljni dokument,[2] ki na splošno določa cilje, vsebine in metodo pouka, ter izbrana poglavja iz učbenikov, v katerih so v UN predvideni cilji, vsebine in metode konkretizirani in so lahko vodilo pri načrtovanju posameznih učnih ur.

3.1 Vloge besedila, naslovnik in etična načela v UN

Ob analizi UN smo si zastavili naslednja vprašanja:

- Ali se spodbuja razmislek o različnih vrstah govornega nastopa glede na prevladujočo vlogo besedila in o različnih zahtevah pri njihovem tvorjenju?
- Kako je v razvijanje tvorjenja govornega nastopa vključen naslovnik?
- Katere možnosti za razmislek o etičnosti govornega nastopa z vidika govorca ponuja UN?

3.1.1

Vloga besedil je v UN predvidljiva na podlagi besedilnih vrst, ki jih učenci tvorijo kot govorci. Navedene so v sklopu Razvijanje zmožnosti tvorjenja enogovornih neumetnostnih besedil in razporejene po letnikih, pri čemer imajo učitelji po UN možnost izbirati tvorjenje bodisi zapisanega bodisi govorjenega besedila, kadar besedilna vrsta ne predvideva določenega prenosnika (pisni prenosnik predvidevajo npr. esej, seminarska naloga in zapisnik). Med besedilnimi vrstami, ki jih učenci lahko predstavijo tudi v govornem nastopu, so: v 1. letniku kot obvezne vsebine predstavitev osebe, postopka, predstavitev kraja ali države, kot neobvezni dodatni vsebini pa še predstavitev naprave in besedilo ekonomske propagande; v 2. letniku sta obvezna referat in življenjepis (lastni in/ali izbrane osebe); v 3. je obvezna vsebina komentar; v 4. letniku pa kot splošna ali izbirna vsebina ni določena nobena govorjena besedilna vrsta.[3] Učenci torej pri pouku predvidoma tvorijo predvsem besedila, v katerih prevladuje predstavitvena vloga, saj je kot edina besedilna vrsta s prevladujočo vplivanjsko vlogo med obvezne vsebine vključen komentar. Na obravnavo javnih govorov kot homogene dejavnosti pa kažejo tudi za vsa besedila enotno zapisani procesni cilji in standardi znanja.

3.1.2

V nasprotju s sklopom Razvijanje kritičnega sprejemanja enogovornih besedil, kjer se od učencev pričakuje razmislek o **naslovniku**, govorčevem družbenem in čustvenem razmerju do naslovnika ter postavljanje besedila v širši kulturni kontekst, učenci v vlogi tvorcev na podlagi sklopa Razvijanje zmožnosti tvorjenja enogovornih neumetnostnih besedil v analizo naslovnika niso neposredno usmerjeni. Razmislek

2 V raziskavo ni vključen izbirni predmet Retrorika.

3 Poleg vsebin, razvrščenih po letnikih, lahko učitelj po lastni presoji skozi vsa štiri leta v pouk umešča tudi tvorjenje nekaterih neobveznih vsebin.

o naslovniku ob tvorjenju besedila zato implicitno omogočajo le merila vrednotenja, saj se ustreznost nanaša na dovoljšnje upoštevanje naslovnika, razumljivost tudi na naslovnikovo predznanje, zanimivost in aktualnost na upoštevanje njegovih interesov, živost pa je povezana tudi s stališči in prepričanji.

3.1.3

Z vidika **etičnosti** je v UN vključeno načelo resničnosti.

3.2 Vloge besedila, naslovnik in etična načela v učbenikih

Pri analizi učbenikov smo upoštevali trenutno najbolj uporabljana učbeniška niza *Na pragu besedila* (U1) in *Slovenščina, z besedo do besede* (U2). Zaradi obsežnosti gradiva smo analizirali le poglavja, v katerih se zmožnost govornega nastopanja razvija neposredno z usvajanjem védenja ali s tvorjenjem besedil. Ugotovitve niso predstavljene primerjalno, saj namen ni bil ovrednotiti učbenike, temveč ugotoviti, ali so učbeniki, oblikovani v skladu z UN, primerna podlaga za razvijanje zmožnosti govornega nastopanja.

Pred analizo učbenikov smo oblikovali naslednje hipoteze:

- H1: Védenje o javnem govornem nastopanju se v skladu z UN usvaja procesno. Pri tem se dijaki neposredno ozaveščajo o pomenu naslovnika, le deloma pa o različnih vlogah besedil in načelu etičnosti.
- H2: Razvijanje zmožnosti govornega nastopanja je predvideno le ob z UN predvidenih, večinoma predstavitvenih besedilnih vrstah.
- H3: Na naslovnika so dijaki v navodilih dosledno eksplicitno ali implicitno opozorjeni.
- H4: Razlike med predstavitvenimi in vplivanjskimi besedili niso eksplicirane, a so implicitno vključene v nekatere dejavnosti.
- H5: Med etičnimi merili se opozorja le na načelo resničnosti.

3.2.1

Védenje o javnem govornem nastopanju se po obeh učbeniških nizih usvaja v 1. letniku. Vsebinsko sta enoti zasnovani enako, saj sestojita iz opredelitve, faz in načel uspešnega sporočanja, z didaktičnega vidika pa sta sklopa zasnovana različno, prvi jezikovnosistemsko, drugi tematsko, kar vpliva na izbiro temeljne metode. Po U1 se vedenje usvaja ob med seboj nepovezanih dekontekstualiziranih besedilih in deloma deduktivno. V U2 se obravnava navezuje na že znano besedilo, kar omogoča kontekstualizacijo, v kateri dijaki razmišljajo o ubesediljenju iste teme v drugačnih okoliščinah in z drugim namenom; razmisleku pa po metodi indukcije in procesnega pouka sledi definicija. Obenem oba učbenika izhajata iz zapisanega besedila, tako da morajo učenci spoznanja sami prenesti tudi na govorjena.

Med dejavniki, ki jih obravnavamo v tej razpravi, je v obeh učbenikih poudarjen naslovnik. V U1 je opredeljen kot ena od sestavin okoliščin in opisan v okviru načela ustreznosti; potreba po upoštevanju naslovnika je vključena tudi v opis faze popravljanja besedila in nekaterih drugih načel uspešnega tvorjenja. V U2 je naslovnik v uvodnem delu poglavja opredeljen kot eden od dejavnikov sporazumevanja, ki

vplivajo na celoten proces tvorjenja. Ob določilnicah naslovnikovega konteksta, ki jih mora govorec upoštevati, oba učbenika opozarjata na družbeno in čustveno razmerje med naslovnikom in govorcem, sicer U1 navaja še starost, izobrazbo/poklic, čustveno stanje, družbeno razmerje do govorca, U2 pa starost, spol, znanje in izobrazbo, položaj v družbi, politično ali fiozofsko prepričanje, kulturo, iz katere izhaja, predsodke in vrednote. U2 tako opozarja tudi na družbeno-kulturno razsežnost, vendar se v nadaljevanju nanjo ne nanaša nobeno vprašanje ali opozorilo.

Prevladujoča vloga govornega nastopa v nobenem učbeniku ni neposredno opredeljena; v U2 na razliko med predstavitvenimi in vplivanjskimi besedili kažejo le nekatera vprašanja.[4] Na vidike etičnosti je opozorjeno le v U1, in sicer na merilo resničnosti.

Hipotezo 1 lahko v prvem delu delno, v drugem pa v celoti potrdimo.

3.2.2

Besedilne vrste, ob katerih se razvija govorno nastopanje, so: v 1. letniku govorna predstavitev kraja oz. naprave ter v 2. letniku referat.[5] V 3. in 4. letniku U1 neposredno ne predvideva govornega nastopa. U2 v 3. letniku predlaga tvorjenje komentarja ob obravnavi komentarja ter govorni nastop ob obravnavi seminarske naloge; v 4. letniku je ob dveh sklopih, povezanih z zgodovino slovenskega knjižnega jezika, predvideno tvorjenje ustne ali pisne predstavitve osebe ter tvorjenje ustnega komentarja na podlagi izhodiščnih vprašanj.

Hipotezo 2 lahko delno potrdimo. Po U1 učenci tvorijo le predstavitvena besedila z UN predvidenih besedilnih vrst. Po U2 pa poleg teh tvorijo vplivanjski komentar tudi ob obravnavi drugih vsebin.

3.2.3

Učenci so pri pripravi na govorni nastop z navodili vodeni predvsem v 1. in 2. letniku. V teh navodilih je vedno predvidena besedilna vrsta, **naslovnik** pa je opredeljen le v polovici primerov.

– V 1. letniku so v U2 dijaki usmerjeni v upoštevanje naslovnikovega predznanja pred tvorjenjem besedila (»Premislite, kaj vaši sošolci o napravi, ki jo boste predstavili, verjetno vedo in česa ne.«) ter v fazi popravljanja prvotnega osnutka (npr. ali je za naslovnika besedilo preveč/premalo natančno).
– V 2. letniku obravnavo referata oba učbenika vodita skozi pisanje in nato še pripravo na izvedbo govora. Na upoštevanje naslovnika so opozorjeni ob izbiri uvoda in zaključka, pri čemer je v U1 nakazana splošna pritegnitvena vloga uvoda, v U2 pa se učence usmeri v oblikovanje uvodov, tipičnih za predstavitvena besedila.
– V 4. letniku je v U2 razmislek o naslovniku vključen v obravnavo predavanja. Pred spremljanjem posnetka dijaki v vlogi predavatelja razmišljajo o tem, kako bi pritegnili poslušalce in ohranjali pozornost.

4 Npr. »Ali se vam zdi zahtevnejše tvorjenje strokovnih ali publicističnih besedil? Zakaj?«

5 U2 referate umesti v širši kontekst strokovnega srečanja: »Pripravite razredni simpozij o slovenskem sodobnem ali mladinskem filmu. Izberite dva organizatorja simpozija, ki bosta na začetku oblikovala program in poskrbela, da se teme ne bodo ponavljale. Eden od njiju bo pred simpozijem odprl prireditev, drugi pa povezoval oz. napovedoval posamezne referate.« Poleg referatov je v nalogo tako vključeno tudi t. i. priložnostno govorno nastopanje (U2, 2. letnik: 205).

Hipotezo 3 lahko skoraj v celoti ovržemo, saj so dijaki na naslovnika pozorni le, kadar je opredeljen tudi kontekst tvorjenja. Pri tem je osrednja določilnica, povezana z naslovnikom, njegovo predznanje.

3.2.4

Razlika med predstavitvenimi in vplivanjskimi besedili v nobenem od učbenikov ni posebej opredeljena, se pa implicitno vključuje v nekatera vprašanja in naloge.

– V 1. letniku je ob tvorjenju predstavitve v U1 zastavljeno vprašanje, kaj je potrebno za tvorjenje objektivnega besedila in kaj subjektivnega besedila, v U2 pa morajo pred začetkom tvorjenja dijaki določiti temeljni namen ter ob iskanju virov razmišljati o tem, ali imajo več težav s povzemanjem objektivnih strokovnih ali subjektivnih virov in zakaj.
– V 4. letniku v U2 ob obravnavi predavanja pred ogledom posnetka razmišljajo o razlikah med besedili z različnimi prevladujočimi vlogami (referat, izobraževalna oddaja, slavnostni govor, zaključna beseda tožilca), tri naloge, ki od učencev zahtevajo samostojno razmišljanje o razlikah med govori različnih vrst, pa so vključene tudi v delovni zvezek.[6]

Hipotezo 4 lahko potrdimo.

3.2.5

Sestavine etičnosti se v povezavi z govornim nastopanjem pojavijo le na treh mestih. In sicer v U2 učenci v 2. letniku ob obravnavi referata dvakrat razmišljajo o ustrezni navedbi literature in o citiranju: najprej ob razmisleku o tem, katere faze je opravil tvorec referata, ki so ga učenci sprejemali (brali); nato pa tudi ob pripravi na lasten govorni nastop (na podlagi zapisanega referata). V 4. letniku pa ob obravnavi predavanja ob konkretnih položajih presojajo posledice dobrega in slabega govora za poslušalce.

Hipotezo 5 lahko v prvem delu v celoti, v drugem delu pa delno potrdimo.

4 Sklepne ugotovitve

Raziskava je pokazala, da učbeniško gradivo z vidika opozarjanja na naslovnika, različne vrste govora in merilo etičnosti deloma presega UN, da pa so hkrati ta prizadevanja premalo sistematična in kontinuirana, da bi pri dijaku ozavestila vloge besedila kot dejavnik, ki na splošno začrta izbiro sredstev, potrebo po celostni analizi naslovnika, ki usmerja govorca pri konkretizaciji izbranih sredstev, in po etičnosti kot korektivu pri izbiri sredstev za dosego cilja. To kaže, da UN piscem učnega gradiva ni v dovoljšnjo oporo, saj zaradi priporočanja analitične induktivne metode usmerja v pogostejše delo z zapisanimi besedili, izhajanje iz besedilnih vrst pri opredeljevanju vsebine in enotni elementi analize ob besedilih različnih vrst pa ne spodbujajo vpogleda v razlike med širšimi vrstami govorov. Razvijanje govornega nastopanja bi bilo zato smiselno zasnovati procesno, z refleksijo lastnega tvorjenja, ter pri tem upoštevati razlike med tvorjenjem predstavitvenih in vplivanjskih besedila, za kar bi

6 Npr. »Katera načela uspešnega sporočanjo so pri pripravi in vrednotenju predavanja posebej pomembna?«

bilo treba namesto konkretnih vsebin opredeliti širše vrste besedil oz. širše kontekste.

Ker analiza učbenikov hkrati kaže, da učenci o naslovniku razmišljajo le, kadar so besedila z navodili umeščena v neposredni kontekst, razmisleka o etični odgovornosti pa skoraj ni, bi celostnejši pristop k razvijanju etično odgovornega javnega nastopanja omogočilo izhajanje iz koncepta kritične sporazumevalne zmožnosti (Zarefsky 2014: 5). Ta namreč nadgrajuje funkcionalno zmožnost z značilnostmi kritičnega mišljenja in tako omogoča razvijanje občutljivosti za širši kontekst, afektivno razsežnost sporočanja, večperspektivnost, presojanje na podlagi usvojenega znanja oz. meril ter zavest o moralni odgovornosti za svoje govorno dejanje (Vogel 2010: 121–123). Zato se povezuje tako z razvijanjem jezikovne zavesti, tj. zavestne rabe jezikovnih sredstev na podlagi njihove sistemske umeščenosti in kontekstualnih določilnic, kot tudi kulturne zavesti, tj. zavesti o kulturni zaznamovanosti vsega jezikovnega delovanja (Vogel 2014: 4, 13).

Viri in literatura

KRIŽAJ ORTAR, Martina, 1997: *Poročani govor v slovenščini*. *Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

NIKITINA, Arina, 2011: *Successful Public Speaking*. Bookboon.com.

O'HAIR, Dan, RUBENSTEIN, Hannah, STEWART, Rob, [3]2010: *A pocket guide to public speaking*. Boston: Bedford/St. Martin's.

PETEK, Tomaž, 2014: *Neposredno razvijanje javnega govornega nastopanja pri študentih PeF UL kot temeljna priprava na uresničevanje učiteljevega pedagoškega govora v razredu*. *Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

PETEK, Tomaž, 2018: Govorno nastopanje visokošolskih učiteljev. *Pedagoška obzorja* XXXIII/2. 131–143.

ŠKARIĆ, Ivo, 1996: *V iskanju izgubljenega govora*. Ljubljana: Pravljično gledališče.

VOGEL, Jerca, 2003: *Neposredno razvijanje poslušanja z razumevanjem in vrednotenjem pri pouku slovenskega jezika v prvem letniku gimnazije*. *Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

VOGEL, Jerca, 2010: Zmožnost kritičnega sporazumevanja kot temeljni cilj jezikovnega izobraževanja v šoli. Milena Ivšek (ur.): *Pot k jezikovni politiki v izobraževanju*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 106–135.

VOGEL, Jerca, 2014: Jezikovna kulturna zavest pri pouku maternega/prvegajezika. *Jezik in slovstvo* VIX/4. 3–14.

WRENCH, Jason S., GODING, Anne, JOHNSON, Danette Ifert, ATTIAS, Bernardo A., 2016: *Stand Up, Speak Out: The Practice and Ethics of Public Speaking*. https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=olbp59488, https://resources.saylor.org/wwwresources/archived/site/wp-content/uploads/2013/07/Stand-Up-Speak-Out-The-Practice-and-Ethics-of-Public-Speaking.pdf

ZAREFSKY, David, [7]2014: *Public Speaking: Strategies for Success*. Pearson.

ŽAGAR, Igor Ž., ŽMAVC, Janja, DOMAJNKO, Barbara, 2018: *Učitelj kot retorik*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

POZNANOVIČ, Mojca idr., 2008: *Učni načrt Slovenščina za gimnazije* [= UN]. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

KRIŽAJ ORTAR, Martina, BEŠTER TURK, Marja idr.: *Na pragu besedila* 1–4. Učbeniki in delovni zvezki. Ljubljana: Rokus.

VOGEL, Jerca, HODAK, Marjana idr.: *Slovenščina – z besedo do besede* 1–4. Učbeniki in delovni zvezki. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KURIKULARNO PODROČJE JEZIK V VRTCIH V ČEZMEJNEM PROSTORU V SLOVENSKI ISTRI IN NA TRŽAŠKEM

Barbara Baloh
Pedagoška fakulteta, Koper
barbara.baloh@pef.upr.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.449-456

V vrtcu je po eni strani neizbežno upoštevati pravico otrok do izobraževanja v državnem jeziku, po drugi strani pa je treba preudarno in ustrezno prisluhniti drugim jezikom in kulturam. V prispevku želimo prikazati, kako se potrebe sodobne družbe odražajo pri spodbujanju sporazumevalne zmožnosti na področju jezika v predšolskem obdobju. Pod drobnogled smo vzeli specifiko čezmejnega prostora v slovenski Istri in na Tržaškem, kjer narodnostni manjšini sobivata že stoletja, v novejšem času pa smo tudi na tem področju priča sodobnim migracijskim tokovom.

jezik v vrtcu, slovenščina kot prvi/drugi/tuji jezik, dvojezično območje, medkulturnost, jezikovna didaktika

In kindergarten, children's right to be educated in the national language must be taken into consideration, but it is also necessary to wisely and appropriately take into consideration other languages and cultures. In the article, the author presents how the needs of modern society are reflected in the promotion of communicative language skills in the pre-school period. A closer look is taken at the specifics of the cross-border area in Slovene Istria and in the Province of Trieste, where ethnic minorities have been coexisting for centuries and where we are nowadays also witnessing modern migration flows.

language in kindergarten, Slovene as L1/L2/FL, bilingual area, inter-culturalism, language didactics

1 Uvod

V času, ko se svet globalizacijsko povezuje, se pojavlja potreba posameznih evropskih družb, da na novo poiščejo svojo kulturno in jezikovno identiteto ter medkulturno povezovanje in sodelovanje. Kot dokazujejo različne raziskave (Mello 2001; Zipes 1995), se priložnosti za razmišljanje o konceptih *identiteta*, *različnost*, *kultura*, *monokulturnost*, *večkulturnost* ponujajo tudi v vrtcu in šoli, in sicer: kako vzpostaviti pozitivne in konstruktivne odnose z odraslimi osebami in vrstniki, razumeti svoje kulturno vesolje in se zavedati spremembe lastne identitete.

Vzgojitelji in učitelji na vseh stopnjah izobraževanja imajo pri spodbujanju medkulturnega sporazumevanja ključno vlogo, saj niso zgolj posredniki znanja, temveč tudi vzorniki, ki prenašajo in sooblikujejo temelje za odgovorno, pravično in medkulturno delovanje posameznikov v družbi.

Slovenski izobraževalni sistem je v sodobnem času pred novo preizkušnjo, saj je v vrtcih in šolah čedalje več otrok, za katere slovenščina ni prvi (materni) jezik. Zato mora pouk jezika v svojo poučevalno paradigmo vključevati medkulturnost kot posebno sestavino kulture pouka.

Kot meni Rutar (2014), so izhodišča medkulturnosti in z njo povezanega večjezičnega učenja in poučevanja splošne človekove in otrokove pravice. Vedno pogostejše je tudi izhodišče oz. skrb ali želja po spoznavanju in razvijanju sporazumevalne zmožnosti v več kot enem jeziku. S tem v zvezi Žefran, Bratož in Pirih (2017) razlikujejo med pojmoma *večjezičnost* in *raznojezičnost*. *Večjezičnost* (prav tam) opredeljujejo kot znanje več jezikov ali soobstoj različnih jezikov v neki družbi ali skupnosti, povečamo pa jo lahko npr. tako, da povečamo število jezikov, ki jih poučujemo. *Raznojezičnost* pa je usmerjena v posameznika in zajema vse jezikovne vire in izkušnje, ki jih ima ta na razpolago in ki jih uporablja pri sporazumevanju (prav tam). Posameznik sporazumevalno zmožnost gradi na temelju celotnega znanja in izkušenj z različnimi jeziki, pri čemer se ti med seboj povezujejo in drug na drugega učinkujejo. To zmožnost lahko posameznik aktivira v različnih sporazumevalnih okoliščinah z namenom učinkovitega doseganja sporazumevalnega cilja, saj v življenju naletimo na številne situacije, v katerih poleg materinščine aktiviramo druge jezikovne vire. Jezikovna situacija v prostoru slovenske Istre nam prav to možnost ponuja.

2 Vloga slovenščine v vrtcih v Republiki Sloveniji

V vrtcu spodbujanje razvoja sporazumevalne zmožnosti in njeno načrtovanje nista le stvar jezikovne vzgoje, zato le-te ne smemo razumeti samo v ožjem smislu. Slovenščina ima v vrtcih v Republiki Sloveniji vlogo maternega, drugega in tujega jezika, hkrati pa je področje jezika v *Kurikulumu za vrtce* (1999) opredeljeno kot področje dejavnosti. Slovenščina je tudi učni jezik in učno načelo, zato je kot taka zavezujoča za vsa kurikularna področja.

Kot je zapisano v *Kurikulumu za vrtce* (1999: 18–19), jezikovna dejavnost v predšolskem obdobju vključuje široko polje sodelovanja in sporazumevanja z odraslimi, otroki, seznanjanje s pisnim jezikom in (skozi doživljanje) z deli iz slovenske in svetovne mladinske književnosti. Otroci se v tem obdobju učijo izražati izkušnje, čustva, misli in razumeti sporočila drugih. Jezikovne dejavnosti so povezane z vsemi jezikovnimi ravninami: s fonološko, morfološko, leksikalno, skladenjsko-pomensko (in pragmatično), razvoj jezika pa je naravno vpleten v vsa področja dejavnosti.

Res je, da nekateri mlajši otroci usvajajo jezik/jezike z lahkoto, vendar je pomembno poudariti, da mora poučevanje jezika v predšolskem obdobju potekati načrtovano, saj zahteva posebej izdelane in premišljene metode ter pristope poučevanja, ki morajo temeljiti na poznavanju otrokovega razvoja in učenja v predšolskem obdobju.

Pri zgodnjem učenju jezika je otrokova pozitivna izkušnja z jezikom največja motivacija za nadaljnje delo in spodbuda za doseganje višje ravni znanja. Za otroka v predšolskem obdobju je jezik le sporazumevalno sredstvo in nikoli cilj, saj ga zanimajo nove informacije. Zanima ga, kaj z jezikom sporočamo, ne pa jezik kot

takšen z vsemi svojimi slovničnimi in pragmatičnimi razsežnostmi. Za razvoj govora potrebuje predvsem spodbudno okolje, v katerem bo lahko govor uporabljal. To pomeni, da mora imeti priložnost slišati in uporabiti govor v različnih okoliščinah, pri tem pa potrebuje tudi spodbudo odraslih in vrstnikov.

V procesu zgodnjega učenja/usvajanja jezika gredo otroci skozi različne stopnje pridobivanja jezikovnega znanja in veščin. Gre za interakcijo med vzgojiteljem in otrokom ob učnih vsebinah, nanjo pa v večji ali manjši meri vplivajo številni notranji in zunanji dejavniki.

3 Slovenščina in vključevanje priseljencev v vrtce v Sloveniji

V kontekstu medkulturne vzgoje ima jezik zelo pomembno vlogo, saj je pomemben za oblikovanje posameznikove lastne identitete, za identifikacijo z lastno kulturo, za vključevanje v tradicijo naroda ter za spoznavanje in sprejemanje tujih kultur. Kulturna in jezikovna raznolikost sodobne slovenske družbe je na področju poučevanja slovenščine izpostavila novo izhodišče, to je ohranjanje maternega jezika tistih, ki niso priznani kot narodnostne manjšine, zato se v procesu vzgoje in izobraževanja srečujejo z jezikom, ki je zanje tuji ali drugi.

Ko govorimo o slovenščini v vrtcih v Republiki Sloveniji, imamo v mislih temeljni cilj, zapisan v *Kurikulumu za vrtce* (1999), ki definira vse globalne cilje na področju jezika, in sicer spodbujanje razumevanja jezika kot temelja lastne identitete. Kot zapiše Kranjc (2008), so v *Kurikulumu za vrtce* (1999) prepoznavna temeljna načela in cilji predšolske vzgoje ter tudi spoznanja, da otrok dojema in razume svet celostno, da se razvija in uči v aktivni povezavi s svojim socialnim in fizičnim okoljem, da v vrtcu v interakciji z vrstniki in odraslimi razvija svojo lastno družbenost in individualnost, zato je na več področjih dejavnosti, kot so jezik, družba in umetnost, poseben poudarek namenjen medkulturnosti in medkulturni vzgoji.

Kot menita Bešter in Medvešek (2016), je treba v vseh etično in kulturno raznolikih družbah, mednje po mojem mnenju sodi tudi slovenska, razvijati demokratično razmišljanje, medsebojno spoštovanje, preprečevanje diskriminacije in neenakih odnosov ter moči med različnimi družbenimi skupinami. Hkrati je treba omiliti etnocentrizem tako na področju kulture kot tudi na področju jezika. Da bi to dosegli, je pomembno, da je k tem ciljem in vrednotam usmerjen tudi izobraževalni sistem.

O medkulturnosti je treba govoriti tudi takrat, ko nas priseljenci, tujci, pripadniki manjšin ne obkrožajo, saj so vedno del naše realnosti, ker je kulturna raznolikost (naj si bo krajevna, pokrajinska, narečna itn.) značilnost vsake sodobne družbe.

Izobraževanje otrok v medkulturnem in večjezičnem okolju mora biti zasnovano na poznavanju realnosti tako jezikovnega kakor tudi kulturnega okvira, v kateri tovrstni proces poteka, temu ustrezno pa ga je treba spremljati in prilagajati novejšim družbenim in zgodovinskim dogajanjem.

Pri skrbi za ohranjanje večjezičnosti v procesu vzgoje in izobraževanja v Sloveniji se srečujemo z različnimi izhodišči, ki so se zaradi zgodovinskih trenutkov in priložnosti od osamosvojitve Slovenije v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pa do danes spreminjala ter tako na novo oblikovala pedagoški in didaktični diskurz na

področju poučevanja slovenščine. Danes je temeljno izhodišče v povezavi s poučevanjem slovenščine tudi v predšolskem obdobju skrb za ohranjanje maternega jezika (prvega jezika), drugo pa je izhodišče za ohranjanje maternega jezika na področju narodnostnih manjšin (drugega jezika/jezika okolja).

4 Slovenščina v vrtcih z italijanskim učnim jezikom v Sloveniji

Na območju slovenske Istre je slovenščina državni in uradni jezik, položaj uradnega jezika pa zaradi prisotnosti italijanske narodnostne skupnosti pripada tudi italijanskemu jeziku. V vseh treh obalnih občinah poleg vzgojno-izobraževalnih enot s slovenščino kot učnim jezikom in italijanščino kot jezikom okolja delujejo tudi vzgojno-izobraževalne enote, v katerih poučevanje poteka v italijanskem jeziku, zato lahko govorimo o dvosmerni dvojezičnosti. V slovenski Istri se izobraževalne institucije nahajajo na omejenem območju, ki je pravno in politično definirano. Cilj tovrstnih institucij je združevanje in ohranjanje integritete narodnostne skupnosti, predvsem tako, da je učni jezik v njih italijanščina in da otroke vzgajajo v duhu italijanske kulture in civilizacije, vendar pa se do neke mere priznava tudi jezikovna in narodnostna pluraliteta območja, na katerem se izobraževalna institucija nahaja. V italijanskih vzgojno-izobraževalnih ustanovah v slovenski Istri ima slovenščina status drugega jezika. Za vzgojno-izobraževalne programe z italijanskim učnim jezikom veljajo vzgojno-izobraževalni programi v Sloveniji, v katere so poleg ciljev, določenih s predpisi na področju vzgoje in izobraževanja, umeščeni še specifični cilji, ki prispevajo k ohranjanju in razvijanju jezikovne in kulturne identitete pripadnikov italijanske narodnostne skupnosti. Poleg specifičnih ciljev sta za vzgojno-izobraževalne programe z italijanskim učnim jezikom prilagojena tudi šolski predmetnik in *Kurikulum za vrtce*. V vrtcih z italijanskim učnim jezikom je v *Dodatku h Kurikulu* (2002), ki je namenjen pripadnikom italijanske in madžarske narodnostne skupnosti v Sloveniji, predvideno seznanjanje s slovenskim jezikom. Kot določa *Dodatek h Kurikulu*, morajo strokovne delavke, ki seznanjajo otroke s slovenščino, obvladati oba jezika in imeti strokovna ter specialnodidaktična znanja za seznanjanje otrok z drugim jezikom (*Dodatek h Kurikulu za vrtce na narodno mešanih območjih* 2002: 4). Zakonski izhodišči, na katerih temelji omenjeni dodatek, sta *Zakon o vrtcih* (1996) in *Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja* (2001), ki določata recipročnost, in sicer v vrtcih, v katerih poteka vzgojno delo v slovenskem jeziku, se otroci seznanjajo z italijanskim jezikom, v vrtcih, v katerih poteka vzgojno delo v italijanskem jeziku, pa s slovenskim. Že na predšolski stopnji se tako začenja razvijati izobraževalni model, ki pripadnikom italijanske narodnosti omogoča receptivno poznavanje jezika druge etnične skupine. Seznanjanje z drugim jezikom lahko spodbuja celostni razvoj otroka. Če je metodična pot ustrezna in so vsebine primerne, utrjujejo otrokovo potrebo po odkrivanju jezika in nudijo priložnost za uzaveščenje jezikovnih oblik, odnosov in razmerij.

Na dvojezičnem in kulturno mešanem območju v slovenski Istri se otrok zelo zgodaj srečuje z drugim jezikom in drugo kulturo, zato se splošno pogosto pojavljata dva tipa zgodnje dvojezičnosti: taka, ki se istočasno ali zaporedno razvije v družini,

in zgodnja dvojezičnost, ki nastane z usvajanjem enega jezika v družini, drugega pa izven družine, in sicer spontano ali organizirano v vzgojno-izobraževalnih institucijah. Otroci, ki obiskujejo vrtce z italijanskim učnim jezikom, izhajajo iz jezikovno zelo različnih družin: njihov materni jezik ni vedno italijanski, saj gre v mnogih primerih za dvojezične družine (italijanski in slovenski ali italijanski in hrvaški jezik) ali celo za izključno slovenske družine, v nekaterih primerih pa v družini ne govorijo niti italijansko niti slovensko, pač pa kakšen drug jezik. Učni jezik otrok pa je italijanski, zato je načrtovanje seznanjanja s slovenščino kot drugim jezikom izrednega pomena še posebej, ker gre za razvijanje sporazumevalne zmožnosti otrok z različnim jezikovnim predznanjem in z različnim odnosom staršev do slovenskega jezika.

5 Slovenščina v vrtcih s slovenskim učnim jezikom v Italiji

Posebnost vzgojno-izobraževalnih ustanov s slovenskim učnim jezikom (vrtcev, osnovnih, nižjih in višjih srednjih šol) v Italiji je, da jih obiskujejo otroci, ki prihajajo iz različnih jezikovnih okolij. Za vpis otroka v vrtec s slovenskim učnim jezikom v Italiji ni pogoj, da obvlada slovenski jezik, temveč ga lahko obiskujejo vsi otroci ne glede na njihov materni jezik, jezikovni kod in jezikovne veščine. Obiskujejo ga lahko tudi tisti otroci, za katere je slovenščina drugi ali tuji jezik. Govorni položaj in raznolika jezikovna zmožnost otrok določata izbiro jezikovnega koda. Slovenščina in italijanščina se med seboj povezujeta in prepletata v različnih oblikah. Kot meni Klajnšček (2017), sta heterogena jezikovna zmožnost in sprememba komunikacijskega modela v vrtcih s slovenskim učnim jezikom v Italiji povzročila, da so morali strokovni delavci v vrtcih ponovno proučiti in premisliti lastno prakso v vzgojno-izobraževalnem procesu. Vzgojitelji morajo ob pedagoškem delu zagotoviti tudi proces usvajanja in učenja slovenščine kot prvega in drugega jezika, obenem pa upoštevati funkcijo, ki jo ima slovenski vrtec na dvojezičnem območju, v vsej celoti.

Različne avtorice, ki so se ukvarjale s slovenščino v vrtcih s slovenskim učnim jezikom (Pertot 2004; Bogatec 2015; Klanjšček 2017), poudarjajo, da je naloga slovenskega vrtca v Italiji predvsem, da se ne sme spremeniti v vrtec, v katerem bi prevladal italijanski jezikovni kod, ampak mora stremeti k temu, da ohrani položaj in poslanstvo manjšinskega vrtca, torej da ohranja jezikovno in kulturno identiteto slovenske narodne skupnosti, s pomembno vlogo pri usvajanju, razvijanju in ohranjanju manjšinske materinščine in medgeneracijskega prenašanja njene kulturne dediščine. Skrb za ohranitev specifike slovenskega vrtca pomeni, da slovenski vrtec ne sme postati dvojezični vrtec.

Kovačič (2007) meni, da je pouk v večjezičnem prostoru premalo učinkovit zaradi pomanjkanja specifičnega sistema izobraževanja ter usposabljanja učiteljev (vzgojiteljev), ki bi jim nudil specifične kompetence za poučevanje slovenščine v večjezičnem prostoru. Strokovno znanje in pedagoške izkušnje strokovnih delavcev niso kos zahtevnemu poučevanju v tem prostoru kljub njihovemu prizadevanju za razvoj jezikovnih zmožnosti vseh otrok. Kritična točka pa je predvsem ta, da slovenski vrtci v Italiji nimajo sebi prilagojenega kurikula z ustreznimi smernicami, ki bi upoštevale poseben položaj jezika v dvojezičnem območju in bi tako pripomogle pri pedagoškem

delu in poučevanju slovenskega jezika v zgodnjem otroštvu. Vzgojiteljem je na voljo prevod italijanskih *Kurikularnih smernic za otroški vrtec in za prvi šolski ciklus* iz leta 2007, posodobljene smernice iz leta 2012 pa so na razpolago samo v italijanskem jeziku. Delo učitelja/vzgojitelja in tudi prepoznavanje novih pristopov pri učenju in poučevanju slovenskega jezika je tako v veliki meri prepuščeno strokovni presoji in avtonomiji učiteljev/vzgojiteljev.

6 Zaključek

Glede na medkulturno in jezikovno situacijo v obmejnem prostoru slovenske Istre ter glede na sodobne migracijske trende je nujno spregovoriti o medkulturni didaktiki jezikov, ki mora postati sestavni del kurikulumov na vseh stopnjah šolanja. Medkulturna didaktika jezikov se, tako Zudič in Zorman (2006), ne ukvarja zgolj z učenjem/poučevanjem jezikov, temveč vključuje razvite sposobnosti sobivanja z ljudmi, ki ta jezik govorijo. Avtorici menita (prav tam), da medkulturna didaktika temelji na raziskovalnem učenju v interakciji in torej jezik upošteva v sporočanjski funkciji ter ga pojmuje kot simbolni sistem razumevanja sveta ter procesiranja izkušenj. Jezik je po njunem mnenju (prav tam) delovanje in ne zgolj etiketiranje; pri tem poudarjata pomen razumevanja in smiselnosti dejavnosti pri učenju/usvajanju jezika, saj sporazumevalno zmožnost najlažje razvijamo, ko pozabimo, da jo razvijamo, in je v ospredju vsebina sporočila in ne učenje jezika.

Otrok odkriva jezik samostojno ali po pedagoško vodeni poti, vendar raziskave in izkušnje kažejo, da je naključnost šibka vrednost procesa učenja jezika. Za izobraževanje v prihodnosti morajo raznolike potrebe otrok vzgojitelju, ki načrtuje in izvaja jezikovne dejavnosti v vrtcu, predstavljati izziv, kako oblikovati učni proces, da bo vsak otrok dosegel optimalne rezultate pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti. To je pot raziskovanja, sodelovanja, spreminjanja in nikoli zaključenega procesa iskanja optimalnih rešitev, ki jih v tem trenutku na področju jezikovne vzgoje v vrtcu vidimo predvsem v sodobnih učnih strategijah za razvijanje sporazumevalne zmožnosti, podprtih s sodobnim spodbudnim in inovativnim učnim okoljem. Bešter in Medvešek (2016) menita, da so izobraževalne možnosti lahko omejene, če vzgojitelj ne upošteva etničnega, jezikovnega in kulturnega izvora sogovorca (otroka ali odrasle osebe). Nujno je torej, da je medkulturni vzgojitelj tudi »raziskovalno radoveden«, proučuje lastno medkulturnost in medkulturnost drugega ter je pripravljen za pridobivanje tudi tovrstnega znanja in izkušenj. Bolj kot ima posameznik pozitiven odnos do kulturne raznolikosti, več znanja kot pridobi in ob tem razvija potrebne veščine, večkrat kot reflektira svoja ravnanja v medkulturnih situacijah, verjetneje je, da bo dosegel višjo stopnjo medkulturnih kompetenc (prav tam).

Zato je treba razvijati pedagoške kompetence vzgojiteljev, tudi na področju medkulturnosti in večjezičnosti, poskrbeti za specialna znanja in veščine, za širjenje in podajanje znanja ter najti rešitve in izzive, ki pred vzgojitelje postavljajo raznolike potrebe sodobnega otroka na jezikovnem področju.

Kot menita Bešter in Medvešek (2016), morajo učitelji/vzgojitelji, da bi lahko udejanjili načelo medkulturnosti v izobraževanju, po eni strani dosegati visoko

strokovno usposobljenost na področju predmetov, ki jih poučujejo, hkrati pa morajo znati ravnati z etničnimi, verskimi, kulturnimi in drugimi razlikami (in jih pri tem upoštevati), s katerimi se srečujejo, kar pomeni, da morajo imeti razvite medkulturne kompetence. V Sloveniji medkulturne kompetence vzgojiteljev (posebej v povezavi s poučevanjem slovenskega jezika) doslej niso bile tema, ki bi bila deležna velike pozornosti v izobraževalnem procesu. Tudi raziskav, ki bi se poglobljeno in celostno ukvarjale s tem področjem ni veliko.

Ugotavljamo, da morajo za šolo prihodnosti raznolike potrebe otrok predstavljati učitelju/vzgojitelju izziv, kako oblikovati učni proces, da bo vsak otrok dosegel optimalne rezultate.

Bolj kot ima posameznik izoblikovan odnos do lastne kulture in do kulturne raznolikosti, bolj je občutljiv in bolj razume ter sprejema medkulturnost.

Literatura

BEŠTER, Romana, MEDVEŠEK, Mojca, 2016: Medkulturne kompetence učiteljev: primer poučevanja romskih učencev. *Sodobna pedagogika* LXVII/2. 26–44.

BOGATEC, Norina, 2015: Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Razprave in gradivo* 74. 5–21.

Dodatek h Kurikulu za vrtce na narodno mešanih območjih, 2002. www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtec_Dodatek_-_narodnostno_mesana.pdf (dostop 8. 5. 2019)

Indicazioni nazionali per il curricolo della scuola dell'infanzia e del primo ciclo d'istruzone, 2012. www.indicazioninazionali.it/wp-content/uploads/2018/08/Indicazioni_Annali_Definitivo.pdf (dostop 8. 5. 2019)

KLANJŠČEK, Majda, 2017: *Smernice za poučevanje slovenščine kot J1/J2 v vrtcih s slovenskim učnim jezikom v Italiji. Diplomska naloga.* Koper: Pedagoška fakulteta.

KOVAČIČ, Kristina, 2007: *Šest poučevalnih modelov za slovenščino v šolah in vrtcih v Furlaniji Julijski Krajini: zgodnje učenje slovenskega jezika v jezikovno in narodnostno mešanem okolju Furlanije Julijske krajine*. Trst: Deželni zavod za pedagoško raziskovanje v Furlaniji Julijski krajini.

KRANJC, Simona, BALOH, Barbara, 2007: Učenje, ustvarjanje in seznanjanje z drugim jezikom v dvojezičnem okolju. Kristina Kovačič (ur.): Šest poučevalnih modelov za slovenščino v šolah in vrtcih v Furlaniji Julijski krajini: zgodnje učenje slovenskega jezika v jezikovno in narodnostno mešanem okolju Furlanije Julijske krajine. Trst: Deželni zavod za pedagoško raziskovanje v Furlaniji Julijski krajini. 20–29.

KRANJC, Simona, 2008: Slovenščina v vrtcu. Milena Ivšek (ur.): *Jeziki v izobraževanju: Zbornik prispevkov konference*. 129–134. www.zrss.si/pdf/zbornikjeziki2008.pdf (dostop 8. 5. 2019)

Kurikulum za vrtce, 1999. www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtci_kur.pdf (dostop 8. 5. 2019)

Kurikularne smernice za otroški vrtec in za prvi šolski ciklus, 2007. Trst: Deželni šolski urad za FJK – ravnateljstvo.

MELLO, Robin, 2001: The Power of Storytelling: How Oral Narrative influences Children's Relationships in Classrooms. *International Journal of education & Arts* II/1. www.ijea.org/v2n1/ (dostop 8. 5. 2019)

PERTOT, Suzana, 2004: *Jezikovna vzgoja v vrtcu: vidiki vzgojiteljic*. Gorica: Slovenski raziskovalni inštitut.

RUTAR, Sonja, 2014: Večjezično učenje in poučevanje kot načelo inkluzivne prakse. *Sodobna pedagogika* LXV/1. 22–37

Zakon o vrtcih, 1996. http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO447 (dostop 8. 5. 2019)

Zakon o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja (ZPIMVI), 2001. http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO2611 (dostop 8. 5. 2019)

ZIPES, Jack, 1995: *Creative Storytelling: Building Comunity. Changing Lives*. New York, London: Routledge.

ZUDIČ - ANTONIČ, Nives, ZORMAN, Anja, 2006: Prvi koraki pri razvijanju medkulturnega zavedanja: seznanjanje z jezikom okolja na narodnostno mešanih območjih v Republiki Sloveniji. *Sodobna pedagogika* LVII/posebna izdaja. 232–245.

ŽEFRAN, Mojca, BRATOŽ, Silva, PIRIH, Anja, 2017: Večjezičnost in raznojezičnost z vidika bodočih pedagoških delavcev. Sonja Rutar, Sonja Čotar Konrad, Tina Štemberger, Silva Bratož (ur.): *Vidiki internacionalizacije in kakovosti v visokem šolstvu*. Koper: Založba Univerze na Primorskem. 139–155.

SI.NOVIN*OR*/A: DIDAKTIČNA IGRA ZA UČENJE SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA S POSEBNIM POUDARKOM NA JEZIKU JAVNE DOMENE

Martina Erhart
Dunaj
erhart.tine@gmail.com

Elizabeta Jenko
Inštitut za slavistiko, Dunaj
elizabeta.jenko@univie.ac.at

Štefan Oraže
Dunaj
stefan.oraze@gmx.at

DOI:10.4312/Obdobja.38.457-464

Prispevek se posveča slovenščini kot tujemu jeziku v javni domeni. Prvi stiki s slovensko javnostjo so pogosto povezani z recepcijo javnih napisov in besedil v množičnih medijih, kar pozornost usmerja na oglaševalska sporočila na zunanjih površinah, kratke vesti ali pa tudi le njihove naslove. Jezikovne značilnosti slednjih – kar se da kratko ubesedovanje vsebine za javnost – smo izkoristili v didaktične namene. Na podlagi lastnih izkušenj med študijem slovenščine sta Martina Erhart in Štefan Oraže pod mentorstvom Elizabete Jenko razvila didaktično igro za urjenje oblikoslovnih in skladenjskih vzorcev na nadaljevalnih stopnjah.

didaktika, učno gradivo, didaktična igra, slovenščina kot tuji jezik, časopisni naslovi

The article is dedicated to Slovene as a foreign language as perceived by the public. Usually contact with Slovene as a foreign language is made through noticing billboards on the street or when shopping, reading headlines or short news items in magazines or newspapers. We use the linguistic characteristics of these texts for didactics. On the basis of their own experience with studying Slovene, Martina Erhart and Štefan Oraže, mentored by Elizabeta Jenko, developed an educational game to teach and learn morphological and syntactic patterns of Slovene.

didactics, teaching materials, didactic game, Slovene as foreign language, newspaper headlines

1 Uvod

Prispevek predstavlja igro, ki je nastala v okviru didaktičnih vaj[1] za poučevanje slovanskih jezikov kot tujih jezikov na Univerzi na Dunaju (v nadaljevanju UD). Uvodne ure so bile namenjene teoretskim osnovam različnih didaktičnih konceptov. Študentke in študentje so mdr. spoznavali razlike med opisno-analitičnim poukom, osredotočenim na sistem jezika, torej na slovnico, in komunikacijskim pristopom (Bešter Turk 2011), ki v ospredje postavlja sporazumevalne dejavnosti in besedilo v kontekstu, torej pragmatično jezikovno zmožnost. Program študijske smeri slavistika z izbranim glavnim jezikom poleg jezikovnih tečajev obsega še jezikoslovje, književnost in kulturo. Od absolventov in absolventk se pričakuje tako temeljito teoretsko znanje in vedenje o jeziku in njegovi strukturi kot tudi visoka stopnja sporazumevalne zmožnosti (gl. Kurikulum). Bodoči učitelji in učiteljice se seveda seznanjajo tudi s pedagogiko in specialno didaktiko ter si tako pridobijo sposobnost preklapljanja med različnimi konteksti in povezovanja več dejavnikov didaktike hkrati oz. sposobnost analizirati njihove medsebojne vplive. Za pouk slovenskega jezika v Avstriji se zdi ta vidik še posebej pomemben, saj je sestava jezikovnih tečajev navadno zelo raznolika, kar zahteva stalno prilagajanje individualnim potrebam. To ne velja samo za tečaje za odrasle (Jenko 2009: 187), ampak tudi za šolski pouk slovenščine na avstrijskem Koroškem, kjer je prav tako treba upoštevati heterogenost učencev in učenk (*Das Minderheitenschulwesen 1958/1959–2018/2019*: 34).

2 Zasnova didaktičnih vaj

Koncept, ki se je že izkazal za uspešnega (Jenko 2014), je bil prilagojen interdisciplinarnemu pristopu, ki ga je narekovala jezikovno mešana skupina študentov in študentk pedagoške smeri bosanščine/hrvaščine/srbščine, češčine, poljščine, ruščine, slovaščine in slovenščine. Ker je teorija specialne didaktike neposredno povezana z izvedbeno ravnjo, v katere okvir sodi tudi izdelava didaktičnih gradiv (Krakar Vogel 2014: 11), je bila pozornost namenjena posebni vrsti učnih pripomočkov. Cilj je bil ustvariti didaktično igro za pouk enega izmed slovanskih jezikov. Uvodoma se je zdelo primerno opreti na obstoječe gradivo v najširšem pomenu besede. Zato so se študentke in študentje v majhnih skupinah glede na izbrani jezik najprej poglobili v klasične in novejše družabne igre.

Vsakoletni mednarodni sejem igre v Essnu, največji te vrste na svetu, odprt za širšo javnost, priča o popularnosti družabne igre. Društvo Spiel des Jahres e.V že od leta 1979 nagrajuje t. i. igro leta[2] za nemško govoreči trg in s tem podpira razvijanje kakovostnih družabnih iger za vse starostne skupine, kar jamči bogat izbor na tem področju.

Sprva je veljalo pretehtati možnosti preoblikovanja originalov v slovansko različico, primerno za učenje slovnice, besedišča ali kulturno-civilizacijskih vsebin.

1 Spiele als methodisches Werkzeug im Fremdsprachenunterricht: https://ufind.univie.ac.at/de/course.html?lv=480151&semester=2016S

2 www.spiel-des-jahres.com/de/preistraegerarchiv.

Med razpravljanjem o prvih vtisih so nastajali domiselni osnutki. Študentke in študentje, ki so imeli možnost igro v nastajanju preizkusiti v živo na šoli, kjer so opravljali prakso, so poročali o svojih izkušnjah. Slednje so skupino usmerjale pri nadaljnjem delu. Kreativnemu procesu je sledila izvedba ideje, tj. izdelava prototipov. Izjemno zadovoljstvo, ki so ga študentke in študentje pokazali ob svojem proizvodu, je poplačalo trud, ki je pri večini presegal vrednost vajam namenjenih kreditnih točk.

3 Izzivi jezikovne politike

Čeprav so družbenopolitične spremembe zadnjega četrt stoletja slovanske jezike vidno umestile na evropski zemljevid, ponudba učnega gradiva ni primerljiva z bolj razširjenimi jeziki, kot sta npr. angleščina in nemščina. Ker slovenščina v Avstriji ni le jezik sosednje države, ampak tudi jezik avtohtone manjšine, je skrb za kakovostne učne pripomočke na vseh ravneh in za različne ciljne skupine še posebej pomembna.

Slovenistika kot samostojna študijska smer ima na UD več kot štiridesetletno tradicijo. Pomen slovenistike potrjuje vrsta bilateralnih in mednarodnih dogovorov o pomembni vlogi znanja sosednjega jezika, znanstvenega in kulturnega sodelovanja ter krepitve odnosov med državama (Jenko 2019: 155). Kljub temu del avstrijske politike dvomi o smiselnosti slovenistike na UD, o čemer pričajo javno zapisane besede zdaj že bivšega avstrijskega Ministrstva za znanost in gospodarstvo.[3]

Kot že doslej si sodobna slovenistika na UD prizadeva krepiti sodelovanje med izobraževalnimi ustanovami, ki se zrcali v številnih medsebojnih obiskih in skupnih prireditvah.[4] Sem sodita vsekakor tudi jezikovna (samo)zavest s stališča učenja in poučevanja slovenščine kot tujega (in drugega) jezika in z njo povezana prisotnost slovenščine v javni domeni ne samo v Sloveniji, temveč tudi v Avstriji.

Slovenistika je bila v zvezi z inovativnimi učnimi pripomočki doslej že dokaj produktivna (Jenko 2000; Jenko idr. 2002; Jenko 2006; Jenko, Krajnc Cerny 2013). Tu velja omeniti, da so bili študentje in študentke posredno ali neposredno in dejavno vključeni v razvijanje njim namenjenega učnega gradiva. Na eni strani to zagotavlja čim boljšo prilagojenost njihovim potrebam in interesom. Na drugi strani pa občutljivo okolje potrebuje odlično usposobljene učiteljice in učitelje, ki samozavestno prevzamejo ključno vlogo pri poučevanju in širjenju slovenščine in pri njenem umeščanju v javnost.

4 Izhodiščne smernice za slovensko didaktično igro

Da je učenje z igro spodbudno in učinkovito, potrjujejo razne stroke od pedagogike in didaktike (Klippel 1980) do nevroznanosti (Hüther, Quarch 2016). Naše izkušnje med študijem oz. poučevanjem slovenskega jezika kažejo, da priljubljenost didaktičnih iger ni omejena na najmlajše, tudi mladi in odrasli navdušeno vadijo igraje. O aktualnosti tematike priča tudi portal Evropske unije[5] z učnim gradivom za različne starostne skupine, ki igram namenja posebno mesto.

3 Gl. poglavje Slowenisch v dokumentu *Zukunft Hochschule*. Dokument doslej ni bil razveljavljen.
4 https://cewebs.cs.univie.ac.at/persons/jenko/.
5 https://europa.eu/learning-corner/home_sl.

Martina Erhart in Štefan Oraže sta pri omenjenih didaktičnih vajah zastopala slovenski jezik. Njuno zanimanje je pritegnila družabna igra *Open End – Das Spiel mit der Zeitung*, pri kateri gre za dopolnjevanje začetkov izvirnih časopisnih naslovov dnevnika *Süddeutsche Zeitung*. Igra je namenjena od štirim do osmim osebam, starejšim od 12 let. Ena oseba prebere začetek časopisnega naslova, druge se odločijo za eno od treh predlaganih rubrik (npr. kronika, politika, šport) in naslov dopolnijo po svoji domišljiji. Najverodostojnejša različica si zasluži točko. Ker so merila verodostojnosti tu prepuščena subjektivni oceni sodelujočih, je bilo to pravilo v slovenski različici objektivirano v skladu s slovničnimi kriteriji.

Po *Skupnem evropskem jezikovnem okviru* vodi pot do javnega nastopanja od stopnje A2, na kateri se po predhodni vaji pričakuje zmožnost oblikovanja zelo kratkih obvestil, do stopnje C s tekočim posredovanjem vseh vrst vsebin. Ker so prvi stiki s slovensko javnostjo pogosto povezani z razumevanjem javnih napisov in kratkih besedil v množičnih medijih, se je zdel koncept kot nalašč za usmerjanje k jeziku v javni domeni.

5 Razvijanje ideje

Po zgledu izhodiščne igre *Open End* je bila sprejeta odločitev, da se izvirni naslovi razdelijo na dva dela. Rez je bil tam, kjer se postavlja vprašanje sklona samostalnika. Tako razdeljeni naslovi so bili zapisani na igralne karte. Nastala sta dva paketa kart: eden z oštevilčenimi prvimi deli naslovov, eden pa z njihovimi, prav tako oštevilčenimi drugimi deli, ki so v nasprotju z izvirnikom ostali v igri nespremenjeni, z minimalno izjemo. Če se je prvi del naslova končal s predlogom *s* oz. *z*, mu je bila dodana vzporedna oblika, kar je povečalo število možnih kombinacij. Slovenska različica igre namreč kombinira začetke in konce naslovov po objektivnih oblikoslovnih in skladenjskih kriterijih. Igra je bolj kot ustvarjalnemu sporočanju namenjena spoznavanju in usvajanju jezika javnosti ter urjenju sklonskih končnic. Igrivi element je prepuščen naključju tako, da z nepredvideno kombinacijo razdeljenih naslovov nastajajo nenavadni in zabavni naslovi (gl. spodaj). Zato je igra dobila ime *si.novin*or/*a*.

Primeri, kot so *Prihaja zmagovita noč Donalda Trumpa*,[6] *S 75 milijoni € si je Ecclestone kupil svobodo*,[7] *Kako pravilno temperiramo čokolado*,[8] *Petdeset odtenkov čokolade*[9] in *Visoki stroški za nizke plače*,[10] so bili zapisani na karte po naslednjih vzorcih:

6 www.delo.si/svet/globalno/prihaja-zmagovita-noc-donalda-trumpa.html.
7 www.delo.si/sport/avtomoto/s-75-milijoni-euro-si-je-ecclestone-kupil-svobodo.html.
8 www.delo.si/prosti-cas/kulinarika/kako-pravilno-temperiramo-cokolado.html.
9 www.delo.si/oglasnosporocilo/petdeset-odtenkov-cokolade.html.
10 www.mladina.si/174275/visoki-stroski-za-nizke-place/.

Prihaja zmagovita noč ...	… Donalda Trumpa.
S 75 milijoni € si je Ecclestone kupil ...	… svobodo.
Kako pravilno temperiramo ...	… čokolado.
Petdeset odtenkov ...	... čokolade.
Visoki stroški za ...	... nizke plače.

Možne kombinacije so denimo:

Prihaja zmagovita noč ...	... čokolade.
S 75 milijoni € si je Ecclestone kupil ...	... čokolado.
Kako pravilno temperiramo ...	... Donalda Trumpa.
Petdeset odtenkov ...	... nizke plače.
Visoki stroški za ...	... svobodo.

Prvi osnutek se je zgledoval po učenju z aktiviranjem različnih kanalov zaznavanja in obdelovanja informacij. A se je izkazalo, da ilustracije, ki naj bi učeče se vizualno podprle pri sestavljanju povedi, večinoma niso bile na razpolago. Redki primeri slikovnega gradiva so bili neuporabni zlasti na nižjih stopnjah jezikovnega znanja, včasih celo moteči, saj so odvračali pozornost od skladnje in oblikoslovja, ki naj bi ju igralci in igralke vadili. Tudi zamisel, da bi v igro vključili igralno kocko in z njo dodatni element nepredvidljivosti in napetosti, pa tudi možnost napredovanja za manj vešče študentke in študente, je bila že v prvi testni fazi ovržena, ker kocki ni bilo mogoče najti smiselne vloge. Slednjič je največji izziv predstavljalo vprašanje, kako preoblikovati igro tako, da bi bila primerna tudi za nižjo jezikovno stopnjo, hkrati pa se ne bi bilo treba odpovedati izvirnim besedilom javne domene.

6 Uresničevanje ideje

Prvi koraki so predvidevali pregledovanje množičnih medijev, kar naj bi pomagalo določiti smernice nadaljnjih postopkov. Kot izhodiščno gradivo je bilo treba zbrati precejšnje število časopisnih naslovov z značilnostmi, ki so se v razvojni fazi sproti določale. Naslovi so, denimo, morali biti sodobni in splošni ter kar se da brezčasni, da bi bila privlačnost tematike verjetna tudi čez nekaj let, ob tem pa zanimivi za več starostnih skupin. Izločeni so bili časopisni naslovi v zvezi z lokalno politiko. Največkrat so bili sprejeti naslovi, ki so tematizirali gospodarstvo, svetovno politiko, kulturo, vsakdan itd. Pomembna se je zdela tudi obravnava Slovenije, saj naj bi bila didaktična igra kljub osredotočenosti na strukturo jezika namenjena tudi spoznavanju dogajanja v Sloveniji in z njim povezanega besedišča. Naslovi niso smeli biti predolgi, ker bi to motilo dinamiko igre, in morali so vsebovati najmanj en samostalnik, ki ni bil v imenovalniku. Manj primerne so bile vprašalne povedi, saj jih je bilo zaradi vpliva naslonk na besedni red težko vključiti v zastavljeni sistem povezovanja začetkov in

koncev naslovov. Na tem mestu velja pripomniti, da je igro sproti možno dopolnjevati z aktualnimi primeri.

Martina in Štefan sta izbrala dva vira: spletni strani dnevnika *Delo* in tednika *Mladina*. Cilj je bil zbrati 50 naslovov za 100 kart. Ko je bil nabor dovolj obsežen, je sledilo njegovo oblikoslovno in skladenjsko kategoriziranje. Vzporedno so se rojevale zamisli, kako gradivo obogatiti z ustvarjalnimi impulzi in potezami. Po večkratnem testiranju v skupini študentk in študentov slovenistike, ki niso sodelovali pri didaktičnih vajah, se je obnesla naslednja varianta.

Ena oseba dvigne karto s prvega paketa in prebere začetek naslova. Ostale osebe preverijo, ali imajo v roki slovnično pravilno dopolnilo z drugega paketa, ki ga položijo predse s hrbtno stranjo navzgor. Nato se hkrati obrnejo vse izbrane karte. Ustrezno dopolnilo je vredno eno točko, originalni naslov, prepoznaven po isti številki, pa dve točki. Zmaga oseba, ki na koncu zbere največ točk.

V tej fazi je bilo treba najti rešitev za samostojno preverjanje slovnične ustreznosti. Igre, ki jo sicer pojmujemo kot razvedrilno dejavnost, naj namreč ne bi motilo interveniranje učitelja ali učiteljice, saj naj sproščenega vzdušja in spontanosti ne bi obremenjevala misel na ocenjevanje. Temu primerno je bilo treba oblikovati komponente igre. Ovrženi vizualni element je zopet zaživel v obliki barvnega kodiranja. Prvi deli, ki se npr. vežejo z rodilnikom, so na rdečih kartončkih, tako kot tudi drugi deli s predmetom v rodilniku. Tožilniku je dodeljena modra barva, mestniku zelena in orodniku rumena. Oblikoslovni homonimi so dvobarvni, beseda *čokolado* v zgoraj navedenem primeru je torej modro-rumena. Ker se je dajalnik v naslovih pojavljal zelo redko, je nastala igra brez tretjega sklona. Povezovalni element barve ima dve funkciji. Na eni strani omogoča preverjanje pravilnosti kombinacije ciljni publiki, ki slovenščine še ne obvlada dobro, na drugi strani pa vpliva na pomnjenje in pomaga pri kodiranju informacij v možganih.

7 Nekaj opomb za konec

Z vidika jezikovnega izobraževanja velja omeniti neprecenljiv »stranski učinek« didaktičnih vaj. Ustvarjalni proces, ki sta ga doživljala Martina in Štefan med oblikovanjem igre za učenje slovenskega jezika, ki ga sama še ne obvladata popolnoma, jima je zagotovil širše soočanje s slovenskimi publicističnimi besedili. Čeprav je bilo branje sprva usmerjeno na časopisne naslove in njihove slovnične oblike, sta se v tem času seznanjala z vrsto splošnih in značilno slovenskih tem. Aktualni, morda iz nemških medijev znani, nenavadni ali zelo domiselni naslovi v *Delu* in *Mladini* so zbudili tolikšno pozornost, da sta članke deloma ali v celoti prebrala ter jih vsebinsko, stilistično in jezikoslovno analizirala. Fokus je bil sicer na strukturi jezika, ki pa je bila neposredno povezana s semantično analizo.

Odvisno od stopnje, na kateri se jezik poučuje, je podobne učinke pričakovati tudi na jezikovnih tečajih. Od tihega in glasnega branja naslovov bo z vse večjim znanjem jezika možno vključiti v pouk tudi krajšo razpravo o zanimivem naslovu. Iskanje naslovov ali njihovih delov po spletu lahko privede do različnih rezultatov, katerih primerjava nudi odlične možnosti za vajo javnega govora v »varnem okolju« razreda.

Motivirano se utegnejo udeleženci in udeleženke višjih jezikovnih tečajev lotiti tudi nadgradnje didaktične igre z novimi kartami in na ustvarjalen način razvijati svoje jezikovne zmožnosti tako glede vsebine kot tudi glede oblike.

Martina in Štefan sta nekatere jezikovne posebnosti, ki sta jih sicer v praksi pogosto recipirala in tudi že uporabljala, zavestno reflektirala šele po omenjeni poglobljeni analizi ponavljajočih se vzorcev, ki so delovali s povratnimi vplivi. Skratka, rezultat teh vaj ni bil le osnutek pripravne igre za pouk slovenščine kot tujega jezika, ampak tudi spodbuden osebni napredek v znanju jezika in velik korak k obvladovanju besedišča javnega področja.

8 Sklep

Pri učenju tujega jezika se študentje in študentke spoprijemajo z različnimi izzivi, odvisno od izhodiščnega jezika. Nemško govoreče osebe potrebujejo vsekakor veliko vaje pri učenju oblikoslovnih končnic, tako pri njihovem pomnjenju kot tudi pri njihovi recepciji in ustvarjalni rabi v kontekstu. Opisana igra naj jim olajša soočanje s slovensko morfologijo. Slednja na sproščen način in v povezavi s privlačno vsebino slovenskega družbenega konteksta izgubi svoj strukturalistični značaj. Prvi stiki s slovenščino kot tujim jezikom se po Martininih in Štefanovih izkušnjah pogosto dogajajo v kontekstu javnih medijev. Potrebe po razvijanju jezikovne zmožnosti v javni domeni so zato narekovale izbiro gradiva v sredstvih javnega obveščanja, kar jamči vsebinsko povezanost s sodobno kulturo ciljnega jezika oz. kontekstom jezikovne rabe in soočanje z jezikom v javnosti.

Literatura

BLAŽIĆ, Milena Mileva, JENKO, Elizabeta, 2015: *Didaktika slovenščine v mednarodnem prostoru*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.

BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* LVI/3–4. 111–130.

Das Minderheitenschulwesen 1958/1959–2018/2019, 2019. Klagenfurt: Bildungsdirektion für Kärnten.

HÜTHER, Gerald, QUARCH, Christoph, 2016: *Rettet das Spiel*. München: Carl Hanser Verlag.

KLIPPEL, Friederike, 1980: *Spieltheoretische und pädagogische Grundlagen des Lernspieleinsatzes im Fremdsprachenunterricht*. Frankfurt am Main: Lang.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

JENKO, Elizabeta, 2000: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Klagenfurt/Celovec: Drava Verlag.

JENKO, Elizabeta, 2006: *Z branjem do slovenščine.* Klagenfurt/Celovec: Drava Verlag.

JENKO, Elizabeta, 2009: Učenje in študij slovenskega jezika na dunajski univerzi. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 185–189.

JENKO, Elizabeta, 2014: Projekt: Slovenija pod drobnogledom. *Slovenščina v šoli* XVII/1. 17–26.

JENKO, Elizabeta, 2019: Slovenistika na Univerzi na Dunaju v zrcalu obletnic: 20 let gostujočih profesur. Mojca Smolej (ur.): *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 150–156.

JENKO, Elizabeta, KRAJNC CERNY, Doris, 2013: *Slovenija pod drobnogledom – Slowenien unter der Lupe.* Wien: Edition Liaunigg.

JENKO, Elizabeta, PEČNIK, Daniela, REICHMAYR, Michael, 2002: *Zvočna čitanka za pouk slovenščine*. Klagenfurt/Celovec: Drava Verlag.

Projekt »Zukunft Hochschule«: Differenzierung. Kooperation. Durchlässigkeit. Ergebnis: Geistes- und Kulturwissenschaften, 2017. Wien: Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Wirtschaft. https://bmbwf.gv.at/fileadmin/user_upload/wissenschaft/Zukunft_Hochschulen/AF_4_Geistes-_und_Kulturwissenschaften.pdf (dostop 23. 7. 2019)

Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje, 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva. www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/SEJO_komplet_za_splet.pdf (dostop 20. 7. 2019)

Teilcurriculum für die Unterrichtsfächer Bosnisch-Kroatisch-Serbisch, Polnisch, Russisch, Slowakisch, Slowenisch und Tschechisch im Rahmen des Bachelorstudiums zur Erlangung eines Lehramts im Bereich der Sekundarstufe (Allgemeinbildung) im Verbund Nord-Ost [= Kurikulum]. https://senat.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/s_senat/konsolidiert_Lehramt/Teilcurriculum_Slawistik_BA_Lehramt.pdf (dostop 20. 7. 2019)

POMEN POVRATNE INFORMACIJE BODOČIM UČITELJEM O NJIHOVIH GOVORNIH NASTOPIH

Lara Godec Soršak
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
lara.sorsak@pef.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.465-472

V prispevku se osredotočamo na pomen in uporabnost povratne informacije bodočim učiteljem o njihovih govornih nastopih pri enem izmed študijskih predmetov. Rezultati ankete študentov razrednega pouka so pokazali, da se jim zdi povratna informacija kolegov in asistentke o opravljenem govornem nastopu uporabna, realna, natančna, izčrpna in objektivna. Študentje se učijo sprejemati in dajati povratno informacijo, zato v prispevku poudarjamo prednosti vrstniške povratne informacije. Kakovostna povratna informacija namreč omogoča napredek in izboljšanje govornega nastopanja posameznika, kar je za bodoče učitelje zelo pomembno.

govorni nastop, vrstniška povratna informacija, razredni pouk

The article focuses on the importance and usefulness of feedback to future teachers about their oral performance in one of the study subjects. The results of the survey of students of primary teacher education have shown that they find feedback from colleagues and an assistant on their oral performance useful, realistic, accurate, comprehensive and objective. Students learn to receive and give feedback, so in the article the benefits of peer feedback are emphasised. Quality feedback facilitates progress and improves the individual's spoken performance, which is very important for future teachers.

oral performance, peer feedback, primary teacher education

1 Uvod

Učitelji vseh predmetnih področij morajo govorno nastopati, npr. pri pouku, na roditeljskem sestanku, proslavi, simpoziju, učitelji razrednega pouka in slovenščine pa za to dejavnost pripravljajo tudi učence, jih poslušajo in vrednotijo njihove nastope. Ker so učitelji učencem zgled, je pomembno, da imajo že študentje, ki so bodoči učitelji, sami izkušnje z govornim nastopanjem ter z dajanjem in sprejemanjem kakovostne povratne informacije o tej dejavnosti.

2 Zavedanje (bodočih) učiteljev o pomenu govornega nastopanja

Učitelji govorno nastopajo tako rekoč vsak dan, saj so prvine govornega nastopanja značilne za spoznavni govor, npr. ko pri pouku frontalno obravnavajo/razlagajo

novo učno vsebino.[1] O pomenu ozaveščenosti učiteljev o govornem nastopanju[2] v zadnjih letih piše pri nas predvsem Petek (npr. 2012, 2014 , 2019) in predstavlja tudi didaktični model razvijanja zmožnosti govornega nastopanja. Ta je sestavljen iz meril za vrednotenje[3] in priporočil za uspešno nastopanje ter govorcu omogoča kritično spremljanje napredka.

V nadaljevanju se osredotočamo na študente razrednega pouka, tj. bodoče učitelje, in njihove izkušnje, povezane z govornim nastopanjem. O posameznih merilih in težavah, ki jih imajo pri govornih nastopih, smo že pisali (prim. Godec Soršak 2008), tokrat pa nas bo zanimalo predvsem njihovo mnenje o pomenu povratne informacije. Rezultati raziskave, ki jo je opravil Petek (2012) med študenti razrednega pouka o njihovi zmožnosti govornega nastopanja ter o njihovem stališču do njenega pomena in do vloge pri poklicu, ki ga bodo opravljali, so mdr. pokazali, da so študentje dobro ozaveščeni o pomenu kakovostnih govornih nastopov, vendar po njihovem mnenju nimajo dovolj priložnosti, motivacije ali želje po nastopanju.[4] Na tem mestu omenjamo le še tiste rezultate njegovih raziskav, ki so povezani s pomenom povratne informacije. Spodbudno je, da so vsi anketiranci razen dveh menili, da je za napredek pomembna strokovna povratna informacija kolegov in asistenta.

Podobna raziskava med visokošolskimi učitelji (Petek 2018) je mdr. pokazala, da se večini zdijo dobro pripravljeni govorni nastopi zelo pomembni, polovica visokošolskih učiteljev ocenjuje svojo zmožnost govornega nastopanja kot dobro, nekoliko manj pa kot zelo dobro ali odlično. Med že ponujenimi predlogi za izboljšanje te zmožnosti ni bilo povratne informacije, so pa tak odgovor sami navedli nekateri redki posamezniki.

Petek (2012, 2014, 2018) piše predvsem o javnem govornem nastopu kot celoti ter o učiteljevi dobri (»vsebinski, didaktični in retorični«) pripravi nanj, v tem prispevku pa se osredotočamo na pomen in uporabnost kakovostne povratne informacije. Ta je eden od dejavnikov (poleg npr. dobrega poznavanja teme, kakovostne priprave, večkratnega nastopanja), ki omogočajo napredek in izboljšanje govornega nastopanja posameznika.

3 Pomen kakovostne povratne informacije

Če želimo, da bodo študentje izboljšali svojo zmožnost govornega nastopanja, je pomembno, da jim ponujamo čim več priložnosti za to dejavnost (ne le pri predmetih, povezanih s slovenščino) ter da jim omogočimo ustrezno pripravo na govorni nastop in kakovostno povratno informacijo. Barica Marentič Požarnik in Andreja

1 S tem ne mislimo, da naj bi učitelji ves čas frontalno razlagali novo snov, saj to ni lastnost sodobnega pouka. Razlaganje učne vsebine frontalno je le ena izmed mogočih učnih oblik, učitelj pa naj bi pri pouku uporabljal različne učne oblike in metode.

2 To razume kot »tvorjenje enogovornih govorjenih besedil, namenjenih širši ali ožji javnosti« (Petek 2012: 116).

3 Petek (2014: 144) razvršča merila v štiri večje skupine: zgradba govornega nastopa, celostni način govorne predstavitve, besedni jezik, nebesedni jezik.

4 Glede na to, da gre za bodoče učitelje razrednega pouka, ki bodo vsak dan govorno nastopali, je odgovor, da nimajo motivacije ali želje po nastopanju, zaskrbljujoč. To, da nimajo dovolj priložnosti za govorno nastopanje, pa lahko pomeni dvoje: študentje se ne zavedajo, da učitelj pri pouku tudi govorno nastopa, ali pa si želijo pri raznih študijskih predmetih več govornih nastopov.

Lavrič (2015: 8) povzemata Hattieja, ki je ugotovil, da je povratna informacija med najpomembnejšimi dejavniki, ki najodločilneje vplivajo na dosežke učencev. Da je kakovostna in učinkovita, mora biti po mnenju Gorice Mickovske (2009: 104)[5] pozitivna (ovrednoti napredek), specifična (nanaša se na določeno dejavnost) in razvojna (spodbuja popravljanje napak). Smiselno je, da pri govornem nastopanju povratne informacije ne daje le učitelj, ampak tudi sošolci. V tem primeru govorimo o »vrstniški povratni informaciji« (Goršak, Pižorn 2010), za katero je po Ngar-Fun Liu in Carlessu (v Goršak, Pižorn 2010: 194) značilno dajanje izčrpnih komentarjev brez formalnih ocen. Po njunem mnenju ima ta večji pomen za učenje kot vrstniško ocenjevanje in spodbuja učenje.

Dajanje povratne informacije pa za učence/študente ni samoumevno, temveč se morajo tega naučiti oz. jih je treba na to ustrezno pripraviti. Obenem mora učitelj zagotoviti varno, zaupanja vredno in spodbudno učno okolje, da si učenci/študentje upajo spregovoriti.

4 Mnenje študentov o pomenu povratne informacije

Ena izmed dejavnosti študentov razrednega pouka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani pri predmetu Slovenski jezik 2 je, da morajo opraviti govorni nastop. Namen dejavnosti je, da študentje izboljšajo svojo zmožnost govornega nastopanja, da se učijo dajanja izčrpne, natančne in objektivne povratne informacije[6] in da znajo svoje kritično mnenje ubesediti argumentirano in nežaljivo. Vse to je zanje kot bodoče učitelje zelo pomembno. Nastopajoči prejme po nastopu povratno informacijo kolegov in asistentke, in sicer na podlagi vnaprej sooblikovanih meril: a) predstavitev teme in vsebine določenega znanstvenega članka,[7] b) upoštevanje naslovnikov, c) ponazarjalno gradivo (drsnice), č) vidni nebesedni spremljevalci, d) zvočni nebesedni spremljevalci, e) jezikovna pravilnost in raba govorjenega knjižnega jezika,[8] f) nastop v celoti.[9] Ob koncu semestra smo med študenti izvedli raziskavo o pomenu povratne informacije o govornem nastopu.

4.1 Cilji in metoda

Cilj raziskave je bil ugotoviti mnenje študentov:

5 Avtorica sicer piše o formativnem spremljanju in povratni informaciji v okviru potrebe po spremembah preverjanja in ocenjevanja znanja na splošno pri pouku v Makedoniji.

6 Kot ugotavljata Marja Bešter Turk in Lara Godec Soršak (2016: 140), je učiteljeva kakovostna povratna informacija o kateri koli učenčevi dejavnosti pomembna za izboljšanje pouka in posredno tudi za dvig ravni bralne pismenosti.

7 Pravzaprav gre za obnovo članka in izražanje kritičnega mnenja o njem.

8 V okviru omenjenih vaj vztrajamo pri rabi »govorjenega knjižnega jezika« (Tivadar 2004) oz. »zborne izreke« (Šeruga Prek, Antončič 2004: 7). Za to je kar nekaj razlogov: študentje (po njihovih besedah) pri nobenem drugem predmetu ne uporabljajo govorjenega knjižnega jezika; prepričani so, da ga ne znajo, in ko so prisiljeni k rabi, ugotovijo, da ne delajo veliko napak; večina si želi, da bi znali tudi to jezikovno zvrst; soočajo se s spoznanjem, da ni pomembno samo, *kaj* povemo, ampak tudi, *kako* to povemo; kot bodoči učitelji bodo morali pri pouku uporabljati (govorjeni) knjižni jezik. Kot piše Tivadar (2004: 441, 450), imajo šole velik vpliv nanj oz. ga ustvarjajo in učijo; učence bi morale spodbujati k izpopolnjevanju in rabi te zvrsti, da bi bili suvereni in sproščeni govorci svojega jezika.

9 Ta merila, vendar nekoliko prilagojena, lahko kasneje kot učitelji tudi uporabijo pri pouku.

– o uporabnosti povratne informacije o posameznem merilu pri govornem nastopu,
– o povratni informaciji kolegov in asistentke,
– o zahtevnosti dajanja povratne informacije.

Izvedli smo empirično kvantitativno raziskavo ter uporabili deskriptivno in kavzalno neeksperimentalno metodo pedagoškega raziskovanja. V raziskavi so sodelovali študentje 2. letnika razrednega pouka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani, in sicer tisti, ki so v študijskem letu 2018/19 obiskovali vaje pri predmetu Slovenski jezik 2. Vzorec je bil priložnostni. Spletni vprašalnik je izpolnilo 62 študentov od 80 (oz. 78 %), ki so obiskovali vaje.

4.2 Rezultati ankete

Študentje so najprej odgovarjali na vprašanje o tem, kako jim je koristila povratna informacija o posameznem merilu (ta so našteta v poglavju 4), in sicer ne glede na to, ali so jo prejeli od kolegov ali od asistentke (gl. Preglednico 1).

Merilo	**Povratna informacija**		
	Zelo uporabna	**Uporabna**	**Neuporabna**
Predstavitev teme in vsebine	65 %	34 %	2 %
Upoštevanje naslovnikov	67 %	28 %	5 %
Ponazarjalno gradivo	64 %	33 %	3 %
Vidni nebesedni spremljevalci	69 %	28 %	3 %
Zvočni nebesedni spremljevalci	67 %	31 %	2 %
Jezikovna pravilnost in raba govorjenega knjižnega jezika	90 %	9 %	2 %
Nastop v celoti	71 %	25 %	4 %

Preglednica 1: Uporabnost povratne informacije o posameznem merilu.

Največ študentom (90 %) se zdi zelo uporabna povratna informacija o jezikovni pravilnosti;[10] to povezujemo s predmetom, saj jih profesorji drugih predmetnih področij, tudi če imajo pri njih govorne nastope, na to verjetno ne opozarjajo. Obenem je to znak, da se bodoči učitelji razrednega pouka zavedajo pomembnosti znanja (govorjenega) knjižnega jezika, zato si želijo kakovostne povratne informacije o svoji rabi te zvrsti. Velikemu deležu študentov (71 %) je zelo koristila tudi povratna informacija o nastopu v celoti, o drugih merilih pa približno dvema tretjinama študentov. Ostali so odgovorili, da je bila še kar koristna, da sploh ni bila koristna, pa so pri posameznem merilu odgovorili redki posamezniki.

Nato nas je zanimalo mnenje študentov o povratni informaciji asistentke in kolegov. Asistentkina (gl. Graf 1) se je zdela vsem koristna in realna, veliki večini (98 % oz. 95 % študentov) tudi izčrpna, natančna in objektivna.

Povratna informacija kolegov se zdi koristna 95 % študentov, realna 82 % študentov, objektivna pa 79 % študentov. Približno polovica študentov (53 %) meni,

10 Pri tem smo pozorni ne le na pravorečne napake, ampak tudi na slovnične, poimenovalne in na drsnicah tudi na pravopisne napake.

da je natančna, najmanjši delež (34 %) pa, da je izčrpna. Le eden je odgovoril, da se mu zdi nepotrebna.

Graf 1: Mnenje študentov o povratni informaciji (PI) asistentke in kolegov.

Zadovoljstvo študentov s povratno informacijo asistentke povezujemo predvsem z natančnimi in vnaprej opredeljenimi sistematičnimi merili. Študentje so vnaprej dobro seznanjeni s tem, na kaj vse morajo biti pri svojem govornem nastopu pozorni.

Spodbudno je, da skoraj vsi ali velika večina študentov meni, da je tudi povratna informacija kolegov koristna, realna in objektivna. Tudi to je po našem mnenju povezano z jasno opredeljenimi merili. Po drugi strani pa samo tretjina študentov meni, da je izčrpna. To je povezano z načinom dajanja povratne informacije, saj je vsak študent pozoren na eno naključno izbrano merilo, zato po koncu nastopa komentira samo tisto. Za premajhno natančnost povratne informacije kolegov vidimo več razlogov, npr. večina študentov je na splošno premalo natančna, študentje so premalo kritični, zaradi strahu pred mnenjem kolegov ne upajo izraziti vsega, kar so opazili.[11]

V raziskavi nas je zanimalo še, kako težko je bilo študentom dajati povratno informacijo o posameznem merilu (gl. Graf 2). Zdi se jim, da je bilo najlažje komentirati upoštevanje naslovnikov (tako je odgovorilo 69 % anketirancev), vidne (66 %) in zvočne nebesedne spremljevalce (57 %) ter predstavitev teme in vsebine članka (49 %). Približno polovici študentov je bilo težko dajati povratno informacijo o ponazarjalnem gradivu (49 %) ter o predstavitvi teme in vsebine članka (44 %). Skoraj vsem (97 %) pa je bilo težko ali zelo težko komentirati jezikovno pravilnost.

11 Verjetno bi bili bolj kritični, če bi povratno informacijo zapisali anonimno, vendar je eden izmed namenov govornih nastopov tudi ta, da se študentje učijo govorno ubesediti svoje misli.

Graf 2: Mnenje študentov o zahtevnosti dajanja povratne informacije glede na merilo.

Da se komentiranje ponazarjalnega gradiva zdi težko polovici študentov, povezujemo s tem, da morajo biti študentje pri tem pozorni ne le na oblikovanost drsnic, ampak tudi na pravopisne in slovnične napake v besedilu na njih. Tako rekoč vsem pa je težko dajati povratno informacijo o jezikovni pravilnosti in govorjenem knjižnem jeziku, ker dvomijo o svojem (meta)jezikovnem znanju.

Vsi anketiranci so sicer še odgovorili, da so z govornim nastopom pridobili izkušnje, ki jim bodo koristile v prihodnje. Čeprav se je v raziskavi pokazalo, da skoraj vsi cenijo povratno informacijo asistentke, jih velik delež ceni tudi vrstniško povratno informacijo (gl. Graf 1). Ta je pomembna zaradi več stvari:

a) aktivnost vseh študentov:
   - aktivni so vsi, ne le tisti, ki trenutno nastopa; drugi morajo namreč zbrano poslušati, da lahko po nastopu dajo kakovostno povratno informacijo;
   - izboljšujejo svojo zmožnost medsebojnega poslušanja, da ne ponavljajo že izrečenega oz. da lahko dopolnjujejo povratno informacijo kolegov;

b) (vseživljenjsko) učenje študentov:
   - učijo se oblikovati povratno informacijo tako, da z njo pohvalijo tisto, kar je bilo v nastopu dobro, in da so kritični do tistega, kar je bilo pomanjkljivo; pri tem morajo paziti, da jo ubesedijo tako, da niso žaljivi do nastopajočega;
   - učijo se dajati povratno informacijo, ki je realna, objektivna, specifična, razvojna;
   - ob tem, ko dajejo povratno informacijo, spoznavajo, na kaj vse morajo biti pozorni pri govornem nastopanju, to pa jim nato pomaga pri pripravi na lasten nastop;
   - z dajanjem povratne informacije ostrijo svoje opazovanje in razvijajo kritičnost;
   - učijo se uporabljati govorjeni knjižni jezik, tudi ko ne govorijo vnaprej pripravljene vsebine;
   - izražanje povratne informacije je pomembno za vseživljenjsko učenje, saj smo pogosto v situacijah, ko moramo kaj vrednotiti, argumentirati;

- lažje si predstavljajo, kako se bodo počutili in trudili njihovi bodoči učenci, ki bodo tudi govorno nastopali;

c) odgovornost in samostojnost študentov:
- dajanje povratne informacije krepi študentovo odgovornost in samostojnost;

d) krepitev medsebojnih odnosov:[12]
- vrstniki se lažje vživijo v nastopajočega in prepoznajo kakšne druge stvari kot asistentka;
- povratna informacija študentov daje nastopajočemu potrditev, da povratna informacija asistentke, s katero so v neenakovrednem družbenem razmerju, ni pristranska;

č) osebnostna rast:
- z dajanjem povratne informacije se posredno krepi tudi zmožnost njenega sprejemanja; s tem, ko študentje dajejo povratno informacijo, postajajo osebnostno trdnejši in zrelejši, zato bolje sprejmejo morebitno negativno povratno informacijo.

Pomanjkljivosti v zvezi z vrstniško povratno informacijo so maloštevilne. Ob govornih nastopih študentov opažamo predvsem naslednje:
- ker se študentje med seboj (dobro) poznajo, jim je nelagodno izražati negativno mnenje in se nočejo »zameriti« sošolcu/prijatelju;
- na začetku imajo težave s prepoznavanjem dobrih in slabih prvin govornega nastopa in ne znajo utemeljevati videnega. Začetne povratne informacije so tipa *Tvoj nastop mi je bil všeč*; *Tvoj nastop je bil dober*, namesto da bi konkretno pohvalili, kaj je bilo dobro, ter pri posameznih prvinah predlagali morebitne izboljšave;
- nastopajoči lahko dvomi o kompetentnosti nekaterih kolegov in zato ne zaupa njihovi povratni informaciji;
- na začetku so prepričani, da bo njihova kritična povratna informacija vplivala na slabšo oceno nastopa, ki jo na koncu dodeli asistentka.

5 Zaključek

Rezultati ankete študentov 2. letnika razrednega pouka so pokazali, da študentje cenijo povratno informacijo o opravljenem govornem nastopu. Menijo, da je koristna, realna, natančna, izčrpna in objektivna, čeprav pri tem v večji meri zaupajo asistentki kot sošolcem. Študentom se dajanje povratne informacije o govornem nastopu kolegov zdi enostavno, težko pa jim je komentirati jezikovno pravilnost govorjenega in zapisanega besedila na drsnicah, verjetno zato, ker dvomijo o svojem (meta)jezikovnem znanju.

12 Topping (v Goršak, Pižorn 2010: 196) omenja razvijanje sposobnosti za delo v skupini in socio-jezikovne zmožnosti.

Temeljni pogoj za to, da je povratna informacija kakovostna in da omogoča napredek,[13] so natančna in vnaprej določena merila, s katerimi morajo biti študentje dobro seznanjeni. Zato je smiselno, kot pišeta tudi Karmen Goršak in Karmen Pižorn (2010: 196), da so študentje vključeni že v proces oblikovanja meril. Kot omenja Topping (v Goršak, Pižorn 2010: 196), je vrstniška povratna informacija pomembna tudi za učitelja, saj ta na podlagi nje razmisli o ciljih, namenu in kriterijih ocenjevanja.

Ob upoštevanju povratne informacije lahko študentje izboljšajo svojo zmožnost govornega nastopanja. Obenem se z dajanjem povratne informacije učijo ubesedovanja svojih misli, kar se sicer pogosto izkaže kot zahtevna naloga. Svoje izkušnje lahko uporabijo kasneje kot bodoči učitelji pri poučevanju učencev.

Literatura

BEŠTER TURK, Marja, GODEC SORŠAK, Lara, 2016: Kaj spremeniti pri pouku za dvig ravni bralne pismenosti. Tatjana Devjak, Igor Saksida (ur.): *Bralna pismenost kot izziv in odgovornost*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. 119–141.

GODEC SORŠAK, Lara, 2008: Students' oral presentations. Mario Muñoz, Ivan Jelínek, Fernando Ferreira (ur.): *Teaching and Learning 2008: Proceedings of the IASK International Conference*. Aveiro: International Association for the Scientific Knowledge. 842–848.

GORŠAK, Karmen, PIŽORN, Karmen, 2010: Prednosti in pomanjkljivosti vrstniškega ocenjevanja: umestitev vrstniškega ocenjevanja v pouk tujih jezikov v gimnaziji. *Vestnik za tuje jezike* II/1–2. 193–205.

MARENTIČ POŽARNIK, Barica, LAVRIČ, Andreja, 2015: Kako se učijo učitelji: (video)povratna informacija kot spodbuda za učiteljev profesionalni razvoj. *Vzgoja in izobraževanje* XLVI/1. 7–15.

MICKOVSKA, Gorica, 2009: Povratna informacija kot temelj za izboljševanje učenja v Makedoniji. Sonja Zajc, Mira Turk Škraba (ur.): *Didaktika ocenjevanja znanja: vrednost povratne informacije za učenje in poučevanje. Zbornik 3. mednarodnega posveta v Celju, marec 2009*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 98–110.

PETEK, Tomaž, 2012: Ozaveščenost o javnem govornem nastopanju – priložnost za profesionalni razvoj učitelja. *Jezik in slovstvo* LVII/3–4. 115–129.

PETEK, Tomaž, 2014: Didaktični model razvijanja zmožnosti javnega govornega nastopanja. *Jezikoslovni zapiski* XX/2. 143–161.

PETEK, Tomaž, 2018: Govorno nastopanje visokošolskih učiteljev. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja* XXXIII/2. 131–143.

PETEK, Tomaž, 2019: *Govorno nastopanje v pedagoškem procesu*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2004: *Slovenska zborna izreka*. Maribor: Aristej.

TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 437–452.

13 V raziskavi omenjene govorne nastope študentov in kakovost (vrstniške) povratne informacije bi lahko izboljšali z videoposnetki. Barica Marentič Požarnik in Andreja Lavrič (2015) na podlagi svojih izkušenj poučevanja študentov in izobraževanja odraslih pojasnjujeta, da so študentje največji vpliv na svoj napredek pripisali skupinskemu pogovoru in video povratni informaciji.

VEČPREDSTAVNA TIMSKA GOVORNA PREDSTAVITEV STROKOVNE TEME KOT PRIPRAVA NA JAVNI NASTOP

Tanja Jelenko
Šolski center Celje, Celje
tanja.jelenko@sc-celje.si

Irena Sojč
Šolski center Celje, Celje
irena.sojc@sc-celje.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.473-483

Pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti v materinščini naj bi se dijaki v srednji šoli urili tudi v govornih predstavitvah strokovnih tem. Dijaki imajo pogosto težave pri ubesediljenju strokovnih vsebin, še zlasti pri govornem podajanju teh, zato avtorici posvečata posebno pozornost zaznanim pomanjkljivostim v govornem nastopanju srednješolcev in opozarjata na nujnost definiranja večpredstavne govorne predstavitve strokovne teme kot besedilne vrste s posebno zgradbo. Navajata tudi primer dobre prakse, in sicer večpredstavne timske govorne predstavitve strokovne teme.

sporazumevalna zmožnost, govorna predstavitev strokovne teme, pomanjkljivosti govornih predstavitev, besedilna vrsta, timska govorna predstavitev

Within the development of communication skills in the mother tongue, secondary school students should be additionally trained in the rhetorical part of multimedia presentations of professional topics. Students often have difficulties forming the text of a speech and, particularly, in delivering it. The authors draw particular attention to the perceived deficiencies in delivering the speech and points out the need for the multimedia presentation to be defined as a text type with a specific structure. The theoretical discussion is illustrated by a model of the team-based multimedia presentation of a professional theme.

communication skills, speech delivery, deficiencies in delivering the speech, text type, specific structure, team-based presentation

1 Uvod

Predstavljanje strokovnih vsebin[1] ni za nikogar preprosta naloga, toliko težja je za učence/dijake, ki pri šolskih predmetih šele spoznavajo različna strokovna področja, prav tako pa še niso povsem vešči snovanja učnih plakatov in elektronskih slik, ki so podpora govornim predstavitvam strokovnih vsebin. Te imajo posebne značilnosti oz. določene skupne lastnosti, zato menimo, da bi jih bilo smiselno definirati kot besedilno

1 Pojem *strokovne vsebine* zajema strokovne teme, ki se obravnavajo pri različnih šolskih predmetih in jih učenci/dijaki z lastnim raziskovanjem nadgradijo.

vrsto.[2] Morda bi se morali učitelji bolj zavedati, da mnogi učenci/dijaki nimajo dovolj znanja o snovanju govornih predstavitev strokovnih vsebin: včasih damo učencem/dijakom pretežko nalogo. Če je edino navodilo: »Pripravi govorno predstavitev.«, je učenec/dijak preveč prepuščen samemu sebi, morda sploh ne pozna zakonitosti govorne predstavitve strokovne teme in se ne zaveda namena tega besedila, ta je namreč predstavitev strokovne teme z jasno oblikovanim sporočilom. Da bi zmogli oblikovati takšna besedila, potrebujejo sistematično vodenje.

Veliko učiteljev si prizadeva za poenotenje smernic za snovanje govornih predstavitev strokovnih vsebin znotraj šol, kar je mogoče razbrati iz objav v internih publikacijah šol; po drugi strani pa poučevalna praksa kaže, da mnogi učenci/dijaki pri različnih šolskih predmetih še vedno dobivajo zelo različna, celo nasprotujoča si navodila. Ta ugotovitev je lahko osnova za razmišljanje o uvedbi posebnega šolskega predmeta, v okviru katerega bi učenci/dijaki spoznavali osnovne značilnosti različnih besedilnih vrst. Tak predmet bi zajemal ključne vsebine, ki so skupne več predmetom in so povezane z govornim predstavljanjem strokovnih vsebin (npr. krajšanje besedil, določanje podtem, logično navezovanje vsebin, povzemanje, iskanje ključnih besed). V okviru omenjenega predmeta bi se lahko posvetili sistematičnemu in postopnemu poglabljanju ter urjenju veščin govornega predstavljanja strokovnih vsebin, ključnih za študij in poklicno udejstvovanje.

2 Navodila: pot k preseganju povprečnosti pri (javnem) predstavljanju strokovnih tem

Z jasnimi in dovolj natančnimi navodili učence/dijake usmerimo in postavimo tudi merila ter s tem poskušamo zagotoviti višjo raven besedil. Ob natančno izdelanih navodilih in merilih za snovanje govornih predstavitev strokovnih vsebin lahko spremljamo napredek učencev/dijakov in jih spodbujamo k zavzetemu delu, dograjevanju in nenehnemu učenju. In kaj vse naj vsebujejo navodila za snovanje govornih predstavitev strokovnih vsebin?

Poučevalna praksa[3] kaže, da je pomembno učence/dijake spodbujati k doslednemu upoštevanju zakonitosti govornih predstavitev strokovnih vsebin in upoštevanju nekaterih posebnih določil, predvsem naslednjih:

1. Navajanje dejstev in natančnost – subjektivna mnenja, pogledi in čustva v predstavitve strokovnih tem ne sodijo; pomembna je tudi natančnost v navajanju

2 O šolskih besedilnih vrstah je pisal France Žagar (1992), ki je omenil, da se z uvajanjem tega pojma v šole poglablja pouk sporočanja, da se po šolah ne bi gojilo samo brezoblično pisanje spisov ene vrste. Žagar (prav tam) navaja nasvete za oblikovanje 11 besedilnih vrst v višjih razredih osnovne šole. Med njimi pa ni učnega plakata, elektronske slike in govorne predstavitve strokovnih vsebin. Ker imajo omenjena besedila skupne lastnosti, menimo, da je treba tudi za besedila teh tipov izdelati jasna navodila in smernice za njihovo oblikovanje ter jih obravnavati kot besedilne vrste. O tem smo že pisali v Jelenko, Sojč 2009. V omenjenem članku so podane značilnosti učnega plakata kot besedilne vrste, v pričujočem članku pa so podane značilnosti večpredstavne govorne predstavitve strokovnih vsebin kot besedilne vrste z natančno predpisanimi značilnostmi; posebna pozornost je posvečena timskim govornim predstavitvam.

3 Avtorici članka izhajava iz lastne poučevalne prakse (od 1993 do 2019) na srednji šoli. Spoznanja izhajajo tudi iz zasnove, priprave, izvedbe in analize vseslovenskega natečaja Najboljši učni plakat v okviru avtorskega projekta Ustvarjalnost za učenje; izsledki projekta so bili predstavljeni v zborniku Bralnega društva Slovenije *Razmerja med slikovnimi in besednimi sporočili* iz leta 2009.

podatkov, predvsem tehničnih podatkov in strokovnih dejstev; uporabljamo ustrezno strokovno terminologijo.

2. Princip *rdeča nit* – sporočilo mora biti jasno, oblikovano v skladu z omenjenim principom; ta se odraža v enotnosti oblike in vsebine, tako na učnih plakatih ali elektronskih slikah (oboje je podpora besedilnemu delu[4] govornih predstavitev strokovnih vsebin) kot v govornih realizacijah strokovnih vsebin; enovitost mora biti razvidna že na prvi pogled, kot enotno urejena slika plakata ali elektronskih slik in tudi v urejenem govoru, usmerjenem k jasno izraženemu cilju, razvidnem iz vnaprej nakazanih podtem.
3. Princip *KJE* – učenci/dijaki so pri pripravi besedilnega dela govornih predstavitev strokovnih vsebin in podpore zanje (plakatov, elektronskih slik) pred težko nalogo, ker so vsebine pogosto obsežne, in morajo znati poiskati in kasneje predstaviti bistvo in pri tem upoštevati naslovnike (njihovo predznanje); priporoča se *k*ratkost, *j*edrnatost in *e*nostavnost (to lahko imenujemo princip *KJE*).
4. Iskanje podtem oz. izpostavljanje problemov – bistvene podatke, povezane s strokovno vsebino, ki jo želimo predstaviti v govorni predstavitvi, oblikujemo v jasno izražene podteme – gre za probleme, ki jih želimo osvetliti; izbrati je treba samo nekaj najbolj ključnih ali najbolj aktualnih podtem v okviru začrtane teme.
5. Oblikovanje in razvrščanje podtočk – po selekciji gradiva in izbiri problemov sledi zapleten proces oblikovanja podtočk, ki dejansko predstavljajo podnaslove neke strokovne vsebine; podtočke je treba logično razvrstiti; poučevalna praksa kaže, da imajo učenci/dijaki največ težav pri oblikovanju in logičnem razvrščanju podtočk ter potrebujejo največ pomoči ravno pri tem; usmerjamo jih k načinu razvrščanja, ki najbolj ustreza dani vsebini (npr. kronološko, po pomembnosti, od splošnega k posameznemu ali obratno, od teorije k praksi ali obratno).

Morda se zdi, da navodila omejujejo učenčevo/dijakovo ustvarjalnost in izvirnost, toda delo z učenci/dijaki kaže, da so lahko ti znotraj navodil svobodni, lahko so izvirni v marsikaterih elementih: navodila jim nudijo zgolj oporo in varnost; učenci/dijaki ob navodilih vedo, kaj in kako narediti, kako oblikovati besedilni del (govor) in kako pripraviti podporo govorni predstavitvi (učni plakat, elektronske slike). Z navodili učence/dijake usmerjamo v snovanje urejenih in jasnih sporočil, saj se v njih izognemo ohlapnosti in zameglitvi bistva: z urejenim besedilnim delom in podporo govoru (učni plakat, elektronske slike) naslovnikom omogočamo lažjo percepcijo sporočila. Tako govorni nastop ni več sam sebi namen (kar se v šolah pogosto dogaja), ampak je dovolj sporočilen, da vpliva na naslovnikovo vedenje, pa tudi na njegov odnos do dane strokovne vsebine.

4 Pojem *besedilni del* predstavlja besedilo, ki ga govorec govorno realizira.

3 Timska govorna predstavitev

V šolah prevladujejo individualne[5] govorne predstavitve strokovnih vsebin. Delodajalci pri na novo zaposlenih, ki vstopajo v proces dela po končanem srednješolskem izobraževanju, zaznavajo pomanjkanje zmožnosti timskega sodelovanja,[6] zato bi bilo treba urjenje v timskem sodelovanju učencev/dijakov sistematično vpeljevati v osnovne in srednje šole.

Temeljna načela za snovanje in izvedbo timskih govornih predstavitev strokovnih vsebin so enaka kot pri individualnih govornih predstavitvah, vendar je treba upoštevati posebnosti tako v fazi nastajanja kot pri izvedbi govorne predstavitve. Člani tima morajo upoštevati nekatera vodila, med katerimi so še posebej pomembna naslednja:

1. Člani tima imenujejo koordinatorja tima in skupaj oblikujejo načrt predstavitve.
2. Temo in podteme izberejo člani tima skupaj.
3. Člani tima skupaj razdelijo delo oz. vloge, določijo, kaj bo kdo predstavil, določijo čas govora posameznih govorcev. Najboljšega govorca postavijo v ospredje, dajo mu najzahtevnejši del govorne predstavitve, na ta način manj spretni govorci niso tako izpostavljeni, predstavitev pa je lahko prav zaradi ustrezne delitve vlog odlična.
4. Na začetku snovanja timske govorne predstavitve tim določi tudi tehnični del tima in posameznikom glede na njihove interese in zmožnosti dodeli vloge, in sicer kdo bo ob računalniku, kdo bo skrbel za zvok.
5. Člani tima vadijo skupaj. Vsaj trikrat pred nastopom mora tim izpeljati nastop brez napak ob vaji gibanja po prostoru, v katerem bo potekala predstavitev, in ob elektronskih slikah; s tem se preprečijo neprijetne situacije, ki nastopijo, če na nastopu kdo od govorcev »izgubi nit«.
6. Vsi člani tima razmislijo o zelo pomembnem vprašanju: kako motivirati publiko, pridobiti njeno pozornost. Zelo pomembno je, da pripravijo dober uvod, saj je znano, da se v prvih 20 sekundah publiko pridobi ali izgubi.
7. Tim predvidi tranzicije, ki naj bodo preproste, a verbalno izražene: *Zdaj bo Barbara predstavila … Sledi Juretov prispevek …*
   K temu sodijo tudi vljudnostne fraze oz. osnovni dialog med člani tima, ki je vedno besedni in nikoli ne sme potekati v obliki kretenj: *Prehajamo k naslednji točki, ki jo bo predstavil Peter … Peter, beseda je tvoja … Hvala za tvoj prispevek, Peter …*
   Napovedi posameznih govorcev so nujne, a kratke, obsegajo največ tri sekunde.
8. Vsak posamezni član tima naj bi v predstavitvi govoril samo enkrat.
9. Pravila obstajajo tudi pri gibanju oz. pri poziciji posameznih govorcev: govorec, ki v določenem delu predstavitve govori, mora biti v centru in stopi v ospredje

5 Avtorici članka izhajata iz lastne poučevalne prakse in opažata, da so dijaki navajeni raziskovati strokovne teme individualno in tudi govorno poročati o tem individualno (na to kažejo tudi odgovori na anketna vprašanja); anketiranje se izvaja med dijaki na začetku srednješolskega izobraževanja in med učenci na osnovnih šolah, ki jih avtorici članka obiskujeta v okviru avtorskega projekta Ustvarjalnost za učenje.

6 S to problematiko delodajalci seznanjajo vodstva šol, ki so v stiku z njimi. Delodajalci iz različnih podjetij, ki zaposlujejo dijake po končanem srednješolskem izobraževanju, dajejo pobude za vključevanje timskega dela in urjenje v timskem sodelovanju pri učnem procesu; te veščine lahko dijaki v šoli pridobijo predvsem pri raziskovanju in predstavljanju strokovnih vsebin pri vseh šolskih predmetih.

prostora, bliže k publiki; ostali govorci so v ozadju. Govorci stojijo po vrstnem redu, po katerem govorijo.

10. V timski govorni predstavitvi so zelo pomembni »strateški« premori, ker lahko hitenje enega govorca »sproži verižno reakcijo«, zato je zelo pomembno, da se govorci upočasnijo, se ustavijo in ne napolnijo vsakega trenutka z zvokom.
11. Člani tima so pozorni drug do drugega, pozorno se poslušajo, gledajo vsakega govorca, so aktivni, zainteresirani poslušalci in se neverbalno odzivajo na besede trenutnega govorca.
12. Člani tima določijo, kdo bo odgovarjal na vprašanja publike ali celo določijo, na katera vprašanja (teme) bo kdo odgovarjal. V odgovorih ne ugibajo, ampak odkrito priznajo, če ne poznajo odgovora.

4 Primer dobre prakse: tim zmore več

V nadaljevanju je predstavljen primer dobre prakse: timska govorna predstavitev strokovne teme z naslovom Razvoj celičnih telefonov. Predstavitev je nastajala v timu dijakov pod mentorskim vodstvom in bila predstavljena na osnovnih (zadnja triada) in srednjih šolah.

Temo so dijaki najprej raziskali in pripravili besedilo prve besedilne vrste, referat, nato so začeli graditi besedilni del in podporo (elektronske slike) govorne predstavitve strokovne teme; upoštevali so tudi načela timskega dela.

Navajamo primer besedila timske govorne predstavitve v celoti, z nekaterimi primeri elektronskih slik, ki po izkušnjah avtoric v večpredstavnih predstavitvah dijakov pogosto manjkajo.[7] Strokovno temo Razvoj mobilnih telefonov so dijaki pripravili za mlajšo publiko, za učence zadnje triade osnovne šole, zato so bili še posebej pozorni na jasnost in preglednost. To so še povečali z elektronskimi slikami, ki so oblikovane po merilih za oblikovanje učinkovitih elektronskih slik. Posebej so pazili na verbalno signalizacijo nameravanih dejanj[8] in na zakonitosti timskega delovanja, da bi publika zmogla slediti zahtevni strokovni vsebini, pri čemer je posebej pomembno logično navezovanje posameznih delov (podtem vsebine) in sledenje rdeči niti. Ključnega pomena je jasen povzetek vsebine, ki mora slediti zaporedju iz kazala, in seveda učinkovit zaključek.

Čeprav je predstavljeni primer dobre prakse kratek, so dijaki v svojo predstavitev vseeno vključili element animiranja publike, s katerim so želeli vplivati na morebitno upadlo zanimanje; v ta namen so dijaki v drugem delu predstavitve uporabili atraktiven, a strokovno zasnovan film, ki prikazuje nove trende v razvoju mobilne telefonije. V govornem delu večpredstavne predstavitve so pojasnili namen vključitve tega animacijskega elementa.

7 Avtorici članka opažava, da dijaki pogosto izpustijo ali napačno vsebinsko oblikujejo uvodno elektronsko sliko (ki naj bi vključevala zgolj napoved teme), prav tako zelo pogosto manjkajo elektronske slike s kazalom, povzetkom in zaključkom.

8 Avtorici članka opažava, da dijaki niso vešči uporabe retoričnih sredstev, s katerimi se signalizirajo nameravana dejanja v govoru oz. jih sploh ne vključujejo v svoj govor: *pa začnimo s prvo podtemo*, *prehajam k naslednji (drugi, tretji ...) podtemi*, *kot sem že omenil*, *preden zaključim svojo predstavitev* itn.

4.1 Primer dobre prakse: Razvoj mobilnih telefonov

DOMEN: Lepo pozdravljeni. Dobrodošli na predstavitvi današnje teme. **Preden začnemo**, dovolite, da predstavim naš tim. Moje ime je Domen in to so moji sodelavci v projektu: na moji levi sta Kristjan in Luka, ki bosta skupaj z menoj predstavljala današnjo temo; na moji desni, ob računalniku, sedi Rok, ki bo zagotavljal tehnično podporo predstavitvi; in da ne pozabim še našega glasbenega tehnika Andraža, ki bo skrbel za glasbo na predstavitvi.

Tema naše današnje predstavitve je razvoj mobilnih telefonov.

Slika 1: Uvodna elektronska slika predstavitve.

Razdelili smo jo na 3 dele:

Začeli bomo s kratkim pregledom zgodovine mobilnih telefonov: v tem delu bomo razložili, kakšna je razlika med radijskimi telefoni, mobilnimi telefoni za klice v sili in današnjimi mobilnimi telefoni, poimenovanimi tudi celični telefoni.

V drugem delu predstavitve bomo na kratko pojasnili, kaj je celični telefon oz. mobilni telefon, ki ga uporabljamo danes in kako ta deluje v mobilnem celičnem omrežju.

In v zadnjem – tretjem delu predstavitve – se bomo seznanili s trendi razvoja mobilnih pametnih telefonov v prihodnosti in si ogledali kratek film o tem.

Slika 2: Vsebina govorne predstavitve (kazalo).

Pa začnimo s prvo točko naše predstavitve, s kratkim orisom zgodovine razvoja mobilnih telefonov.

Med drugo svetovno vojno so se razvili telefoni, ki so uporabljali frekvence VHF. Imenovali so se radijski telefoni.

Uporabljali pa so jih za komunikacijo z ladjami in letali. Ob koncu druge svetovne vojne so se radijski telefoni kot mobilni telefoni uporabljali za klice v sili, uporabljale so jih intervencijske službe (gasilci, policisti) in tudi druge službe kot npr. taksisti.

Vse komunikacije z mobilnimi telefoni so potekale preko centralne kontrolne postaje. Kljub temu da je bilo med klici omogočeno premikanje mobilnih telefonov, so morali ti ostati v določenem območju, kar pomeni, da je bil sistem omejen, ker ni bilo dovolj VHF frekvenc za tako veliko število povezav med individualnimi uporabniki.

Zdaj pa gremo naprej, k drugi točki naše predstavitve. Kako so rešili ta problem, vam **bo povedal Kristjan**.

KRISTJAN: **Hvala za besedo, Domen**. **Da**, omejenost sistema za tako veliko število povezav med mobilnimi telefoni je resnično predstavljala veliko težavo, ki pa so jo rešili z vzpostavitvijo celičnega omrežja in z mobilnim telefonom, ki so ga poimenovali celični telefon. Zakaj je ta telefon dobil ime celični?

Celični telefon je pravzaprav mobilni telefon; povezave med telefoni v celičnem omrežju potekajo preko postaj, ki so nameščene na področjih, ki so jih poimenovali celice. Celični telefon je pravzaprav lahek prenosni radio oddajnik/sprejemnik, ki lahko oddaja ali sprejema telefonske klice kjer koli v območju celičnega omrežja.

In kaj je celično omrežje?

Celično omrežje je razdeljeno na številne šeststranične oz. heksagonalno oblikovane celice, **kot lahko vidite na sliki**. Vsaka celica ima svojo postajo in nabor prenosnih frekvenc. Velikost celice je od enega do približno trideset kilometrov in je odvisna od izhodne moči oddajnikov celičnih telefonov. Celice tvorijo skupine; za preprečevanje motenj je idealna tvorba sedmih celic v eni skupini.

In še: kakšna je razlika med mobilnim telefonom za klice v sili in današnjim mobilnim celičnim telefonom? Uporabniki mobilnih telefonov za klice v sili ne morejo komunicirati drug z drugim, s celičnimi telefoni pa je takšna komunikacija možna. **To bi bilo na kratko vse** o mobilnih celičnih telefonih in celičnih omrežjih.

DOMEN: **Tako: prišli smo do zadnje točke današnje predstavitve**, v kateri se bo Luka dotaknil trendov, ki se obetajo v razvoju mobilnih pametnih telefonov prihodnosti.

LUKA: V preteklih petih letih se je mobilna telefonska tehnologija zelo razvila. »Pametni telefoni« so postali zmogljivi miniaturni računalniki. In kaj si lahko obetamo v prihodnje? **Pa si oglejmo** nekaj smernic razvoja pametnih telefonov.

V naslednjih letih bo telefon, ki ga boste držali v roki, imel hologramski zaslon; ta bo omogočal gledanje 3D vsebin na pametnih telefonih brez uporabe posebnih očal.

Razvijajo se pametni telefoni z vgrajeno tehnologijo t. i. razširjene oz. obogatene resničnosti. Tehnologija razširjene resničnosti nadgradi našo izkušnjo resničnosti tako, da sliko okolice, v kateri se nahajamo, obogati z računalniško generiranim predmetom na zaslonu telefona in hkrati o njem posreduje različne uporabne podatke.

Telefon, **ki ga lahko vidite na platnu**, je videti kot običajen »pametni« telefon, vendar se lahko njegov zaslon upogiba.

In še veliko drugih inovacij se obeta …

DOMEN: **Da Luka**, to bo prinesla prihodnost. Najbrž bližnja, glede na to, kako hitro se dogaja razvoj na tem področju. **Da pa ne bomo samo govorili, si oglejmo** kratek film o prihodnosti telefonov.

Film o prihodnosti mobilnih telefonov

DOMEN: **Preden zares zaključimo**, naj na kratko povzamem glavne točke današnje predstavitve.

Slika 3: Povzetek vsebine.

Začeli smo s kratkim pregledom zgodovine razvoja mobilnih telefonov: od radiotelefona in mobilnega telefona za klice v sili do mobilnih celičnih telefonov; pojasnili smo tudi razliko med mobilnimi telefoni za klice v sili in mobilnimi celičnimi telefoni.

V drugi točki predstavitve smo razložili, kaj je mobilni celični telefon in opisali, kako deluje mobilno celično omrežje.

In v zadnji – tretji točki predstavitve – smo si ogledali nekatere primere možnega razvoja mobilnih pametnih telefonov v prihodnosti, tudi v obliki kratkega filma.

DOMEN: **Zdaj pa dovolite, da zaključim** našo vzorčno predstavitev strokovne teme, in sicer z mislijo o vplivu mobilnih telefonov na okolje. V prihodnosti namreč lahko pričakujemo še hitrejši razvoj in izpopolnitev tehnologije mobilnih pametnih telefonov, predvsem v povezavi z varovanjem okolja. Z optimizmom lahko pričakujemo, da bodo pri izdelavi celičnih telefonov uporabljeni naravi prijazni in lahko obnovljivi materiali ter zmogljivejše naprednejše zelene baterije, ki se bodo napajale z alternativnimi viri energije.

Slika 4: Zaključek.

S to mislijo zaključujem našo predstavitev strokovne teme.

Slika 5: Avtorstvo in izvedba timske govorne predstavitve.

V zapisu besedilnega dela (govora) primera dobre prakse večpredstavne govorne predstavitve strokovne teme so s krepkim tiskom izpostavljeni primeri signalizacije nameravanih dejanj in besedne zveze, ki povezujejo dele besedila ter napovedujejo posamezne govorce; poučevalna praksa namreč kaže, da se pomena vključevanja teh retoričnih prvin v besedilo govorne predstavitve dijaki premalo zavedajo in jih ne uporabljajo ali jih uporabljajo zelo redko. Omenjenim prvinam bi bilo treba posvetiti pozornost v nadaljnji raziskavi tega področja, ki bi zbrala in klasificirala ta retorična sredstva.

Seveda je treba pri pripravljanju govornih predstavitev dijake usmerjati k upoštevanju vseh vidikov retorike; jasno morata biti izražena tema in namen, poleg tega pa morajo upoštevati še druge kriterije, predvsem fonetične, leksikalne in slovnične. Govorne predstavitve nastajajo pri vseh šolskih predmetih in pri vsaki govorni predstavitvi (ne glede na učni predmet) bi morali učitelji zahtevati izboljševanje govornega (in seveda tudi pisnega) izražanja, a je odgovornost slovenistov največja, slovenisti vsekakor ne smemo prelagati odgovornosti na druge učitelje in strokovnjake (prim. Tivadar 2015: 163).

5 Zaključek

Predstavljanje strokovnih vsebin je pogosta metoda aktivnega pridobivanja in/ali utrjevanja znanja pri vseh predmetih v osnovni in srednji šoli, pa tudi v nadaljnjem izobraževanju in poklicnem udejstvovanju, zato je zelo pomembno, da se učence že na začetku šolanja postopoma in sistematično usmerja v tvorjenje učnih plakatov, elektronskih slik in večpredstavnih govornih predstavitev strokovnih vsebin kot besedilnih vrst s posebnimi, natančno predpisanimi značilnostmi. Ob tem je treba učeče se seznanjati z dvema tipoma večpredstavnih govornih predstavitev, z individualno in timsko.

Snovanje besedilnega dela govornih predstavitev strokovnih vsebin in podpore zanje (učni plakat, elektronska slika) je povezano z vsemi šolskimi predmeti, zato bi bilo smiselno razmisliti o uvedbi krovnega predmeta v okviru odprtih kurikulov prav za te vsebine. Tak predmet bi zahteval timski pristop pri poučevanju; v učiteljskem timu bi poleg učiteljev različnih strokovnih področij nujno moral sodelovati tudi slovenist, ki bi jezikovno osveščal in sistematično vnašal vsebine s področja retorike. Sistematično poučevanje na teh področjih bi gotovo vplivalo na oblikovanje bolj izurjenih javnih govorcev, ki bi znali svoje strokovno znanje učinkovito ubesediti. Poleg tega bi poudarjanje pomena kultiviranja javnega predstavljanja strokovnih tem v slovenskem jeziku pri pouku dolgoročno vplivalo na višanje jezikovno-kulturne zavesti posameznikov, kajti delo z mladimi kaže, da pri mnogih manjka zavest o tem, da je vredno in pomembno gojiti natančno in dodelano strokovno izražanje v materinščini.

Viri in literatura

COMFORT, Jeremy, 1995: *Effective Presentations*. Oxford: University Press.

JELENKO, Tanja, 2010: *Razvijanje sporazumevalnih zmožnosti*. Maribor: Založba Obzorja.

JELENKO, Tanja, SOJČ, Irena, 2009: Ustvarjalnost za učenje – najboljši učni plakat. Jelka Vintar (ur.): *Razmerja med slikovnimi in besednimi sporočili. Zbornik Bralnega društva Slovenije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 103–108.

JELENKO, Tanja, SOJČ, Irena, 2017: *Predstavljanje strokovnih tem v šoli*. Maribor: Založba Obzorja.

LAWS, Anne, 2000: *Presentations*. Oxford: Summer town Publishing ltd.

POWEL, Mark, 1996: *Presenting in English*. Hove: Language Teaching Publications.

TIVADAR, Hotimir, 2010: Normativni vidiki slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* LVIII/1. 105–116.

TIVADAR, Hotimir, 2015: Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* LX/3–4. 161–172.

TIVADAR, Hotimir, 2018: Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov. *Jezik in slovstvo* LXIII/2–3. 7–24.

ŽAGAR, France, 1992: *Šolske besedilne vrste*. Maribor: Založba Obzorja.

JEZIČNO-KULTURNA (SAMO)SVIJEST MLADIH: HRVATSKI PRIMJER

Marko Ljubešić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pulj
mljubesic@unipu.hr

DOI:10.4312/Obdobja.38.485-493

Vprašanje odnosa jezika in kulture med mladimi generacijami od nastanka novih medijev in globalnih komunikacij postaja ključno za preživetje majhnih nacionalnih (maternih) jezikov. V tem kontekstu se zastavlja temeljno vprašanje, kako mladi danes doživljajo svoj materni jezik in ali je v njihovem vsakodnevnem komuniciranju pomembno vprašanje jezika in jezikovne kulture. Prispevek obravnava problematiko poučevanja maternega jezika s kurikularne perspektive, pa tudi stališča in mnenja študentov vzgojno-izobraževalne vertikale (razredno in predmetno poučevanje maternega jezika) o jezikovni in kulturni (samo)zavesti in nacionalnem jeziku.

materni jezik, kultura, jezikovno-kulturna (samo)zavest

The question of the relationship between language and culture among younger generations since the emergence of new media and global communications is becoming crucial for the survival of small national languages. The fundamental question arises as to how young people today are experiencing their mother tongue and whether it is an important issue in language and language culture in their day-to-day communication. The article deals with the problems of teaching the mother tongue from the curricular perspective, as well as the views and opinions of the students of the educational vertical (class and subject teaching of the mother tongue) about linguistic and cultural (self-) awareness of their national language.

mother tongue, culture, linguistic-cultural (self-)awareness

1 Položaj malih jezika u globalnim okvirima

U *Kurikulumu za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj* stoji kako »učeći hrvatski jezik, učenici ovladavaju komunikacijskom jezičnom kompetencijom povezujući organski idiom i hrvatski standardni jezik te stječu osnove čitalačke, medijske, informacijske i međukulturne pismenosti, što je preduvjet osobnom razvoju, uspješnom školovanju, cjeloživotnom učenju te kritičkomu odnosu prema nizu pojava u društvenome i poslovnom životu« (Kurikulum 2019). Iz citiranoga se teksta zaključuje kako je u odgojno-obrazovnom procesu primarno kod učenika stvoriti kvalitetne čitalačke, medijske, informacijske i međukulturne kompetencije, što je zasigurno u raskoraku s trenutnom odgojno-obrazovnom politikom u hrvatskom školskom sustavu (misleći prvenstveno na poučavanje materinskoga jezika) koja je prvenstveno usmjerena k usvajanju teorijskih

(ponajprije pravopisnih i gramatičkih) pravila. Osnovni raskorak vidljiv je prije svega u neusklađenosti *Kurikuluma* i udžbenika iz materinskoga jezika koji prate dosadašnje nastavne planove i programe sa sadržajno znatno drukčijom koncepcijom od *Kurikuluma*. Također, u preambuli *Kurikuluma* stoji kako je svrha poučavanja nastavnoga predmeta Hrvatski jezik »osposobljavanje učenika za jasno, točno i prikladno sporazumijevanje hrvatskim standardnim jezikom, usvajanje znanja o jeziku kao sustavu, slobodno izražavanje misli, osjećaja i stavova te spoznavanje vlastitoga, narodnog i nacionalnog jezično-kulturnog identiteta« (Kurikulum 2019), čime se jasno naglašavaju smjernice hrvatskoga školstva. U pozadini poučavanja, na planu jezika kao sustava dogodila se hipermedijska globalizacija, koja je u mnogočemu oslabila položaje malih jezika kao što je hrvatski te njemu veličinom slični jezici. Činjenica je kako svaki jezik živi u svojoj stvarnosti (Granić 2009: 43), no mlade će generacije ubrzo trebati odgovoriti na pitanje koncepcije vlastitoga jezika, odnosno utvrđivanja granica između nacionalnog i globalnog jezika – jezika diktatora (Tivadar 2018). Svakodnevna komunikacija s jedne strane zahvaćena snažnim utjecajem globalnog jezika (trenutno engleskog), a s druge strane alatima koji ekonomiziraju jezično izražavanje (emotikoni, simboli i sl.) istodobno umanjujući pismenost naroda, pred odgojno-obrazovne djelatnike jezično-komunikacijskog usmjerenja (prvenstveno učitelje i nastavnike materinskog jezika) postavlja brojne izazove. Dosadašnje najzastupljenije metodičke koncepcije poučavanja materinskoga jezika koje su u prvi plan stavljale analitičko i korelacijsko-integracijsko, najčešće unutarpredmetno, poučavanje (Težak 1996), također postaju neprihvatljive učenicima koji u okvirima škole 21. stoljeća očekuju suvremenu, zanimljivu tematiku, redovito aktualiziranu i smještenu u njima prihvatljiv kontekst (Benjak, Ljubešić 2013). Na tom tragu, postavlja se pitanje budućega položaja poučavanja materinskoga jezika u osnovnim i srednjim školama, za što prvenstveno treba utvrditi stavove i mišljenja nadolazećih učitelja i nastavnika kako bi se u skladu s time gradile koncepcije metodičkih modela usmjerenih k razvijanju samo(svijesti) mladih o važnosti očuvanja nacionalnog jezika i kulture. Istodobno će se, na temelju rezultata istraživanja, otvoriti prostor za poboljšanje studijskih programa i usmjerenje k rješavanju ove problematike.

2 Empirijsko istraživanje – jezično-kulturna (samo)svijest mladih

2.1 Problem istraživanja

Nadovezujući se na teorijske spoznaje dobivene u prethodnom poglavlju o položaju jezika i kulture malih naroda u okolnostima 21. stoljeća, kao i načinu njegova poučavanja, osmislilo se anketni upitnik te krenulo u istraživanje stavova i mišljenja nadolazećih generacija odgojno-obrazovnih djelatnika o potrebi razvijanja jezično-kulturne (samo)svijesti kod mladih.

Ciljevi i zadaci istraživanja

Teorijska proučavanja i empirijsko istraživanje usmjereni su ka rješavanju ovih ciljeva i zadataka:

- kvantitativno istražiti mišljenja ispitanika o poznavanju ključnih sastavnica jezične kulture materinskog jezika (pravopis, gramatika, povijest hrvatskoga jezika, sveukupna kulturna baština)
- utvrditi stav o tome jesu li tijekom školovanja dobro upoznali kulturu hrvatskoga naroda
- istražiti mišljenje o važnosti očuvanja materinskog jezika kao ključne sastavnice hrvatske kulture
- istražiti učestalost korištenja novih medija s ciljem utvrđivanja njihove kvantitativne zastupljenosti u svakodnevnoj komunikaciji
- ispitati primjenu normi hrvatskoga standardnoga jezika u svakodnevnoj komunikaciji nekim od novih medija
- ispitati stavove o negativnim posljedicama nepoštivanja normi hrvatskoga standardnoga jezika u svakodnevnoj komunikaciji
- utvrditi mišljenja o mogućnostima poboljšanja postojeće situacije jezično-kulturne (samo)svijesti mladih o hrvatskome jeziku.

2.3 Polazne hipoteze

Polazeći od rezultata dobivenih teorijskim istraživanjem jezično-kulturne (samo)svijesti mladih, u empirijskom se istraživanju krenulo od ovih hipoteza:

- ispitanici imaju visoku razinu poznavanja hrvatskoga pravopisa, gramatike te povijesti hrvatskoga jezika i sveukupne hrvatske kulturne baštine
- svijest o potrebi baštinjenja materinskoga jezika kao sastavnoga dijela kulturne baštine, kod ispitanika je na visokoj razini
- mladi danas svakodnevno provode veliku količinu svog vremena u kontaktu s novim medijima
- komunikacija novim medijima nije u skladu s pravopisnom normom hrvatskoga standardnoga jezika
- svijest o negativnim posljedicama nepoštivanja normi standardnoga jezika kod mladih je na visokoj razini
- mogućnosti poboljšanja postojeće situacije kriju se u svakodnevnim komunikacijskim situacijama (škola, mediji, društvene mreže).

2.4 Ispitanici i instrument istraživanja

Istraživanje mišljenja i stavova o jezično-kulturnoj (samo)svijesti mladih obavljeno je na uzorku od 92 ispitanika – studenata 4. i 5. godine studija integriranog sveučilišnog učiteljskog studija na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti te studenata 1. i 2. godine diplomskog studija hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, čime se obuhvatila buduća odgojno-obrazovna vertikala djelatnika od 1. razreda osnovne škole od 4. razreda srednje škole. U istraživanju je sudjelovalo 98,92 % ispitanika ženskog spola te 1,08 % ispitanika muškog spola, što ukazuje na dominantnu ulogu ženskog spola među budućim učiteljima i nastavnicima materinskoga jezika.

Za potrebe ovog istraživanja izrađen je poseban upitnik čiji je autor Marko Ljubešić. Upitnik se sastojao od 10 pitanja (otvorenog, zatvorenog i kombiniranog tipa).

2.5 Rezultati i diskusija

Anketni upitnik započinje pitanjem o vlastitom materinskom jeziku. Dobiveni rezultat pokazao je kako je hrvatski materinski jezik svih anketiranih ispitanika (100 %). Na drugome pitanju ispitanici su samostalno trebali procijeniti razinu poznavanja pravopisa, gramatike i povijesti hrvatskoga jezika te sveukupne hrvatske kulturne baštine. Dok su rezultati samostalne procjene poznavanja pravopisa (M = 4,08) i gramatike hrvatskoga jezika (M = 4,04) potvrdili polaznu hipotezu o visokoj razini njihova poznavanja, rezultati poznavanja povijesti hrvatskoga jezika (M = 2,73) i sveukupne hrvatske baštine (M = 3,21), (v. Tablica 1), nisu potvrdili polaznu hipotezu, za što se uzrok može tražiti u (pre)velikoj kvantiteti nastavnih sadržaja u nastavnim programima i sadržajima koji se rijetko aktualiziraju te time približuju mladim naraštajima, odnosno ostaju neprilagođeni recepcijskim sposobnostima učenika. Posebno je učenicima neprilagođen kronološki slijed usvajanja znanja prisutan u srednjim školama kada učenici u najranijoj srednjoškolskoj dobi upoznaju najstariju i njima najudaljeniju tematiku iz povijesti jezika i iz književnosti te drugih sastavnica koje čine hrvatsku kulturnu baštinu.

Poznavanje	**Frekvencija (N)**	**Aritmetička sredina (M)**
1. pravopisa hrvatskoga jezika	92	4,08
2. gramatike hrvatskoga jezika	92	4,04
3. povijesti hrvatskoga jezika	92	2,73
4. sveukupne hrvatske kulturne baštine	92	3,21

Tablica 1: Kvantitativno poznavanje hrvatskoga jezika i kulturne baštine.

Trećim se pitanjem: »Jeste li, prema Vašem mišljenju, tijekom školovanja dobro upoznali kulturu hrvatskoga naroda?«, posebno istražila uloga škole u upoznavanju kulturne baštine hrvatskoga naroda. Rezultati su pokazali najučestaliji osrednji rezultat (39,13 %), zatim mnogo (34,78 %), što ukazuje na nedovoljno razrađenu koncepciju kontinuiteta poučavanja hrvatske kulturne baštine u odgojno-obrazovnoj vertikali hrvatskoga školskoga sustava (v. Grafikon 1). Takav osrednji rezultat posebno zabrinjava s obzirom na to da je riječ o ispitanicima koji su na učiteljskome studiju i studiju hrvatskoga jezika i književnosti, dakle, budućim učiteljima i nastavnicima koji će nadolazećim generacijama biti okosnica kod usvajanja sadržaja iz kulture hrvatskoga naroda.

Grafikon 1: Poznavanje kulture hrvatskoga naroda.

Četvrtim i petim pitanjem istražilo se mišljenje ispitanika o jeziku kao sastavnici kulture naroda te stav o mogućnostima baštinjenja kulture bez brige o jeziku i poznavanju materinskoga jezika. Rezultati su pokazali kako ispitanici imaju čvrst stav o važnosti jezika kao neraskidivoj sastavnici hrvatske kulture (86,95 %) te jasno razrađeno shvaćanje kako je kulturu nemoguće baštiniti bez brige o jeziku i poznavanja materinskoga jezika uopće (v. Grafikone 2 i 3).

Grafikon 2: Jezik kao sastavnica hrvatske kulture.

Grafikon 3: Mogućnost postojanja kulture bez jezika.

Na šestome pitanju istražila se kvantiteta svakodnevne primjene novih medija. Polaznom hipotezom pretpostavljeno je kako mladi danas veliku količinu vremena provode komunicirajući nekim od novih medija, što se potvrdilo ovim pitanjem. Naime, kako manje od jednog sata provode komunicirajući novim medijem odgovorilo je 0 % anketiranih, od jednog do dva sata 21,73 %, od dva do četiri sata 43,48 % te više od četiri sata 34,79 % (v. Grafikon 4). Dobiveni potvrdni rezultat polazne hipoteze neophodan je za razmatranje problematike obrađene u sljedećim anketnim pitanjima.

Grafikon 4: Dnevna kvantiteta primjene novih medija.

Sedmim pitanjem nastojalo se utvrditi u koliko mjeri u svakodnevnoj komunikaciji nekim od novih medija ispitanici poštuju pravopisnu normu (s naglaskom na velika i mala slova, pisanje slova s dijakritičkim znakovima), zatim koliko primjenjuju emotikone, druge simbole i znakove koji skraćuju pisanje te koliko primjenjuju engleske riječi u komunikaciji. Ispitanici smatraju kako osrednje poštuju pravopisnu

normu (M = 3,34), nešto više primjenjuju emotikone i znakove koji skraćuju pisanje (M = 3,60), a nešto manje primjenjuju riječi iz engleskoga jezika (M = 2,74) (v. Tablica 2). U sva tri istražena segmenta poštivanja standardnojezične norme u svakodnevnoj komunikaciji, potvrđena je pretpostavljena polazna hipoteza o njezinu nepoštivanju što otvara brojna pitanja o mogućnostima poboljšanja postojeće situacije.

U svakodnevnoj komunikaciji	**Frekvencija (N)**	**Aritmetička sredina (M)**
1. poštujem pravopisnu normu	92	3,34
2. primjenjujem emotikone, znakove i sl. koji skraćuju pisanje	92	3,60
3. primjenjujem riječi iz engleskog jezika	92	2,74

Tablica 2: Poštivanje standardnojezične norme u svakodnevnoj komunikaciji.

U nastavku ankete, osmim pitanjem, istražena su mišljenja i stavovi ispitanika o tome koliko će nepoštivanje pravopisne i gramatičke norme u svakodnevnoj komunikaciji naštetiti hrvatskome jeziku, uvjetovati sve veću prisutnost engleskoga jezika kao i uvjetovati određene promjene (prilagodbe) pravopisa i gramatike hrvatskoga jezika. Dobiveni rezultati pokazali su razvijenu svijest o posljedicama nepoštivanja pravopisne i gramatičke norme. Kako će to naštetiti hrvatskom standardnom jeziku, pokazuje dobivena aritmetička sredina (M = 3,91). Da će nepoštivanje pravopisne i gramatičke norme uvjetovati sve veću prisutnost engleskoga jezika u svakodnevnoj komunikaciji, pokazalo se najizraženije među ispitanicima (M = 4,08). Kako će nepoštivanjem norme doći do određenih promjena odnosno prilagodbi, pravopisa i gramatike, rezultat je koji je dobio najmanju aritmetičku sredinu (M = 3,57). Polaznom je hipotezom pretpostavljena visoka svijest mladih o posljedicama nepoštivanja normi na standardni jezik, što je i potvrđeno dobivenim rezultatima na ovome anketnom pitanju (v. Tablicu 3).

Nepoštivanje pravopisne i gramatičke norme	**Frekvencija (N)**	**Aritmetička sredina (M)**
1. naštetit će hrvatskom standardnom jeziku	92	3,91
2. uvjetovat će sve veću prisutnost engleskoga jezika u svakodnevnoj komunikaciji	92	4,08
3. uvjetovat će određene promjene (prilagodbe) pravopisa i gramatike hrvatskoga jezika	92	3,57

Tablica 3: Posljedice nepoštivanja standardnojezične norme u svakodnevnoj komunikaciji.

U nastavku je, devetim pitanjem, istraženo na kojim se mjestima može sustavno djelovati kako bi se izbjegli pretpostavljeni scenariji s prošloga anketnog pitanja. Pritom se ispitanicima postavilo kombinirano pitanje, zatvorenog i otvorenog tipa, gdje su uz postojeća središta mogli navesti mjesta na kojima oni smatraju kako je moguće djelovati. Najveći broj ispitanika (M = 4,86) smatra kako je ključno mjesto na kojemu valja djelovati školska ustanova, zatim mediji (televizija, radio, novine)

(M = 4,74) i društvene mreže (M = 4,26) (v. Tablicu 4). U otvorenome dijelu pitanja najveći je broj ispitanika (30,43%) naveo obitelj i vrtić (8,69%). Upravo su ti rezultati potvrdili polaznu hipotezu kako se točno na tim mjestima može učiniti najviše za očuvanje i brigu o hrvatskome jeziku, što će prvenstveno ovisiti o tome koliko će postojeći i svi budući kurikulumi, a prvenstveno učitelji i nastavnici, voditi brigu o tome ključnom problemu očuvanja nacionalnog identiteta malih naroda.

Mjesta ključna za očuvanje i brigu o hrvatskom jeziku	**Frekvencija (N)**	**Aritmetička sredina (M)**
1. škola	92	4,86
2. mediji (televizija, radio, novine)	92	4,74
3. društvene mreže	92	4,26

Tablica 4: Mogućnosti sustavnog očuvanja i brige o hrvatskom jeziku.

Na posljednjem, desetom pitanju otvorenog tipa ispitanici su mogli iznijeti vlastita iskustva te predložiti mogućnosti poboljšanja jezično-kulturne (samo)svijesti mladih. U nastavku je izdvojeno nekoliko njihovih prijedloga:

- U školama bi se u sklopu Hrvatskoga jezika trebale održavati radionice u kojima bi se naglašavala važnost očuvanja hrvatskoga jezika.
- Ako se već ljudi ne pridržavaju pravopisne norme hrvatskoga jezika, s obzirom na naprednu tehnologiju danas, trebalo bi poboljšati hrvatske tipkovnice na novim medijima i omogućiti (samo)ispravljanje teksta kod njegova unosa. Ako se u engleskom jeziku to redovito čini, ne znam po čemu je naš jezik manje vrijedan da nema takve mogućnosti. Ako proizvođači žele prodati, neka izvole poštivati normu hrvatskoga jezika.
- Jezično-kulturna (samo)svijest mladih može se poboljšati jedino ako krenemo od njezina ishodišta, a to je zavičajni jezik i zavičajna kultura. Na tim temeljima valja graditi osnove za poštivanje i baštinjenje standardnoga jezika i nacionalne kulture.
- Ukoliko mediji, škole, društvene mreže i slični budu vodili više brige o važnosti hrvatskoga jezika, zasigurno će tu naviku usvojiti i mladi. A svi znamo da se to neće tako skoro dogoditi jer je medijima danas na prvome mjestu zarada, a ne briga o jeziku i kulturi.
- Kako možemo pomoći da mladi sutra budu svjesni i ponosni na svoj jezik i kulturu? Tako da se ponajprije mi kao budući učitelji kontinuirano usavršavamo u svim granama materinskoga jezika, književnosti, običajima i sveopćoj kulturi, a nakon toga da potičemo i mlade da istražuju, pišu, čitaju i prezentiraju svoje radove na hrvatskom jeziku.
- Kako studiram hrvatski jezik i književnost, veoma sam svjesna jezika i njegova bogatstva. Uočavam njegovu raznolikost i bogatstvo u dijalektima i raznim govorima pojedinih narječja. Osobno smatram, a i pročitala sam nekoliko članaka o tome, kako bi se hrvatski jezik trebao podučavati i na svim fakultetima. To ne mora nužno značiti gramatiku hrvatskoga jezika od koje većina bježi, jezik ima i grane koje se ne uspiju toliko obraditi u osnovnoj i srednjoj školi, a zanimljive su i korisne poput stilistike, psiholingvistike, računalne lingvistike, javnog govora i drugih. Time bi se sigurno postavili temelji za drukčiji odnos prema materinskom jeziku.

Iz tih je odabranih iskustava i prijedloga za poboljšanje jezično-kulturne (samo) svijesti mladih vidljiv visoki stupanj shvaćanja trenutačnog jezično-kulturnog položaja malih jezika i nacija naspram globalnog jezika i nadasve medija koji u prvi plan stavljaju promidžbene (ekonomske) okvire, a briga za očuvanjem jezično-kulturnog identiteta u potpunosti je zapostavljena. S druge strane, na odgojno-obrazovnom je sustavu da kroz svoje nadolazeće kurikulume sustavno potiče mlade na brigu o jeziku i kulturi naroda kojemu pripadaju.

3 Zaključak

Mali jezici danas, pod velikim pritiskom suvremenih medija i učestalih ekonomskih migracija, sve više ostaju bez primarnog značaja materinskoga jezika, a to je očuvanje nacionalnog identiteta. S globalizacijom nametnula se i potreba poznavanja univerzalnoga jezika (danas je to engleski, sutra možda neki drugi), koji je izišao iz okvira sustavnog (osnovnoškolskog i srednjoškolskog) poučavanja te zauzeo svoje mjesto i u sferama svakodnevnoga komuniciranja. Također, era suvremene tehnologije, prvenstveno komunikacijskih uređaja (pametnih telefona, tableta, osobnih računala) omogućila je svojevrsnu ekonomiju jezika, tako što se pomoću već pripremljenih simbola, emotikona i raznih drugih sličica, zamjenjuju složene rečenične konstrukcije. S druge pak strane imamo zastarjele odgojno-obrazovne sustave koji prvenstveno potiču teorijsko (s naglaskom na memorijsko) učenje pravopisnih i gramatičkih pravila i time stvaraju odbojnost mladih prema jeziku uopće (bez obzira bio njihov materinski ili ne) (Benjak, Ljubešić 2013). Provedeno empirijsko istraživanje potvrdilo je polazne hipoteze o razvijenoj jezično-kulturnoj (samo)svijesti budućih odgojno-obrazovnih djelatnika, ali istovremeno i njihovo nepoštivanje normi (prvenstveno pravopisne i gramatičke) u svakodnevnoj komunikaciji. Školske ustanove na prvome mjestu, ali i suvremeni kanali javnog komuniciranja glavni su čimbenici kako stvarati svijest o važnosti očuvanja i baštinjenja materinskoga jezika kod mladih i o njima će prije svega ovisiti hoće li mali nacionalni jezici (pre)živjeti.

Izvori i literatura

BENJAK, Mirjana, LJUBEŠIĆ, Marko, 2013: *Od Peruška do otvorenog sustava*. Zagreb: Školska knjiga.

GRANIĆ, Jagoda, 2009: Sociolingvistika hrvatske jezične stvarnosti: komunikacijski i simbolički prostor od 1991. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 43–59.

Kurikulum za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj [= Kurikulum], 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html (pristup 1. 5. 2019)

TEŽAK, Stjepko, 1996: *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga.

TIVADAR, Hotimir, 2018: Future of Slovene as a former Yugoslav language (Speech and language between language dictators and real life). *Govor* XXXV/1. 53–77.

ULOGA RAZVOJNOG KORPUSA PISANOG JEZIKA U FORMULISANJU, PRAĆENJU I DOSTIZANJU OBRAZOVNIH STANDARDA U OBLASTI *PISANO IZRAŽAVANJE*

Jasmina Moskovljević Popović
Filološki fakultet, Beograd
jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

DOI:10.4312/Obdobja.38.495-501

Pridobitev ustreznih znanj in veščin v ravnanju s pisnim jezikom se ocenjuje kot ena ključnih in nujnih kompetenc, ki jo je treba obvladati v procesu izobraževanja, ne glede na to, ali gre za usvajanje maternega ali tujega jezika. Končni cilji tega razvojnega procesa se v večini izobraževalnih sistemov formulirajo v obliki ustreznih standardov. Eden od načinov spremljanja stopnje realiziranosti posameznih standardov in njihovega uresničevanja v celoti je primerjanje proklamiranih ciljev na področju razvoja kompetenc za pisno komunikacijo s podatki iz razvojnega korpusa pisnega jezika. Osnovni cilj tega prispevka je obravnava in analiza možne vloge razvojnega korpusa pisnega jezika v formuliranju in realizaciji standarda na področju pisnega izražanja.

izobraževalni standardi, pisni jezik, razvojni korpus RAKOPS, srbski jezik

Acquiring the relevant knowledge and skills for using written language efficiently and effectively is among the key and necessary competencies that have to be developed in the educational process involving both mother tongue and foreign language acquisition. In the majority of educational systems, the ultimate goals of this developmental process have been explicitly stated as learning standards. Comparing the proclaimed goals in the area of developing written communication competencies with the data from the developmental corpus of written language is one important way to monitor the level of realisation of particular standards as well as their full implementation. The main aim of this paper is to explore and analyse the major role that the developmental corpus of the written language may have in formulating, monitoring and achieving the learning standards in the content area of *Writing*.

educational standards, written language, developmental corpus RAKOPS, Serbian language

1 Uvod

Usvajanje pisanog oblika standardnog jezika i sposobnost njegove adekvatne i funkcionalne upotrebe u različitim sferama ličnog i profesionalnog života jedan je od deklarisanih ciljeva obrazovanja, što nije nimalo slučajno – više nego ikada ranije različiti oblici komunikacije pisanim putem dobijaju na značaju i postaju dominantan oblik produkcije, recepcije i razmene informacija. Shodno tome, sticanje odgovarajućih znanja i veština u baratanju pisanim jezičkim izrazom smatra se

jednom od ključnih i neophodnih kompetencija kojom se mora ovladati tokom obrazovnog procesa, bez obzira da li je reč o usvajanju maternjeg ili stranog jezika. Krajnji ciljevi ovog dugotrajnog procesa, koji otpočinje usvajanjem osnovnih formi pisane komunikacije i traje, praktično, dokle god se pojedinac tokom obrazovanja, ili kasnije, tokom života, suočava sa novim tipovima i žanrovima tekstova, u većini obrazovnih sistema formulišu se u obliku odgovarajućih standarda za svaki nivo obrazovanja. Formulacija standarda nije, međutim, dovoljna. Uz nju je neophodno definisati i načine i stepene realizacije pojedinih standarda. Iako nije uvek dostupan, jedan od najboljih načina praćenja stepena realizovanosti pojedinačnih standarda, kao i njihovog ostvarenja u celini, jeste poređenje proklamovanih ciljeva u oblasti razvoja kompetencija za pisanu komunikaciju sa podacima iz razvojnog korpusa pisanog jezika. Iako je osnovni cilj ovog izlaganja da razmotri i analizira moguću ulogu razvojnog korpusa pisanog srpskog jezika (RAKOPS-a) pri formulisanju i realizaciji standarda u oblasti *Pisano izražavanje* na primeru srpskog obrazovnog sistema, izneti uvidi i rezultati šireg su značaja i mogu se generalizovati na ulogu razvojnih korpusa u ovladavanju standardnim jezičkim kodom i u drugim obrazovnim sredinama.

2 Obrazovni standardi u oblasti *Pisano izražavanje*

U Republici Srbiji obrazovni standardi za kraj obaveznog obrazovanja (po okončanju 8. razreda) i za kraj prvog ciklusa obaveznog obrazovanja (po okončanju prva četiri razreda osnovne škole) usvojeni su tokom 2010. i 2011. godine, a naredne školske godine, posle kraće pripreme i obuke učitelja i nastavnika, počela je njihova primena u svim školama na teritoriji zemlje u kojima se nastava prati na srpskom jeziku kao maternjem. Na razvoju, formulisanju i proveri standarda za pojedine tematske oblasti/predmete zajednički su radili timovi učitelja, osnovnoškolskih i srednjoškolskih profesora, profesora univerziteta, kao i razvojni pedagozi i psiholozi (Марчетић *et al*. 2010, 2011). Standardi su definisani kao »iskazi o temeljnim znanjima, veštinama i umenjima koje učenici treba da steknu do određenog nivoa u obrazovanju«, a operacionalizovani su u terminima merljivog ponašanja učenika, uz napomenu da se očekuje »da budu zasnovani na odgovarajućim empirijskim podacima« (Марчетић *et al*. 2010: 5).

Kad je o predmetu *Srpski jezik* reč, obrazovni standardi za kraj prvog ciklusa obaveznog obrazovanja obuhvataju standarde postignuća za pet oblasti: 1. govorna kultura, 2. veština čitanja i razumevanje pročitanog, 3. pisano izražavanje, 4. gramatika i leksikologija i 5. književnost. U okviru svake oblasti (osim za oblast govorna kultura) zahtevi su definisani na tri različita nivoa postignuća: osnovni, bazični nivo (sadrži opise znanja i umenja koja imaju gotovo svi, a najmanje 80% učenika), srednji nivo (sadrži opise znanja i umenja koja će dostići najmanje 50% učenika) i napredni nivo (obuhvata opise znanja i umenja koja bi trebalo da poseduje oko 25% učenika).

U oblasti *Pisano izražavanje* na osnovnom nivou učenik/učenica trebalo bi da zna i ume da: 1. piše pisanim slovima ćirilice, 2. ume da se potpiše, 3. počinje rečenicu velikim slovom, završava je odgovarajućim interpunkcijskim znakom, 4. upotrebljava veliko slovo prilikom pisanja ličnih imena, naziva mesta (jednočlanih), naziva škole, 5. piše

kratkim potpunim rečenicama jednostavne strukture, 6. izdvaja naslov, uglavnom se drži teme, 7. prepričava kratak jednostavan tekst (do 400 reči), 8. koristi skroman fond reči (u odnosu na uzrast) i pravilno ih upotrebljava, 9. piše kratku poruku (o tome kuda ide, zašto kasni, i sl.), 10. piše čestitku (za Novu godinu, rođendan), pozivnicu (za rođendansku proslavu, zabavu), razglednicu (sa letovanja, zimovanja, ekskurzije) (Марчетић *et al*. 2011: 3). Na istom uzrastu na srednjem nivou postignuća od učenika/učenice se očekuje da: 1. zna i koristi oba pisma (ćirilicu i latinicu), 2. poznaje određena pravopisna pravila (koja se eksplicitno navode), 3. piše jasnim i potpunim rečenicama, 4. drži se teme i izlaganje organizuje oko osnovne ideje teksta koju potkrepljuje odgovarajućim detaljima, 5. jezički izraz prilagođava komunikativnoj situaciji (formalnoj/neformalnoj), 6. sastavlja kratak narativni tekst, 7. sastavlja kratak deskriptivni tekst, 8. koristi fond reči primeren uzrastu i upotrebljava sinonime (npr. da izbegne ponavljanje), 9. ispravlja svoj tekst (kritički čita napisano, popravlja tekst i ispravlja greške), 10. ume da popuni jednostavan obrazac sa osnovnim podacima o sebi, 11. piše pismo (privatno) i ume da ga adresira (*ibid*.: 6). Na naprednom nivou se očekuje da učenik/učenica: 1. piše jasnim, potpunim, dobro oblikovanim rečenicama i koristi raznovrsne sintaksičke konstrukcije, uključujući i složene, 2. jasno strukturira tekst (uvodni, središnji i završni deo teksta) te dobro raspoređuje osnovnu informaciju i dodatne informacije unutar teksta i pasusa, 3. prilagođava jezičko-stilski izraz tipu teksta, 4. sastavlja kratak ekspozitorni tekst, 5. koristi bogat fond reči (u odnosu na uzrast), 6. izdvaja pasuse (*ibid*.: 8).

Obrazovni standardi za kraj obaveznog obrazovanja znatno su kompleksniji. Za predmet *Srpski jezik* definisani su za sledeće oblasti: 1. veština čitanja i razumevanje pročitanog, 2. pisano izražavanje, 3. gramatika, leksika; narodni i književni jezik i 4. književnost, a u dokument je uključena i napomena da »u obrazovne standarde, posle odgovarajućih ispitivanja i određivanja nivoa, treba uključiti i oblast usmeno izražavanje« (Марчетић *et al*. 2010: 9). Kad je o oblasti *Pisano izražavanje* reč, učenik/učenica bi na osnovnom nivou trebalo da: 1. zna i koristi oba pisma (ćirilicu i latinicu), 2. sastavlja razumljivu, gramatički ispravnu rečenicu, 3. sastavlja jednostavan ekspozitorni, narativni i deskriptivni tekst i ume da ga organizuje u smisaone celine (uvodni, središnji i završni deo teksta), 4. ume da prepriča tekst, 5. svoj jezik prilagođava medijumu izražavanja (govoru, odnosno pisanju), temi, prilici i sl.; prepoznaje i upotrebljava odgovarajuće jezičke varijetete (formalni *vs*. neformalni), 6. vlada osnovnim žanrovima pisane komunikacije: sastavlja pismo, popunjava različite obrasce i formulare s kojima se susreće u školi i svakodnevnom životu, 7. zna da se služi školskim izdanjem *Pravopisa*, 8. primenjuje pravopisnu normu u jednostavnim primerima, 9. ima izgrađenu jezičku toleranciju i negativan stav prema jeziku diskriminacije i govoru mržnje (*ibid*.: 10). Na srednjem nivou učenik/učenica trebalo bi da zna i ume da: 1. sastavlja ekspozitorni, narativni i deskriptivni tekst, koji je celovit i koherentan, 2. sastavlja vest, referat i izveštaj, 3. piše rezime kraćeg i/ili jednostavnijeg teksta, 4. zna osnovne osobine govornog i pisanog jezika, 5. zna pravopisnu normu i primenjuje je u većini slučajeva (*ibid*.: 13). Na kraju, na naprednom nivou učenik/učenica bi trebalo da zna i ume da: 1. organizuje tekst

u logične i pravilno raspoređene pasuse, određuje prikladan naslov tekstu i podnaslove delovima teksta, 2. sastavlja argumentativni tekst, 3. piše prikaz (knjige, filma, pozorišne predstave i sl.), reportažu i raspravu, 4. piše rezime dužeg i/ili složenijeg teksta, 5. dosledno primenjuje pravopisnu normu (*ibid*.: 15).

Kako se već na prvi pogled uočava, sadržaj izloženih standarda heterogene je strukture i različitog nivoa »granulacije« – dok je u pojedinim slučajevima stepen njihove operacionalizacije detaljan (kao, na primer, kada se eksplicitno nabrajaju pravopisna pravila koje učenik/učenica treba da poznaje i primenjuje na određenom uzrastu i/ili nivou postignuća), dotle se sadržaj većine drugih navodi u krajnje opštim, neizdiferenciranim terminima i kategorijama (»piše rezime kraćeg i/ili jednostavnijeg teksta«, pri čemu ni dužina, ni jednostavnost teksta nisu ni na koji način bliže određeni niti iskazani u okviru nekog egzaktnog i empirijski proverljivog sistema mernih jedinica). Ili se, kao u standardima za kraj prvog ciklusa školovanja, upotrebljava isti kvantifikator, ali se njegovo značenje sasvim sigurno mora različito shvatiti – standard 7 na osnovnom nivou glasi: »prepričava kratak jednostavan tekst (do 400 reči)«, a standardima 6 i 7 na srednjem nivou se od učenika očekuje posedovanje kompetencija za sastavljanje »kratkog narativnog«, odnosno, »kratkog deskriptivnog« teksta. Kako se ne tom uzrastu (9–10 godina) sastavljanje teksta od 400 reči nikako ne može odrediti kao »sastavljanje kratkog teksta« (Moskovljević Popović, Marinković Dinić 2015: 324), jasno je da sintagma *kratak tekst* u standardu vezanom za prepričavanje označava sasvim drugu numeričku vrednost od one koja se podrazumeva u standardima vezanim za produkciju narativnog/deskriptivnog teksta.

Ovo, naravno, nikako ne treba da uputi na pogrešan zaključak da autori standarda nisu bili dovoljno prilježni i obazrivi prilikom njihovog formulisanja. Naprotiv, ovakve formulacije standarda u oblasti jezičkih kompetencija uopšte, a posebno kada je reč o pisanom jeziku, prisutne su i u drugim obrazovnim sistemima (Cox *et al*. 2013) i posledica su nedostatka pouzdanih podataka o razvojnom toku pisanog jezičkog izraza. Naime, nasuprot brojnim istraživanjima koja se bave usvajanjem različitih aspekata govora i usmenog jezika u celini, ispitivanja usvajanja pisanog jezičkog izraza, a posebno ispitivanja koja bi određenu populaciju pratila u dužem vremenskom periodu, još uvek su vrlo retka i gotovo da ih ni nema. Ovo svakako predstavlja vrlo veliku poteškoću ne samo kada je reč o formulisanju obrazovnih standarda za maternji jezik za pojedine uzraste i nivoe obrazovanja, već i kada je reč o izradi uzrasno prilagođenih kurikuluma i didaktičkih materijala koji bi obezbedili postizanje opšteproklamovanih ciljeva vezanih za ovladavanje standardnojezičkom normom, nezavisno od toga o kom je jeziku i obrazovnom sistemu reč.

3 Razvojni korpus pisanog srpskog jezika (RAKOPS)

Sistematsko praćenje usvajanja pisanog jezika i identifikovanje ne samo lingvističkih, već i širih, socijalnih parametara koji ga determinišu sigurno je najpouzdaniji način da se problemi pobrojani u prethodnom segmentu teksta uspešno prevaziđu i razreše. Razvojni korpus pisanog srpskog jezika (RAKOPS) nastao je upravo sa tim ciljem – da se omogući sistematsko i pouzdano praćenje različitih

aspekata razvoja pisanog jezičkog izraza na uzrastu od 9 do 18 godina, odnosno u periodu od trećeg razreda osnovne do okončanja srednje škole. Trenutno je završena prva faza formiranja ovog korpusa, koja je trajala od 2010. do 2018. godine. Tokom ove faze prikupljeno je 6712 tekstova čiji su autori učenici od 3. do 8. razreda, iz preko 80 škola sa teritorije cele Srbije. Škole se, prema veličini naselja u kome se nalaze, svrstavaju u tri osnovne grupe – gradske, prigradske i seoske. Prikupljani su tekstovi različitih tipova – narativni, deskriptivni, ekspozitorni i argumentativni. Svaki učenik je u istraživanju učestvovao u dva navrata, u razmaku od deset dana do dve nedelje. Svi učenici dobijali su isto, unapred pripremljeno uputstvo opšteg karaktera za tip teksta koji su pisali, a svaki učenik pisao je dva različita rada, odnosno dva različita tipa teksta. Teme su bile naznačene samo okvirno i upućivale na šire sadržajno polje i očekivani tip teksta, dok su učenici sami davali naslove svojim radovima. Broj radova prikupljen na svakom uzrastu približno je jednak (≥ 1000), kao što je jednak i broj tekstova različitih tipova/žanrova (≥ 1500) koji su uključeni u korpus. Učenici su samostalno odlučivali o tome koje će pismo koristiti (ćirilicu ili latinicu). Tokom istraživanja prikupljeni su i podaci o uzrastu i polu ispitanika, razredu i školi koju pohađa, opštem uspehu u prethodnom razredu i oceni iz srpskog jezika. Ovakvim dizajnom obezbeđeno je da sadržaj korpusa bude reprezentativan i izbalansiran u odnosu na uzrast i pol ispitanika i tipove/žanrove teksta, kao što je omogućeno i dosledno praćenje većine relevantnih sociodemografskih varijabli.[1]

Uz obilje činjenica o opštem toku razvoja pisanog jezičkog izraza, analiza podataka dostupnih u RAKOPS-u te njihovo poređenje sa zahtevima formulisanim u obrazovnim standardima na različitim nivoima postignuća omogućava sistematsko i empirijski pouzdano praćenje realizacije standarda u oblasti *Pisano izražavanje*. Pošto su u korpus u podjednakom broju uključeni različiti tipovi tekstova, moguće je pratiti razvoj sposobnosti za pisanje pojedinih tipova/žanrova teksta, odnosno napredovanje u produkciji narativnih, deskriptivnih, ekspozitornih i argumentativnih tekstova i praviti poređenja ne samo njihovih razvojnih tokova (koji se inače značajno razlikuju; Deane *et al*. 2008: 15–16), već i svakog pojedinačnog elementa njihove strukture na fonetskom, grafemskom, morfološkom, sintaksičkom, leksičkom, semantičkom, pragmatičkom i tekstualnom nivou, bez obzira da li je on obuhvaćen sadržajem nekog obrazovnog standarda ili ne. Uz kvalitativnu, dostupna je i kvantitativna obrada jezičkog materijala iz korpusa, što omogućava uočavanje i formulisanje različitih kvantitativnih zakonitosti koje karakterišu razvoj sposobnosti za pisano izražavanje, a to dalje otvara put za uspostavljanje čvrsto empirijski i kvantitativno zasnovanih pragova postignuća za određene uzraste i segmente učeničke populacije.

Istovremeno, uz praćenje različitih parametara razvoja lingvističkih kompetencija, RAKOPS omogućava i sistematsko praćenje uticaja svakovrsnih socijalnih varijabli na razvoj pisanog jezičkog izraza – na osnovu podataka dostupnih u korpusu moguće je pratiti ne samo kovariranje različitih lingvističkih, već i kovariranje socijalnih i

1 Upravo ova izbalansiranost u broju radova u odnosu na uzrast, kao i u odnosu na žanr/tip teksta predstavlja osnovnu razliku između RAKOPS-a i korpusa Šolar i Šolar-Clear (Kosem *et al*. 2011; Arhar Holdt *et al*. 2017; Rozman *et al*. 2018).

lingvističkih varijabli, kao što je omogućeno i merenje njihovih međusobnih interakcija i uticaja.

4 Diskusija i zaključak

Precizno definisanje obrazovnih standarda za sve oblasti, pojedinačne predmete i nivoe obrazovanja smatra se maltene uslovom *sine qua non* u savremenim obrazovnim sistemima. Iako bi svi standardi, pa i oni koji se odnose na kompetencije u oblasti pisanog izražavanja trebalo da budu empirijski zasnovani, u većini obrazovnih sistema oni su to samo u izvesnoj meri. Naime, iako faza definisanja i formulisanja standarda, a posebno određenje adekvatnih nivoa postignuća za pojedine nivoe obrazovanja obično podrazumeva i odgovarajuća psihometrijska ispitivanja, standardi u oblasti pisanog izražavanja mahom se određuju na osnovu parcijalnih merenja samo nekih od komponenti koje konstituišu kompetenciju za uspešno i svrsishodno pisano izražavanje. Ovakav način njihovog determinisanja omogućava uočavanje korelativnih, ali ne i uzročno-posledičnih odnosa između uzrasta (i drugih socijalno relevantnih varijabli) i različitih lingvističkih varijabli koje su značajne za konstituisanje i razvoj sposobnosti za pisano izražavanje.

Nasuprot tome, postojanje dobro strukturiranog, reprezentativnog razvojnog korpusa pisanog jezika, kakav je RAKOPS, omogućava da se uočeni problemi koji se javljaju pri definisanju, formulisanju i, posebno, uzrasnom »kalibriranju« obrazovnih standarda u oblasti pisanog izražavanja prenebregnu, te da se uspostavi jedinstven sistem njihovog empirijski zasnovanog i adekvatno strukturiranog formulisanja, razvoja i praćenja.

Literatura

ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2017: Corpus-Based Resources for L1 Teaching: The Case of Slovene. Ann Marcus-Quinn, Tríona Hourigan (eds.): *Handbook on Digital Learning for K-12 Schools*. Cham: Springer International Publishing. 91–114.

KOSEM, Iztok, ROZMAN, Tadeja, STRITAR, Mojca, 2011: How do Slovenian primary and secondary school students write and what their teachers correct: a corpus of student writing. *Proceedings of the Corpus Linguistics 2011 conference, 20-22 July 2011*. Birmingham, UK. www.birmingham.ac.uk/documents/college-artslaw/corpus/conference-archives/2011/Paper-198.pdf (pristupljeno 10. 5. 2019)

COX, Cristián, DE PADUA, Elisa, MECKES, Lorena, 2013: Learning Standards, Teaching Standards and Standards for School Principals: A Comparative Study. *OECD Education Working Papers* 99. 18–31.

DEANE, Paul, ODENDAHL, Nora, QUINLAN, Thomas, FOWLES, Mary, WELSH, Cyndi, BIVENS-TATUM, Jennifer, 2008: *Cognitive models of writing: Writing proficiency as a complex integrated skill. ETS Research report RR-08-55*. www.ets.org/Media/Research/pdf/RR-08-55.pdf (pristupljeno 20. 8. 2017)

МАРЧЕТИЋ, Адријана, АНТИЋ, Александра, СТАНИЋ, Александра, ИВАНИЋ, Душан, СИМИЋ МИШИЋ, Ката, ЖИГИЋ, Татјана, КЛИКОВАЦ, Душка, МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ, Јасмина, ШОФРАНАЦ, Татјана, МРКАЉ, Зона, ЈОВАНОВИЋ, Славка, РИКАЛО, Милорад, КИРОВСКИ, Надежда, ЛАКИЋЕВИЋ, Светлана, ПЛУТ, Дијана, 2010: *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик*. Београд: Министарство просвете и Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.

МАРЧЕТИЋ, Адријана, АНТИЋ, Александра, СТАНИЋ, Александра, ИВАНИЋ, Душан, СИМИЋ МИШИЋ, Ката, ЖИГИЋ, Татјана, КЛИКОВАЦ, Душка, МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ, Јасмина, ШОФРАНАЦ, Татјана, МРКАЉ, Зона, ЈОВАНОВИЋ, Славка, РИКАЛО, Милорад, КИРОВСКИ, Надежда, ЛАКИЋЕВИЋ, Светлана, ПЛУТ, Дијана, 2011: *Образовни стандарди за крај првог циклуса обавезног образовања*. Београд: Министарство просвете и Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.

MOSKOVLJEVIĆ POPOVIĆ, Jasmina, DINIĆ MARINKOVIĆ, Milica, 2015: O razvojnom korpusu pisanog jezika i mogućnostima njegove primene u praćenju jezičkog razvoja. *Анали Филолошког факултета* XXVII/2. 317–327.

ROZMAN, Tadeja, STRITAR KUČUK, Mojca, KOSEM, Iztok, KREK, Simon, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, ARHAR HOLDT, Špela, STABEJ, Marko, LASKOWSKI, Cyprian, KLEMENC, Bojan, 2018: *Developmental corpus of Slovene (without language corrections) Šolar-Clear*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. http://hdl.handle.net/11356/1150.

INTENZIVNI TEČAJ SLOVENŠČINE: ZA JEZIKOVNO SAMOZAVESTNE DIJAKINJE IN DIJAKE, PRISELJENE V SLOVENIJO

Marijanca Ajša Vižintin
Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, ZRC SAZU, Ljubljana in
Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica
vizintin@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.503-511

V prispevku so predstavljene izbrane izkušnje z izvedbo intenzivnega tečaja slovenščine kot drugega jezika na petih srednjih šolah. Izvedba tovrstnih tečajev je bila mogoča po uvedbi novega *Pravilnika o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah* (2018). Tečaji so bili večinoma izvedeni v dopoldanskem času med poukom. Tečaj predstavlja del prilagoditev, zapisanih v dijakovem osebnem izobraževalnem načrtu, v začetnem obdobju vključevanja dijakov priseljencev.

dijaki priseljenci, srednja šola, intenzivni tečaj slovenščine, osebni izobraževalni načrt

Selected experiences with intensive language courses of Slovene as a second language at five secondary schools are presented. These courses were conducted after the introduction of new *Rules on Slovene language courses for secondary school students* (2018), mostly in the morning during class. Language courses for migrant students are considered as part of the adjustment at the beginning of the integration period, which are included in individual education plans for migrant students.

migrant students, upper secondary school, intensive language course of Slovene language, individual education plan

1 Uvod

Na področju vključevanja učencev priseljencev v Sloveniji se v 21. stoletju dogajajo pomembne spremembe. Od leta 2008 je za priseljene osnovnošolce omogočeno dveletno prilagojeno preverjanje in ocenjevanje znanja, določeno v *Pravilniku o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli*, ki je bil leta 2013 posodobljen (UL RS 52/13). Razvito in izdano je bilo učno gradivo, primerno za poučevanje slovenščine kot drugega in tujega jezika za različne starostne stopnje otrok.[1] Rešitve, kako vključevati učence priseljence in izvajati tečaje slovenščine, se razvijajo znotraj dveh petletnih nacionalnih projektov (2016–2021): Le z drugimi smo in Izzivi medkulturnega sobivanja. A treba bi bilo poiskati trajnejše rešitve, ki bodo v veljavi po zaključku projektov. Ena od njih je *Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah* (UL RS 30/18). Določa intenzivni tečaj slovenščine v strnjeni

1 Za mladostnike po 12. letu učbenika in delovna zvezka *Čas za slovenščino 1* (Knez idr. 2015a) in *Čas za slovenščino 2* (Knez idr. 2015b) (ponatisi 2017, 2018).

obliki v prvi polovici šolskega leta po vpisu, kar je pomemben napredek. Zakonodajne spremembe prispevajo k učinkovitejšemu vključevanju učencev priseljencev v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem, a številni izzivi ostajajo.

2 Znanje jezika sprejemne države: temelj vključevanja

Med osnovna izhodišča za vključevanje v sprejemno družbo sodi znanje jezika okolja oz. učnega jezika, ko gre za učence priseljence. Proces učenja jezika novega okolja za večino učečih se ni enostaven in traja nekaj let, od tri do pet let za obvladanje jezika na stopnji konverzacije in od štiri do sedem let za obvladanje jezika na akademski stopnji (Cummins 2006: 35). Koliko časa dejansko traja učenje jezika okolja, je odvisno od mnogih dejavnikov: od predznanja v maternem jeziku, jezikovne bližine prvega in drugega jezika, sposobnosti posameznika za učenje jezikov, osebne motivacije, podpore in možnosti za (brezplačno) učenje jezika okolja v sprejemni družbi itn.

Če želimo, da bodo priseljene dijakinje in dijaki jezikovno samozavestni uporabniki slovenskega jezika, potrebujejo v začetnem obdobju po priselitvi ustrezno jezikovno podporo: kvalitetno, načrtovano in sistematično. Priseljene dijakinje in dijaki potrebujejo znanje jezika okolja sprejemne države, v katero so se priselili, da se bodo lahko izobraževali in zaključili srednješolske programe, da bodo lahko nadaljevali s terciarnim izobraževanjem ali se vključili na trg dela, postali davkoplačevalci in aktivni državljani. Potrebujejo celostno podporo pri vključevanju, ki je uspešnejše, če sta vzgoja in izobraževanje naravnani medkulturno, ter spodbudo pri ohranjanju maternega jezika (Vižintin 2017). Njihova večjezičnost, začenši z maternim jezikom, je prednost, ne pomanjkljivost (Knaflič 2010: 291; Rot Vrhovec 2016: 46–55).

V okviru projekta Le z drugimi smo (2016–2021) poteka usposabljanje pedagoških kolektivov po vsej Sloveniji in v zamejstvu tudi na področju vključevanja otrok priseljencev.[2] V srednješolskih kolektivih večinoma menijo, da bi pred vključitvijo k pouku učenci priseljenci potrebovali intenzivni tečaj jezika. Ta možnost je bila uzakonjena leta 2018.

3 Intenzivni tečaj slovenščine v *Pravilniku o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah* (2018)

Na srednjih šolah je s 1. septembrom 2018 začel veljati nov *Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah* (UL RS 30/18), ki določa izvedbo intenzivnega tečaja slovenščine v prvi polovici leta po vpisu in osebni izobraževalni načrt. Po opravljenem tečaju dijak opravlja preizkus znanja slovenščine po *Skupnem evropskem jezikovnem okviru* na ravni A2. Za to raven naj bi tečaj slovenščine obsegal od 160 ur pri govorcih bližnjih slovanskih jezikov do 320 ur pri govorcih zelo oddaljenih

2 Projekt Le z drugimi smo (spletna stran projekta https://lezdrugimismo.si/) financirata Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije (MIZŠ) ter Evropski socialni sklad, izvajata pa ZRC SAZU in Pedagoški inštitut. Od oktobra 2016 do septembra 2019 je na enem od petih 16-urnih seminarjev sodelovalo več kot 6.200 pedagoških delavk in delavcev v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah ter na ljudskih univerzah.

jezikov (Knez idr. 2015a: 3, 2015b: 3). Toda pravilnik ne upošteva starosti, maternega jezika ali jezikovnega predznanja, ampak določa število ur tečaja glede na število na novo vpisanih priseljenih srednješolcev: od 4 do 6 dijakov 120 ur, od 7 do 12 dijakov 160 ur, če je dijakov več kot 12, se na skupni obseg 160 ur za vsakega dijaka nad 12 doda 15 ur.[3]

3.1 Prve izkušnje pri izvajanju novega pravilnika v šolskem letu 2018/19 na petih srednjih šolah

K sodelovanju v manjši raziskavi Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah (1. 9. 2018) in izkušnje pri izvajanju v šolskem letu 2018/19 (Vižintin 2019) sem povabila izvajalce intenzivnega tečaja slovenščine v šolskem leta 2018/19 na petih srednjih šolah iz štirih slovenskih regij (Obalno-kraška, Osrednjeslovenska, Podravska, Posavska). K raziskavi sem povabila dejavne ljudi, ki iščejo poti in rešitve za kakovosten intenzivni tečaj slovenščine. Sodelujoči so sami izbrali, ali želijo odgovarjati anonimno (A1–A4) ali ne. Vprašalnik je izpolnilo sedem ljudi, šest ženskega spola (A1; A2; A4; AS; JA) in eden moškega spola (A3); en vprašalnik sta izpolnili dve osebi, ker tečaj izvajata skupaj (A2); dva odgovora se nanašata na isto srednjo šolo, pri čemer ena oseba izvaja intenzivni tečaj jezika (A3), druga še dodatne ure slovenščine (A4). Njihove izkušnje so dopolnjene z uradnimi statističnimi podatki (Selitveno gibanje 2017; Socioekonomske značilnosti 2017, 2018), ki priseljene srednješolce umeščajo v širšo sliko slovenskih selitev leta 2017.

V polstrukturiranem vprašalniku je bilo pet sklopov vprašanj odprtega tipa s podvprašanji, vendar v tem prispevku predstavljam le naslednje teme: izvorne države, število priseljenih, čas izvedbe intenzivnega tečaja slovenščine, vrsta zaposlitve izvajalk in izvajalca tečaja. Zavedam se, da je vzorec sodelujočih v raziskavi premajhen in da ugotovitev ne morem posploševati na stanje v slovenskih srednjih šolah, a odgovori sodelujočih in nekatere druge izkušnje vseeno prinašajo določen vpogled v razmere v prvem šolskem letu po uvedbi novega pravilnika.

3.2 Izvorne države, število novopriseljenih in njihova izobrazba

Leta 2017 se je v Slovenijo priselilo 18.808 prebivalcev, izselilo pa se jih je 17.555.[4] Najpogostejša država prejšnjega prebivališča za priseljene slovenske državljane (3.288) sta bili Nemčija in Avstrija (23 oz. 17 %), sledile so Hrvaška, Italija in Švica. Največ drugih državljanov (15.520) se je priselilo iz Bosne in Hercegovine (40 %), iz Srbije, Kosova, Makedonije in Hrvaške (Selitveno gibanje 2017).

3 Ta izhodišča se upoštevajo tudi v *Predlogu programa dela z otroki priseljenci* (Rutar idr. 2018). V njem je obenem predstavljena optimalna možnost, ki presega obstoječo slovensko prakso: osnovnošolci v tretjem triletju in srednješolci bi morali »doseči splošno jezikovno zmožnost v jeziku šolanja vsaj na ravni B1 (po Skupnem evropskem jezikovnem okviru), srednješolci pa celo na ravni B2, kar pomeni, da bi morali biti […] izpostavljeni vsaj 500 (za doseganje ravni B1) oz. 1000 (za doseganje ravni B2) uram sistematičnega učenja slovenščine kot drugega jezika« (Rutar idr. 2018: 12).

4 Med 17.555 izseljenimi prebivalci je bilo 9.871 slovenskih državljanov, največ se jih je odselilo v Avstrijo in Nemčijo (25 oz. 19 %), v Švico in Združeno kraljestvo. Za 7.684 iz Slovenije izseljenih drugih državljanov so postale države njihovega prihodnjega prebivališča Bosna in Hercegovina (22 %), Nemčija, Srbija, Hrvaška (Selitveno gibanje 2017).

Med njimi so tudi novopriseljeni dijaki in dijakinje. Iz spodnje Preglednice 1 je razvidno, da se je med sodelujočimi v raziskavi (Vižintin 2019) posameznega intenzivnega tečaja slovenščine v šolskem letu 2018/19 udeležilo od 3 do 47 novopriseljenih dijakinj oz. dijakov. Najpogosteje navedeni izvorni državi sta Kosovo ter Bosna in Hercegovina.

Število novopriseljenih	**Izvorne države**	**Vprašalnik**
3	Bosna in Hercegovina, Kosovo	A1
14	Bosna in Hercegovina, Kosovo	A2
47	Albanija, Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Severna Makedonija, Srbija	A3
7[5]	Kosovo	A4
10	Bosna in Hercegovina, Črna gora, Kosovo, Makedonija	AS
17	Bosna in Hercegovina, Kosovo, Makedonija	JA

Preglednica 1: Število novopriseljenih dijakinj in dijakov v šolskem letu 2018/19 in njihove izvorne države (Vižintin 2019).

Med sodelujočimi v raziskavi (Vižintin 2019) je večina novopriseljenih dijakov, ki je obiskovala intenzivni tečaj slovenščine v šolskem letu 2018/19, vpisanih v 1. letnik. To pomeni, da so se v Slovenijo priselili z osnovnošolsko izobrazbo.

Izpostavljam, da je izobrazba izseljenih in priseljenih (leta 2017) podobna. Približno polovica ljudi, ki se izseli in priseli, ima srednješolsko izobrazbo, približno četrtina priseljenih in izseljenih pa osnovnošolsko oz. terciarno izobrazbo. Med slednjimi se je leta 2017 v Slovenijo priselilo 120 doktoric in doktorjev znanosti, iz države pa se jih je izselilo 162 (Socioekonomske značilnosti 2017).[6]

5 Sedem dijakinj, dijakov obiskuje dodatne ure slovenščine – poleg intenzivnega tečaja slovenščine, ki ga na šoli izvaja druga oseba. »Učenci so se sami odločili, da bodo hodili na te ure. Hodijo redno in so zelo zagnani. Intenzivno sodelujejo, ne glede na to da so že zelo utrujeni. Vedno ostanemo dlje časa, kot je predvideno.« V nasprotju z izjemno motivacijo dijakov, dijakinj pa zanimanja, podpore v pedagoškem kolektivu večinoma ni: »Mislim, da je (razen prof. slovenščine) večini vseeno, ali izvajam ali ne izvajam dodatne ure slovenščine« (A4).

6 Med priseljenimi, starimi 15 let ali več, je imelo leta 2017 doktorat 0,6 % ljudi (120), med izseljenimi pa 0,9 % ljudi (162) (Socioekonomske značilnosti 2017). V Sloveniji je imelo 1. januarja 2018 doktorat znanosti 12.713 ljudi oz. 0,7 % prebivalstva, starega 15 let ali več (Socioekonomske značilnosti 2018).

Graf 1: Priseljeni in odseljeni prebivalci, stari 15 ali več let, po izobrazbi (Socioekonomske značilnosti 2017).

Priseljeni srednješolci se po navadi priselijo v Slovenijo z namenom pridružitve svojim družinskim članom.[7] Preseljevanje družinskih članov in združevanje družine je največkrat postopno (Milharčič Hladnik 2010; Žitnik Serafin 2015; Bofulin 2016: 174, 186; Vižintin 2016, 2017: 164–178). Razmere so lahko še bolj zapletene: »Starši delno še živijo v svojih matičnih državah ali pa so na delu v kateri drugi državi EU. Dijaki priseljenci so posledično bolj ali manj prepuščeni sami sebi, mnogi od njih celo delajo, da si zagotovijo osnovno eksistenco,« navaja Gvido Jager (2019), ravnatelj Srednje gradbene, geodetske in okoljevarstvene šole v Ljubljani.

3.3 Izvedba intenzivnih tečajev slovenščine

Za izvedbo tečaja je »najprimernejši dopoldanski čas – torej čas, ko so dijaki najbolj spočiti in zato najbolj zmožni sprejemati nove vsebine. Ker je jezikovni primanjkljaj pri dijakih največji na začetku in ker jih je treba čim prej usposobiti za sporazumevanje v slovenščini, je smiselno tečaj v celoti in čim bolj strnjeno izvesti neposredno ob všolanju dijaka oziroma prihodu mladostnika v državo,« navaja Knez (2010: 6–7), podobno tudi sodelujoča v raziskavi (Vižintin 2019):

> Vedno smo izvajali ure med poukom, tudi kakšno uro glede na moj urnik pred poukom (t. i. ničta ura). Zavedamo se, da dijak ni sposoben učenja novega jezika poslušati po odsedenih šestih, sedmih urah pouka, ko tako ali tako ni nič razumel in se je tam dolgočasil, trudil … Vsi vemo, kako naporno je že samo poslušanje petih ur predavanja v tujem jeziku, ne da moramo biti še aktivni v jeziku, ki ga še nismo usvojili. (A1)

Vključeni v raziskavo (Vižintin 2019) so večinoma tečaj izvajali v dopoldanskem času med poukom. Na eni od srednjih šol so zamenjali čas tečaja, najprej so ga izvajali prve tri šolske ure, nato od četrte do šeste šolske ure, »da dijaki ne bi manjkali ves

7 Od 15.520 v letu 2017 v Slovenijo priseljenih tujih državljanov se jih z namenom zaposlitve priselilo 55 %, da se pridružijo svojim družinskim članom pa 36 % (Socioekonomske značilnosti 2017).

čas pri istih urah« (AS). Izvajalke in izvajalec uporabljajo sodobno učno gradivo in pripravljajo svoje. Če je mogoče, oblikujejo več skupin, izhajajoč iz njihovega maternega jezika (slovanski, neslovanski jeziki) ali glede na jezikovno predznanje (začetniki, nadaljevalci).

Čas izvedbe	**Število skupin**	**Gradiva**	**Vprašalnik**
med poukom, prilagojeno urnikom dijakov, 11 ur/teden (od 10. septembra do 16. novembra 2018)	1	*Čas za slovenščino 1* in *2*; *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo*; lastno; didaktične igre; splet	A1
med poukom: septembra 20 ur/teden, oktobra 15 ur/teden, novembra in decembra 10 ur/teden	1	*Čas za slovenščino 1*; lastno	A2
južnoslovanski jeziki po pouku 2 uri/teden; albansko govoreči 4 ure/teden: ob sredah pred poukom in ob četrtkih prve tri ure pouka	4	*A, B, C ... 1, 2, 3, gremo* z navodili v albanščini za albansko govoreče; ostali *Čas za slovenščino 1*	A3
petek, 8. in 9. ura	1	*A, B, C ... 1, 2, 3, gremo*; lastno	A4
15 ur/teden, vsak dan 3 ure, med poukom; septembra in oktobra od prve do tretje ure, nato od četrte do šeste	2	*Čas za slovenščino*, *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo*; lastno	AS
slovanska skupina 10 ur/teden, neslovanska skupina 13 ur/teden, 2–3ure/dan, zgodaj dopoldne	2	*Čas za slovenščino 1* in *2*; lastno	JA

Preglednica 2: Časovna izvedba, skupine in gradiva v šolskem letu 2018/19 (Vižintin 2019).

Ena od pogostih bojazni pedagoških delavcev je, da učenci priseljenci zaradi obiskovanja intenzivnega tečaja slovenščine »manjkajo pri pouku«, čeprav se zavedajo, da jih učenci ne razumejo:

> Še vedno se pojavlja nerazumevanje s strani profesorjev, ker dijaki manjkajo pri pouku in praksi. Hkrati pa je zaznati negodovanje zaradi neznanja jezika in nezmožnosti slediti snovi … Veliko nerazumevanje je, kako poteka proces učenja slovenščine kot drugega jezika in nepoznavanje vsebin na tečaju s strani strokovnih kolegic slovenistk na srednji šoli. Ker je ena slovenistka ocenila napredek dijakov in so pri njej lahko pridobili oceno, so se ostale pritožile ravnatelju, da naj oceno zbriše, v zapisnik so zapisale, da se dijakov ne ocenjuje na podlagi pridobljenih znanj s tečaja. (A2)

Vendar je ocenjevanje napredka mogoče, če je to zapisano v osebnem izobraževalnem načrtu, ki ga prav tako uzakonjuje *Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah* (UL RS 30/18, 6. člen, 2. odstavek). Izpostavljena je tudi potreba po dejanski, ne le načelni podpori pri izvajanju intenzivnega tečaja:

> Želim si, da bi v prihodnje vodstvo ne le na načelni ravni podpiralo naše izobraževanje priseljencev, ampak bi to pokazalo s konkretnimi dejanji – urnikom, v katerem bi bile za učitelje tečajnike dodeljene ure za poučevanje priseljencev, ne pa da imamo tečaje takrat, ko smo mi in dijaki prosti. Hvaležen pa sem, da je vodstvo malo več razumevanja pokazalo za dijake Albance in sem lahko vsaj ob četrtkih izvajal tečaj prve tri ure, četudi so imeli dijaki na urniku druge predmete. (A3)

Postopoma se razmere izboljšujejo, v pedagoških kolektivih ugotavljajo pozitivne učinke začetnega intenzivnega tečaja:

> Kolektiv me je pri tečaju podpiral – v izostankih niso videli težav in jih to ni motilo, prav tako so videli, da se dijaki na urah vključujejo kljub neznanju »popolne« slovenščine, kar so mi dostikrat povedali (dijaki niso bili tiho in izključeni, kakor je to v navadi). (AS)

> Ravnatelj je izvedbi tečaja naklonjen. Brez težav poskrbimo za urnik, kraj izvajanja in vse potrebno, kar potrebujemo (nakup morebitnega gradiva itd.). Evidenco vodimo v e-asistentu in vsi profesorji so seznanjeni, kdaj imajo dijaki tečaj. Sodelavci se tudi potrudijo, da dijaki priseljenci snov razumejo in pridobivajo ocene. (JA)

4 Redna, projektna, pogodbena zaposlitev?

Med sedmimi sodelujočimi v raziskavi sta dve osebi zaposleni redno, pet pa projektno oz. pogodbeno. To kaže na enega od perečih problemov pri izvajanju tečaja: »najprej bi bilo treba s strani države vsaj sistematizirati delo učitelja – slovenista za poučevanje slovenščine kot tujega jezika. To delo je namreč v tem trenutku sistemsko in vrednostno popolnoma degradirano« (Jager 2019). Eden od udeležencev posveta Nove prakse večjezičnosti v inkluzivnem učnem okolju (2019) je pojasnil okoliščine v svojem kolektivu. Med štirimi na šoli zaposlenimi slovenistkami se nobena ni želela udeležiti dodatnega usposabljanja za poučevanje slovenščine kot drugega jezika niti prevzeti nadobremenitve poleg svojih rednih ur slovenščine. Za izvajanje intenzivnega tečaja slovenščine je najel zunanjo sodelavko. Na uro je s strani MIZŠ financirana 11,94 evra, kar je polovico redne postavke za učitelja mentorja oz. za izvajanje intenzivnega tečaja slovenščine ni priznana pedagoška ura s pripravo. Tečaj izvaja slovenistka, ki ima odprto samostojno podjetje in je prisiljena v tovrstno prekarno delo, saj nima redne zaposlitve. Pojasnil je tudi, da je iz okrožnice MIZŠ na začetku šolskega leta 2018/19 razumeti, da se intenzivni tečaj slovenščine ne sme izvajati med poukom, zato ga izvajajo po pouku.

5 Zaključek

Na srednjih šolah je 1. septembra 2018 začel veljati *Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah* (UL RS 30/18), ki določa intenzivni tečaj slovenščine v prvi polovici leta po vpisu in osebni izobraževalni načrt. Intenzivnih jezikovnih tečajev, izvedenih v dopoldanskem času med poukom (od septembra do novembra/decembra 2018), se je na petih srednjih šolah v prvem šolskem letu po uvedbi novega pravilnika udeležilo od 3 do 47 priseljenih dijakinj in dijakov, najpogosteje priseljenih iz Bosne in Hercegovine ter s Kosova. Udeležba na intenzivnem tečaju slovenščine ne pomeni,

da dijaki in dijakinje pri pouku manjkajo, ampak je to del prilagoditev v začetnem obdobju vključevanja, zapisanih v osebnem izobraževalnem načrtu. Večina izvajalk tečajev slovenščine kot drugega jezika za otroke priseljence, vključenih v raziskavo (Vižintin 2019), je zaposlenih projektno oz. pogodbeno.

Nujno bi bilo treba poiskati rešitev za sistematizacijo tega delovnega mesta in preseči razmere, ko slovenski »šolski sistem tega trenutno finančno, pa tudi organizacijsko še ne zmore« (Rutar idr. 2018: 31): niti pri dodelitvi zadostnega števila ur za izvedbo tečaja niti pri urejenem zaposlovanju izvajalcev tečaja slovenščine kot drugega jezika. Potrebna bi bila ustreznejša, finančno stabilna in dolgotrajna jezikovnopolitična ureditev, ki bi ustrezno vrednotila in omogočala strokovno pedagoško delo, obenem pa bi otrokom priseljencem omogočala, da postanejo jezikovno samozavestni uporabniki slovenščine.

Vir

VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2019: *Raziskava (april, maj 2019) Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah (1. 9. 2018) in izkušnje pri izvajanju v šolskem letu 2018/19*.

Sodelujoči (anonimno/priimek in ime, regija, vrsta zaposlitve):

- Anonimno 1 [= A1], Podravska, projektna
- Anonimno 2 [= A2], Podravska, projektna in pogodbena, dve osebi
- Anonimno 3 [= A3], Osrednjeslovenska, redna
- Anonimno 4 [= A4], Osrednjeslovenska, projektna
- Antolič, Sanja [= AS], Posavska, Ekonomska in trgovska šola Brežice, projektna
- Jurkovič, Ana [= JA], Obalno-kraška, Srednja tehniška šola Koper, redna

Literatura

BOFULIN, Martina, 2016: *Daleč doma: Migracije iz Ljudske republike Kitajske v Slovenijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

CUMMINS, Jim, 2006: *Language, power and pedagogy: bilingual children in crossfire*. Clevedon: Multilingual Matters LTD.

Izzivi medkulturnega sobivanja (2016–2019). www.medkulturnost.si (dostop 29. 5. 2019)

JAGER, Gvido, 2019: Vključevanje staršev in dijakov priseljencev v socialno in šolsko okolje: enostranski, obojestranski ali nikogaršnji interes? *Nove prakse večjezičnosti v inkluzivnem učnem okolju: nacionalni posvet o strategijah vključevanja otrok priseljencev v izobraževanje: zbornik povzetkov*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Sirius.

KNAFLIČ, Livija, 2010: Pismenost in dvojezičnost. *Sodobna pedagogika* LXI/2. 280– 294.

KNEZ, Mihaela idr., 2010: *Učni načrt. Tečaj slovenščine za dijake tujce (70 ur).* Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.

KNEZ, Mihaela idr., 2015a. *Čas za slovenščino 1. Učbenik za začetno učenje slovenščine kot drugega in tujega jezika za najstnike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

KNEZ, Mihaela idr., 2015b. *Čas za slovenščino 2. Učbenik za začetno učenje slovenščine kot drugega in tujega jezika za najstnike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Le z drugimi smo (2016–2021). https://lezdrugimismo.si (dostop 29. 5. 2019)

MILHARČIČ HLADNIK, Mirjam, 2010: Children and childhood in migration context. *Dve domovini/ Two Homelands* 32. 19–31.

Nove prakse večjezičnosti v inkluzivnem učnem okolju: zbornik povzetkov. Nacionalni posvet o strategijah vključevanja otrok priseljencev v izobraževanje. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Sirius. www.pei.si/wp-content/uploads/2019/05/zbornikSIRIUS2019-1.pdf (dostop 29. 5. 2019)

Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli. UL RS 52/13.

Pravilnik o tečaju slovenščine za dijake v srednjih šolah. UL RS 30/18.

ROT VRHOVEC, Alenka, 2016: *Sporazumevalna zmožnost v slovenskem jeziku pri otrocih, katerih prvi jezik ni slovenski. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

RUTAR, Sonja idr. 2018: *Predlog programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja*. Ljubljana: ISA institut.

RAZPOTNIK, Barica, 2018a: *V 2017 se je iz Slovenije vsak teden odselilo povprečno 189 slovenskih in 147 tujih državljanov. Selitveno gibanje, Slovenija, 2017* [= Selitveno gibanje 2017]. Statistični urad Republike Slovenije. www.stat.si/StatWeb/News/Index/7485 (dostop 29. 5. 2019)

RAZPOTNIK, Barica, 2018b: *Leta 2017 med priseljenimi manj terciarno izobraženih kot med odseljenimi. Socioekonomske značilnosti meddržavnih selivcev, Slovenija, 2017* [= Socioekonomske značilnosti 2017]. Statistični urad Republike Slovenije. www.stat.si/StatWeb/News/Index/7837 (dostop 29. 5. 2019)

RAZPOTNIK, Barica, 2018c: *V 2018 delež prebivalcev Slovenije s terciarno izobrazbo za 0,5 odstotne točke višji kot leta 2017. Socioekonomske značilnosti prebivalstva, Slovenija, 1. januar 2018* [= Socioekonomske značilnosti 2018]. Statistični urad Republike Slovenije. www.stat.si/StatWeb/News/Index/7835 (dostop 29. 5. 2019)

VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2016: Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih. *Dve domovini/Two Homelands* 43. 157–170. http://twohomelands.zrc-sazu.si/sl/issues/items (dostop 29. 5. 2019).

VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŽITNIK SERAFIN, Janja (ur.), 2015: *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

NAPAKE DIJAŠKEGA PISANJA: VREDNOTENJE SLOVNIČNO-PRAVOPISNIH NAPAK V ŠOLSKIH ESEJIH

Irena Krapš Vodopivec
Škofijska gimnazija Vipava, Vipava
irena.kraps@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.513-521

Na maturi iz materinščine v zadnjih desetih letih dijaki na državni ravni komaj dosegajo oceno dobro. Vzroke za neuspeh na maturi sem iskala na več ravneh; več časa sem namenila samostojnemu tvorjenju besedil in analizi napak ter poskusila pri posredovanju teorije jezika izhajati iz konkretnih besedil dijakov. Oblikovala sem sistem jezikovnih napak po pomembnosti z vidika uresničitve sporazumevalnega namena. Temu sem prilagodila tudi vrednotenje rezultatov dijakove produkcije. Po prilagojenem sistemu ocenjevanja (in podajanja snovi) dijaki dosegajo boljše rezultate, kar pomeni tudi višjo raven pismenosti.

jezikovna zmožnost, vrednotenje znanja iz materinščine, slovnično-pravopisne napake

Over the last decade, on the national level, the performance of students in the mother tongue in the *matura* (baccalaureate) examination has been below grade 3. The author examined the causes for this underachievement at several levels; more lesson time was devoted to autonomous production of written discourse. In addition, a portfolio system was introduced to monitor individual student's production and to analyse their mistakes. Students' own texts served as a basis for the presentation of the theory of language. With regard to the fulfilment of the communicative purpose, a system of language errors was developed and the assessment of the achievement of the student production was adapted. The experiment has shown that the students not only achieve better results if taught and assessed according to the adapted system, but they also acquire a higher level of literacy.

language competence, assessment, grammar and orthographical errors

1 Uvod

Po prenovljenem učnem načrtu (v nadaljevanju UN) za gimnazije naj bi se pri posredovanju teorije o jeziku izhajalo iz besedila. Dijaki naj bi sami izpeljevali definicije, izhajajoč iz spoznanj pri sprejemanju konkretnega besedila na vseh slovnično-pravopisnih ravneh[1] in s pripravo individualnega načrta za odpravo napak oz. težav pri izražanju (UN 2008: 15). V praksi pa, predvsem zaradi časovne neuresničljivosti tovrstnega učiteljevega moderiranja dijaškega dela,[2] ostaja posredovanje jezikovne snovi zelo tradicionalno: frontalni opis in razlaga ob primerih, utrjevanje z vajami,

1 V prispevku se omejujem le na slovnično-pravopisne ravni.
2 V razredu s 24 dijaki je za pripravo in izvedbo le enega govornega nastopa in enega pisnega besedila potrebnih 20 ur od za jezikovni pouk v UN predvidenih 70.

pomnjenje posebnosti. Končni rezultat je sprejemljiv uspeh pri reprodukciji teorije, pri samostojnem tvorjenju besedil pa slovnično-pravopisne napake ostajajo trdovratne (gl. Krapš Vodopivec 2018: 363). Jezikovna zmožnost torej, če izhajamo iz rezultatov vrednotenja znanja v gimnaziji in rezultatov mature, ostaja na nizki ravni.

Poskusila sem ugotoviti, kaj je vzrok tovrstnemu neuspehu in splošnemu upadanju pismenosti oz. ali gre res za to. Izhajala sem iz dveh domnev:

a) Dijaki pri samostojnem tvorjenju besedil ne izhajajo iz pravil (gl. anketa v Krapš Vodopivec 2018: 363), ta jim ne pomagajo pri odpravljanju napak, rezultati pa kažejo, da jih tudi niso ponotranjili, saj napake v besedilih – kljub usvajanju in utrjevanju pravil v osnovni šoli in gimnaziji, kljub različnim pristopom, ki se jih je v preteklosti že preizkusilo – ostajajo trdovratne.

b) Besedila esejskega tipa, ki jih dijaki v štirih letih tvorijo kot pripravo na maturo, izkazujejo večinoma slovnično-pravopisne napake, ki sicer naredijo besedilo jezikovno pomanjkljivo, a ne ogrozijo namena sporočevalca. Besedilo je kljub temu razumljivo, večinoma pa tudi koherentno in kohezivno (če odštejem pravopisne napake).

2 Usvajanje slovnično-pravopisne snovi kot procesnorazvojni cilj UN

Po UN (2008: 41) naj bi se slovnično-pravopisno snov usvajalo po načelu zaporednosti (po jezikovnih ravninah) in postopnosti (od preprostejšega k zahtevnejšemu). Pravopisno snov dijaki sistematično spoznavajo, nadgrajujejo (znanje iz osnovne šole) in utrjujejo skozi vsa štiri leta. V 1. letniku pravila o zapisu glasov, deljenju besed, pisanju prevzetih besed; v 2. letniku o pisanju skupaj, narazen ali z vezajem in veliki začetnici ter o uporabi ločil (3. letnik). Od slovničnih ravnin spoznavajo: v 1. letniku glasoslovje, v 2. oblikoslovje in pomenoslovje, v 3. skladnjo in v 4. besedotvorje. Pri vsaki snovi naj bi si, skladno s cilji UN o razvoju metajezikovne zmožnosti, izdelali načrt odprave svojih napak (UN 2008: 15).

Slovnično-pravopisne vsebine se v praktični obliki obdela ob aktivnostih dijakovega samostojnega tvorjenja v obeh prenosnikih (UN 2008: 40–41), vendar je potrebna tudi sistematizacija le-teh, saj se v razčlembi neumetnostnega besedila skozi vsa štiri leta, predvsem pa na maturi, preverja tudi dijakovo metajezikovno zmožnost, pri čemer so naloge – ker je materinščina na maturi na višji ravni zahtevnosti – večinoma višje taksonomske stopnje. Po mojih izkušnjah bi dijaki tudi sistemsko usvojili jezikovno snov veliko uspešneje skozi lastno delo, vendar bi to zahtevalo čas, ki ga v okviru danih (70) ur ni. Zato ostane frontalno poučevanje in utrjevanje z vajami, ki jih dijaki pogosto ne zmorejo povezati z uporabo jezika pri samostojnem tvorjenju. Pri odpravi napak in uzaveščanju teorije ter prenosu le-te v prakso bi gotovo pomagale tudi številčnejše vaje, vendar za to znotraj pouka ni časa, motivacije dijakov za samostojno delo pa večinoma ni.

Žal rezultati na maturi že desetletje kažejo,[3] da ta pristop ne prinaša ustreznih rezultatov. Dijaki bi jezikovno snov, ki jo usvajajo v osnovni šoli in nadgrajujejo

3 Gl. Krapš Vodopivec 2018: 365.

v gimnaziji, morali obvladati do te mere, da bi jo zmogli uporabiti pri tvorjenju svojih besedil. A temu ni tako. Razlogov je najverjetneje več.[4] Obraten pristop pri jezikovnem pouku (usvajanje pravil skozi lastno besedilno produkcijo) obeta drugačne rezultate: uzaveščanje napak v svojih besedilih, analiza le-teh in sinteza v obliki izpeljave pravila na jezikovnih ravneh, ki povzročajo težave pri samostojnem tvorjenju (s pomočjo temeljnih jezikoslovnih pojmov in ob uporabi dostopnih virov za samostojno iskanje podatkov).

3 Preverjanje uresničevanja procesnorazvojnega cilja UN

Uresničevanje temeljnih ciljev jezikovnega dela UN se pri pouku skozi štiri leta preverja na tri načine: z ustnim preverjanjem znanja (reprodukcija književnega in jezikovnega znanja), z razčlembo neumetnostnega besedila (pretežno naloge višje taksonomske stopnje) in z esejem (jezikovna zmožnost v najširšem smislu). Prav tak je tudi sistem preverjanja znanja na maturi. Preverjanje jezikovnega znanja skozi gimnazijo pokaže zanimiv paradoks – dijaki nekatera jezikovna pravila znajo reproducirati, a jih pri tvorjenju lastnih besedil ne upoštevajo oz. znajo pravila pri samostojnem tvorjenju smiselno uporabiti, ne znajo pa jih reproducirati. Anketa med dijaki (Krapš Vodopivec 2018: 363) je pokazala, da se pri tvorjenju večinoma ne ukvarjajo z (ne/usvojenimi) jezikovnimi pravili.

Vsa leta se pri svojem delu na Škofijski gimnaziji Vipava (v nadaljevanju ŠGV) srečujem z zelo slabimi rezultati pri razčlembah neumetnostnega besedila. Glede na rezultate dijaki ne zmorejo nalog višje taksonomske stopnje, pri katerih je treba znanje uporabiti (gl. Krapš Vodopivec 2018: 362–363). Leta 2017 je bila povprečna ocena reševanja razčlembe neumetnostnega besedila pri dijakih 4. letnika 2,8, pri čemer dijaki na ŠGV na maturi dosegajo za eno oceno boljše rezultate od državnega povprečja.[5] Tudi rezultati pisanja esejev med dijaki na ŠGV so zaradi jezikovnih napak slabši, kot bi jih glede na vsebinsko ustreznost lahko pričakovali,[6] alarmantno pa je stanje na državni ravni.

Leta 2017[7] so dijaki na državni ravni pri pisanju eseja dosegli 60,58 %, pri reševanju razčlembe neumetnostnega besedila pa 50,93 % (Saksida 2017: 35), kar ustreza znanju za zadostno oceno. Znanje materinščine cele generacije gimnazijcev je v povprečju za skoraj dve oceni slabše od ocen, ki jih dosegajo pri tujih jezikih (gl. Krapš Vodopivec 2018: 365). Zadostna ocena v našem šolskem sistemu pomeni, da so doseženi minimalni standardi, kar je daleč od uresničitve temeljnega cilja UN za slovenščino o vzgoji samozavestnih govorcev maternega jezika (UN 2008: 6). V današnjem svetu globalizacije imajo generacije gimnazijcev, ki bodo postopoma

4 Letno poročilo o splošni maturi (Saksida 2017: 35) ugotavlja, da so »razlogi za nižanje ocene [eseja] verjetno zunanji oz. širše družbeni: slabša splošna pismenost in slabša bralna zmožnost kandidatov, ki sta posledici novih sporazumevalnih načinov, razvoja tehnologije ipd.«

5 Kot tajnica šolske maturitetne komisije na ŠGV vsako leto statistično obdelam podatke, zato pri teh ocenah izhajam iz konkretnih številk.

6 Povprečna ocena esejev dijakov zadnjega letnika leta 2017 je bila 3,7. Podobno povprečje se pojavlja vsa leta zadnjih deset let.

7 Podobno stanje je na državni ravni po podatkih Rica vsaj zadnjih deset let (gl. Krapš Vodopivec 2018: 365).

prevzemali vodilne vloge v družbi prihodnosti, izbiro. Identifikacija z jezikom, ki ti povzroča težave, čeprav ne razumeš, zakaj, ni samoumevna, čeprav je to materni jezik. Če torej skozi celotno izobraževalno vertikalo, še posebej pa ob zaključku le-te v obliki mature, dosegamo zmanjševanje zavedanja pomembnosti maternega jezika, namesto želene rasti samozavesti pri uporabi tega, se lahko približamo situaciji, ko bodo današnji maturantje kot bodoči strokovnjaki manj dojemljivi za »potrebe« knjižnega jezika oz. bodo pri svojem delu posegali po tujem jeziku.

Noben sistem poučevanja in preverjanja znanja ni popoln, vendar bi pri materinščini, ki ni le orodje, ampak tudi predmet identifikacije, vendarle kazalo razmisliti o tem, kaj želimo s tovrstnim preverjanjem in vrednotenjem znanja dokazati[8] oz. ovrednotiti pozitivne in negativne posledice tovrstnega vrednotenja znanja, kaj rezultati tega preverjanja na maturi povedo o našem šolskem sistemu in ponovno razmisliti o oblikovanju kriterijev, ki bi optimalno ovrednotili pismenost posameznika – torej razmisliti o temeljnih jezikoslovnih pojmih.[9]

4 Potek raziskave

Ob večletnem individualnem delu z dijaki sem ugotovila, da so zlasti dijaki, ki imajo težave s tvorjenjem razumljivega besedila v knjižnem jeziku, uspešnejši, če je njihova naloga kontinuirano tvorjenje besedil in sprotno vodeno prepoznavanje, poimenovanje in popravljanje napak s pomočjo temeljnih jezikoslovnih pojmov.

V osmih letih sem sistematično analizirala in vrednotila 1932 esejev (ena generacija) (Krapš Vodopivec 2018: 362), a za namen prispevka bom predstavila analizo manjšega vzorca: 186 šolskih esejev vseh štirih letnikov ŠGV v šolskih letih 2017/18 in 2018/19 (po dva eseja na letnik).

V zadnjih dveh letih sem sestavljala seznam najpogostejših slovnično-pravopisnih napak in pogostosti njihovega pojavljanja v esejih, o katerih pišem v nadaljevanju. V prispevku predstavljam povprečno skupno oceno po letnikih, povprečno oceno le vsebinskega in jezikovnega dela, da bi pokazala dvoje:

– katere napake se vztrajno pojavljajo pri večini dijakov, ko pišejo esej;[10]
– koliko jezikovni del ocene zaradi strogih kriterijev vrednotenja zniža skupni uspeh (predvsem boljših) dijakov.

4.1 Vzorec in metoda

Vzorčni eseji (186) so vezani na doma prebrano literarno delo, ki smo ga pri pouku književnosti interpretirali in se ob tem pripravljali na pisanje eseja.

Vzorčne eseje sem ocenila v skladu z maturitetnimi kriteriji. Pri ocenjevanju sem uporabila vzorec ocenjevalnega obrazca, ki je priložen maturitetnemu eseju: 60 % ocene predstavlja vsebina eseja, 40 % pa jezik, slog in zgradba (16 % predstavlja

8 Istočasno ob rigoroznem ocenjevanju na maturi se dopušča nepregledno število kršitev *Zakona o javni rabi slovenščine* na več področjih.

9 Ki bi jih bilo treba določiti kot minimalne standarde že v osnovni šoli (gl. Krapš Vodopivec 2018: 372).

10 Tovrstna vprašanja smo si postavljali že avtorji korpusa Šolar, ki je bil narejen »za namene raziskovanja pisne jezikovne zmožnosti šolajoče se populacije […], detektiranje jezikovnih problemov […] in iskanje smiselnih didaktičnih rešitev« (gl. Rozman idr. 2012: 16).

pravopisno-slovnični del, po 12 % pa še zgradba in slog). Na ocenjevalnem obrazcu so tudi navodila za odštevanje točk pri jezikovnem delu, in sicer: 2 istovrstni napaki pomenita 0,5 točke odbitka, 4 istovrstne napake 1 točko, 7 istovrstnih napak 2 točki, 10 napak pa 3 točke; 2 raznovrstni napaki pomenita 0,5 točke manj, 4 raznovrstne napake 1 in 6 raznovrstnih napak 2 točki manj.

V Tabeli 1 so zbrani rezultati obravnavanega vzorca, in sicer povprečno število skupnih točk po letnikih, pa tudi povprečno število točk posebej pri vsebini, jeziku, slogu in zgradbi ter povprečna ocena.

	1. letnik (št. dijakov: 27)	2. letnik (št. dijakov: 24)	3. letnik (št. dijakov: 19)	4. letnik (št. dijakov: 23)
Povprečno število točk v eseju (skupno od 50)	37,3	36	37,2	35,4
Povprečno število točk vsebinskega dela (od 30)	22,8	21,3	22,1	20,8
Povprečno število točk jezikovnega dela (od 8)	3,4	3,5	4	3,3
Povprečno število točk pri slogu (od 6)	5,3	5,4	5,3	5,4
Povprečno število točk pri zgradbi (od 6)	5,8	5,7	5,7	5,7
Povprečna ocena	3,6	3,5	3,6	3,3

Tabela 1: Rezultati vrednotenja.

4.2 Vrste napak

Izpisane slovnično-pravopisne napake[11] se pojavljajo v vseh pregledanih esejih (v podobnih okoliščinah, vsa leta), pogostost pojavljanja pa je različna – najpogosteje dijaki v eseju, ki ima v povprečju 700 besed, naredijo manj kot tri napake istega tipa oz. od štiri do šest napak istega tipa, kar pomeni, da za to izgubijo v povprečju 0,5 do 1 točko. Precej manj je tistih, ki naredijo več kot sedem napak istega tipa oz. celo več kot deset.

Na ravni pravopisa je stanje alarmantno pri rabi vejice, saj je v 57 % pregledanih esejev zabeleženih več kot deset napak pri rabi vejice. Največkrat ta manjka pri (pre)dolgih, večstavčnih povedih, zlasti proti koncu eseja. Pogosta napaka je tudi odvečna vejica pri večdelnih veznikih (*kljub temu da*).

Po pogostosti sledi napačna raba velike začetnice, zlasti napačen zapis vrstnih pridevnikov iz lastnih imen (*Slovenski*), ter zapis skupaj/narazen/z vezajem (*nemoreta*, *družbeno-kritični*), vendar nobeden od pregledanih esejev ni vseboval deset ali več teh napak, največkrat (tj. v 62,9 % pregledanih esejev) so bile detektirane po tri napake te vrste.

11 Tabele z izpisanimi napakami v tem prispevku zaradi preobsežnosti ne prilagam.

Glasoslovne napake, kot so napačen zapis besede s sklopoma *lj*/*nj* (*življenski*), z *u*/*v* (*povdarja*), neupoštevanje premene po zvenečnosti/morfonološkega načela (*teško*, *dogotki*, *z komedijo*) se pojavljajo v vseh pregledanih esejih, a procentualno prednjačijo eseji, v katerih se ta tip napak pojavlja do trikrat.

Od oblikoslovnih napak v pregledanih esejih prevladujejo napake pri rabi zaimkov vseh vrst (*kar – česar*, *njegov/svoj*, *cel/ves*, *ki/kateri*, *njega/ga*), sledijo napake pri rabi modalnega glagola in namenilnika (*ni moral delat*), napačno sklanjanje samostalnika – posebnosti (tož.: *mati/mater*), stopnjevanje pridevnikov (*bolj pameten*) in raba določne oblike pridevnika (*glaven ženski lik*). Procentualno je v ospredju napačna raba osebnih svojilnih zaimkov (uporaba *moj/njegov/njen* namesto *svoj*) ter zaimka *ki* oz. *kateri*; ti dve vrsti napak se v 3,2 % oz. 6,9 % pregledanih esejev pojavljata več kot desetkrat, večinoma pa od tri- do šestkrat.

Pri skladenjski ravnini se eksplicitno pokaže, koliko jezikoslovni opis pripomore k razvoju jezikovne zmožnosti. Dijaki analitično ne zmorejo določiti S-strukture zahtevnejše povedi, a so njihove stavčne strukture v eseju povsem ustrezne; ne zmorejo razložiti razlike med pojasnjevalnim priredjem in vzročnim odvisnikom, a ju v eseju pravilno uporabljajo. V teoriji vedo, kaj pomeni, da se ena poved slovnično navezuje na drugo, a pri razčlembi tega ne zmorejo prepoznati. Prav tako v zapisanem besedilu pogosto tega pravila ne upoštevajo, ker pišejo, kot bi govorili, npr. uporabljajo naveznik *to*, iz česar nanašalnica ni jasna.

Kljub pomanjkljivemu teoretičnemu poznavanju skladenjske ravni in zmožnosti analize te ravni v razčlembah, skladenjske napake v pregledanih esejih v povprečju niso alarmantne, saj sicer esej ne bi izpolnjeval kriterija razumljivosti.

Najpogostejši so primeri napačnega tvorjenja povedi v smislu (ne)ujemanja osebka s povedkom (*vlada ljubosumje in sovraštvo*), napačnega besednega reda v besedni zvezi ali povedi (*vendar njun nauk je podoben*), napačnih slovničnih in pomenskih razmerij med povedmi (nejasen naveznik *to*). Pregledana besedila vsebujejo do tri tovrstne napake. Le pri napačni pomenski povezanosti povedi v besedilu je med pregledanimi eseji 2,1 % takih, ki vsebujejo deset tovrstnih napak ali več,[12] in sicer so to eseji, ki so tudi na vsebinski in slogovni ravni vrednoteni kot pomanjkljivi, saj besedilo s takimi napakami pogosto nima dovolj jasno izražene teme in namena, ni zaokroženo, jedrnato, je premalo natančno.

Iz vzorčnih esejev izpisane napake se pojavljajo enakovredno v vseh letnikih. V zadnjem letniku se število najpogosteje detektiranih napak poveča, ker so eseji daljši in je časa za preverjanje manj. Ti rezultati kažejo, da vse teoretične poglobitve in utrjevanja skozi štiri leta napak ne odpravijo, saj so zakoreninjene v piščevi zavesti najverjetneje iz zgodnjega osnovnošolskega obdobja.

12 Pri teh napakah gre za premalo natančno izražanje mnenja oz. za neutemeljeno mnenje; še pogosteje pa za nejasne prehode med podtemami.

4.3 Vrednotenje napak v esejih z vidika uresničevanja sporazumevalnega namena

Za izhodišče sem vzela spremenjeno razmerje vsebina : jezik/slog/zgradba v eseju (gl. Krapš Vodopivec 2018: 366), in sicer iz dosedanjih 60 % : 40 % v 80 % : 20 % (gl. Čokl idr. 2008: 8, 13). Pretvorjeno v točke bi to pomenilo 40 točk za vsebino, 10 za ostalo (5 za jezik, 3 za slog, 2 za zgradbo).

Eseje sem primarno ocenila opisno (besedilo prepriča, delno prepriča ali ne prepriča). Besedilo naslovnika prepriča, če so celovito zajete vse postavke iz navodil (kar pomeni tudi primerno dolžino eseja), dijak smiselno členi besedilo in povezuje podteme, svoje mnenje izraža jasno, utemeljeno; z uporabo literarnoteoretskih pojmov dokazuje poznavanje literarnega besedila in širše tematike. Oblikuje dovolj izviren uvod in zaključek. Tvori smiselne, primerno dolge povedi, ki so pravilno slovnično in pomensko povezane.

Spremenila sem kriterij odštevanja točk za jezikovne napake, in sicer: za napačno rabo vejice se odšteje največ ena točka (ob izpolnjenih opisnih kriterijih); na ostalih pravopisnih in slovničnih ravninah se odštevanje točk začne, ko se enak tip napake pojavi v eseju najmanj štirikrat (tj. ena točka se odšteje, če dijak štirikrat napačno sklanja).

Pri esejih, ki le delno prepričajo ali ne prepričajo naslovnika, se točke za jezik in slog avtomatično odšteje, saj je neuresničitev namena povezana tudi z izraženostjo le-tega. Izjema so jezikovno zelo dobri eseji, ki namena ne izpolnijo iz vsebinskih razlogov.

	1. letnik (št. dijakov: 27)	2. letnik (št. dijakov: 24)	3. letnik (št. dijakov: 19)	4. letnik (št. dijakov: 23)
Povprečno število točk v eseju (skupno od 50)	40,6	39,5	40,5	38,5
Povprečno število točk vsebinskega dela (od 40)	32,8	31,3	32,1	30,8
Povprečno število točk jezikovnega dela (od 5)	3,5	3,9	4,1	3,4
Slog (od 3)	2,4	2,6	2,5	2,4
Zgradba (od 2)	1,9	1,7	1,8	1,7
Skupna ocena	4	3,9	4	3,8

Tabela 2: Rezultati vrednotenja esejev v skladu z novo sistematizacijo napak.

Število točk pri vsebinskem delu se po novem vrednotenju premosorazmerno dvigne glede na novo skupno število; pri jezikovnem delu število točk tudi po drugačnem kriteriju ostaja podobno, vendar predstavlja manjši procentualni del ocene; podobno je pri zgradbi in slogu. Povprečna ocena se dvigne za eno oceno, kar se najbolj pozna pri vsebinsko odličnih esejih, ki so bili zaradi jezikovnih napak ocenjeni slabše.

5 Zaključek

Pri vrednotenju esejev z vidika uresničenosti sporazumevalnega namena ne gre za to, da bi popuščali pri jezikovni normi, ampak da smo razumni (da torej upoštevamo tudi/predvsem rabo, ki jo izkazujejo korpusi). Če napake iščemo, jih bomo našli, če jih štejemo, bo stanje zaskrbljujoče.[13] A dejstvo je, da se napake v (strokovnih in polliterarnih) besedilih pojavljajo – tudi v recenziranih in lektoriranih učbenikih za slovenščino,[14] še pogosteje pa v učbenikih drugih strokovnih predmetov. Pisanje maturitetnega eseja je zahtevna naloga, ki jo morajo dijaki opraviti v razmeroma kratkem času, znotraj katerega ponovni pregled zapisanega pogosto opustijo. Če poskusimo njihove izdelke oceniti v luči tega kriterija, upoštevajoč dejstvo, da obstaja precejšen razkorak med ravnjo pomnjenja jezikovnih pravil in ravnjo rabe le-teh, se maturantje v sporazumevalni resničnosti znajdejo primerno svoji starosti in zanimanjem.

Materni jezik je naše osnovno sredstvo za sporazumevanje, prisotno na vseh področjih življenja. Izhajati bi morali iz dejstva, da mladi kot rojeni govorci jezik živijo, da ga soustvarjajo in da jim je bližje v neknjižnih zvrsteh; da se vsakodnevno srečujejo z besedili (tudi knjižnimi), ki so daleč od idealnih; da gre pri usvajanju pravil iz materinščine na srednješolski ravni za korekcijo že naučenega, kar je težji proces kot prvo pomnjenje, s katerim se srečujejo pri tujem jeziku. Pri tem bi morali biti ustvarjalni, domiselni in prožni, ker jezik vse to omogoča.

Pri pouku materinščine (in tudi pri drugih učnih predmetih) bi dijakom lahko pomagali pri razvoju v samozavestnega govorca slovenščine s ponujanjem čim več avtentičnih priložnosti za rabo knjižnega jezika v obeh prenosnikih, da mu sporazumevanje v knjižni slovenščini ne bo bolj tuje od sporazumevanja v tujem jeziku. Le z vsakodnevno rabo knjižnega jezika bi učeči se lahko avtomatizirali knjižno izražanje do te mere, da bi izkoreninili ponavljajoče se jezikovne napake. Tak način dela bi seveda zahteval korenite spremembe učnega sistema (in vrednotenja znanja), ne le pri maternem jeziku, ampak tudi pri ostalih predmetih (v smeri medpredmetnega sodelovanja), a bi osmislil potrebo po obvladovanju knjižnega jezika in uporabi tega v različnih, tudi strokovnih sporazumevalnih okoliščinah, namesto da na tem mestu postaja samoumevnejša raba tujega jezika.

Literatura

ČOKL, Sonja, CANKAR, Gašper, 2008: *Raziskava različnih vrst kriterijev za ocenjevanje maturitetnih esejev iz slovenščine*. Ljubljana: Državni izpitni center. www.ric.si/splosna_matura/ocenjevanje/

GRABNAR, Katja, 2017: Slikar slika, slikarka ilustrira? Vprašanje ženskih poimenovanj oseb v opisu sodobne slovenščine. Špela Vintar (ur.): *Slovenske korpusne raziskave*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/30

13 Zato je začetni korak – ki zahteva samostojni prispevek – zagotovo razmislek o aktualizaciji sistema jezikovnih napak v slovenščini, izhajajoč iz sodobnih korpusnih raziskav.

14 Napak v učbenikih nisem sistematično beležila, tudi ne gre za kritiko katerega koli učbenika; na tem mestu omenjam primer napake, ki je v esejih zelo pogost, najdemo pa ga tudi v učbenikih, npr. *svoj/njegov*: »Pound je našel založnika za njegovo prvo knjigo pesmi.« (*Umetnost besede 3*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 286)

KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, 2018: Pouk jezika v gimnaziji – (le) priprava na maturo ali razvoj samozavestnih in kritičnih govorcev? Mojca Orel, Stanislav Jurjevčič (ur.): *Sodobni pristopi poučevanja prihajajočih generacij*. Ljubljana: Eduvision. 359–372. www.eduvision.si/zbornik-prispevkov

Maturitetna letna poročila. Ljubljana: Državni izpitni center. www.ric.si/splosna_matura/statisticni_podatki/

POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt za gimnazije*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.

ROZMAN, Tadeja, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok, 2012: Šolar – korpus šolskih pisnih izdelkov. Tadeja Rozman, Irena Krapš Vodopivec, Mojca Stritar, Iztok Kosem: *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika.* Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

SAKSIDA, Igor (ur.), 2017: *Letno poročilo – splošna matura 2017*. Ljubljana: Državni izpitni center. www.ric.si/splosna_matura/statisticni_podatki/

Šolar. www.slovenscina.eu/korpusi/solar

SAMOZAVESTNA RABA SLOVENŠČINE NA JEZIKOVNOSTIČNIH PODROČJIH: MLADI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Sabina Zorčič
Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
sabina.zorcic@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.38.523-530

Prispevek temelji na podatkih, pridobljenih med dijaki srednjih šol na avstrijskem Koroškem, na katerih je slovenščina eden izmed učnih jezikov ali edini učni jezik. Raziskava izhaja iz Bourdieujeve teorije prakse, dodatno pa jo osvetljujejo podatki psiholoških testov respondentov (petfaktorski model osebnosti). Analiza njihovih odgovorov na vprašanje, kateri jezik uporabljajo na šolskih hodnikih, ponuja širok nabor dejavnikov, ki vplivajo na govorce na dvojezičnem področju pri samozavestni rabi manjšinskega jezika v javnih govornih položajih, pri čemer je izpostavljena jezikovna zmožnost v knjižni slovenščini.

samozavestna raba jezika, jezikovna zmožnost, izbor jezika, manjšinski jezik, avstrijska Koroška

The contribution is based on data collected from students at bilingual schools in Austrian Carinthia. The underlying research draws on Bourdieu's theory of practice, and additional insight is provided by data from psychological tests completed by the respondents (The Big 5 personality test). An analysis of responses to the question about the language students use at school with their peers reveals a wide range of factors that impact the confident use of the minority language in formal settings. The factor that I focus on in this paper is language competence.

confident language use, language competence, language choice, minority language, Austrian Carinthia

1 Uvod

V prispevku predstavljam rezultate raziskave, opravljene med dvo- in večjezično mladino, ki se šola v šolah na avstrijskem Koroškem, na katerih je slovenščina eden izmed učnih jezikov ali edini učni jezik. Del raziskave je bil že objavljen (Zorčič 2019b), glavnina izsledkov pa bo predstavljena v okviru doktorske disertacije (Zorčič 2019a). Glavni namen raziskave je z eklektičnim pristopom pri izbiri teoretičnih in metodoloških izhodišč ponuditi interdisciplinarni prispevek, ki ponuja bolj raznolik pogled na dialektiko med družbenim in individualnim v okviru sociolingvističnega raziskovanja na večjezičnih področjih. Interdisciplinarna sinteza govornih praks (izbor jezika) dvo- in večjezičnih mladostnikov na narodnostno mešanem področju razkriva, da na izbiro jezika ne vpliva le družbeno okolje, temveč tudi individualne razlike med

posamezniki (Zorčič 2019a).[1] Bourdieujeva teorija prakse razlaga različno delovanje posameznikov z učinkovanjem habitusa, ki posameznike navdaja s praktičnim čutom, kako reagirati v vsakdanjem življenju. Izoblikovan je na podlagi preteklih dejanj in okoliščin (tudi socializacije in izobrazbe), hkrati pa narekuje delovanje posameznika v sedanjosti in prihodnosti. Pomembno vlogo pri oblikovanju habitusa in usmerjanju posameznika ima tudi kapital, ki se kaže v različnih oblikah kot ekonomski, kulturni (npr. izobrazba) in družbeni (npr. mreža poznanstev), ki so med seboj povezane (npr. pretvorljive iz ene oblike v drugo), hkrati pa vse oblike lahko nastopajo tudi v simbolni obliki (priznavanje vrednost na simbolni ravni). To je lepo vidno pri obravnavi dejanj na različnih poljih človekovega delovanja, kjer se kažejo razlike v vrednotenju posameznih vrst kapitala. V prispevku želim prikazati pomen lingvističnega habitusa in lingvističnega kapitala (Bourdieu ga uvršča med kulturni kapital), ki je v prispevku določen s pomočjo samoocene jezikovne zmožnosti in posledične dominance, ob tem pa opozoriti tudi na psihološke razlike pri posameznikih, ki jih Bourdieu v svojo teorijo ne vključuje. Uporabila sem psihološki test, ki meri velikih pet osebnostnih značilnosti: odprtost, vestnost, ekstravertnost, prijetnost in nevrotičnost. Osebnostna značilnost, ki v tem prispevku izstopa, je nevrotičnost (oz. čustvena stabilnost na drugi strani bipolarnega kontinuuma). Značilna nevroticistična obnašanja so: čustvena labilnost, napetost, skrb, bojazen, tesnoba; občutja negotovosti, pritoževanje, občutki nezadovoljstva, obžalovanja; nemir, občutljivost, razdražljivost, pomanjkljiva kontrola. V nasprotju s tem pa so za čustveno stabilnost značilni mirnost, sproščenost, zadovoljstvo, zadostna energija, kontrola čustev in gotovost (Musek 2010: 120).

Medtem ko jezikovna zmožnost zajema »leksikalno, fonološko, skladenjsko znanje in spretnosti ter druge razsežnosti jezika kot sistema« (SEJO 2011: 35) in se ocenjuje za posamezni jezik, se dominanca ocenjuje kot relativna teža in odnos med jezikoma glede na jezikovno rabo in stopnjo obvladovanja (Montrul 2016). Dominanca jezika oz. jezikovne zmožnosti v obeh jezikih je mogoče intuitivno najverjetnejši dejavnik neposrednega učinka na jezikovno izbiro (Mishina-Mori 2011: 3124). Tudi v pričujoči raziskavi je termin dominantni jezik povezan z jezikovno zmožnostjo, ki pa je seveda tudi posledica drugih dejavnikov, ki na zmožnost sovplivajo, npr. izpostavljenost jeziku (čas in kontekst usvajanja, (dvojezična) izobrazba, okolje – vse to so elementi jezikovne socializacije, primarne v družini in sekundarne v okolju in izobraževalnem procesu), nadalje pa na jezikovno zmožnost vplivajo tudi čustvena identifikacija in drugi motivacijski elementi (npr. interes za jezike). V okviru raziskave sem za potrditev dominantnega jezika uporabila samooceno intervjuvancev glede njihove jezikovne zmožnosti v slovenščini in nemščini. Primernost takšnega načina ugotavljanja jezikovne dominance (v primerjavi s časovno zahtevnejšimi načini besedilne analize) potrjujejo tudi druge raziskave (prim. Martin, Altarriba, Kazanas 2019).

1 Z obravnavno temo sta se v zadnjem času med drugimi ukvarjali zlasti Damjana Kern (2016), ki je proučevala ohranjanje identitete s poučevanjem slovenščine in se pri tem še posebej dotaknila šolstva in identitetnih vidikov učenja jezika, ter Štefka Vavti (2012), ki se je posvetila različnim identitetnim tipom med mladimi Slovenkami in Slovenci na avstrijskem Koroškem.

2 Metodologija

Raziskava je bila razdeljena na dva dela: kvalitativni podatki, vir pričujočega prispevka, so bili pridobljeni v okviru t. i. pilotne študije, izvedene marca in aprila 2017. Takrat sem na treh srednjih šolah (Zvezni gimnaziji in Zvezni realni gimnaziji za Slovence (G) in Dvojezični zvezni trgovski akademiji (TA) v Celovcu ter Višji šoli za gospodarske poklice v Št. Petru (VŠ)) med izbranimi dijaki[2] izvedla 24 polstrukturiranih intervjujev, na podlagi katerih sem pridobila podatke o jezikovni socializaciji dijakov (primarni v družini in sekundarni v okviru izobraževalnih ustanov), o njihovem jezikovnem obnašanju (izboru jezika v različnih situacijah) in o različnih kapitalih (ekonomskem, kulturnem in družbenem). Hkrati so vsi rešili psihološki test velikih pet, ki vrednosti vseh petih osebnostnih značilnosti prikaže numerično (1–100). V prispevku predstavljam del kvalitativnih podatkov, pridobljenih v pilotni raziskavi.

3 Predstavitev in interpretacija rezultatov

Odgovori na vprašanje o njihovih jezikovnih praksah, ki so jih dijaki posredovali med intervjuji, posredno ali neposredno osvetljujejo tematiko javnosti slovenščine na avstrijskem Koroškem. Gre za izjave o tem, kateri jezik izbirajo v svoji vsakodnevni komunikaciji v različnih govornih položajih (npr. zasebno ali javno), z različnimi sogovorci (npr. s poznanimi ali nepoznanimi) in na različnih lokacijah (npr. vas ali mesto). Njihove izjave in razmislek o njih so bili vedno pospremljeni z izdatno mero poudarjanja avtomatizma in spontanosti, ki spremlja izbor jezika, kar nakazuje določeno stopnjo izoblikovanega lingvističnega habitusa. Na vprašanje, v katerem jeziku običajno pozdravljajo, so dijaki navedli, da neznanca vedno v nemščini (»Če ne veš, seveda nemško!«, int. 6VŠ). Nemščina je prva izbira, ponotranjena praksa, ki jo usmerja lingvistični habitus (Zorčič 2019b).

3.1 Raba slovenščine v obravnavanih šolah

3.1.1 Kot učni jezik

Slovenščina ima zagotovljen status učnega jezika na vseh treh šolah, a se način izvajanja razlikuje. Na obeh strokovnih šolah velja, da se slovenščina in nemščina izmenjujeta v mesečnih intervalih (en mesec potekata pouk in vsa ostala komunikacija v slovenščini, naslednji mesec v nemščini), medtem ko je na gimnaziji slovenščina edini učni jezik (pouk poteka samo v slovenščini).[3] Nezavezujočnost teh pravil so pokazale že prejšnje raziskave (Perenič 2006), ponovno pa so vprašljivo doslednost rabe slovenščine potrdile tudi izjave v obravnavanih intervjujih (prim. Zorčič 2019b), saj je očitno, da se učitelji kljub predpisani rabi slovenščine učencem prilagajajo. Prilaganje izbora jezika dijakom si lahko razlagamo kot psihološko (učiteljeva empatičnost in prilagodljivost), a je predvsem praktično, posledica slabše jezikovne

2 Sedem fantov in 16 deklet (G: 8 dijakov, TA: 7 dijakov, VŠ: 9 dijakov), starih 18–19 let (ena dijakinja je bila stara 17 let, a je pridobila soglasje staršev), ki živijo razpršeno po različnih krajih južne Koroške – vsi so državljani Avstrije, dijaki iz Slovenije niso sodelovali. Jezik intervjuja je bil izbiren.

3 Za podrobno predstavitev šol glej Kern 2016: 162–173.

zmožnosti v slovenščini dijakov dvojezičnih šol.[4] To lahko potrdim s podatkom samoocene dijakov glede njihovega znanja slovenščine in nemščine s povprečno oceno prve 6,5 in druge 9,5 (1 = min., 10 = maks.).

3.1.2 Zunaj šolskih ur

Med odmori je prva izbira za večino (66,7 %) dijakov nemški jezik, 25 % jih je zatrdilo, da uporabljajo slovensko koroško narečje, dva dijaka (8,3 %) pa sta jezikovno različico, ki jo uporabljata, imenovala knjižna slovenščina (glej tudi Zorčič 2019b). Analiza tistih, ki uporabljajo narečje v komunikaciji s sošolci med odmorom, je pokazala, da so to dijaki, ki tudi doma uporabljajo narečje, imajo višji ekonomski ter kulturni in družbeni kapital, večina jih obiskuje gimnazijo, hkrati pa glede na rezultate psihološkega testa izkazujejo nižje vrednosti nevroticizma (N) v primerjavi s tistimi, ki v komunikaciji s sošolci uporabljajo nemščino, čeprav doma uporabljajo narečje. Dijaka, ki v šoli kljub socializaciji v slovenskem narečju uporabljata nemščino, sta pri N dosegla naslednje točke: $N_1 = 87$ in $N_2 = 71$, medtem ko je povprečna vrednost N za vse intervjuvane dijake $N_{povp.} = 36{,}33$. Da bi lahko trdila, da je čustvena stabilnost posledica rabe jezika, bi morala izločiti dejavnik šole in kapitala, za kar pa bi potrebovala večji vzorec.

Povprečne samoocene znanja slovenščine glede na šolo se gibljejo od 5,78 za VŠ do 6,71 za TA in 7,12 za G. Večja prisotnost slovenščine kot učnega jezika in več rabe le-te tudi za komunikacijo med odmori torej povečujeta njihovo jezikovno zmožnost in posledično tudi njihovo samozavest glede znanja in rabe. Obratno se na šolah z manj slovenščine v vlogi učnega jezika in manj njene rabe v pogovorih s sošolci jezikovna zmožnost dijakov v slovenščini manjša, posledično tudi samozavest in raba. To potrdi tudi intervjuvanec 7VŠ: »Včasih se potrudimo v slovenščini in govorimo v dialektu, ampak potem kmalu preklopimo na nemščino.« Na to kaže tudi njihova samoocenitev nemščine, ki je na VŠ najvišja (9,89 na VŠ, 9,37 na TA in 9,5 na G). Vsekakor ne smemo zanemariti dejstva, da je slovenščina med odmori na obeh strokovnih šolah manj prisotna, in to kljub večji prisotnosti dijakov iz Slovenije (ali pa zaradi nje).[5] To so namreč govorci, ki ne obvladajo lokalnih koroških govorov, prve izbire izmed slovenskih jezikovnih različic v tem okolju, namenjenih komunikaciji »s poznanimi po domače«, o čemer bo več govora v nadaljevanju.

3.2 Raba slovenščine v javnosti

Odgovori dijakov o rabi slovenščine zunaj slovenskega oz. družinskega okolja nakazujejo spontano rabo slovenščine v krajih z uveljavljeno dvojezično ali slovensko tradicijo. Slovenščina je omejena na vasí in delno obmestne občine, medtem ko mestne občine veljajo za izrazito enojezično (nemško govoreče) okolje, čeprav je zaradi priseljevanja v urbano okolje Slovencev tam največ.

4 Zanimiva bi bila raziskava jezikovne zmožnosti v slovenščini učiteljev na dvojezičnih šolah na avstrijskem Koroškem.

5 Številčnejšo prisotnost dijakov iz Slovenije na obeh strokovnih dvojezičnih šolah sem potrdila v kvantitativni raziskavi (Zorčič 2019a).

> *Also* jaz še nikoli nisem uporabil slovenščine [v banki], ker se mi zdi, da ne bi … ne vem … da bi en bankir znal. Razen če je Zvezna banka [tj. Posojilnica], ampak jaz nisem tam. […] Ampak jaz živim v Celovcu in to ni tak dvojezičen kraj. Ampak mislim, če bi živel v Bilčovsu, mogoče je tam še ena trgovina ali zadruga, ker tudi zastopijo slovenščino. Ampak ne vem. (int. 1G)[6]

Zgornja izjava kaže na družbeno prestižno dimenzijo – čeprav je slovenščina oz. njena avstrijskokoroška narečna različica ovrednotena pozitivno v povezavi z domom, vsebuje tudi konotacijo ruralnosti. Ti psihološki motivi so običajno povezani s kolektivnim spominom in strahom, ki ga vzbujata več kot 150 let stara norma *Der Kärntner spricht Deutsch* (Korošec govori nemško) in asimilacijska politika na Koroškem. Vzpon po družbeni lestvici je bil povezan z opustitvijo slovenščine (Larcher 1991) in njeno zamenjavo z nemščino (prim. tudi Zupančič 2007). Preostanek neasimilirane slovenske manjšine je zaradi kolektivnega spomina razvil »skoraj nevrotični strah pred rabo svojega jezika v javnosti« (Larcher 1991: 124). To lahko razložimo tudi z Lambertovim izrazom »manjšinska reakcija« (Lambert idr. 1960, citirano v Edwards 2009: 90), s katerim se opisuje podrejenost manjšine zaradi ponotranjenja stereotipnih vrednotenj dominantne skupine. Proces je enak kot pri Bourdieujevem simbolnem nasilju, ki »predvideva nekakšno aktivno sokrivdo pri tistih, ki so podrejeni« (Bourdieu 1991: 23).

> V glavnem mislim, da je večina mladih tudi zelo manipulirana od staršev, če so zelo nemčurski in zaradi tega mislijo, da tudi če imajo enkrat otroke, da tudi ti ne smejo znati tega jezika. […] Pri večini Koroščev, tisti, ki niso koroški Slovenci, bi rekla že [da se povezuje slovenščino z nižjim slojem]. Jaz vem, da veliko teh ljudi slovenščino odklanjajo, ker je pač *Yugo-Sprache*. (int. 7G)

Nekateri dijaki so prepričani, da se slovenščina še vedno povezuje z nižjim družbenim slojem (int. 7G in 6VŠ). V zgornji izjavi je nižji družbeni položaj jezika neposredno povezan z določeno etničnostjo (jugo[slovanski] jezik). Intervjuvanec v int. 7VŠ celo odkrito govori o političnih vidikih tega: »Tako se vpliva na ljudi, to je politična igra.«

Raba je torej še vedno v večji meri omejena na polzasebno rabo s sogovorci, za katere so prepričani, da znajo slovensko (»Če ne veš, seveda nemško!«, int. 6VŠ), manj možnosti rabe in manj komunikacije pa pomeni šibkejšo sporazumevalno zmožnost, še posebej v slovenskem knjižnem jeziku, kar posledično opredeljuje tudi odnos govorcev do te zvrsti, čemur se podrobneje posvečam v naslednjem podpoglavju.

3.3 Vprašanje (samo)zavesti v povezavi z jezikovno zmožnostjo in dominanco

Pri vprašanju samozavestne rabe slovenščine na avstrijskem Koroškem smo priča prepletu vzrokov in posledic psiholoških, socioloških in jezikovnih dejavnikov na individualni in družbeni ravni. Vzajemno moramo torej upoštevati problem prestižnosti, različno čustveno bližino do posameznih jezikovnih različic ter s tem povezane jezikovne zmožnosti individualnih govorcev in skupnosti kot celote. Izhajajoč

6 Izseki intervjujev niso jezikovno popravljeni. Menim, da je jezikovni izraz intervjuvancev podatek, ki dodatno osvetljuje obravnavano tematiko.

iz Bourdieuja, ki je samozavest govorcev razlagal z večjo količino lingvističnega kapitala, je diametralno nasproten pojem samocenzura, ki so ji podvrženi govorci, ki jim lingvističnega kapitala primanjkuje (Bourdieu 1991).

> […] pri koroških Slovencih je tako: če se z njimi začneš po slovensko pogovarjati, vedno mislijo, da znaš po domače, kar oni govorijo, in če potem vidijo, da ne znaš, preklopijo vedno na nemščino. (int. 2VŠ)

Izjava dijaka iz nemško govoreče družine, ki odlično govori tudi slovensko, je ključna pri analizi sociolingvistične situacije na avstrijskem Koroškem. Dijakom, ki se identificirajo kot koroški Slovenci in so bili delno (eden izmed staršev) ali v celoti (oba starša) jezikovno socializirani v slovenskem koroškem narečju, njihovo narečje predstavlja njihov prvi jezikovni kod, materni jezik s čustveno konotacijo in simbolni (kulturni) kapital. Slovenščina (knjižna ali zborna pogovorna) večini predstavlja različico, ki se jo naučijo v šoli in je v odnosu do nemške višje različice manj dominantna. Jezikovna zmožnost v knjižni slovenščini je nižja zaradi: 1) stanja in posebnosti dvojezičnega izobraževanja na avstrijskem Koroškem, 2) omejene možnosti formalne rabe in 3) čustvene odmaknjenosti, kar lahko prištevamo k vzrokom ali k posledicam. Schellander (1988) prav tako piše o »psihosocialni tujosti« knjižne slovenščine pri večini govorcev lokalnih narečij, ob tem pa njeno »nepoznavanje, neprisotnost in nevajenost« predstavlja kot »čustveno oviro, ki je nekakšna manifestacija celotnega sklopa identitetnih težav«, katerih posledica je prehajanje na nemščino in postopno opuščanje jezika, »torej tudi opuščanje slovenskih krajevnih govorov s hkratnim narodnostnim odtujevanjem« (Schellander 1988: 267).

V razpravi o narečju in knjižnem jeziku so intervjuvanci knjižno slovenščino vedno povezovali s šolo (kot jezik, ki se ga je treba naučiti). Številni intervjuvanci (npr. int. 3TA in 7G) so poudarjali napor, potreben za obvladovanje knjižne slovenščine, tudi intervjuvanec v int. 6VŠ: »Res je težko slovensko se pogovarjat … pravi sklon in vse.« Tisti z dostopom do tega lingvističnega kapitala (naj bo to prek prenosa jezika s strani staršev, ki prihajajo iz Slovenije, ali zaradi lastnega napora, vloženega v okviru družinskega okolja) vključujejo knjižno slovenščino tudi v svoje projekcije prihodnosti. Podobno razmišlja tudi intervjuvanec, ki z mamo iz Slovenije govori »tisto pravo slovenščino«:

> Verjetno bom šel študirat slovenščino in [predmet] v/na [mesto]. [...] V ljudski šoli in tudi v gimnaziji nikoli nisem imel velike probleme v slovenščini, vedno imel dosti dobre ocene […] tudi z mamo doma govorim slovensko … tisto pravo slovenščino. (int. 3TA)

Ker imajo po maturi le redki možnost rabe (knjižne) slovenščine, saj jih večina študij nadaljuje na eni izmed avstrijskih fakultet ali pa se zaposlijo, njihova zmožnost slovenskega jezika v tej obliki (manj dominantni že v času dvojezičnega šolanja) še bolj nazaduje. Slovenščina ostaja omejena na zasebno rabo in le redki se bodo znašli v situaciji, v kateri bi bila raba nenarečne slovenščine družbeno zaželena, pri čemer je visoka stopnja znanja knjižne slovenščine na tem geografskem področju nenujna na večini področij družbenega delovanja (polja z Bourdieujevim terminom).

Ustrezen nivo znanja slovenščine je vprašljiv tudi v okviru dvojezičnega šolstva, edinega polja, kjer je slovenski knjižni jezik najenostavneje pretvorjen iz kulturnega v ekonomski kapital.[7]

> [S svojima dvema sestrama] govorim večinoma slovensko [tj. v dialektu]. Obe že študirata. [Sta hodili na dvojezične šole?] Ja. […] Sedaj sta dobri samo še v narečju, ker vedno rečeta, da sploh več ne znata nič napisat. (int. 4VŠ)

Izjave intervjuvancev jasno kažejo, da se mladi ne počutijo udobno in sproščeno pri rabi knjižne slovenščine. Njihovi odgovori nakazujejo, da je prvi razlog omejena jezikovna zmožnost. To lahko potrdim tudi na podlagi opazovanja njihovega govora (glej Zorčič 2019a), pa tudi na podlagi njihovih konkretnih izjav med intervjuji, kot npr:

> [Ti je napor z mano v slovenščini govoriti?] Ja, v bistvu že malo. Ja, se moram že potrudit. [Če želiš, lahko vedno tudi preklopiš.] Ne, ne … ni problem, saj je to dobro zame. [Kaj pa misliš, da bo s tvojo slovenščino, ko boš šel na fakulteto?] Ja, če mislim sedaj na Dunaj, bo zelo verjetno, da sploh ne več uporabljam slovenščino. In če je to več kot dva ali tri leta, mislim, da bo zelo težko zame pol spet govorit slovenščino. To se mi tudi [zgodi] vedno po počitnicah, ker tam skoraj niti ene besede slovenščine ne uporabljam in […] ko pridem nazaj, prvi tedni so zelo težki … je ekstra naporno govorit pol. (int. 1G)

4 Zaključek

V pričujočem prispevku sem želela osvetliti nekatere dejavnike, ki vplivajo na izbor jezika in na samozavestno rabo jezika na dvojezičnih področjih. Poudarila sem vlogo dominantnega jezika (v tem primeru nemščine), ki je v jezikovnostični situaciji postal dominanten zaradi pogostejše rabe predvsem v formalnejših položajih, v katerih lokalno koroško narečje ne nastopa zaradi neprestižnosti različice, slovenski knjižni jezik pa prav tako ne, delno zaradi neprestižnosti in delno zaradi slabše jezikovne zmožnosti govorcev regije. Redkejša raba še zmanjšuje jezikovno zmožnost in samozavestno rabo. Tako postane slovenski knjižni jezik jezik sosednje države, katerega znanje po opravljeni maturi zaradi nerabe v nadaljnjem življenju večine Koroščev usiha, tako kot bi usihal kateri koli tuji jezik, ki ga govorci kljub usvojitvi v šoli v življenju ne uporabljajo dovolj pogosto. Zaradi slabše jezikovne zmožnosti v knjižni slovenščini pa se zdi, da ima vse več koroških Slovencev pri izbiri jezika v javnem govornem položaju še manj samozavesti in posledično še manj izbire.

Literatura in viri

BOURDIEU, Pierre, 1991: *Language and symbolic power the economy of linguistic exchanges*. Cambridge: Polity Press.

EDWARDS, John, 2009: *Language and identity: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

KERN, Damjana, 2016: *Ohranjanje identitete s poučevanjem slovenščine med Slovenci v Avstriji*. *Doktorsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

7 Zaradi večjega povpraševanja po dvojezični izobrazbi (predvsem na ljudskih šolah) je naraslo tudi povpraševanje po učiteljih z dodatno kvalifikacijo za slovenski dvojezični pouk (prim. *Dvojezičnih učiteljev še ni preveč*), dvojezična kvalifikacija pa je prav tako potrebna za ravnatelje dvojezičnih šol.

LARCHER, Dietmar, 1991: *Fremde in der Nähe: Interkulturelle Bildung und Erziehung - im zweisprachigen Kärnten, im dreisprachingen Südtirol, im vielsprachigen Österreich*. Celovec: Drava.

MARTIN, Jennifer, ALTARRIBA, Jeanette, KAZANAS, Stephanie, 2019: Is it possible to predict which bilingual speakers have switched language dominance? A discriminant analysis. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01434632.2019.1603236

MISHINA-MORI, Satomi, 2011: A longitudinal analysis of language choice in bilingual children: The role of parental input and interaction. *Journal of Pragmatics* XLIII/13. 3122–3138.

MONTRUL, Silvina, 2016: Dominance and proficiency in early and late biligualism. Carmen Silva-Corvalán, Jeanine Treffers-Daller (ur.): *Language Dominance in Bilinguals: Issues of Measurement and Operationalization*. Cambridge: Cambridge University Press. 15–35.

MUSEK, Janek, 2010: *Psihologija življenja*. Vnanje Gorice: Inštitut za psihologijo osebnosti.

PERENIČ, Urška, 2006: Smernice za delo jezikovnega asistenta za slovenščino v okviru manjšinskega šolstva na avstrijskem Koroškem. *Jezik in slovstvo* LI/5. 47–57.

SCHELLANDER, Anton, 1988: Sodobni slovenski jezik na Koroškem: Vprašanja govornega sporazumevanja, jezikovnega znanja in jezikovne rabe v dvojezični situaciji. Boris Paternu, Franc Jakopin (ur.): *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 261–275.

Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje [= SEJO], 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport.

VAVTI, Štefka, 2012: *»Včasih ti zmanjka besed…«: Etnične identifikacije pri mladih Slovenkah in Slovencih na avstrijskem Koroškem*. Celovec: Drava.

Dvojezičnih učiteljev še ni preveč. *Volksgruppen ORF*. https://volksgruppen.orf.at/v2/slovenci/stories/2753717/ (dostop 10. 5. 2019)

ZORČIČ, Sabina, 2019a (v pripravi): *Habitus, kapitali in identitete v sporazumevalnih praksah na avstrijskem Koroškem*. *Doktorsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ZORČIČ, Sabina, 2019b: Linguistic habitus, different capitals and the identity of bilingual youth: the case of Austrian Carinthia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* XL/9. 787–800. www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01434632.2019.1568442

ZUPANČIČ, Jernej, 2007: Sodobni socialni in etnični procesi med koroškimi Slovenci. *Razprave in gradivo* 53–54. 140–65.